STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 09093

TSVISHN MORGN UN OVNT

Yehudah Elberg

THE MAX PALEVSKY
YIDDISH LITERATURE COLLECTION

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified. If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

יהודה עלבערג

צווישן מאָרגן און אָוונט

יהודה עלבערג

צווישן מאָרגן און אָוונט

ראָמאַן

"... שכני בתי־חמר
אשר בעפר יסודם,
ידכאום לפני־עש.
מבקר לערב יכתו
מבלי משים..."
איוב ד׳ י"ט—כ׳

"...די וואָס וווינען אין הײַזער פון ליים
וואָס די פונדאַמענטן זענען אין זאַמד,
מע צעדריקט זיי ווי אַ מאָיל.
צווישן מאָרגן און אָוונט ווערן זיי צעשטויסן
און קיינער נעמט עס זיך נישט צום האַרצן..."

פאַרלאַג „ישראל־בוך" תל־אביב
הילפספאָנד פאַר יידיש־שאַפונג אין ישראל
תשמ"ז — 1987

יהודה אָלברג
מבוקר לערב
רומן

יהודה עלבערג
צווישן מאָרגן און אָוונט
ראָמאַן

YEHUDA ELBERG
TZVISHN MORGN UN OVNT
A NOVEL

©
Copyright 1987, by Yehuda Elberg
1745 Cedar Ave., Montreal Que. H3G 1A7 Canada

Israel Publishing House
4, Itamar Ben Avi st., Tel-Aviv, P.O.B. 1777

פאַרלאַג „ישראל־בוך"
הילפספאַנד פאַר יִדיש־שאַפונג אין ישראל

Printed in Israel, 1987
נדפס בישראל, תשמ"ז

דפוס „אורלי" — פרידמן, תל־אביב, טל. 372062

פון זעלביקן מחבר:

אונטער קופערנע הימלען, דערציילונגען. צענטראַל פאַרבאַנד פון פוילישע ייִדן אין אַרגענטינע. בוענאָס איירעס, 1951

אויפן שפּיץ פון אַ מאַסט, ראָמאַן. די ברידער שולזינגער, ניו־יאָרק, 1974

צעוואָרפענע זאַנגען, דערציילונגען. שולאַ פּובליקאַציעס, מאָנטרעאַל, 1976

מעשׂיות, חסידישע מעשׂיות. וועלטראַט פאַר ייִדיש און ייִדישער קולטור, תל־אביב, 1980

אַ מענטש איז נאָר אַ מענטש, ראָמאַן. וועלטראַט פאַר ייִדיש און ייִדישער קולטור, תל־אביב, 1983

קלמן קאַליקעס אימפּעריע, ראָמאַן, ישראל־בוך, תל־אביב, 1983

בלב ים. מיידיש: יעקב אורלנד. עקד, תל־אביב, 1979

אין לײמענע הײַזער, ראָמאַן, באַנד איינס.

אין לײמענע הײַזער, ראָמאַן, באַנד צוויי ישראל־בוך, 1985

צווישן מאָרגן און אָוונט, ראָמאַן. ישראל־בוך, 1987

דראַמעס:

אַגענט 837, אויפגעפירט אין סאַלייל טעאַטער אין בוענאָס איירעס.

משפּט מיך, אויפגעפירט אין שפּאַניש אין אַרטזואַ טעאַטער אין ב. איירעס

צוויי משפּטים, אין כתב־יד

פּרעמיעס:

פּעפּער־פּרעמיע בײַם ייִדישן קולטור־קאָנגרעס אין בראַזיל, סאַאָ פּאַולאָ, 1951

י. י. סיגאַל־פּרעמיע, מאָנטרעאַל, 1975

ווייסליץ־צימערמאַן פּרעמיע, סידני, אויסטראַליע, 1975

גאָנאָפּאָלסקי־פּרעמיע, פּאַריז, 1977

מאַנגער־פּרעמיע, תל־אביב, 1977

פּערנאַנדאָ כענאַ־פּרעמיע, מעקסיקע, 1984

פּרס ראש הממשלה, תל־אביב, 1985

י. מ. ווייסענבערג־פּרעמיע בײַם קולטור־קאָנגרעס, ניו־יאָרק, 1985

פאַרשוינען:

בוימל משה, חלוץ אין כעלמישער הכשרה־קיבוץ.

בזשאָזאָווסקי, אַ שכן אין פינטשעס הויף אין וואַרשע.

בלאַנק עליאַש, אַ יונגערמאַן אין כעלמיש מיט לינקע נייגונגען. רוכטשע פרידעס חבר זינט אָנהייב מילחמה.

בעכלער ברכה פון גורוויטש, שטודירט אין וואַרשע. ווערט דערציִערין אין יתומים־הויז אין פּראַגע.

בראַוומאַן ברוכל, שכן אין פינטשעס הויף אין וואַרשע.

גראָסמאַן שלומל, קהלה־עסקן אין כעלמיש. **ביילע**, זייַן טאָכטער, חברטע פון יוסף פרידע.

גרינבערג פעליקס, הורט־סוחר פון לעדער אין וואַרשע, אַקטיוו אין דער טלאָמאַצקי־סינאַגאָגע, אין אָנפירערשאַפט פון יודאַיִסטישן אינסטיטוט, אין הילף־אָרגאַניזאַציע פאַר ייִדישע סטודענטן. **צעלינאַ**, זייַן ווייַב; **מאַניע**, זייַן טאָכטער (ווייַב פון בערעק עפשטיין); **פאָליע**, זייַן ייִנגערע טאָכטער; **בעניעק**, זייַן ייִנגסטער זון.

ווייַך מיכאל, פון די גרינדערס פון דער ייִדישער אַליינהילף, אַקטיוו אין קאָאָרדיניר־קאָמיטעט.

ווייַנער פריץ, געוועזן ערשטער פידלער אין בערלינער פילהאַרמאָנישן אָרקעסטער, איינער פון די פּליטים אויף דער שיף סעינט־לויִס. **מאַטילדע**, זייַן ווייַב, אַ דייַטשקע; **אָטאָ**, זייַן זון, באַהאַלט זייַן האַלב־ייִדישקייט און לערנט אין אַ דייַטשער אָפיצירן־שולע אונטערן נאָמען אָטאָ שאָענפעלד, אונטער דער שוץ פון זייַן מוטערס ברודער **וואָלפגאַנג שאָענפעלד**, אַ פּרייַסישער יונקער.

ווייַס סטעפאַן, הויפט פון דער ייִדישער געטאָ־פּאָליציי אין כעלמיש.

זאַגנע שבנא, געזעלשאַפטלעכער עסקן אין וואַרשע, טוער אין אונטערערדישן קאָאָרדיניר־קאָמיטעט אין צייַט פון דייַטשער אָקופּאַציע.

זאַסלאַווסקי שמואל, חלוץ, אונטערערדלער אין וואַרשע.

חוה, חלוצקע, כעלמיש, וואַרשע.

חנטשע, חלוצקע, וואַרשע.

טאָלעק, אין דער פירערשאַפט פון השומר־הצעיר, גורוויטש, כעלמיש, טשענסטאָכאָוו, וואַרשע.

טשערניאַק אַדאַם, הויפט פון יודענראַט, וואַרשע.

יצחק מענדל רבי, למדן אין גורוויטש.

כאַבול וורום־וואָווע, בעל־עגלה אין גורוויטש.

כיבישמוי פישל, זע **קאַליסקי פישל**.

לעמבערגער טאַדעאוש, ד"ר, מעדיציניִשער דאָקטאָר אין כעלמיש, ראש־הקהל, ציוניסטישער טוער, ווערט נאָמינירט יודענעלצטער דורך די דייַטשן. **לענאַ**, זייַן ווייַב; **האַלינקאַ**, זייַן טאָכטער.

מילקעס שלמה, רײַכער טעקסטיל פֿאַבריקאַנט אין גורוויטש, חסיד. נאָכן גירוש פֿון גורוויטש אָנגעקומען קיין בוקאַרעשט צוזאַמען מיט זײַן ווײַב **מירעלע,** זײַן עלטערן זון **גדליה** און זײַן יינגסטע טאָכטער **מרימל.**

מילקעס פּינטשע, ייִנגערער זון פֿון שלמה מילקעס. אין גורוויטש געווען וועבער־מײַסטער אין זײַן טאַטנס פֿאַבריק, קורץ פֿאַר דעם מילחמה־אויסברוך געוואָרן פֿאַבריקאַנט פֿון טעקסטיל סחורות. געקומען קיין וואַרשע נאָכן גירוש גורוויטש. געליבט זאָשקע שטיגל, קורץ פֿאַר דער מילחמה חתונה געהאַט מיט **מינדעלען,** דעם רבס טאָכטער. זייער קינד **עמוש.** פּינטשע איז אין גורוויטש געווען אַ נאָענטער חבר פֿון בערעק עפּשטיין און איז געוואָרן זײַן קוזין דורך בערעקס חתונה האָבן מיט מאַניע גרינבערג.

מילקעס מלך, שלמה'ס ברודער, אגודה־פֿירער און ראש הקהל אין גורוויטש, פֿאַרטריבן געוואָרן קיין וואַרשע. **עטל,** זײַן עלטערע טאָכטער חתונה געהאַט מיט יאָסל קאַליסקי; **ברכה־לאה** זײַן ייִנגערע טאָכטער; **איטשעלע,** זײַן זון, געוואָרן אַ פֿאַנאַטישער קאָמוניסט.

נאָסיג אַלפֿרעד, געוועזענער ציוניסטישער פֿירער און פּראָמינענטער זשורנאַליסט, הויפּט פֿון עמיגראַציע־אַמט אין וואַרשעווער יודענראַט.

נחום, חלוץ אין וואַרשע.

סאָבוטקאַ פּאַני, פּוילישע פרוי, פּינטשעס פֿרײַנד.

סטעפֿאַן, חלוץ.

עפּשטיין בערעק ד״ר, פֿון גורוויטש, שפּעטער אין וואַרשע, אַקטיוו אין ייִדישער סטודענטן־אָרגאַניזאַציע, ייִדישע אַלײנהילף, קאָאָרדינירקאָמיטעט. **מאַניע** זײַן ווײַב איז טאָכטער פֿון פֿעליקס גרינבערג. זײַן פֿאָטער **שלום** געווען טיטנמאַכער אין גורוויטש, געשריבן לידער, געקומען קיין וואַרשע נאָכן גירוש פֿון גורוויטש. בערעקס פֿאַרשטאָרבענע מאַמע איז געווען די שוועסטער פֿון פֿריץ ווײַנער.

פּרינסקער רב, אַן אַנגעזעענער רב אין וואַרשע, שווער פֿון גורוויטשער רב.

פֿרידע אהרן ר', למדן, פֿירט אויס פֿונקציעס פֿון אַ רב אין כעלמיש נאָך דעם ווי דער רב איז אַוועק קיין גורוויטש, זײַן זון **יוסף,** חתן פֿון ביילע גראָסמאַן.

פֿרידע נטע, ר' אהרנס ייִנגערער ברודער, לעדער־סוחר, צו ערשט אין גורוויטש דערנאָך אין כעלמיש, זײַן ווײַב **לאה,** זײַן טאָכטער **געניע** (שפּעטער ווײַב פֿון כעמיע קאַבילאַק), זײַן ייִנגערע טאָכטער **רוכטשע,** חברטע פֿון עליאַש בלאַנק, ייִנגסטער זון **קלמן.**

צעלינע, קראַנקנשוועסטער, איר מאַן **לודוויק.**

צפורה, צענטראַלע פֿיגור אין החלוץ, איר בחור **אריה,** פֿאַרשטייער פֿון דער ייִדישער אונטערערד צו דער פּוילישער אונטערערד.

קאַבילאַק כעמיע, עלצטער זון אין אַ משפחה פֿון פֿערדהענדלער און שפּיליטערן, האָט חתונה מיט געניע פֿרידע. זײַן ברודער פֿוליע, זײַן ברודער אײַזיק.

קאַליסקי (כיבעשמוי) **פֿישל,** חסידישער ייִד אין גורוויטש, אָרעם און תמימותדיק. זײַן ווײַב **רחל־לאה,** זײַן זון **יאָסל** ווערט איידעם פֿון מלך מילקעס,

זײַן ייִנגערער זון יאַנקל ווערט פֿאַרפֿאַלן בעת אַן אומלעגאַלער נסיעה קיין ארץ־ישׂראל, זײַן טאָכטער שפּרינצע שפּעטער סאַבינע.

קאַליסקי שפּרינצע (סאַבינע) פֿון גורוויטש, געוווינט אין דאַנציק, געקומען קיין וואַרשע קורץ פֿאַר מלחמה־אויסבראָך, פֿאַרבונדן זיך מיט יואל דעם רבס (ראַבינאָוויטש). נאָך דעם ווי די דײַטשן נעמען אײַן וואַרשע לעבט זי צווישן פּאָלאַקן אונטערן נאָמען סאַבינאַ קאַליסקאַ.

קראַניץ, הויפּט פֿון געסטאַפּאָ אין כעלמיש.

קאַפּל, מינדעלעס פֿעטער, זון פֿון פּרינסקער רב.

קירשבוים מנחם, אַנגעזעענער טוער בײַ די אַלגעמיינע ציוניסטן, אַקטיוו אין קאָאָרדיניר־קאָמיטעט.

ראַבינאָוויטש נתן, רב, צו ערשט אין כעלמיש, נאָך דעם אין גורוויטש, בעת דער מלחמה אין וואַרשע. רביצין איז טאָכטער פֿון פּרינסקער רב. זייער טאָכטער יִטע, איידעם ברוך; ייִנגסטע טאָכטער מינדעלע איז ווײַב פֿון פֿינטשע מילקעס, זייער זון יואל, אַ מאָלער, גורוויטש, פּאַריז, ניו־יאָרק.

רויטער זיגי, פֿאַלקסדײַטש, בערעק עפּשטיינס שול־חבר. ער ווערט נאָמינירט דײַטשער „טרויהענדער" אין פֿעליקס גרינבערגס געשעפֿטן.

רינגעל מוניע ד"ר, היסטאָריקער, פֿון די גרינדערס פֿון דער ייִדישער אַליינהילף און קאָאָרדיניר־קאָמיטעט.

שוב משה ד"ר, ראַבינער, היסטאָריקער.

שטיגעל קיווע, אַרבעטער אין מילקעסעס טעקסטיל־פֿאַבריק אין גורוויטש, פֿליט אין וואַרשע. זײַן טאָכטער זאָשקע, ייִנגערע טאָכטער יפה.

שטיגעל זאָשקע, אַקטיוו אין השומר הצעיר, שפּעטער אין חלוצישער אונטערערד, געוועזן אויף הכשרה אין כעלמיש. אין גורוויטש געוועזן די חברטע פֿון פֿינטשע מילקעס, אין כעלמיש חתונה געהאַט מיט משה בוימל, מיטגליד פֿון הכשרה־קיבוץ.

שלײַפֿער יצחק, ד"ר, היסטאָריקער געזעלשאַפֿטלעכער טוער.

וואַרשע.

כעלמיש, אַ שטעטל לעבן לובלין.

גורוויטש, אַ פֿאַבריק־שטאָט פֿון טעקסטיל־סחורות לעבן לאָדזש.

אינהאַלט:

קאַפּיטל איינס:	מהומה	11
" צוויי:	אָפּגעקומען מיט שרעק	38
" דרײַ:	ראַבין כאַבול	53
" פיר:	צעזייט און צעשפּרייט	63
" פינעף:	פּינטשעס גוזמאות	69
" זעקס:	מיט דער פּאַן	79
" זיבן:	דאָקטאָר לעמבערגער	93
" אַכט:	אין כעלמיש	103
" נײַן:	אַ חתונה	130
" צען:	סאַבינאַ	143
" עלעף:	אַליינהילף	155
" צוועלעף:	המן	183
" דרײַצן:	דער העפלעכער דײַטש	192
" פערצן:	געוואַלד, ייִדן	210
נאָטיצן פון דער צײַט		217
קאַפּיטל פופצן:	שווער צו זײַן אַ גויע	233
" זעכצן:	חשדים	244
נאָטיצן פון דער צײַט		260
קאַפּיטל זיבעצן:	בערעקס עדיטאָריאַל	279
" אַכצן:	אָן פּחד	284
" נײַנצן:	געטאָ	313
" צוואַנציק:	אַ שבת צום געדענקען	348

קאַפּיטל איינס

מהומה

א.

„היטלער בלאַפט, ס'איז לויטער געשריי, ס'איז אַ רויך אָן פייער", האָבן געשריבן די צייטונגען. „ער סטראַשעט מיט שראַגע" האָבן געזאָגט מענטשן אין גאַס און אַלע זענען געווען זיכער אַז ער וועט נישט ריזיקירן מיט אַ מלחמה.

„ער קאָן זיך נישט צוגלייבן אַז קיין נייער 'מינכן' וועט נישט זיין, פּראָבירט ער עפּעס אויספּרעסן מיט מלחמה-דראָונגען", האָט מען געלייענט אין דעם עדיטאָריאַל פון איין צייטונג. „היטלער איז אַ פאַנאַטיקער אָבער נישט קיין משוגענער, ער וועט נישט וואַרפן דייטשלאַנד קעגן דעם ענגלישן פלאָט און קעגן דער פראַנצעזישער מאַזשינאָליניע", האָט געשריבן אַן אַנדערע צייטונג. „די גענעראַלן האָבן אים געלאָזט סטראַשען אַזוי לאַנג ווי די סטראַשונקעס האָבן זיך געלוינט, אָבער זיי וועלן אים נישט לאָזן אַריינקריכן אין אַן אמתדיקער מלחמה", האָט געשריבן אַ ספּעציאַליסט אין מיליטערישע ענינים. אַלע זענען געקומען צום זעלביקן אויספיר: עס וועט נישט זיין קיין מלחמה.

אין דער נייער פאַבריק פון פ. מילקעס האָבן די וועבשטולן געקלאַפּט טאָג און נאַכט צוצוגרייטן סחורה פאַר דעם ווינטער-סעזאָן. באַשטעלונגען זענען אָנגעקומען נאָך איידער דאָס ערשטע שטיק פאַרטיקע סחורה האָט זיך באַוויזן אויף די פּאָליצעס פון פינטשע מילקעסעס סחורות-לאַגער. דער נאָמען מילקעס איז געווען באַקאַנט אין דער בראַנזשע און איז ביי־געשטאַנען דעם יונגן מילקעס אין זיין ניי-אויפגעבויטן געשעפט.

דער רב און די רביצין זענען געזעסן אין אַ זומער-דירה אין וואַלד נעבן גלאָוונע, האַלב-וועג צווישן גורוויטש און וואַרשע, און מינדעלע

איז געווען מיט זיי. די ערשטע חדשים שוואַנגערשאַפט זענען געווען נישט לײַכט. פאַר וואָס זיצן אין אַ פאַבריקשטאָט פול רויך? די לופט אין די גלאָוונער סאָסנע־וועלדער איז מחיהדיק פריש. פּינטשע איז געקומען צו איר אויף יעדן שבת.

מיט מינדעלען, ברוך־השם, געטאָן אַ גוטן שידוך; דער עלטסטער איידעם, ברוך, האָט זיך דערשלאָגן צו אַ שטיקל פּרנסה, האָט דער רב געדאַנקט דעם רבונו־של־עולם פאַר זײַנע חסדים און געהאָפט אַז ער וועט איצט האָבן צײַט און הרחבת־הדעת צוצוגרייטן צום דרוק אַלע זײַנע כתבים — ער האָט איצט פאַרענדיקט אַ נײַ ספר שאלות־ותשובות. די רביצין האָט תפילה געטאָן אַז דער נחת אין די קינדער זאָל נישט פאַרשטערט ווערן. די וועלט שפּילט זיך מיט פײַער, מע דאַרף נסים כּדי עס זאָל, חלילה, נישט אויסברעכן אַ שׂריפה.

ווען פּינטשע איז אָנגעקומען קיין גלאָוונע דעם פרײַטיק נאָך מיטאָג איז מינדעלע אים אַקעגנגעגאַנגען אויף די שפּיצפינגער און מיט צייכנס געוויזן ער זאָל זיך פאַרהאַלטן שטיל, דער טאַטעשי שרײַבט איצט אַ הקדמה צו זײַן נײַעם ספר.

מינדעלע האָט נאָך אַלץ געליטן פון איבלעניש, פּינטשע האָט געטײַטלט צו איר בויך און מכּלומרשט געסטראַשעט: „דער יונגער מילקעס בלאָזט שוין פון זיך? די פירמע פּ. מילקעס און זון וואַקסט שנעלער ווי דער זון, און דערווײַל איז ער נאָך נישט קיין שותּף, ער דאַרף עס זיך פאַרדינען, ער דאַרף זײַן גוט צו זײַן מאַמעלע״.

„פון וואַנען ווייסטו שוין אַז עס וועט זײַן אַ זון, אפשר וועט עס גאָר זײַן אַ טאָכטער?״

„אַ טאָכטער וועט דאָך אַרײַנגעראָטן אין דער מאַמען, וואָס קאָן דאָ זײַן שלעכט?״

„וואָס זאָגסטו, פּינטשע, צו דעם היטלער־סטאַלין־פּאַקט?״

„ס׳קאָן זײַן אַז עס איז צום גוטן״.

„צום גוטן? דאָס איז אַ צוגרייטונג צו מלחמה!״

„גיב אַ טראַכט, מינדעלע, וואָס עס וואָלט געשען אויב היטלער וואָלט געשלאָסן אַ פּאַקט מיט ענגלאַנד און פראַנקרײַך און דאָס וואָלט אים געגעבן פרײַע הענט אויף זײַן מיזרח־גרענעץ? פּוילן וואָלט געוואָרן אַ דײַטשע באַזע און די פראָנטליניע צווישן דײַטשלאַנד און רוסלאַנד. אויב ענגלאַנד און פראַנקרײַך וואָלטן געוואָרן היטלערס שותּפים וואָלט

געווען ווײ־און־ווינד צו די ייִדן אומעטום, האָסט דאָך געזען וואָס עס איז ביַי אונדז געשען ווען פוילן האָט זיך געפריַינדלט מיט היטלערן".

„ווי קאָן עס זיַין גוט אַז עס וועט זיַין מלחמה ?"

„פאַר וואָס פאַרשטייסטו נישט ?ביידע, היטלער און סטאַלין, ווייסן אַז זיי ווילן איינער דעם אַנדערן אָפּנאַרן און געטרויען זיך נישט. אויפן סמך פון אַזאַ 'פריַינדשאַפט' וועט קיינער נישט אָנהייבן קיין מלחמה.

דעם טאָג האָט מינדעלע צום ערשטן מאָל דערפילט אַז עפּעס באַוועגט זיך ביַי איר אונטערן האַרץ. פּינטשע האָט אַרויפגעלייגט די האַנט אויף איר בויך, דערפילט לעבן און געטרוימט. דאָס קינד וועט אַוודאי האָבן מינדעלעס חכמה, איר טאַטנס חריפות, און זיַין טאַטנס גוטסקייט.

פּינטשע האָט געזאָלט אַהיימפאָרן מאָנטיק אָבער ער האָט זיך פאַרקילט און געבליבן אין גלאָוונע ביז מיטוואָך. די שוויגער האָט נישט צוגעלאָזט מינדעלען צו זיַין בעט. אין איר מצב דאַרף מען זיַין אָפּגעהיט". זיי האָבן זיך געשיקט בריוולעך פון איין שטוב אין דער אַנדערער. פּינטשע האָט, ליגנדיק אין בעט, איבערגעזעצט אויף ייִדיש דעם שווערס געגראַמטע הקדמה. די לעצטע סטראָפע איז געווען אָנגעלאָדן מיט די שרעקן פון דער צײַט:

„גאָט, לעש שינאה וואָס פלאַקערט פיַיער־בראַנד,
באַפריַי פון קינאה האַרץ און פאַרשטאַנד,
שטרעק אויס צון אונדז דיַין העלפנדיקע האַנט,
לייז אויס פון גלות דיַין פאָלק, דיַין לאַנד.
זאָל דיַין רחמים וואַר מאַכן דעם אַלטן חלום,
ריכט אויף ציון — די הויפּטשטאָט פון שלום".

ב.

ווי נאָר פּינטשע איז אָנגעקומען קיין גורוויטש האָט ער שוין געוואָלט לויפן צוריק קיין גלאָוונע. היטלער האָט געשיקט נײַע אולטימאַטומס אָבער מע האָט זיך מער נישט געשראָקן פאַר זיַין סטראַשען, מע האָט איצט געהאַט די גאַראַנטיעס פון ענגלאַנד און פראַנקריַיך. אָבער די וועגן זענען געווען פול מיט מיליטער און פּינטשע האָט מורא געהאַט אַז מינדעלע וועט זיך שרעקן און איבערקלערן.

דעם טאָג זענען מער נישט געווען קיין באַנען. פינטשע האָט געוואָלט דינגען אַן אויטאָ אָבער אַלע אויטאָמאָבילן זענען רעקוויזירט געוואָרן פאַר דעם מיליטער. ער איז געלאָפן צו משה כאַבול, מיט אַ גוט פערד־און־וואָגן קאָן מען אָנקומען קיין גלאָוונע אין אַ דריַי שעה. עס האָט זיך אַרויסגעוויזן אַז אויך די פערד זענען רעקווירירט געוואָרן. קיין טעלעפאָן איז אין דער ווילע אין גלאָוונע נישט געווען, און אויך נישט אין די שכנותדיקע ווילעס. ער מוז וואַרטן ביז מאָרגן. דאַנערשטיק האָט ער אַ גאַנצן טאָג געוואַרט אויף אַ צוג, אָבער אַלע ליניעס זענען געווען פאַרנומען מיט מיליטערישע טראַנספּאָרטן. דער באַן־נאַטשאַלניק האָט אים געטרייסט, דאָס טראַנספּאָרטירן מיליטער צו די גרענעצן וועט זיך ענדיקן ביַי נאַכט. מאָרגן פרי וועט ווידער זיַין אַ ציווילער צוג.

די פרימאָרגן־באַן פון וואַרשע איז אָנגעקומען ערשט אין אָוונט און געבראַכט די וואַרשעווער ציַיטונגען. פינטשע האָט איבערגעלייענט די „קעפּ" פון די הויפּטנייַעסן. ער האָט ליַיכטער אָפּגעאָטעמט. ער וועט מאָרגן מיטנעמען אַלע ציַיטונגען. זאָל די שוויגער אַליין לייענען און זען אַז קיין מלחמה וועט נישט זיַין.

„דיַיטשע זעלנער דעזערטירן קיין פּוילן. האַנס קריבל האָט דע־זערטירט פון דער דיַיטשער אַרמיי און אַריבערגעלאָפן די פּוילישע גרענעץ. ער וויל זיך נישט שלאָגן מיט פּוילן וואָס האָט קיינעם קיין שלעכטס נישט געטאָן".

„טשעמבערלען האָט דערקלערט: 'די ענגלישע אַרמיי שטייט גרייט צו צעשמעטערן די שונאים פון שלום'".

„בונט פון דיַיטשע רעזערוויסטן אין עססען. זיי שריַיען: 'נידער מיט די נאַצישע הינט. מיר ווילן נישט קיין מלחמה איבער דאַנציק!' 'דער־הרגעטע און פאַרוואונדיקטע אין אַ שלאַכט צווישן רעזערוויסטן און עס־עס'".

„אַ בערזעקראַך דראָט היטלער־דיַיטשלאַנד. דער פינאַנסיעלער מצב פון דער 'אַקס' איז אַ קלאָגעדיקער. די אַקס־שותּפים האָבן צוזאַמען נאָר פערצן מיליאָן פונט אין גאָלדרעזערוון. ענגלאַנד און פראַנקריַיך האָבן אַ מיליאַרד".

„הונגער־אומרוען אין בערלין. פּאָגראָמירט און אויסגערויבט אַ סך שפּיַיזגעוועלבן. אין דיַיטשלאַנד פעלט שוין אויס בענזין".

„דיַיטשער גענעראַל־שטאַב וואַקלט זיך", אַ ידיעה איבערגעדרוקט פון דעם לאָנדאָנער 'מאַנטשעסטער גאַרדיען', „גענעראַלן קייטעל און מילך זענען נישט זיכער".

„שפּאַניע וועט בלײַבן נייטראַל. איטאַליע אָפיציעל אָפּגעזאָגט הילף צו דײַטשלאַנד אין פאַל פון מלחמה".

„דײַטשלאַנד אָקופּירט סלאָוואַקײַ".

דאָס לעצטע קלערט אויף דעם גאַנצן ענין, איז פּינטשע געקומען צו דער מסקנא. היטלער האָט באַדאַרפט אַ תּירוץ צו פאַרוואַנדלען דאָס „אומאָפּהענגיקע" סלאָוואַקײַ, וואָס ער אַליין האָט באַשאַפן, אין אַ דײַטשן פּראָטעקטאָראַט, האָט ער אָנגעמאַכט אַ טומל וועגן פּוילן. אַנשטאָט פּראָ־טעסטירן וועט מען איצט דאַנקען גאָט וואָס ס'איז אויסגעגאַנגען נאָר צו סלאָוואַקײַ.

פּינטשע האָט ווײַטער געלייענט:

פון לאָנדאָנער „דעילי העראַלד" איז איבערגעדרוקט געווען אַן אַרטיקל פון העראַלד לאַסקי „די פאַלשע לעגענדע וועגן דײַטשלאַנדס קריג־כּוחות". אַ ציטאַט פון דער לאָנדאָנער „טײַמס" האָט אָנגעוויזן אַז כאָטש ענגלאַנד האָט אָפּגעוואָרפן היטלערס פאָדערונגען האָט זי אים געגעבן אַ מעגלעכקייט זיך צוריקצוציִען מיט כּבוד. „בערלין דערשיטערט וואָס די סאָוויעטן האָבן ווידער אָפּגעלייגט די ראַטיפיקאַציע פון פּאַקט מיט דײַטשלאַנד. דער פּוילישער מאַרשאַל רידז־שמיגלי פאַרזיכערט: 'מיר זענען שטאַרק, פאַראייניקט און גרייט'".

פון די אַלע ידיעות איז פּינטשען געוואָרן אַזוי לײַכט אויפן האַרץ אַז ער האָט אויסגעבראָכן אין אַ הילכיק געלעכטער ווען ער האָט איבער־געלייענט אַן עדיטאָריאַל אין דעם אַנטיסעמיטישן „דזשענניק נאַראָדאָווי". „עס איז לײַכט צו פאַרשטיין פאַר וואָס היטלער איז אָנגעפאַלן אויף טשעכאָסלאָוואַקײַ. דאָס לאַנד איז געווען אַ מאַכטיקע פעסטונג פון רויטן קאָמוניזם אינעם האַרץ פון אייראָפּע, און היטלער האָט געמוזט צעשטערן די פעסטונג. אָבער פּלוצלינג, ווי אַ דונער פון אַ בלויען הימל, אַ פּאַקט צווישן רויט־רוסלאַנד און שוואַרץ־דײַטשלאַנד. ווי אַזוי קאָן מען דאָס דערקלערן? קלאָר: ס'איז אַ ייִדיש שטיקל אַרבעט. די ייִדן זענען אין כּעס אויף ענגלאַנד וואָס האָט פאַרשלאָסן די טויערן פון פּאַלעסטינע, האָט די זשידאָקאָמונע אונטערגערוקט אַ מאָסקווע־בערלין־פּאַקט קעגן ענגלאַנד".

פּינטשע האָט געגעסן אַ גוט נאַכטעסן. ער האָט צונויפגעלייגט אַלע צײַטונגען, מיטצונעמען מאָרגן פרי קיין גלאָוונע. אַ באַרויִקטער האָט ער זיך געלייגט שלאָפן.

די פאַבריק־סירענעס האָבן אַרויסגעריסן פּינטשען פון טיפן שלאָף. ער האָט אויסגעשטרעקט די האַנט, געעפנט דעם ראַדיאָ.

איז עס אַ בייזער חלום? ער האָט אַ קוק געטאָן אויף די צײַטונגען נעבן בעט. ס׳איז נישט מעגלעך! פּינטשע איז געלאָפן צום וואָקזאַל. ס׳זענען נישט געווען קיין צוגן קיין גלאָוונע, דער שונא האָט באָמבאַרדירט אַלע וויכטיקע באַנקנופּן.

ווו איז געווען זײַן שכל? ווי האָט ער אין אַזאַ צײַט געקאָנט איבער־לאָזן מינדעלען אין דער פרעמד? ער מוז זײַן מיט איר, אַפילו ער זאָל דאַרפן גיין צו פוס.

די וועגן זענען געווען פול מיט פּליטים. פון גורוויטש איז מען געלאָפן קיין לאָדזש. פון לאָדזש קיין גורוויטש. ער מוז זיך דערווײַטערן, חלילה נישט אַרײַנצופאַלן אין דײַטשע הענט אײדער די ענגלענדער און פראַנצויזן וועלן קומען צו הילף.

די זון האָט געבראָטן אין אַ שפּעטער חמימה און פּינטשען איז געווען קאַלט. דער האַלדז האָט אים ווי געטאָן. פון שטויב אָדער איז די אַנגינע צוריקגעקומען? פײַנטלעכע עראָפּלאַנען זענען אָנגעפלויגן. אַ פויער איז אַרויסגעלאָפן מיט אַן אַלטער יעגערביקס און פּראָבירט שיסן צו די עראָפּלאַנען. מע האָט זיך אויסגעצויגן אויפן שאָסיי, מען איז אַראָפּגעלאָפן אויף די פעלדער. פּינטשע האָט זיך קוים געקאָנט צוריק אויפהייבן. די ביינער האָבן געבראָכן. די גלידער אָן כוחות. ער מוז האָבן גרויסע היץ.

אַן עראָפּלאַן האָט אַראָפּגעטויכט און אַ זייע געטאָן אַ סאַלווע קוילן פון אַ מאַשינביקס. טויט איז אויסגעוואַקסן צווישן די קאַרטאָפל־קוסטעס אויף די פעלדער.

עס איז געוואָרן געדיכטער אויף די וועגן. דאָס מיליטער האָט צוגע־נומען די פערד, האָט מען אײַנגעשפּאַנט אין וואָגן זיך אַליין און דאָס הויזגעזינט. מע האָט געשלעפּט אַלץ וואָס מ׳האָט געמיינט אַז מ׳טאָר עס נישט איבערלאָזן אויף הפקר אין דער פאַרלאָזענער היים. מ׳האָט עס שפּעטער איבערגעלאָזט אויפן וועג און אַליין געלאָפן ווײַטער.

נעבן סטריקעוו האָט מען אָנגעטראָפן אויף אַ מיליטערישן טאַבאָר. מידע זעלנער האָבן זיך געשלעפּט לעבן מידע הונגעריקע פערד, איבער־געלאָדענע וואָגנס מיט זעקלעך שפּײַז, אַמוניציע־קעסטלעך, פעלדהאַרמאַטן און פאַרוווּנדיקטע סאָלדאַטן.

פּינטשע איז אַראָפּ אויפן פעלד, אַריבערצויאָגן דעם טאַבאָר און דערווײַטערן זיך פון אים. זײַנע פיס זענען געווען שלאַבעריק. ער האָט געשלעפּט די פיס מיט די לעצטע כוחות און איז אַלץ געבליבן לעבן די מיליטערישע וואָגנס. די עראָפּלאַנען זענען צוריקגעקומען, די זעלנער האָבן אָנגעצילט זייערע ביקסן. די עראָפּלאַנען האָבן אַראָפּגעטויכט איינער

נאָכן אָנדערן. פערד און מענטשן אין איין פּאַניק, אין איין געשריי. שוים, בלוט, טויט!

ווו זענען אונדזערע עראָפּלאַנען? פאַר וואָס לאָזט מען די דײַטשן שאַלטעווען איבער פּוילישע וועגן? האָט מען זיך געוווּנדערט.

איבערגעקערטע וואָגנס, פאַרווונדיקטע פערד האָבן בלאָקירט דעם שאָסיי. פּינטשע האָט זיך צוגעשלעפּט צו אַ פורערישער כאַטע. ער וועט צוּוואַרטן ביז נאַכט ווען די עראָפּלאַנען וועלן נישט זען צו צילן אין די מענטשן. דערווײַל וועט דער מיליטערישער טאַבאָר זיך דערווײַטערן.

ער האָט זיך צוגעכאַפּט צו אַ שעפּ וואַסער, ער האָט קוים געקאָנט שלינגען. דער האַלדז האָט געווייטיקט ווי אַ קויל וואָלט דאָרט געבליבן שטעקן.

בײַ נאַכט זענען די וועגן שוין געווען אין גאַנצן פאַרשטאָפּט. דאָ און דאָרט איז געפאַלן אַן איינצלנער שאָס. „די וועגן זענען פול מיט דיווער־סאַנטן", האָט מען זיך איבערגעגעבן פון מויל צון אויער. די עראָפּלאַנען האָבן מער נישט געפלאָגט. מען איז געגאַנגען און געגאַנגען און נישט געקומען פאָרויס. פּינטשע האָט פּראָבירט גיין אויפן פעלד לענגאויס דעם שאָסיי. ער האָט זיך געשטרויכלט איבער שטיינער און קוסטעס. די הענט און דאָס פּנים צעקראַצט, די מלבושים אויסגעשמירט און צעריסן. „כ'האָב נישט קיין תּרעומות, רבונו־של־עולם", האָבן פּינטשעס לעפּצן גע־שעפּטשעט. „זאָל נאָר דאָס מיליטער אויסמײַדן דעם גלאָוונער וואַלד. זאָל נאָר מינדעלע איבערקומען אָן שרעק".

מען איז פאַרבײַ אַ דאָרף. אַ הונט האָט ערגעץ זיך אָפּגעריסן מיט אַ ווילדן געביל, אַנדערע הינט האָבן אָפּגעענטפערט. אַ קינד, געטראָגן אויפן טאַטנס אַקסל, האָט זיך איבערגעוועקט מיט אַ געוויין. מע האָט מער נישט געהערט די הינט, מע האָט זיך דערווײַטערט פון ישוב. דאָס קינד איז צוריק אײַנגעשלאָפן. שאַטנס, שאַטנס אָן אַ סוף האָבן זיך באַוועגט אין אַ שטילער נאַכט. אַ גרויסע מיטחודשדיקע לבֿנה האָט ווי די שאָטנס זיך גערוקט פּאַמעלעך און שטיל לענגאויס דעם שאָסיי, ווי זי וואָלט באַגלייט די מענטשן אין גלות אַרײַן.

פּינטשע האָט קוים זיך דערשלעפּט צו דער ווילע, אַרויפגעפאַלן אויף דער טיר און נישט געקאָנט זי עפענען. ער האָט אָנגעקלאַפּט שטיל, נישט איבערצושרעקן, געקלאַפּט שטאַרקער. קיין ענטפער. ער איז געלאָפן צון אַ פענצטער, צו נאָך אַ פענצטער. אַלע לאָדנס פאַרמאַכט מיט אײַזערנע פּרענטעס. ער איז צוריקגעלאָפן צו דער טיר און אין דער פינצטער דער־

טאַפּט אַ שלאָס אַנגעהאָנגען פון דרויסן. ער איז אַוועקגעלאָפן צום הויז פון דעם באַלעבאָס — קיין סימן פון אַ לעבעדיקן נפש. ער האָט קוים זיך דערשלעפּט צוריק צו דער ווערענדע און אַראָפּגעלאָזט זיך אויף אַ טרעפּל. וואָס זאָל ער איצט טאָן? ווו זאָל ער איצט זוכן מינדעלען?

אַ קיל ווינטל האָט געבלאָזן און אַדורכגעשווידערט זײַנע ביינער. ער וואָלט באַדאַרפט אַ וואַרעם בעט און אַ הייסן טרונק. וווהין גייט מען? וואָס טוט מען?

וווהין? צוריק אַהיים! ער איז געגאַנגען אַהער צו זײַן מיט מינדעלען, זי איז אַוודאי געגאַנגען אַהיים צו זײַן מיט אים. ער מוז שוין, תּיכּף, זיך אויפשטעלן און גיין צוריק קיין גורוויטש.

ער האָט געוואַרט ביז ס׳איז טאָג געוואָרן און אַלץ נישט געפונען בײַ וועמען צו פרעגן וווהין די זײַניקע זענען אַוועק. דער באַלעבאָס פון דער זומער־ווױנונג ווױנט אין לאָדזש. ער איז אַוודאי אַוועק אַהיים, און מינדעלע מיט שווער־און־שוויגער — צוזאַמען מיט אים ביז גורוויטש.

האָט דער באַלעבאָס געפונען עפּעס אַ פויעריש וועגעלע זיי צו פירן. ווען עס איז ליכטיק געוואָרן האָט ער געפונען ליידיקע פושקעס פון מיליטערישע קאָנסערוון, פערדמיסט, צייכנס אַז מיליטער האָט זיך דאָ אָפּגע־שטעלט. אַהאַ, דערפאַר זענען אַלע אַוועק. נישטאָ, חלילה, קיין צייכנס פון באָמבעס. זיי זענען שוין אַוודאי בשלום אָנגעקומען קיין גורוויטש.

דאָס גיין צוריק איז געווען נאָך שווערער, ער איז געגאַנגען קעגן שטראָם. ער מוז האָבן היץ, עס קומט אים אָן מיט שווייס דאָס אויפהייבן אַ פוס. ווען די נאַכט איז צוגעפאַלן האָט אַ קעלט זיך אײַנגעגעסן אין זײַנע ביינער. ער האָט געמוזט איבערנעכטיקן אין אַ פויערישן שײַער, כאָטש בײַ נאַכט איז דאָס גיין געווען זיכערער.

עס איז ווידער געווען נאַכט ווען פּינטשע איז אָנגעקומען קיין גורוויטש. אין זײַן אייגענער דירה איז קיינער נישט געווען. ער איז אַוועקגעלאָפן צום שווער. זײַן שוואָגער, ברוך, איז דאָרט געווען. ער איז געקומען פון לאָדזש מיטן ווײַב און קינדער. לאָדזש — אַ גרויסע שטאָט — וועלן זיי זיכער באָמבאַרדירן. דאָ אויף דער יידישער גאַס נעבן בראָדאַקס פאַבריקן איז אויך נישט גוט, אָבער אַלץ בעסער ווי אין לאָדזש.

„ווו איז מינדעלע? ווו זענען, שוועֶר־און־שוויגער?"

„אין גלאָוונע".

„ווער האָט געזאָגט?"

„וואָס דאַרף מען זאָגן? זיי וווינען אין גלאָוונע אויף זומער־וווינונג".

פּינטשע איז אַוועק צו זײַן טאַטנס הויז, וווּ מרימל איז אַרויפגעפאַלן אויף אים מיט אַ בשורה: „ענגלאַנד און פראַנקרײַך זענען אַרײַן אין דער מלחמה, איצט וועט עס שוין לאַנג נישט דויערן".

„עפּעס געהערט פון מינדעלען?"

„וואָס טאַקע טוסטו דאָ? מינדעלע האָט געלאָזט וויסן דו זאָלסט קומען קיין וואַרשע צון איר זיידן. זיי זענען אַוועק קיין וואַרשע".

פּינטשע האָט געוואָלט גלײַך זיך לאָזן אין וועג אַרײַן; נאָך איידער ער האָט דערגרייכט די טיר האָט ער דערפילט אַז עס איז אים שווער אויפצוהייבן אַ פוס און נאָך שווערער צו דערטראָגן זײַן קאָפּ. מע האָט גערופן דעם דאָקטאָר און יענער האָט זיך געבייזערט: „געפונען אַ צײַט קראַנק צו זײַן!"

ג.

אין יענעם פרײַטיק ווען דער רב האָט פאַרענדיקט זײַן ספר זענען שוין געפאַלן שאָסן. אַ טאָג פריִער האָט היטלער געהאַט געגעבן אַ באַפעל צו מאַרשירן. דערוווּסט זיך אַז ענגלאַנד און פראַנקרײַך האָבן אונטער־געשריבן אַ פּאַקט מיט פּוילן, האָט ער אָפּגעלייגט דעם אָנגריף. איין אָפּטייל האָט באַקומען דעם צוריקרוף ערשט נאָך דעם ווי זיי זענען שוין געווען אויף פּוילישער ערד און באַשאָסן אַ פּוילישע שטאָט.

אין דער נאַכט פון דעם 31סטן אויגוסט האָבן עס־עס־לײַט, איבער־געטאָן אין פּוילישע מונדירן, געמאַכט אַן איבערפאַל איבער אַ דײַטשער ראַדיאָ־סטאַציע אין גלייוויץ. זיי האָבן געבראַכט מיט זיך אַ דײַטש וועמען זיי האָבן אַרויסגענומען פון אַ קאָנצענטראַציע־לאַגער, אים דער־שאָסן, און דעם הרוג אַוועקגעלייגט לעבן דער סטאַציע. דער בריטישער אַמבאַסאַדאָר אין בערלין האָט געשיקט צו זײַן רעגירונג באַריכטן וועגן דער „פּוילישער אַגרעסיע". אַ גרויסע אַמעריקאַנער צײַטונג האָט געשריבן קעגן דעם „פּוילישן אָנפאַל אויף גלייוויץ" ווען היטלערישע טאַנקען האָבן שוין חרוב געמאַכט פּוילישע שטעט.

מע האָט זיך שפּעטער דערוווּסט אַז אויך די אַקטיאָרן אין דעם „פּוילישן אָנפאַל־שפּיל", די איבערגעטועטע עס־עס־לײַט, זענען אַלע דערשאָסן געוואָרן, עס זאָלן נישט בלײַבן קיין עדות.

מע האָט געבראַכט אַלע מאָל אַן אַנדערע בשׂורה. „דאָס פּוילישע מיליטער האָט שוין פאַרנומען גאַנץ מיזרח־פּרײַסן", „די ענגלענדער האָבן אַרויסגעזעצט אַ דעסאַנט אין דאַנציק". נאָך איידער מע האָט באַוויזן רעכט הנאה צו האָבן פון די גוטע נײַעסן האָט מען אָנגעהויבן הערן דעם אָפּהילך פון אַרטילעריע־שאָסן. ווי איז עס מעגלעך? האָט מען זיך געוווּנדערט, גורוויטש איז אַ קײַמא־לן פון אַ צוויי הונדערט קילאָמעטער פון דער גרענעץ און עס איז דאָך ערשט דער פיפטער טאָג מלחמה?

יאַן, דער סטרוזש, איז אַרײַנגעלאָפן מיט אַ געקלאָג: „פּאַניע באַלע־באָס, די וועלט ענדיקט זיך. אַ באַנדע היגע דײַטשן לויפן אַרום מיט האַקנקרײַץ־אָרעמבענדער און שיסן. און ווער פירט אָן מיט זיי? דער הער הענקע, יאָ, יאָ! דער פון דער אַפּעראַטור 'הענקע און שײַדעל'".

„און וווּ איז אונדזער מיליטער? אַ שטאָט מיט אַזוי פיל פאַבריקן און מע זעט נישט קיין פּוילישן סאָלדאַט."

„אונדזערע פּאָליציאַנטן באַהאַלטן זיך, די היגע דײַטשן האָבן אויטאָ־מאַטישע ביקסן. זיי וועלן טײַער באַצאָלן דערפאַר, די פאַררעטערישע שוואָבעס!"

די שויבן אין די פענצטער האָבן געגומען ציטערן. „אונדזערע קומען, אונדזער מיליטער מיט טאַנקען," האָט יאַן געשריגן מיט שׂימחה.

„הלוואַי, רבונו־של־עולם, הלוואַי."

אויף יענער זײַט פון פינטשעס פענצטער איז דער פּרײַקײַטס־פּלאַץ געלעגן ווי פאַרחלשט. די קוסטעס און בלומענבייטן האָבן זיך געהנדלט מיט די בונטע קאָלירן פון סוף־זומער, אָבער עס האָט געפעלט דער שטענדיקער רעש. דאָס געקלינג פון די טראַמווײַען וואָס פלעגן דאָ אָנקומען פון לאָדזש, דער געפילדער פון די קינדער אין גאָרטן. האָבן אויך די פייגל זיך באַהאַלטן אין זייערע נעסטן? אַ טויטע שטילקייט האָט געהויערט איבער דעם פּלאַץ. קיין צייכן פון אַ לעבעדיקן נפש.

די שויבן אין די פענצטער האָבן געציטערט, די ערד האָט געגומען ציטערן, דער גאַנצער בנין האָט געציטערט. אַ מחנה מאָטאָציקלען איז אָנגעלאָפן ווי אַ טשאַטע וועלף. אײַזערנע העלמען האָבן ווי געדיכטע שופּן זיך אַרײַנגעשלאָנגט אויף דער פּילסודסקי־גאַס מיט אַ פאַרכטיקן ריטעם. אַ טאַנק האָט זיך אַרײַנגעקאַטשעט אויפן פּרײַקײַטס־פּלאַץ. די לאַנגע לופע אויסגעשטרעקט צום מילקעס־הויז, ווי אָנגעצילט צו פינטשען. ער האָט היגטערוויילעכטס זיך אָוועקגערוקט פון פענצטער. גוט אַז

מינדעלע איז אין וואַרשע און וועט נישט דאַרפן אָנקוקן זייערע טריפהנע פּרצופים.

די נאַכט איז אַריבער אין אַן אימהדיקער שטילקייט. פּינטשע איז איינגעשלאָפן ווען עס האָט שוין געגומען טאָגן. אַ גערויש פון אויטאָ־מאָבילן ביים טויער האָט אים אויפגעוועקט. דער גלאָק ביי דער אַריינ־גאַנג־טיר האָט זיך האַסטיק צעקלונגען. מירל איז געלאָפן צו דער טיר, און עלטערע פרוי וועט מען נישט טשעפּען.

אַ יונג פון אַ יאָר זעכצן מיט אַ האַקנקרייץ אויפן אָרעם, האָט געפירט דייטשן אין גרינע מונדירן. „די שליסלען צום סחורות־לאַגער און צו דער פאַבריק!" האָט דער יונג געפאָדערט.

זיי האָבן אַרויסגעשלעפּט פּינטשען פון בעט. אַלע שטובמענטשן האָבן געמוזט העלפן אַרויסטראָגן סחורות צו משא־וואָגנס וואָס האָבן שוין געוואַרט פאַרן טויער. פּינטשע האָט דערקענט דעם יונג, דאָס איז דאָך דער זון פון זיינס אַ וועבער. ער פלעגט ברענגען דעם טאַטן מיטאָג אין פאַבריק.

„איך קען דעם פּאַן," האָט פּינטשע געזאָגט אויף פּויליש.

„יודישער שוויין!" האָט יענער אַ געשריי געטאָן און דערלאַנגט פּינטשען מיט דער פויסט אין פּנים. פּינטשעס נאָז האָט געבלוטיקט. „לאָוס! לאָוס!" האָבן די דייטשן אונטערגעיאָגט פּינטשען ער זאָל ווייטער טראָגן די שטיקער סחורה. אַז די פּאַרטיקע סחורה איז שוין געווען אָנגע־לאָדנט אויף די אויטאָס, האָט אַ דייטש פאַרלייגט אַ זיגל אויף דער פאַבריק און צוגעקלעפּט אַ צעטל: „איינברעכן וועט באַשטראָפט ווערן מיט טויט".

ברוך האָט געמוזט פאַרלאָזן דעם רבס הויז. די דייטשן האָבן געזוכט דעם רב. דער יודע געלט צו קויפן אַזוי פיל ביכער, האָט ער זיכער אויך אַ סך 'שמוק' (צירונג). ברוך איז אַריבער אין פּינטשעס דירה. פּינטשע איז געבליבן ביי זיין טאַטן אין הויז.

מע דאַרף ראַטעווען דעם שווערס כּתבים, האָט פּינטשע באַשלאָסן. פיר ספרים אויף די פיר חלקים „שולחן ערוך", דער שווער האָט געאַרבעט אויף דעם זיין גאַנץ לעבן. ווי באַלד ער האָט זיך געזעגנט אויף די פּיס איז פּינטשע אַוועק צום שווערס דירה. ער האָט געפונען די טירן אויפגעע־ריסן, די ווענט צעבראָכן, דאָס בעטגעוואַנט צעשניטן. דער גרעסטער חורבן איז געווען אין בית־דין־שטוב. די ספרים־פּאָליצעס אָפּגעריסן פון

די ווענט, צעריסענע ספרים איבער דער גאַנצער שטוב. ער האָט איינגע־גראָבן די הענט צווישן די ספרים, געזוכט די מאַנוסקריפּטן. ער האָט קוים געפונען עטלעכע צעריסענע בלעטלעך, ווען אַ שכן איז אַרייַנגעלאָפן:
„דייַטשן זענען דאָ אויף דער גאַס."

„קאָם מאָל היער!" האָט פּינטשע דערהערט אַ באַפעל ווי נאָר ער איז אַרויס.

אַ דייַטש מיט אַן אויסגעשטרעקטער ביקס האָט געיאָגט דעם אַלטן ר' יצחק מענדל צום שילהויף. ר' יצחק מענדל איז געלאָפן אין בלויזן קאַפּ, ער האָט אין לויפן אויף פאַרלוירן איין שטעקשוך. דער זאַק איז געווען צעריסן. „שמוציקער, לאַוזיקער יודע!" האָט דער דייַטש געזידלט און אים געיאָגט צו דער שיל.

פּינטשע איז געטריבן געוואָרן צון אַ מיליטערישן משא־וואָגן. ער האָט אָפּגעלאָדנט באַנקעס נאָפט, אַנדערע יידן האָבן אַוועקגעטראָגן די באַנקעס צו דער שיל. פּינטשע איז אַראָפּגעשפּרונגען פון דעם אויסגע־ליידיקטן וואָגן. ער האָט דערזען ווי רויך האָט אַ זעץ געטאָן פון די אויסגעבראָכענע שילפענצטער.

„די הייליקע תורות!" האָט אַ ייִד אַ געשריי געטאָן און זיך אַ ריס געטאָן צו דער שיל.

אַ דייַטש איז צוגעקומען. „די הייליקע שריפט," האָט דער ייִד געוויזן אויף דער שיל.

„לאַוף, לאַוף!" האָט דער דייַטש דערמוטיקט דעם ייִד אַרייַנצולויפן אין דער שיל.

אַ באַוועג צווישן די געכאַפּטע יידן. „אַ לעבן איז אַזוי הייליק ווי אַ ספר־תורה," האָט ר' יצחק מענדל געפסקנט, „לויפט ניש."

נאָך איין ייִד איז שוין געהאַט אַרייַנגעלאָפן. ער איז באַלד צוריק־געקומען צו דער טיר מיט אַ ספר־תורה אין יעדער האַנט. דער דייַטש וואָס האָט אים פריִער דערמוטיקט אַרייַנגיין האָט איצט גענומען שיסן צו דער טיר. דער ייִד האָט זיך צוריקגעצויגן און ווידער געקומען צו דער טיר. דער דייַטש האָט ווידער געשאָסן, נישט צוגעלאָזט אים צום אַרויסגאַנג. דער ייִד האָט זיך באַוויזן בייַ אַ פענצטער. זייַן באָרד אָפּגעזענגט, אַ פּאָלע פון זייַן יופּעצע אין פייַער. דער דייַטש האָט געשאָסן צום פענצטער. די גאַנצע נאָפט־באַגאָסענע פּאָדלאָגע איז שוין געווען אין פלאַמען. דער ייִד איז אַרויפגעלאָפן אויף דעם באַלעמער. די פלאַמען האָבן שוין באַלעקט דאָס געהילץ פון באַלעמער. אַרומגערינגלט מיט רויך און פלאַמען איז דער ייִד געבליבן שטיין מיט די ספרי־תורה אין זייַנע הענט. דער

באַלעמער האָט זיך איַינגעבראָכן. מע האָט שוין נישט געזען מער ווי רויך און פיַיער.

„הונדערט זלאָטעס פאַר דעם נאָפט," האָט דער אָפיציר געפאָדערט פון ר' יצחק מענדלען. „דו מוזסט באַצאָלן פאַרן אָפּרייניקן דאָס מיסט."

ר' יצחק מענדל האָט געזוכט אין אַלע קעשענעס און קוים צוזאַמענגעקראַצט דריַי זלאָטעס מיט אַ ביסל קליינגעלט.

„הונדערט זלאָטעס!"

זאָל ער רעדן צון אים, אָפּבעטן זיך, ר' יצחק מענדל קען דאָך גוט דיַיטש, האָט פינטשע מתפלל געווען.

„אָין לי אין די בעסטע טענה," האָט ר' יצחק מענדל געזאָגט אין אַ לומדישן ייִדיש.

דער דיַיטש האָט אָנגעצונדן אַ שוועבעלע, צוגעטראָגן עס צו ר' יצחק מענדלס באָרד. „הונדערט זלאָטעס אָדער נאָך אַ שטיק יודישער שמוץ וועט פאַרברענט ווערן."

פינטשע האָט געהאַט ביַי זיך נאָר דריַיסיק זלאָטעס. נאָך אַ ייִד האָט געהאַט פינעף זלאָטעס, די אַנדערע האָבן אין גאַנצן קיין געלט נישט געהאַט. פינטשע האָט אויסגעטאָן דעם גאָלדענעם זייגער, אַ מתּנה פון שווער, ער האָט עס דערלאַנגט דעם אָפיציר, צוזאַמען מיט די פינעף־און דריַיסיק זלאָטעס.

„מער האָסט דו ניכט?"

פינטשע האָט געזוכט אין די קעשענעס און האָט געפונען אַ פּאַרקערפען.

„ווו וווינסטו דען, יודע?"

„דאָס איסט דער מילקעס פון אַדאָלף היטלער־פּלאַץ," האָט אַן אָרטיקער דיַיטש אים דערקענט.

פינטשע האָט גענומען ר' יצחק מענדלען מיט זיך. „פון פריַיקיַיטס־פּלאַץ איז שוין געוואָרן אַדאָלף היטלער־פּלאַץ," האָט פינטשע געקרעכצט.

„פינטשע, דו האָסט געלייענט געטע, שילער, היַינע".

„אַ ביסל, אין פּוילישער איבערזעצונג."

„דו קענסט נישט קיין דיַיטש?"

„אַ ביסל, אַ מין ייִדישער דיַיטש. איר קענט דאָך גוט דיַיטש. מע זאָגט איר קענט אַלע דיַיטשע קלאַסיקערס פון אויסנווייניק."

„כ'קען שוין נישט. כ'האָב געוואָלט דאָרט זאָגן אַ קאַפּיטל געטע, וויַיזן אים אַז דאָס 'יודישע שמוץ' קען בעסער דיַיטשע ליטעראַטור ווי

ער, אָבער ס'איז מיר אַרויסגעפלויגן פון קאָפּ. כ'האָב געוואָלט רעדן צון אים אין דײַטש און נישט געקאָנט."

אין אוונט זענען צוויי דײַטשן אַרײַנגעפאַלן אין ר' שלמה'ס הויז. „געלט, גאָלד, שמוק, אַלעס הערויסלייגן!"

„ברוך־השם, אָפּגעקומען מיט שרעק," האָט ר' שלמה געזאָגט נאָך זייער אַוועקגיין. נאָר מירעלע האָט געוויינט: „די סחורות צוגענומען, איצטער דאָס געלט און צירונג, פון וואָס וועט מען לעבן?"

„ס'עט לאַנג נישט געדויערן, מאַמעשי", האָט פּינטשע זי געטרייסט. „צוזאַמען מיט היטלערס מפּלה וועט קומען די מפּלה פון אַלע אַנטי־סעמיטן."

ד.

אין גלאָוונע פלעגט מען פאַבירן טרעפן צי לייב אַרטשיקס שקאַפּע איז עלטער פון זײַן דאַראָשקע, אָדער פאַרקערט. די בויד פון דער דאַראָשקע — לאַטע אויף לאַטע, דאָס געזיץ מיט צעבראָכענע שפּרינג־פעדערס, די אַקסן האָבן זיך געהאַלטן אויף ניסים, און אַזוי אויך זײַן פערדל. דאָס אַלץ איז בײַגעשטאַנען לייבן, דאָס פוילישע מיליטער זאָל נישט רעקוויזירן זײַן פערדל. קיין אייגן האָב־און־גוטס צו ראַטעווען פון דײַטש האָט לייב נישט געהאַט, האָט ער זיך פאַרדונגען אַוועקצופירן דעם רב, די רביצין און מינדעלען קיין וואַרשע.

אַפילו מיט לייבס שקאַפּע האָט די נסיעה נישט באַדאַרפט נעמען מער ווי אַכט שעה. בפרט אַז מע האָט אויפן וועג געקויפט פאַרן פערדל היי און האָבער, טײַערע מאכלים וואָס עס האָט זעלטן געגעסן. ס'איז געווען דער ערשטער טאָג מלחמה, אָבער מע האָט שוין געמוזט פאָרן מיט דאָרפישע וועגן איבער זאַמדן און לעכער. ס'איז געווען אַ נס אַז די אַקסן האָבן אויסגעהאַלטן. עס זאָל נאָר מינדעלען, חלילה, נישט שאַדן. פּינטשע זאָל נאָר אָנקומען בשלום, וועט שוין אַלץ זײַן גוט. פּינטשע וועט, מן־הסתם, באַוויַיזן אַרויפצוכאַפּן זיך אויף אַ באַן. זאָל דער אייבערשטער באַהיטן מע זאָל, חלילה, די באַן נישט באָמבאַרדירן.

מינדעלע האָט אָנגעקלונגען אין דעם זיידנס טיר. זי האָט געהאָפט אַז פּינטשע וועט איר אָקעגנקומען. מיט דער באַן נעמט פון גורוויטש קיין וואַרשע סך־הכל דרײַ שעה. לאָמיר זאָגן אַז איבער דער מלחמה האָט

איצט געדויערט זעקס, צען שעה! לייב אָרטשיקס דאָראָשקע האָט זיך געשלעפּט קיין וואַרשע שוין באַלד אַנדערהאַלב מעת־לעת.

פּינטשע איז נאָך נישט געווען. דער שבת איז צוגעפאַלן. ער זאָל זיך נאָר נישט צוריקהאַלטן פון פאַרן שבת. ס'איז פּיקוח־נפש.

קיין טעלעפאָן־פאַרבונד מיט גורוויטש איז שוין נישט געווען.

דאָס אָקענטשאָ־פּליפּעלד און דער הויפּטוואָקזאַל באָמבאַרדירט, אָבער וואַרשע איז געווען רויִק. אַלע יידישע און פּוילישע צייַטונגען זענען פּרייַטיק אַרויס נאָרמאַל. דער שטאָט־פּרעזידענט האָט גערופן צו מוט און דיסציפּלין.

די נייַע וואָך איז געווען אַ מזלדיקע און פול מיט גוטע בשורות. זונטיק אָוונט האָט דער ראַדיאָ געמאָלדן אַז ענגלאַנד און פראַנקרייַך זענען אַרייַן אין מלחמה. אפשר וועלן די דייַטשן נישט באַוויַיזן צוקומען אפילו ביז גורוויטש. די פּוילישע רעגירונג האָט דורכן ראַדיאָ גערופן אַלע יונגע קאָמפּפעיִקע זאָלן ציִען קיין מיזרח און זיך דאָרט מאָביליזירן. מע דאַרף נאָר אָפּהאַלטן דעם שונא עטלעכע טעג ביז ער וועט באַקומען קלעפּ אויפן מערב, ביז די ענגלישע שיפן וועלן באַוויַיזן צושווימען קיין גדיניע און דאַנציק, נאָר עטלעכע טעג...

וועט פּינטשע גיין קיין מיזרח? ער האָט דאָך בכלל נישט קיין מיליטערישע שולונג. ער ווייסט דאָך נישט ווי צו האַלטן אַ ביקס.

מילא, אַז אַ פאַבריק אָדער באַנהויף ווערט חרוב, וועט מען עס צוריק אויפבויען, אָבער די מענטשן וואָס ווערן דערווייַל חרוב — אַזוי פיל יידישע קהילות. קעלץ איז שוין געפאַלן און צו מאָרגנס, נאָך נישט קיין וואָך זינט ס'האָט זיך אָנגעהויבן, איז קראָקע געפאַלן. קראָקע, די אַמאָ־ליקע הויפּטשטאָט פון פּוילישן קעניגרייַך, די גרויסע יידישע קהילה. ווען די דייַטשן וועלן אַרויס וועלן זיי איבערלאָזן אַ חורבן. זאָל דער אייבער־שטער שומר־ומציל זייַן די יידן וואָס פאַלן אַרייַן אין זייערע הענט.

עמעץ האָט געקלונגען מיט אַלאַרם. מינדעלע איז געלאָפן עפענען די טיר. ס'איז געווען דער פעטער שיִע. „וואָס הערט מען?"

„גאָרנישט, מינדעלע, ס'איז מלחמה."

„דער פעטער איז אַזוי בלאַס, ס'איז עפּעס געשען. פאַר וואָס וויל דער פעטער נישט זאָגן? עפּעס געשען מיט פּינטשען?"

„חלילה! מיר וועלן אפשר פריִער זייַן בייַם דייַטש ווי פּינטשע. די רעגירונג פאַרלאָזט וואַרשע. דער שונא מאַרשירט אויף דער הויפּטשטאָט פון אַלע זייַטן."

מינדעלע איז אַרויס זיך שטעלן אין דער ריי צו דער בעקערײַ. דער זיידעשי האָט געהייסן אַנגרייטן שפּײַז באַלד ווי עס איז באַוווּסט געוואָרן וועגן סטאַלין־היטלער־פּאַקט. אַז ס'זענען אָנגעקומען אַזוי פּיל קרובים פּליטים האָבן זיך די זאַפּאַסן שנעל אויסגעלאָזט. איצטער האָט מען פאַרקויפט נאָר איין ברויט צון אַ מענטש. טויזנטער אין דער ריי צו דער בעקערײַ. מינדעלע איז געשטאַנען פון זיבן פרי ביז צען. זי איז שוין געווען נאָענט, האָבן די סירענעס זיך פלוצלינג צעוואָיעט. אַ לופטאַלאַרם.

מען איז געלאָפן אין קעלער. מינדעלע איז שיִער נישט געפאַלן איבער אַ טרעפּ. נאָך איידער זי האָט באַוויזן זיך אָוועקצוזעצן איז דער אַלאַרם אָפּגערופן געוואָרן. „פאַרבײַ," האָט דער ראַדיאָ געמאָלדן און אַלע האָבן זיך אַ לאָז געטאָן צו די טרעפּ. ווען מינדעלע איז אַרויסגעקומען זענען ווידער הונדערטער געשטאַנען פאַר איר אין דער ריי.

די מאַמעשי האָט געפונען מינדעלען און זי געטריבן אין שטוב אַרײַן. „דו טאָרסט נישט שטיין אַזוי פּיל שעהען אויף די פיס." מינדעלע האָט זיך געשלעפּט צוריק צום זיידנס שטוב און כּסדר זיך אומגעקוקט. יעדן טאָג קומען אָן אַזוי פּיל פּליטים פון לאָדזש, פאַר וואָס קומט נישט פינטשע? וואָס איז געשען מיט פינטשען?

פרײַטיק נאָך מיטאָג האָט מען אין וואַרשע שוין געהערט האַרמאַטן־שאָסן. „אונדזערע שיסן צום שונאס עראָפּלאַנען," האָט מען זיך פּראָבירט טרייסטן. אין אָוונט האָט דער דײַטשער ראַדיאָ געמאָלדן: „די דײַטשע פערטע פּאַנצער־דיוויזיע האָט דערגרייכט אַ פאָרשטאָט פון וואַרשע". דער וואַרשעווער שטאָט־פּרעזידענט האָט גערופן צו פאַרטיידיקן יעדעס הויז, יעדן שפּאַן ערד.

וואַרשע איז אַרומגערינגלט, דעם שונאס עראָפּלאַנען פליִען אָן מיט נײַע אַטאַקעס; נאָך איידער מע באַוויַיזט צו מעלדן „פאַרבײַ", הייבט זיך שוין אָן אַ נײַער אַלאַרם. די רייעס צו די שפּײַזקראָמען זענען געוואָרן לענגער. מען איז זיך מער נישט צעלאָפן ווען די סירענעס האָבן גערופן אַלאַרם.

דאָס מעל האָט זיך אויסגעלאָזט, ס'איז מער נישט געווען קיין ברויט. דער פּרײַז פון אַ קילאָ קאַרטאָפל איז אַרויף פון עטלעכע גראָשן אויף פיר הונדערט זלאָטעס. דער „פּרודענטשאַל"־בנין, דער וואַרשעווער וואָלקן־קראַצער, ליגט אין רויִנעז, די סטוקאַ־עראָפּלאַנען נורטעווען אַראָפּ מיט צינדבאָמבעס. וווהין לויפן?

אויף איין זײַט גאָס — אַלע הײַזער אין פײַער; אויף דער אַנדערער זײַט — אַ לאַנגע ריי נאָך שפּײַז, נאָך אַ ביסל וואַסער. דײַטשע באָמבעס האָבן צעשטערט די וואַסער־רערן, מוז מען ברענגען אַן עמער וואַסער מײַלן ווײַט פון אַ נײַגעגראָבענעם ברונעם, אָדער פון דער שטאָטישער פילטריר־סטאַציע.

די רייעס נאָך וואַסער, נאָך שפּײַז, זענען באַשאָסן געוואָרן בײַ יעדן לופטאָנגריף. עראָפּלאַנען האָבן אַראָפּגעוואָרפן צינדבאָמבעס, די לופט־פּאַרטיידיק־בריגאַדע האָט אַרויפגעוואָרפן קללות — דאָס איז געווען אַלץ וואָס זיי האָבן געקאָנט טאָן. אַפילו וואַסער צו לעשן די שׂריפות האָט שוין אויסגעפעלט. מע האָט אָוועקגעטראָגן פאַרווונדיקטע אין די אימפּראָוויזירטע שפּיטאָלן. דאָקטוירים, קראַנקן־שוועסטערס האָבן פּראָבירט העלפן. קיין באַנדאַזשן און מעדיקאַמענטן זענען נישט געווען.

ווידער אַ לופטאַלאַרם. דאָס מאָל האָבן די עראָפּלאַנען נישט געוואָרפן קיין באָמבעס און נישט באַשאָסן די רייעס. זיי האָבן אַראָפּגעוואָרפן פליבלעטלעך. מע האָט פאַרקוועטשט דאָס פּאַפּירל אין דער פויסט. ניין! זאָל געשען וואָס עס וויל, מע וועט זיך נישט אונטערגעבן!

דער פּרינסקער רב האָט געוווינט אויפן צווייטן גאָרן. דאָס לויפן אַראָפּ און אַרויף די טרעפּ בײַ יעדן לופטאַלאַרם איז געווען צו שווער פאַרן רב, ער איז שוין געווען קרוב אַכציק. עס איז אויך געווען שווער פאַר מינדעלען וואָס איז שוין אַרײַן אין פינעפטן חודש. ריכטיקע לופטשוץ־קעלערן זענען געווען וויניק. דער געווייינלעכער הויזקעלער, מיט אַ שמאָלן אַרײַנגאַנג, מיט אַן אײַנציקער קליינער טיר, איז געווען אַ פּאַסטקע. אַז דער אַרויסגאַנג איז געוואָרן פאַרשיט מיט בראָכוואַרג זענען די מענטשן דערשטיקט געוואָרן פון רויך, איידער מע האָט זיי באַוויזן אויסצוגראָבן. די רביצין האָט אויסגעבעטן בײַ אַ פּאַרטער־שכן אַ געלעגער פאַר איר פּאָטער און אויך אַ געלעגער פאַר איר טאָכטער.

דער פעטער קאָפּל האָט געוווינט אויף נײַוועלט־גאָס. ס׳איז געווען זונ־טיק נאָך ראָש־השנה ווען דער פעטער קאָפּל מיטן ווײַב און זון זענען אַלע אָוועק מיט עמערס זיך שטעלן אין דער ריי נאָך וואַסער. ווען זיי זענען צוגעקומען צום ברונעם האָבן זיי געהערט אַז גאַנץ נײַוועלט איז אין פלאַמען. זיי זענען געקומען מיט די עמערס וואַסער צום טאַטן אויף פּאַנסקע־גאָס.

שפּעטער האָט זיך אַרויסגעוויזן אַז פון אַ גאַנצער שורה הײַזער איז געבליבן שטיין נאָר אַ העלפט פון דעם הויז ווו דער פעטער קאָפּל האָט געוווינט. דער קאָרידאָר און איין צימער פון זײַן דירה זענען אָפּגעריסן

געוואָרן. די הינטערשטע טרעפּ מיט אַן אַרײַנגאַנג צו דער קיך, די קיך, און נאָך צוויי שטובן זענען געבליבן גאַנץ.

„זיי וועלן דאָך נישט גיין באָמבאַרדירן איין שטיקל הויז אויף אַ חרובער גאַס,״ האָט מען אויסגערעכנט, „כּדאַי זיך אַריבערצוטראָגן צום פּעטער קאָפּל, דאָרט איז איצט דער זיכערסטער פּלאַץ.״

ביז דער פּעטער קאָפּל איז צוריקגעקומען זען וואָס ס׳איז געבליבן האָט מען דערווײַל אויסגערויבט זײַן דירה. מע האָט איצט געמוזט מיטנע־מען שפּײַז, קוילן, ליכט, וואַסער. די עלעקטריע, די וואַסער־רערן, די גאַז־רערן, אַלץ איז געווען חרוב. אָבער דאָס לעבן איז בילכער, די גאַנצע משפּחה האָט זיך געלאָזט אין וועג אַרײַן.

פון פּאַנסקע־גאַס ביז נײַוועלט איז אין געוויינלעכער צײַט אַ פערטל שעה גאַנג. איצט האָט מען געבלאָנדזעט, נישט דערקענט די גאַסן. אָנגע־לאָדנט מיט פּעק האָט די גאַנצע משפּחה געקלעטערט איבער חורבות, איבער בערג ציגל פון באָמבאַרדירטע הײַזער, איבער גריבער אויסגעריסן פון שראַפּנעלן. מען איז אַרויס פון פּאַנסקע־גאַס פאַר טאָג, מיטאָגזון האָט שוין געשׂרפהט און מען איז נאָך אַלץ געווען ווײַט. די סירענעס האָבן זיך צעריטשעט. ווידער אַ לופט־אַלאַרם. מע האָט זיך אויסגעצויגן אויף דער ערד און געוואַרט די עראָפּלאַנען זאָלן פאַרבײַ. די מאַרשאַלקאָווסקע־גאַס האָט געברענט. בעלקעס און שטיקער מויער זענען געפאַלן פון די ברענענדיקע הײַזער. מע האָט אַוועקגעוואָרפן די פּעקלעך און געלאָפן פון דעם פײַער און רויך.

אויף דער נײַוועלט־גאַס איז געווען רויִק. אַלע שׂריפות אויסגערויכט. נאָר בערג ציגל און ברוכוואַרג, קיין צייכן פון אַ גאַס. דער פּעטער קאָפּל האָט נישט געקאָנט געפינען זײַן הויז. אַלע האָבן זיך אַוועקגעזעצט זיך אָפּרוען, נאָר דער פּעטער קאָפּל און די מומע צעלע זענען ווײַטער געקראָכן איבער די חורבות זוכן סימנים פון דער גאַס. דער אָוונט האָט זיך שוין דערנענטערט ווען זיי האָבן דערזען אַז אויך די צווייטע העלפט פון זייער הויז איז מער נישטאָ.

עס האָט זיך אָנגעהויבן אַ מאַרש צוריק. די נאַכט איז צוגעפאַלן, דער הימל רויט פון שׂריפות, די ערד חושכדיק אין דער סוף־חודש־דיקער נאַכט. אָט האָט זיך געדאַכט מע דערקענט די שענגע־גאַס. עמעץ אַנדערש האָט געפונען סימנים אַז ס׳איז גאָר די ווײַטע לעשנע־גאַס. די פיס שווער, די הענט צעקאַליעטשעט פון פאַלן אויף ברוכוואַרג, די קעל צערייצט פון רויך און שטויב. ווען ס׳איז טאָג געוואָרן האָט מען דערזען אַז מ׳איז גאָר פאַרקראָכן צו קראָקעווער פאָרשטאָט. ס׳וועט איצט נעמען

שעהען ביז מע וועט באַווײַזן צוריקקומען צו פאַנסקע־גאַס, און מינדעלע האַלט זיך שוין קוים אויף די פיס.

עפּעס האָט געמוזט געשען, מע לויפט. אַזוי פיל מענטשן לויפן, שטרויכלען זיך, פאַלן, הייבן זיך אויף און לויפן ווידער. „וווהין לויפט מען?"

„צום שלאָספּלאַץ!"

„וואָס איז געשען?"

„רוסיש מיליטער מאַרשירט אַרײַן קיין וואַרשע".

„וואָס עפּעס רוסיש מיליטער?"

„מיט אונדזער מאַרשאַל רידזש שמיגלי בראָש."

מע האָט נישט באַוויזן צו באַקומען מער ווי איין ענטפער, און פראַגעס זענען געווען אַזוי פיל. ווי קומט רידזש שמיגלי צו די סאָוועטן, ער האָט דאָך נישט געוואָלט זיי זאָלן אַפילו אַדורכגיין פּוילישע טערי־טאָריע? ווי קומט עס די סאָוועטן זאָלן מאַרשירן קעגן די דײַטשן, זיי האָבן דאָך געשלאָסן אַ פּאַקט מיט היטלערן? אויב זיי זענען שוין איצט אין פּראַגע, ווי קומט עס וואָס מע האָט פריִער גאָרנישט געהערט וועגן דעם?

אַ ייִד האָט דערקענט דעם פּרינסקער רב. ער האָט זיך פאַרהאַלטן אַנצוזאָגן דעם רב די בשׂורה: „די רוסן קומען מיט דער קערבעדזש־בריק."

„ווי איז עס מעגלעך?" האָט דער רב געפרעגט.

„איר זעט דאָך," האָט דער ייִד געענטפערט און געלאָפן ווײַטער צו זען זייער אָנקומען מיט די אייגענע אויגן.

מע האָט זיך קוים מיטן לעבן דערשלעפּט אַהיים. „וואָס הערט מען? גייטס עמעץ אַרויס געוווּיר ווערן וואָס מ'הערט, וואָס ס'איז געשען אויפן שלאָספּלאַץ. אפשר איז דאָך געשען אַ נס."

דעם שונאס אַרטילעריע האָט באַשאָסן די שטאָט פון אַלע זײַטן. עראָפּלאַנען האָבן באַוואָרפן די שטאָט מיט צינדבאָמבעס. אַ רויטער הימל האָט אַראָפּגעקוקט פון צווישן וואָלקנס שוואַרצן רויך. וועט מען נאָך אַ מאָל דערלעבן צו זען אַ בלויען הימל? מע האָט געגראָבן נײַע שוצגראָ־בנס. מע האָט געעפנט נײַע פונקטן צו פאַרטיילן שפּײַז. מע האָט געעפנט קיכן צו פאַרטיילן זופּ פאַר די פּליטים. בײַ דער אַלגעמיינער פּוילישער

הילף־אָרגאַניזאַציע „אָפּיעקאַ ספּאָלעטשנאַ" האָט זיך געשאַפן אַ יידישער קאָאָרדיניר־קאָמיטעט. די פּליטים וואָס זענען אָנגעקומען פון דער פּראָווינץ זענען לרוב געווען יידן.

ה.

פון הויז אויף ניי־וועלט־גאַס ווו בערעק האָט געוווינט איז געבליבן נאָר אַ באַרג ציגל. די גרינבערגס הויז אויף קרולעווסקע־גאַס איז געבליבן גאַנץ. בערעק האָט דאָ געוווינט זינט די גרינבערגס זענען צוזאַמען מיט זייער טאָכטער פּאָליע אַוועקגעפאָרן אין דעם קוראָרט דרוסקעניק. זיי האָבן געזאָלט אַהיימקומען סוף־אויגוסט. בערעק האָט טעלעפאָנירט זיי זאָלן בלייבן אין דרוסקעניק. טאָמער עפּעס, זאָלן זיי זיך אַריבערכאַפּן איבער דער גרענעץ קיין רומעניע אָדער אונגערן.

„פּינצטערער פּעסימיסט," האָט דער שווער אים געזידלט מיט אַ גוטמוטיק קול. „וואַרט אונדז אָפּ ביי דער באַן מיטוואָך אָוונט."

„בעניעק פאָרט צו איך, ער איז שוין ביי דער באַן, וואַרט אויף אים אין דרוסקעניק".

„ביסט פון זינען אַראָפּ? ראש־השנה זיך אַרומוואַלגערן אין דער פרעמד."

„אויב ס'וואָלט איצט נישט אַזוי שווער געווען צו פאָרן מיט אַ קליין קינד, וואָלט איך אַלץ איבערגעלאָזט און געקומען צו איך." האָט בערעק געענטפערט.

דער געדאַנק אַרויסצושיקן בעניעקן איז באמת אים איינגעפאַלן ערשט בעת ער האָט גערעדט מיטן שווער. בערעק האָט שנעל פאַרפּאַקט אַ וואַליזע פאַר בעניעקן. דער יונג האָט זיך נישט געלאָזט לאַנג בעטן. ער איז נאָך קיין מאָל נישט געווען אין דרוסקעניק.

בערעק האָט קוים באַוויזן אַריינצושטופּן בעניעקן אין אַ צוג איבער־געפּאַקט מיט מיליטער.

איז בעניעק אָנגעקומען? האָבן שווער־און־שוויגער געמוזט אַוועק פון דרוסקעניק זוכן בעניעקן?

אויב מיט בעניעקן איז עפּעס געשען וועט מען עס אים קיין מאָל נישט מוחל זיין. איז כאָטש פּאָליע געבליבן? ניין! ס'קאָן נישט — ס'טאָר נישט זיין אַז זי זאָל אויך האָבן געפאָרן צוריק און אין וועג באַגעגנט דאָס נאַצישע חייל. גאָט באַהיט!

אין דעם הויז ווו בערעק האָט איצט געווינט איז געווען אַ גוטער שוצקעלער. דער קעלער איז געוואָרן די צענטראַלע פאַר דער יידישער געזעלשאַפטלעכער הילף.

מאַניע האָט פאַרשאַרצט די אַרבל און געשיילט קאַרטאָפל, געוואַשן טעפּ, געהאָלפן צוגרייטן מיטאָגן פאַר פּליטים. די באָמבאַרדירונגען האָבן נישט אויפגעהערט. אַז אַריבערצוגיין אַ גאַס איז געווען סכנות־נפשות, האָט מאַניע טייל מאָל געמוזט טאָן די אַרבעט איינע אַליין. יעדן טאָג האָט מען אויף דער ליסטע פון קאָמיטעט־מיטגלידער אַרומגערינגלט עטלעכע נעמען מיט שוואַרץ.

איין כוואַליע עראָפּלאַנען נאָך דער אַנדערער, גאַנצע פיר־און־צוואַנציק שעה האָבן אָנגעהאַלטן די באָמבאַרדירונגען אום יום־כיפּור. פון כל־נדרי־צייַט ביז נאָך נעילה האָבן פייַער־באָמבעס געהאָגלט איבער די יידישע גאַסן. פלאַמען פון אַלע זייַטן. מען איז געלאָפן ווי אין אַ קרייַז און צוריקגעקומען צום זעלביקן אָרט. די חסידים־שטיבלעך און הויף־מנינים זענען געווען פול מיט מתפּללים. יונגע מענטשן זענען געלאָפן אויף די דעכער, געוואָרפן זיך מיט זעקלעך זאַמד אויף די צינדבאָמבעס. וואַסער איז געווען וויייניק.

די עראָפּלאַנען זענען געפלויגן נידעריק. קוילן פון מאַשין־געווער האָבן געהאָגלט איבער די קעפּ. שראַפּנעלן האָבן געקנאַלט, באָמבעס האָבן אויפגעריסן. בערעק איז געלאָפן פון הויז צו הויז, פון דאַך צו דאַך. ער איז געווען דער לופטשוץ־עלטסטער איבער צוואַנציק הייַזער אין זייַן קוואַרטאַל.

די סירענעס האָבן זיך ווידער צעוואָיעט. בערעק איז אַ מידער געקראָכן אויף אַ לייטער צון אַ בוידעם. ער האָט געהערט דעם רויש פון די עראָפּלאַנען ווי זיי וואָלטן אָנגערירט דעם דאַך. פּלוצלינג דאָס מאָרימדיקע פייַפן פון אַ שראַפּנעל. אַ קראַך, אַן אויפרייַס, ווי די גאַנצע וועלט וואָלט צעריסן געוואָרן אויף שטיקער. בערעק איז געבליבן ליגן אונטער דעם איבערגעקערטן לייטער, געהערט ווי אַלץ קראַכט און צעפאַלט זיך איבער אים.

ער האָט געעפנט די אויגן. דער דאַך איבער אים — גאַנץ. ער האָט פּראָבירט זיך אַ ריר טאָן. נאָר דער רעכטער עלן־בויגן ווייטיקט, צעקלאַפּט זיך בייַם פאַלן. ער איז אויפגעשפּרונגען און גענומען לויפן אַראָפּ.

אַ צינדבאָמבע איז געפאַלן אין אַ פליגל פון דעם הויז. בערעק האָט געזען ווי מע ברענגט אַראָפּ פון דאַך פאַרוווּנדיקטע. זייַנע באַזלעכער

זענען פול געווען מיט רויך פון שריפה. ער האָט זיך נישט אָפּגעשטעלט, ער איז געלאָפן צו זײַן הויז. אַ געדראַנג אין טויער, ער האָט זיך אַדורכגעשטופּט, אַרויפגעלאָפן אין שטוב אַרײַן. קיינער נישטאָ! ער איז צוריק אַראָפּגעלאָפן די טרעפּ. אַ געזעמל אין הויף. דער דאָקטאָר ברווינער האָט געקניט איבער עמעצן, אָבער דער וואָס ליגט אויסגעצויגן — זײַנע פּיס זענען באַשטיוולט. בערעק איז אַראָפּגעלאָפן אין שוצקעלער: מאַניע איז געזעסן אין איר ווינקל און אַלעק האָט געדרימלט אויף איר שויס. ער איז צוריקגעלאָפן צו די טרעפּ נאָך איידער מאַניע האָט אים דערזען.

אין דעם גערטנדל אין צענטער פון הויף האָט מען געגראָבן דעם ערשטן קבר אין דעם הויז. דאָקטאָר ברווינערס זון איז געהרגעט געוואָרן ווען ער האָט זיך געוואָרפן אויף אַ צינדבאָמבע.

די קינדער, וואָס איז געשען צו די קינדער? האָט אַ פראַגע אויפגעפלאַמט אין זײַן קאָפּ מיט אַלאַרם. ס׳זענען דאָ געפאַלן עטלעכע באָמבעס. ווער ווייסט צי ס׳האָט נישט געטראָפן די קינדער.

קינדער פון אומגעקומענע אין די באָמבאַרדירונגען, קינדער פון פּליטים וואָס האָבן פאַרלוירן די עלטערן אין דעם געלאַף, האָבן זיך געוואַלגערט איבער די חורבות. דער „קאָאָרדיניר־קאָמיטעט" האָט זיי צונויפגעזאַמלט. בערעק האָט זיי באַזעצט אין קעלער פון אַ הויז וואָס האָט אויך געהערט צו זײַן שוועה. דאָס איז געווען נישט ווײַט פון דעם הויז ווו ער אַליין האָט געוווינט. ער איז איצט געלאָפן זען וואָס ס׳איז דאָרט געשען.

בײַ די קינדער איז גאָרנישט געשען. די פאַננע רעגינע, די לערערין, האָט עפּעס דערציילט די קלענערע קינדער. די גרעסערע זענען געווען אין הויף, געהאָלפן גראָבן ערד צו לעשן שריפות און אַרײַנגעשיט עס אין זעקלעך. עטלעכע מיידלעך האָבן געשיילט קאַרטאָפל צוצוגרייטן אַ זופּ.

בערעק האָט געוואָלט צוריקגיין צו מאַניען, אָבער זיך דערמאָנט אַז ער דאַרף איצט גיין אויף לעשנע אַכצן צון אַ זיצונג פון „קאָאָרדיניר־קאָמיטעט". ער דאַרף אויך גיין צון אַ זיצונג פון דער צענטראַלער פּוילישער הילף־אָרגאַניזאַציע אין שטאָטראַט. אייגנטלעך וואָלט ער אויך באַדאַרפט געבן אַ קוק צו דער נײַער יידישער קיך אויף גזשיבאָווסקע־גאַס. צ מאָל האָט ער זיך אײַנגערעדט אַז ער איז אַן אָרגאַניזירטער מענטש. ווען ער האָט גאָרנישט געהאַט צו טאָן, האָט ער דעם גאָרנישט געטאָן אין פּערפעקטער פּלאַנירונג און אָרגאַניזאַציע. הײַנט ווען אַ ביסל אָרגאַ־

ניזירטקייט וואָלט אים צו נוץ געקומען לויפט ער אַרום און אַרום, טוט אַ ביסל פון אַלץ און טוט גאָרנישט ווי עס באַדאַרף צו זײַן.

„יאָ, בערעק עפּשטיין, דער העלד פון די ייִדישע סטודענטן, דאָקטאָר בערנאַרד עפּשטיין, דער גרויסער פּאַרזאָרגער פון דעם ייִדישן קאָאָרדיניר־קאָמיטעט — ווען ער האָט געהערט אַ באָמבע אויפרײַסן, איז ער גישט אַרויף אויף דעם דאַך זען, צי מע דאַרף עמעצן ראַטעווען. ער האָט זיך נישט אָפּגעשטעלט זען ווער ס'ליגט אויסגעצויגן אויף דער ערד. געזען יענער האָט שטיוול אויף די פיס, איז עס דאָך נישט מאַניע, נישט אַלעק, נישט ער אַליין — ער טראָגט נישט קיין שטיוול — איז ער געלאָפן ווײַטער צו זײַנע אייגענע,“ האָט בערעק געביטערט קעגן זיך אַליין.

אַרטילעריע־שאָסן, באָמבע־אויפרײַסן אָן אויפהער, אָן איבעררײַס. בײַ דער זיצונג פון דעם „קאָאָרדיניר־קאָמיטעט“ האָט מען געמוזט שרײַען הויך. אין דער דיסקוסיע האָט מען פּראָבירט אונטערציִען אַ סך־הכּל. מע האָט געפילט אַז די באָמבאַרדירונגען קאָן מען נישט אויסהאַלטן קיין סך לענגער. נאָך אַ טאָג, צוויי און מע וועט זיך מוזן אונטערגעבן. וואָס פאַר אַ פּלענער קאָן מען מאַכן אַז מע ווייסט נישט וואָס דער מאָרגן וועט ברענגען. מע דאַרף זיך באַמִיען ווײַטער צו אַרבעטן אונטער דער „אָפּיעקאַ־ספּאָלעטשנאַ“, די ביזאַיִצטיקע צוזאַמענאַרבעט איז געווען זייער גוט.

„ס'איז נאָר אַ שאָד וואָס ס'איז געקומען אַזוי שפּעט און אין אַזאַ מצב“, האָט ד״ר שלײַפער געזאָגט, „אָבער די מלחמה האָט געבראַכט אַ נײַע עפּאָכע אין די פויליש־ייִדישע באַציִונגען. איר געדענקט די גע־שיכטע פון די יאָרן 1861 — 1863 ? פויליש־ייִדישע פאַרברידערונג אויף די באַריקאַדעס, בעת די תּפילות אין די קירכעס און שילן. די פּריצים האָבן זיך געקושט מיט די ייִדן וואָס זיי האָבן ערשט נעכטן געשמיסן, און עס — — —“

„און האָבן נאָכן אויפשטאַנד זיי ווידער געשמיסן,“ האָט בערעק איבערגעריסן.

„ד״ר עפּשטיין איז אין זײַן אייפער פון דעם סטודענטן־קאַמף געוואָרן אַ קעגנער פון די פּאָליאַקן. ניין, מײַנע פרײַנד, מיר זענען ייִדן און פּאָליאַקן צו גלײַך. מיר זענען שטאָלץ מיט דעם וואָס ייִדן האָבן באַוויזן אין דער פאַרטיידיקונג פון וואַרשע. סײַ די וואָס האָבן זיך פרײַוויליק מאָבי־ליזירט אין דער אַרמיי, סײַ די וואָס האָבן געגראָבן שוצגראָבנס, געשאַפן פּראָוויזאָרישע שפּיטאָלן, געשענקט שפּײַז און מעדיקאַמענטן פאַר דער

׳אַפּיעקאַ־ספּאַלעטשנאַ׳. די מידע, קראַנקע סאָלדאַטן, געקומענע פון פראָנט, האָט מען געצערטלט אין יידישע חסידישע היימען. כ׳האָב געזען סצענעס וואָס כ׳וועל קיין מאָל נישט פאַרגעסן, און די פּאָליאַקן וועלן עס אויך קיין מאָל נישט פאַרגעסן.״

בערעק האָט נישט געוואָלט פּטרן די צייט אויף אַ דיסקוסיע. דער ד״ר שלייפער האָט געגעבן נאָר איין זייט פון דער מטבע. עס זענען געווען פאַלן ווען מע האָט ביי דער ווייסל געצוואונגען די יידן צו שטיין אין אַ באַזונדערער יידישער ריי. מע האָט צוגעלאָזט פופציק פון דער אַרישער ריי, און פינעף פון דער יידישער. נאָך דעם ווי יידן האָבן שוין באַקומען דאָס וואַסער האָבן אויפגעהעצטע יונגען אָנגעהויבן אַ געשלעג, אומגעוואָרפן די יידן, און אויסגעגאָסן זייער וואַסער.

בעת דער מאָביליזאַציע, אין די ערשטע טעג סעפּטעמבער, האָט מען פון יידן גערופן נאָר דאָקטוירים. די יידן האָבן זיך געדאַרפן איינבעטן מע זאָל זיי נעמען אין דער אַקטיווער אַרמיי. אין איין פאַל האָט מען אַרויסגענומען יידישע זעלנער פון פאַרשידענע באַטאַליאָנען און געשאַפן אַ יידישן אַרבעט־באַטאַליאָן. אַ נייע ווערסיע פון דעם יאַבלאָנע־סקאַנדאַל פון 1920. דעמאָלט האָבן די פּאָליאַקן אינטערנירט צען טויזנט יידישע סאָלדאַטן און אַפּיצירן אין אַן איזאָלאַציע־לאַגער. הונגער, עפּידעמיעס, טויזנטער קרבנות.

דעמאָלט האָט דעם באַפעל אַרויסגעגעבן דער הויפּט־שעף פון גענע־ראַל־שטאַב, גענעראַל סאָסנקאָווסקי. קומט עס אויך איצט פון די הויכע פענצטער, אָדער האָבן צו דעם אָנגעהעצט דייטשע סאַבאָטאַזשניקעס?

„די צענטראַלע ׳אַפּיעקאַ־ספּאַלעטשנאַ׳״, האָט בערעק מסכים געווען, „האָט באמת אַרויסגעוויזן אַ גייסט פון צוזאַמענאַרבעט. אויב זייער באַציִען זיך צו אונדזער ׳קאָאָרדיניר־קאָמיטעט׳ איז כאַראַקטעריסטיש פאַר די באַציִונגען צו אונדז בכלל, איז באמת געקומען צון אַ פּויליש־יידישער פאַרברידערונג. מיר וועלן איצט דאַרפן טאָן אַ סך אַרבעט, לאָמיר עס טאָן אין די ראַמען פון דער אַלגעמיינער ׳אַפּיעקאַ׳.״

בערעק איז אַוועק דער ערשטער, ער האָט באַדאַרפט גיין צו נאָך אַ זיצונג. ער איז אַרויס פון טויער, פּלוצלינג אַ קראַך. די ערד האָט זיך אַ טרייסל געטאָן, ער איז קוים געבליבן שטיין אויף די פיס. אַ באָמבע איז געפאַלן אויף לעשנע. די גאַס איז פול געוואָרן מיט בראָכוואַרג און רויך.

מנחם קירשבוים, ביי וועמען עס איז פאָרגעקומען די זיצונג, איז

געקומען אַרויס צו לויפן. זײַנע צוויי קינדער אויף בײדע הענט און אַלע פון „קאָאָרדינירן־קאָמיטעט״ נאָך אים. „לאָמיר אַריבערלויפן אויף נומער דרײַצן, דאָרט איז פאַראַן אַ גוטער שוצקעלער.״

אַ הויכער בלאָנדער יונג האָט געעפנט נאָר אַ שפּאַרע אין דער טיר. „דאָס איז דער שוצקעלער פון דער פּוילישער פירמע ׳פּאַגעד׳ ״.

קירשבוים איז צוגעגאַנגען נענטער. „ביי אונדז אין הויז איז נישטאָ וווּ זיך צו באַהאַלטן. איך בין דער לופטשוץ־קאָמענדאַנט פון דער גאַנצער לעשנע־גאַס.״

„פון דער לעשנע? כ׳האָב געמיינט פון פּאַלעסטינע. ס׳איז נישטאָ קיין פּלאַץ!״

דער יונג האָט פאַרהאַקט די טיר.

עס איז מער נישט מעגלעך געווען אויסצוהאַלטן די באָמבאַרדירונגען, עס האָט אויך מער נישט געהאַט קיין זין ווײַטער זיך אָקעגנצושטעלן. ווען די ערשטע דײַטשע טאַנקען זענען דעם אַכטן סעפּטעמבער צוגעקומען ביז וואַרשע האָט מען געהאָפט אַז באַלד וועלן די פראַנצויזן אָנגרײַפן די דײַטשע זיגפריד־ליניע. דער מאַכטיקער ענגלישער פלאָט וועט אַטאַקירן די דײַטשע פּאָרטן. היטלער וועט מוזן אָפּציִען מיליטער פון פּוילישן פראָנט און דאָס פּוילישע מיליטער וועט דערווײַל באַוויַיזן זיך צו באַ־פעסטיקן אין די קאַרפּאַטן־בערג; די האַרבסטרעגנס וועלן אָפּשטעלן די דײַטשע טאַנקען; די וועלדער און זומפּן אין מיזרח־פּוילן וועלן ווערן נישט־צוטריטלעך, און איידער די דײַטשן וועלן קאָנען אָנהייבן אַ נײַע אָפענסיווע וועלן זיי אַרײַנכאַפּן אַ ווייסטע מפּלה אויפן מערב. איצט זעט מען שוין ווי נאַיִוו מען איז געווען.

די קלאַנגען, אַז די רויטע אַרמיי קומט, האָבן זיך אַרויסגעוויזן נישט אין גאַנצן אויסגעטראַכט, אָבער זיי זענען נישט געקומען העלפן דער צעשלאָגענער פּוילישער אַרמיי. דעם אַכצעטן סעפּטעמבער האָבן די רוסישע און דײַטשע אַרמייען זיך באַגעגנט אין בריסק און זיך צעטיילט מיט דער פּוילישער טעריטאָריע. ס׳איז דער פּוילישער אַרמיי מער נישט געבליבן וווּ צו פאַרפעסטיקן אַ פּאָזיציע. נישט געווען מער אויף וואָס צו וואַרטן, אויף וואָס צו האָפן. דעם זיבן־און־צוואַנציקסטן טאָג מלחמה האָט סטעפאַן סטאַזשינסקי, דער שטאָט־פּרעזידענט, צו וויסן געטאָן אַז וואַרשע איז גרייט זיך אונטערצוגעבן.

ו.

בערעק האָט זיך ערשט איצט צעטראַכט אַז ער איז געווען אַ חכם נאָר מיטן מויל. אַלעמען געוואָרנט אַז עס וועט זײַן מלחמה און אַלײן זיך נישט צוגעגרייט צו דעם וואָס קומט. ווי נאָר די דײַטשן וועלן אַרײַן וועלן זיי זיכער פאַרחתמענען דאָס געשעפט און צונעמען די גאַנצע סחורה. אַנדערע האָבן אָנגעגרייט גאָלד, אַמעריקאַנער דאָלאַרן. ער איז געבליבן מיט אַ פּאָר פּוילישע זלאָטעס — באַנקנאָטן פון אַ מלוכה וואָס עקסיסטירט מער נישט. פון וואַנען וועט ער נעמען אויף ברויט? ניין, ניין, ניין! די נויט אין זײַן טאַטנס קעלערשטוב ליגט אים נאָך אין די ביינער. דאָס טאָר נישט געשען. ער וועט גיכער שטאַרבן!

ער איז אַוועק אין געשעפט. דער שטאָט־פּרעזידענט סטאַזשינסקי איז נאָך אַלץ געווען בײַם גענעראַל רומעל, אונטערצושרײַבן די קאַפּיטולאַציע. עס האָבן זיך נאָך געהערט איינצלנע שאָסן. עס האָבן נאָך געדויכערט האַלעוועשקעס פון שׂריפות. אויף די גאַסן אַ שטילקייט אָנגעלאָדנט מיט שרעק. עס האָבן מער נישט געקראַכט קיין שראַפּנעלן. די „סטוקאַס" האָבן מער נישט געגראַגערט מיטן געשטעפּ פון מאַשין־געווער. די גאַסן זענען געווען ליידיק און שטיל ווי אַ בית־עולם נאָך אַ לוויה. די מלווים זענען שוין אַוועק, אָבער די געשרייען הענגען נאָך אין דער לופט.

ס'איז געפאַלן אַ רעגן. בערעק האָט געטרעטן אין אַ בלאָטע פון זאַמד, ליים, און צעבראָכן גלאָז. אַפילו די געבליבענע הײַזער האָבן געשראָקן מיט אויסגעבראָכענע פענצטער, צעלעכערטע ווענט. ער האָט דערהערט אַ געוויין פון אַ קינד, איז אים וואַרעם געוואָרן — אַ צייכן פון לעבן.

אַלע אײַזערנע פּרענטעס און שלעסער אויף דער טיר פון געשעפט זענען געווען גאַנץ. אַ שראַפּנעל האָט אויסגעריסן אַ לאָך אין אַ וואַנט אויבן בײַם דריטן גאָרן. אויב דער שראַפּנעל האָט אַדורכגעבראָכן פּאָדלאָגעס און אַרויס אין אַ דיאַגאָנאַלער ליניע, זענען פון געשעפט געבליבן נאָר די ווענט, און די פּרענטעס און שלעסער היטן אַ חורבה. די סחורה איז צעשטערט, ער איז געבליבן אַ בלוטיקער אָרעמאַן!

איין שלאָס האָט זיך פאַרהאַקט. ער האָט געמוזט רופן דעם הויז־וועכטער. וואָס פּלאָפּלט ער אַזוי פיל, דער סטרוזש? אין דעם קילן האַרבסטטאָג גיסט זיך דער שווייס איבער בערעקס פּנים. דער שלאָס האָט אַ קרעכץ געטאָן און נאָכגעגעבן. „דזשענקויען, אַ דאַנק", האָט

בערעק געזאָגט און אָוועקגעשיקט זײַן אַרויסהעלפער. ער איז אַרײַן אין געשעפט אַליין.

אַלץ איז געווען באַדעקט מיט צעבראָכן גלאָז און שטיקער ליים. די ווענט זענען געווען אָפּגעשיילט, אָבער אָן לעכער. דער באַלטן איז געווען געשפּאָלטן אָבער געהאַלטן זיך. בערעק האָט קודם גענומען פאַרפּאַקן די טײַערע לאַקיר און געמזע־לעדערס.

אַליין וועט ער ווייניק אויפטאָן. צוריקרופן דעם סטרוזש? און אַז ער וועט שפּעטער מסרן?

אָן צוטרוי צו מענטשן וועט שווער זײַן אויסצוקומען. דער סטרוזש האָט געאַרבעט פאַר די גרינבערגס אַ סך יאָרן. דער שווער איז געווען גוט צו זײַנע אָנגעשטעלטע.

בערעק איז ווידער אָוועק צום סטרוזש. מע דאַרף אָנהייבן רעדן וועגן עפּעס אַנדערש, הערן וואָס ער טראַכט וועגן די דײַטשן.

„ווען איז דאָס געשען מיט דעם שראַפּנעל?״ האָט בערעק געפרעגט און זיך דערמאָנט אַז דער סטרוזש האָט פריִער, ווען ער האָט זיך געראַנגלט מיטן שלאָס, דערציילט וועגן דעם שראַפּנעל.

„דרײַ מענטשן, צוויי פון דריטן גאָרן, איינער פון צווייטן גאָרן זענען געהרגעט געוואָרן. יונגע מענטשן, פײַנע מענטשן, די פּינקס און דער פּאָן געווירץ,״ האָט דער סטרוזש געזאָגט.

בערעקן האָט זיך געדאַכט אַז ער האָט עס שוין געהערט. קאָן עס זײַן אַז דער סטרוזש האָט עס שוין פריִער דערציילט? ער האָט זיך געזאָרגט צי דער שראַפּנעל האָט נישט באַשעדיקט זײַן סחורה און אַפילו נישט געהערט ווען מע האָט גערעדט וועגן מענטשלעכע קרבנות?

עס האָט שוין געטאָגט ווען בערעק האָט מיט דער הילף פון סטרוזש גענומען פאַרמויערן און פאַרמאַסקירן אַ קעלערשטוב פול מיט טײַערע סחורות. ווען בערעק האָט גענומען גיין אַהיים, האָבן דײַטשע טאַנקען זיך שוין געקאַטשעט איבער די וואַרשעווער גאַסן. ער האָט קוים געשלעפּט די פיס, דער רוקן האָט געבראָכן. אַ טרעגער האָט נישט געשלעפּט אין אַ וואָך וואָס ער האָט געטראָגן אויף זײַנע פּלייצעס אין משך פון דער איינער נאַכט. אַלץ האָט אים וויי געטאָן, אָבער ער איז געווען שטאָלץ מיט זיך. זײַן ווײַב און קינד וועלן נישט דאַרפן הונגערן. אַפילו אויב די מלחמה זאָל געדויערן אַ גאַנץ יאָר וועט נאָך בלײַבן עפּעס פאַר שווער־און־שוויגער ווען זיי וועלן צוריקקומען נאָך דער מלחמה.

„ווי טוט מען אָפּ אַזוינס?" האָט מאַניע געקלאָגט. „אין אַזאַ צײַט גייט מען אַוועק און מע קומט נישט צוריק אַ גאַנצע נאַכט? אַז כ׳לעב נאָך, בין איך אויס אײַזן."

„כ׳בין מיד, טויט מיד. אַ גאַנצע נאַכט האָרעוואַניע, טויט־שרעק, צו ראַטעווען דײַן טאַטנס האָב־און־גוטס און דאָ — נאַדיר אַ ברוך־הבא," האָט בערעק זיך אָפּגעבייזערט.

„מײַן גאַנץ לײַב־און־לעבן האָט בײַ דיר נישט די ווערט פון אַ פּאָר שטיקער לעדער. כ׳האָב דיך שוין באַוויינט." האָט מאַניע געקלאָגט.

מע האָט פאַרהאַנגען די פענצטער און זיך געלייגט שלאָפן. בערעק האָט זיך געלייגט מיטן רוקן צום ווײַב. די ווײַבער! ער ברעכט דעם געניק צו פאַרזאָרגן עס זאָל איר גאָרנישט פעלן. און זי באַפאַלט אים גאָר מיט טענות און היסטעריע.

בערעק האָט זיך אויפגעכאַפּט ערשט שפּעט נאָך מיטיק. ער האָט געפונען מאַניען אין קיך. איר פּנים איז געווען גרוי, אירע אויגן פול מיט צער.

„ביסט שוין לאַנג אויף?" האָט ער געפרעגט. „ביסט בלאַס, לייג זיך צו. איך וועל זײַן מיט אַלעקן."

מאַניע האָט נישט געענטפערט. אירע אויגן האָבן געגלאַנצט מיט טרערן.

„מאַניושאַ, זײַ מוחל פאַר נעכטן. כ׳בין געווען מיד, צעררייצט. כ׳בין געווען משוגע. מאַניע טײַערע, ס׳קומען אָן שווערע צײַטן, אַזוי לאַנג ווי איך וועל לעבן וועלן דו און אַלעק נישט וויסן פון קיין נויט, כ׳זאָג עס דיר צו."

קאַפּיטל צוויי

אָפּגעקומען מיט שרעק

א.

פינטשע און דער אַלטער ר׳ יצחק מענדל זענען געזעסן אויף אַ קופּע פאַרפוילט שטרוי, אויסגעשפּרייט אויף דער שטיינערנער פּאָדלאָגע אין דער גורוויטשער תּפיסה.

פינטשע איז נאָך אַלץ נישט געקומען צו זיך פון דעם אַרעסט. מיט צוויי טעג פריִער האָט ער אָנגעגעבן אַ בקשה אויף אַ „פּאַסיר־שײַן"

צו פאָרן קיין וואַרשע. נעכטן פרי האָבן דײַטשן זיך אַרײַנגעריסן אין זייער הויז, אַרויסגעשלעפּט אַלע מענער צו דער אַרבעט. ער ווייסט נאָך איצט נישט וווּהין זיי האָבן פאַרשלעפּט דעם טאַטעשי. אים און ר׳ יצחק מענדלען האָט מען אָוועקגעפירט צום אַ בויפּלאַץ הינטער דער שטאָט.

אין אָנהייב איז אַלץ געגאַנגען כּשורה. צווישן צען מענער וואָס האָבן אויסגעגראָבן אַ ראָוו, האָט זיך נישט אָנגעזען אַז ר׳ יצחק מענדל איז נישט צו פלינק מיטן שפּאַדל. שפּעטער האָט מען יעדן פון זיי געגעבן אַ טאַטשקע, יעדער האָט באַדאַרפט אָנלאָדן ציגל אין דער טאַטשקע און עס פירן צום אַנדערן עק פעלד. מע האָט געמוזט די טאַטשקעס פירן אַריבער אַ ברייטן ראָוו — אַ פּאָר ברעטער זענען געווען אַריבערגעלייגט ווי אַ בריק. ווען נאָר ר׳ יצחק מענדל האָט אַרויפגעשטופּט די טאַטשקע אויף די ברעטער האָט דאָס ראָד זיך אַ גליטש געטאָן, אָדער די ברעטער האָבן זיך צערוקט. די טאַטשקע האָט זיך אַלע מאָל איבערגעקערט, די ציגל זענען אַרײַנגעפאַלן אין גרוב.

אַ דײַטש האָט דערזען ווי פינטשע האָט איבערגעלאָזט זײַן טאַטשקע און אַריבערגעפירט ר׳ יצחק מענדלס איבער די ברעטער. פאַר דעם חטא ליגן זיי איצט ביידע אין תּפיסה, צעשלאָגן, צעמזיקט — פאַרברעכערס קעגן דעם דײַטשן רײַך.

די ביינער טוען וויי. די ווונדן ברענען. אין פינטשעס קאָפּ ברענט אויף אַ בילד פון אַ צוג וואָס לויפט פון גורוויטש קיין וואַרשע. אַ צוג אין וועלכן זײַן פּלאַץ איז געבליבן ליידיק.

ר׳ יצחק מענדלס פּנים איז געווען געשוואָלן. זײַן גרויע באָרד פאַר־קלעפּט מיט שוואַרצע שטיקער פאַרגליווערט בלוט. „ר׳ יצחק מענדל, ר׳ יצחק מענדל!״ האָט פינטשע גערופן. ר׳ יצחק מענדלס שווײַגן האָט אים געשראָקן. אַזעלכע רציחהדיקע קלעפּ. אים טוען וויי אַלע אבֿרים, און פון דעם זקן הערט ער נישט קיין קרעכץ.

„הם?״ האָט ר׳ יצחק מענדל אַ ברום געטאָן און ווײַטער געשוויגן.

נאָך שעהען שווײַגן האָט ר׳ יצחק מענדל פּלוצלונג אַ פרעג געטאָן:

„דו קענסט דעם הויכן קאָוואַלטשיק?״

„ניין. ווער איז דער הויכער קאָוואַלטשיק?״

„דער הויכער קאָוואַלטשיק? מײַן שכן, ווען כ׳האָב געוווינט אויף דער ייִדישער גאַס —״

„ווען איר זענט געוואָרן רבי״.

„כ׳בין נישט געוואָרן קיין רבי. זיי האָבן געוואָלט כ׳זאָל שפּילן פאַר זיי אַ רבי. זיי האָבן מיר געדונגען אַ גרויסע דירה מיט אַן אייגן בית־

מדרשל אויף דער ייִדישער גאַס קעגן איבער דעם רבס דירה. אין דער אָפּיצינע, אויפן הויף, איז געווען אַ שכן קאָוואַלטשיק. דער קאָוואַלטשיק איז אַ מאָל צוריקגעקומען פון גאַס שיכּור. זײַן ווײַב איז גראָד געווען אין הויף נעבן דער פּלומפּ, געשמועסט מיט די שכנות. דער גוי איז אַרײַנגעלאָפן אין הויף מיט געוואַלדן. ׳דאָ שטייסטו באָבע און פּליאָטקעוועסט, און קיין מיטאָג פאַרן מאַן נישט צוגעגרייט?׳ אין מיטן הויף, אין אַלעמענס אויגן האָט ער אַריבערגעלייגט דאָס ווײַב איבער דער קני, אַרויפגעשאַרצט ס׳קלייד און אָנגעפּאַטשט איר בלויזן ׳זײַ מיר־מוחל׳״.

„מײַן ווײַב האָט מיך אָוועקגעשלעפּט פון פענצטער. ׳ס׳פּאַסט נישט׳ האָט זי געזאָגט, ׳אַ רבי זאָל קוקן אויף אַ נאַקעטן הינטן פון אַ גויע.׳״

„ווי מע שלאָגט אַ פרוי מעג אַ רבי יאָ קוקן? ווי מען איז מבייש אַ מענטש מעג אַ רבי יאָ זען? נאָר אַ נאַקעטן ׳זײַ־מיר־מוחל׳ טאָר ער נישט? וויל איך נישט זײַן קיין רבי אַז מע זאָל מיר זאָגן וואָס כ׳מעג יאָ, וואָס כ׳טאָר נישט.״

„דערפאַר זענט איר געוואָרן אויס רבי?״

„כ׳בין דען אַ מאָל געווען אַ רבי? דער ראַדאָשיצער רבי איז ניפטר געוואָרן. נישט געווען ווער ס׳זאָל פאַרנעמען זײַן אָרט. זײַנע חסידים האָבן געוואָלט ווײַטער דאַווענען צוזאַמען, אַ מאָל מאַכן אַ קידושל. האָבן זיי זיך אָנגעטשעפּעט אין מיר. באשר־בכן ס׳איז זיי געפעלן געוואָרן מײַן הספּד איבער זייער רבי. דער ראַדאָשיצער איז נישט געווען קיין גרויסער למדן. ר׳איז אָבער געווען אַן איש־תּמים. גאַנץ מיט זיך און מיט גאָט. אָבער איך?״

„מ׳עט אײַך דינגען אַ שיינע דירה, אַ בית־מדרש,״ האָבן זיי געטענהט, „און מ׳עט דאַווענען צוזאַמען.״

„אָבער נישט פירן קיין רביישן הויף,״ האָב איך זיי געוואָרנט.

„נאָכן דאַווענען וועט איר עסן, יאָ? וועלן מיר זיצן בײַ אײַער טיש און איר׳ט זאָגן תּורה. תּורה זאָגן קענט איר?״

„נישט געפעלט בײַ מיר, זענען זיי געגאַנגען צו מײַן ווײַב. זי איז געווען מײַן דריט ווײַב, נאַרוואָס חתונה געהאַט מיט איר. די ערשטע האָב׳יך פאַרלאָזט. דער צווייטער אָנגעטאָן בזיונות, כ׳האָב זיך אויפגעפירט ווי אַ ייִנגל און איר שופך־דמים געווען. דער דריטער — אַ ייִדענע, געקומען צו מיר אויף דער עלטער, געוואַשן מײַן וועש, געררימט מײַן שטוב, געקאָכט פאַר מיר, האָב׳עך כאָטשיק באַדאַרפט איר געבן פּרנסה. זי האָט זיך אָנגעזעצט אויף מיר, פאַר וואָס איך וויל נישט זאָגן תּורה בײַ

יעדער שבתדיקער סעודה. וואָס איז עס ערגער ווי לערנען „עין יעקב" מיט די באַלעבאַטים אין בית־מדרש ?

„הקיצור, כ׳האָב קוים זיך אָפּגעבעטן אַז כ׳זאָל נישט דאַרפן אָנטאָן קיין ספּאָדיק. מיט די מענער וואָלט׳עך אפשר אויסגעפּירט. מאַכט זיך אַזאַ מעשה: אויפן הויף, טאַקע נעבן דעם קאָוואַלטשיק, וווינט אַן אַלמנה מיט איר בת־יחידה; די טאָכטער איז קראַנק געוואָרן אויף אַ לונגען־אָנצינד גראָד ווען איך האָב זיך אַרײַנגעצויגן אין מײַן רבישער דירה. די אַלמנה איז געקומען אַרײַן צו לויפן מיט אַ געוויין: ׳הייליקער רבי, העלפט, מער ווי די טאָכטער האָב איך נישט!׳

„כ׳פּראָביר איר זאָגן: ׳כ׳בין נישט הייליק, כ׳בין נישט קיין רבי׳. די ייִדענע וויינט בדמעות שליש כ׳זאָל איר צווינטשן".

„וואָס האָב׳עך געקאָנט טאָן ? האָב׳עך איר געווונטשן ׳דער אייבער־שטער זאָל שיקן אַ רפואה־שלימה׳.

„האָט די ייִדענע זיך צעכליפּעט, דאָס איז נישט גענוג. זי האָט געהערט אַז אויב אַ צדיק ווינטשט ׳דער אייבערשטער זאָל העלפן׳, האָט דער אייבערשטער די ברירה יאָ אָדער נישט צו העלפן. אויב אָבער דער צדיק זאָגט ׳דער אייבערשטער וועט העלפן׳, מוז דער רבונו־של־עולם העלפן. ער וועט דאָך נישט מאַכן דעם צדיק פאַר אַ ליגנער.

„׳הצדיק גוזר והקדוש ברוך הוא מקיים דברו׳, דאָס אויסגעטײַטשט אויף אַ ווײַבערישן אופן. די ייִדענע האָט ביטער געוויינט. ס׳איז מיר געוועזן די מחלה. מן־הסתם איז דעמאָלט גראָד געוועזן דער קריזיס.

„די ייִדענע איז געלאָפן פון מײַן שטוב צו דער טאָכטער. די טאָכטער האָט גראָד אָנגעהויבן שוויצן, און דאָס איז אַ סימן אַז זי האָט גובר געוועזן די מחלה. מן־הסתם איז דעמאָלט גראָד געוועזן דער קריזיס."

„דו ביסט דאָך אַ היגער, פּינטשע, ווייסטו דאָך וואָס ס׳איז געשען. מע האָט אָנגעהויבן לויפן צו מיר. ׳הייליקער צדיק, הייליקער צדיק, העלפט!׳ עמעץ האָט באַהאַלטן מײַן היטל און מיר אונטערגעוואָרפן אַ רביישן ספּאָדיק. כ׳האָב מער נישט געקאָנט סובל זײַן דעם ליגן. כ׳האָב גענומען מײַן טלית־און־תּפילין און מײַנע כּתבים, אַוועק פון דער רבישער דירה און זיך באַזעצט אין דעם שטיבל הינטערן בית־מדרש.

„כ׳האָב נישט בדעה געהאַט אָוועקצוגיין פון מײַן ווײַב. כ׳האָב זי געבעטן קומען מיט מיר, דינגען אַ באַשיידענע שטוב און לעבן פון די פּאָר זלאָטעס וואָס קהל צאָלט מיר. זי האָט געשריגן אַז כ׳בין חסר־דעה, זי האָט פאַרפאַקט אירע זאַכן און אַוועק צו אירע קינדער אין לאָדזש."

„איר׳ט נישט געוואָלט זײַן קיין רבי מחמת איר האַלט זיך נישט פאַר

קיין צדיק?" האָט פּינטשע געפרעגט. „אַ למדן זענט איר דאָך זיכער, פאַר וואָס האָט איר נישט געוואָלט ווערן גורוויטשער רב נאָך אײַער פאָטערס פּטירה?"

„ווערן אַ רב און דאַרפן חנפענען די שטאָט־באַלעבאַטים, די גבירים? כ׳האָב פײַנט גבירים."

„אײַער טאַטע האָט דען געחנפעט גבירים?"

„מײַן טאַטע, זכרונו־לברכה, איז געווען אַ גאָון און אַ צדיק. דער רבונו־של־עולם און די תורה זענען געווען מיט אים. דער טאַטע, זכרונו־לברכה, איז געווען אַ קאַצקער חסיד. די גבירים האָבן געציטערט פאַר אים. איך קען לערנען, דאָס איז אמת. כ׳האָב דעם טאַטנס תורה, אָבער ווו נעמט מען זײַן תמימותדיקע אמונה? אָפּנאַרן קהל? מאַכן דעם אָנשטעל פון אַ צדיק? אַן אָפּנאַרער מוז חנפענען! שוין בעסער עסן פּת במלח, ברויט מיט זאַלץ. כ׳האָב דעמאָלט זיך געבאָדן אין שווילטאָג, געווען דער איידעם פון גרעסטן קאָלישער גביר, געטראָגן אַ טכוירענעם פעלץ, געגעסן מעדנים."

„דאָס איז געווען אײַער צווייט ווײַב?"

„זי האָט נעבעך געליטן פאַר גאָרנישט. אויב זי וואָלט געווען די ערשטע וואָלט אפשר אַלץ גוט געווען. אָבער זי איז געקומען נאָך שבעלען. ווען מע האָט מיך חתונה געמאַכט מיט שבעלען איז זי נאָך קיין פופצן יאָר נישט אַלט געווען. איר חכמה — איך האָב נאָך עד־היום נישט איר געזעצטן שׂכל. געקענט זאָגן איר אַ פשטל, שמועסן מיט איר וועגן ׳כוזרי׳, וועגן ׳מורה נבוכים׳. זי האָט פאַרשטאַנען איר טאַטנס תורות וועגן קבלה וואָס זײַנע חסידים האָבן נישט פאַרשטאַנען. ווער האָט זי דאָס אויסגעלערנט? פון וואַנען האָט זי דאָס אַלץ גענומען? איך בין געקומען צון איר אַ ווילדע בריאה. כ׳בין געלאָפן ווי אַ ווילדער לאָשעק איבער די פעלדער פון גמרא, זוהר, חקירה. דער קאָפּ איז געווען אָנגע־וואָרפן מיט תורה. אָנגעוואָרפן, נישט אײַנגעסדרט. שבעלע האָט געלערנט ווייניקער, און איר וויסן האָט געהאַט אַ טאָלק. אפילו מײַן לעבן האָט נישט געהאַט קיין טאָלק. די גערער חסידים איז אַ שאָד געווען וואָס אַזאַ עילוי ווי איך, דער זון פון אַ קאַצקער און גערער חסיד, איז אַרײַנ־געפאַלן צום קעגנערישן סאַנדערער רבין. זיי האָבן מיך אָנגערעדט כ׳זאָל אויף יום־טוב אַנטלויפן קיין גער. כ׳זאָל מיט מײַן לומדות פאַרשעמען די שיינע ייִדן אין סאַנדערער הויף. אָפּצוטאָן שפּיצלעך האָב׳עך אַלע מאָל ליב געהאַט. כ׳בין געקומען צום שׂכל ערשט נאָכן גט.

„דער קאָלישער גביר האָט מיך טאַקע געכאַפּט פאַר אַן איידעם, נחת

האָט ער געהאַט פון מיר ווייניקער ווי דער סאַנדערער רבי. אויף מייַן תּורה איז ער געווען אַ קנאַפּער מבין, און זייַן טאָכטער — זי זאָל מיר נאָר מוחל זייַן די צרות וואָס זי האָט געהאַט פון מיר. ווען כ'בין געוואָרן איר מאַן האָב איך שוין פאַרשטאַנען וואָס כ'האָב פאַרלוירן מיטן גטן שבעלען. כ'וואָלט געקראָכן צון איר אויף אַלע פיר און געבעטן זי זאָל מיך צוריק נעמען. אָבער מ'האָט זי שנעל חתונה געמאַכט. אַ קנאַפּער למדן און אַ קנאַפּער חכם, איר צווייטער מאַן. ווי האָט שבעלע גאָר געקאָנט ווױנען מיט אים? ווי האָב איך געקאָנט — — — כ'האָב אָנגע־טאָן צרות מייַן צווייט ווייַב. כ'בין געזעסן אין בית־מדרש מער ווי מיט איר אין דער היים און אָפּגעטאָן שפּיצלעך. זיצט אַ יונגער־מאַן, אַ רייַך איידעמל, קוקט אַריין אין 'שדי חמדה' פון דוואָרטער רב. כאַפּ איך אַ קוק אין ספר און ווייַז אויף מיט ק"ן טעמים אַז דער דוואָרטער רב איז דאָ נישט גערעכט. דער יונגער־מאַנטשיק איז נבהל־ונשתּומם. ער ווונדערט זיך ווי קומט עס — אַזאַ גאון זאָל מאַכן אַזאַ טעות. האָב איך אַ געשריי געטאָן: 'שייגאָץ, דרך־ארץ־פאַר דעם דוואָרטער רב!' כ'האָב איצט אויפ־געוויזן מיט פונקט אַזוי פיל ראַיות אַז דער 'שדי חמדה' איז יאָ גערעכט.

„ווילסט הערן עפּעס שיינס, פּינטשע? ס'איז געווען אַ קאַלטער ווינטער. אַ ייִד, אַ משולח, איז אַרייַנגעקומען אין בית־מדרש זיך אָנוואַ־רעמען, אָבער אין אויוון איז דאָס פייַער אויסגעגאַנגען. האָב איך אָנגעטאָן מייַן שיינעם טכוירענעם פּעלץ וואָס דער שווער האָט מיר געשאָנקען און בין אַרויס מיט דעם אורח אין גאַס. אַ שטאָטישער נגיד, ר' שמאַי, האָט גראָד געהאַלטן אין פאַרשליסן זייַן אייַזן־געשעפט. איך בין צוגע־גאַנגען צון אים מיט אַ ברייטן 'גוטנאָוונט, ר' שמאַי.'"

„צו מיר?" האָט ער געפרעגט.

„וואָס דען, צום גובערנאַטאָר?" האָב איך געענטפערט.

„ר' שמאַי האָט צוריק אַראָפּגענומען דעם אייַזערנעם פּרענט. איך האָב אַרייַנגעפירט דעם אורח אין געוועלב. 'ס'איז קאַלט', האָב איך געקרעכצט. ר' שמאַי האָט צוגעלייגט האָלץ צום אויוון."

„'ס'איז קאַלט', האָב איך ווייַטער געקרעכצט און ר' שמאַי'ס ווייַב האָט אויפגעקאָכט אַ גלאָז טיי.

„'אַ נייַער קונה פון אַן אַנדער שטאָט', האָט ר' שמאַי געמיינט, און געדולדיק געוואַרט ביז איך וועל זאָגן וואָס איך וויל קויפן. נאָך דעם ווי דער אורח האָט זיך שוין געהאַט אָנגעוואַרעמט, געטרונקען עטלעכע גלעזער טיי, צוגעביסן מיט קיכלעך, האָב איך אַ פרעג געטאָן 'נעגל האָט איר?'"

„יאָ, אַלערליי נעגל."

„גרויסע?"

„יאָ."

„קראַצט זיך."

„איך האָב הנאה געהאַט וואָס דער אורח האָט זיך אַנגעוואָרעמט, וואָס ר' שמאַי איז געווען אין כּעס. מײַן שווער האָט געהאַט חרפּות פון מײַנע שפּיצלעך. ווען כ'בין פרײַטיק געגאַנגען אין מקווה און מיטגענומען אַ ריין העמד איבערצוטאָן, האָב איך עס אַוועקגעגעבן צון אַן אָרעמאַן. כ'האָב אַפילו דעם טכוירענעם פּעלץ אַוועקגעגעבן צו ברוך־לייב בטלן, ער זאָל עס פאַרקויפן און פאַר דעם געלט חתונה מאַכן זײַן טאָכטער — אַן אַלטע מיאוסע מויד. דו האָסט באַדאַרפט זען, פינטשע, דאָס פּנים פון מײַן שווער ווען כ'בין אַהיימגעקומען אין ברוך־לייב בטלנס צעריסענעם פּאַלטן."

„'ווו איז דער פּעלץ'?"

„'הכנסת־כּלה', האָב איך געענטפערט."

„'ווו איז דער פּעלץ?' 'עסט דאָך געפּרוּוירן ווערן אין די קעלטן'."

„'כ'על בעסער געפּרוּוירן ווערן דאָ, ווי געבראָטן ווערן אין גיהנום'. כ'האָב גענומען ברענגען גמראָס, מדרשים, זוהר וועגן דער מיצווה פון הכנסת־כּלה. ווי שטענדיק, ווען כ'האָב אָנגעהויבן רעדן תּורה האָט ער געמוזט אַנטשוויגן ווערן. אַן עם־הארץ, נעבעך געווען. כ'ווייס נישט צי כ'האָב עס געטאָן פון רחמנות אויף ברוך־לייבן, אָדער צוליבן שפּיצל."

„איר האָט נאָך איצט הנאה פון די דעמאָלטיקע שפּיצלעך?" האָט פינטשע געפרעגט.

„יעצט האָב איך פון גאָרנישט קיין הנאה. איך האָב חרטה וואָס כ'האָב געמאַכט פון דער תּורה אַ פּורים־שפּיל. ס'איז מיר דעמאָלט אַרײַנגעפאַלן אין האַנט קאַנטס 'קריטיק דעס ריינעם פאַרנופט'. כ'האָב זיך אַ וואָרף געטאָן צו דײַטשע ביכער — וואָס ס'איז נאָר געקומען אין האַנט אַרײַן. חידושי־תּורה האָב איך קיין מאָל נישט פאַרשריבן. אַ פילאָסאָפיש בוך 'די גראַמאַטיק פון שׂכל' האָב איך יאָ געשריבן. פּונקט ווי מאַטעמאַטישע פאָרמלען מאַכן לײַכטער צו חשבונען, קאָנען שׂכל־פאָרמלען מאַכן לײַכטער צו טראַכטן מיט קלאָרער לאָגיק. כ'האָב געשאַפן אַזוינע שליסלען און פאָרמלען. דער כּתב־יד איז פאַרברענט געוואָרן ווען די מחבלים פון קולטורפאָלק האָבן אונטערגעצונדן די שיל. מײַן שטוב איז אויך פאַרברענט געוואָרן."

„אַזאַ שאָדן."

„ס'אַרט מיך ווי דער פאַראַיאָריקער שניי. די אַלע שׂכל־פאָרמלען

האָבן מיר אַליין נישט געהאָלפֿן. כ'האָב געבלאָנדזשעט אַז — רחמנא־ליצלן!"

„איר האָט דאָך אויך געהאַט אייגענע מאַטעמאַטישע פּאָרמלען?"

„יאָ. געבויט אויף דעם סיסטעם פֿון 'מספר קטן' און דער ציפֿער 9. וויפֿל מאָל דו כּפֿלסט אַ 9, בלײַבט עס אַלץ נײַן אין 'מספר קטן'."

„כ'געדענק, עטלעכע פּראָפֿעסאָרן זענען געקומען צו פֿאָרן אײַך אויספֿראָבירן. מע זאָגט אַז איר האָט באַרעכנט אויפֿן קאָפּ אין אַ מינוט וואָס ס'האָט זיי גענומען שעהען רעכענען מיטן בלײַער."

„אַז מ'האָט אַ כּלל איז עס לײַכט".

„אויך פֿאַרברענט געוואָרן, און ס'אַרט מיך אָסור נישט. איך האָב זיך געבוקט צו פֿאַלשע געטער, פּינטשע. אויב וואָלט איך זיך געהאַלטן אין אונדזער אייגענער תּורה וואָלט איך נישט אַזוי פֿאַרבלענדט געוואָרן פֿון מײַן כּלומרשטער חכמה, וואָלט איך נישט אַזוי פֿיל שופֿך־דמים געוועזן מיט מײַנע שפּיצלעך. כ'האָב נישט געהאַט גענוג אמונה אײַנצופֿלאַנצן אין מײַנע קינדער ייִדישקייט, און נישט געהאַט גענוג עזות צו ווערן אַ כּופֿר. כ'בין געווען אַ פֿרעמדער אין מײַן אייגן הויז. אַזוי לאַנג ווי גראַף מילער איז געווען גובערנאַטאָר פֿון קאַליש בין איך געבליבן אין דער היים.

„אָ, פּינטשע, דו ווייסט נישט די מעשׂה מיטן גובערנאַטאָר? אין קאַליש איז פֿאַראַן אַ שיינער פּאַרק. איך פֿלעג דאָרט זיצן די זומער פֿרימאָרגנס לייענען מײַנע ביכער. דער רוסישער גובערנאַטאָר פֿון קאַליש איז געווען דער דײַטש מילער. דו ווייסט דאָך, די רוסישע און דײַטשע קיסרים האָבן זיך כּסדר משדך געווען, מן־הסתּם איז דער מילער געווען עפּעס אַ קרוב פֿון דער צאַריצע. אין אַ זומער פֿאַרטאָג איז דער גובערנאַטאָר געריטן אין דעם פּאַרק. זײַנע מענטשן האָבן געוואָלט חוזק מאַכן פֿון דעם ייִדליק מיט אַ באָרד וואָס איז געזעסן אויף אַ באַנק און געלייענט. דער גובערנאַטאָר האָט געוואָלט זען וואָס איך לייען. ס'איז געווען ניטשעס 'זאַראַטוסטראַ'. מע האָט מיך צוגעפֿירט צום גובערנאַטאָר. כ'האָב גערעדט צו אים דײַטש. דו ווייסט, כ'קען גוט דײַטש. 'ניטשע?' האָט ער זיך געוווּנדערט. 'ווי קומט אַ ייִד אין חסידישע מלבושים צו ניטשע'?"

„'אַלסאָ שפּראַך זאַראַטוסטראַ. איין בוך פֿיר אַללע אונד קאיינען'. איך האָב אַקצענטירט די ווערטער 'איין בוך פֿיר אַללע'. דער ייעקע האָט געוואָלט וויסן ווו כ'האָב געלערנט דײַטש.

„בײַ עמאַנועל קאַנט, בײַ יאָהאַן וואָלפֿגאַנג פֿאָן געטהע, גאָדפֿריד

ווילהעלם פֿאָן לײַבניץ, גאָטהאָלד אפרים לעסינג, יאָהאַן קריסטאָף פרידריך פֿאָן שיללער, הײַנריך הײַנע, געאָרג ווילהעלם פרידריך העגעל.

„ער האָט מיך אָנגעקוקט מיט חידוש. כ׳האָב געגומען פירזאָגן אַ קאַפּיטל פֿון ׳די לײַדן דעם יונגען ווערטהערס׳. דאָס איז אַלעמען באַקאַנט, איז מיר אײַנגעפֿאַלן. כ׳בין אַריבער צו דער סאַטירע ׳דער טריומף דער עמפּפינדליכקייט׳. ער איז געבליבן פֿריטשמיעלעט. כ׳האָב אים דערלאַנגט דאָס בוך ׳זאַראַטוסטראַ׳, ער זאָל עפֿענען, לייענען ערגעץ אַ שורה, וועל איך פֿון אויסנווייניק זאָגן ווײַטער.

„וואָס זאָל איך דיר זאָגן, פּינטשע? כ׳בין געוואָרן אַן אײַנגייער בײַם גובערנאַטאָר. כ׳האָב אים געהאָלפֿן פֿאַרשטיין געדאַנקען אין ׳זאַראַ־טוסטראַ׳, וואָס ער האָט אַליין נישט געקענט ׳צעקײַען׳. כ׳האָב מיר גע־באָרגט דײַטשע ביכער פֿון זײַן ביבליאָטעק.

„מײַן הענעכל האָט אָנגעהויבן לערנען חומש, אַהיימגעקומען פֿון חדר און געפֿרעגט קשיות. כ׳האָב געחלומט וועגן דער צײַט ווען כ׳וועל אים קאָנען אַרײַננעמען אין מײַן וועלט פֿון הײַנע און געטהע, קאַנט און ניטשע.

„יאָ, אין קאַליש בין איך געוואָרן אַ יחסן. דער שוועד האָט מיר געקויפֿט אַ בײַעם פֿעלץ. כ׳בין געוואָרן אַ שתדלן בײַם גובערנאַטאָר, באַפֿרײַט ייִדן פֿון תּפֿיסה, אָפּגעשריגן גזירות. מיר האָבן ביידע, איך און דער גובערנאַטאָר, פֿײַנט געהאַט די טעמפּע רוסישע טשינאָווניקעס.

„פֿרידריך ווילהעלם ניטשע, זײַנע תּורות האָב איך געחלומט אײַנ־צופֿלאַנצן אין מײַן הענעך אַנשטאָט דעם חומש. דער חומש האָט דער־צויגן אַ פֿאָלק פֿון קדושים; ניטשעס תּורות האָבן דערצויגן אַ פֿאָלק פֿון רוצחים. ניטשעס איבערמענטש איז געוואָרן אַן אַרצי־גזלן. פּינטשע, איך בין ווי דער גוי קאָוואַלטשיק. כ׳האָב זיך אָנגעשיכּורט מיט פֿאַלשע תּורות און מבֿזה געווען מײַנע אייגענע. מיט וואָס זענען מײַנע שפּיצלעך אַנדערש פֿון דעם גויס שמײַסן זײַן ווײַב?

„בײַ מיר אין הויף האָט אויך געוווינט בעריש בעכלער. בעריש האָט זיך אויך אַ מאָל אָנגעשיכּורט. ס׳איז געווען שׂמחת־תּורה. כ׳ווייס נישט וואָס ס׳האָט אים מער פֿאַרשיכּורט: דער בראָנפֿן, אָדער די שׂימחה מיט דער תּורה. ער איז געלאָפֿן אין מאַגיסטראַט, אַרײַנגעריסן זיך צום בירגער־מײַסטער און געשריגן: ׳השם הוא האלוקים׳! וואָס פֿרעגט מען נאָך די אומות־העולם? ס׳איז דאָ נאָר איין גאָט אויף דער וועלט. השם הוא האלוקים!׳

„מע האָט בעריש אַרעסטירט. ער איז אָודאי געזעסן דאָ אין דער 'קאָזע' אויף דער קופּע שטרוי. כ'בין מקנא בעריש. אויב מ'עט מיך אַרויסלאָזן פון דאַנען, 'עלעך לויפן איבער די גאַסן און שרײַען: 'השם הוא האלוקים'."

— —

מע האָט אויפגעשלאָסן די טיר. אַ וואַכמאַן האָט אַרויסגעפירט פּינטשען און אים געבראַכט אין אַרבעט־אַמט. דאָרט האָט אויף אים געוואַרט הער פישער, דער דײַטשער קאָמיסאַר אין די „מילקעס און ברײַער"־פאַבריקן. פישער האָט אונטערגעשריבן אַז ער דאַרף פּינטשען אין דער פאַבריק. זיפעל, דער הויפּט פון אַרבעט־אַמט און בירגער־מייסטער, האָט איבער־געגעבן פּינטשען צו פישערס דיספּאָזיציע.

פּינטשע איז צוריקגעקומען אין דער צעל זיך געזעגענען מיט ר' יצחק מענדעלען. „די דײַטשן דאַרפן מיך אין דער פאַבריק און גייען מיך אַרויסלאָזן. ווי קאָן איך אײַך איבערלאָזן דאָ אַליין?"

„אַליין? זכות־אָבות איז מיר בײַגעשטאַנען, פּינטשע, איך האָב צוריק־געפונען מײַן גאָט. ווו נאָר איך וועל זײַן, וועל איך מער נישט זײַן אַליין, ער וועט זײַן מיט מיר."

ב.

די שׂימחה איז געווען גרויס ווען פּינטשע איז באַפרײַט געוואָרן פון אַרעסט. ער האָט קוים באַוויזן זיך אַרומצווואַשן ווען מע האָט געקלונגען אין דער טיר, יאָסל קאַליסקי איז געקומען אַרײַן צו לויפן. די נאָז רויט, די אויגן געשוואָלן. „ביסט פאַרקילט צי וואָס?" האָט די מומעשי מירל אים געפרעגט.

„אַן אומגליק האָט געטראָפן", האָט יאָסל געבראָכן די הענט.

„אין אַזאַ צײַט איז אפשר בעסער..." האָט מירל אים פּראָבירט טרייסטן. זי האָט געמיינט אַז עטל האָט געמפּילט.

„מומעשי, ס'האָט אונדז געטראָפן אַ גרויס אומגליק", האָט יאָסל זיך צעוויינט. אַלע בני־בית זענען אַרײַנגעקומען. „וואָס איז געשען? וואָס מאַכט עטל?"

„עטל? וואָס זאָל זי מאַכן, זי וויינט זיך די אויגן אויס. זיי זענען געקומען ראַבעווען, זיי האָבן געזוכט דעם רײַכן יודע מילקעס און געטראָפן

צום שווער. קיין גאָלד און בריליאַנטן האָבן זיי נישט געפונען, האָבן זיי זיך נוקם געווען. דער שווער איז, לא עלינו — —"

„געשאָסן?" האָט פּינטשע געפרעגט מיט שרעק.

„געקוילעט אָן אַ מעסער. ס'איז געווען אין מיטן נאַכט. זיי האָבן עטלען אַרויסגעטריבן פון בעט אין בלויזן העמד. זיי האָבן שוין אָנגעהויבן אַרויסגיין, אָבער איינער איז צוריקגעקומען. פּינטשע, כ'ווייס נישט וואָס מע טוט מיטן שווער. ער זיצט נאָך אַלץ בײַם טיש אין די גאַטקעס, ווי זיי האָבן אים איבערגעלאָזט. זינט נעכטן האָט ער נישט אַרויסגערעדט אַ וואָרט, נישט אַראָפּגעשלונגען אַ טרונק וואַסער, ווי דאָס מויל וואָלט געווען פאַרזיגלט. אין דער פרי האָב איך אָוועקגעלייגט נעבן אים זײַן טלית־און־תּפילין, ס'ליגט נאָך דאָ ווו כ'האָב עס אָוועקגעלייגט. וואָס טוט מען?"

„זיי האָבן געזוכט אונדז? פון וואָנען ווייסטו אַז זיי האָבן געזוכט אונדז?"

פּינטשע האָט שוין געזוכט ענטפערס אויפן פעטער מלכס טענות. יאָסל זאָגט אַז ער שווײַגט, אָבער אָן אַ קול שעלט ער אָוודאי זײַן ברודער שלמהן. קיין גוטס איז אים קיין מאָל נישט אַרויסגעקומען פון זײַן ייִנגערן ברודערס עשירות, אָבער צו צרות געפינט מען דווקא אים.

„זיי האָבן אים געשלאָגן איבערן קאָפּ?" האָט שלמה געפרעגט.

„ערגער ווי דאָס, אַ סך ערגער. זיי האָבן — — איינער איז צוריקגעקומען און — —" יאָסלס פּנים איז געוואָרן בלוי, ווי ער וואָלט זיך געשטיקט מיט די ווערטער, „ער האָט זיך נוקם געווען אין עטלען..."

פּינטשע איז אָוועק מיט יאָסלען צום פעטער מלך. ברכה האָט זיי געעפנט די טיר. זי האָט געקוקט אויף פּינטשען מיט צעשראָקענע אויגן און באַלד אָוועקגעלאָפן צו עטלען וואָס איז געלעגן אויפן בעט מיט אַ קאַלטן קאָמפּרעס אויפן קאָפּ. עטל איז געבליבן מיטן פּנים צו דער וואַנט, אירע אַקסלען האָבן זיך צעצאַפּלט אין אַ נײַעם אויסבראָך געוויין. „רעד צום טאַטעשי, פּינטשע", האָט זי אַרויסגעכליפּעט, אָבער נישט אויסגעדרייט דעם קאָפּ. ברכה איז אַרויפגעפאַלן אויף עטלען און אויך זיך צעכליפּעט. „קום, פּינטשע," האָט יאָסל זיך געבעטן און אים אַרײַנגעפירט צו מלכן. מלכס אויגן זענען געווען שטאַר, ווי ער וואָלט נישט געזען פּינטשעס אַרײַנקומען; פּינטשע האָט זיך נישט דערוועגט צו זאָגן 'גוט־מאָרגן'.

„שווער, פּינטשע איז געקומען."

מלכס אויגן זענען געבליבן ווי פאַרגליווערט.

„איך לויף שוין אָוועק אין מאַגיסטראַט, מע וועט דאָס נישט פאַר־שוויַיגן,״ האָט פּינטשע גערעדט מיט אַ צו הויך קול. „דער טאַטעשי וועט גיין צום הער זיפּעל.״

ס׳האָט אַרויסגעשריגן פון פּינטשען, אָבער ער האָט געוווּסט אַז זיַינע ווערטער האָבן נישט קיין האַפט. צו וועמען וועט ער רעדן אין מאַ־גיסטראַט? דער טאַטעשי איז שוין געווען ביַי אַלע דיַיטשן מיט וועמען ער האָט אַ מאָל געהאַנדלט, וועגן באַפריַיען ר׳ יצחק מענדלען, און ר׳ יצחק מענדל זיצט נאָך אַלץ אין תּפיסה, דער גורוויטשער הער זיפּעל איז נישט קיין קלענערער צורר ווי די וואָס זענען געקומען פון דיַיטשלאַנד. אָבער ער האָט געמוזט עפּעס זאָגן. עס איז אים לייַכטער געווען אַ מאָל צו פאַרנעמען דעם פּעטער מלכס טענות ווי איצט זיַין שוויַיגן. „פּעטער מלך, ביַים גאַנצן אומגליק איז נאָך געשען אַ נס. געלויבט דער אייבער־שטער אַז עס האָט חלילה נישט געקאָסט קיין לעבנס.״

מלך האָט אַ ציטער געטאָן און זיַין מויל האָט זיך אויפגעריסן מיט אַ געשריי: „אַ נס? אַ נס, זאָגסטו? יאָסל איז אַ כּהן!״ מלכס קול האָט זיך געבראָכן: „יאָסל, דו ביסט געקומען אין מיַין הויז אַריַין ווי אַ נס, אָבער איך דאַרף דיר דען זאָגן וואָס דער דין איז?״

ער האָט זיך צעכליפּעט ווי אַ קליין אומבאַהאָלפן קינד. פּינטשען איז ענג געוואָרן אין דער ברוסט. יאָ, דער פּעטער מלך ווייסט אַז אויב דאָס וויַיב פון אַ כּהן ווערט פאַרגוואַלטיקט טאָר דער מאַן נישט וווינען מיט איר. ער האָט געוווּסט אַז ער איז מחויב דאָס צו זאָגן יאָסלען און האָט פון דעסט וועגן נישט געקאָנט עס זאָגן. האָט יאָסל נישט געוווּסט דעם דין? עטל איז געווען אַזוי גליקלעך מיט יאָסלען, עטל שוואַנגערט פון אים, און דאָ אַזאַ — —

„ס׳אַן אומגליק געשען, אָבער נישט דאָס וואָס דער שווער מיינט,״ האָט יאָסל ערשט איצט פאַרשטאַנען וואָס דער שווער האָט געזאָגט. „נישט חלילה — —״

„זיי האָבן מחלל געווען מיין כּשר קינד,״ האָט מלך געכליפּעט ווי ער וואָלט נישט געהערט וואָס יאָסל האָט געזאָגט.

„מחלל געווען, אָבער נישט דאָס וואָס דער שווער מיינט.״

„מחלל געווען, צי נישט מחלל געווען?״ האָט מלך זיך צעשריגן און זיך אָנגעכאַפּט אין זיַין באָרד ווי מע כאַפּט אָן עמעצן אים צוריק־צוהאַלטן אין מיטן לויף. ער האָט זיך צוריק אַראָפּגעלאָזט אויפן בענקל און אויפגעהויבן די אויגן צו יאָסלען: „יאָסל, נפשך קשורה בנפשה, איך

ווייס עס, און עס איז מיר אַוודאי ניחא, ס'איז דאָך מײַן קינד. אָבער דו שפּילסט זיך דאָ מיט דיני עריות!"

„ס'איז געווען שלא כּדרכּה... אפשר דאַרף מען פרעגן אַ שאלה."

„יאָסל, ס'איז אַ לאַוו אין דער תּורה, ס'איז ערגער ווי עסן חזיר! וויי צו מײַנע אויערן, אָבער כ'האָב אַליין געהערט ווי ער האָט געשריגן 'עפן דײַן מוטער'."

„דאָס מונד, וואָס מיינט דאָס מויל, ס'איז געווען שלא כּדרכּה..."

„פון וואַנען ווייסט דו דאָס?"

„עטעלע איז אַ כּשר קינד, זי'ט מיר אַלץ דערציילט. ער האָט זי געסטראַשעט מיטן רעוואָלווער. זי האָט אים געזאָגט אַז זי שוואַנגערט. זי'ט זיך אָפּגעבעטן בײַ אים."

„ס'אַ נס וואָס יאָסל איז גראָד נישט געווען אין שטוב. ער וואָלט זיך אַרײַנגעמישט און ס'וואָלט חלילה געקומען צו קרבנות", האָט פּינטשע געוואָלט טרייסטן דעם פּעטער.

„די נסים וואָס געשעען צו מיר", האָט מלך אַרויסגעביטערט און ווידער פאַרזונקען אין שווײַגן.

ג.

אַ געקלאַפּ און אַ גערודער האָט אַרויסגעריסן פּינטשען פון שלאָף. עס האָט שוין געטאָגט אין דרויסן. אַ גרויער טריבער שבת־פרימאָרגן איז אויפגעגאַנגען אויף יענער זײַט אַדאָלף היטלער־פּלאַץ. פּינטשע איז צוגעגאַנגען צום פענצטער, אַרויסגעקוקט, און זײַנע אויגן זענען שיִער נישט אַרויסגעשפּרונגען פון קאָפּ. דאָס גערודער איז געקומען פון זעגן און האַמערס. די אַרבעטערס דרויסן זענען געוואָרן באַוואַכט פון אַ גרופּע דײַטשן, באַוואָפנט ווי צו אַ שלאַכט. וואָס גרייט זיך דאָ?

עס איז נישט שווער געווען צו טרעפן וואָס עס גרייט זיך. פון אונטער די אַרבעטערס זעגן און העק איז אויסגעוואַקסן אַ תּליה.

אפשר איז דאָס נאָר אַזאַ מין צערעמאָניע פון פאַרוואַנדלען דעם פּוילישן פרײַהײַט־פּלאַץ אין אַן אַדאָלף היטלער־פּלאַץ? אַ טויטנקאָפּ איז דער עמבלעם פון היטלערס ספּעציעלער גוואַרדיע.

די תּליה אַן עמבלעם? בײַ די נאַציס איז דאָס אויך מעגלעך. אָבער נאַציס וועלן באַנײַען זייער עמבלעם מיט מעשׂים. דאָס נאָענטסטע ייִדישע הויז צו דער תּליה איז דאָ וווּ ער שטייט בײַם פענצטער!

פּינטשע האָט געגעבן אַ צי אַראָפּ די ראָלעטן, פאַררוקט די פאָר־

האָנגעון און אַרײַנגעלאָפן צום פּאָטער. „טאַטעשי, דו שלאָפסט? גוט, שלאָף."

ר' שלמה האָט געעפנט די אויגן און נישט פאַרשטאַנען פאַר וואָס פּינטשע האָט אים אויפגעוועקט. „זײַ כאַפּן צו דער אַרבעט," האָט פּינטשע זיך פאַרענטפערט. „דער טאַטעשי דאַרף בלײַבן אין בעט. טאָמער עפּעס, קאָן מען זאָגן אַז דער טאַטעשי איז קראַנק."

פּינטשע איז געלאָפן פון שטוב צו שטוב, ער האָט צוזאַמענגעשלעפּט פלעשלעך מיט מעדיצינען און זײ אָוועקגעשטעלט נעבן טאַטנס בעט. ער האָט געריבן אַ טערמאָמעטער כּדי דאָס קוועקזילבער זאָל אַרויף צו ווײַזן אַ סך היץ, און עס אָוועקגעלייגט נעבן טאַטן. ער איז באַלד צוריקגעלאָפן צום בעט אַראָפּצושאָקלען דאָס קוועקזילבער. פּערציק גראַד היץ איז צו פיל, אַכט און דרײַסיק און אַ האַלב וועט זיך גיכער צוגלייבן.

„וואָס עפּעס פלוצלינג?" האָט די מאַמעשי נישט פאַרשטאַנען וואָס דאָ טוט זיך. „וואָס טוט זיך מיט דיר, פּינטשע?" מרימל איז געוואָרן אַלאַרמירט און דער טאַטע האָט געשעפּטשעט: „נו, געגנוג שוין."

„כ'בעט דיך, טאַטעשי, כ'בעט דיך," האָט פּינטשע זיך געבעטן מיט אַ געבראָכן קול.

„כ'מיין, דו אַליין דאַרפסט זיך מעסטן די היץ," האָט די מאַמע אים אונטערגעטראָגן דעם טערמאָמעטער, „דו זעסט אויס קראַנק."

פּינטשע האָט זיך געבייזערט איבער דער מאַמען פאַר וואָס זי האָט אַראָפּגעשאָקלט דעם טערמאָמעטער. פּינטשע האָט קיין מאָל נישט אויפגעהויבן קײַן קול קעגן דער מאַמען, אָבער — — די דײַטשן האָבן געזוכט דעם רײַכן מילקעס און געטראָפן צום פּעטער מלך, איצט ווייסן זיי שוין ווו דער רײַכער מילקעס וווינט, און דרויסן אויפן פרײַהײַט־פּלאַץ... הלוואי דאָס אומגליק מיט עטלען זאָל זײַן דאָס לעצטע, הלוואי, רבונו־של־עולם.

„כ'האָב באַלד געזען אַז דו ביסט קראַנק," האָט די מאַמע פאַרבראָכן די הענט ווען פּינטשע איז געלאָפן צו דער שיסל. ער האָט צוריקגעגעבן מער וויפל ער האָט געגעסן. „כ'בעט דיך, טאַטעשי," האָט ער קוים אַרויסגעהעשעט ווען אויך דער טאַטע איז געקומען זען וואָס ער מאַכט. עס האָט זיך אים געדאַכט אַז די באַהעלמטע דײַטשן וואָס ער האָט פריִער געזען דורכן פענצטער כאַפּן אַלע מאָל אַ בליק צו זייער הויז. די מאַמעשי האָט געבעטן ער זאָל זיך צוריקלייגן אין בעט אַרײַן. ער האָט טאַקע זיך מער נישט געקאָנט האַלטן אויף די פיס. ווען ער האָט זיך צוגעשלעפּט

צום בעט איז ער אַרויפגעפאַלן דאַרויף, ער האָט פאַרגראָבן זײַן פּנים אין קישן און ווידער אויפגעהויבן זיך. דרויסן האָט זיך פאַרגרעסערט דער רעש פון אַנלויפנדיקע אויטאָמאָבילן און מאָטאָציקלען. דער גאַנצער פּלאַץ מוז שוין זײַן אַרומגערינגלט מיט זשאַנדאַרמען. דאָס געוודער, די געשרייען און שאָסן פון יענער זײַט פענצטער זענען איצט דערגאַנגען צו אים ווי פון זייער ווײַט, זײַנע אויערן זענען געווען אָנגעשפּיצט צום גלאָק בײַ דער אַרײַנגאַנג־טיר.

פּינטשעס פאַרהאַלטענער אָטעם האָט אַרויסגעבראָכן און ער האָט זיך פאַרקײַכט. איז עס אמת? איז טאָקע אַ נס געשען? דער טירגלאָק האָט נישט געקלונגען און אין דרויסן האָט זיך אָפּגעשטעלט דאָס שיסן. די אויטאָ־מאָטאָרן האָבן ווידער אויפגערוישט און זיך גענומען דערווײַטער־רן. עס איז גיך שטיל געוואָרן דרויסן, פאַרכטיק שטיל. ער האָט זיך צוגעשלעפּט צום פענצטער און אָוועקגעבויגן אַ שטיקל פון דעם שווערן פאָרהאַנג. דער רעגן האָט געטריפט איבער די שויבן, אָדער איבער זײַנע אויגן? דער דרויסן האָט זיך פאַרצויגן מיט אַ נעפּל און אין דעם נעפּל האָט זיך געוויגט אַ גוף פון אַ געהאַנגענעם.

פּלוצלינג אַ שאַרפער קלינג. פּינטשע האָט זיך אַ וואַקל געטאָן. עס הערט נישט אויף קלינגען, ער מוז זיך שטאַרקן, ער מוז זײַן דער ערשטער בײַ דער טיר. ער איז שוין געווען אויפן וועג צו דער טיר ווען ער האָט זיך געכאַפּט אַז דאָס קלינגט גאָר דער טעלעפאָן. ווער קאָן דאָס קלינגען צו זיי אום שבת? ווען ער איז צוריקגעקומען צום טעלעפאָן האָט מרימל שוין געהאַלטן דאָס טרײַבל. זי האָט נישט גערעדט, נאָר געהערט. „זיי האָבן אויפגעהאַנגען דעם פאַן יאַצקאָווסקי, דעם פריערדיקן בירגער־מײַסטער. אַ קאַלענדאַר איז געהאַנגען נעבן טעלעפאָן: פּינטשע האָט דערזען ווי דער ציפער אויפן קאַלענדאַר־בלעטל איז רויט, ס'איז דער עלעפטער נאָוועמבער, דער יום־טוב פון פוילנס אומאָפּהענגיקייט. פּינטשעס בלאַסער פּנים איז אויך אָנגעלאָפן מיט רויטקייט און ס'איז לויז געוואָרן די ענגשאַפט אין זײַן ברוסט. אַ מענטש איז אומגעקומען און אים האָט זיך שיער אַרויסגעכאַפּט: געלויבט דער אייבערשטער, אָפּגעקומען מיט שרעק.

קאַפּיטל דרײַ

ראַבין כאַבול

א.

מרחשוון, דער ביטערער חודש, ווי עס ווערט אָנגערופן אין די ספרים, איז שוין באַלד אַריבער. כסלו האָט זיך דערנעענטערט און דער יום־טוב חנוכה. מע האָט געוואַרט אויף נײַע נסים. די נאַכט אָנפאַלן אויף ייִדישע היימען זענען געוואָרן זעלטענער, אין דער לעצטער וואָך נישט דערשאָסן קיין איין ייִד בײַ דער אַרבעט. קאָן עס זײַן אַ סימן אַז די זיג־פאַרכלינעטע דײַטשן הייבן זיך אָן אויסניכטערן? הייבן זיי שוין אָן טראַכטן אַז עס וועט קומען אַ טאָג ווען זיי וועלן דאַרפן אָפּגעבן חשבון פאַר די אַלע רויבערײַען און מאָרדן? לכל־הפחות האָבן זיך אויסגעניכטערט די פּוילישע אַנטיסעמיטן און זענען מער נישט די אונטערפירערס וואָס ברענגען די דײַטשן צו די רײַכע ייִדן. גורוויטש איז שוין מער נישט אין דער גענעראַל־גובערניע פון פּוילן, ס'איז איצט אַ שטאָט אין דער דײַטשער פּראָווינץ וואַרטעגאַו. די פּאָליאַקן זענען אַרויסגעטריבן געוואָרן פון דעם אַנעקסירטן פּאָמערן, דאָס זעלביקע וועט אַוודאי געשען אין וואַרטעגאַו.

פינטשע האָט ווידער אַ רעד געטאָן מיטן הער פישער, דעם דײַטשן קאָמיסאַר אין די מילקעס־געשעפטן, ער זאָל זען וואָס ער קאָן טאָן צו באַפרייען ר' יצחק מענדלען און דעם בעל־עגלה וורום־וואָווע. זיי האָבן געכאַפּט וורום־וואָווען אויפן וועג פון גורוויטש קיין לאָדזש, מע האָט געפונען אין זײַן וואָגן דרײַ שטיקער וואָלנס. זיי האָבן צוגענומען בײַ אים די סחורה, צוגענומען פערד־און־וואָגן, געמאַכט אַ רעוויזיע אין זײַן הויז און צוגענומען אַלץ וואָס האָט אַ ווערט. איז דאָס נישט גענוג? דעם אַלטן ר' יצחק מענדלס איינציקע זינד איז געווען וואָס ער האָט נישט געקאָנט פירן אָן אַנגעלאָדענע טאַטשקע איבער אַ שמאָל ברעט.

„וויפל זענען די ייִדן גרייט צו באַצאָלן?" האָט דער הער פישער געפרעגט.

„דער הער פישער ווייסט", האָט פינטשע געטענהט, „אַז די ייִדנס פּאַרמעגנס זענען געלעגן אין די סחורות וואָס זיי האָבן פאַבריצירט און דאָס האָט די מאַכט קאָנפיסקירט. ווערטזאַכן האָט מען צוגענומען אין די נאַכט־איבערפאַלן אויף ייִדישע הײַזער".

„האָט איר דאָך נישט מיט וואָס צו באַצאָלן?"
„מע וועט אָוועקגעבן דאָס לעצטע העמד".
„ווער דאַרף די פאַרלויזיקטע יידישע העמדער?"
„כ'מיין, מע וועט געבן אַלץ וואָס איז געבליבן".
דער הער פישער האָט צוגעזאָגט צו געבן אַ תשובה אין עטלעכע טעג.

דער גורל איז, ווײַזט אויס, שוין געווען פאַרחתמעט פון פריִער. פרייטיק האָט מען אײַנגעצאָלט אַ קאָנטריבוציע פון הונדערט טויזנט זלאָטעס, און שבת איז אַרויס אַ באַפעל אַז קיין ייִד זאָל נישט פאַרלאָזן זײַן הויז. מע האָט דעם שבת אַפילו נישט געשלעפּט ייִדן צו צוואַנג־אַרבעט. שבת־צו־נאַכט איז געקומען אַ באַפעל אַז אַלע ייִדן — מענער, ווײַבער און קינדער — זאָלן זיך פאַרזאַמלען צו מאָרגנס זעקס פאַר טאָג אויפן אַלטן מאַרק. יעדער מעג מיטנעמען נאָר אַזוי פיל פון זײַן האָב וויפל ער קאָן טראָגן אין זײַנע הענט.

איז עס אַ דעפּאָרטאַציע? אַז מע מוז שוין מיטנעמען מיט זיך אַפילו זייגקינדער מיינט עס דאָך אַז מע וועט מער נישט קאָנען צוריקקומען אַהיים. זיי וועלן טרײַבן גלײַך פון מאַרק אַרויס פון שטאָט, ווי זיי האָבן געטריבן די ייִדן פון די שטעט אין דעם פאַרמלחמהדיקן דײַטשלאַנד. איז עס מעגלעך? ווי וועלן זיי זיך אָן עצה געבן אָן די ייִדישע וועבער־מײַסטערס, שערערס, רײַגערס און וועבערס? זיי האָבן זיך אַזוי געאײַלט ווידער צו לאָזן די פאַבריקן אין גאַנג, אַז דער שעף פון אַרבעטסאַמט האָט אַפילו באַשיצט די פאַבריק־אַרבעטער און זיי געגעבן „פּאַסיר־שײַנען" מע זאָל זיי נישט כאַפּן צו דער אַרבעט. מע דאַרף מיטנעמען די „פּאַסיר־שײַנען" אין מאַרק, זיי וועלן זיכער איבערלאָזן די פאַכמענער.

עמעץ האָט געזאָגט אַ סברא אַז דאָס איז נאָר אַ כיטרע דײַטש שפּיצל צוצוראַבעווען דאָס לעצטע ביסל ייִדיש האָב. ייִדן וועלן איצט אויסגראָבן און מיטנעמען אין מאַרק אַרײַן אַלע באַהאַלטענע ווערטזאַכן. די דײַטשן וועלן אַלץ צונעמען און דערנאָך צוריקשיקן די ייִדן צו דער אַרבעט.

אַ ייִד האָט זיך אַרויסגעגנבעט צו זײַנס אַ באַקאַנטן דײַטש און עס איז אים געלונגען בשלום צוריק צו קומען. דער דײַטש האָט געזאָגט אַז מאָרגן וועט זײַן אַ שוואַרצער טאָג פאַר די ייִדן. מער האָט ער נישט געוואָלט זאָגן.

ס'איז געווען אַ שוואַרצע רעגנדיקע נאַכט. מאָרגן דאַרף געבוירן ווערן די נײַע לבנה פון דעם חודש כסלו. ווער ווייסט צי מע וועט נאָך דערלעבן זי צו זען איבער דעם היימישן גורוויטשער מאַרק.

ס׳איז נאָך געווען פינצטער ווען יונגען מיט האַקנקרייַץ־אַרעמבענדער האָבן גענומען קלאַפּן אין יידישע טירן. דער רעגן האָט נאָך אַלץ געגאָסן און אַדורכגעווייקט די מלבושים וואָס מע האָט אַרויפגעצויגן איינס אויף ס׳אַנדערע. ליכט האָט אַרויסגעשלאָגן פון אַלע פענצטער. פאַר וואָס שלאָפן נישט די דייַטשן און די פּאָליאַקן?

עס איז לייַכטער געוואָרן אויפן האַרץ ווען מע האָט דערלויבט פרויען און קינדער זאָלן צוריקגיין אַהיים. די מענער האָט מען אַלע אַרייַנגעטריבן אין דעם ענגן הויף פון די פייַער־לעשערס וואָס הינטער דעם מאַגיסטראַט. אַ דריבנער, זלידנער רעגן האָט נישט אויפגעהערט דריבלען. אַז מען איז געגאַנגען מיט די קינדער האָט מען גענומען קודם־כּל וואָס מע דאַרף פאַר קינדער, און פאַר זיך אַליין אַפילו קיין רעכט מלבוש נישט מיטגענומען. אין דער אייַלעניש האָט נישט יעדער באַוויזן צו כאַפּן אַ פּאַלטן; טייל האָבן אַפילו נישט באַוויזן אַרויפצוציִען די שטיוול. עס איז געוואָרן נאָך ערגער ווען עס איז צוגעפאַלן אַ טריבע פינצטערע מולד־נאַכט. מע האָט זיך געטוליעט איינער צום אַנדערן פון קעלט און פון פּחד.

די צווייטע נאַכט אין דעם פייַער־לעשערס הויף. די זשאַנדאַרמען פון דער וואַך האָבן געטראָגן אייַזערנע העלמען, גומענע מאַנטלען און שווערע שטיוול; זיי האָט דער רעגן ווייניק געאַרט. זיי האָבן מאַרשירט דרויסן אַרום דער מויער און זייערע שווערע טריט האָבן פאַרטויבט דאָס ניסן און הוסטן פון די געפּאַנגענע. מע האָט שוין מער נישט געקאָנט שטיין אויף די פיס, האָט מען זיך אַוועקגעזעצט אויף דער ערד אין די קאַלוזשעס וואַסער און בלאָטע. מען איז שוין דאָ פאַרשלאָסן אַריבער דרייַסיק שעה, נישט מע גיט עפּעס צו נעמען אין מויל, נישט עס איז פאַראַן וווּ אָפּצוגעבן. נאָך גוט וואָס דער רעגן גייט נישט אַדורך קיין דייַטשע ראַציאָנירונג. דער רעגן פאַלט פון הימל גלייַך אויף דער אַרויסגעשטרעקטער צונג.

אַ טריבער פרימאָרגן האָט גענומען אַרויפקריכן פון יענער זייַט קאַשטשאַל־טורעם. אַן אָפיציר מיט אַ טויטנקאָפּ־צייכן אויף זייַן היטל איז געקומען אויף אַן אינספּעקציע. „וויפל זעלבסטמאָרדן?" האָט ער געפרעגט דעם וואַכמאַן בייַם טויער.

„קייַנע", האָט דער וואַכמאַן געענטפערט. דער אָפיציר האָט זיך אויסגעדרייט און שנעל אַוועק.

נישט אַרייַנגעקומען קיין ביסן, און מע האָט דאָך געמוזט זוכן אַן אָפּטריט. קיין בייַדל, קיין פאַרשטעלט ווינקל. אין אָנהייב האָט מען זיך

איַינגעהאַלטן און געוואַרט ביז עס וועט טונקל ווערן. איצט האָט מען מער ניט געקאָנט וואַרטן. מע האָט שוין אויסגעקראַצט יעדעס קרישעלע ברויט וואָס האָט זיך געהאַט פאַרוואַלגערט אין אַ קעשענע, מע האָט שוין צעקיַיעט יעדעס שטיקל ביטערע גראָז וואָס איז געוואַקסן צווישן די שטיינער פון הויף. ס'האָט נאָך נישט געקאָנט האָבן דערגאַנגען ביז צום מאָגן און עס האָט שוין געטריבן מיט שליַים. דאָקטאָר פישל האָט געזאָגט אַז עס וועט אין גיכן טריַיבן מיט בלוט, אַלע וועלן קראַנק ווערן אויף דיסענטעריע.

דער אָפיציר מיטן טויטנקאָפּ האָט זיך ווידער באַוויזן. „וויפל זעלבסט־מערדער?"

„קיַינע. איין הארצאַטאַק".

דער אָפיציר איז אַוועק נישט־צופרידן.

די טעג זענען פאַרשוווּנדן מיר־נישט דיר־נישט, און די נעכט האָבן זיך געצויגן און געצויגן און גאָר נישט געוואָלט אָפּטרעטן. דאָקטאָר פישל האָט שוין אַליין געפילט קראַנק און נאָך אַלץ געשלעפּט זיך פון איין קראַנקן צום צווייטן. זאָלן זיי כאָטש די שווער קראַנקע אַריַינגעמען אין דעם פיַיער־לעשער־בנין. ער האָט געמוזט צוגיין צו אַ וואַכמאַן. אַ שאָס, די קויל האָט נאָר אַראָפּגעשאָסן זיַין קאַפּעליוש.

פינעף טויטע, האָט דער וואַכמאַן צו מאָרגנס רעפּאָרטירט.

„קיַינע זעלבסטמערדער?"

„קיַינע".

„פאַרפלוכטע יודן!"

פריַיטיק פאַר נאַכט האָט זיך אויסגעלייַטערט. אויף יענער זיַיט שטאָט האָט די זון זיך אַרויסגעשניטן פון צווישן די וואָלקנס צו באַגעגענען דעם שבת מיט אַ גאָלד־באַזוימטן הימל. דאָרט וויַיט, אויף יענער זיַיט האָרי־זאָנט, איז פאַראַן אַ גרויסע פריַיע וועלט, דאָרט איז שבת, נאָך אַלץ שבת, און מענטשן זענען נאָך אַלץ מענטשן. ווייסט מען דאָרט וואָס דאָ טוט זיך? מן־הסתּם ווייסט מען, נישטאָ היַינט קיין סודות אויף דער וועלט. אָט ווייסט מען דאָ אין דעם אָפּגעשלאָסענעם הויף וואָס עס טוט זיך אויף דער גרויסער וועלט. ווי אַזוי די ניַיעס איז דאָ אָנגעקומען? ווער ווייסט, און וואָס איז די נפקא־מינה ווי אַזוי עס איז אָנגעקומען, אַבי די ניַיעסן זענען גוט און דערפרייען דאָס האַרץ. דער ימח־שמוניק כאַפּט אַריַין מפּלה נאָך מפּלה. די גאַנצע זיגפריד־ליניע זיַינע — איין שטיק חורבה. ענגלישע און פראַנצעזישע עראָפּלאַנען באָמבאַרדירן דיַיטשע

שטעט. אַלע דײַטשע שפּיִוּ־שפּיַיכלערס פּאַרברענט, די יעקעס האָבן נישט וואָס צו פרעסן. דאָס איז טאַקע דער סוד פאַר וואָס זיי האָבן דאָ ביז הײַנט נישט געגעבן אַפילו איין ביסן ברויט. אַז זיי האָבן אַליין אַ קרענק, אַז זייערע סאָלדאַטן אויף די פראָנטן בונטעווען זיך וואָס מע גיט זיי נישט געגוג שפּײַז, איז נישט קיין חידוש אַז זיי לאָזן די ייִדן הונגערן.

צו פיל גוטע בשׂורות מיט אַ מאָל, האָט פינטשע געטראַכט, און איז געווען אין ספק צי די אַלע גוטע ידיעות האָבן אַ האַפּט. און אויב נאָר אַ טייל איז אמת, איז שלעכט? אַז זיי וועלן האָבן צרות אויף די פראָנטן וועלן זיי נישט האָבן קיין צײַט צו פּײַניקן די ייִדן. אַהאַ, דאָס איז עס! געבראַכט אַהער אַלע ייִדן מיט די ווײַבער און קינדער און געגרייט אַ גירוש. דאָס גאַנצע דײַטשע רײַך, אײַנגעשלאָסן די אַנעקסירטע געביטן, וועט זײַן „יודן ריין״, האָט אים שוין לאַנג געזאָגט דער הער פישער. אָבער דער שׂטן טראַכט און גאָט לאַכט. זיי כאַפּן אַזעלכע מוראדיקע קלעפּ אַז זיי ווייסן נישט וואָס צו טאָן. מע וועט, מיטן אייבערשטנס הילף, אין גיכן באַפרײַען די מענער, ווי מע האָט באַפרײַט די ווײַבער און קינדער. ער ווייסט, ער פילט אַז די ישועה איז נאָענט, אָבער דאָס וואַרטן איז אַזוי שווער. ער דאָ, מינדעלע דאָרט אין וואַרשע. מע זאָל זיך נאָר נישט דערוויסן אין וואַרשע וואָס דאָ טוט זיך. אין מינדעלעס מצב קאָן שרעק אָנטאָן שאָדן. איז עס בעסער אין וואַרשע? וואָס פאַר אַ נאַרישע שאלה! וואַרשע איז נאָך אַלץ פּוילישע „גענעראַל־גובערניע״ בעת גורוויטש איז שוין דײַטשער רײַך. די גורוויטשער פאָלקס־דײַטשן זענען געוואָרן אַזעלכע רשעים מחמת זיי ווילן באַווײַזן וואָס פאַר אַ גוטע נאַציס זיי זענען. די פאַררעטערס! אַ יאָר פאַר דער מלחמה האָבן זיי שוין געהאַט אָוועקגע־שיקט זייערע זין קיין דײַטשלאַנד אויסצומושטירן זיי אין דער עס־עס.

ב.

די מהומה האָט זיך אָנגעהויבן שבת באַלד אין דער פרי. די פאַבריק־סירענעס האָבן געריטשעט ווי בײַ אַ שׂריפה. זשאַנדאַרמעריע־אויטאָמאָ־בילן האָבן געיאָגט איבער די גאַסן, שאָסן האָבן אָפּגעהילכט פון אַלע עקן שטאָט. דײַטשן האָבן געטריבן ייִדישע פרויען און קינדער פון די אַרומיקע גאַסן פאַרבײַ דעם הויף פון די פײַער־לעשערס. ווהין? קיינער האָט נישט געוווּסט. עס איז געוואָרן אַ בהלה אין הויף, עמעץ איז געלאָפן צום טויער און אונטערגעשניטן געוואָרן פון אַ קויל. עס איז

געוואָרן טויט־שטיל ווען דער עס־עס־אָפיציר האָט זיך באַוויזן. באַלד איז געקומען אַ באַפעל: „אויסשטעלן זיך אין רייען, פיר אין אַ ריי!"

מע האָט זיך קוים געהאַלטן אויף די פיס, אָבער ווען דער טויער האָט זיך געעפנט זענען אָנגעקומען נייַע כּוחות. פינטשע האָט זיך גלייַך אָריענטירט אַז מע גייט צום פרייַקייט־פּלאַץ. ווען די מענער זענען אָנגעקומען זענען די פרויען און קינדער שוין דאָרט געווען. אויסרופן פון פרייד זענען פאַרפרוירן געוואָרן אין די העלדזער: צוויי תּליות האָבן געוואַרט אויף קרבנות.

אַ ליכטיקער טאָג, ווי אויך די זון וואָלט באַהערשט געוואָרן פון דעם אָקופּאַנט און געצווונגען געוואָרן צו שייַנען איבער דעם טייַוולשן שפּיל. די זון האָט פון הינטן בגנבה געטרוקנט די מלבושים און געוואַרעמט די נאַסע, אַדורכגעפרוירענע פּלייצעס; פון פאָרנט האָט דער אָנבליק פון די תּליות געיאָגט אַ שוידער דורך די ביינער. גאַנץ גורוויטש איז געווען פאַרזאַמלט אויף דעם פּלאַץ. די ייִדן פון איין זייַט און די פּאָליאַקן פון דער אַנדערער זייַט פּלאַץ. אין פאָרנט, נעבן די תּליות אויף נייַ־אויפגע־שטעלטע הילצערנע בענק, זענען געזעסן די פאָלקס־דייַטשן, אַלטע גור־וויטשער תּושבים וואָס פלעגן אַ מאָל זיך ברידערן מיט די ייִדן.

דער גאַנצער פּלאַץ איז געווען באַצוימט מיט האַקנקרייַץ־פענער. הער זיפּעל, דער נייַער בירגער־מייַסטער, האָט געהאַלטן אַ לאַנגע רעדע. פינטשע איז געשטאַנען ווייַט פון פּאָדיום, צו זייַנע אויערן זענען דערגאַנ־גען נאָר די אויסגעשרייען „יודן", „יודן!" ער האָט נישט געקאָנט אָפּרייַסן די אויגן פון די תּליות. דאָס איז נישט אַן איבערבלייַב פון לעצטער וואָך; לעצטע וואָך איז געווען נאָר איין תּליה, זיי האָבן צוגעבויט נאָך איינע. די דייַטשן זענען געקומען אויסגעפּוצט ווי צו אַ כּאַסלערע. זיפּעל טראָגט אַ שוואַרצן פראַק און צילינדער צו דער שוואַרצער חתונה.

דער בירגער־מייַסטער האָט פאַרענדיקט זייַן רעדע, די דייַטשן האָבן הילכיק אַפּלאָדירט. געווען אויך צווישן די פּאָליאַקן אַזעלכע וואָס האָבן אַפּלאָדירט. ווען עס האָט זיך אייַנגעשטילט דער הענטגעקלאַפּ איז געוואָרן פאַרכטיק שטיל. אַ לאַנגע שטילקייט ביז עס האָבן זיך דערהערט אָנקו־מענדיקע זעלנערישע טריט, אַ פאָרמאַציע סאָלדאַטן האָט אָנמאַרשירט. געענדזנטריט, אויסגעשטרעקטע ביקסן מיט באַיאָנעטן, און צווישן זיי — ר' יצחק מענדל! די פּאָלעס פון זייַן יופּעצע צעכראַסטעט, די ציצית פון זייַן טלית־קטן האָבן זיך באַוועגט אין ווינט ווען ר' יצחק מענדל איז אַרויף די טרעפּ צום תּליה־געשטעל. מע האָט אים אויסגעדרייט מיטן פּנים צום עולם; פינטשע האָט געזען אַז זייַנע ליפּן באַוועגן זיך, הערן

נישט אויף זיך צו באַוועגן. מע האָט פאַרבונדן זײַנע הענט אַהינטער, די אויגן האָבן זיי נישט פאַרבונדן, אפשר כּדי צו זײַן מער אַכזריותדיק, אָבער ס׳איז נישט געווען קיין שרעק אין זײַנע אויגן. פּינטשע האָט עס מער נישט געקאָנט צוקוקן, ער האָט אַראָפּגעלאָזט דעם קאָפּ. עס האָט זיך איצט פאַר אים ווידער פאַנאַנדערגעוויקלט די געשיכטע פון ר׳ יצחק מענדלס לעבן ווי ער האָט עס אַליין דערציילט אין תּפיסה ערשט מיט עטלעכע וואָכן צוריק. ווען פּינטשע האָט צוריק אויפגעהויבן די אויגן איז ר׳ יצחק מענדל שוין געשטאַנען אויפן בענקל אונטער דער תּליה, זײַנע אויגן פאַרקוקט, נישט צום עולם, נישט צו די הענקערס, נאָר פאַרקוקט אין זיך אָדער אין דער אייביקייט. זײַנע ליפּן האָבן זיך נאָך אַלץ באַוועגט, דער ווינט האָט באַוועגט די פּעטליע און זי האָט אַ וויש געטאָן איבער ר׳ יצחק מענדלס פּנים. זײַנע ליפּן האָבן נישט אויפגעהערט זיך באַוועגן. איז זײַן קול געוואָרן העכער? פּינטשע האָט איצט קלאָר געהערט זײַנע ווערטער. ער האָט זיי שוין געהערט פון אים אין תּפיסה, אָבער איצט האָט ר׳ יצחק מענדל זיי געזאָגט מיט מער דבקות: „אדושם הוא האלוקים! אדושם הוא האלוקים!“

דער גאון ר׳ יצחק מענדל איז געווען אַ געשפּאָלטענער מענטש, אומגליקלעך, נישט־געקוקט אויף זײַן חכמה און שאַרפן קאָפּ, און טרויעריק מיט אַלע זײַנע חכמהלעך און שפּיצלעך. ער האָט געפונען גאַנצקייט ערשט אין דער תּפיסה, און דאָ אונטער דער תּליה האָט ער אויך געפונען שלווה. „אדושם הוא האלוקים, אדושם הוא האלוקים“, האָבן זײַנע לעפצן נישט אויפגעהערט פּרעפּלען אַפילו ווען דער תּליון האָט שוין פאַרלייגט די פּעטליע אויף זײַן האַלדז.

„ווער איז דער ייִד, אַ פרעמדער?“ האָבן אַלע אויפגעריסן די אויגן ווען די דײַטשן האָבן אַרויסגעפירט דעם צווייטן קרבן. עס האָט גענומען אַ ווײַלע ביז מע האָט אין דעם ייִד מיט דער באָרד דערקענט דעם באַלע־גאָלע און ווילן־יונג וורום־וואָווע כּאבול. די באָרד איז אים, ווײַזט אויס, אָנגעוואַקסן אין תּפיסה. די לאַנגע גרויע באָרד און די אָפּגעצערטקייט האָבן אויסגעגאָסן אַן איידלקייט אויף זײַן פּנים.

„כּאבול אַ ראַבין!“ האָט אַ פּאָליאַק אויסגעשריגן. אַ פּאָלקס־דײַטש אויף אַ פאָדערשטער באַנק האָט אַראָפּגענומען זײַן קאַפּעליוש, ער האָט געעפנט דעם קנייטש עס זאָל אויסזען ווי אַ רבנישער ספּאָדיק און עס צוגעטראָגן צו אַ וואַכמאַן; יענער האָט עס אַרויפגעזעצט אויף וורום־וואָוועס קאָפּ. צווישן די דײַטשן און פּאָליאַקן האָט אויסגעבראָכן אַ גרויס געלעכטער. צווישן די פּאָליאַקן האָט מען געלאַכט נאָך מער ווי צווישן

די דײַטשן. וורום־וואָווע און זײַנע בנים, די כּאַבולס, האָבן נישט איין מאָל „צו רעכט געמאַכט" אַ פּאָר ייִדן־שלעגערס. די וואָס האָבן אַ מאָל פאַרזוכט וורום־וואָוועס פויסטן האָבן זיך איצט אַזש געקאַטשעט פון געלעכטער. „ראַבין כאַבול, ראַבין כאַבול" האָט מען געשפּאָט אין די רייען פון די פּאָליאַקן, „ראַבינער כאַבול" האָבן מיטגעהאָלפן די אָרטיקע דײַטשן און דער פּלאַץ מיט די תּליות איז פול געוואָרן מיט הײַטערקייט.

„לאַכטס, פאַרשאָלטענע", האָט וורום־וואָוועס קול אַ דונער געטאָן מיט זײַן אַמאָליקער גבורה, און דאָס געלעכטער איז אונטערגעשניטן געוואָרן ווי מיט אַ קאָסע. „לאַכטס, פאַרשאָלטענע, עץ ט'האָבן גענוג צו וויינען!"

אַ ציטער איז אַריבער פּינטשעס רוקנביין. פאַר וואָס ווײַזן אַלע מאָלערײַען פון דער גאַלגאַטע אַ געבויגענעם טרויעריקן ישו? וורום־וואָווע כאַבול גייט צו דער תּליה מיט אַ געהויבענעם קאָפּ ווי צון אַ קרוינענ. „שנעל, שנעל", פּרווון די דײַטשן אים אונטעריאָגן.

„און אַז נישט 'עט עץ מעך הענגען?" האָט וורום־וואָווע געשפּאָט פון זיי. „ענקער סוף איז נישט קיין סך ווײַטער ווי מײַנער. צ'עט האָבן אַ וויסטן פינצטערן סוף. צ'עט באַצאָלן פאַר אַלץ. דו, זיפעל, וועסט דער ערשטער הענגען, דער טאָג איז נישט ווײַט".

די גורוויטשער דײַטשן האָבן פאַרשטאַנען וואָס וורום־וואָווע זאָגט, פאַר די פּאָליאַקן האָט ער עס געזאָגט אויך אין זײַן פּויערישן פּויליש.

די דײַטשן האָבן געגומען שלעפּן וורום־וואָוועז מיט כּוח. זיפעל איז צוגעגאַנגען זיי אונטעריאָגן, ער האָט זיך אין עפּעס אַ שטרויכל געטאָן און דער צילינדער איז אים אַראָפּגעפאַלן פון קאָפּ. „דער קאָפּ וועט אַראָפּפאַלן צום צילינדער", האָט וורום־וואָווע אַריבערגעשריגן צום בירגער־מײַסטער און אײַנגעקאָועט זײַנע פיס אין דער ערד.

„דאָנער וועטער!" האָט דער בירגער־מײַסטער געשאָלטן, אַזש אַ שוים איז אים געקומען פאַר דעם מויל: „שנעל, שנעל!" האָבן געריטשעט די אָפיצירן. איצטער האָט וורום־וואָווע געלאַכט. דער גאַנצער ספּעטאַקל וואָס איז צוגעגרייט געוואָרן מיט אַזוי פיל דעטאַלן איז צעשטערט געוואָרן. אַ צוואָנציק דײַטשן האָבן געטראָגן וורום־וואָוועז אַרויף צו דעם תּליה־געשטעל. זײַן קול האָט געדונערט אַריבער זייערע געשרייען: „אַ וויסטע פינצטערע מפּלה קומט אויף ענק ראַבושניקעס!"

די פּעטליע שוין פאַרלייגט אויך איבער וורום־וואָוועס האַלדז, „אַ וויסטע מפּלה!" האָט ער נאָך אַלץ באַוויזן אויסצושרײַען. „אדושם הוא האלוקים!" האָט אויך ר' יצחק מענדלס קול אויפגעהילכט מיט גבורה.

אַ הייזעריקער דײַטשער באַפעל, צוויי בענקלעך זענען אַראָפּגעפאַלן, צוויי גופים האָבן זיך אַ וויג געטאָן. צוזאַמען מיט די גופים איז אויך געבליבן הענגען זייער געשריי: „אַ וויסטע פינצטערע מפּלה!" „אַדושם הוא האלוקים!"

„לאָוס, לאָוס, שנעל!" האָבן די דײַטשן געיאָגט און געשלאָגן מיט די ביקסן-קאָלבעס איבער די קעפּ פון די לויפנדיקע ייִדן. מע האָט ערשט איצט באַנומען וואָס דער זיפּעל האָט געזאָגט אין זײַן רעדע. גורוויטש הייסט איצט גליוויניץ און די דײַטשע שטאָט גליוויניץ מוז ווערן יודנריין. דער בירגער-מײַסטער האָט געזאָגט אַז מע וועט די ייִדן לאָזן מיטנעמען וואָס זיי קאָנען טראָגן אין די הענט, אָבער מע יאָגט איצט אַרויס פון שטאָט מיט ליידיקע הענט.

יאָסל האָט זיך געהאַלטן הינטער עטלען, ער זאָל זי קאָנען פאַרשטעלן פון קלעפּ. אויך דער טאַטע און די שוועסטער האָבן זי אַרומגערינגלט. עטל איז איצט שוין אין זעקסטן חודש, זי איז אַלץ נאָך נישט געקומען צו זיך נאָך יענער ביטערער נאַכט. זי איז אַרויס פון שטוב אין אַ לײַכט זומער-מענטעלע, אין דער היים הענגט אין שאַנק איר נײַער מאַנטל אויסגעבעט מיט פוטער. ווי וועט זי אויסהאַלטן אין די ווינטערדיקע פרעסט אָן אַ ווינטער-מאַנטל? יאָסל האָט דערקענט אין אייגעם פון די באַגלייטערס מיט די האַקנקרײַץ-אַרעמבענדער, אַ היימישן פון דער מילקעס-פאַבריק. ווען מע האָט זיך דערנענטערט צו זײַן הויז האָט יאָסל אַ זאָג געטאָן: „גייט ווײַטער, איך וועל אַ רעד טאָן מיט דעם יאָהאַן וועגן עטלעס ווינטער-פּאַלטן".

„יאָסל, יאָסל", האָט עטל זיך געבעטן. יאָסל איז געבליבן הינטער זיי, ברכה האָט געשלעפּט עטלען בײַם אַרבל פאָרויס. עטל האָט זיך אומגעקוקט, יאָסל האָט גערעדט מיט אַ דײַטש.

„האָב נישט קיין מורא, ס'איז אַ באַקאַנטער דײַטש", האָט ברכה זי באַרויִקט, „יאָסל וועט גיין אין פײַער אַרײַן פאַר דיר".

אַ שאָס, אַ מהומה. מלך האָט געשלעפּט עטלען פאָרויס, „האָב נישט קיין מורא, עטל, דער וואָס יאָסל האָט גערעדט מיט אים איז אַ היימישער מענטש".

מען איז שוין אַרויס פון זייער גאַס, מען איז שוין אַריבער אַ סך גאַסן און יאָסל איז אַלץ נישט צוריקגעקומען. מע האָט שוין אַרײַנגעיאָגט אין די וואַגאָנען און יאָסל איז נאָך אַלץ נישט געוועזן צוריק. „יאָסל,

יאָסל", האָט עטל גערופן דורכן וואַגאָן־פענצטער. „ער איז אוודאי אַריַינ־געשטופּט געוואָרן אין אַן אַנדערן וואַגאָן", האָט ברכה פּראָבירט באַרויִקן איר שוועסטער. „ווו איז יאָסל ? טאַטעשי, כ'וויל נישט פאָרן אָן יאָסלען", האָט עטל געכליפּעט. „וואָס קאָן מען טאָן, עטעלע, ס'אַ גזירה פון הימל".

„ס'אַ גזירה פון הימל", האָט מלך אָן אַ קול געזאָגט אויך צו זיך אַליין. ער האָט נישט אויסגעזאָגט וואָס זיַינע אויגן האָבן געזען. ער האָט געהערט דעם שאָס, ער האָט געזען ווי יאָסל איז געפאַלן. אפשר איז ער נאָר פאַרוווּנדיקט געוואָרן. אפשר איז ער אומגעפאַלן נאָר פון שרעק. ס'איז געווען אַ היימישער דיַיטש וואָס וועט נישט סתם שיסן אַ באַקאַנטן. פאַר וואָס אַנשרעקן עטלען ? אויב אַפילו די קויל האָט יאָ געטראָפן, וועט יאָסל קומען ווי נאָר די וווּנד וועט זיך אויסהיילן. ס'קאָן גאָר זיַין אַז יאָסל האָט זיך גליַיך אויפגעשטעלט און וועט קומען מיט דער צווייטער באַן.

דער קאָפּ האָט ביַי מלכן אַראָפּגעהאָנגען מיט אַ שווערקייט, ווי ער וואָלט זיך געריסן אַראָפּ צו דער ערד, ווי ער וואָלט געשלעפּט דעם גאַנצן גוף אַראָפּ אין דער ערד אַריַין. דער קאָפּ איז שווער אָבער די ברוסט איז ליידיק, און אין דער ליידיקייט טרייסלט זיך עפּעס מיט יעדן באַוועג פון דער באַן, אין זיַין ברוסט טרייסלט זיך אַ סוד, אַ סוד אַזוי שווער — — ליבא לפומא לא גליה, דאָס האַרץ געטרויט עס נישט צום מויל. עטל האָט אַ מאָל געזאָגט אַז וואָס מע ווייסט נישט טוט נישט וויי. אפשר האָט זי יאָסלען נישט געזאָגט דעם גאַנצן אמת וועגן יענער נאַכט, כּדי ער זאָל נישט וויסן און עס זאָל נישט וויי טאָן ? עטל איז אַ כּשר קינד אָבער זי קען נישט דעם דין און ווייסט נישט די האַרבקייט פון אַ כּהן מיט אַ פאַרשוועכטע וויַיב. אויב עטל האָט נישט געזאָגט דעם אמת, איז יאָסלס נעלם ווערן אפשר אַ האַנט פון דער השגחה. ער מוז האָבן גרויסע זכותים, דער איש־תּמים יאָסל, אַז ער האָט זוכה געווען אויסצומיַידן אַזאַ שווערע זינד. אפשר איז עס טאַקע שוין די „מלחמת גוג ומגוג" און יאָסלען איז באַשערט די ריינקייט פון זיַין כּהונה זאָל אָפּגעהיט ווערן ?

מלך האָט זיך אַליין פיַינט געקראָגן פאַר אָט די מחשבות. זיַין טאָכטער וועט בלײַבן אַ ווײַסטע עגונה און ער איז שוין גרייט צו זאָגן הלל.

קאַפּיטל פיר

צעזייט און צעשפּרייט

א.

די צוגן מיט די פאַרטריבענע גורוויטשער ייִדן זענען אָפּגעגאַנגען אין פאַרשידענע ריכטונגען. מלך מיט זײַנע צוויי טעכטער זענען געווען אין אַ צוג וואָס האָט זיך פאַרהאַלטן אין סאָכאַטשאָוו ווו מע האָט די ייִדן אַרויסגעטריבן פון די וואַגאָנען. די סאָכאַטשאָווער ייִדן האָבן איינקוואַרטירט די גורוויטשער אין בית־מדרש און אַוועקגעשיקט אַ שליח קיין וואַרשע נאָך אַן עצה און הילף.

די וואָס זענען אַ וואָך צײַט געווען אָן עסן אין דעם פּײַער־לעשערס הויף האָבן זיך צו גיך צוגעכאַפּט צו דער שפּײַז וואָס די סאָכאַטשאָווער האָבן געבראַכט און זענען אַלע קראַנק געוואָרן. נאָר בײַ מלכן האָבן עטל און ברכה קוים זיך אײַנגעבעטן ער זאָל נעמען עפּעס אין מויל. די סאָ־כאַטשאָווער האָבן זיך געוואָלט אַן עצה האַלטן מיטן גורוויטשער ראָש־הקהל, אָבער מלך האָט געשוויגן אַ מאָדנע שווײַגעניש, מען איז נישט זיכער געווען צי ער הערט וואָס מע רעדט צון אים. „אָבי מען איז צווישן ייִדן", האָט ברכה געטרייסט עטלען. „אַז ס'עט אָנקומען אַ ידיעה פון יאָסלען וועט דעם טאַטעשי אויך בעסער ווערן. יאָסל איז אַוודאי מיטן פעטער שלמה און מיט פינטשען".

דער צוג ווו עס זענען געווען די אַנדערע מילקעסעס האָט זיך געשלעפּט לאַנגע טעג. אייגנטלעך מער געשטאַנען אויף זײַטיקע רעלסן ווי געפאָרן. אין ערגעץ אַ שטעטעלע האָבן די אָרטיקע ייִדן זיך דערוווּסט וועגן דעם צוג און געברענגט קוישן שפּײַז. נאָך זיבן טעג אַרומשלעפּן זיך האָט דער צוג זיך פאַרהאַלטן אויף אַ פּוסטן פעלד ווו מע האָט אַלע אַרויסגעיאָגט פון די וואַגאָנען. נאָך מײַלן שלעפּן זיך אויף געשוואָלענע פיס איז מען צוגעקומען צון אַ יישוב. עס איז געווען אין מערב־גאַליציע, נישט ווײַט פון די גרענעצן מיט אונגערן און רומעניע.

אַ בילעט צו פאָרן מיט דער באַן האָט מען געקאָנט קויפן נאָר אויב מע האָט געהאַט אַ „פּאַסיר־שײַן". פינטשע האָט אַוועקגעגעבן די לעצטע

פאַר זלאָטעס צון אַ פויער כּדי יענער זאָל פאַר אים קויפן אַ בילעט קיין וואַרשע.

דער וועג קיין וואַרשע איז אַדורך אָן שום אינצידענטן. גאָט צו דאַנקען אַז אין וואַרשע האָט מען נישט געוווּסט וועגן די אַלע צרות אין גורוויטש, און מינדעלע האָט נישט צו פיל איבערגעקלערט. אָבער ווו איז ערגעץ פאַרשוווּנדן דער פעטער מלך? פינטשע האָט געהאַט אָפּגע־רעדט מיט אַלע קרובים אַז ווו נאָר עמעץ וועט פאַרוואָרפן ווערן זאָל ער שרייַבן אויפן אַדרעס פון פרינסקער רב אין וואַרשע. פון פעטער מלך איז נישט געווען קיין שום ידיעה, פון יאַסלען אוודאי נישט. עס זענען פאַרבייַ וואָכן און פון טאַטע־מאַמע איז אויך פאַרלוירן געוואָרן יעדער שפור. פינטשע האָט געוווּסט אַז זיי האָבן געוואָלט זיך דערשלאָגן קיין קראָקע, האָט ער אוועקגעשריבן קיין קראָקע צו יעדן געוועזענעם קונה וואָס ער האָט געדענקט זייַן אַדרעס. עס זענען אָנגעקומען עטלעכע תשובות, קיינער האָט נישט געהערט פון די מילקעסעס. פינטשע האָט שוין געקלערט וועגן צוריקפאָרן אַהין ווו ער האָט איבערגעלאָזט טאַטע־מאַמע און פון דאָרט ווייַטער זוכן. מינדעלע האָט געוויינט: ער איז מיט נסים אַרויס פון אַזוי פיל סכּנות, ער איז קוים צוריקגעקומען אַ לעבע־דיקער, אָבער ווי קאָן זי זאָגן ער זאָל נישט פאָרן? פינטשע איז אַרויס אין גאַס, ער האָט זיך באַמיט צו באַקומען אַ „פּאַסיר־שייַן", מינדעלע האָט באַהאַלטן איר פּחד. שפּילט דער גורל מיט איר אַ קאַץ־און־מויז־שפּיל? ווען מע האָט איר געזאָגט אַז פינטשעס קוזינע מאַניע איז אויפן טעלעפאָן און וויל רעדן צו פינטשען האָט זי געהייסן זאָגן אַז פינטשע איז נישט אין דער היים. מען איז צוריקגעקומען איר זאָגן אַז מאַניע וויל רעדן צו איר און זי איז געגאַנגען צום טעלעפאָן אָן חשק, זי האָט נישט צו פיל ליב געהאַט די מאַניע וואָס האָט געקוקט פון אויבן אַראָפּ אויף די פּראָווינצער קרובים, און האָט גערעדט נאָר פויליש.

מאַניע האָט באַקומען אַ בריוו פון אירע עלטערן. אין דעם בריוו זענען פאַראַן גרוסן פאַר פינטשען פון זייַנע עלטערן. „מאַניושאַ", האָט מינדעלע איצט פאַרצערטלט איר נאָמען, „מאַניושאַ, דו האָסט מיר אָנגע־זאָגט אַ גרויסע בשורה, אָבער ווי איז עס מעגלעך? דו מיינסט טאַקע בוקאַרעשט, רומעניע?"

„יאָ, בוקאַרעשט, רומעניע. מייַן טאַטוש, מייַן מאַמושאַ, פּאָליאַ און בעניעק זענען אַלע דאָרטן. דאָס איז בערעקס אָן אויפטו", האָט זי זיך

באַרימט. „בעניעקן האָט בערעק מיט גוואַלט אַרויפגעזעצט אויף אַ באַן ווען ס'איז שוין געווען מלחמה און אים געשיקט קיין דרוסקעניק".

„דרוסקעניק איז דאָך אין פּוילן", האָט מינדעלע זיך נאָך אַלץ נישט געקאָנט צוגלייבן.

„פון דאָרט זענען זיי אַוועק צו דער גרענעץ, ס'איז אַלץ בערעקס קאָפּ".

„אָבער מײַן שווער־און־שוויגער, ווי קומען זיי אַהין?"

„דער פעטער שלמה, די טשאַטשע, און אויך מרים האָבן אַלע צוגע־שריבן צום בריוו".

ווען פינטשע איז געקומען פון גאַס איז שוין געווען נאָענט צו דער פּאָליציי־שעה ווען אַ ייִד טאָר מער נישט זײַן אין גאַס. אָבער מינדעלע האָט שוין געהאָט דעם בריוו. „אַזוי זאָלן מיר שוין אַלע אויסגעלייזט ווערן", האָט פינטשע געוואָשן דעם בריוו מיט זײַנע טרערן. „ס'איז געווען אַ נס מן־השמים וואָס מע האָט זיי פאַרשיקט אַזש ביז דער רומענישער גרענעץ, אַנישט וואָלט דער טאַטעשי נישט ריזיקירט מיט אַזאַ נסיעה".

ב.

קיין געלט האָט פינטשע מיט זיך נישט געבראַכט, ער איז אָבער געווען באַפולמאַכטיקט אײַנצומאָנען אַלע חובות פאַר דער פירמע „מילקעס און ברײַער". ער האָט נאָך אין גורוויטש זיך צוגעגרייט אַ רשימה פון אַלע וואַרשעווער קונים און וויפל זיי זענען שולדיק. די חובות זענען דערגאַנגען קרוב צו הונדערט טויזנט זלאָטעס. אמת, דער קויפקראַפט פון דער זלאָטע איז אײַנגעשרומפן מיט דעם מלחמה־יקרות, אָבער מע לעבט איצט באַשיידן און ביז־וואָס ביז־ווען וועט די מלחמה זיך ענדיקן. די דײַטשן האָבן געמאַכט אַ בליצקריג? די ענגלענדער און פראַנצויזן זענען אויך נישט קיין מלופים־קינדער, מע וועט די דײַטשן צוריקצאָלן מיט זייער אייגענער מטבע.

אויף דער גאַנצער גענשע־גאַס, וווּ עס איז געווען דער צענטער פון מאַנופאַקטור־האַנדל, האָט פינטשע נישט געפונען קיין איין אָפן געשעפט. ער האָט געזוכט די פּריוואַטע אַדרעסן פון זײַנע בעלי־חובות.

דערווײַל זענען אַרויס נײַע גזירות אַז אַ ייִד טאָר נישט האָבן מער ווי צוויי טויזנט זלאָטעס, און כדי קיינער זאָל נישט באַהאַלטן זײַן געלט איז אַרויס אַ נײַע גזירה אַז דאָס פּוילישע געלט וועט האָבן אַ ווערט

נאָר נאָך דעם ווי מע וועט עס אָפּשטעמפּלען אין דײַטשע אַמטן. פּינטשע איז איצט געווען צופרידן אַז ער האָט נאָך נישט אײַנקאַסירט די חובות. ער וועט בעטן אַז אַנשטאָט געלט זאָלן די קונים אים צוריקגעבן אַ ביסל סחורה. אָפיציעל געהערן אַלע סחורות פון די געשעפטן צו דער אָקופּיר־מאַכט, מענטשן וועלן זײַן צופרידן צו געבן אים טריפענע סחורה אַנשטאָט געלט. ס׳אַ סכנה פאַר אים אויך? וואָס קאָן מען טאָן? מינדעלע איז שוין אין זיבעטן חודש. ער קאָן נישט בלײַבן ווינען בײַם פּרינסקער רב ווו עס זענען אַנגעלאָפן אַלע זײַנע קינדער און אייניקלעך פון דער פּראָ־ווינץ. ער קאָן אויך נישט האַלטן אין איין באַרגן געלט בײַ מינדעלעס ייִדן. דער רב שמייכלט סקעפּטיש ווען פּינטשע זאָגט אַז ער וועט אים בקרוב אָפּגעבן. און אַז ער וועט נישט באַווײַזן אײַנצוקאַסירן אַלע חובות? און אַז פון די הונדערט טויזנט וועט אַרײַנקומען נאָר פופציק, און אַפילו אויב — — אַ פערטל וועט דאָך זיכער אַרײַנקומען. מינדעלע וועט חלילה נישט לײַדן קיין נויט.

פּינטשע איז צוריקגעקומען פון גאַס צערודערט. לייבל פּאַניץ, דער גרעסטער בעל־חוב, איז געהרגעט געוואָרן בעת דער באַלאַגערונג פון וואַרשע. „ס׳וועט זײַן געגנוג אַן פּאַניצעס חוב״, האָט מינדעלע אים געוואָלט טרייסטן.

„ס׳איז דען נאָר דאָס געלט וואָס כ׳האָב אָנגעווירן?״ האָט פּינטשע זיך פאַרטרויט פאַר איר, „מע ווערט אויס מענטש, און דאָס איז ערגער. כ׳האָב געקענט דעם לייבל פּאַניץ, עליו־השלום. אַ טײַערער ייִד געווען. ווען כ׳האָב זיך דערוווּסט וואָס ס׳איז געשען האָבעך געכאַפּט אַ קוק אין דעם צעטל פון די חובות און אַ קרעכץ געטאָן: ׳זעכצן טויזנט און דרײַ הונדערט זלאָטעס׳. מינדעלע, כ׳האָב באַוויינט דאָס פאַרלוירענע געלט נאָך איידער כ׳האָב דערפילט דעם שטאָך אין האַרץ וואָס אַ מענטש איז אומגע־קומען. דאָס אַרומגיין אָן אַ זלאָטע, דאָס דאַרפן בעטלען אַ הלוואה מאַכט מיך קראַנק״.

צו מאָרגנס איז פּינטשע אַרויס פון שטוב גאַנץ פרי, ער איז צוריק־געקומען ערשט נאָך דער פּאָליציי־שעה. מינדעלע איז געלעגן אויפן בעט מיט אַ קאַלטן קאָמפּרעס אויפן קאָפּ. „אַבי דו ביסט דאָ אַ לעבעדיקער״, האָט זי אַרויסגעהעשעט ווען זי האָט דערזען אַז זײַן נאָז איז געשוואָלן און דאָס לינקע אויג אונטערגעהאַקט. „אַז דו ביסט נעלם געוואָרן און אַפילו נישט טעלעפאָנירט האָב איך שוין פאַרשטאַנען אַז מע האָט דיך

געכאַפּט צו צוואַנגאַרבעט. כ'האָב נאָר געציטערט צי מע האָט דיך נישט גענומען צו סיים, די דײַטשן דאָרטן זענען די גרעסטע רוצחים".

„דאָרט בין איך טאַקע געווען. גאָט צו דאַנקען וואָס כ'בין אָפּגעקומען מיט טרוקענע קלעפּ, נישט אַלע זענען געווען אַזוי מזלדיק".

„דו וועסט מיר מוזן צוזאָגן אַז דו וועסט אויפהערן זיך יאָגן נאָך די חובות".

פּינטשע האָט נישט געענטפערט. ס'קומט אַ קימפּעט, מע וועט דאַרפן אַזוי פיל געלט און ער דאַרף באָרגן אויף אַ טראַמווײַ-בילעט.

פּינטשע האָט צוגעזאָגט מינדעלען צו גיין צו זײַן חבר בערעק עפּשטיין ער זאָל אים העלפן באַקומען אַרבעט. בערעק איז אַקטיוו אין דער ייִדישער אַלײנהילף. אויב נישט אַ פּאָסטן ממש, כאָטש אַ צעטל אַז ער אַרבעט פאַר דער אַלײנהילף. דאָס וועט אים באַפרײַען פון צוואַנגאַרבעט און באַשיצן מע זאָל אים נישט כאַפּן אין גאַס.

אַ טאָג נאָך אַ טאָג איז פאַרבײַ, מע האָט פּינטשען ווידער געכאַפּט צו דער אַרבעט און ער האָט ווידער אָפּגעלייגט דאָס גיין צו בערעקן פון טאָג צו טאָג.

„זעסט דאָך וואָס דאָס לויפן צו די בעלי-חובות ברענגט דיר, דו יאָגסט זיך נאָכן ווינט. גיי צו בערעקן. ער איז אַ מאָל געווען דײַן בעסטער חבר און איז דאָך איצט אויך דײַן קוזין".

„וואָס האָסטו זיך אָנגעטשעפּעט מיט אַ בערעק?" האָט פּינטשע זיך אָפּגעבייזערט. „כ'על זיך אַן עצה געבן, וועסט זען, כ'על זיך אַן עצה געבן".

ווען פּינטשע איז צו מאָרגנס צוריק געקומען פון גאַס האָט מינדעלע שוין געהאַט פאַר אים אַ צעטל אַז ער אַרבעט פאַר דעם ייִדישן אָפּטייל פון דער „אָפּיעקאַ ספּאָלעטשנאַ", די אַלגעמיינע אָרגאַניזאַציע פאַר סאָציאַלער הילף.

„ביסט געווען בײַ בערעקן?" האָט פּינטשע געפרעגט פאַרשעמט.

„דער זיידעשי האָט עס באַקומען פאַר דיר. כ'פאַרשטיי שוין אַז דו מוזסט זײַן צעקריגט מיט בערעקן".

„צעקריגט? פאַר וואָס זאָל איך זײַן צעקריגט מיט בערעקן?"

„איך ווייס?"

„איך ווייס אויך נישט", האָט פּינטשע זיך מודה געווען, „אָבער עפּעס קאָן איך נישט גיין צון אים".

ג.

אַ סך פון די מאַנופאַקטור־געשעפטן אויף גענשע־גאַס זענען פאַר־ברענט געוואָרן בעת דער באַלאַגערונג פון וואַרשע, אַ סך פון די סוחרים זענען אַריבער די גרענעץ קיין מיזרח. פינטשעס זוכן אַן אַדרעס פון אַ בעל־חוב האָט געגומען טעג גאַנצע און צום סוף האָט ער זיך דערוווּסט אַז עס איז נישטאָ וועמען צו זוכן. אפשר האָט ער אויך געדאַרפט אַוועק אויף יענער זײַט בוג, פון דאָרט וואָלט אים לײַכטער געווען צו קומען קיין רומעניע. פון די בריוו וואָס ער האָט באַקומען ווײַזט אויס אַז דעם טאַטן גייט דאָרט נישט שלעכט. מינדעלען ווערט שווערער זיך צו באַוועגן, באַלד וועלן קומען די פרעסט און עס וועט שוין גאָר שווער זײַן אַרויס־צופאָרן פון וואַרשע. זאָל ער איצט ריזיקירן? טויזנטער וואַלגערן זיך אויף דער גרענעץ נעבן מאַלקין, די רוסן לאָזן זיי נישט אַרײַן און די דײַטשן לאָזן זיי נישט קומען צוריק.

פינטשע האָט געפונען אַ גרויסן בעל־חוב, ברוך באַרענשטיין פון דער פירמע „די ברידער באַרענשטיין". מע האָט אים אויפגענומען פרײַנד־לעך, מכבד געווען מיט אַ גלאָז אמתן פאַרמלחמהדיקן טיי. ר' ברוך וועט אים נישט אָוועקשיקן מיט גאָרנישט, אַכיבע ס'איז גאָרנישט געבליבן פון זײַן סחורה.

באַרענשטיינס סחורה איז נישט פאַרברענט געוואָרן, נישט צעראַבירט געוואָרן. אײַזערנע טירן, פאַרקראַטעטע פענצטער, שטאַרקע שלעסער זענען בײַגעשטאַנען אַלע פרוּוון זיך אַרײַנצוברעכן. „אײַער סחורה איז דאָ", האָט באַרענשטיין אים פאַרזיכערט, „זעקס הונדערט מעטער אָנצוגשטאָפּן און אַכציק מעטער — — ניין, צוויי און אַכציק מעטער שווערע פּאַלטן סחורה".

פינטשעס אויגן האָבן אויפגעלויכטן, ווו וועט ער אַהינטאָן אַזוי פיל סחורה? ער קאָן עס נישט אַריבערפירן צום פרינסקער רב — אָן אַפּי־ציעלער רב און טריפענע סחורה? פינטשעס מוח האָט געאַרבעט פיבערדיק ווען באַרענשטיין האָט פאַרענדיקט: „אָבער די סחורה קאָן איך אײַך נישט געבן. אויף שטאַרקע אײַזערנע שלעסער איז צוגעקלעפּט אַ שוואַך פּאַפּירן צעטעלע מיט אַ האַקנקרײַץ־שטעמפּל. איך האָב אײַנגעריסן וועלטן און עס האָט געהאָלפן. איך האָב באַקומען אַן אַפּיציעלע קוויטאַנציע אויף דרײַצן טויזנט מעטער סחורה, כ'קאָן פון מײַן זײַט אײַך געבן אַ בריוו אַז כך־וכך פון די דרײַצן טויזנט געהער צו 'מילקעס און ברייער'".

קאַפּיטל פינף

פינטשעס גוזמאָות

א.

דער צוג האָט געטראָגן פינטשען איבער באַקאַנטע וועגן, די באַן האָט זיך פאַרהאַלטן אין באַקאַנטע שטעט, סאָכאַטשאָוו, לוויוויטש, גלאָוונע, סטריקעוו. סך־הכל מיט אַ הונדערט טעג צוריק זענען דאָס געווען אײַנגעוואָרצלטע ייִדישע קהילות מיט יוסטע סוחרים, רירעוודיקע קרעמערס. ייִדישע טרעגערס פלעגן וואַרטן אויף די וואָקזאַלן צו העלפן די סוחרים אַראָפּטראָגן די פּעק אײַנגעקויפטע סחורה. סע האָט געטראָפן אַז עמעץ האָט געהאַט יאָרצײַט, האָט מען אין וואַגאָן צוזאַמענגעשטעלט אַ מנין און זיך נישט געגומען צום הארצן דאָס געבייזער וואָס איז אַרויס פון אונטער פאַרדרייטע, שטײַפע, פּוילישע וואָנצעס אַז דאָ איז נישט פּאַלעסטינע. הײַנט האָבן די שטעט נײַע דײַטשע נעמען, און ער איז דער אײנציקער ייִד אין וואַגאָן. אויך אים וואָלט מען אַרויסגעוואָרפן ווען נישט די פּאַני סאָבוטקאָ האַלט אים אונטערן אָרעם און פאַרשטעלט דאָס אָרעמבאַנד מיטן מגן־דוד. אין וואַרשע וואַרפט מען אַרײַן אין תּפיסה אַ ייִד וואָס טראָגט נישט דעם ייִדישן אָרעמבאַנד און דאָ אין רײַך איז נאָך ערגער. דער וואַרשעווער „יודן עלטעסטער" טשערניאַקאָוו האָט געזאָגט אַז דער אָרעמבאַנד מיטן מגן־דוד איז אַ צירונג און נישט אַ שאַנדצייכן, און די דײַטשן האָבן אים דערפאַר אַרײַנגעוואָרפן אין תּפיסה. קיין שאַנד איז עס טאַקע נישט, אָבער אַ מסור איז דער אָרעמבאַנד. ווײ וואָלט געווען צו אים אויב די פּאַני סאָבוטקאָ וואָלט אָוועקגענומען איר האַנט און אָפּגעדעקט דעם צייכן. עס וואָלט געווען נאָך ערגער אויב ער וואָלט נישט געטראָגן דעם צייכן און עמעץ וואָלט אין אים דערקענט אַ ייִד. דער צוג איז געלאָפן אַקעגן אַ באַקאַנטער לאַנדשאַפט און געקומען אַלץ נענטער צו גורוויטש. דאָ אויף דעם סטריקעווער שאָסיי האָט ער שפּאַצירט מיט זאָשקען. אָט הערט ער שוין די סירענעס פון די גורוויטשער פאַבריקן. פינטשען האָט זיך געדאַכט אַז ער דערקענט דעם הייזעריקן פײַף פון זײַן טאַטנס פאַבריק. ווען דער צוג האָט זיך פאַרהאַלטן אין גורוויטש האָט ער פאַרגראָבן דאָס פּנים אין דער סאָבוטקאַס מאַנטל, ווי ער וואָלט געכאַפּט אַ דרימל אָנגעלענט אין איר אָרעם.

דער צוג האָט זיך אַרײַנגעשלעפּט אין דער סטאַציע ליצמאַנשטאַט, דאָס געוועזענע לאָדזש. יונגע, פּערצן־פופצן־יאָריקע ייִנגלעך, מיט האַקנ־קרײַץ־בענדער אויף די אָרעמס, האָבן אונטערגעיאָגט אַ גרופּע ייִדן וואָס האָבן געאַרבעט אויפן וואָקזאַל. פּינטשע איז שנעל אַרויס אין גאַס. אַלע גאַסן באַצירט מיט נאַצישע פענער און פול מיט נאַצישע זשאַנדאַרמען און פּאָליציאַנטן אין שוואַרצע, גרינע און ברוינע מונדירן. די פרוי סאַבוטקאַ האָט געשיקט געעפנט די פאַרזיכער־נאָדל וואָס האָט געהאַלטן פּינטשעס אָרעמבאַנד און שנעל צוזאַמענגעצויגן דאָס באַנד אין איר דלאָניע. ער דאַרף רחמים מע זאָל זיי נישט אָפּשטעלן און לעגיטימירן, ס׳וועט זײַן אַ נס אויב מע וועט זיי נישט אָפּשטעלן. פון דעם געפּעק וואָס זיי טראָגן קאָן מען באַלד זען אַז זיי זענען פרעמדע וואָס קומען פון דער באַן. די גאַנצע נסיעה איז משוגעת. ער, פּינטשע, אַ שמוגלער? ס׳איז צום לאַכן, אויב עס וועט זיך נישט אויסלאָזן צום וויינען.

געשען איז עס אַזוי: בערעק און מאַניע האָבן געקלונגען אַזוי פיל מאָל אַז ער האָט עס מער נישט געקאָנט אָפּלייגן און געגאַנגען צו זיי מיט מינדעלען אויף אַ וויזיט. ער איז געזעסן אומבאַקוועם אויף דעם ווייכן, מיט זײַד באַצויגענעם בענקל, און באַהאַלטן זײַנע פיס אַהינטער, בערעק זאָל נישט זען אַז זײַנע שיך זענען צעריסן. מינדעלע האָט באַוווּנדערט בערעקס גרויסע שיינע דירה און זײַן רײַך מעבל. ער מוז האָבן באַהאַלטן אַ מטמון. זײַן אייגענע דירה אויף נײַוועלט איז פאַרברענט געוואָרן, זײַן שווערס דירה אויף קרולעווסקאַ האָבן די דײַטשן צוגענומען, און ער האָט שוין באַוויזן זיך אײַנצואָרדענען אין אַ נײַער שיינער דירה אויף לעשנע־גאַס. מאַניע האָט דערציילט ווי בערעק איז אין דער לעצטער נאַכט מלחמה געלאָפן ראַטעווען זײַן סחורה. פּינטשע האָט נישט אויפגעהערט טראַכטן וועגן דעם. בערעק איז אונטער אַ האַגל קוילן געלאָפן ראַטעווען זײַן פאַרמעגן צו פאַרזיכערן זײַן ווײַב־און־קינד מיט ברויט. און מיט מער ווי ברויט. זײַן מינדעלע האָט טאַקע געזען וואָס עס רוקט אָן, אָבער ער, דער נאַר, האָט נאַר געגלייבט אַז עס איז גוט. פון זײַנע און דעם טאַטנס גרויסע לאַגערן סחורה איז ער געקומען צו מינדעלען מיט ליידיקע קעשענעס און צעריסענע שיך. וואָס בערעק קאָן, מוז ער אויך קאָנען באַווײַזן! בערעק איז איצט זײַנס אַ קוזין און אַ פרײַנד, אָבער ער וועט נישט גיין צון אים בעטלען. ווי לאַנג איז עס זינט בערעק האָט בײַ אים געבאָרגט זיבן זלאָטעס אויסצולייזן זײַנע הויזן פון שנײַדער? געבאָרגט און פאַרגעסן אָפּצוגעבן...

ווי אַזוי עס איז געקומען צו דער איצטיקער נסיעה? יוזעף, דער

סטרוזש אין דעם מילקעס־הויז אין גורוויטש, האָט געבעטן מע זאָל פֿאַר אים אויסגעפֿינען וואָס עס איז געשען מיט זײַן שוויגער, די פּאַני סאָבוטקאָ אין וואַרשע. דאָס הויז ווו זי האָט געוווינט איז פֿאַרברענט געוואָרן בעת די באָמבאַרדירונגען און ער ווייסט נישט ווו זי צו געפֿינען. מינדעלע האָט זי געזוכט נאָך איידער פּינטשע איז געקומען קיין וואַרשע. ווען ער איז געקומען איז ער ווידער געלאָפֿן אין אַלערליי אַמטן זי זוכן, אָן רעזולטאַט. אָבער גראָד צו מאָרגנס נאָך דעם ווי ס'איז אַרײַן אין אים די משוגעת צו פֿאָרן קיין לאָדזש, האָט די סאָבוטקאָ אים אויפֿגעזוכט. ווי געהיימע כּוחות וואָלטן געאַרבעט אים אַרײַנצושטופּן אין דער געפֿערלעכער אַוואַנטורע. ער איז געלאָפֿן ווי אַ בלינד פֿערד אין גרוב אַרײַן. ווי זאָגט עס דער פּסוק אין משלי, „אשרי אדם מפחד תמיד", ווייל איז דעם מענטש וואָס שרעקט זיך, ווער עס איגנאָרירט שרעק פֿאַלט אַרײַן אין שלעכטס. איוב רעדט וועגן אַ שטרויספֿויגל און אַ פֿערד וואָס ווייסן נישט פֿון קיין אַנגסט ווײַל גאָט האָט זיי געמינערט פֿון חכמה. אוי, וואָס פֿאַר אַ נסים ער דאַרף כּדי ער זאָל אָנקומען בשלום צו זײַן קוזין אויף דער שענקעוויטש־גאַס. זײַן קוזין הייסט ירחמיאל, וואָס מיינט גאָט זאָל זיך דערבאַרעמען. אוי, דאַרף ער איצט רחמים.

„געפֿונען אַ צײַט ווען צו קומען צו גאַסט", איז געווען דער ברוך־הבא וואָס דער קוזין האָט געגעבן פּינטשען. ירחמיאל האָט נישט געוואָלט לויפֿן קיין וואַרשע, אָדער איבער דער גרענעץ ווײַל דאָ האָט יעדעס קינד אַ בעט, דער קעלער איז פֿול מיט קוילן און קאַרטאָפֿל, ס'אַ משוגעת דאָס אַלץ איבערצולאָזן און ווערן אַ נע־ונדניק אויף אומבאַקאַנטע וועגן מיט אַן אומבאַקאַנטן גורל. איצט האָט ער סײַ ווי געמוזט איבערלאָזן די קוילן און קאַרטאָפֿל, אויך די בעטן מיטן בעטגעוואַנט. אַלע ייִדן האָבן געמוזט פֿאַרלאָזן זייערע היימען און אַריבערטראָגן זיך אין אַ געטאָ ערגעץ אויף באַלוט, און מיטנעמען נאָר וואָס מע קאָן טראָגן אין די הענט און אויף אַ קינדערוועגעלע וואָס ער האָט געקויפֿט בײַ אַ שכן, אַ פּאָליאַק, פֿאַר אַן אוצר מיט געלט.

פּינטשע מוז גלײַך אָוועקפֿאָרן. ער טאָר דאָ נישט בלײַבן ביז מאָרגן ווען מע וועט יאָגן אַלע ייִדן אין געטאָ אַרײַן. אויב ער וועט אַרײַן אין געטאָ, ווער ווייסט צי ער וועט נאָך קאָנען אַרויס. עס וואָלט גוט געווען אויב ער וואָלט זיך געקאָנט אַרויפֿכאַפּן אויף אַ באַן און פֿאָרן צוריק, אָבער די וואָקזאַלן זענען פֿול מיט שפּיצלען. אַ סך ייִדן ווילן אַנטלויפֿן און נישט גיין אין געטאָ, מע לעגיטימירט יעדן וואָס וויל אַרײַן אין אַ

באַן. אויב, חלילה — — דאָ נישט ווײַט, הינטער לאָדזש, איז דאָ אַ נײַער קאָנצענטראַציע־לאַגער...

געבליבן נאָר איין אויסוועג. אַרויפכאַפּן זיך אויף אַ טראַמווײַ קיין גורוויטש. אין גורוויטש זענען שוין נישטאָ קיין ייִדן, איז אוודאי נישט אַזוי שטרענג די קאָנטראָל בײַ דער באַן.

בײַם טראַמווײַ קיין גורוויטש האָט אויך געווימלט מיט דײַטשן. די פרוי סאָבוטקאַ האָט זיך נישט געוואָלט שיידן מיט די פּעק וואָס זי האָט געפירט פאַר איר איידעם און דערפירט בשלום ביז אַהער. טרוקענע וווּרשטן, חזיר־פעטס, אַ גאַנצע שינקע. עס וועגט אַ פּוד. זי וועט אַרויף אויפן טראַמווײַ דאָ אין לאָדזש, זי וועט אַראָפּ אין ראַדאָגאָשטש און דאָרט וואַרטן ביז פּינטשע וועט אָנקומען צו פוס.

זשאַנדאַרמעריע־אויטאָס מיט פאַרקראַטעטע פענצטער האָבן געיאָגט אַהין און צוריק אויפן שאָסיי. ערשט איצט האָט פּינטשע זיך דערמאָנט אין דעם קאָנצענטראַציע־לאַגער הינטער לאָדזש. האָט ירחמיאל געזאָגט אַז עס איז אין ראַדאָגאָשטש? דאָ פירט מען אוודאי די ייִדן וואָס מע האָט געכאַפּט בײַ די וואָקזאַלן. אים האָט מען דערווײַל נישט געכאַפּט, אָבער ער גייט אַליין קיין ראַדאָגאָשטש. אַ ליאַדע מינוט וועט מען אים אָפּשטעלן און פרעגן: „אַוסווײַז?"

ער האָט קיין מאָל נישט געזען ווײַטער פון זײַן נאָז, אָבער מינדעלע, די קלוגע מינדעלע, פאַר וואָס האָט זי אים געלאָזט פאָרן? זי האָט טאַקע פּראָבירט אים אָפּרעדן, אָבער זי האָט זיך באַדאַרפט אײַנשפּאַרן, ווי זי קען... פאַרעקשנטן זיך און נישט נאָכגעבן.

ער האָט פּראָבירט אַראָפּגיין פון שאָסיי. עס איז שוין געהאַט געפאַלן דער ערשטער שניי. אויפן וועג איז שוין נישט געווען קיין זכר פון שניי, נאָר אויף די פעלדער איז עס נאָך געלעגן פײַכט און גליטשיק. אויב ער וועט טאָפּטשען און זינקען מיט די פיס אין דעם בלאָטיקן שניי וועט די סאָבוטקאַ מיד ווערן צו וואַרטן אויף אים. ער האָט באַדאַרפט אַרײַן צוזאַמען מיט איר אין טראַמווײַ, וואָלט מינדעלע כאָטש געוווּסט וואָס עס איז געשען מיט אים.

ער איז צוריק אַרויס אויפן שאָסיי. ער איז דער איינציקער פוסגייער. ווער וועט שפּאַצירן אין אַזאַ קעלט אויפן וועג צון אַ קאָנצענטראַציע־לאַגער?

אַז די סאָבוטקאַ וועט זיך דערוויסן אַז דאָ איז אַ לאַגער וועט זי נישט אַראָפּגיין אין ראַדאָגאָשטש מיט איר געפּעק. פירן פליישן פון איין

אָרט צום אַנדערן איז דאָך דער ערגסטער שמוגל. און אויב זי וועט יאָ אַראָפּ און מע וועט דערשמעקן וואָס זי פירט אין אירע קויבערס? ער האָט זי מיטגענומען כּדי די סכּנה זאָל זײַן קלענער, פאַר וואָס זשע האָט ער געלאָזט זי זאָל מיטנעמען געפערלעכן שמוגל? „נאָר אַ ביסל שפּײַז פאַר די אייניקלעך", האָט זי געזאָגט. שוין איין מאָל אַ ביסל שפּײַז. ער האָט איר געדאַרפט צוזאָגן אַז ער וועט געבן יוזעפן — —

ער וועט געבן יוזעפן? וואָס האָט ער צו געבן? יוזעף, דער סטרוזש, איז הײַנט אַ גרעסערער גביר ווי פינטשע מילקעס.

ווי זאָגט זיך עס אין משלי „שומר פתאים השם", דער גאָט וואָס היט די נאַראָנים האָט אים געבראַכט בשלום קיין ראַדאַגאָשטש און די סאָבוטקאָ האָט דאָרט געוואַרט אויף אים. עס האָט גענומען צײַט ביז עס איז אָנגעקומען נאָך אַ טראַמוויַ קיין גורוויטש. קיינער האָט זיי נישט געטשעפּעט.

פינטשע האָט פאַרטראַכט אַ פּלאַן אַראָפּצוגיין פון טראַמוויַ איין סטאַציע פאַר דעם פּרײַקייט־פּלאַץ. טאַקע אַ ביסעלע הינטער דער שטאָט אָבער נענטער צום וואָקזאַל, און טאַקע גלײַך פון דאָרט גיין צו דער באַנסטאַציע. אָבער דאָס גיין צו פוס און שפּעטער דאָס וואַרטן אויפן טראַמוויַ האָט פאַרנומען צו פיל צײַט. נײַן אָוונט האָט זיך אָנגעהויבן די פּאָליצײַ־שעה, ווען מען טאָר מער נישט זײַן אין גאַס און עס איז שוין געווען קרוב צו נײַן. זיצן אַ גאַנצע נאַכט אויפן וואָקזאַל איז אויך נישט גוט. ביז דער טראַמוויַ האָט זיך פאַרהאַלטן אויף דער לעצטער סטאַציע איז שוין געווען אַ פּאָר מינוט נאָך נײַן. זיי האָבן באַוויזן אַריבערצוגיין דעם פּלאַץ און צוקומען צום מילקעס־הויז אָן שטער. פון געוווינשטאַפּט האָט פינטשע אַ לויף געטאָן צו דער הויפּטטיר, די סאָבוטקאָ האָט אים אָנגעכאַפּט בײַם אָרעם און אַ שלעפּ געטאָן צו דער הינטער־טיר. זי האָט געקלונגען אין דעם טירגלאָק צום סטרוזש. פינטשע האָט פאַרריסן דעם קאָפּ אַרויף, שפּאַרעס ליכט האָבן זיך אַרויסגעשניטן פון דעם פאַרהאַנגענעם פענצטער אין זײַן שטוב. זיצט ער איצט דאָרט אויבן בײַם מאַהאַגאָנעם שרײַבטיש איבער זײַנע העפטן לידער און ס'איז נאָר אַ וויסטער חלום אַז ער שטייט איצט אַ פאַרפרוירענער בײַם פאַרשלאָסענעם טויער?

עס האָבן זיך דערנענטערט שווערע טריט פון אַ זעלנערישן פּאַטראָל. דאָס האַרץ האָט אַ שפּרונג געטאָן אַרויף צו דער קעל און ער איז געבליבן אין גאַנצן אָן אָטעם. ער האָט זיך אָנגעלענט אין דעם פאַר־

שלאָסענעם טויער און געהאָנגען דאָרויף מיט די הענט. די פיס זענען געבליבן אָן כּוחות.

באַלד האָבן זיך דערנענטערט טריט פון אינעווייניק. אַ קליין פענצטערל האָט זיך געעפנט אין טויער. „יוזעף? ער וווינט שוין נישט דאָ. דאָס איז אַ דײַטשיש הויז“. אָפּגעזאָגט די פּאָר ווערטער, פאַרקלאַפּט דאָס פענצטערל און פאַרטיק. די סאָבוטקאָ האָט געקלונגען נאָך אַ מאָל. זי איז יוזעפס מאַמע, נאָר וואָס געקומען פון אויסער שטאָט. ס'איז פּאָליצײַ־שעה, ווו זאָל זי גיין? אפשר ווייסט ער ווו יוזעף וווינט איצט?

„ערגעץ אויף וואַגנער־שטראָסע, די געוועזענע ערשטער מײַ־גאַס נומער פופצן אָדער זיבעצן“. דאָס פענצטערל האָט זיך ווידער פאַרקלאַפּט.

„יעזוס מאַריאַ“, האָט די סאָבוטקאָ זיך געצלמט, „וואָס טוט מען איצט? לויט דעם געהילך פון זעלנערישע שטיוול זענען די גאַסן פול מיט פּאַטראָלן“.

פּינטשע האָט אַ טרייסל געטאָן מיטן קאָפּ ווי ער וואָלט אָפּגע־טרייסלט די בהלה. עס ווײַזט אויס אַז אויף ערשטער מײַ־גאַס פופצן און זיבעצן וווינען פּאָליאַקן. צי יוזעף וווינט דאָרט אָדער נישט, קאָן מען דאָרט איבערוואַרטן ביז עס וועט טאָג ווערן. זאָל זי זאָגן אַז ער איז איר זון, זי טאָר בשום־אופן נישט אויסזאָגן ווער ער איז.

אַ היימישער פּאָליאַק וועט אים דערקענען, האָט פּינטשע פאַרשטאַ־נען. אָבער זאָל לכל־הפּחות די סאָבוטקאָ אַהיימקומען בשלום, מע זאָל וויסן וואָס מיט אים איז געשען.

אַ פּאַטראָל האָט זיך דערנענטערט. פּינטשע האָט אומגעריכט פאַר זיך אַליין זיך אָפּגעריסן פון אָרט און צוגעגאַנגען צו די דײַטשן. „געקומען צום ברודער, די מאַמע און איך. ער האָט זיך אַריבער־געצויגן אויף וואַגנער־שטראָסע און דאָ איז שוין שפּעט“.

„וואַגנער־שטראָסע איז דאָ דערנעבן“, האָט איינער פון די דײַטשן אים געוויזן ווו צו גיין.

„יאָ, אָבער די שפּעט, מוטי האָט אַנגסט“.

די דײַטשן האָבן זיי צוגעפירט צו וואַגנער־שטראָסע פופצן. יוזעף האָט טאַקע דאָרט געוווינט.

דער סטרוזש אויף נומער פופצן וואָס האָט געעפנט דעם טויער, האָט פּינטשען אויסגעזען באַקאַנט. אויב ער האָט אַ מאָל געאַרבעט אין זייער פאַבריק איז שלעכט...

יוזעפס פריידיקער אויסגעשריי ווען ער האָט דערזען די שוויגער

האָט זיך איבערגעהאַקט אין דער מיט ווען ער האָט דערזען ווער עס איז דער מאַן מיט איר. „מיר קאָנען אַלע פֿאַר דעם באַצאָלן מיטן לעבן". פֿינטשע האָט דערזען אַ שפּיגל, איז ער צוגעלאָפֿן אַ קוק טאָן. ער האָט זיך אַליין נישט דערקענט. גריבער אין די באַקן, די אויגן טיף אַרײַן אין קאָפּ, די מלבושים הענגען אויף אים. ווען נישט דאָס וואָס ער האָט שוין צוויי טעג זיך נישט ראַזירט וואָלט ער אויסגעזען ווי אַ ייִנגל וואָס האָט אָנגעטאָן זײַן טאַטנס מלבושים. קיינער וועט אים נישט דערקענען.

יוזעף דער סטרוזש פֿלעגט זיך בייגן און ווען ער האָט גערעדט צום יונגן פֿאַן מילקעס; איצט האָט ער אײַנגעטענהט מיט פֿינטשען ווי אַ דערוואַקסענער רעדט צון אַ קינד. פֿינטשע האָט נאָך אין לאָדזש זיך באַטראַכט אַז עס איז צו ריזיקאַליש פֿאַרצולייגן אַ שותּפֿות דעם קאָמי־סאַר אין זײַן טאַטנס געשעפֿט און אַז עס איז נאַריש צו האָפֿן אַז יענער וועט סתּם אַרויסגעבן סחורה. די גאַנצע נסיעה איז געווען אַ ווילדע אידיי און אַ נאַריש האָפֿן. נאָך גוט וואָס יוזעף האָט געהאַט מער שׂכל פֿון אים. בײַם העלפֿן די דײַטשן אַרויסטראָגן די סחורות פֿון מילקעס־געשעפֿט איז עפּעס געבליבן אויך בײַ אים. עס איז געפּערלעך עס צו האַלטן אין שטוב. אויב פֿינטשע וויל עס פֿירן קיין וואַרשע און זיך טיילן מיטן געלט, העלפֿט אויף העלפֿט, איז ער גרייט צו מאַכן אַ געשעפֿט.

דאָס וואָס די מלבושים זענען געווען אַזוי לויז אויף אים איז איצט גוט צו נוץ געקומען. נאָכן וויקלען צוואַנציק מעטער סחורה אַרום זײַן לײַב זענען די מלבושים געוואָרן ענג אויף אים און די אײַנגעפֿאַלענע באַקן האָבן בכלל נישט געפּאַסט צו דער קאָרפּולענטער פֿיגור וואָס ער האָט איצט געהאַט.

אויפֿן וועג צוריק האָט די באַן זיך פֿאַרהאַלטן בײַ דער גרענעץ צווישן רײַך און דער גענעראַל־גובערניע. דײַטשן פֿון דער גרענעץ־וואַך זענען אַרײַן אין די וואַגאָנען און לעגיטימירט יעדן איינעם. אַ געחתמעטער גורל, האָט פֿינטשע געטראַכט, און עס אויפֿגענומען מיט אַ רויִקייט ווי עס וואָלט זיך געהאַנדלט וועגן עמעצן וואָס גייט אים אין גאַנצן נישט אָן. ער און מינדעלע זענען נאָך אַלץ נישט געקומען צון אַ באַשלוס וואָס פֿאַר אַ נאָמען צו געבן זייער קינד. אויב עס וועט זיין אַ ייִנגל וועט עס הייסן פֿינטשע... הלוואַי עס זאָל זײַן אַ ייִנגל.

„אַסוויַיז!" האָט באַפֿוילן דער דייטש וואָס איז צוגעקומען צו זײַן באַנק. ער האָט געוויזן דעם איינציקן דאָקומענט וואָס ער האָט געהאַט

מיט זיך, אַ ביכל פון דער פּע־קאַ־אָ, די פּוילישע שפּאַרקאַסע וואָס האָט שוין מער נישט עקסיסטירט. אויב ער וואָלט כאָטש געקאָנט אָפּ־וויקלען פון זיך די סחורה און עס געבן דער סאָבוטקאַ...

דער דײַטש האָט אים צוריקגעגעבן דאָס ביכל און גענומען אַרײַנ־קוקן אין דעם פּאַפּיר וואָס די סאָבוטקאַ האָט אים געגעבן.

איז עס מעגלעך? דער דײַטש האָט איבערגעקוקט אַלעמענס פּאַפּירן און אַוועק אין אַ ווײַטערדיקן קופּע. ער מוז זײַן אַ רײַכסדײַטש אַז דער נאָמען פּינטשע מילקעס קלינגט נישט ייִדיש צון אים. נאָך גוט וואָס ער האָט נישט געהאַט מיט זיך אַ מעטריקע, אין דעם טאַטנס נאָמען שלאָימע וואָלט אַפילו אַ רײַכסדײַטש דערקענט אַ ייִדישן נאָמען.

ווי נאָר ער וועט אַרײַנקומען אין שטוב וועט ער אַלץ דערציילן מינדעלען און איר אָנזאָגן זי זאָל זיך מער אײַנעקשנען און נישט לאָזן מער ער זאָל זיך אַרײַנלאָזן אין אַזעלכע געפערלעכע אַוואַנטורעס. עס וועט שווער זײַן איבערצוקומען אַלע סכנות אין וועלכע ער קאָן זיך אַרײַנדרייען מיט זײַן נאַרישן גלויבן אַז ס׳וועט זײַן גוט.

אויך די רעשט פון וועג איז אַדורך בשלום. זיי זענען פאָרפאָרן צו דער סאָבוטקאָן אַהיים און דאָרט איבערגעלאָזט די סחורה. פּינטשע האָט נאָר אָפּגעשניטן אַ שניצעלע, אַ צענטימעטער די גרייס, ער זאָל מיט דעם מוסטערל קאָנען פירן אַ האַנדל אויף געגנשע־גאַס. אַזוי האָט זיך הײַנט געפירט דער מיסחר, מע האָט פאַרקויפט ווײַזנדיק אַ פּיצעלע פון דער סחורה.

מינדעלע האָט זיך אַ וואַקל געטאָן ווען זי האָט דערזען פּינטשען אויף דער שוועל. פּינטשע איז צוגעלאָפן זי אונטערצוהאַלטן. „דו האָסט אַוודאי איבערגעקלערט״, האָט ער געזאָגט און זי געפירט אין זייער צימער. „דו און דײַן מאַמעשי זעען נאָר שוואַרץ. ס׳איז געווען — כ׳וואָלט געזאָגט — אַ נודנע נסיעה, אָן שטערונגען און אָן פּאַסירונגען. ווען נישט כ׳האָב מורא פאַר דײַן איבערקלערן וואָלט איך מאָרגן געפאָרן נאָך אַ מאָל. האָסט עפּעס געהערט פון בערעקן? כ׳קאָן אים שוין ווידער געבן אַ הלוואה. דו וועסט זיך מער נישט דאַרפן שעמען פאַר מאַגיען וואָס דײַן מאַן טראָגט צעריסענע שיך״.

„איך האָב זיך געשעמט?״

„האָב נישט קיין מורא, מינדעלע, מלחמה צי נישט מלחמה, פּינטשע קאָן זיך אַן עצה געבן. עס וועט נישט דיר, נישט אונדזער קינד גאָר־נישט פעלן״.

ב.

ווען עס הייבט אָן גיין, גייט עס דורך טיר און טויער. פּינטשע איז אַרויס אויף גענשע מיט זײַן מוסטערל און באַגעגנט אַ געוועזענעם קונה פון פאַר דער מלחמה. יענעמס נאָמען איז אויך געווען אויף דער ליסטע פון די בעלי־חובות, אָבער פּינטשע האָט אים אפילו נישט געזוכט. ער איז געווען אַ „קליינער פיש" וואָס האָט זיך קוים געהאַלטן אויף דער אייבערפלאַך און האָט זיך געהאַט פאַרדרייט אין אַ שטיקל שווינדל. ווען נישט ער האָט געהאַט צו טאָן מיט שלמה מילקעס וואָלט מען אים אײַנגעזעצט אין תּפיסה. עס איז געווען אָנגענומען אין מיסחר אַז נאָר אַן אָנערקענטן סוחר האָט מען געגעבן קרעדיט אויף אייגענע וועקסלען, אַ קליינער סוחר האָט געקאָנט קויפן נאָר פאַר מזומן אָדער פאַר די וועקסלען וואָס ער האָט באַקומען פון זײַנע קונים, „קונדישע וועקסלען" האָט מען עס גערופן. דער יונגער־מאַן האָט אײַנגעקויפט פאַר קונדישע וועקסלען און ווען זיי זענען צוריקגעקומען נישט־באַצאָלט האָט זיך אַרויסגעוויזן אַז עס זענען נישטאָ אַזעלכע קונים, אַז עס זענען געפעלשטע אונטערשריפטן. דער טאַטע האָט געבעטן פּינטשען אַרײַנקוקן אין דעם ענין איידער מע גיט עס איבער צום פּראָקוראָר. דער יונגער־מאַן האָט זיך געשווירן מיט כּל־השבֿועות אַז ווען ער האָט געגעבן די וועקסלען האָט ער בדעה געהאַט זיי צו באַצאָלן, אָבער ער האָט געהאַט צו פיל אָנווערן און ער האָט אַ חרוב קראַנק קינד. ער וועט עס אויסצאָלן ביסלעכווײַז. אַלץ האָט זיך אַרויסגעוויזן צו זײַן אמת. ווען דער יונגער־מאַן האָט טאַקע אָנגעהויבן אײַנצאָלן אויפן חוב האָט פּינטשע אָנגעהויבן אים געבן אַ ביסל קרעדיט. ער האָט אויך אַלע מאָל געפונען פאַר אים אַ פּאָר ראַמשן, סחורות אין וועלכע עס זענען אַרײַנגעפאַלן קליינע פעלערן און מע האָט זיי פאַרקויפט בחצי־חינם. הקיצור, דער יונגער־מאַן האָט אָפּגעצאָלט דעם גאַנצן אַלטן חוב און באַקומען וואָס אַ מאָל מער קרעדיט. קיין גביר האָט ער אָבער נישט באַוויזן צו ווערן. ער האָט פאַרדינט, און זײַן טאָכטער האָט עס פאַרקרענקט.

„פאַניע מילקעס", האָט יענער דער ערשטער דערזען פּינטשען. „וואָס טוט איר דאָ אויף גענשע, איר וווינט אין וואַרשע?"

„וואָס איך טו דאָ? איך יאָג זיך נאָכן ווינט, כ'מיין כ'גיי מאָנען חובות".

פּינטשע האָט אים נישט געוואָלט אויסזאָגן אַז ער האָט עפּעס צו

פּאַרקויפן, ער קאָן זיך איצט נישט דערלויבן צו זײַן ברייטהאַרציק און געבן אויף קרעדיט.

„בײַ מיר קומט אײַך דרײַ הונדערט און פופציק זלאָטעס".

„כ'וויים, כ'האָב אַ ליסטע פון אַלע חובות".

„אויב כ'זאָל אײַך באַצאָלן דאָס געלט וועל איך אײַך טאָן אַן עוולה, וואָס זענען הײַנט ווערט דרײַ הונדערט און פופציק זלאָטעס?"

ער וויל נישט באַצאָלן און ער שיט נאָך זאַלץ אויף די וווּנדן, האָט פּינטשע געטראַכט און חרטה געהאַט וואָס ער האָט זיך געלאָזט צורעדן פון טאַטעשי צו טאָן טובות צון אַזאַ מענטש.

„איך לייג אײַך פאָר אַ פּשרה, צעטיילן די סחורה וואָס כ'האָב בײַ אײַך גענומען פאַר די וועקסלען, חצי שלי וחצי שלך".

פּינטשע האָט געשוויגן, ער האָט געמיינט דער יונגער־מאַן שפּאַט פון אים.

„ס'איז טאַקע אײַער סחורה, אָבער איך האָב עס געשלעפּט פון אָרט צו אָרט אונטער אַ האַגל פון קוילן".

פּינטשע האָט דעם אָוונט געבראַכט צו דער סאַבוטקאַן נאָך מער סחורה ווי ער האָט געבראַכט פון גורוויטש, און די סחורה איז געווען זײַן, אָן שותּפות מיט דער גויע.

ג.

פריִער האָט מינדעלע זיך געבעטן בײַ פּינטשען ער זאָל גיין צו בערעקן און ער האָט עס אָפּגעשלעפּט פון טאָג צו טאָג. דאָס מאָל איז פּינטשע געווען דער וואָס האָט געוואָלט גיין.

די נאַכט נאָך דעם וויזיט איז פּינטשע געשלאָפן ווי געהרגעט, אָבער מינדעלע האָט נישט געקאָנט צוטאָן קיין אויג. איז עס געווען דאָס ביסל משקה וואָס מאַניע האָט געגעבן צו טרינקען וואָס האָט פּינטשען געמאַכט אַזוי באַרעדעוודיק? ווען פּינטשע האָט אָנגעהויבן דערציילן וועגן זײַן נסיעה קיין גורוויטש האָט זי געמיינט אַז ער טראַכט דאָס אַלץ אויס. בערעק האָט אים געמוסרט אַז מע טאָר נישט אַזוי פיל ריזיקירן, און פּינטשע האָט געענטפערט אַז אַ מענטש מוז זיך קאָנען אַן עצה געבן אין אַלע באַדינגונגען. אַ גרימאַסע פון האַלב־שמייכל, האַלב־צער איז געלעגן אויף זײַן פּנים ווען ער האָט עס געזאָגט.

וואָס איז געשען צווישן פינטשען און בערעקן אַז איר פינטשע פירט זיך אויף אַזוי מאָדנע? עס זענען געווען מאָמענטן ווען עס האָט זיך איר געדאַכט אַז פינטשע האָט זי געשלעפּט אויף דעם וויזיט כּדי ער זאָל זיך קאָנען באַוויַיזן מיט זיַינע נײַע שיך. דאָס פּנים האָט איר געפלאַמט ווען פינטשע האָט זיך באַרימט מיט זיַין שמוגל און מיט די גרויסע סכּנות וואָס ער האָט אַדורכגעמאַכט. אויב דאָס זענען נישט געווען סתּם באַרימעריַיען, אויב עס איז אמת, איז נאָך ערגער. מאַניע האָט נישט געקאָנט באַהאַלטן איר אומגלויבן ווען פינטשע האָט דער־ציילט ווי ער האָט אָפּגעשטעלט אַ דיַיטשן פּאַטראָל כּדי זיי זאָלן אים צופירן צו דער וואַגנער־שטראַסע. אַפילו בערעק וואָלט נישט פעיִק געווען צון אַזאַ העזה, בפרט איר שעמעוודיקער פינטשע. צו וואָס דאַרף ער די אַלע גוזמאָות?

קאַפּיטל זעקס

מיט דער פאָן

א.

עס איז געווען סוף זומער 1939. מלחמה־סכּנה האָט געהאָנגען איבער די קעפּ ווי אַ שווערער וואָלקן. דער השומר־הצעיר האָט גערופן אַ לאַנד־צוזאַמענפאָר פון אַלע מדריכים.

די באַנען זענען פול געווען מיט סאָלדאַטן און נײַע רעקרוטן, שווער געווען פאַר די דעלעגאַטן צום כּינוס אַרויפצוקריגן זיך אויף אַ באַן. מדריכים פון די וויַיטע שטעט האָבן נישט באַוויזן אָנקומען אין ציַיט קיין וואַרשע.

זאָשקע האָט געאַרבעט אינטענסיוו ביַים צוגרייטן דעם כּינוס און דאָך זיך געמוזט נייטן צו גיין אויף דער דערעפענונג, זי האָט מורא געהאַט פאַר דעם צוזאַמענטרעף מיט משהן. די חברים פון לובלינער געגנט זענען נישט געווען אויף דער דערעפענונג, זיי זענען אָנגעקומען ערשט צו מאָרגנס. משה איז נישט געווען צווישן זיי. זי האָט געפילט אַ דערליַיכטערונג און עס האָט איר דאָך פאַרדראָסן וואָס מע האָט משהן

נישט געשיקט צון אזא צוזאַמענפאָר. משה איז אַ שומר מיט סטאַזש, ער קען שומרישע ליטעראַטור, שומרישע אידעאָלאָגיע, אפשר בעסער ווי דער רוב פון די דעלעגאַטן. משהס פּלאַץ איז צווישן די מדריכים, משהן דאַרף מען אויף אַזאַ כּינוס.

אפשר איז ער קראַנק? זי ברענגט אומגליק צו יעדן וואָס רירט זיך צו צון איר: פּינטשע, יאַקאָוו, משה... אַזאַ ווי זי דאַרף גאָר נישט געבוירן ווערן.

זאָשקע האָט אויפגעזוכט טאָלעקן. „ווער פאָרטרעט דעם כעלמישער קיבוץ?"

„איך".

„דו? ווי קומסט דו צום כעלמישער קיבוץ?"

„די באַוועגונג וואַקסט, מיר האָבן פאַרגרעסערט דעם קיבוץ. איך בין אין כעלמיש זינט דו ביסט אַוועק".

זאָשקעס ליפּן האָבן זיך געעפנט צו פרעגן אויף משהן, נאָר געפרעגט האָט זי: „וואָס מאַכן די חברים?"

„מען אַרבעט אין שטאָט, מען אַרבעט ביי פּויערים אין דאָרף. כעלמיש איז אַ גוטער קיבוץ".

„מע קריגט זיך נישט?" האָט זאָשקע אַזוי אַרום געוואָלט אַרויס־קריגן עפּעס וועגן משהן.

„פאַר וואָס זאָל מען זיך קריגן?"

זאָשקע האָט מער נישט געפרעגט, אָבער ווייטער געווען זיכער אַז משהן איז געשען אַן עוולה וואָס מע האָט אים נישט געשיקט אויפן כּינוס.

די באַוועגונג איז געוואַקסן, מע האָט געדאַרפט גרינדן מער קנים, נייע הכשרה־קיבוצים. אָבער דעם כּינוס האָט מען גערופן בעיקר מחמת דער אומרויִקייט אויף די גרענעצן. אַלע צייטונגען האָבן געשריבן אַז עס וועט קיין מלחמה נישט זיין, אָבער עס איז געוואַקסן די שפּאַנונג אין די פּוילישע באַציִונגען מיט דייטשלאַנד. מע האָט געמוזט זיך צוגרייטן פאַר יעדער עווענטואַליטעט. די אינסטרוקציעס פון כּינוס זענען געווען אַז אויב עס וועט איבערגעריסן ווערן די פאַרבינדונג, מיט דער הנהגה־הראשית, מוז יעדער ראַיאָן־פירער נעמען אויף זיך די פולע אחריות פאַר זיין ראַיאָן. זאָשקע האָט דערפילט די וואָג פון דעם באַשלוס ווען מע האָט איר געזאָגט אַז זי וועט טראָגן דאָס אחריות פאַר דעם גאַנצן טשענסטעכאָווער קרייז. זי האָט דערפילט אַ קלעמעניש אין דער ברוסט: אחריות פאַר אַ גאַנצן קרייז? זי איז דיסציפּלינירט

אין אויספירן אינסטרוקציעס, אָבער אַליין אָננעמען באַשלוסן און נאָך דערצו אין אַזאַ קריטישער צײַט? זי האָט גענומען די העפטן מיט אינסטרוקציעס מיט אַ ציטערדיקער האַנט, זי האָט אונטערגעשריבן אַ קוויטירונג פאַר דעם געלט וואָס מע האָט איר געגעבן; אַלץ וואָס די צענטראַלע האָט געהאַט האָט מען צעטיילט צווישן די קרײַזן. הלוואַי עס זאָל נישט קומען דערצו... יאַקאָוו וואָלט געוווּסט ווי צו פאַרוואַלטן מיטן געלט, משה וואָלט זיך נישט געשראָקן אַרויסצוגעבן אינסטרוקציעס, אָבער זי?

זי האָט קיין אויג נישט צוגעטאָן די לעצטע נאַכט אין וואַרשע. איר שפּאַנונג האָט נאָכגעלאָזן ערשט אין דער באַן אויפן וועג צוריק. אַ פרעמדער מאַן האָט מיט די עלנבויגנס געמאַכט פאַר איר אַ פּלאַץ אין אַ וואַגאָן פול מיט רעקרוטן צום מיליטער; אַן אַנדערער רעקרוט האָט איר אָפּגעטרעטן זײַן זיצפּלאַץ. די אַלע יונגע מענטשן שטופּן זיך אין די וואַגאָנען אויפן וועג צון אַ מיסיע שווערער ווי אירע, פאַר־בונדן מיט גרעסערע סכנות. זי איז אויך אַ מין רעקרוט, מע האָט אַרויפגעלייגט אויף איר אַן אַחריות און זי וועט עס אויספירן.

ווען זאָשקע איז דאַנערשטיק בײַ נאַכט אָנגעקומען אויף דער פאַרם פון איר קיבוץ האָט מען אויף דער ראַדיאָ איבערגעגעבן וועגן היטלערס אַ נײַעם אולטימאַטום. מע האָט פאַרמאַכט די ראַדיאָ און בעסער געוואָלט הערן וואָס זאָשקע האָט צו זאָגן. מע וועט גאָרנישט אָנווערן פון די נײַעסן. ווען נאָר מע וועט עפענען די ראַדיאָ וועט מען הערן היטלערס אַ נײַעם אולטימאַטום וואָס קיינער נעמט מער נישט ערנסט. זאָל זאָשקע בעסער דערציילן וועגן דעם כינוס, און דער עיקר: קאָן מען האָפן אויף עליה?

ווי נאָר זאָשקע האָט אָנגעהויבן דערציילן וועגן דעם וווּנדערלעכן וווּקס פון דער באַוועגונג איז זי פול געוואָרן מיט בטחון אַז עס וועט נישט קומען דערצו זי זאָל דאַרפן אויספירן די אינטרוקציעס וואָס מע האָט איר געגעבן פאַר אַ צײַט פון מלחמה. מען איז געוואָרן האָפערדיק, די שיחה האָט זיך פאַרצויגן. זאָשקע האָט געבראַכט צוויי נײַע ארץ־ישׂראל־לידער, לידער פול מיט בענקעניש, פול מיט האָפן. מע האָט געזונגען און געטאַנצט; עס איז שוין נישט געבליבן גענוג צײַט זיך צו לייגן שלאָפן, האָט עמעץ פאָרגעלייגט ממשיך צו זײַן די שיחה ביז מע וועט דאַרפן גיין צו דער אַרבעט. מען איז נאָך געווען אויפן וועג

צום פעלד ווען די ערד האָט זיך אַ טרייסל געטאָן. די דײַטשן האָבן באָמבאַרדירט טשענסטעכאָוו.

ב.

טשענסטעכאָוו איז נישט ווײַט פון דער דײַטשער גרענעץ. ייִדן, פּאָליאַקן, אַלע האָבן געוואָלט אַנטלויפן. זאָשקע האָט באַשטימט אַ נויט־קאָמיטעט, צעטיילט די חברים אין פּיפּטלעך מיט אַן עלטסטן איבער יעדן פּיפּטל און באַשלאָסן צו בלײַבן; מע האָט צו פיל געלט און מי אַרײַנגעלייגט אין דער ווירטשאַפט מע זאָל עס לאָזן אויף הפקר. זאָשקע האָט אויך אַרויסגעשיקט שליחים צו די שומרים אין די שכנותדיקע שטעט מיט געלט און אינסטרוקציעס. די שליחים זענען גיך צוריק־געקומען, זיי האָבן קיינעם נישט געפונען, אַלע זענען אַוועק, אַלע לויפן קיין וואַרשע.

זאָשקע האָט זיך נישט געקאָנט מוחל זײַן וואָס זי האָט נישט אַרויס־געשיקט די שליחים די מינוט וואָס זי האָט באַטראָכטן די שוועל פון קיבוץ און געוואַרט ביז עס איז געווען צו שפּעט. „געפונען וועמען איבערצוגעבן דאָס אַחריות פאַר אַ גאַנצן ראַיאָן", האָט זי געשפּאָט פון זיך אַליין. זי איז נישט זיכער אַפילו וואָס צו טאָן דאָ, אפשר איז אַ סכנה דאָ צו בלײַבן?

פּויליש מיליטער האָט באַזעצט די פאַרם. עס איז געווען אַ ווייטיק צוצוקוקן ווי די זעלנער האָבן צעטראַטעוועט די בייטן ווו מע האָט שוין געהאַט אַרײַנגעלייגט אַזוי פיל אַרבעט. אַז זיי האָבן געדאַרפט האַלץ אונטערצוהייצן זייער פעלדקעסל האָבן זיי אָפּגעריסן ברעטער פון דעם שײַער, צעהאַקט און פאַרברענט וואָס נאָר עס איז געקומען אונטער די הענט. אויב מע קאָן סײַ ווי גאָרנישט פאַרהיטן, וואָס פאַר אַ זין האָט עס די חברים זאָלן זיצן דאָ און זײַן אַ צילברעט פאַר דײַטשע קוילן? מע האָט זיך גענומען גרייטן אין וועג אַרײַן.

ווען אַלץ איז שוין געווען פאַרפאַקט צו גיין קיין וואַרשע האָבן צוויי באַקאַנטע געשטאַלטן זיך דערנענטערט אויף דער סטעזשקע צום משק. „ס'איז שמואל!" האָט זאָשקע אויסגעשריגן און גענומען לויפן אַקעגן. זי האָט דערקענט שמואל זאַסלאַווסקי פון דער הנהגה־הראשית. איצט וועט זײַן ווער עס זאָל אָננעמען באַשלוסן. מיט שמואלן איז געקומען ריוועק, דער מזכיר פון אַ וואַרשעווער קן.

„אַלע מאַכן מיר טעותים", האָט שמואל געטרייסט זאָשקען ווען

זי האָט זיך מודה געווען אַז זי איז נישט קיין גוטע פירערין. שמואל האָט נאָך פון ווײַטן געזען די זעלבער און זיך פאַרטרויט פאַר זאָשקען: „איך האָב אויך געמאַכט אַ פאַלשן באַשלוס. איך טראָג אויף זיך די פאָן פון דער באַוועגונג. געבראַכט די פאָן אַהער ווײַל דאָ האָבן מיר אַ שטיקל אייגענע ערד. אָבער איך זע אַז מע דאַרף לויפן ווײַטער. דו, זאָשקע, וועסט אַרומוויקלען די פאָן אויף דײַן לײַב. אויב די דײַטשן וועלן אונדז איבעריאָגן איז עס זיכערער אויף דיר, דײַטשן זענען זיכער העפלעך צו פרויען".

„זאָל מען צוריק צעפּאַקן די זאַכן?" האָט זאָשקע געפרעגט די חברים פון וואַרשע.

„ווער ווייסט אויף זיכער וואָס צו טאָן אין אַזאַ מצב?" האָט שמואל געענטפערט, „אָבער די ערגסטע זאַך איז גאָרנישט צו טאָן. זאָלן די חברים גיין ווײַטער אַוועק פון דער גרענעץ, צו זייערע היימען אָדער אין אַנדערע הכשרה־פּונקטן. דו, זאָשקע, וועסט קומען מיט מיר און ריוועקן".

זאָשקע האָט טאַקע געטראָגן די פאָן אַרומגעוויקלט אויף איר לײַב, שמואל און ריוועק זענען געגאַנגען מיט איר אין דער ריכטונג קיין קעלץ.

די וועגן זענען געווען פאַרשטאָפּט מיט פּוילישע מיליטערישע טאַבאָרן און מיט ציווילע אַנטלויפערס. דײַטשע עראָפּלאַנען זענען אָנגעפלויגן און געזייט חורבן. די שאָסייען פאַרשטאָפּט מיט בראָכוואַרג, צעריסן פון גראַנאַטן; דאָס באַוועגן זיך איז אָנגעקומען וואָס אַ מאָל שווערער. זאָשקע און אירע חברים זענען אַראָפּ אין פעלד און אויך דאָרט זענען געפאַלן דײַטשע קוילן, ווי די עראָפּלאַנען וואָלטן נאָכגעיאָגט די פאָן. די שראַפּנעלן און קוילן זענען געפאַלן געדיכט; ווען זאָשקע און אירע חברים האָבן זיך אַלע אויפגעשטעלט צו גיין ווײַטער האָבן זיי קוים צוגעגלייבט זייערע אויגן אַז זיי זענען אַרויס גאַנץ. שמואל האָט זיך אין עפּעס געשטרויכלט, געפאַלן און זיך צעקלאַפּט אַ פוס; ריוועק האָט, ווײַזט אויס, זיך פאַרקילט, ער האָט געציטערט פון קעלט און זײַן שטערן האָט געגליט מיט היץ. נאָר זאָשקע איז געגאַנגען מיט אַ זיכערן טריט, זי האָט געהאָלפן און געמונטערט אירע חברים אין וועג. אין די קיבוצים, וווּ מע האָט זיך אָפּגעשטעלט אויפן וועג, איז זאָשקע געווען די וואָס האָט געגעבן עצות, געהאָלפן אָננעמען באַשלוסן, זי איז געוואָרן ווי אַן אַנדערע זאָשקע. ווי די פאָן וואָס זי האָט געטראָגן אויף זיך וואָלט אין איר אַרײַנגעגעבן אַ נײַע נשמה.

פון קעלץ איז נאָך אָפּגעגאַנגען אַ צוג קיין לובלין. זאָשקע האָט באַוויזן אַרײַנצושלעפּן אירע חברים אין דעם וואַגאָן ווו דער באַטשאַלניק פון דער באַן האָט זי אַרײַנגעשטופּט. שמואל וואָלט נישט בכוח געווען ווײַטער צו גיין, ריוועק האָט אויך קוים זיך געהאַלטן אויף די פיס. ביידע, שמואל און ריוועק, האָבן געמיינט אַז עס זענען מער נישטאָ קיין באַנען, נאָך אַ נס וואָס זי האָט זיך אײַנגעשפּאַרט און זיי געשלעפּט צום וואָקזאַל.

דער צוג איז מער געשטאַנען ווי געפאָרן, די באַן־ליניעס זענען געווען פאַרשטאָפּט מיט מיליטערישע צוגן. ס׳איז געווען די דריטע נאַכט אין דער באַן ווען דער צוג האָט זיך אַ טרייסל געטאָן און זיך פאַרהאַלטן אַזוי האַסטיק אַז מע האָט געמיינט מען איז אַראָפּ פון די שינעס. דער צוג האָט זיך פאַרהאַלטן נעבן אַ טײַך און אַ צעשטערטער בריק. „ס׳איז שוין נישט ווײַט פון לובלין״, האָט דער באַן־מאַשיניסט געטרייסט.

„שטיין בלײַבן, הענט אין דער הייך!״ האָט אַ געשריי אין פּויליש זיי אָפּגעשטעלט ווען זיי זענען אַרײַן אין אַ וועלדל. אַ פּוילישער סאָל־דאַט האָט זיי געדראָט מיט דער אויסגעשטרעקטער לופע פון זײַן ביקס. איז ער אַן איבערגעטוענער דײַטשער דיווערסאַנט? דער סאָלדאַט האָט באַפוילן ריוועק זאָל זיך אויסטאָן. „ער איז קראַנק״, האָט זאָשקע זיך געבעטן. יענער האָט נישט געהערט, אָדער געמאַכט זיך אַז ער הערט נישט, און נישט אויפגעהערט שרײַען ריוועק זאָל זיך אויסטאָן ווײַל ער וועט שיסן. ווייסט ער עפּעס וועגן דער פאָן, זוכט ער די פאָן אויף ריוועקן? וועט ער דערנאָך בייטן שמואלן זיך אויסצוטאָן, דערנאָך זי? זי וועט זיך נישט אויסטאָן. זיי זענען דרײַ קעגן איינעם, זי וועט — —

ווי נאָר ריוועק האָט אויסגעטאָן דאָס רעקל און די הויזן האָט דער זעלנער עס אַ כאַפּ געטאָן און גענומען לויפן פאַרויס. שמואל האָט אָנגעטאָן אויף ריוועקן זײַן רעקל. אַז ער וועט אײַנשמירן זײַנע גאַטקעס מיט בלאָטע וועט עס אויסזען ווי הויזן.

זיי האָבן זיך געשלעפּט ווײַטער מיט דער סטעזשקע. סך־הכל הונדערט טריט ווײַטער איז געלעגן דעם סאָלדאַטס מונדיר און אויך זײַן ביקס. ריוועק האָט צוריקגעגעבן שמואלן זײַן רעקל און אָנגעטאָן דאָס זעלנערישע רעקל און הויזן. די ביקס האָט ער איבערגעלאָזט.

זיי האָבן זיך געשלעפּט אויפן לובלינער שאָסיי, זאָשקע און ריוועק האָבן אונטערגעהאַלטן דעם הינקעדיקן שמואל. עטלעכע מאָטאָציקלען

זענען אָנגעלאָפֿן מיט גערויש און אויפֿגעהויבן אַ וואָלקן שטויב. „הענדע האָך!" האָט זיך דערהערט אַ באַפֿעל אויף דײַטש. שמואלן און זאָשקען האָבן זיי נישט געטשעפּעט. ריוועקן האָבן זיי אַרײַנגענומען אין אַ מאָטאָציקל און מיטגענומען מיט זיך.

ערשט איצט האָט מען פֿאַרשטאַנען וואָס דער פּוילישער סאָלדאַט איז אויסן געווען מיטן בײַטן די מלבושים. „ריוועק וועט זיי דערציילן דעם אמת און זיי וועלן אים באַפֿרײַען", האָט שמואל זיך געטרייסט.

ג.

ס'איז ווידער געווען נאַכט ווען זיי זענען אָנגעקומען אין כעלמישער קיבוץ. אַזוי פֿיל נײַע פּנימער; אַזוי פֿיל באַקאַנטע פּנימער האָבן געפֿעלט. טאָלעק האָט זיך צעקושט מיט זאָשקען און זי האָט זיך דערשראָקן אַז משה וועט אַרײַנפֿאַלן אין כּעס. מע האָט אָנגעוואָרעמט פֿאַר זיי עפּעס צו עסן. חברים זענען צוריק אַראָפּ פֿון די געלעגערס און געוואָלט וויסן וואָס עס טוט זיך אויף דער וועלט. משה האָט זיך נישט באַוויזן. „וווּ איז משה?" האָט זאָשקע געפֿרעגט טאָלעקן.

„נישטאָ".

„אַוועק קיין מיזרח?"

טאָלעק האָט געשוויגן.

„וווּ איז משה?" האָט זאָשקע נישט אָפּגעלאָזט, „ווהין איז ער אַוועק?"

„אַוועק אויף אייביק".

„פֿאַרלאָזט דעם קיבוץ? פֿאַרלאָזט דעם השומר?"

טאָלעק האָט ווידער געשוויגן.

„וואָס מיינסטו אַוועק אויף — — משה לעבט?"

טאָלעק האָט נאָר אַ דריי געטאָן מיטן קאָפּ אין דער ברייט.

„ווען? וואָס איז געשען?"

„דעם ערשטן טאָג נאָך דעם ווי זיי זענען אַרײַן אין שטאָט איז געווען געפֿערלעך. איצט האָט זיך אײַנגעשטילט און די קהילה שטעלט צו יעדן טאָג אַרבעטער פֿאַר די דײַטשן. דאָס איז איצט אונדזער פּרנסה, מע באַצאָלט אונדז, און מיר גייען יעדן טאָג צו דער אַרבעט".

„אָבער וואָס איז געשען מיט משהן?"

„מיר זענען געווען צוזאַמען בײַ דער אַרבעט. איך בין געשטאַנען

נעבן משהן. משהס האַנט־זייגערל איז געפעלן געוואָרן דעם דײַטש וואָס האָט אונדז באַוואַכט״.

„איך האָב אים געגעבן דאָס זייגערל, מײַן טאַטעשי האָט עס אים געקויפט אַ מתנה״, האָט זאָשקע געזאָגט טאָלעקן.

„דער דײַטש האָט געפּאָדערט דאָס זייגערל, משה האָט אים געענט־פערט מיט טראַציקייט: ׳ס׳איז אויף דײַן באַרג מיסט געוואַקסן?׳ דער דײַטש האָט אים דערשאָסן אויפן אָרט״.

זאָשקע האָט אַראָפּגעלאָזט דעם קאָפּ. „ס׳איז געווען נאַריש צו זידלען דעם דײַטש. קיין נאַר איז משה נישט געווען״.

„אַ קלוגער טוט אויך אַ מאָל אָפּ אַ נאַרישקייט״, האָט טאָלעק געענטפערט.

„משה האָט געוואָלט שטאַרבן״.

„משה איז געווען אַן עקשן, דו ווייסט דאָס בעסער ווי יעדער איינער״.

„משה האָט געוואָלט שטאַרבן״, האָט זאָשקע איבערגעחזרט, און טאָלעק האָט זיך געוווּנדערט ווי שטיל און זאַכלעך עס איז איר קול. זאָשקע האָט אויפגעהויבן דעם קאָפּ צו טאָלעקן ווי די טענה וואָלט געווען געווענדעט צו אים: „צו אונדז אַלע האָט ער געזאָגט אַז די באַוועגונג איז וויכטיקער ווי דאָס אייגענע לעבן, איז עס נישט וויכטיקער ווי דער אייגענער טויט?״

„וואָס רעדסטו, זאָשקע?״

„זײַן גאַנצער אידעאַליזם איז געווען אַ נעגאַטיווער״, האָט זאָשקע ווײַטער גערעדט ווי צו זיך אַליין, „אַזוי אין זײַן לעבן, אַזוי אין זײַן טויט. מאָרגן מוז איך זיך לאָזן אין וועג אַרײַן, איך וועל ברענגען די פאָן קיין קאָוולע״.

זאָשקע האָט שוין געהאַט אַרומגעוויקלט די פאָן אַרום איר לײַב און שוין געווען אָנגעטאָן, גרייט זיך צו לאָזן אין וועג אַרײַן, ווען דײַטשן האָבן אַרומגערינגלט דעם קיבוץ. „אַ לעבעדיקע וועל איך די פאָן נישט געבן״, האָט זאָשקע באַשלאָסן און פאַרגעסן וואָס זי האָט נעכטן געזאָגט וועגן משהס אַוועקגעבן דאָס לעבן.

צוויי דײַטשן מיט אויסגעשטרעקטע ביקסן זענען אַרײַן אינעווייניק און געפרעגט: „קאַפּלאַן, טאָלעק קאַפּלאַן, ווער איז דאָ טאָלעק קאַפּלאַן?״

טאָלעק האָט זיך אויפגעשטעלט און צוגעגאַנגען נענטער: „טאָלעק קאַפּלאַן? ווער קאָן וויסן ווו ער איז איצט?״

זאָשקע האָט שיִער נישט אָוועקגעחלשט. פאַר וואָס איז ער אַרויס־געשפּרונגען? זיי וועלן אים הייסן ווייַזן זייַנע דאָקומענטן און זען אַז ער איז טאָלעק קאַפּלאַן.

„דיזער טאָלעק קאַפּלאַן איסט דער עלטעסטע אין דיזער אַנשטאַלט?" האָט אַ דייַטש געפרעגט.

טאָלעק איז ווידער געווען דער וואָס האָט געענטפערט: „יאָ, ער איז מאָביליזירט געוואָרן אין דער פּוילישער אַרמיי און מער האָבן מיר נישט געהערט פון אים".

„אויב ער לעבט איז ער אַוודאי אין געפאַנגענשאַפט", האָט זיך שוין אַן אַנדערער בחור אָנגערופן.

„זאָפאָרט מעלדען ווען ער צוריק קאָמט", האָבן די דייַטשן באַפוילן און אַוועק.

טאָלעק האָט דאָ מער נישט געקאָנט בלייַבן, ער וועט אַוועק צוזאַ־מען מיט זאָשקען, אָבער אַז ער וועט אַוועק — — זאָל זאָשקע בלייַבן. די פאָן? מע וועט איינוויקלען די פאָן אין צעראַטע און באַגראָבן דאָ אין הויף פון קיבוץ, אַזוי האָט טאָלעק פאָרגעלייגט און קיינער האָט נישט געקאָנט צוטראַכטן אַ בעסערע עצה. טאָלעק האָט באַשלאָסן בלייַבן ביז מאָרגן, די פאָן קאָן מען באַגראָבן נאָר ביי נאַכט אין דער פינצטער, און ער וויל זייַן דערביי.

דאָס גרוב איז שוין געווען פאַרשיט און קיינער האָט זיך נישט גערירט פון אָרט. טאָלעק האָט גענומען רעדן מיט אַ פאַרשטיקט קול: „דאָס איז נישט קיין קבר, דאָס איז נאָר אַ צייַטווייַליק באַהעלטעניש. די פאָן וואָס האָט געפלאַטערט איבער די קעפּ פון צענדליקער טויזנטער שומרים האָט אַ נשמה. אַלע אונדזערע חלומות זענען פאַרוועבט אין דער לייַוונט וואָס ליגט דאָ באַהאַלטן. ווער ווייסט ווער פון אונדז עס וועט פאַלן, אָבער די פאָן מוז בלייַבן און ווידער אַ מאָל פלאַטערן איבער די קעפּ פון שומרים אונטער אַ פרייַען הימל. חברים, געדענקט דאָס אָרט".

מען איז שנעל אַוועק פון דעם אָרט, ווי מע וואָלט מורא געהאַט געטרויען דעם סוד צו די אייגענע אויגן. ווען מען איז צוריק אַרייַנגעקומען אין קיבוץ האָט קיינער נישט אויסגערעדט אַ וואָרט. זאָשקע האָט געקוקט אויף טאָלעקן מיט טרערן־פאַרלאָפענע אויגן. זי קען דאָך אים איר גאַנץ שומריש לעבן, אָבער נאָר איצט ווייסט זי ווי אַזוי ער איז

געשטיגן פון א חבר אין דעם גורוויטשער קן ביז דער הנהגה־הראשית.

ווען זאשקע און טאלעק האבן זיך ווידער געגרייט אין וועג אריין זענען אנגעקומען ידיעות אז די רויטע ארמיי האט באזעצט די פוילישע געביטן ביז צום טייך בוג. אויב אזוי איז דאך קאוולע פריי פון די דייטשן. ארויסצוראטעווען די פאן פון די דייטשע געביטן איז כדאי צו ריזיקירן. טאלעק און זאשקע האבן ווידער אפגעלייגט זייער אוועק־גיין. ווען זיי האבן צו מארגנס זיך געלאזט אין וועג אריין איז די פאן געווען ארומגעוויקלט ארום זאשקעס לייב. נאך איידער זיי זענען אוועק איז געקומען א ידיעה פון ריוועקן אז ער איז אין מיליטערישער געפאנגענשאפט.

ד.

פון כעלמיש איז געווען א גלייכער און נאענטער וועג קיין קאוולע, נאר צוליב דער פאן האט מען באשלאסן צו גיין א וויטערן, אבער מער זיכערן וועג, איבער מאלקין קיין ביאליסטאק. קיין באמבעס זענען איצט נישט געפאלן. דא און דארט האבן די דייטשן געכאפט אויף צוואנגארבעט; אין אוונט איז מען געווען פריי צו גיין וויטער. אין מאלקין האט מען געטראפן אזוי פיל היימישע פנימער ווי אויף א וואר־שעווער וואקזאל. די שרייבערס פון די יידישע צייטונגען האבן מורא געהאט אז עס וועט ווערן געפערלעך ווען די דייטשן וועלן איבער־לייענען וואס זיי האבן א מאל געשריבן קעגן היטלערן. סוחרים וואס האבן אנגעפירט מיטן אנטי־דייטשן באיקאט, ארבעטער־טוערס האבן מורא געהאט אז מע וועט זיי באשטראפן פאר זייער סאציאליזם. ציו־ניסטישע פירערס וואס זענען נאר וואס צוריקגעקומען פון דער שווייץ, ווו זיי זענען געווען אויף ציוניסטישן קאנגרעס, זענען איצט געלאפן צוריק. זיי זענען געקומען מחמת זיי האבן געפילט אז זיי מוזן זיין מיט זייער עדה. מע האט אבער גיך איינגעזען אז דער ייד פון גאס האט מעגלעכקייטן זיך אן עצה צו געבן; ארעסטירן ארעסטירט מען אומעטום די געזעלשאפטלעכע טוערס. עס ווייזט אויס אז די דייטשן זענען געקומען מיט גרייטע ליסטעס וועמען אפצורוימען פון וועג.

עס איז געווען א טריבער אוונט אויף א שאסיי פול מיט גריבער. די גרענעץ איז מען אריבער אן שוועריקייטן אבער דווקא אויף יענער זייט

גרענעץ איז נישט געווען צו פרייַלעך. אַ טאָג פריִער זענען פּאָליאַקן באַפאַלן די ייִדישע וואַנדערערס און טאָלעק איז צעשלאָגן געוואָרן ווי אַ ייִד. דעם פרימאָרגן האָט אַן אוקראַאינישער מיליציסט געשלאָגן טאָלעקן ווי אַ פּאָליאַק. טאָלעק האָט געקלאָגט: „מיר ווערן געשלאָגן אויף אַלע וועגן, פאַר אַלעמענס חטאָים, מיר זענען דאָס כּפּרה־הינדל פאַר דער גאַנצער וועלט".

„ווער ווייסט פאַר וואָס מע וועט אונדז שלאָגן אין ביאַליסטאָק?" איז זאָשקע נישט געווען אין קיין בעסערער שטימונג.

טאָלעק האָט זיך קוים געשלעפּט אַנגעלענט אויף זאָשקעס אַקסל: „מע דאַרף זיך דאָ פאַרהאַלטן כאָטש ביז ס'וועט טאָג ווערן".

„אויב מע וועט אונדז אַרייַנלאָזן ערגעץ אין אַ שייַער — — אפשר וועט דערווייַל אויפהערן רעגענען".

טאָלעק און זאָשקע האָבן זיך אָפּגעריסן פון דער גרופּע און אַוועק אַליין; זיי האָבן געטראַכט אַז אַזוי איז בעסער פאַר דער פּאָן. אַרויס אין וועג אַרייַן איז געוואָרן אומהיימלעך אויפן געמיט. ווי מעג מען גיין אַליין ווען די שנאה סיי צו ייִדן סיי צו פּאָליאַקן איז אַזוי גרויס און די צייַטן זענען אַזוי הפקרדיק? מע קאָן דאָ פאַרפאַלן ווערן און עס זאָל נישט בלייַבן קיין צייכן.

אַ געקלאַפּ פון רעדער אויפן שאָסיי, אַ טומל און אַ געזאַנג האָט זיי אָנגעיאָגט פון הינטן. ס'איז הייַנט זונטיק, דאָס מוז זייַן אַ באַנדע שיכורע אוקראַאינער. ווער זינגט הייַנט אויב נישט שיכורים? אפשר אויסציִען זיך אין דעם נאַסן ראָוו בייַם וועג ביז זיי וועלן אַריבער? טאָלעק איז דער ערשטער אַראָפּ פון שאָסיי, זאָשקע איז געבליבן שטיין. „טאָלעק, כ'ווייס נישט וואָס עס געשעעט מיט מיר. אַ חלום? אַ מיראַזש? מיר דאַכט זיך נאָר אַז איך הער באַקאַנטע חלוצישע געזאַנגען".

„דו אויך? כ'וועל דיר זאָגן וואָס עס איז. אַ סך חלוצישע לידער זענען צוגעפּאַסט געוואָרן צו אַלטע רוסישע און אוקראַאינישע מעלאָדיעס. דאָ זינגט מען דאָס אָריגינעלע ליד".

„טאָלעק, הער זיך איַין, איז דאָס נישט עברית?"

„ס'קאָן נישט זייַן, מיר זענען ווייַט פון אַ ייִדישן ייִשוב".

דאָס געזאַנג האָט זיך דערנענטערט, מע האָט שוין קלאָר געהערט קינדערישע קולות, אַ סך קינדערישע קולות, און דאָס געזאַנג איז געווען 'עם ישׂראל חי'. טאָלעק איז געבליבן שטיין פאַרגאַפט, זאָשקע האָט זיך אַ ריס געטאָן פון אָרט און גענומען לויפן אַקעגן דעם געזאַנג.

ווער פון אַ ציוניסטישער יוגנט־אָרגאַניזאַציע האָט נישט געוווּסט וועגן צפּורהן פון דעם החלוץ־פאַרם־קיבוץ אין גראָכעוו? זאָשקע האָט זי איצט געטראָפן צום ערשטן מאָל. זאָשקע האָט נאָך אין כעלמיש געהערט אַז דער קיבוץ אין גראָכעוו איז באָמבאַרדירט געוואָרן, אַז די פאַרם איז באַראַבעוועט געוואָרן. אָבער ווו האָט צפּורה גענומען די אַלע קינדער? ווי קומען קינדער אין אַ הכשרה־קיבוץ?

ניין, קיבוצניקעס אין גלות האָבן נישט קיין קינדער. דאָס זענען קינדער פון פּוילישע ייִדן וואָס האָבן געוווינט אין דײַטשלאַנד. נאָך פאַרן אויסבראָך פון דער מלחמה האָבן די דײַטשן אַריבערגעוואָרפן די קינדער איבער דער גרענעץ קיין זבאָנשין. פון זבאָנשין האָט מען זיי געבראַכט קיין גראָכעוו זיי זאָלן דאָרט וואַרטן אויף עליה. צפּורה האָט מיט זיי געשוואַרצט די גרענעץ און פירט זיי קיין ביאַליסטאָק, פון דאָרט וועלן זיי אפשר קאָנען עולה זײַן.

ה.

אַ צוג האָט זיך געטראָגן פון מאַלקין קיין וואַרשע. שמוגלערס מיט גרויסע קויבערס דאָרפישע פּראָדוקטן זענען אַרײַן און אַרויס אויף יעדער סטאַציע. צפּורה האָט מיטגענומען זאָשקען קיין וואַרשע און איר אָנגעזאָגט זי זאָל זיצן באַזונדער און נישט ווײַזן אַז זיי קענען זיך. צפּורה האָט געהאַט ברוינע אויגן, ברוינע האָר און אַן אַליוו־ברוינע הויט. עמעץ קאָן אין דעם זען אַ סימן אַז זי איז אַ ייִדין. אויב דאָס וועט געשען קאָן עס ברענגען שאָדן אויך צו זאָשקען מיט איר גוטן אויסזען.

זיי האָבן געשוואַרצט די גרענעץ צוזאַמען מיט אַ גרופּע יונגע פּוילישע סטודענטן וואָס זענען אַנטלאָפן פון די רוסן צו די דײַטשן אין דער „גענעראַל־גובערניע". אויף דער רוסישער זײַט זענען די פּאָליאַקן געוווען זיס ווי צוקער און מכה צוצולייגן. אָנגעקומען צו דער ערשטער באַן־סטאַציע אויף דער דײַטשער זײַט האָבן זיי זיך אָנגעקגערוקט פון די ייִדן. ווען די דײַטשן האָבן גענומען אַרויסטרײַבן די ייִדן פון וואַרטזאַל האָט איינער פון זיי אָנגעוויזן אויף צפּורהן אַז זי איז אויך אַ ייִדישע. צפּורה האָט זיך צעשמייכלט און אויסגעזען אַזוי רויִק אַז די דײַטשן זענען אַפילו נישט צוגעגאַנגען זי לעגיטימירן.

די סטודענטן זענען שוין געהאַט אָוועקגעפאָרן מיט אַ פריִערדיקן צוג. איצט איז צפּורה געזעסן און געשמועסט לעבעדיק מיט די פּויערטעס און

קיינער האָט נישט געקוקט אויף איר מיט חשד. איז עס איר געשניצטע
נאָז, איז עס אַ דאַנק די האָר וואָס זענען גלייך און פאַלן שקציש איבער
אירע אויגן, אָדער איז עס דאָס וואָס זי האַלט זיך אַזוי פריי? זי שמייכלט
צו די גויעס, לאַכט מיט זיי און סודעט זיך מיט זיי ווי אַלטע באַקאַנטע.
צפורה איז אַלע מאָל אַזוי זיכער מיט זיך, עס איז איר אַזוי לייכט אָנצו־
נעמען אַ באַשלוס. צפורה ווייסט אַלע מאָל וואָס צו זאָגן און וואָס צו
טאָן, צפורה איז געבוירן געוואָרן צו זיין אַ פירעריו.

געקומען איז זאָשקע קיין ביאַליסטאָק מיט דער פּאַן פון השומר,
אָבער געאַרבעט האָט זי לרוב מיט צפורהן פון דרור. אַלע ציוניסטישע
יוגנט־אָרגאַניזאַציעס האָבן איצט געהאָלפן איינע דער אַנדערער, אָפט
זענען אָפּגעווישט געוואָרן די גרענעצן צווישן איין אָרגאַניזאַציע און
דער אַנדערער. זאָשקע האָט געאַרבעט מיט צפורהן ביי די קינדער ביז
זיי זענען אָוועק פון ביאַליסטאָק. די קינדער זענען איצט שוין אויפן וועג
קיין ארץ־ישראל, טאָלעק באַגלייט זיי. זי האָט אויך געקאָנט זיין מיט
זיי און מיט טאָלעקן, אָבער ווען זי האָט געהערט אַז צפורה פאָרט צוריק
האָט זי באַשלאָסן אויך צוריקצופאָרן. דער כינוס האָט איר אָנגעטרויט
אַ מיסיע, זי טראָגט דאָס אחריות פאַר דעם קרייז טשענסטעכאָוו. לויט
די לעצטע ידיעות איז ווידער פאַראַן אַ הכשרה־פּונקט אין טשענסטעכאָוו.
איר פּלאַץ איז מיט איר קרייז.

צפורה האָט איינגעדרימלט און די באַן האָט געטרייסלט מיט איר
קאָפּ. די האָר זענען איר אַראָפּגעפאַלן איבערן שטערן און געקיצלט איר
פּנים. זי האָט אויפגעהויבן אַ האַנט, אַ שאַר געטאָן די האָר פון פּנים און
באַלד האָט איר קאָפּ ווידער אַראָפּגעהאָנגען, זי איז ווידער געשלאָפן.

מע קאָן נישט זאָגן אַז צפורה איז אַ שיינע, איר פּנים איז צו שמאָל,
אירע באַקן אַ ביסל איינגעפאַלן. אָבער זי איז פול מיט חן. איר אויסזען
איבעררשט, פאַרכאַפּט. אויב זי, זאָשקע, וואָלט געווען אַ מאַן וואָלט
זי זיך פאַרליבט אין צפורהן ביז איבער די אויערן. זי האָט זי סיי ווי
ליב מיט אַזאַ ספּעציעלער פאַרליבעניש. זי האָט הנאה צו זיין לעבן
איר און האָט הנאה צו קוקן אויף איר. זי האָט הנאה אַפילו ווען צפורה
טוט אָן איר ווייסע שבתדיקע בלוזע. ווען ווייס זוימט אַרום איר אַליוור־
ברוינעם האַלדז און אירע אויגן באַקומען אַ שבתדיקן גלאַנץ... מע חלשט
פאַר אירע טריט, און נישט נאָר די דערוואַקסענע בחורים. זי קאָן זיין
צווישן קינדער אָדער עלטערע מענטשן, מענער אָדער פרויען — אירע
זעלטן־שיינע, אויסדריקלעכע, טונקעלע אויגן זענען פול סיי מיט שלווה,

סײַ מיט אויטאָריטעט. זי האָט די זיכערקייט אין זיך פון איינעם וואָס ווייסט אַלע מאָל וואָס צו טאָן און ווי אַזוי עס צו טאָן.

„פאַרט זי צוריק מחמת זי וויל זײַן מיט צפורהן?״ האָט זאָשקע זיך געפרעגט. ניין, ס׳איז גיכער ווײַל זי האָט נישט געוואָלט זײַן מיט טאָלעקן.

מיט דער צײַט וואָלט זיך אפשר עפּעס אַנטוויקלט צווישן איר און טאָלעקן. טאָלעק איז דאָך געווען דער ערשטער בחור וואָס האָט זי געקושט. אָבער — —

בײַ אירע קנאַפּע איין און צוואַנציק יאָר איז זי שוין אַן אַלמנה. משה האָט זיך געקלאָגט אַז זי איז געווען קאַלט צו אים און זי חושד געווען אַז זי האָט ליב אַן אַנדערן. זי האָט נישט געהאַט קיין אַנדערן און זי איז נישט קיין קאַלטע פרוי. ווען משה האָט נישט געוואָיעוועט, ווען זי האָט געהאַט מיט וואָס שטאָלץ צו זײַן אויף אים, ווי דעמאָלט אויף דער שיף ווען ער האָט זיך מוסר־נפש געווען פאַר די מעפּילים, האָט ער זיך נישט געהאַט אויף וואָס צו באַקלאָגן. ווען ער איז צוריקגע־קומען פון דער נישט־געלונגענער העפּלה איז זי צוגעפאַלן צו אים מיט בענקעניש. יאָ, זי איז אויס בלוט און פלייש, אַנישט וואָלט זי זיך נישט אַזוי געוואָרפן אויף איר געלעגער אין די נעכט. בעת יענער נאַכט אין שײַער אויפן וועג קיין ביאַליסטאָק — האָט זי זיך דעמאָלט געטוליעט צו טאָלעקן מחמת עס איז איר געווען קאַלט אין לײַב, אָדער קאַלט אין געמיט? זי האָט געבענקט נאָך זײַן באַריר, נאָך אַ גלעט, אַ צערטלעך וואָרט. אָבער טאָלעק האָט גלײַך געזוכט תּכלית... וואָס מער ער האָט זיך געראַנגלט אַלץ מער פאַרשלאָסן איז זי געוואָרן. פּינטשע האָט געמאַכט אַ טעות, און משה האָט געמאַכט אַ טעות. זי איז נישט אַזוי קאַלט ווי משה האָט געמיינט, זי איז נישט אַזוי פרײַ מיט איר ליבע ווי פּינטשע האָט חושד געווען. אמת, זי גלייבט אין פרײַער ליבע, אָבער עס מוז זײַן ליבע...

ווו איז ערגעץ פּינטשע? איר טאַטע־מאַמע און יפה, איר שוועסטערל, זענען אין וואַרשע, אָבער אַנדערע פון גורוויטש האָט מען פאַרשיקט אויף אַנדערע מקומות.

וואָס עפּעס איז פּינטשע איר פּלוצלינג אַרײַן אין קאָפּ? די גבירישע זונדלעך מיט פולע קעשענעס געלט פילן נישט די מלחמה, זיי פרעסן און זויפן אַפילו הײַנט. איבער דעם וואָס דער פּינטשע האָט אָנגעהויבן איר נאָכלויפן מיט זײַן פאַרליבעניש האָט זי דעמאָלט איבערגעריסן די ערשטע שפּראָצן פון אַ געפיל צו טאָלעקן. ווען נישט דער פּינטשע...

טאָלעקן האָט זי אָנגעווירן ערשט מיט אַ וואָך צוריק ווען ער איז אָוועקגעפאָרן מיט די קינדער און זי האָט באַשלאָסן צו פאָרן צוריק. אירע אײַליקע באַשלוסן! ווען נאָר עפּעס גוטס קומט איר אָקעגן גיט זי פּולצלינג אַ שפּרונג אַרויס מיט אַ באַשלוס וואָס צעשטערט אַלץ.

זאָל זײַן אַז טאָלעק איז נישט אויסן געווען נאָר אַן איין־נאַכט־עפּיזאָד, נישט־געקוקט אויף דעם וואָס זײַנע ליפּן זענען געווען פאַרשלאָסן; זאָל זײַן אַז ער האָט געשוויגן מחמת ער איז נישט וויניקער שע־מעוודיק פון איר; זאָל זײַן אַז ער פילט שוין עפּעס, און מיט דער צײַט וואָלט אויסגעוואַקסן צווישן זיי אַ גרויס געפיל. ווי קאָן מען טראַכטן וועגן זיך אין אַזאַ צײַט? זי האָט גענומען אויף זיך אַזאַ וואָגיקע התחייבות, אויף איר ליגט דאָס אַחריות פאַרן גאַנצן קרײַז טשענסטעכאָוו, און דאָרט איז איר אָרט. אויב עמעץ האָט שוין איבערגענומען איר אָרט אין טשענסטעכאָוו וועט זי צוריקגיין צום איר קיבוץ אין כעלמיש, אָדער גאָר העלפן צפורהן אין אירע שליחותן. צפורה האָט איר געזאָגט אַז פאַר אַ פאַרבינדלערין איז איר אויסזען ווערט שטיקער גאָלד. איצט איז נישט די צײַט ווען מע מעג טראַכטן וועגן זיך.

קאַפּיטל זיבן

דאָקטאָר לעמבערגער

א.

אַ יונגער, שיינער, גערעאַטענער בחור פון פערצן יאָר, געזונט און שטאַרק, איז פּלוצלינג אַוועקגעפאַלן מיט אַ לונגען־אָנצינדונג. דאָקטאָר טאַדעוש לעמבערגער האָט נישט אָפּגעטראָטן פון זײַן זונס בעט, אָבער דאָס יינגל אַלעק האָט נישט אויסגעהאַלטן דעם ערשטן קריזיס. בײַ דער לוויה האָט די אַכצן־יאָריקע האַלינאַ אונטערגעהאַלטן דעם טאַטן און אים כמעט געטראָגן אויף איר אָרעם. די מאַמע איז נאָכגעגאַנגען הינטערן אָרון אַ שטײַפע, אַ שטילע, מיט טרוקענע אויגן. אַ מאַן פון דער חברה־קדישא האָט געמוזט זאָגן דעם קדיש אָנשטאָט דעם טאַטן; טאַדעוש

האָט נישט געקאָנט אַרויסברענגען די ווערטער פון זײַן פאַרשטיקטער קעל. ערשט מיט צוויי טעג פריִער האָט לענאַ, זײַן ווײַב, אים געפרעגט צי מע זאָל נישט רופן נאָך אַ דאָקטאָר צון אַ קאָנסיליום און ער האָט געענטפערט אַז אַלץ גייט נאָרמאַל און עס איז נישטאָ וואָס זיך צו שרעקן. בום, בום, פאַלן איצט גרודעס ערד אויף די קרשים פון אַלעקס' קבר. בום, בום, טרייסלט עס מיט אים, ווי די גרודעס ערד וואָלטן געפאַלן אויף אים און פאַרחתמעט אַ קבר אין זײַן ברוסט. ערשט ווען מע האָט גענומען אַוועקגיין פון קבר האָט ער אַ קוק געטאָן אויף לענאַן. אירע אויגן זענען נאָך אַלץ געווען טרוקן.

עטלעכע טעג זענען אַריבער, פּאַציענטן זענען ווידער געקומען צום דאָקטאָר און ער איז געגאַנגען צו פּאַציענטן וואָס האָבן נישט געקאָנט קומען צון אים. אויב ער האָט פאַרפעלט גיין אויף אַ זיצונג פון דער קהילה־פאַרוואַלטונג, אָדער פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע, איז מען געקומען מיט די פּראָבלעמען צון אים אַהיים. עס איז געווען ערב די וואַלן צום ציוניסטישן קאָנגרעס און מע האָט זיך נישט געקאָנט באַגיין אָן דעם פּרעזעס פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע. אַלעקס' געשטאַלט איז אויפגעשווומען פאַר אים אין מיטן דער אַרבעט, דאָ אַ לעבעדיקער און שטיפערישער, דאָ אין תּכריכים, ווען מע טראָגט אים אַרויס פון הויז אויף אייביק. אָבער טאַדעוש איז ווײַטער אַנגעגאַנגען מיט זײַן אַרבעט, ער איז אַלע מאָל געווען און מוז אויך ווײַטער זײַן אַ דיסציפּלינירטער מענטש וואָס פירט אויס זײַנע אחריותן. לענאַ איז געבליבן שטיל און שטײַף ווי בעת דער לוויה. די דינסט האָט געפירט דאָס הויז, די טאָכטער האָט געענטפערט דעם טעלעפאָן און גערעדט צום טאַטן בײַם טיש. לענאַ איז געוואָרן נאָך שטילער, נאָך דינער — אַ שאָטן.

עס האָט אָנגערוקט וואַקאַציע־צײַט. ד"ר לעמבערגער האָט געהאַט געפּלאַנט צו פאָרן קיין זשענעוו אין דער שווייץ אויפן ציוניסטישן קאָנגרעס. פאַר אים וואָלט גוט געווען צו זײַן אויף אַ טומלדיקן וועלט־קאָנגרעס. אָבער לענאַ האָט געדאַרפט מנוחה, זיי זענען געפאָרן קיין יערעמטשע אין די בעסקידן־בערג.

קיין מנוחה איז נישט געווען אַפילו אין דעם קוראָרט. דער ראַדיאָ האָט געטומלט מיט היטלערס סטראַשונקעס. אַ ציטער איז אַדורך איבערן לײַב ווען בערלין האָט אָנאָנסירט דעם ריבענטראָפּ־מאָלאָטאָוו־פּאַקט. צוויי טעג שפּעטער האָט ענגלאַנד ראַטיפיצירט דעם בריטיש־פּוילישן אָפּמאַך פאַר קעגנזײַטיקער הילף, און די געמיטער האָבן זיך באַרויִקט.

דאָס נישט־גלייבלעכע איז געשען: היטלערס חילות זענען אַריבער די פּוילישע גרענעץ. באַלגיניעס זענען באָמבאַרדירט געוואָרן, אָבער קיין פּוילישע עראָפּלאַנען האָט מען נישט געזען. איז מען טאַקע אַזוי „שטאַרק, פּאַראייניקט און גרייט" ווי עס האָט פּאַרזיכערט דער מאַרשאַל רידז שמיגלי? סע האָט זיך אויפגעוועקט אַ האָפן ווען ענגלאַנד און פראַנקרייַך האָבן דערקלערט מלחמה מיט דייַטשלאַנד. אָבער דערווייַל זענען נייַע שטיקער פּוילן אייַנגעשלונגען געוואָרן דורכן שונא יעדן טאָג, יעדע שעה. וואָס טוט מען?

עס איז געקומען אַ רוף פון דער פּוילישער רעגירונג, אַלע קאָמפּ־פּעיִקע מענער זאָלן אַנטלויפן צו די מיזרח־געביטן. ווארשע איז אַרומ־גערינגלט, אָבער שטעלט אַ העלדישן ווידערשטאַנד. מע האָפט צו אָרגאַ־ניזירן אַ קאָנטער־אָפענסיווע ערגעץ ווו אויף מיזרח.

טאַדעוש לעמבערגער איז שוין געווען נאָכן מיליטער־עלטער, אָבער ער איז אַ דאָקטאָר און מע דאַרף זיכער דאָקטוירים אין די פראָנט־שפּיטאָלן. מע האָט געזאָגט אַז די רעגירונג איז אַוועק פון ווארשע קיין לובלין, האָט לעמבערגער געזוכט קאָמוניקאַציע צו פאָרן אַהין. קיין באַנען זענען מער נישט געווען און ביז ער וועט אָנקומען צו פוס — — עס איז אַ בליצקריג. קאָן ער איבערלאָזן לענאַן אין אַ פרעמדער שטאָט אין גאַנצן אַליין אין אַזאַ צייַט?

לעמבערגער איז אַוועק זיך מעלדן צו דער לאָקאַלער פּאָליציי; דאָרט האָט ער זיך דערוווּסט אַז די פּוילישע רעגירונג איז אַוועק צו דער רומענישער גרענעץ, אַז דער בירגער־מייַסטער איז שוין אויך אַוועק פון שטאָט, אַז ער מוז אַליין באַשליסן וווּהין און ווי אַזוי אָנצוקומען.

לענאַ האָט אַוועקגעגעבן אַ בריליאַנטענעם רינג פאַר אַ פערד־און־וואָגן. די גוטע פערד האָט די אַרמיי שוין געהאַט צוגענומען. די שקאַפּע האָט קוים געשלעפּט דאָס וועגעלע. מע האָט זיך באַוועגט נישט קיין סך שנעלער ווי צו פוס. די וועגן זענען געווען פאַרשטאָפּט מיט פּליטים. אין אַ טאָג מיט אַ נאַכט איז מען געקומען פאַרויס מיט וויניקער ווי צען קילאָמעטער. פאַר טאָג האָט זיי פאַרהאַלטן אַ הויכער ברייטפּלייציקער מאַן, ער האָט געהייסן ווייַזן די דאָקומענטן, און צום סוף געזאָגט אַז ער איז אַן אָפיציר אין דער פּוילישער אַרמיי און אַז ער רעקווירירט פערד־און־וואָגן פאַר מלחמה־געברויך. לעמבערגער איז נאָך נישט געווען איבערגעצייַגט אַז דער מאַן איז טאַקע אַן אָפיציר און אַז ער האָט טאַקע אַ רעכט צו רעקווירירן, אָבער יענער האָט אויסגעשטרעקט צום דאָקטאָר

אַ רעוואָלווער וואָס האָט אויסגעזען זייער איבערצייַגעוודיק. דער פרעמ־דער האָט פאַרלאַנגט נאָר פערד־און־וואָגן אָבער די לעמבערגערס האָבן איבערגעלאָזט אַלע זייערע וואַליזעס און גענומען נאָר די רוקזעק מיט שפּייַז. עס איז נישט געבליבן קיין כּוח צו שלעפּן מער.

מע האָט פאַרלוירן דעם חשבון פון די טעג. איבערגעשלאָפן איין נאַכט אין אַ פּויערס שייַער, די צווייטע נאַכט געגאַנגען אָן אָפּשטעל און אָן רו. באַצאָלט אַן אוצר צו מעגן אָנהענגען זיך אין אַ פּויערישן וואָגן און באַלד געמוזט אַראָפּשפּרינגען און אַריבערלויפן אין פעלד אַריין ווען פייַנטלעכע עראָפּלאַנען האָבן זיך דערנענטערט. ווען זיי זענען צוריקגע־קומען צום שאָסיי איז דער וואָגן שוין נישט געווען, און די פּיס זענען געווען געשוואָלן און אָנגעריבן מיט בלאָזן פון לאַנגן גיין. עס איז אָנגעקומען אַ קאָלומנע אַרמיי־וואָגנס מיט אַפּראָוויזאַציע. לעמבערגער האָט זיך געבעטן בייַם עלטסטן זיי זאָלן אים מיטנעמען: „איך בין אַ דאָקטאָר, איך קאָן אייַך צו נוץ קומען".

„אַלע זאָגן אַז זיי זענען דאָקטוירים", האָט דער סערזשאַנט זיך אָפּגע־בייזערט און אַפילו נישט געוואָלט קוקן אין דעם דאָקטאָרס דאָקומענטן.

געשלעפּט זיך אויף די געשוואָלענע פּיס, פון דעסט וועגן האָבן די לעמבערגערס צו מאָרגנס אָנגעיאָגט די מיליטערישע אַפּראָוויזאַציע־וואָגנס, די פערד און אַלץ וואָס זיי האָבן געפירט איז געווען צעשפּלי־טערט און צעזייט איבערן וועג און איבער די פעלדער אַרום. דער דאָקטאָר האָט געענישטערט צווישן די שפּליטערן, אָפּגעשטעלט זיך בייַ יעדן קרבן און נישט געפונען קיין איינעם וואָס נייטיקט זיך נאָך אין הילף. אַכיבע עס איז שוין געווען דאָ אַ דאָקטאָר, אַכיבע מע האָט שוין באַוויזן אָנצוקופירן די פאַרוווּנדיקטע.

„אַז מע גייט מיט אַ פאַרזשאַווערטער פּיקע קעגן אַ טאַנק, אַז מיר האָבן נאָר אַן אַלטע ביקס קעגן אַ טשאַטע עראָפּלאַנען", האָט עמעץ געקלאָ־גט, „אַ טאָטאַלער חורבן, ווייַל די עראָפּלאַנען קאָנען אומגעשטערט אַראָפּ־לאָזן זיך ביז אויף די קעפּ פון אונדזערע סאָלדאַטן".

„דאָס איז דייַן איינציק שטיקל מלבוש", האָט לענאַ דערמאָנט איר מאַן ווען ער איז צוריקגעקומען אין גאַנצן אויסגעשמירט אין בלוט. ער האָט איר געוויזן אויף זייַן רוקזאַק וואָס איז ווידער געווען פול. „סוכאַרעס, געטרוקנטע פּרוכט, סלאָנינע: זיי וועלן עס שוין נישט דאַרפן", האָט ער געוויזן אויף דעם אַרום וואָס איז געווען באַזייט מיט געהרגעטע.

די פּיס פאַרוווּנדיקט פון לאַנגן גיין, די שאָסייען צעריסן פון באָמבעס, און פון הינטער זיי האָט מען שוין געהערט האַרמאַטן־שאָסן. אוודאי די

דײַטשע אַרטילעריע. קאָנען ער און לענאַ לויפן אויף זייערע צעקאַליעטשע־טע פיס שנעלער ווי די מאָטאָריזירטע דײַטשע אַרמייען? אָבער ווי קאָן מען בלײַבן שטיין ווען אַלע לויפן. לענאַ האָט געוואָלט מע זאָל לויפן קיין לעמבעריק, אָבער עמעץ האָט געהערט אַ דײַטשן ראַדיאָ־קאָמוניקאַט אַז לעמבעריק איז שוין אַרומגערינגלט. אויב דאָס לויפן האָט אַ זין דאַרף מען זיך צוקריגן צו דער רומענישער גרענעץ. די פּוילישע רעגירונג איז שוין דאָרט אַריבער די גרענעץ כאָטש װאַרשע שטעלט נאָך אַ ווידער־שטאַנד.

עס איז געוואָרן אַ טומל צווישן די פּליטים אויפן שאָסיי, מע האָט געשריגן, געוויינט און אַרויפגעפּאַלן מיט קושן אויף מענטשן וואָס מע האָט נישט געקענט. איז געשען עפּעס אַ נס?

איז עס מעגלעך? עמעץ האָט געבראַכט אַ נײַעס אַז די רויטע אַרמיי איז אַריבער די פּוילישע גרענעץ און גייט קעגן די דײַטשן. איז סטאַלין אויסן געווען נאָר אַרײַנצונאַרן היטלערן אין אַ פּאַסטקע? דער ריבענטראָפּ־מאָלאָטאָוו־פּאַקט האָט זיך טאַקע נישט געלייגט אויפן שׂכל.

עט, קלאַנגען, קלאַנגען. אויב מע זאָל גלייבן די אַלע „קאַטשקעס" וואָס פאַרשפּרייטן זיך זינט דעם אויסבראָך פון דער מלחמה זענען די דײַטשן שוין באַזיגט, זייער מיליטער צעשמעטערט, טאָ ווי קומט עס וואָס מע הערט שוין דאָ זייער אַרטילעריע און וואָס זיי האָבן שוין אַרומ־גערינגלט לעמבעריק?

עס איז שוין געווען שפּעט בײַ נאַכט ווען לענאַ און טאַדעוש לעמ־בערגער זענען אָנגעקומען קיין טשאָרטקעוו. זיי האָבן געזוכט אַ פּלאַץ וווּ איבערצושלאָפן, מע האָט זיי געזאָגט אַז קהל האָט צוגעגרייט אַ נאַכטלעגער פאַר פּליטים אין בית־מדרש, מע האָט דאָרט אויסגעשפּרייט שטרוי אויף דער פּאָדלאָגע.

אין בית־מדרש האָט עמעץ זיי געגעבן אַ פּריש בינטל שטרוי, עס איז נאָך געווען אויף דער פּאָדלאָגע פּלאַץ וווּ זיך אוועקצולייגן. זיי האָבן שוין זינט נעכט נישט געהאַט אַזאַ גוט געלעגער און זענען שנעל פאַר־זונקען אין אַ טיפן שלאָף.

הוראַ־געשרייען האָבן זיי אויפגעוועקט, פון דרויסן האָט זיך געהערט דאָס געקלאַפּער פון אַ טאַנק אויף דעם שטיינערנעם ברוק. טאַדעוש איז אויפגעשפּרונגען און געשטופּט זיך צום פענצטער; האָבן די דײַטשן שוין דערגרייכט אַהער? ווער איז זיי דאָס מקבל־פּנים מיט אַזעלכע פריידיקע אויסרופן?

„לענאַ, לענאַ, קום אַהער!" האָט טאַדעוש זיך צעשריגן ווען ער האָט באַוויזן אַרויסצוקוקן דורך דער געדיכטעניש פון מענטשן וואָס האָבן באַלאַגערט דאָס פענצטער. „לענאַ, די רוסן זענען דאָ!"

ב.

פאַר וואָס פאָרט ער צוריק? איז דאָקטאָר לעמבערגער אַליין נישט געווען זיכער וואָס עס האָט אים באַוויגן עס צו טאָן. לויפט ער אַהיים צוליב האַלינקען — אַ יונג שיין מיידל אַליין, אין אַזאַ צייַט...? אָבער עס וואָלט לייַכטער געווען פאַר האַלינקען צו קומען אַהער. איז עס מחמת דעם וואָס לענאַ איז נאָך אַלץ נישט געקומען צו זיך נאָך דעם אומגליק מיט אַלעקן, און זי איז נישט בכוח זיך אַרומצוּוואַלגערן און שלאָפן יעדע נאַכט אויף אַן אַנדער בעט? דער אמת איז אַז לענאַ האָט ערשט בעת דעם אַנטלויפן זיך אויפגעוועקט ווי פון אַ לעטאַרגיע און איז איצט וואַך צו דעם וואָס קומט פאַר אַרום איר. איז עס דאָס באַקוועמע הויז, די זאַכן? וואָס פאַר אַ חשיבות אַלע ווערטזאַכן האָבן, האָט מען געזען בעתן לויפן אויף די באָמבאַרדירטע וועגן. ווער עס האָט געוואָלט האָט געקאָנט אויפקלייבן אַ פאַרמעגן פון די אַוועקגעוואָרפענע זאַכן. דאָס וואָס מע האָט אין טשאָרטקעוו באַלד אַרעסטירט צוויי רעוויזיאָניסטישע טוערס האָט טאַקע אָנגעוואָרפן אַ שרעק אויף אַלע ציוניסטן, אָבער עס קאָן דאָך בייַ די קאָמוניסטן נישט זייַן ערגער ווי בייַ די דייַטשן.

טאַדעוש לעמבערגער און זייַן ווייב לענאַ האָבן זיך געטראָגן אין אַן איבערגעפּאַקטן באַנוואַגאָן איבער דער אָקופּירטער גענעראַל־גובערניע צוריק אַהיים קיין כעלמיש. אַ סך ייִדן וואָלטן אַוועקגעגעבן דאָס לעצטע העמד צו קומען אַהין פון וואַנען ער איז אַוועק, און ער ווייסט אַפילו נישט אויף זיכער פאַר וואָס ער האָט עס געטאָן. צו לענאַן האָט ער גערעדט באָמבאַסטישע רייד וועגן דעם אַז ער איז דער ראש־הקהל פון כעלמיש און טאָר נישט איבערלאָזן זייַן עדה אויף הפקר אין אַזאַ קריי־טישער צייַט. איז פאַראַן דערין כאָטש אַ שמץ אמת? ער רעדט אַ גוטן דייַטש, ער האָט אַ סך פּאַציענטן און אויך פרייַנד צווישן די אַרטיקע דייַטשן, די אַזוי גערופענע „פאָלקס דויטשען". ווי לאַנג וועט דען היטלערס ממשלה אָנהאַלטן נאָך דעם ווי ענגלאַנד און פראַנקרייַך וועלן אָנהייבן אַן אָפענסיווע. ביז וואָס, ביז ווען, דאַרף מען עמעצן וואָס זאָל קאָנען

אָפּשרייַען אַ גזירה, אָדער אָפּלייגן זי אַזוי לאַנג ביז די ישועה וועט דערווייַל קומען.

לענאַ האָט צוגעשאָקלט מיטן קאָפּ, סיי ווען ער האָט גערעדט וועגן בלייַבן, סיי ווען ער האָט געזוכט צו באַרעכטיקן דאָס צוריקפאָרן. דער שאָק פון מלחמה האָט זי אַרויסגעריסן פון איר דעפּרעסיע, אָבער אין גאַנצן אויסגעהיילט איז זי נאָך נישט. קיין שטיק געזונט קומט איר נישט צו פון דעם וואַלגערן זיך אין דער פרעמד. אין כעלמיש וואַרט אויף איר איר אייגן באַקוועם הויז, איר דינסט און איר היימישע סביבה. אויב עס זאָל זיך אַרויסווייַזן אַז אין דער היים איז נישט אַזוי גוט ווי ער מיינט, האָט ער אַלע מאָל צייַט אויסצודרייען דעם דישל אויף צוריק. דאָס שוואַרצן די גרענעץ איז גאָר נישט אַזוי שווער, און אויב ער וועט טאַקע פאָרן צוריק וועט האַליבקע זייַן מיט אים און עס וועט אויך זייַן מיט וואָס צו באַצאָלן פאַר אַ נאַכטלעגער, פאַר אַ טעלער זופּ. די אָפּגעשפּאַרטע געלטער אין דער פּע־קאָ־אָ האָבן שוין אַוודאי נישט קיין ווערט, אָבער ער האָט אין דער היים גענוג ווערטזאַכן וואָס מע קאָן נעמען מיט זיך. לכל־הפּחות וועט ער נישט לייַדן קיין נויט.

דייַטשע סאָלדאַטן זענען אַריין און אַרויס אויף יעדער סטאַציע. אַ פרייַלין האָט זיך געהנדלט צון אַ דייַטשן סאָלדאַט: „איך בין געבוירן און אויפגעוואַקסן דאָ, אָבער איך האָב אַלע מאָל געטרוימט צו פאָרן נאָך היימאַט, איז גאָר די היימאַט געקומען צו מיר...״

די מלחמה וועט אויסהיילן די פּאָליאַקן פון אַנטיסעמיטיזם. זיי האָבן געזען אַ שונא אין די לאָיאַלע פּאַטריאָטישע ייִדן און האָבן זיך געפרייַנדלט מיט דייַטשן וואָס האָבן שפּיאָנירט פאַר זייער היימאַט און העלפן איצט אונטערדריקן דאָס פּוילישע פאָלק.

ג.

אַז אַרטיקער דייַטש האָט דערקענט דעם דאָקטאָר ווי נאָר ער איז אַראָפּ פון דער באַן. „יודען״, האָט יענער גערופן אַ דייַטשן וואַכמאַן און אָנגעוויזן אויף טאַדעושן און לענאַן. לענאַן האָט מען פאַרהאַלטן אויפן וואָקזאַל זי זאָל דאָרט וואַשן די דילן; טאַדעושן האָט מען אַוועקגעפירט צו משא־וואַגאָנען אָפּלאָדן קוילן. דאָ האָט ער געהאַט דעם ערשטן צוזאַמענטרעף מיט אַרטיקע ייִדן וואָס זענען אויך געכאַפּט געוואָרן צו דער אַרבעט. יאָ, זייַן האַליבקע איז ניצול געוואָרן. זי איז אויך געווען צווישן

די פופצן הונדערט דעם שוואַרצן מיטוואָך. ער ווייסט גאָר נישט וועגן דעם שוואַרצן מיטוואָך? פופצן הונדערט ייִדן אַרויסגעטריבן פון זייערע היימען, געיאָגט זיי הינטער דער שטאָט און געשאָסן. אַ סך זענען געפאַלן, אַ גאַנצע שורה נייַע קברים אויפן בית־עולם. האַלינקע ווױנט איצט מיט די חלוצים אין דעם הכשרה־קיבוץ. זייַן הויז? ער ווייסט נישט? זייַן היים איז איצט די היים פון דעם רשע־מרושע, דעם קאָמענדאַנט קראַנץ וואָס האָט געמאַכט דעם שוואַרצן מיטוואָך. נאָך אַ נס וואָס מע האָט אים געכאַפּט צו דער אַרבעט און געבראַכט אַהער. אויב ער וואָלט אַוועק אַהיים, ווער ווייסט צי ער וואָלט אַרויס פון דאָרט אַ לעבעדיקער. „געווען אויף יענער זייַט און צוריקגעקומען אַהער? זאָל דער פאַן דאָקטאָר מוחל זייַן, אָבער מע דאַרף זייַן — — קיין גרויסע חכמה איז עס נישט געווען".

מע האָט ווי עס איז אײַנגעאָרדנט דעם דאָקטאָר אין אַ דירה. האַלינקע איז אַהײמגעקומען צוליב דער מוטער, אָבער באמת וואָלט זי געוואָלט בלײַבן אין קיבוץ. זי האָט דאָרט געאַרבעט שווער ווי קיין מאָל פריִער אין איר לעבן. זי האָט זיך פאַרדונגען פאַר אַ דינסט. צי זי האָט זיך נישט געשעמט? זי איז נאָך קיין מאָל נישט געווען אַזוי שטאָלץ, אַזוי צופרידן מיט זיך. דער טאַטע איז פּרעזעס פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע אָבער זי האָט ער געפּאַשעט מיט פּוילישן פּאַטריאָטיזם, מיט פּוילישער ליטעראַטור, די שפּראַך פון זייער היים איז געווען פּויליש. אַז אַ ייִדישער פּאַציענט וואָס איז געקומען צום טאַטן האָט פּראָבירט רעדן צון איר ייִדיש האָט זי נישט געוווסט וואָס צו ענטפערן. זי האָט געהאַט חברטעס, נאָענטע חברטעס צווישן די פּאָליאַקן און די פאָלקס־דײַטשן; ווײ וואָלט געווען צון איר אויב זי וואָלט באַדאַרפט אָנקומען צו אײנער פון זיי. אין דעם קיבוץ אַרבעטן זיי שווער, אָבער זיי ווייסן פאַר וואָס זיי אַרבעטן, זיי ווייסן פאַר וואָס זיי לײַדן. נאָך אַ טאָג שווערער אַרבעט פאַרברענגט מען די צײַט אין שיחות. יאָ, עס איז אַ פאַרברענגען. ס'איז גוט צו וויסן פון וואַנען מע שטאַמט, ווער מען איז און צו וואָס מע שטרעבט. „יאָ, פּאַפּאַ, אַ דינסט קאָן ליגן אויף דער פּאָדלאָגע, וואַשן יענעמס שמוץ און זײַן מער שטאָלץ ווי אַ רײַכן דאָקטאָרס פאַרפּיעשטשעט טעכטערל".

וואָס ער קלערט צו טאָן? זאָל נאָר לענאַ זיך אָפּרוען פון דעם לאַנגן וואַנדערן וועט ער אַוועק צוריק אַריבער דער גרענעץ. אָבער אײדער ער וועט אַוועק מוז ער עפּעס טאָן פאַר זײַן קהילה. בײַ טאָג כאַפּט מען צו דער אַרבעט, בײַ נאַכט איז שפּער־שטונדע ווען קײנער טאָר נישט

אַרויס אין גאַס. מע קאָן נישט אַרבעטן, מע קאָן נישט האַנדלען, מע קאָן נישט פירן קיין נאָרמאַל לעבן. אויב די „באַהערדן" דאַרפן יעדן טאָג אַ צאָל אַרבעטערס וועט מען זיי צושטעלן די אַרבעטערס, און די אַנדערע זאָלן קאָנען אָנגיין מיט זייער נאָרמאַלן טאָג־טעגלעכן לעבן.

„דער שטאָט־קאָמענדאַנט זוכט נאָר תּחבולות צו פּייניקן די ייִדן, נישט צו לאָזן זיי פירן אַ נאָרמאַל טאָג־טעגלעך לעבן. ער וועט קיין מאָל נישט מסכּים זײַן", האָט מען געוואָרנט דעם דאָקטאָר.

צו אַלעמענס שטוינען האָט דער דאָקטאָר גענומען אויף זיך די סכּנה און איז אַוועק צום קאָמענדאַנט מיט זײַן פּראָפּאָזיציע. מע האָט נאָך מער געשטוינט ווען דער דאָקטאָר האָט געבראַכט די בשׂורה אַז דער קאָמענדאַנט האָט אָנגענומען זײַן פּירלייג. דער קאָמענדאַנט האָט אויך נאָמינירט דעם דאָקטאָר ווי „דען עלטעסטען", דער דאָקטאָר דאַרף אַליין אויסקלויבן די מיטגלידער פון זײַן ראַט.

ד.

דאָקטאָר לעמבערגער איז געקומען צום אַלטן ר' אַהרן פרידע און אים געבעטן ער זאָל אויך ווערן אַ מיטגליד אין יודנראַט. ראשית, וועט עס אים באַשיצן פון שיקאַנעס, שנית, איז ער דאָך דער נישט־אָפיציעלער רב פון כעלמיש, און אַ רב איז אַלע מאָל עקס־אָפיציאָ אַ מיטגליד אין דער קהילה־פאַרוואַלטונג.

נאָך איידער ר' אַהרן האָט באַוויזן עפּעס צו זאָגן איז אויפגעשפּרונגען זײַן זון יוסף און געשריגן דעם דאָקטאָר אין פּנים אַרײַן: „מײַן טאַטע וועט נישט זײַן אין קיין שום דײַטשן ראַט, מײַן טאַטע וועט נישט זײַן קיין קאָלאַבאָראַטאָר!"

„וואָס זאָגט איר נישט צו דער חוצפּה?" האָט לעמבערגער זיך געווענדט דירעקט צו ר' אַהרנען, און יוספן אַפילו נישט געשענקט קיין בליק, „איך האָב איצט געקאָנט זײַן אין רומעניע, איך זיץ דאָ און שטעל זיך אײַן פאַר קהל און דער יונגער־מאַן האָט די העזה מיך צו רופן קאָלאַבאָראַטאָר".

„אַ יודנראַט, נישטאָ ווער עס זאָל לאַכן. וועגן וואָס וועט איר זיך באַראַטן? איר וועט נאָר אויספירן דײַטשע באַפעלן און דאָס איז קאָלאַבאָראַציע", האָט יוסף זיך געהאַלטן בײַ דאָס זײַניקע.

„אַז מע שטייט בײַ דער שיסל, ווייסט מען וואָס עס טוט זיך, מע קאָן

זיך אָפּבעטן. אויב נישט אָפּשרײַען אַ גזירה קאָן מען וואָרענען קעגן איר. דו ווילסט נאָך אַ שוואַרצן מיטוואָך ?"

„איך בין געווען צווישן די געיאָגטע אין שוואַרצן מיטוואָך, איך געטרוי זיי נישט".

„און איך געטרוי זיי יאָ ? מײַן האַלינקע איז אויך געווען צווישן די געיאָגטע דעם שוואַרצן מיטוואָך. דו, יוסף", האָט איצט לעמבערגער גערעדט צו יוספן דירעקט, „דו קענסט מיך אַזוי גוט ווי דײַן טאַטע. דו האָסט פאַרטראַכטן אַן אַנדערע פּראַקציע אָבער מיר האָבן געאַרבעט צוזאַמען אין ציוניסטישן ראַט. דו ווייסט אַז איך באַמי זיך זײַן ערלעך און גראָדליניק, דו ווייסט אַז נישט צוליב כּבוד און נישט צוליב אייגננוצן האָב איך גענומען אויף זיך דאָס פּעקל".

„חבר לעמבערגער", האָט יוסף איצט גערעדט ווייכער, „דער טאַטע ווינקט צו מיר, איך ווייס וואָס ער וויל מיר זאָגן, ער וויל מיר זאָגן איך זאָל דרך־ארץ האָבן פאַר אײַך. גלייבט מיר, איך האָב דרך־ארץ פאַר אײַך. אײַער האַלינקע איז אַ טײַער מיידל און איך האָב נישט קיין ספקות וועגן די גוטע כּוונות פון איר טאַטן. אָבער איר זענט דער פּרעזעס פון דעם ראַט פון אַלע ציוניסטישע אָרגאַניזאַציעס. מיר, די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציעס, האָבן אײַך געשיקט ווי אונדזער פאַרשטייער אין דער קהילה. וואָס פאַר אַ רעכט האָט איר אַליין צו באַשליסן וועגן אַזאַ פירלייג פון שונא ? רופט אַ זיצונג און הערט וואָס אַנדערע האָבן צו זאָגן וועגן דעם".

„ר' אַהרן, זאָגט אײַער זון, דעם פּאַנאַטיקער, וואָס יידן האָבן הײַנט אין דער פרי געזאָגט אין בית־מדרש. מע גייט ווידער דאַווענען מיט מנין, מע קאָן אַרויסגיין אין גאַס זוכן פּרנסה — —"

„פאַר וואָסער פּרײַז ?" האָט יוסף אים איבערגעריסן.

„גוט, מיר שטעלן צו יעדן טאָג הונדערט אַרבעטערס. מיר כאַפּן נישט אין די גאַסן, מיר נייטן קיינעם נישט. די חלוצים פון קיבוץ האָבן דערפון פּרנסה און קהל האָט מנוחה. רופן אַ זיצונג פון ציוניסטישן ראַט ? כ'זע דאָך שוין מיט ווען איך האָב צו טאָן, עס שטייט צו פיל אין קאָן, און איך ווייס אַז קהל איז מיט מיר. איך וואָלט אָפילו נישט געטענהט מיט דיר ווען נישט צוליב דײַן טאַטן. מאָרגן האָבן מיר די ערשטע זיצונג פון ראַט. איר וועט קומען, ר' אַהרן ?"

„איך בין שוין צו אַלט פאַר די זאַכן, דאָקטאָר".

„אויספירן דײַטשע באַפעלן איז קאַלאַבאָראַציע !" האָט יוסף נאָכגעשריגן דעם דאָקטאָר ווען ער איז שוין געווען אויפן וועג אַרויסצוגיין.

קאַפּיטל אַכט

אין כעלמיש

א.

עליאַש בלאַנקן האָט מען נישט מאָביליזירט אין דער פּויילישער אַרמיי נישט־געקוקט אויף דעם וואָס ער איז געווען אַ רעזערוויסט. אפשר האָט מען פּשוט נישט באַוויזן צו רופן אַלע רעזערוויסטן און אפשר האָט מען אים נישט גערופן איבער פּאָליטישע מאָטיוון. מע האָט חושד געווען אַז ער סימפּאַטיזירט מיט די קאָמוניסטן. יעדעס יאָר ערב דעם ערשטן מײַ האָט מען אים אַרעסטירט און געהאַלטן ביז נאָך דעם אַרבעטער־יום־טוב. אַ צוויי אָדער דרײַ יאָר פאַר דער מלחמה איז ער געווען עטלעכע חדשים אויף אַדמיניסטראַטיווער פאַרשיקונג אין דעם פּוילישן קאָנצענטראַציע־לאַגער קאַרטוז־בערעזע.

אין שטאָט איז געווען אַ חידוש וואָס שוין נאָך דעם ווי עס איז באַקאַנט געוואָרן וועגן דעם ריבענטראָפּ־מאָלאָטאָוו־פּאַקט, האָט עליאַש פרײַוויליק זיך געמאָלדן צום מיליטער. דער חידוש איז געווען נאָך גרעסער וואָס מע האָט אים צוגענומען, נישט־געקוקט אויף זײַנע אַמאָליקע חטאָים.

קיין געלעגנהייט צו קעמפן האָט עליאַש נישט געהאַט. ער האָט זיך געשלעפּט מיט אַ קאָנוואָי מיליטערישע פערד־און־וואָגנס וואָס האָבן באַדאַרפט ברענגען צום פראָנט אַמוניציע און שפּײַז. באַלד דעם ערשטן טאָג מלחמה זענען אויפגעריסן געוואָרן דער רוב באַנליניעס. די בריקן זענען צעשטערט געוואָרן, די הויפּטוועגן פול מיט גריבער פון שראַפּנעלן און באָמבעס. עליאַש האָט, ווי די אַנדערע, פּראָבירט שיסן פון זײַן ביקס צו די עראָפּלאַנען וואָס האָבן אָנגעגריפן זײַן קאָנוואָי און געוווּסט אַז זײַן קויל קאָן זיי נישט דערגרייכן. איידער נאָך עס איז געווען אַ געלעגנהייט פאַר אַ מאַן־צו־מאַן־שלאַכט זענען זיי געווען אַרומגערינגלט פון אַלע זײַטן און דער אָפיציר האָט אויפגעהויבן אַ ווײַסע פאָן.

מע האָט זיי געפירט לענג־אויס די טײַכן פּראָסנע און וואַרטע אַזש ביז נאָך דער שטאָט קאָנין ווו די דײַטשן האָבן שוין געהאַט באַוויזן אויפצושטעלן אַ לאַגער פאַר געפאַנגענע סאָלדאַטן, אַ סטאַלאַג. די רייעס זענען געוואַקסן ביז די קאָלאָנעס האָבן זיך געצויגן אויף אַ מרחק, אַז

פון איין עק האָט מען נישט געזען דעם אַנדערן. טעג און נעכט האָט מען זיי געפירט דורך הינטערוועגן. ווען מע האָט אין איין פרימאָרגן זיי אַרויס־געפירט אויף דעם הויפטוועג האָט עליאַש פאַרשטאַנען אַז די דײַטשן דאַרפן שוין מער נישט האַלטן די הויפטוועגן פאַר דער באַוועגונג פון זייער מיליטער צו די פראָנטן, עס מוז שוין זײַן נאָך אַלעמען.

עס איז געווען אַ הייסער סעפּטעמבער, די זון האָט געבאַקן איבער די קעפּ און דאָס לײַב אונטער די שווערע מונדירן האָט אויסגעפּאַרעט יעדע פײַכטקייט. אַזוי לאַנג ווי מען איז געגאַנגען פאַזע דעם טײַך האָט מען געקאָנט אָנשעפּן פולע הויפנס וואַסער, ברענגען עס צום מויל און אַפילו קילן דערמיט דאָס זון־צעבאַקענע פּנים. אויב מע האָט גערוט נעבן אַ טײַך האָט מען אַפילו געקאָנט אויסטאָן די שיך און אײַנטונקען די פאַרווונדיקטע פיס. טאָקע בײַ אַזאַ אָפּרו איז אַ געפאַנגענער פּאָליאַק באַפאַלן אַ ייִד און צוגערויבט דעם ייִדנס שיך. „די שיך זענען דאָס אייגנטום פון אונדזער פּוילישער אַרמיי”, האָט ער געטענהט, „פאַר וואָס זאָל איך, אַ פּאָליאַק, טראָגן צעריסענע לאַפּטשעס און דער זשידעק די גוטע שיך?” דעם ייִדנס פּראָטעסטן האָבן נישט געהאָלפן. אָבער אַ דײַטש־ער וואַכמאַן האָט דערהערט אַ טומל, איז ער געקומען צו לויפן. ער האָט באַפוילן דעם פּאָליאַק צוריק צו געבן דעם ייִד זײַנע שיך. „זיי קאָלאַ־באָרירן שוין מיט די דײַטשן ווי אין דער ערשטער וועלט־מלחמה”, האָט דער פּאָליאַק געבורטשעט.

עליאַש האָט נישט געקאָנט אויפהערן טראַכטן וועגן דעם. איז עס אַן איינצל פאַל? די רייעס זענען אַזוי לאַנג, ווער קאָן וויסן וואָס עס טוט זיך ווײַטער ווי דאָס אויג קאָן גרייכן, ווײַטער ווי דאָס אויער קאָן אויפכאַפּן אַ געשריי.

אין גיכן האָט מען אָפּגעטיילט די ייִדישע געפאַנגענע אין באַזונדערע רייעס, מן־הסתם האָט דער קאָמענדאַנט פון סטאַלאַג באַקומען אַזאַ באַפעל. די פּאָליאַקן האָבן אויך אַרויסגעשטופּט די ייִדן פון די רייעס צו די זופּקעסלען. „שלאָג ייִדן שטענדיק און אומעטום”, איז געווען די לאָזונג פון די אַנטיסעמיטן פאַר דער מלחמה. די פּוילישע אָפיצירן און אונטעראָ־פיצירן אין דעם סטאַלאַג האָבן עס אויסגעפירט, און דער המון האָט צוגעהאָלפן מיט חשק. ווען מע האָט אָפּגעטיילט די ייִדן אין באַזונדערע באַראַקן זענען די ייִדן נישט געווען אומצופרידן. דער סטאַלאַג־קאָמענ־דאַנט האָט געזאָגט אַז דאָס ווערט געטאָן אויסצומײַדן געשלעגן צווישן די געפאַנגענע. עס זענען געווען זעקס הונדערט פינעף און צוואַנציק געפאַנגענע אין דער ייִדישער מחנה, די פּאָליאַקן האָבן אַנטדעקט נאָך

צוויי ייִדן צווישן די וואָס האָבן זיך אָנגעגעבן ווי פּאָליאַקן און זיי זענען אויך אַרייַנגעטריבן געוואָרן אין די ייִדישע באַראַקן.

די געפאַנגענע האָבן געאַרבעט אַרום דעם סטאַלאַג. מע האָט אויך אַרויסגעפירט גרופּעס צו אַרבעטן אויף פעלדער וואָס פּוילישע לאַנד־באַזיצערס האָבן פאַרלאָזט און אין פאַבריקן ווו עס האָבן אויסגעפעלט אַרבעטערס. מע האָט זיי געפירט מיט מיליטערישע משׂא־וואָגנס אונטער מיליטערישער וואַך, טייל אַזוי ווייַט ווי פּויזן. די הויפּט־מאָלצייַט האָט מען באַקומען אין לאַגער אין אָוונט ווען מען איז צוריקגעקומען פון דער אַרבעט. איין מאָל ווען עליאַש איז געשטאַנען אין דער ייִדישער ריי נאָך זופּ, איז אָנגעלאָפן אַ געפאַנגענער פון אַ פּוילישער ריי און אַרויסגעריסן זייַן פעלד־שיסעלע. עליאַש האָט אים נאָכגעיאָגט און געריסן דאָס שיסעלע פון זייַנע הענט, עס האָט זיך אָנגעהויבן אַ געראַנגל. „אַ זשיד שלאָגט אַן אונדזעריקן", איז געוואָרן אַ געוואַלד אין די פּוילישע רייען. ווען אַ דייַטשער אויפזעער איז צוגעקומען איז עליאַש שוין געלעגן אויף דער ערד און געטרעטן געוואָרן פון אַ סך פיס. ער האָט זיך קוים געקאָנט אויפשטעלן און ס'איז אים געשען אַ נס וואָס ער האָט געפונען זייַן היטל, אויב נישט וואָלט ער נישט געהאַט אין וואָס צו נעמען זייַן פּאַרציע זופּ.

דעם זעלביקן אָוונט האָט מען געבראַכט אַ פּאַרטיע ציווילע געפאַנגענע. מע האָט זיי געהאַלטן באַזונדער און צוויי טעג שפּעטער אַוועקגעשיקט ווייַטער. אין צווישן צייַט האָט מען זיך דערוווּסט אַז דאָס איז די פּוילישע אינטעליגענץ פון די שטעט וואָס זענען אַנעקסירט געוואָרן צום רייַך און געהערן איצט צום קרייַז וואַרטעגאַו. מען אַרעסטירט די ריכטערס, אַדוואָקאַטן, אינזשיניערן, אַפילו די געוועזענע לערערס פון די שולעס ווערן אַוועקגעפירט.

„זיי העצן קעגן די ייִדן, אָבער שיקאַנעס ווענדן זיי אָן קעגן אונדז", האָבן זיך דערהערט שטימעס צווישן די פּאָליאַקן און במשך צוויי טעג זענען נישט געווען קיין פאַלן פון שלאָגן ייִדן. דעם דריטן טאָג האָט אַ פּוילישן אָפיציר זיך געדאַכט אַז בייַם בעסטן קעסל זופּ האָט זיך אַוועקגע־שטעלט די ייִדישע רייע. ער האָט געפאָדערט אַז די ייִדישע „קאָמבינאַ־טאָרן" זאָלן מעגן אַרויסגיין נאָך זופּ ערשט נאָך דעם ווי עס וועט זיך פאַרענדיקן דאָס טיילן זופּ צו די פּאָליאַקן. דער לאַגער־קאָמענדאַנט האָט גלייַך מסכים געווען.

די זופּ איז שוין געווען קאַלט ווען די ייִדן זענען אַרויסגעקומען און עס איז זעלטן געבליבן גענוג זופּ פאַר זיי. מע האָט איצט זעלטענער זיך געטראָפן מיט די פּאָליאַקן אַכיבע בייַ דער אַרבעט, און דאָ זענען נאָך

אַלץ געווען ריַיבונגען. „אין דעם פריַיען פוילן האָט איר פאַרכאַפּט דעם האַנדל און אַרבעטן נישט געוואָלט, אָבער פאַר דעם שונא אַרבעטסטו, זשיד, ווי ער וואָלט דיר באַצאָלט דערפאַר מיט גאָלד", האָט אַ פּוילישער געפאַנגענער געזידלט עליאַשן פאַר וואָס ער אַרבעט פליַיסיק. אַ ביסל שפּעטער ווען עליאַש האָט אָראָפּגעשטעלט דעם שפּאַדל זיך אָפּצוּווישן דעם שווייס האָט אַן אַנדערער פּאָליאַק אים ווידער געזידלט: „אַ זשיד ווייסט אַלע מאָל ווי צו מאַנקערירן און איבערלאָזן די גאַנצע אַרבעט פאַר דעם פּאָליאַק".

ב.

עס איז שוין געווען שפּעטער האַרבסט. אַ דינער אָבער געדיכטער רעגן האָט זיך איַינגעגעסן אין די ביינער, אַ קאַלטער שניַידיקער ווינט האָט געשמיסן דאָס לײַב, און עס האָט זיך אויסגעוויזן אַז דער אַפּעל וועט גאָר נישט נעמען קיין סוף. די פּאָליאַקן האָט מען שוין אַוועקגעפירט צו דער אַרבעט, די ייִדן האָט מען געציילט און געציילט און צום סוף זיי צוריקגעשיקט אין די באַראַקן.

עס איז זיכער בעסער געווען אין די באַראַקן ווי ביַי דער אַרבעט אין דעם בלאָטיקן פעלד. אָבער וואָס באַטיַיט עס? פעלט עמעץ? ווער וואָלט ריזיקירט צו אַנטלויפן דאָ, אַז פאַר הונדערטער קילאָמעטערס איז שוין נישטאָ קיין ייִדישער ייִשוב?

אַ שעה שפּעטער ווידער אַן אַפּעל. איצט האָט יעדער געדאַרפט נעמען מיט זיך אַלץ וואָס ער האָט. פון דעם אַפּעלפּלאַץ האָט מען געפירט אַרויס פון לאַגער און צום הויפּטשאָסיי.

צון אַ נײַעם אַרבעטפּלאַץ? דער וועג האָט זיך געצויגן און געצויגן. לויט די וועגצייכנס גייט מען אין דער ריכטונג אויף מיזרח.

דעם דריטן טאָג גיין איז שוין געווען קלאָר אַז מע גייט כּמעט מיט דעם זעלביקן וועג וואָס מען איז געקומען אַהער, דאָס מיינט אַז מע גייט אין דער ריכטונג צו דער גענעראַל-גובערניע. ווי זאָל מען דאָס פאַרשטיין?

וואָס קאָן דאָ זיַין ערגער, מע וועט זיַין נענטער צו ייִדישע ייִשובים, מע וועט גיכער זיך קאָנען קאָמוניקירן מיט דער היים, און אפשר אויך באַקומען אַ פּעקל פון דער היים. מען איז געפאַנגען געוואָרן ווען עס זענען נאָך געווען גרויסע היצן; די ווינטער-מונדירן און די וואַרעמע

אונטערוועש איז געבליבן ערגעץ אין די מאַגאַזינען פון פּאָלק און דאָ האָט מען נישט מיט וואָס צו באַשיצן דאָס לײַב פון דער קעלט.

דער וועג אַהין איז געווען לײַכטער נישט נאָר ווײַל עס איז געווען וואַרעמער. אַהין האָבן געפירט סאָלדאַטן פון דער רעגולערער דײַטשער אַרמיי און זיי האָבן נאָך, ווי עס ווײַזט אויס, נישט געהאַט די אינסטרוקציעס צו פּײַניקן ייִדן. זיי האָבן געפירט פּוילישע געפאַנגענע און נישט געוווּסט אונטערצושיידן צווישן ייִדן און נישט־ייִדן. איצט זענען די ייִדן געווען אויסגעטיילט און אָפּגעזונדערט. די איצטיקע שומרים זענען געווען פון אַ ספּעציעלער פאָרמאַציע. עס קאָן נישט זײַן קיין צופאַל וואָס אַלע פון זיי זענען ייִדן־שונאים, עס ווײַזט אויס אַז זיי האָבן געהאַט אַזעלכע אינסטרוקציעס. נאָר איין מאָל אין טאָג האָט מען באַקומען אַ ראַציע טרוקן ברויט וואָס האָט באַדאַרפט גענוג זײַן ביז צו מאָרגנס אין דער זעלביקער צײַט. עליאַש וואָלט געקאָנט אויפעסן די גאַנצע ראַציע אויף אַנבײַסן און ער וואָלט נאָך אַלץ נישט געווען זאַט. קיין שלוק וואַרעמס אויפצוטײַען די געפרוירענע גלידער, אַפילו נישט קיין וואַרעם וואַסער.

פון אַזאַ עסן איז קיין כּוח צו גיין נישט געווען אָבער זיי האָבן דווקא געהיטן אַז די רייעס זאָלן זײַן סימעטריש גלײַך, מע זאָל מאַרשירן מיט זעלנערישן טריט און גאַנץ אָפּט האָבן זיי באַפוילן צו לויפן. זעקס הונדערט זיבן און צוואַנציק זענען אַרויס פון סטאַלאַג; ווען מע האָט דערגרייכט ליצמאַנשטאַט זענען געבליבן וויניקער ווי זעקס הונדערט. אויב עמעץ איז געפאַלן פון דערשעפּונג איז באַלד אַנגעלאָפן אַ וואַכמאַן מיט אַ ביקס.

אַלע וועגן און אומוועגן וואָס מע האָט גענומען האָבן געפירט אויף מיזרח און צו דער גענעראַל־גובערניע. ווען מען איז אַריבער די גרענעץ האָט עליאַש גיך אײַנגעזען אַז די ריכטונג איז קיין לובלין, מע פירט אים אַהיים...

צו מאָרגנס, נאָך דעם ווי מע האָט זיי געבראַכט אין אַ לאַגער הינטער לובלין, האָבן די אָרטיקע ייִדן זיך דערוווּסט דערפון. דער יודנראַט האָט געשיקט וואַרעמע קאַצן. עליאַש האָט סוף־כּל־סוף באַקומען אַ ריין היטל און אויך אַ בלעכן שיסעלע וואָס איז בײַ אים געווען זייער אַנגעלייגט. נאָכן זײַן אַזוי לאַנג אָפּגעריסן פון אַלץ און אַלעמען, אַן אַ גרוס פון דער היים און אָן אַ מעגלעכקייט צו לאָזן וויסן וועגן זיך, איז מען איצט אין קאָנטאַקט מיט אַ ייִדישער קהילה. אין דעם סטאַלאַג זענען זעקס הונדערט און זיבן און צוואַנציק ייִדן געווען צוזאַמען און געפילט זיך אַליין און אָפּגעריסן פון דער וועלט. מען איז געווען ווי אַ שפּילבאַלעם אין די

הענט פון גורל, און דער גורל האָט אויסגעזוכט צו זײַן ווי אַ ביטער קינד, אַ מזיק וואָס האָט הנאה צו צערײַסן און צעברעכן אַלץ וואָס קומט אין דער האַנט. עליאַש האָט זיך דערמאָנט אַן עפּיזאָד פון זײַנע קינדער־יאָרן: די מאַמע האָט אים מיטגענומען קיין לובלין. ער איז געווען אַ ווילדער יונג איז ער געלאָפן פאָרויס און פאַרבלאָנדזשעט. מע האָט אים געבראַכט אַ פּאַרווינטן אין פּאָליצײַ־קאָמיסאַריאַט ווו ער האָט סוף־כּל־סוף צוריק געפונען זײַן מאַמע. ער האָט איצט געהאַט אַן ענלעך געפיל. ער איז דעמאָלט געקומען צום שׂכל און מער נישט אַוועקגעלאָפן פון דער מאַמען. האָט ער עפּעס געלערנט אויך איצט? די פּוילישע ברידער פּראָ־לעטאַריערס צו וועמען ער איז — שוין אַ דערוואַקסענער — אַנטלאָפן פון זײַן מאַמען, האָבן אין סטאַלאַג צוגערויבט זײַן פעלד־שיסעלע און וואָלטן אים געשלאָגן ביז טויט ווען נישט אַ דײַטש ראַטעוועט אים פון זייערע הענט.

צו די געפאַנגענע איז דערגאַנגען אַ שמיעה אַז זיי וועלן בקרוב באַפרײַט ווערן. דאָס עסן האָט געשמעקט בעסער און אַפילו ווונדן האָבן זיך גענומען היילן בעסער. דאָס עסן איז טאַקע געווען אַ ביסל בעסער, און מע האָט גערוט בײַ נאַכט. אָבער וויכטיקער ווי דאָס איז געווען וואָס מע האָט געקאָנט ציילן די טעג ביז צו דעם אַרויסגיין פרײַ.

מע האָט געציילט טעג, און נאָך טעג. די שומרים זענען ווידער געוואָרן בייז און באַפאַלן מיט קלעפּ, מיט און אָן אַן אויסרייד. ווען וועט די ישועה שוין קומען?

ווידער אַ גענעראַל־אַפּעל ווו מע דאַרף מיטנעמען אַלץ. נאָכן אַפּעל אַ מאַרש. איז די אַכזריות פון די וואַכלײַט נאָר אַ מין לעצטגעלט? מען איז פאַרבײַגעגאַנגען לובלין און נישט אַרײַן אין שטאָט. די שומרים האָבן איצט נישט געקאָנט האָבן קיין טענות, מען איז געגאַנגען מיט אַ זשוואַ־ווען טריט, אָבער די נאָהײַקעס האָבן געסווישטשעט און אַרײַנגעשניטן זיך אין לײַבער, און דאָס שיסן האָט גאָר נישט אויפגעהערט. עליאַש האָט זיך אַראָפּגעבויגן העלפן אַ פאַרווונדיקטן, האָט אַ קויל אַדורכגעשאָסן זײַן רעכטן אָרבל און צעבלוטיקט זײַן אָרעם. נאָר אַן אויבנאויפיקע ווונד, ער האָט אָפּגעריסן אַ שטיק פון זײַן העמד און מאַרשירנדיק ווײַטער, פאַרבונדן דעם אָרעם אָפּצושטעלן דאָס בלוטיקן.

קאָן עס זײַן אמת וואָס אַ שומר האָט געזאָגט אַז מע האָט זיי געוואָלט איבערגעבן אין רשות פון יודנראַט אין לובלין, און דער ראַט האָט זיך אָפּגעזאָגט זיי צו נעמען?

עס מוז זײַן אַז די ייִדישע פאַרמעגנס זענען שוין לאַנג צערויבט,

דער יודנראַט האָט קוים מעגלעכקייטן צו באַשפּײַזן די אַרטיקע ייִדן און האָט נישט פון וואַנען צו נעמען צו באַשפּײַזן נאָך קנאַפּע זעקס הונדערט. און אויב די געפאַנגענע וואָלטן זיך דערנאָך צעלאָפן? עס קאָן זײַן אַז די גאַנצע זאַך איז געווען נישט מער ווי אַ פּראָוואָקאַציע קעגן די לובלינער ייִדן.

ג.

וויפל מוטשעניש קאָן אַ מענטש פאַרטראָגן? האָט עליאַש געפרעגט זיך אַליין. אויפן וועג קיין לובלין זענען זײַנע כּוחות אויסגערונען מיט יעדן טריט. די פיס, און יעדער שלאַבעריקער אבר אין זײַן גוף האָט זיך געבעטן: שטעל זיך אָפּ! זיי וועלן שיסן? זאָלן זיי, און זאָל עס שוין נעמען אַ סוף. געראַטעוועט האָבן אים די וועגצייכנס וואָס האָבן צון אים געוווּנקען מיט בשׂורה: מע קומט נעענטער און נעענטער אַהיים. איצט גייט מען אין דער פאַרקערטער ריכטונג. פײַערדיקע נאָדלען־ווייטיק רײַסן אויף אין דער וווּנד אין זײַן אָרעם און מאָנען: אַנטלויף! דו זאָלסט אַפילו דאַרפן לויפן קילאָמעטערס אַ נאַקעטער ביז וועסט באַקומען ציווילע מלבושים, דו זאָלסט אַפילו געפרווירן ווערן אויפן וועג — לאָז זיך נישט פירן צוריק קיין דײַטשלאַנד.

אויפן וועג קיין לובלין איז ער געווען מער שמאַטע ווי מענטש. איז עס דאָס ביסעלע רו? זענען עס די פּאָר טעג עסן בעסער? אפשר איז עס גאָר דאָס בלעכענע שיסעלע וואָס ער האָט באַקומען אין לובלין? אַז אַ מענטש האָט נישט אין וואָס צו נעמען זײַן זופּ בײַם קעסל איז ער אָפּגעריסן פון קוואַל פּרנסה, איז ער ווי אַ בוים מיט אונטערגעשניטענע וואָרצלען. אַפילו אַ ליידיק שיסעלע שמעקט שוין מיט דעם ריח פון דער זופּ וואָס מע וועט דערין אַרײַנגיסן... יאָ, אַ שיסעלע האָט כּוח צו געבן כּוח. אָנעם שיסעלע וואָלט ער מער נישט געקאָנט אויסהאַלטן די געפאַנגענשאַפט; מיטן שיסעלע האָט ער כּוח צו אַנטלויפן פון דער געפאַנגענשאַפט...

זיי זענען שוין געווען נעבן לעווערטעוו. זאָל אים נאָר געלינגען אָפּצורײַסן זיך פון די רייעס, וועט ער זיך שוין דערשלאָגן אַהיים, עס איז אַזוי נאָענט פון כעלמיש. מע גייט אין דער ריכטונג צום טײַך וויעפּזש, אַרום וואַסער זענען פאַראַן קוסטעס־געדיכטענישן ווו ער וועט זיך קאָנען באַהאַלטן ביז די דײַטשן וועלן זיך דערווײַטערן. ער דאַרף

גאָר נישט לויפן אין די מיליטערישע מלבושים ביז כעלמיש. ער האָט אַ קרוב אין אָסטרעוו, אַ חבר אין לענטשנע, עס איז אַזוי נאָענט...

די שומרים האָבן געפירט דעם חשבון פון דעם טראַנספּאָרט מיט דײַטשער פּינקטלעכקייט. זיי האָבן פאַרשריבן וועגן יעדן געפאַלענעם און געשאָסענעם און געגנוי אויסגערעכנט וויפל עס זענען געבליבן. אין איין פרימאָרגן האָט דער חשבון נישט געשטימט, עס האָבן געפעלט דרײַ געפאַנגענע.

נאָהײַקעס האָבן געסווישטשעט, קוילן האָבן געקנאַלט. דער אָפיציר פון די שומרים האָט געשריגן איבער זײַנע סאָלדאַטן, די סאָלדאַטן האָבן געריטשעט איבער די געפאַנגענע און האָבן גענומען יאָגן צוריק צו די צוויי תבואה־שפּײַכלערס וווּ מע האָט איבערגענעכטיקט. „דאָ וועט איר ליגן און פוילן ביז די אַנטלאָפענע וועלן צוריקגעבראַכט ווערן", האָבן די געפאַנגענע געהערט זייער אורטייל.

אַ שעה שפּעטער איז דער אָפיציר מיט צוויי פון זײַנע סאָלדאַטן אַרײַנגעקומען אין דעם שפּײַכלער וווּ עליאָש איז געווען. זיי האָבן אַרויס־געפירט צען געפאַנגענע. ווען דער טויער פון שפּײַכלער האָט זיך געעפנט האָט מען געזען אַז דרויסן וואַרטן שוין נאָך געפאַנגענע וואָס מע האָט אַרויסגעפירט פון דעם אַנדערן שפּײַכלער.

„צו וואָס דאַרפן זיי אַרויספירן ערבניקעס אַז זיי האָבן אונדז אַלע דאָ אָפּגעשלאָסן ?" האָט עמעץ געפרעגט נאָך דעם ווי דער טויער האָט זיך ווידער פאַרשלאָסן. קיינער האָט זיך נישט געקענט דערטראַכטן צו קיין ענטפער.

„די דײַטשן האָבן אָפילו בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה דער־שאָסן ערבניקעס, און דעמאָלט זענען זיי נאָך נישט געווען קיין נאַציס", האָט זיך עמעץ דערמאָנט.

„פאַר וואָס זען אַלץ שוואַרץ ? ס'איז אונדז גענוג שוואַרץ און ביטער אָן די פינצטערע בויך־סברות", האָט אַן אַנדערער זיך געבייזערט. ער האָט נאָך געוואָלט אַרײַנזאָגן דעם פעסימיסט ווען עס האָט זיך געהערט אַ געשטעפּ פון אויטאָמאַטישע ביקסן. מע האָט געקוקט איינער אויף דעם אַנדערן און אַ פרעגצייכן איז געבליבן הענגען אויף יעדן פּנים. קיינער האָט נישט געוואָלט אַרויסברענגען פאַר די ליפּן דעם שרעקלעכן חשד.

עס האָט גענומען נישט לאַנג און די דײַטשן זענען צוריקגעקומען, ווידער אַרויסגעפירט צען געפאַנגענע און פאַרשלאָסן דעם טויער הינטער זיך.

„זיי קומען אַרײַן זאַלבע דריט, מיר דאָ זענען עטלעכע הונדערט", האָט עליאַש געזאָגט צו זײַן שכן אויפן שטרוי.

„איך טראַכט טאַקע וועגן דעם. סך־הכל זענען זיי צוועלעף מיט אויטאָמאַטישע ביקסן, און דער אָפיציר מיט אַ רעוואָלווער. מע דאַרף זיך אַדורכרעדן וועגן דעם".

„נישט אָפן", האָט עליאַש אָנגעכאַפּט יענעם בײַ דער האַנט.

„מיר זענען אַלע אין דער אייגענער מערכה".

„ניטע, מע טאָר נישט. גלייב מיר, איך ווייס עפּעס וועגן קאָנספּיראַציע. אַ פּחדן, אַ נערוועזשער, קאָן אַרײַנפאַלן אין היסטעריע און אַלץ קאַליע מאַכן".

„ס'איז אונדז דען געבליבן צײַט צו שפּילן זיך? מיר זענען אַלע ייִדן, מיר זענען אַלע סאָלדאַטן".

„אין טויט־שרעק קאָן יעדער אַרײַנפאַלן אין היסטעריע. אין כאַאָס וועלן מיר אַדורכפאַלן. לאָמיר צו ערשט אָפּקלײַבן אַ פּאָר מענטשן. איך עטלעכע, און דו עטלעכע. אַז מיר'ן שוין האָבן ווער עס זאָל דיריגירן און קאָנען באַהערשן דעם מצב וועלן מיר זאָגן אַלעמען".

עס איז אין גאַײַל אויסגעאַרבעט געוואָרן אַ פּלאַן וואָס האָט באַדאַרפט זײַן נישט שווער אויסצופירן. עטלעכע געזונטע חברה־לײַט וועלן שטיין בײַ דער וואַנט פון ביידע זײַטן פון אַרײַנגאַנג. ווען דער אָפיציר וועט אַרײַן טיף אין שײַער אָפּצוקלייבן קרבנות, וועט מען אויף אים אָנפאַלן פון הינטן. אין דער זעלביקער צײַט וועלן די וואָס וועלן שטיין בײַם אַריינגאַנג זיך וואַרפן אויף דעם אָפיצירס באַגלייטערס וואָס בלײַבן געוויינטלעך שטיין אין דעם אַרײַנגאַנג. מיט אַ ביסל מזל קאָן געלינגען צו בענדיקן אַלע דרײַ איידער זיי וועלן באַווײַזן אַ פּיפּס צו טאָן. אויב מע וועט באַווײַזן מיטן דערוואָרבענעם געווער אָנצופאַלן אומגעריכט אויף די אַנדערע צען שומרים וועט אַלץ אָפּגיין אין גאַנצן גלאַטיק. אויב נישט, וועט עס קאָסטן קרבנות.

„אָבער די אַנדערע צען וועלן הערן דאָס געראַנגל, וועלן אַלאַרמירט ווערן. זיי וועלן צו ערשט אויסקוילען אַלע ביז איינעם אין דעם אַנדערן שפּײַכלער און דערנאָך זיך שטעלן קעגן אונדז מיט צען אויטאָמאַטן".

„עמעץ וועט דאָך בלײַבן".

„עמעץ? אפשר הונדערט, אפשר צוויי הונדערט. אויב מיר וועלן גאָרנישט טאָן וועט קיינער נישט בלײַבן".

„אפשר וועלן זיי מער נישט שיסן? יעדע זאַך האָט אַ גרענעץ, עס זענען פאַראַן אינטערנאַציאָנאַלע אָפּמאַכן וועגן געפאַנגענע".

„און איך האָב מורא פאַר עפּעס אַנדערש", איז עליאַשן איינגעפאַלן עפּעס וואָס ער האָט פריִער נישט גענומען אין חשבון. „פאַר אַ יאָרן האָט הערשל גרינשפּאַן געמאַכט אַן אַטענטאַט אויף דעם דײַטש פאָן ראַט, אין פּאַריז. די ייִדן אין דײַטשלאַנד האָט דאָס געקאָסט אַן אַ שיעור גזירות און מענטשלעכע קרבנות, און דאָס איז געווען נאָך פאַר דער מלחמה".

„וואָס ווילסטו דערמיט זאָגן?"

„לאָמיר זאָגן אַז עס וועט אונדז געלינגען בײַצוקומען אַלע דרײַצן דײַטשן, ווער ווייסט וויפל ייִדישע לעבנס דאָס וועט קאָסטן. אַלע פּוילישע ייִדן זענען ערבניקעס אין זייערע הענט".

„דו מעגסט זיך חרטה האָבן", איז אַ יונג אַ ריז אויפגעשפּרונגען מיט אַ געבייזער, „איך וועל נישט זיצן מיט פאַרלייגטע הענט און וואַרטן ביז מע וועט מיך אָווּעקלייגן".

ביז איצט האָט מען זיך געסודעט אין קליינע גרופּעס, איצט איז געוואָרן אַזאַ טומל אַז אַ דײַטשער שומר איז אַרײַנגעקומען זען וואָס עס איז געשען. ווען דער דײַטש איז אַרויס האָבן די וואָס האָבן שוין געוווּסט איבערגעגעבן די אַנדערע וועגן וואָס מען אַמפּערט זיך דאָ.

„ס'איז די מעשה טולטשין", האָט געזאָגט אַ בחור אין ברילן ווו איין גלעזל איז געווען צעבראָכן און עס האָט אויסגעוויזן אַז ער קוקט אויף אַלעמען פון אַ זײַט.

„וואָס האַקט ער דעם קאָפּ מיט אַ טולטשין? טולטשין איז ערגעץ אויף יענער זײַט גרענעץ, מיר זענען הינטער ביאַלע".

„איר ווייסט אַלע וועגן כמיעלניצקיס פּאָגראָמען. בעת יענע פּאָגראָמען האָבן די ייִדן פון טולטשין געשלאָסן אַ בונד מיט די פּאָליאַקן צוזאַמען צו פאַרטיידיקן די שטאָט".

„וואָס האַקסטו אַ טשײַניק וועגן טולטשין? מיר מוזן אָננעמען אַ באַשלוס און די צײַט רינט אויס".

„טאַקע קעגן דעם וואָס מע דאַרף באַשליסן".

„טאָ רעד קורץ און צו דער זאַך".

„דאָ רעדט מען צו פיל", האָט אַן אַנדערער זיך אַרײַנגעמישט.

עליאַש האָט זיך געוואָנדן צו די וואָס זענען געשטאַנען לעבן אים און געבעטן זיי זאָלן אים אַ ביסל אונטערהייבן. ער האָט זיך אַרויפגעזעצט אויף די אַקסלען פון צוויי בחורים און געפּאַכעט מיט די הענט אײַנצושטילן דעם עולם. „ששש, אַז זיי וועלן הערן אַ טומל וועט מען

שוין גאָרנישט קאָנען טאָן. איך ווייס וואָס דער חבר וויל זאָגן וועגן טולטשין, עס איז וויכטיק פאַר אונדזער באַשלוס".

דער באַברילטער יונגער־מאַן האָט זיך צוריק אַרויסגערוקט אין צענ־טער: „ווען טולטשין איז געווען אַרומגערינגלט פון די קאָזאַקן האָבן די פּאָליאַקן פאַרראַטן די ייִדן. די ייִדן האָבן זיך געוואָלט נוקם זײַן אָבער האָבן עס נישט געטאָן, זיי האָבן מורא געהאַט אַז פּאָליאַקן אין אַנדערע שטעט וועלן עס אויסלאָזן צו די דאָרטיקע ייִדן".

„מיר האָבן דאָ אונדזערע דאגות", האָט מען אים איבערגעריסן.

דער יונגער־מאַן האָט ווײַטער גערעדט: „די ייִדן אין טולטשין זענען אַוועק אויפן בית־עולם און זיך אַליין אויסגעקוילעט כּדי נישט אַרײַנצור־פאַלן לעבעדיקערהייט אין די הענט פון די קאָזאַקן און נישט געוואָלט גורם זײַן אַ סכּנה פאַר אַנדערע ייִדן".

„ער פּלאַפּלט", האָט איינער געזאָגט. „ער האַקט אַ טשײַניק", האָט געזאָגט אַ צווייטער, „מע דאַרף זיך ראַטעווען".

עליאַש האָט ווידער באַוויזן אײַנצושטילן דעם עולם און דערקלערט וואָס דער באַברילטער האָט נישט באַוויזן אַרויסצוברענגען אין זײַנע לאַנגע רייד: „אויס מורא פאַרן גורל פון אַנדערע ייִדן האָבן די טולטשינער ייִדן זיך אָפּגעזאָגט פון נקמה. מיר דאָ שטייען פאַר דער זעלביקער דילעמע".

„ס'איז נישט קיין פאַרגלײַך, דאָרט האָט זיך געהאַנדלט נאָר וועגן נקמה, דאָ — —"

„דאָ, קאָן מען ראַטעווען אונדזערע לעבנס!"

מע האָט דערהערט טריט קומען צום טויער פון שפּײַכלער און אַ דרייען בײַם שלאָס. „רעדן און רעדן פאַר אַל די רוחות ווען מע דאַרף טאָן. טפו!"

„ס'עט שוין טײַער קאָסטן, דאָס רעדן".

דער טויער האָט זיך געעפנט, דרויסן פאַר דעם אָפענעם טויער איז געשטאַנען אַ וואָגן מיט ברויט. ווען מען איז צוגעגאַנגען נעענטער האָט מען געזען אַז אויף דער קעלניע פון וואָגן זיצט אַ מאַן מיט אַ בלוי־ווײַסן אָרמבאַנד. אויפן וואָגן האָט געהאַנגען אַ בלעכן פּלעטל מיט דער אויפשריפט „יודענראַט ביאַלאַ פּאָדלאַסקאַ". אַ וואַכמאַן האָט באַפוילן זיך אויסצושטעלן אין אַ ריי צום וואָגן.

עמעץ פון די געפאַנגענע האָט באַוויזן צו פרעגן דעם ייִד אויפן וואָגן: „פון וואַנען ווייסט עץ?"

„מע ווייסט אַלץ", האָט יענער געענטפערט.

„און זיי האָבן אײַך צוגעלאָזט ?"
„אַז מע שמירט פאַרט מען".

די ברויטלעך זענען שנעל צעכאַפּט געוואָרן. ווי נאָר דער ליידיקער וואָגן איז אָוועקגעפאָרן האָט מען די געפאַנגענע צוריק אַרײַנגעטריבן אין די שפּײַכלערס.

די דיסקוסיע האָט זיך אָנגעהויבן אויף ס׳נײַ. אויב זיי וועלן נישט אויסהרגענען מיט אַ מאָל וועלן זיי אויסקוילען ביסלעכווײַז, אָדער אויס־מוטשען ביז צום טויט. איצט וועט זײַן אַ געלעגנהייט צו קאָאָרדינירן עס מיט די ייִדן פון דעם אַנדערן שפּײַכלער און נצחון איז געזיכערט.

עליאַש, וואָס איז פריִער געווען פאַר, איז איצט געווען קעגן: „די ייִדן וואָס האָבן אונדז געשיקט ברויט וועלן זײַן די ערשטע קרבנות, מיר טאָרן עס נישט טאָן".

„דאָס ברויטל קאָן אונדז קאָסטן דאָס לעבן, אָבער מע טאָר עס נישט טאָן", האָט אַן אַנדערער מסכים געווען.

צו מאָרגנס האָט מען ווידער געבראַכט ברויט. עטלעכע טעג שפּעטער זענען די וואָגנס געקומען ליידיק. אַ סך וואָגנס זענען געקומען, געשיקט פון די ייִדן אין די אַרומיקע שטעטלעך. די דײַטשן האָבן געעפנט די שפּײַכלערס, די געפאַנגענע האָבן נישט געגלייבט זייערע אויערן ווען מע האָט זיי געזאָגט אַז זיי זענען פרײַ זיך אַרויפצוזעצן אויף די וואָגנס. זיי האָבן געקוקט מיט חשד אויף די דײַטשן וואָס האָבן נאָך אַלץ זיי באַוואַכט מיט אויטאָמאַטישע ביקסן. די ייִדישע באַלעגאָלעס אויף די וואָגנס האָבן געשמייכלט און דאָס האָט באַרויִקט. „וואָס איז דאָ פּלוצלינג געשען ?" האָט מען געפרעגט און דערוואָרט צו הערן וועגן דײַטשע מפּלות אויפן מערב־פראָנט, וועגן אַן אינטערווענץ פון דעם אינטער־נאַציאָנאַלן רויטן קרײַץ. אָבער דער ענטפער איז געווען דער אייגענער וואָס וועגן דעם ברויט: „אַז מע שמירט פאַרט מען".

ד.

ווער עס האָט צוזאַמענגעפירט דעם עליאַש בלאַנק מיט יוסף פריִדע האָט קיינער נישט געוווסט. יוסף איז געווען אַ חלוץ פון דעם ׳הנוער הציוני׳, נישט פון די סאָציאַליסטישע חלוצים; אויף עליאַשן האָט מען געזאָגט „אַ סטאַלינער חסיד", אַזאַ מין רמז אַז ער איז פון סטאַלינס

מענטשן, און סטאַלין איז איצט געווען פון היטלערס ידידים, די פּריי־דעס, ר׳ אַהרן, און זיין ברודער ר׳ נטע, זענען פון דער שטאָטישער „פּני״, לויט כּעלמישער באַגריפן „בורזשויען״. דאַקעגן די בלאַנקס, טאַקע אָרנטלעכע מענטשן, אָבער אַ משפּחה פון לויטער אָרעמע־לייט, קבצנישע האָרעפּאַשניקעס. אַז יוסף פרידע האָט זיך באַווייזן צוזאַמען מיט עליאַש בלאַנק האָט דער קאָנטראַסט זיך געוואָרפן אין די אויגן. יוסף איז אויס־געוואַקסן מיט אַן איידעלער שלאַנקקייט, ער האָט געהאַט בלייכע הענט מיט לאַנגע שמאָלע פינגער און לאַנגע נעגל. עליאַש איז געווען אַ קורצער מיט אַ ברייטן פעסטן געבוי. ער האָט געהאַט ברייטע אויסגעהאָרעוועטע הענט מיט קורצע פינגער און קורצע האַרטע נעגל. די דיקע שאָרסקע הויט אויף די האַנטפּלאַכן איז אַלע מאָל געווען ברוין פון דעם בייץ מיט וועלכן ער האָט פּאָלירט די הילצערנע שטולן וואָס ער האָט פּראָ־דוצירט.

עס איז געווען נאָך אַ גרעסערער חידוש ווען מע האָט געזען יוספס קוזינע — די געוועזענע גימנאַזיסטקע, רוכטשע פרידע — צוזאַמען מיט עליאַשן. מע פלעגט אַ מאָל זאָגן אַז זי בלאָזט פון זיך און נישט מיט יעדן בחור איז זי גרייט אויסרעדן אַ וואָרט, אַז זי וואַרט אויף עפּעס אַ פּרינץ וואָס זאָל קומען צו איר אויף אַ ווייס פערד. איצטער זעט מען די פיר אַלע מאָל צוזאַמען: יאָסל, ר׳ אַהרנס, מיט ביילע דעם קליינעם שלומלס, און רוכטשע, ר׳ נטעס, מיט עליאַש דעם שטולמאַכער. זיי גייען צוזאַמען שפּאַצירן, זיי גייען צו גאַסט צוזאַמען צו דעם הכשרה־קיבוץ און ווי נאָר עליאַש האָט אויפגעריכט זיין וואַרשטאַט צו מאַכן הילצערנע שטולן איז יאָסל געוואָרן זיין אַרויסהעלפער און אויך ביילע און רוכטשע זענען גאַנצע טעג אין דעם וואַרשטאַט.

אין אָנהייב האָט מען געוואָרט צו זען וואָס ר׳ נטע וועט זאָגן צו אַזאַ מין שידוך. דער עליאַש איז שוין געווען אַ קאָמוניסט ווען ער האָט נאָך געאַרבעט ווי אַ שיקיינגל אין דעם שפּיצן־געשעפט פון די גאָלדבערגס. רוכטשען האָט ר׳ נטע גאָרנישט געזאָגט. ווען דאָס ווייב האָט זיך באַקלאָגט וועגן דעם האָט ער איר דערמאָנט: „זי האָט אַ מאָל, אין גורוויטש נאָך, גוסטירט אין יואל דעם רבס. יואל האָט ליב געהאַט צו שמועסן מיט איר וועגן די ביכער וואָס ער האָט געבאָרגט ביי איר, אָבער אויגן האָט ער געוואָרפן אויף געניען. דאָ אין כעלמיש האָט זי געוואָרפן אַן אויג אויף דעם יאַנקל פון דעם הכשרה־קיבוץ, איז ער ערגעץ פאַרפאַלן געוואָרן — מע זאָגט דערטרונקען געוואָרן אין ים. דערנאָך האָט דער יונג פון די קאַבילאַקס זיך דערטרונקען צוליב איר. דו האָסט געזען וואָס

עס איז געוואָרן פון איר. זי האָט אויפגעהערט העלפן אין געוועלב, אויפ־געהערט לייענען ביכער, אַרויסצוקריגן פון איר אַ וואָרט איז מיר אָנגעקומען מיט נויט און שווייס. זי שלעפּט זיך איצט אַרום מיט דעם עליאַש? זאָל זײַן עליאַש, אַבי זי גייט מער נישט אַרום אַזוי פאַרגלאָצט און פאַרגולמט".

כאָטש די ייִדן אין כעלמיש האָבן געוווינט קאָנצענטרירט אין עטלעכע גאַסן איז עס דערוויַיל נישט געווען קיין געטאָ. עס זענען נישט געווען קיין צוימען אָדער מויערן אַרום די ייִדישע גאַסן. מע האָט געהאַנדלט מיט די פּאָליאַקן און עס האָט נישט אויסגעפעלט דאָס שטיקל ברויט אין קיין ייִדישער שטוב. הונדערט ייִדן גייען יעדן פרימאָרגן אַרבעטן פאַר די דײַטשן און קומען צוריק אין אָוונט בשלום. מע שלאָגט מער נישט ביַי דער אַרבעט, מע האָט נישט מורא אַרויסצוגיין איבער דער שוועל. אַלע האָבן געמוזט מודה זײַן אַז דאָס איז דערגרייכט געוואָרן אַ דאַנק דאָקטאָר לעמבערגער און זײַן יודנראַט. נאָר דער יוסף פרידע האָט אַלע מאָל באַגעגנט דעם דאָקטאָר מיט אַ בליק פול מיט אויפוואָרף, כאָטש זײַן אייגענער פעטער נטע און שלומל, דער פרומער פאָטער פון זײַן מיידל, האָבן געאַרבעט אין דעם ראַט צוזאַמען מיט דעם דאָקטאָר לעמבערגער.

עטלעכע וואָכן זענען אַריבער אין מנוחה, אָבער אין איין פרימאָרגן איז דער ייִדן־עלטסטער צוריקגעקומען פון דער קאָמענדאַנטור מיט אַ ביטערער בשורה: „קראַנץ פאָדערט דער יודנראַט זאָל אים צושטעלן אַ רשימה פון פופציק ייִדן אָוועקצושיקן אויף אַרבעט אויסער כעלמיש. מע האָט שוין געוווּסט פון די קיבוץ־מענטשן, וואָס האָבן באַקומען פאַרטרויליכע ידיעות פון וואַרשע אַז אין די אַרבעט־לאַגערן פאַרמוטשעט מען און מע הונגערט אויס די אַרבעטערס, אַז ווייניק וועלן דערלעבן צוריק־צוקומען.

אַ מהומה אין שטאָט. נאָך לאַנגע באַראַטונגען און יישוב־הדעת איז לעמבערגער אַוועק אין דער קאָמענדאַנטור פאַרהאַנדלען: דער יודנראַט איז גרייט צו פאַרגרעסערן די צאָל טעגלעכע אַרבעטערס אין שטאָט, אָבער דער יודנראַט קאָן נישט נעמען אויף זיך צו באַשטימען מע זאָל מענטשן אַרויסריַיסן פון זייערע היימען און זיי אַוועקשיקן אין לאַגערן.

לענאַ האָט זיך געהאַט געבעטן ביַי איר מאַן ער זאָל אַנטלויפן פון שטאָט, דער קאָמענדאַנט איז אַ רוצח. לעמבערגער אַליין איז נישט זיכער

געווען צי ער וועט נאָך אַרויס פון קראַנצעס צימער אַ לעבעדיקער. אָבער קראַנץ האָט נאָר אויסגעהערט וואָס לעמבערגער האָט געזאָגט און גאָרנישט געענטפערט. צוויי טעג זענען פאַרביי און מע האָט געמיינט אַז די גזירה איז אָפּגעשריגן געוואָרן. יוסף פרידע האָט אָפּגעשטעלט דעם דאָקטאָר אויף גאַס און אים געוואָלט דריקן די האַנט. דער דאָקטאָר האָט נישט געזען, אָדער געמאַכט זיך אַז ער זעט נישט, די אויסגעשרעקטע האַנט. יוסף האָט אים געזאָגט: „אַזוי דאַרף מען טאָן, קעגנשטעלן זיך און נישט קאָלאַבאָרירן".

דעם דריטן טאָג זענען אַרויסגעהאָנגען געוואָרן פּלאַקאַטן אין די גאַסן מיט אַ באַפעל אַז יעדער ייִד מוז זיך מעלדן אין דער קאָמענדאַנטור און רעגיסטרירן זיך און זיין משפּחה. יעדער נישט־רעגיסטרירטער וועט אַרויסגעשיקט ווערן פון שטאָט.

„ס'עט קיינעם נישט אָפּקומען פון געזונט אויב מ'עט זיך רעגיסטרירן", האָט שלומל עס געמאַכט צו קליינגעלט.

צו מאָרגנס נאָכן פאַרענדיקן די רעגיסטראַציע איז דאָקטאָר לעמבער־גער ווידער גערופן געוואָרן אין דער קאָמענדאַטור. דעם קאָמענדאַנטס באַפעל איז געווען קורץ און שאַרף: די ליסטע פון פופציק מענטשן אויף אָוועקצושיקן, זאָל אים צוגעשטעלט ווערן אין פאַרלויף פון צוויי שעה, אויב נישט וועלן אַוועקגעשיקט ווערן צוויי הונדערט, און דער גאַנצער יודנראַט צווישן זיי.

לעמבערגער האָט איצט אָפילו נישט צוזאַמענגערופן דעם יודנראַט. ער האָט אַליין צוזאַמענגעשטעלט די ליסטע. ניין און פערציק זענען געווען יונגע געזונטע בחורים וואָס קאָנען אויסהאַלטן שווערע אַרבעט. דער פופציקסטער איז נישט געווען באַקאַנט ווי אַ גיבור, אָבער יוסף פרידע איז דאָך אַ חלוץ וואָס זוכט אַ הכשרה צו שווערער אַרבעט און שווערע באַדינגונגען...

געווען אַזעלכע וואָס האָבן געזען אַ גוטן סימן אין דעם וואָס דאָס מאָל זענען די דייטשן נישט באַפאַלן די ייִדישע הייזער, נאָר געשיקט די ייִדישע אָרדענונג־דינסט זאָל ברענגען די ליסטע מענטשן צו דער קאָמענ־דאַטור. געווען אַזעלכע וואָס האָבן געהאַט טענות וואָס די ייִדישע פּאָליציי איז באַפאַלן די פאַרמישפּטע אין מיטן נאַכט. אַנדערע זענען געווען צופרידן וואָס מען איז עס שוין איבערגעקומען און פון איצט אָן וועט שוין זיין רויִק, דער קאָמענדאַנט האָט עס בפירוש צוגעזאָגט.

אפשר ווייל עס איז געקומען אומגעריכט אין מיטן נאַכט, און אפשר ווייל עס איז קיין ברירה נישט געווען, אָבער פון אַלע די יונגע בחורים

האָט געשטעלט אַ ווידערשטאַנד, נאָר יוסף פרידע. מע האָט אים געשלעפּט מיט געוואַלט, ער האָט געקאָפּעט מיט די פיס און געביסן די הענט פון די וואָס האָבן אים געשלעפּט, יענע האָבן אים אויך נישט געשוינט. מע האָט אים שוין אַרײַנגעפירט אין טויער פון דער קאָמענדאַנטור ווען עס איז אָנגעלאָפן זײַן קוזין קלמן. „דו אויך?" האָט יוסף אַזש געקריצט מיט די ציין.

מחמת ער איז שוין געווען אין הויף פון דער קאָמענדאַנטור, אָדער מחמת ער איז געוואָרן פריטשמיעלעט ווען ער האָט דערזען קלמנען צווישן די כאַפּערס, האָט יוסף אויפגעהערט דריגען מיט די פיס. „לאָזט אים אָפּ", האָט קלמן געבעטן זײַנע חברים, „אַז אַ דײַטש וועט דערזען וועט געשען אַן אומגליק".

די אָרדענונג־דינסט־מענטשן האָבן אָפּגעלאָזט יוספן, קלמן האָט אים אונטערגעהאַלטן אונטערן אָרעם. „יאָסל", האָט קלמן זיך געבעטן בײַ אים, „יאָסל, מע טוט וואָס מע קאָן. איך בין צוגעלאָפן צו ביילען און איר געזאָגט וועגן דיר. איר פאָטער וועט עפּעס טאָן".

„וואָס קאָן ער טאָן אַז קראַנץ האָט די ליסטע?"

„שלום האָט אַרגומענטן וואָס ציִען איבער אַפילו קראַנצן".

„מיך אָפּצולאָזן און נעמען עמעץ אַנדערש אויף מײַן אָרט? מוחל".

„טאָ פאַר וואָס האָסטו זיך אָקעגנגעשטעלט? אַז מ'עט נעמען צען אויף דײַן אָרט וועט בעסער זײַן? מיר דאַרפן דיך דאָ, יוסף, לאָז זיך אויסקויפן. דו מוזסט זײַן מיט אונדז אויב דו ווילסט אַז דאָ זאָל זײַן וואָס דו ווילסט עס זאָל זײַן.

„ווער איז דער מיר וואָס דאַרף מיך, דו?" האָט יוסף געביטערט און געטײַטלט צו קלמנס אָרעם מיט דעם אָרדענונג־דינסט־אָרעמבאַנד. „ווײַ צו דעם ווידערשטאַנד".

עס איז געווען צו מאָרגנס פרי. די פופציק געכאַפּטע זענען געווען אויסגעשטעלט אין איין לאַנגער ריי אויפן הויף פון דער קאָמענדאַנטור און געוואַרט אויפן קאָמענדאַנט. קלמן וואָס איז געשטאַנען מיט די לײַט פון אָרדענונג־דינסט האָט געזען שלומל איז אַרויס פון קאָמענדאַנטס ביוראָ. האָט ער עפּעס געפּועלט? יוספס פּנים איז פול מיט געשווילעכץ און בלויע פלעקן; ער מוז זיך באַמיִען זײַן נעבן יוספן. אויב קראַנץ וועט פרעגן פאַר וואָס יוסף איז אַזוי צעשלאָגן זאָל נאָר קײנעם נישט אײַנפאַלן צו זאָגן דעם אמת.

דער קאָמענדאַנט איז אַרויסגעקומען אויסגעפּוצט ווי צון אַ פּאַראַד. ער האָט עפּעס אַ זאָג געטאָן דעם קאָמענדאַנט פון אָרדענונג־דינסט און

יענער האָט באַפוילן אַז יעדער זאָל אויסרופן זײַן נאָמען ווען דער הער קאָמענדאַנט וועט צוקומען צון אים.

קראַנץ האָט געהאַט אין זײַן האַנט די ליסטע און געפונען יעדן נאָמען איידער ער איז געגאַנגען ווײַטער. ווען ער איז צוגעקומען צו יוספן האָט קלמן אויסגערופן דעם נאָמען און צוגעגעבן אַז דער קערל איז אַראָפּגעפאַלן פון אַלע טרעפּ.

„אַך סאָ, וואָרום דען שיקקען זי זאָלכעס שײַס?״ האָט ער זיך אַ בייזער געטאָן אויף קלמנען און אַ געשריי געטאָן צו יוספן: „אָוסטרעטען, לאָוס!״

יוסף איז געבליבן שטיין צעחושט. קלמן האָט אים אַ כאַפּ געטאָן בײַם קאָלנער, אַ ריס געטאָן אים פון דער ריי און געשלעפּט צום טויער. „לאָוס!״ האָט ער אַ געשריי געטאָן ווי פריִער דער קאָמענדאַנט, אַ קאָפּע געטאָן יוספן פון הינטן און אים אַרויסגעשטופּט דרויסן.

ה.

די זיצונג פון יודנראַט איז געווען פול מיט קריגערײַען. דער ערשטער האָט אויפגעהויבן אַ שטורעם דער אַלע מאָל רויִקער ר׳ נטע. זײַן זון, קלמן, וואָלט קיין מאָל נישט מסכּים געווען צו ווערן אַ מיטגליד אין אָרדענונג־דינסט ווען נישט לעמבערגער וואָלט אים, נטען, אײַנגערעדט אַז עס איז לטובת קהל. היטן אָרדענונג — מילא, אָבער דאַרפן שלעפּן מענטשן אָוועקצושיקן... קלמן האָט נישט געוואָלט גיין, האָט דער סטעפּאַן געשריגן אַז דאָס איז נישט־סובאָרדינאַציע״, און דערמאָנט אַז ער, דער יידישער קאָמענדאַנט, מוז וועגן אַלעם באַריכטן צום דײַטשן קאָמענדאַנט. „אַז מײַן קלמן האָט געוואָלט רעזיגנירן פון אָרדענונג־דינסט״, האָט ער ווידער געשריגן אַז דאָס איז דעזערטירונג און ווידער געסטראַשעט צו מעלדן וועגן דעם דעם דײַטשן קאָמענדאַנט. ווייסט דער פּרעזוס וועגן דעם? און ווער האָט געמאַכט דעם מסור סטעפּאַן ווײַס פּאַר אַ מושל איבער די ייִדן? זײַן טאַטע, דער אַפּטייקער, איז שוין מער גוי ווי ייִד, און דער סטעפּאַן האָט שוין נישט געוווינט אין כעלמיש פּאַר די לעצטע פינעף יאָר. „ווער באַשליסט וועגן די זאַכן?״

„נישט איך״, האָט לעמבערגער געענטפערט אַפּאַלאָגעטיש.

„אָבער ווענען אָוועקצושיקן האָט איר באַשטימט״, האָט נטע נישט אָפּגעלאָזט, „איר האָט אַליין צוזאַמענגעשטעלט די ליסטע. מיט וואָס פּאַר

אַ רעכט האָט איר באַשלאָסן אַזעלכע זאַכן אָנעם ראַט? ס'איז פאַראַן אַ ראַט צי נישט?"

„יענע וואָך האָבן מיר עס אויפגענומען ביים ראַט, איר האָט פאַר־געסן? האָט איר אויך פאַרגעסן מיט וואָס עס האָט זיך אויסגעלאָזט? איצט האָט קראַנץ די נעמען און אַדרעסן פון יעדן ייִד, פון אַ זייגקינד ביז אַ זקן. איר ווילט בעסער קראַנץ זאָל אויסקלויבן? איר האָט בעסער געוואָלט קראַנץ זאָל נעמען צוויי הונדערט אַנשטאָט פופציק?"

„איר האָט זיך דערשראָקן ווען קראַנץ האָט געסטראַשעט צו נעמען די מיטגלידער פון יודנראַט!"

„און איר האָט זיך נישט דערשראָקן? יענע וואָך בין איך אַליין גע־גאַנגען צו קראַנצן זאָגן ניין. פאַר וואָס זענט איר נישט געגאַנגען מיט מיר, אפשר ווייסט איר בעסער ווי זיך אויסצוטענהן מיט אים? איר זענט דען זיכער געווען אַז איך וועל צוריקקומען אַ לעבעדיקער? איך בין נישט זיכער געווען. און זאָגט מיר נאָר, ר' נטע, איר האָט געהאַט אַ בעסערן אויסוועג? יאָ, איך האָב אָפגעטאָן אַ שמוציק שטיקל אַרבעט. איך האָב עס אָפגעטאָן פאַר אייַך, איך האָב געמיינט איר וועט מיר דאַנקען דערפאַר".

שלומל איז אַרויס מיט אַ טענה: „איר זענט פּרעזעס פון דער ציוי־ניסטישער אָרגאַניזאַציע און איר האָט אַרויפגעשטעלט אויף דער ליסטע אויך צוויי חלוצים פון היגן קיבוץ. און ווי אַ ביסל אייַנזען פאַר מיר און פאַר ר' נטען וואָס זיצן דאָ מיט אייַך אין ראַט? יאָסל ר' אַהרנס איז ר' נטעס ברודערן־זון און מייַן טאָכטערס חתן".

„איך רעזיגניר!" האָט נטע אַ קלאַפּ געטאָן אין טיש און זיך אויפגעשטעלט.

„אויף וויפל איך ווייס איז אייַער פלימעניק צוריק אין דער היים, שלום האָט אים באַפרייַט", האָט לעמבערגער געוואָלט באַרויִקן ר' נטען.

„ווען איך בין אַרויס פון דער היים צו גיין צום קאָמענדאַנט האָב איך נישט געוווסט צי איך וועל נאָך צוריק קומען", האָט שלום זיך אויך אויפגעשטעלט. „איך רעזיגניר אויך".

„דאָס האָב איך פריִער געזאָגט", האָט לעמבערגער אויך זיך אויפגע־שטעלט, „עטלעכע מאָל אַ וואָך גיי איך און ווייס נישט צי איך וועל צוריק קומען. איך רעזיגניר אויך".

ר' נטע האָט זיך צוריק אַוועקגעזעצט. „קיינער האָט אייַך נישט געבעטן צו דעם, אָבער איצט — —"

„ס'איז דאָ ווער עס זאָל פאַרנעמען אונדזער פּלאַץ", האָט לעמבער־

גער געענטפערט. „סטעפאַן ווײַס וועט שאַפן אַ נײַעם יודנראַט. ער וועט זײַן דער עלטסטער סײַ פון ראַט, סײַ פון דער אָרדענונג־דינסט. איך רעד נישט פון דער העלער הויט, קראַנץ האָט מיר שוין געזאָגט אַז ער איז מער צופרידן פון אים ווי פון מיר. דאָס וועט אפשר געשען, צי מיר ווילן עס אָדער נישט".

שלום האָט זיך אויך צוריק אָוועקגעזעצט און עס האָט אײַנגעטרעטן אַ לאַנגע שטילקייט. מע האָט נישט אַלע מאָל מסכּים געווען מיט דעם דאָקטאָר. אויך פאַר דער מלחמה פלעגט ער אַ מאָל גיין צו ווײַט ווען ער האָט זיך פאַרכלינײַעט מיט זײַן פּויליש פּאַטריאָטיזם, אָבער קיינער האָט נישט געספקט אין זײַן ערלעכקייט און אָרנטלעכקייט. וואָס ווייסט מען וועגן דעם אַפּטייקערס זונדל? ער האָט עטלעכע יאָר שטודירט אין וואַרשע און דערנאָך געאַרבעט בײַ אַן אַדוואָקאַט אין לובלין. ווער טאַקע האָט אים רעקאָמענדירט צו קראַנצן? ביז ער איז געוואָרן קאָמענדאַנט פון דער אָרדענונג־דינסט האָט ער מיט די ייִדן אין שטאָט קיין שום שײַכות נישט געהאַט.

„איך בעט אײַך, דאָקטאָר לעמבערגער", האָט נטע איצט גערעדט מיט אַ תּחנונימדיק קול, „לאָזט מיך אַרויס פון דעם. איך בין שוין נישט יונג, און ס'געזונט איז אויך נישט ווי עס דאַרף צו זײַן. איר ווייסט דאָך צום בעסטן, איר זענט דאָך מײַן דאָקטאָר".

„קראַנץ איז געפערלעכער פון אַ קרענק און איך האָב אים איבער מײַן קאָפּ יעדן טאָג. מײַן צוריקקומען אַהער איז געווען משוגעת. ס'איז נאָך אַלץ מעגלעך זיך אַריבערצוכאַפּן אויף דער רוסישער זײַט. מיר שווימען צוזאַמען, אָדער זינקען צוזאַמען, ר' נטע".

לעמבערגער איז געווען אַזוי דערשעפּט נאָך דער זיצונג פון יודנראַט אַז ער האָט קוים געשלעפּט זײַנע פיס אַהיים. האָט לענאַ נישט געענטפערט אויף זײַן „גוטנאָוונט" ווען ער איז אַרײַן אין שטוב, אָדער האָט ער נישט דערהערט איר ענטפער? וואָס איז ווידער געשען? זי זיצט אין דעם פאָטעל אַזוי אומבאַוועגלעך, איר קאָפּ אַרײַנגעזונקען אין די אַקסלען ווי זי וואָלט גאָר קיין האַלדז נישט געהאַט. אויך איר פלייצע איז געזונקען ווי זי וואָלט נישט געזעסן, נאָר געהויערט אין דעם פאָטעל. זי האָט אים נישט אַקעגנגעטראָגן אַ שמייכל ווען ער איז צוגעקומען צו איר, זי האָט אין גאַנצן נישט רעאַגירט אויף זײַן צוקומען. אַבי ער האָט געמיינט אַז זי איז שוין איבערגעקומען די דעפּרעסיע אין וועלכער זי איז אַרײַנגעפאַלן נאָך אַלעקס טויט. „דאַברי וויעטשור, גוטנאָוונט, לען", האָט ער

ווידער אַ זאָג געטאָן און זיך נישט דערוואָרט אויף אַן ענטפער. ער האָט געהערט אַ מאָדנעם גערודער אין אַנדערן צימער און איז אַוועק אַהין.

אין דעם אַנדערן צימער איז אַלץ געווען צעוואָרפן, האַלינקע האָט אַרײַנגעסדרט אירע זאַכן אין צוויי רוקזעק.

וואָס טוט זיך דאָ, האַלינקע?"

„איך פּאַק מײַנע זאַכן".

„דאָס זע איך".

„איך צי זיך אַריבער צו די חלוצים".

„וואָס עפּעס פּלוצלינג?"

„איך האָב געוווינט מיט זיי איידער דו און די מאַמושאַ זענען צוריק־געקומען".

„איצט זענען מיר דאָ. און צו וואָס דאָס פּאַקן? קאָנסט גיין דאָרט ווען ס'ווערט דיר אומעטיק דאָ, און דערנאָך צוריקקומען אַהיים".

„דאָ איז מער נישט מיין היים און איך וועל מער נישט צוריקקומען".

„האַלינקע!"

האַלינקע האָט ווײַטער געפּאַקט.

„איך בין צו פיל פאַרנומען מיט קהלישע געשעפטן און די מאַמושאַ איז לעצטנס נישט צו פיל באַרעדעוודיק. עס איז דיר פריילעכער אין קיבוץ, דאָס קאָן איך פאַרשטיין, אָבער דײַן היים איז דאָ".

„דאָ? ווו מע מאַכט ליסטעס פאַר די דײַטשן, ווו מע פאַרמישפּט חלוצים צום אַוועקשיקן? ווו מע רוימט אָפּ פון וועג יוסף פרידע, איז נישט מײַן היים!"

„דאָס איז זייער בקמה? אַנגעהעצט דיך קעגן טאַטן?"

„דאָס איז דײַן נקמה. יוסף איז געווען קעגן דײַן פּאָליטיק, האָסטו זיך נוקם געווען. דאָס איז נידעריקער פון יעדער קריטיק".

„דו רעדסט צו דײַן טאַטן!"

„ווער עס האָט דאָס געטאָן איז נישט מײַן טאַטע!"

זײַן גוף איז לעמבערגערן געוואָרן אַזוי שווער אַז ער האָט אים נישט געקאָנט דערטראָגן אויף די פיס, ער האָט שווער זיך אַראָפּגעזעצט אויפן בעט און פּראָבירט אַ שלונג טאָן פּײַכט צו מאַכן די קעל. עס האָט אים געשטאָכן אין האַלדז ווי ער וואָלט אַראָפּגעשלונגען טשוועקעס. עס האָט גענומען אַ ווײַלע ביז ער האָט אָפּגעכאַפּט דעם אָטעם. די ברוסט האָט זיך געהויבן, נישט ווי ער וואָלט זיך אַראָפּגעזעצט, נאָר ווי ער וואָלט אַרויפגעלאָפן אויף אַ משופּעדיקן באַרג. ווען ער האָט גענומען רעדן איז זײַן קול געווען הייזעריק ווי נאָך אַ פאַרקילונג: „דאָס איז שוין צו פיל,

צו פיל אַפילו פאַר מיר. איך וואָלט דיך געלאָזט גיין. הלוואי נישט, אָבער דו וועסט זען ווער עס איז גערעכט. אָבער די מאַמעשי, גיב אַ קוק אויף איר, וועסטו זען וואָס דו האָסט אָפּגעטאָן".

„איך האָב אָפּגעטאָן? איך?"

„צוויי קינדער. אַלעקן האָט מען אַרויסגעטראָגן אויף אַ מיטה, דו גייסט אַליין אַוועק. אַלעק האָט זיך כאַטש געשיידט מיט ליבשאַפט..."

„טאַקע ווײַל איך — —" זי האָט געוואָלט זאָגן „טאַקע ווײַל איך האָב דיך ליב געהאַט", אָבער נישט געקאָנט אַרויסברענגען דאָס וואָרט „ליב", האָט זי זיך צוריקגעכאַפּט: „טאַקע ווײַל איך פלעג אַזוי שטאַלץ זײַן מיט דיר, טוט עס אַזוי וויי".

„האַלינקע, קינד מײַנס, לאָז זיך נישט אָנהעצן קעגן דײַן טאַטן".

„זאָג מיר נאָר איין זאַך: דו האָסט אַרויפגעשטעלט יוספס נאָמען אויף דער ליסטע?"

„יאָ, אָבער — —"

„מער דאַרף איך גאָרנישט וויסן".

ער איז אויפגעשפרונגען, אָנגעכאַפּט זי בײַ ביידע אַקסלען און זי געטרייסלט: „דו און יוסף און אײַער גלײַכן זענען די גרעסטע חכמים, האַ? איר ווייסט גענוי וואָס צו טאָן און ווי צו האַנדלען? איך בין דאָ נישט געווען דעם שוואַרצן מיטוואָך, דו ביסט יאָ געווען. דו ווייסט אַז הונדערטער, אפשר טויזנטער לעבנס שטייען אין קאָן, ליגן אויף דער וואָגשאָל. איר ראַצערס וועט אָננעמען די באַשלוסן וואָס זאָלן אַריבער־וועגן דאָס ציינגל? ווער נאָך, ווי דו, ווייסט אַז אַלץ וואָס איך טו טו איך לטובת הכּלל, אַז איך געניס נישט פון מײַן פּאָזיציע די ווערט פון אַ שפּענדל..."

„מאַכט, דו האָסט פאַרכאַפּט די גאַנצע מאַכט".

ער האָט אָפּגעלאָזט אירע אַקסלען און געפרעגט: „האָט די מאַכט מיך קאָרומפּירט?" ער האָט מיט בעטנדיקע אויגן געוואַרט אויף אַן ענטפער.

„דו האָסט אויסגענוצט דײַן מאַכט פּטור צו ווערן פון אַ קעגנער. ער האָט דיך גערופן 'קאָלאַבאָראַטאָר' און דו האָסט אויסגענוצט די ערשטע געלעגנהייט זיך נוקם צו זײַן".

ער האָט זיך צוריק אַראָפּגעלאָזט אויפן בעט. ער האָט געזען אַז וואָס נאָר ער זאָל נישט זאָגן וועט ער זי נישט איבערצײַגן. אָבער ער האָט ווײַטער גערעדט: „אַוודאי האָט עס וויי געטאָן. אָבער נישט נקמה בין איך אויסן געווען. אַ מאָל, נאָך דער מלחמה וועל איך אים רופן צון אַ

חברים־געריכט. אַפילו ער זאָל מיך טויזנט מאָל איבערבעטן וועל איך אים נישט דערלאָנגען די האַנט. אָבער כּדי צו דערלעבן יענע צייט מוז מען איצט בייגן דעם קאָפּ. איך נעם מיין האַרץ אין די הענט צען מאָל אַ טאָג כּדי מיר אַלע, דיין חבר יוסף אַריינגערעכנט, זאָלן דערלעבן דעם סוף פון דעם קאַשמאַר. מע מוז זיך אָנגורטן מיט געדולד, אויס־דויער און אייזערנע נערוון כּדי אויסצוהאַלטן ביז דער הונט קראַנץ, וועט פּגרן, אָדער ביז זיין פּריץ וועט פּגרן. קומט אַזאַ שנעק און וויל דיקטירן אַ גאַנצע עדה זאָל לויפן מיט פאַרמאַכטע אויגן אויפן ראַנד פון אַפּגרונט. אפשר וואָלט איך אים געקאָנט מוחל זיין אויב ער וואָלט געהעצט נאָר קעגן מיר. אָבער ער העצט קעגן דעם איינציקן וועג צו ראַטירונג. דערמיט שטעלט ער אין סכּנה אונדזערע אַלעמענס לעבנס; עס וואָלט געווען אַ מיצווה אים אָוועקצושיקן".

לעמבערגער איז אַנטשוויגן געוואָרן, נישט געהאַפּט אַז ער האָט זי איבערגעצייַנט, אַפילו זיך נישט געריכט אויף קיין ענטפער. אָבער האַלינקע איז געווען פאַרביסן: „איך בין אויף זיין זייט. איך האָב די זעלביקע אידייען, וואָלטסטו מיך אַרויפגעשטעלט אויף אַזאַ ליסטע?"

לעמבערגער האָט אַרויפגעקוקט צון איר מיט אויפגעריסענע אויגן.

„גיב אַ טראַכט, ביי קראַנצן איז דאָך אַלץ מעגלעך. מאָרגן, איבער־מאָרגן קאָן ער פאָדערן עפּעס אַנדערש. אויב עס זאָל גיין וועגן דיין אייגן קינד, וואָס וואָלטסטו געטאָן? וואָלטסטו אַרויפגעשטעלט מיין נאָמען אויף דער ליסטע כּדי מיט דעם צו באַשיצן קהל?"

„זאָל איך פריער אַן אַפּאָפּלעקציע קריגן, זאָל איך פריער אויסגע־ריסן ווערן מיט דער ערגסטער מיתה־משונה, איידער איך וועל דאַרפן אָננעמען אַזאַ באַשלוס", האָט עס אַרויסגעבראָכן פון אים מיט אַ כאָרכלענ־דיק קול און מיט ווערטער און אַ לשון וואָס זענען נישט געווען זיינע.

זענען אירע ווערטער געווען אַזוי סוגעסטיוו? האָט זיך אויפגעהויבן אַ פאָרהאַנג און ער האָט געקאָנט אַריבערקוקן צו שפּעטערדיקע טעג? ער האָט עס געזען ווי עס וואָלט פאָרגעקומען איצט און ער האָט מער נישט געהאַט קיין ספק אַז עס וועט קומען צו דעם. ער האָט עס דערפילט אין זיין יעדן אבר, ווי ער וואָלט שוין איצט געדאַרפט מאַכן דעם באַשלוס און געבן דעם ענטפער. זיין שיידל האָט געריסן צו שפּאַלטן זיך ווי דער ענטפער וואָלט באַדאַרפט אַרויסברעכן דורכן שפּיץ קאָפּ. אַרויסגעבראָכן האָט עס דורכן מויל מיט אַזאַ שטורעם ווי אַלע געדערעם, אַלץ פון אינעווייניק, וואָלטן זיך געריסן אַרויס, צו אַנטלויפן פון זיין זינקענדיקן גוף...

טאַדעוש לעמבערגער איז צו מאָרגנס נישט אויפגעשטאַנען פון בעט. זײַן ווײַב און טאָכטער האָבן נישט צוגעלאָזט צו אים, נישט קיין פּאַציענטן און נישט די מענטשן פון יודנראַט. מע האָט געקלונגען פון דער קאָמענדאַנטור; האַלינקע האָט געענטפערט אַז דער טאַטע איז קראַנק און קאָן נישט קומען צום טעלעפאָן.

ו.

דער קאָמענדאַנט האָט צוגעטראַכט עפּעס נײַעס. אין שטאָט איז אַ דוחק אין דירות און מע דאַרף אײַנשרומפּן דעם ייִדן־קוואַרטאַל. דער קוואַרטאַל דאַרף אויך אָפּגעצוימט ווערן מיט אַ מויער. וועגן ציגל פאַר דער מויער דאַרף מען זיך נישט זאָרגן, מע וועט נוצן די מצבות פון דעם ייִדישן בית־עולם.

עס זענען שוין געהאַט אָנגעקומען ידיעות פון אַנדערע שטעט וועגן אָפּגעצוימטע ווינקוואַרטאַלן פאַר די ייִדן, אָבער דאָס צעשטערן דעם בית־עולם איז געווען אַן אָרטיקע גזירה, צוגעטראַכט דורך קראַנצן צו דערקוטשען די ייִדן. די גרענעצן פון דעם ייִדן־קוואַרטאַל זענען נאָך נישט געווען פעסטגעשטעלט און מע האָט שוין געפירט צום ייִדישן בית־עולם די אַרבעטערס וואָס דער יודנראַט האָט צוגעשטעלט, זיי זאָלן אַרויסרײַסן די מצבות. די אויפזעערס האָבן צעשלאָגן עטלעכע חלוצים וואָס האָבן זיך אָפּגעזאָגט דאָס צו טאָן.

שלומל און נטע זענען ביידע געקומען צו לויפן צום דאָקטאָר. האַלינקע האָט זיי פאַרשטעלט דעם וועג. שלומל האָט זי אַוועקגעשטופּט אין אַ זײַט און געלאָפן גלײַך צו דער צווייטער שטוב ווו לעמבערגער איז געווען אין בעט. מער ווי די צוויי שטובן האָבן די לעמבערגערס דאָ נישט געהאַט. שלומל און ר׳ נטע האָבן אים געמוזט אונטערהאַלטן ווען ער איז אַרויס פון בעט, ער האָט זיך געוואַקלט אויף די פיס ווי נאָך אַ לאַנגער קרענק.

„ער נעמט, ברוך־השם, דאַרף מען ווידער פּראָבירן געבן", האָט שלומל געטענהט, „ער האָט באַפרײַט יאַסלען און אַפילו נישט גענומען קיין אַנדערן אויף זײַן אָרט. אָבער דאָ קאָן איך נישט גיין נאָר מיט אַ גאָלדענעם זייגער. מע דאַרף ראַטעווען דעם בית־עולם, מע דאַרף די לעבעדיקע אויך ראַטעווען. אויב מ׳עט אונדז חלילה אָפּשליסן הינטער אַ מויער..."

שלומל האָט מיטגענומען ר׳ נטען כּדי ער זאָל אים העלפן איבער־

צייַגן דעם דאָקטאָר אַז מע זאָל צונויפנעמען געלט אויסצוקויפן זיך פון דער גזירה, אָבער ר׳ נטע איז גאָר געווען קעגן. „מייַן אַהרן זאָגט אַז די גאַנצע גזירה איז אַ פּועל־יוצא פון דעם וואָס מע האָט אויסגעקויפט זייַן יאָסל. דער צורר קראַנץ וועט האַלטן אין איין אויסטראַכטן גזירות כּדי מע זאָל זיך דאַרפן אויסקויפן״.

„וועט מען זיך אויסקויפן און ווידער אויסקויפן, ביז דער אייבערשטער וועט העלפן און מיר וועלן אויסגעלייזט ווערן פון זייַנע הענט״. האָט שלומל זיך געהאַלטן בייַ זייַנס.

„ער קען שנעלער אויסטראַכטן גזירות ווי מיר שאַפן געלט״.

„מיר האָבן דען אַן עצה? מע האָט שוין אָנגעהויבן חרוב מאַכן דעם בית־עולם״, האָט שלומל נישט אָפּגעלאָזט.

„טאָ וואָס עצהט ר׳ אַהרן?״ האָט לעמבערגער געוואָלט הערן פון נטען.

„מייַן ברודער זאָגט אַז מע דאַרף נעמען אַ בייַשפּיל פון דעם מהר״ם פון ראָטענבורג, נישט ווייַזן אַז מ׳עט שיטן מיט געלט אָפּצושרייַען יעדע גזירה וואָס ער וועט אויסטראַכטן״.

„דאָס איז דאָך געווען טאַקע אין דייַטשלאַנד״, האָט לעמבערגער זיך דערמאָנט. דער אימפּעראַטאָר האָט פאַרלאַנגט אַ גרויסע סומע, און די ייִדן זענען גרייט געווען עס צו באַצאָלן צו באַפרייַען זייער רבֿ, אָבער דער רבֿ האָט זיי פאַרבאָטן עס צו טאָן. ער האָט געזאָגט אַז דאָס וועט גורם זייַן מע זאָל כּסדר אייַנזעצן חשובֿע ייִדן אין תּפֿיסה כּדי קהל זאָל זיין געניייט זיי אויסצוקויפן״.

„און וואָס איז געווען דער סוף?״ האָט שלומל געוואָלט וויסן.

„דער מהר״ם איז געשטאָרבן אין תּפֿיסה. זיבן יאָר איז ער געזעסן ביז זייַן פּטירה, ער האָט אין תּפֿיסה אָנגעשריבן זייַנע וויכטיקסטע ווערק, אַזוי דאַכט זיך מיר״, האָט דער דאָקטאָר געפונען אַ צייַט זיך צו באַווייַזן מיט זייַנע קענטענישן אין ייִדישער געשיכטע.

שלומל איז אַזש אויפגעשפּרונגען פון זייַן בענקל מיט אומגעדולד. „ווען ר׳ מאיר פון ראָטענבורג איז געווען אין תּפֿיסה זענען אַלע אַנדערע ייִדן געווען דרויסן און אים אַרייַנגעשיקט אַלץ, ער זאָל דאָרט קאָנען זיצן און שרייַבן זייַנע חיבורים. דאָ, אויב מ׳עט נישט תּיכּף עפּעס טאָן וועלן מיר אַלע זייַן אין אַ תּפֿיסה״.

„אַהרן האָט מתּיר געווען די ייִדישע אַרבעטערס זאָלן רייַסן די מצבֿות פון די קבֿרים״, האָט ר׳ נטע ווייַטער דערציילט, „נעכטן ווען זיי האָבן זיך אָפּגעזאָגט עס צו טאָן, האָט מען זיי געשלאָגן מכּות רצח״.

„פאַר די טויטע זאָרג איך זיך נישט", האָט דער דאָקטאָר זיך אָנגע־רופן, אָבער ר' שלום איז גערעכט, אויב די לעבעדיקע וועלן זיין אָפּגע־שלאָסן הינטער דער וואַנט פון מצבות, ווער וועט זיי אַריינשיקן אַ שטיקל ברויט ?"

„דער פאַן דאָקטאָר איז נישט געזונט, מוזט איר, ר' נטע, אַרויסגיין מיט מיר צוזאַמענגעמען אויף אַ שיינער מתנה".

„אויב דער דאָקטאָר האַלט אַז דאָס איז דער וועג, וועל איך געבן מיין חלק", האָט נטע געענטפערט.

„איך גיב מיין חלק און איך טו אויך דאָס געפערלעכסטע, איך טראָג עס אַוועק צו דעם רוצח. איר זענט גרייט זיך ביטן מיט מיר ?" איז שלומל געוואָרן אין כּעס.

„גייט מיט אים, ר' נטע", האָט לעמבערגער געבעטן, „עס איז סיי ווי נישט גוט איין מענטש זאָל סיי צוזאַמענעמען סיי אַוועקטראָגן. מיר זענען אַלע צוזאַמען אין דעם אחריות פאַר קהל".

„נישט גאַנץ קהל איז מסכּים צו דעם. מיין אהרן איז קעגן".

„דאָ דאַרף מען נאָר אַריבערציִען די צייט ביז ענגלאַנד און פראַנקרייך וועלן זיך אַ נעם טאָן און זיך אַ ריר טאָן. ווען קראַנץ וועט זען אַז זיי זענען אויף צרות וועט ער שוין מורא האָבן פאַר זיינע אייגענע ביינער".

שלומל גראָסמאַן איז געווען אַ קליין, דאַר ייִדעלע. אַז ער איז געשטאַנען צווישן דערוואַקסענע האָט מען אים קוים אַרויסגעזען; אַז ער האָט גערעדט האָט מען קוים געהערט זיין קינדעריש קולעכל, אָבער ער איז געווען אָנגעזען אין שטאָט און מע האָט זיך צוגעהערט צו זיין קול. ער איז געווען אַן עסקן אין שטאָטישע מוסדות, מע האָט אים גענומען פאַר אַ בורר ביי דין־תּורות וועגן ענינים פון מיסחר. מע האָט אים געהאַלטן פאַר אַ שׂכלדיקן מענטש. ער איז געגאַנגען שנעל, גערעדט שנעל, און געקענט שנעל געפינען אַ פּשרה אַריינצוברענגען שלום צווישן צעקריגטע צדדים. נישט־צופרידענע אין אַ דין־תּורה האָבן געזאָגט אַז ער איז אַ דרייקאָפּ. גערדרייט האָט ער נאָר מיטן גראָבן פינגער און דערקלערט אַן ענין מיט אַ גמרא־ניגון, אָבער זיין שׂכל איז געווען גראַד, זיין דענקען לעבעדיק. ווען מע האָט געדאַרפט איניציאַטיוו אָדער מוט, האָט עס אים נישט אויסגעפעלט, ווי עס האָט זיך אים אַרויסגעוויזן ביים ראַטעווען יוסף פרידע. ער איז אַוועק צום קאָמענדאַנט און געבעטן מוחל זיין פאַרן צונעמען צייט, אָבער עס האָט זיך אים געטראָפן צו קויפן אַ גאָלדע־נעם לאָנזשין־זייגער, דער בראַסלעט איז אויך פון גאָלד, און ער מיינט אַז אַזאַ זייגער פּאַסט פאַר דעם הויפּט פון דער שטאָט. דער הער קאָמענ־

דאַנט דאַרף זיך נישט זאָרגן וועגן פּרײַז. אַז ער האָט געזאָגט זײַן טאָכטערס חתן, דעם יונגן פרידע, פאַר וועמען ער וויל דאָס קויפן, האָט יענער פאַר־לאַנגט נישט מער ווי זיבעצן זלאָטעס. ער איז אַ ווילער בחור, זײַן טאָכטערס חתן, כאָטש אַ קרענקלעכער. ער קאָן נישט פאַרשטיין פאַר וואָס לעמבערגער — אַ דאָקטאָר — האָט אַרויפגעשטעלט זײַן נאָמען אויף דער ליסטע פון די פּופּציק. אַכיבע ער האָט געמיינט ס'איז עמעץ אַנדערש. אַז דער הער קאָמענדאַנט וועט נאָר איין קוק טאָן אויף דעם יאָזעף פרידע וועט ער אים זיכער אַהיימשיקן. דער הער קאָמענדאַנט האָט געפּאָדערט אַרבעטערס און דער איז אַ שוואַכלינג, קוים וואָס ער זשיפּעט. יאָזעף, אָדער יאָסל פרידע איז דער נאָמען.

קראַנץ האָט דעמאָלט צוגענומען דעם זייגער און אַפילו נישט באַצאָלט די זיבעצן זלאָטעס, ער דאַרף גאָר נישט דעם גאַנצן אַנשטעל. יוספן האָט ער באַפרײַט.

איז דאָס נישט־באַצאָלן די זיבעצן זלאָטעס געווען אַן אַנצוהערעניש אַז מע קאָן דרייסט קומען צון אים מיט אַזעלכע פּראָפּאָזיציעס?

פון דעסט וועגן איז שלומל ווידער געקומען צום קאָמענדאַנט מיט אַן אויסרייד. ער האָט געבעטן אַ „פּאַסירשײַן" צו מעגן פאָרן קיין וואַרשע. ער האָט געשעפטלעכע פאַרבינדונגען אין וואַרשע און וויל פאָרן אײַנ־קויפן אַ ביסל סחורה. אפשר דאַרף דער הער קאָמענדאַנט עפּעס, וועט ער עס גערן אײַנקויפן, אפשר אַ זילבערפוקס פאַר דער פרוי, אפשר צירונג. דאָ איז אַלץ מיט גאָלד צו גלײַך, אין וואַרשע קאָן מען עס באַקו־מען בחצי־חינם.

דער קאָמענדאַנט האָט געוואָלט וויסן וויפל אַ זילבערפוקס קאָן קאָסטן אין וואַרשע.

„פאַראַן פאַרשידענע פוקסן פאַר פאַרשידענע פּרײַזן. וויפל וואָלט דער הער קאָמענדאַנט אויסגעגעבן דאַרויף?"

„פינעף און צוואַנציק זלאָטעס פאַר אַ שיינעם".

„איך נעם זיך אונטער צו געפינען פאַר דעם הער קאָמענדאַנט דעם שענסטן זילבערפוקס פאַר אַ פינעף און צוואַנציקער. וואָס נאָך דאַרף דער הער קאָמענדאַנט? אין וואַרשע קאָן מען באַקומען דאָס בעסטע לעדער, די שענסטע וואָלענע סחורות, אַפילו זײַדנס. מע זאָגט אַז אַפילו כינעזישן טיי און בראַזיליאַנער קאַווע. עכטע קאַווע, נישט ערזאַץ. אַזוי לאַנג ווי דער ייִדישער קוואַרטאַל וועט נישט אָפּגעשלאָסן ווערן און מע וועט קאָנען זיך באַוועגן פרײַ, נעם איך זיך אונטער צוצושטעלן אַלץ וואָס דער הער קאָמענדאַנט וועט באַשטעלן".

דער קאָמענדאַנט האָט אויסגערעכנט וואָס ער באַשטעלט און אויס־געשריבן אַ פּאַסירשיין אויף שלומס נאָמען צו פאָרן קיין וואַרשע. דער פּאַסירשיין איז געווען בעסער ווי שלום האָט עס זיך פאָרגעשטעלט, עס איז דאָרט געווען געשריבן אַז ער פאָרט איינקויפן פאַר דער קאָ־מענדאַנטור.

פאַר דעם אַוועקגיין האָט שלום זיך דערמאָנט אַז ער האָט אויך געוואָלט רעדן מיטן הער קאָמענדאַנט וועגן די שטיינער פון יידישן בית־עולם. ער האָפט אַז דאָס איז נישט קיין איילִיקער ענין און ער וועט האָבן צייט צו רעדן וועגן דעם נאָכן צוריקקומען פון וואַרשע.

דער קאָמענדאַנט האָט באַשטעטיקט אַז עס איז נישט אייליק.

„דאָ וועט דערווייל גאָרנישט געשען?"

„קיינע אַנגסט", האָט דער קאָמענדאַנט אים באַרויִקט.

שלום האָט דערנאָך געזאָגט: „'מעז יצא מתוק', פון דער גזירה איז אַרויסגעקומען אַ טובה". מע האָט נישט אָנגערירט דעם בית־עולם, מע האָט מער נישט גערעדט וועגן פאַרקלענערן אָדער אָפּזונדערן דעם יידישן וווינפערטל. צו די באַשטעלונגען פון דעם שטאָט־קאָמענדאַנט זענען צוגעקומען באַשטעלונגען פון אַנדערע הויכע שישקעס, אַפילו דער שעף פון געסטאַפּאָ האָט באַשטעלט. זיי האָבן זיך בכלל נישט געהיטן דערמיט, ווי שוחד וואָלט ביי זיי געווען אַ מיצווה. אַ מיטל אַרויסצופרעסן באַהאַל־טענע יידישע פאַרמעגנס איז עס זיכער געווען. שליחים פון יודנראַט זענען אָפט געפאָרן קיין וואַרשע איינקויפן, און אַ דייטשער באַגלייטער איז געפאָרן מיט זיי, היטן מע זאָל נישט קאָנפיסקירן די סחורה. דער באַגלייטער האָט געהאַט זיינע אייגענע באַשטעלונגען און עס האָט אים נישט געאַרט אַז די שליחים האָבן איינגעקויפט סחורה פאַר אַלע יידישע סוחרים. דער קליינער שלומל האָט דערפירט דערצו אַז אין די מיסחרים האָט מען פאַרדינט נאָך מער ווי מע האָט באַדאַרפט געבן די דייטשן. די יודנראַט־שליחים זענען געוואָרן די שפּיליטערן פאַר אַלע שטאָטישע סוחרים, און מיסחר האָט געבליט. כעלמישע יידן האָבן געשיקט שפּייזפּע־קלעך צו זייערע קרובים איבער דער גאַנצער גענעראַל־גובערניע, וואַרשע אַריינגערעכנט.

קאַפּיטל נײַן

אַ חתונה

א.

גענים האָט געהאַט איר וואַקאַציע סוף אויגוסט אָבער היטלערס מלחמה־דראָונגען האָבן צעשטערט אַלע פּלענער ערגעץ אַוועקצופאָרן. כעמיע איז געווען אַ קאַפּראַל אין רעזערוו און דערוואַרט אַ מאָביליזיר־צעטל. אַנשטאָט צום ים קיין צאָפּאָט ווי זיי האָבן געפּלאַנט זענען ביידע, גענים און כעמיע, געפאָרן אַהיים קיין כעלמיש. די מלחמה האָט אויס־געבראָכן און קיין מאָביליזיר־צעטל איז נישט אָנגעקומען. ווען די רעגירונג האָט גערופן דורכן ראַדיאָ אַלע קאָמפּעציקע מענער זאָלן אַוועק קיין מיזרח האָט כעמיע פּאַרפּאַקט אַ רוקזאַק און אַרויס פון שטוב.

די פּוילישע אַרמיי האָט נאָכן ערשטן קלאַפּ נישט באַוויזן זיך צו באַפעסטיקן אויף אַ נײַער ליניע, נישט בײַ דער ווײַסל און נישט בײַ די טײַכן סען אָדער בוג. די רויטע אַרמיי האָט אומגעריכט גענומען מאַרשירן אַריבער דער רוסישער מערב־גרענעץ מיט פּוילן; כעמיע איז געבליבן מיזרח־זײַט פון בוג, אויף דער רוסישער זײַט.

נישט לאַנג נאָך דעם ווי וואַרשע האָט קאַפּיטולירט האָט עמעץ געבראַכט אַ ידיעה פון כעמיען. ער האָט אַוועקגעוואַנדערט ביז ביאַליסטאָק. מע לעבט דאָרט אויך נישט קיין האָניק אָבער ס׳איז אַלץ בעסער ווי בײַם דײַטש. זאָל גענים קומען צון אים ווי לאַנג מע קאָן נאָך אַריבער די גרענעץ.

יעדעס מאָל ווען מע האָט געבראַכט אַ בריוול פון כעמיען האָט ער געהאַט אַן אַנדערע פּרנסה. ער האָט געשריבן אַז מע קאָן זיך אַן עצה געבן, פאַר וואָס קומט נישט גענים?

דער כעמיע טויג זיך אויס צו פּרנסה. ער האָט זיך דערוווּסט אַז די געזעלשאַפט אַזע האָט פּראָקלאַמירט אַ קאַמפּאַניע פאַר ריינקייט כדי צו פאַרהיטן פון עפּידעמיעס, האָט ער זיך דערמאָנט אין אַ פאַרלאָזענער קאָנסערוון־פאַבריק ווו ער האָט איבערגענעכטיקט די ערשטע נאַכט אין שטאָט. דעמאָלט האָט ער געטראַכט אַז אויב ער וואָלט געקאָנט אונטער־הייצן איינעם פון די גרויסע קעסלען וואָלט אים געווען וואַרעם צו שלאָפן. קוילן זענען דאָרט געווען אָבער עקספּערימענטירן מיט פײַער האָט ער

מורא געהאַט. ער האָט זיך איצט דערמאָנט אין די קעסלען און אַ טראַכט געטאָן אַז מע וואָלט געקאָנט קאָכן אין זיי די וועש פון טויזנטער פּליטים. ער אַליין וואָשט זײַן וועש אין אַ שיסל קאַלט וואַסער. עס מערן זיך די ווערעם, הלוואַי זאָל ער נישט קראַנק ווערן.

כעמיע איז צו ערשט אַוועק אין דער פאַבריק. ער איז עטלעכע מאָל פאַרבײַ דעם בנין און אים נישט דערקענט. די שויבן אויסגעהאַקט, די טירן אויפגעפּראַלט. ווען ער איז אַרײַן האָט ער אויך אינעווייניק נישט דערקענט די פאַבריק. די מאַשינען זענען נישט געווען, אָבער די גרויסע קעסלען זענען געבליבן. פאַר וואָס די רוסן האָבן נישט אַרויסגעפירט די קעסלען ? אפשר האָבן זיי גענוג קעסלען און האָבן אַרויסגעפירט נאָר דאָס וואָס זיי האָבן נישט. אפשר איז עס סתם אַ גאָט־זאַך קעסלען איז אַלץ וואָס ער דאַרף פאַר אַ וועשערײַ, עס איז אַפילו פאַר זײַן טובה וואָס די רעשט פון דער פאַבריק איז ליידיק.

כעמיע האָט אַלע מאָל פּײַנט געהאַט צו האַנדלען מיט געזעלשאַפטלעכע אָרגאַניזאַציעס און מיט טויזנט באַלעבאַטים, אָבער איצטער איז קיין ברירה נישט געווען. ער האָט אַרײַנגעקלאַפּט אין די קעפּ פון די ביוראָ־מענטשן זײַנע אידייען. קעסלען זענען פאַראַן, פּליטים וואָס זוכן אַרבעט זענען פאַראַן. וועש איז נישט גענוג פאַראַן, און וואָס עמעץ האָט יאָ, איז שמוציק און דאַרף געקאָכט און געוואַשן ווערן אויסצוראַטן די לײַז.

אַ פּאָר טעג שפּעטער האָט מען שוין אַרײַנגעשטעלט אין די פּענצטער שטיקלעך טאָוול, ברעטלעך, שטיקלעך בלעך, און וואָס נאָר מע האָט געקאָנט אַרײַנפּאַסן כּדי עס זאָל נישט אַרײַנבלאָזן דער קאַלטער ווינט. ערשט איצט האָט מען געקאָנט אײַנגעצן די הענט און עטלעכע צענדליק ווײַבער האָבן גענומען שײַערן די מיט שמוץ פאַרוואַקסענע קעסלען.

אַ וואָך שפּעטער האָט שוין געאַרבעט די קאָאָפּעראַטיווע וועשערײַ. עפּעס אַן אינספּעקטאָר האָט אים געפרעגט וואָס ער האָט געטאָן פאַר דער מלחמה, האָט ער געוויזן זײַנע מוסקלען און זײַנע ברייטע, שטאַרקע הענט. „יאָ, דאָס זענען פּראָלעטאַרישע הענט”, האָט יענער באַשטעטיקט.

כעמיע האָט באַפוילן מיט יעדער געלעגנהייט, געניע זאָל קומען וואָס שנעלער, קלמן און רוכטשע זאָלן אויך קומען, אַפילו טאַטע־מאַמע זאָלן קומען. ער וועט האָבן אַ פּאָסטן פאַר ר׳ נטען ; ער האָט שוין גערעדט וועגן דעם מיט וועמען מע דאַרף.

כעמיע האָט געמיינט אַז זיי האָבן נאָך דאָס געוועלב מיטן גאַנצן לעדער, דאָך האָט ער געעצהט זיי זאָלן אַלץ באַהאַלטן, באַגראָבן און קומען. מיט אַ שטיקל ברויט וועט מען זײַן פאַרזאָרגט און אויך מיט

אַן אָפיציעלן דאָקומענט. קיין פאַרמעגן קאָן מען נישט מאַכן, אָבער אײדער צו זײַן אין טויט־שרעק בײַ די דײַטשן איז גלײַכער צו קומען צון אים און לעבן אין מנוחה. זאָלן זיי זיך נישט אײַנרעדן אַז די מלחמה וועט זיך ענדיקן אײנס־צוויי. ער האָט געהערט אַז עס וועט נאָך גע־דויערן אַ גאַנץ יאָר.

אויב דער בריוו וואָלט אָנגעקומען אײדער ר׳ נטע איז געוואָרן אַ מיטגליד אין יודנראַט וואָלט מען נאָך געקאָנט טראַכטן וועגן דעם. איצט איז אויך קלמן פאַרבונדן מיט דעם אָרדענונג־דינסט. דער וויטיק איז נאָך גרעסער וואָס זי, גענינע, איז געווען די ערשטע צוצורעדן קלמנען אַרײַנ־צוטרעטן אין אָרדענונג־דינסט. סטעפאַן ווײַסן, דעם קאָמענדאַנט פון דער אָרדענונג־דינסט, האָט זי נישט געזען זינט זי איז געווען אַרום זיבן יאָר אַלט און געזעסן מיט אים אויף איין באַנק אין דער שול, אָבער ער האָט זי דערקענט אין גאַס און זיך אַרומגעכאַפּט מיט איר. ער זאָגט אַז ער האָט שוין דעמאָלט געהאַט אַ שוואַכקייט צו איר, אָבער זי האָט זיך אויף אים נישט אומגעקוקט. זי האָט זיך פאַרענטפערט אַז דעמאָלט האָט זי בכלל פײַנט געהאַט יִנגלעך און אויף קיין יִנגל זיך נישט אומגע־קוקט. „איך האָף זי האָבן זיך שוין אויסגעהײלט פון דער קינדער קראַנ־קייט״, האָט ער געלאַכט. אַ וואָרט צו אַ וואָרט, זיי זענען געוואָרן פרײַנד און קלמן איז אַרײַן אין אָרדענונג־דינסט.

גענינע האָט זיך נישט געאײַלט פאָרן, זי האָט נאָך אַלץ געהאָפט אַז זי וועט באַוויַיזן איבערצורעדן רוכטשען זי זאָל פאָרן מיט איר. „רוכטשע־לע, איך דערקען דיך נישט, וווּ איז מײַן פריילעכע, וויציקע שוועסטער? דו ביסט דעם שוואַרצן מיטוואָך צוריק געקומען אַ לעבעדיקע און דאָך ביסטו נישט אין גאַנצן לעבעדיק״, האָט גענינע געטענהט מיט איר שוועסטער. „קום מיט מיר, רוכטשע, ס׳איז נישט גוט פאַר דיר דאָ צו זיצן און מוזן קוקן די מערדערס אין פּנים אַרײַן״.

דער שוואַרצער מיטוואָך האָט עס זיכער ערגער געמאַכט, אָבער רוכטשע איז געוואָרן אַן אַנדערע נאָך פאַר דער מלחמה, האָט גענינע געדענקט. זי האָט געזאָגט רוכטשען אַז ז׳איז געווען אַ לעבעדיקע, נאָר דאָס איז זי דווקא נישט געווען; זי איז אַלע מאָל געווען צו ערנסט. אָבער וויציק איז זי יאָ געווען. זי האָט עפּעס געזאָגט, אַלע האָבן זיך צעלאַכט און איר פּנים איז געבליבן ערנסט ווי זי וואָלט נישט געהערט וואָס זי אַליין האָט געזאָגט. וואָס איז רוכטשע שולדיק אַז פּוליע האָט זיך דערטרונקען איבער איר. אַז יענער איז געווען אַ נאַר, ער זאָל עס מוחל זײַן, וואָס האָט רוכטשע געקאָנט טאָן? טראַכט נאָך אַלץ רוכטשע

אַז זי, געניע, איז שולדיק אין יאַנקלס פאַרשווונדן ווערן? אײַנגערעדט זיך עפּעס אַ בײַקע און מע קאָן עס איר נישט אַרויסשלאָגן פון קאָפּ. זי האָט זיך דעמאָלט נאָר אַ ביסל אַ רייץ געטאָן מיט יאַנקלען, אָבער ווען ער האָט געוואָלט דאָס רעכטע געדעכטע האָט זי אים געזאָגט „דו ביסט מײַן שוועסטערס סימפּאַטיע" און האָט אים אָפּגעטריבן פון זיך. זי קאָן שווערן אַז רוכטשע טראָגט נאָך אויף איר אַ האַרץ און דעריבער וויל זי נישט פאָרן מיט איר.

דערווײַל איז געשען די מעשה מיט דער רעגיסטראַציע און מיטן אָוועקשיקן די געכאַפּטע מענטשן אין אַ לאַגער. ר' נטע האָט אַ פרעג געטאָן קלמנען צי ער טראַכט אַ מאָל וועגן אַריבערגיין אויף יענער זײַט. קלמן האָט געזאָגט אַז יאָ, ער האָט שוין אַ סך געטראַכט וועגן דעם. ר' נטע האָט אָנגעהויבן אויספאַרקויפן דאָס ביסל באַהאַלטענע לעדער, איז גאָר אָנגעקומען אַ ידיעה פון כעמיען מע זאָל זיך נישט אײַלן, ער ווייסט נאָך נישט וואָס זײַנע פּלענער וועלן זײַן.

וואָכן זענען פאַרבײַ אָן אַ ידיעה. געניע האָט נישט איבערגעקלערט. אַזוי איז עס מיט אַזאַ מין פאַסט. אַ מאָל טרעפט זיך אַ געלעגנהייט איבערצושיקן אַ בריוו, אַ מאָל האָט דער שליח מורא צו פירן בריוו און נעמט מיט נאָר אַ גרוס, און טייל מאָל פאַרגעסט ער אָפּגעבן אַפילו דעם גרוס. זי ווייסט אַז כעמיע באַצאָלט גוט פאַר די בריוו, אָבער וואָס קאָן מען טאָן אײנעם וואָס נעמט דאָס געלט און גיט נישט אָפּ די בריוו — רופן אים קנאַקניסל?

ס'איז געווען אַ שבת נאָך מיטאָג ווען אַ יינגל פון די כאַבולאַקס איז געקומען צו די פרידעס זוכן געניען. געניע איז נישט געווען אין דער היים. דאָס יינגל האָט נישט געוואָלט זאָגן נאָך וואָס ער דאַרף געניען.

ווי יעדן שבת נאָך מיטאָג ווען די קינדער זענען אַוועק, האָבן די פרידעס זיך צוגעלייגט כאַפּן אַ שבת־נאָכמיטאָגדיקן דרימל. אַ קלאַפּן אין טיר האָט זיי אויפגעוועקט, ס'איז ווידער געווען דאָס כאַבולאַק יינגל, דאָס מאָל האָט ער זיך געפרעגט אויף רוכטשען. „וואָס ווילסטו?" האָט נטע ווידער געפרעגט. „רוכטשען", האָט דאָס יינגל געענטפערט און ווידער אַוועק.

כעמיע איז צוריקגעקומען. ער האָט זיך נישט געוואָלט ווײַזן פאַר די מחותנים ביז צו מאָרגנס, כדי זיי זאָלן נישט וויסן אַז ער איז געפאָרן אום שבת; אָבער ער האָט זיך נישט געקאָנט צוריקהאַלטן פון זוכן געניען. חדשים זענען אַריבער זינט ער איז אַוועק פון דער היים. מער ווי איין מאָל האָט אים געצויגן אַ לויף צו טאָן אַריבער דער גרענעץ

צוזן איר, אַרײַנכאַפּן זי אין די אָרעמס און צודריקן צו זיך איר יאָדערדיק לײַב. אפשר האָט טאַקע דאָס געווירקט ער זאָל אַזוי פּלוצלינג באַשליסן צו פאָרן אַהיים. געלאָזט זיך אין וועג אַרײַן האָט ער געוואַנדערט טאָג און נאַכט אָן אָפּרו. אין מאַלקין בײַ דער גרענעץ האָט ער זיך געקויפט אַ בלוי־ווײַס אָרעמבאַנד וואָס יעדער ייִד אין דער גענעראַל־גובערניע מוז טראָגן. אָבער ער האָט עס באַלד צוריק אַראָפּגעצויגן פון זײַן אַרבל כּדי ער זאָל קאָנען אַרײַן אין אַ באַן. ער האָט ריזיקירט מיטן לעבן כּדי צו קאָנען זײַן מיט איר אַ צוויי טעג פריִער, איז זי גאָר נישטאָ אין דער היים.

אַז געניע איז סײַ ווי נישטאָ קאָן ער דאָך דערווײַל אַרײַנכאַפּן אַ ביסל שלאָף. זײַנע קניִען זענען געווען שוואַך פון מידקייט, די אויגן האָבן געברענט פון נישט שלאָפן. ער איז געפאַלן אויפן בעט אין אָנטועכץ, אָבער די אויגן האָבן געגליט אָפן און אויפגעריסן: ווו קאָן זי זײַן? פאַר וואָס ווייסט מען נישט אין דער היים ווו זי איז? נאָך אײדער ער האָט גענו־מען אַ ביסן אין מויל, נאָך אײדער ער האָט באַנעצט זײַן גומען מיט אַ שלוק וואַסער, האָט ער זיך געוואַשן און געריבן פון זײַן לײַב דעם ריח פון איבערגעהייצטע וואַגאָנעס און פאַרשוויצטע לײַבער. ער האָט זיך אַזוי געאײַלט בײַם ראַזירן אַז ער האָט זיך צעשניטן דאָס פּנים. ער חלשט זי זען אַז ער ווערט שיִער נישט צעפּלאַצט, איז זי גאָר נישטאָ. ווו קאָן זי זײַן? ווו איז זי ערגעץ פאַרפאַלן געוואָרן?

איז ער צוריקגעקומען צו שפּעט?

עס איז געקומען אויף אים פּלוצלינג. ער האָט געהערט עמעצן זאָגן אַז איצט ווערט צו ריזיקאַליש צו בלײַבן, און דער חשק צו לויפן צוריק איז אים באַפאַלן ווי אַ משוגעת. איז עס געווען אַ פאָרגעפיל? אַזאַ פולבלוטיקע מויד ווי געניען לאָזט מען נישט איבער אַזוי לאַנג אַליין.

כעמיע איז אויפגעשפּרונגען פון בעט, אַ כאַפּ געטאָן זײַן ברודערס ווינטער־קורטקע און הוט. ער האָט אַראָפּגעצויגן דעם הוט איבער די אויגן, מע זאָל אים נישט דערקענען און האָט גענומען זיך שלײַכן דורך די גאַסן צום הכשרה־קיבוץ. רוכטשע איז אַוודאי דאָרט, אפשר אויך געניע; אויב נישט, וועט רוכטשע וויסן ווו זי איז.

דער קיבוץ איז מער נישט געווען דאָ ווו ער פלעגט אַרײַנקומען. ער האָט געמוזט פרעגן עמעצן וועגן קיבוץ, מע האָט אים דערקענט און אים באַוואָרפן מיט פראַגעס. זעען זיי נישט אַז ער אײַלט זיך?

אין קיבוץ — אומבאַקאַנטע פּנימער, רוכטשע איז דאָרט נישט געווען. האָבן זיי טאַקע נישט געוווּסט ווו מע קאָן זי געפינען, אָדער האָבן זיי

געקוקט מיט חשד אויף דעם פרעמדן. „חווה, חווה!" האָט ער גענומען רופן ווען ער האָט דערזען אַ חלוצקע וואָס איז דאָ געווען אויך פאַר דער מלחמה.

חווה האָט אים נישט געדענקט. „משה האָט אַ מאָל געמאַכט אַ סקאַנ־דאַל ווען ער האָט געבראַכט עטלעכע ווורשטן פאַר די חלוצים". זי האָט זיך צעלאַכט, און באַלד איבערגעריסן איר געלעכטער: „משה איז שוין נישטאָ, אַ דײַטש האָט אים דערשאָסן".

רוכטשע קומט אָפּט אין קיבוץ, אָבער חווה האָט נישט געוווּסט ווו זי איז איצט. „אפשר בײַ עליאַשן, עליאַש, דער שטולמאַכער. יאָ, דער וואָס איז געזעסן אין בערעזע פאַר קאָמוניזם. זיי קומען אָפּט אַרײַן צוזאַמען. עליאַש האָט אויפגעריכט זײַן אַלטן וואַרשטאַט, ס׳קאָן זײַן אַז זיי זענען דאָרט".

כעמיען האָט מער נישט געאַרט אַז מער מענטשן ווען אים זען און עס וועט אָנקומען צו די פרידעס אַז ער איז געקומען אום שבת. ער איז געלאָפן גלײַך צו עליאַשעס וואַרשטאַט. רוכטשע איז טאַקע דאָרט געווען, אויך איר קוזין יאָסל איז דאָרט געווען און נאָך אַנדערע וואָס ער האָט נישט געקענט. קיינער האָט נישט געוווּסט ווו גענינע איז.

ר׳ נטע איז שוין געהאַט אויפגעשטאַנען פון זײַן שבת־נאָכמיטאָג־שלאָף ווען כעמיע איז אַרײַנגעקומען. כעמיע האָט געזאָגט אַז ער איז געקומען נעכטן, אָבער ער איז געגאַנגען און געפאָרן טעג און נעכט, איז ער אַרײַנגעפאַלן אין בעט און געשלאָפן ווי געהרגעט. כעמיע האָט געוווּסט אַז ער רעדט צו פיל, ער האָט געפילט ווי זײַן פּנים איז אין איין פײַער, און געזען אין דעם מחותּנס פּנים אַז ער איז אַ מבין אויף די ליגנס. ר׳ נטע האָט אים אַרײַנגעפירט ווײַטער אין שטוב און געבעטן זיך זעצן, און ער האָט נאָך אַלץ נישט געקאָנט אויפהערן רעדן. „יאָ, ער האָט געשיקט אַ יינגל צו גענינען. אַ נאַריש יינגל, גענינע איז נישט געווען, האָט ער נישט געזאָגט וואָס מ׳האָט אים געהייסן זאָגן, אַז כעמיע איז געקומען. ווו איז טאַקע גענינע?"

„אַרויס שפּאַצירן באַלד נאָכן עסן. ז׳עט אַוודאי באַלד קומען. מ׳האָט זיך שוין געגרייט פאָרן צו דיר; אַלע, רוכטשע און קלמן אויך. וואָס איז פלוצלינג געשען?"

„אַלע טאָג קומען זיי אַרויס מיט נײַע פאַראָנדקעס. זיי שאַפן שוין אַפּ דאָס פוילישע געלט, מע דאַרף אויסטוישן די זלאָטעס אויף רובלס.

וויַיז די באָלשעוויקעס אַז דו האָסט געלט און דו באַגראָבסט זיך אַליין. אַ סך זיצן אין תּפיסות, זיי פאַרשיקן אויך טיף אין רוסלאַנד".

„דאָ, מיינסטו, איז בעסער? דאָ טאָר אַ ייִד נישט האָבן מער ווי זעקס הונדערט זלאָטעס, און ז'האָבן ערשט געמאַכט אַז די זלאָטעס זאָלן נישט האָבן קיין ווערט אויב מ'עט זיי נישט אָפּשטעמפּלען בײַ די דײַטשן, אַזוי אַרום וועלן זיי וויסן ווער עס האָט געלט. די פּאָליאַקן נעמען שוין פּופציק פּראָצענט פאַר אָפּשטעמפּלען דאָס געלט פון אַ ייִד".

„דאָרט איז די פּאָליאַקן נישט בעסער ווי די ייִדן, דאָרט זענען די אוקראַיִנער און ווײַסרוסן דאָס אייבערשטע פון שטויסל. אין ווילנע זענען עס די ליטווינער. אָבער אויך זייערע בורזשויען זענען אויף צרות. ערגער ווי דאָס מוזן אויסטוישן ס'געלט איז וואָס מע דאַרף אָננעמען זייער בירגערשאַפט. אַלע זאָגן אַז מיט אַ סאָוויעטישער בירגערשאַפט איז מען פאַרטשוואָקעוועט אויף אייביק, מ'עט נישט קאָנען צוריק קומען אַפילו נאָך דער מלחמה".

„די פּאָליאַקן דאָ זאָגן אַז דאָרט שאַלטעווען די ייִדן".

„די פּאָליאַקן זענען נישט געוווינט צו זען אַ ייִדישן פּאָליציאַנט, אַ ייִדישן טשינאָווניק. דאָרט פירן די קאָמוניסטן די גראַנדע, ייִד, אוקראַיִנער, צי ליטווינער. ס'עט אפשר לײַכטער ווערן ווען די קאָמיסאַרן וועלן ווערן הונגעריק און מ'עט קאָנען צו זיי רעדן ווי צו מענטשן. די נײַע, די וואָס זענען דאָ געזעסן פאַר קאָמוניזם, בײַ זיי איז יעדעס וואָרט פון מאָסקווע תּורת־לאָקשן. כ'קאָן שווערן אַז סטאַלין היט נישט אַזוי אָפּ די קאָמוניס־טישע תּורה ווי זיי. ס'איז לײַכטער צו האַנדלען מיט די וואָס זענען געשיקט געוואָרן פון ריכטיקן רוסלאַנד. ס'דאַכט זיך מיר אַז זיי זענען אַ ביסל צעחושט. זייער פּראָפּאַגאַנדע האָט געהאַט אַזוי פיל אָנגעטשאָקעט וועגן דעם בורזשואַזן פּוילן, און דאָ זעען זיי אַז ס'איז גאָר נישט אַזוי שלעכט בײַ די קאַפּיטאַליסטן!"

„און ווי פירן זיך אויף די ייִדן וואָס קומען פון ריכטיקן רוסלאַנד?"

„אין אָנהייב האָבן זיי געהאַט רחמנות אויף אונדז. היינט... יעדער זוכט זיך אָן אויסרייד צו קומען אין די נײַע געביטן און אײַנקויפן וואָס בײַ זיי איז נישטאָ".

„ווי פירן זיך אויף די דאָרטיקע ייִדן קעגן אונדזערע ייִדן? זיי וויַיזן אַרויס אַ שטיקל ייִדיש האַרץ צו די פּליטים פון אַ קאַפּיטאַליסטיש לאַנד?"

„זיי האָבן געמיינט אַז מיר האָבן גאָרנישט. זיי האָבן געהאַט איין פּיאַטילעטקע נאָך דער אַנדערער צו מאַכן אַז דאָס לעבן זאָל זײַן

לײַכטער נאָך דער פּיאַטילעטקע. מיר האָבן נעבעך נישט געהאַט קיין פּיאַטילעטקעס, האָבן זיי רחמנות געהאַט אויף אונדז".

„דו מאַכסט חוזק".

„דער מחותּן וויל עפּעס הערן? דאָס האָב איך געזען מיט מײַנע אייגענע אויגן. ס'איז געווען אין קאָוועל ווען די רוסן זענען אַרײַן. אַ רוסישער זעלנער מיט אַ יידיש האַרץ איז אַרײַנגעקומען אין אַ ייִדישער שטוב. דער באַלעבאָס האָט זיך באַלד באַרימט פאַרן גאַסט אַז ער איז אַ פאַבריק-אַרבעטער. 'כ'האָב עפּעס פאַר דיר', האָט דער סאָלדאַט אַ זאָג געטאָן צום ייִנגעלע אין שטוב, 'ס'אַ גוטע זאַך'. ער האָט געזוכט אין דער טיפער קעשענע פון זײַן שינעל. געזוכט און געזוכט און צום סוף אַרויסגעגראַבלט אַ שמוציק שטיקל האַרטן צוקער און עס דערלאַנגט דעם קינד. דאָס ייִנגעלע האָט זיך נישט געאײַלט עס צו נעמען, האָט ער עס צוגעטראָגן נעענטער צום קינדס אויגן, 'עטאַ סאַכאַר, ס'איז צוקער, ס'איז זיס — ס'איז אַ גוטע זאַך'".

„מע האָט אים שפּעטער סערווירט אַ גלאָז עכטן, פרישן טיי און אָוועקגעשטעלט אויפן טיש אַ קלאָש צוקער, האָט ער געקוקט דאַרויף ווי אויף אַ בייזוווּנדער. זיי האָט מען געזאָגט אַז אונטער די פאַרפוילטע קאַפּיטאַליסטישע רעזשימען איז נישטאָ וואָס צו עסן".

די נאַכט איז צוגעפאַלן. רוכטשע איז אַהיימגעקומען, קלמן איז אַהיימגעקומען, ר' נטע האָט געמאַכט הבדלה, און גענייע איז נאָך אַלץ נישט געווען. כעמיע איז געזעסן בײַם טיש און געוואַרט. די אויגן האָבן זיך אים געקלעפּט, דער קאָפּ איז אַראָפּגעזונקען צום טיש אויף וועלכן עס איז נאָך געלעגן דאָס שבתדיקע טישטעך.

גענייעס קול האָט אים אויפגעוועקט. מ'אָט נאָך בײַ דער טיר איר געזאָגט אַז כעמיע איז דאָ. זי האָט אַ קוויטש געטאָן און אַרײַנגעלאָפן צו אים.

„ס'איז שוין שפּערע-צײַט, מ'עט דיך נאָך אײַנזעצן", האָט דער טאַטע איר אויפגעוואָרפן.

„סטעפאַן האָט מיך צוגעפירט ביז צו דער טיר", האָט גענייע געענט-פערט דעם טאַטן און נישט אויפגעהערט האַלדזן און קושן כעמיען.

גענייע איז געווען וואַרעם און צוגעלאָזן און אים געקושט מיט היץ, ווי זי וואָלט געווען פאַרבענקט, אָבער ווער איז דער סטעפאַן פון וועמען זי האָט זיך נישט געקאָנט אָפּרײַסן אַפילו ווען עס האָט זיך דערנענטערט די שעה ווען אַ ייִד טאָר מער נישט זײַן אין גאַס? זי איז דאָך אַרויס

פון שטוב באלד נאך מיטאג, ווו איז זי געווען אזוי פיל שעהען, וואס האט זי געטאן מיט אים אזוי פיל שעהען?

„דו קומסט פון סיביר?" האט געניע אים א פרעג געטאן.

„וואס פאר א סיביר? כ'בין געווען אין ביאליסטאק און אין ווילנע".

„אפשר האבן די רוסן געברענגט סיביר קיין ביאליסטאק? דו ביסט נאך אלץ אזוי געפרוירן..."

„וואס רעדסטו?" כעמיע האט זיך נאך אלץ נישט געכאפט וואס זי מיינט.

„א מאל אז דו האסט מיך ארומגענומען האבן די ביינער אזש געקנאקט, היינט טוסטו עס אזוי איידל..."

„אזוי איז בעסער? כ'בין נישט געשלאפן פון מיטוואך אן".

„ווילסט גיין שלאפן?"

„ניין, וואס רעדסטו? ווער איז סטעפאן?"

„וואס פאר א — — א, דו מיינסט סטעפאן ווייס?"

„דער וואס האט דיך אהיימגעפירט. ער איז א שגץ?"

„וואס פאלט דיר איין!"

„אז ער קאן גיין ווען יידן טארן נישט גיין".

„ער איז דער קאמענדאנט פון דער יידישער ארדענונג־דינסט".

„ווי קומט ער דיך אהיימצופירן?"

„כעמיעלע, דו ביסט 'פעפערזיכטיק'", האט זי קאקעטיש זיך געררייצט מיט אים.

„טאר איך נישט?"

„'אייפער' מיינט פלאם־פייער, און 'זוכט' מיינט א קרענק, דו ביסט קראנק אויף א פלאם־פייערדיקער ליבע און דאס איז גוט. איך האב נישט ליב קיין אפגעקילט געקעכץ".

„ווי קומסטו צון אים?"

„א, כ'קען אים לענגער פון דיר".

„אזוי? קומט אים טאקע די בכורה".

געניע האט זיך נישט געכאפט אויף דעם שטאך און ווייטער דער־ציילט: „איך בין געזעסן מיט אים אויף איין לאווקע (באנק) אין דער פאוושעכנע (פאלקשול), נאר אין דעם ערשטן און צווייטן אדזשאל (קלאס). דערנאך, דו ווייסט דאך, מיר האבן זיך אװעקגעצויגן קיין גור־וויטש. ווערסט נישט גלייבן, כעמיע, ער'ט מיך דערקענט. ער זאגט אז קינדווייז האט ער גוסטירט אין מיר, אבער איך האב זיך נישט אומגע־קוקט אויף אים".

„ער גוסטירט נאָך אַלץ אין דיר?"

„פאַר וואָס פרעגסטו נישט בעסער צי איך גוסטיר אין אים?"

„דו גוסטירסט אין אים?"

„דײַן טאָן געפעלט מיר נישט. ס'הייבט זיך אָן נאָך אַ מאָל די מעשה מיט יואל דעם רבס?"

„דאָס טאַקע וויל איך וויסן".

„דו גלייבסט מיר נאָך אַלץ נישט אַז עס איז גאָרנישט געווען צווישן מיר און יואל דעם רבס?" געניע האָט זיך אָפּגערוקט פון אים מיט רוגז.

„דאָס רבנישע זונדל איז אין אַמעריקע, זאָל ער דאָרט גיין אַ ראָד געבראָכן, דער סטעפּאַן איז דאָ".

„זאָל איך אים שיקן קיין אַמעריקע?"

„שיק אים צו אַל די רוחות. יעדן טאָג ברענגט ער דיך אַהיים אַזוי שפּעט?"

„ווער האָט דיר געזאָגט אַז איך טרעף זיך מיט אים יעדן טאָג? ר'אָט געשיקט צו מיר קלמנען אַז ער דאַרף עפּעס אָנשרײַבן אויף דער מאַשין".

„דײַן טאַטע האָט גאָר נישט געוווּסט דערפון".

„נאָך דאָס האָט מיר געפעלט, דער טאַטעשי זאָל וויסן אַז כ'טו עס שבת. כעמיע, כ'האָב זיך אַזוי געפרייט וואָס ביסט געקומען, מאַך עס נישט קאַליע".

אַ קוש האָט פאַרשלאָסן כעמיעס מויל. דער ריח פון איר הויט, די היץ פון איר לײַב האָבן אים אַרומגענומען און אים אַרויסגעריסן פון די קאָשמאַרישע רעיונות.

די פרידעס האָבן איצט געהאַט נאָר אַ העלפט פון זייער אַמאָליקער דירה. כעמיע האָט נישט געקאָנט אַהיימגיין נאָך דער שפּער־שעה, בפרט אַז ער האָט נישט געהאַט דאָס אידענטיפיציר־קאַרטל וואָס יעדער ייִד האָט באַקומען פון אַרבעט־אַמט נאָך דער רעגיסטראַציע. ער איז געבליבן און געזאָלט שלאָפן מיט קלמנען אין איין בעט, וואָס איז געשטאַנען אין דער קיך, רוכטשע איז שוין געשלאָפן אין דעם בעט אין דער אַנדערער שטוב וואָס זי האָט געטיילט מיט געניען. געניע איז נאָך אַלץ געזעסן מיט כעמיען אויף די אָפּגעקילטע פײַערקעס פון דער קיך, עס איז נישט געווען אין דער קיך קיין אַנדער אָרט וווּ צו זיצן. זיי האָבן זיך גאָר נישט געקאָנט אָפּרײַסן איינס פון ס'אַנדערע און געווען צו פיל

פאַרנומען מיט זיך, צו ציילן די קלאַנגען פון זייגער וואָס האָט פון צײַט צו צײַט אָנגעזאָגט אַז נאָך אַ שעה איז אַוועק.

אַ געקלימפּער פון עפּעס וואָס איז אין דער קיך אַראָפּגעפאַלן האָט אויפגעוועקט ר׳ נטען. „געניע, גיי שוין שלאָפן", האָט ער גערופן צו איר.

„באַלד", האָט זי געענטפערט און ווידער זיך נישט געקאָנט אָפּרײַסן פון כעמיען. מלחמה, צי נישט מלחמה, מע דאַרף זיי חתונה מאַכן, האָט ר׳ נטע באַשלאָסן.

ב.

זינט דער רעגיסטראַציע האָט יעדער ייִד געמוזט טראָגן מיט זיך זײַן „אויסווײַז" און זײַן אַרבעט־קאַרטע מיט דעם נומער וואָס ער האָט באַקומען בעת דער רעגיסטראַציע. ווי אַזוי קריגט מען דאָס פאַר כעמיען? געניע איז אַוועק צו סטעפאַן ווײַס פרעגן וואָס צו טאָן. זײַן עצה איז געווען אַז כעמיע זאָל צו ערשט זיך מעלדן צו דער ייִדישער פּאָליציי; נאָך דעם וועט ער, ווײַס, עס מעלדן אין דעם אַרבעט־אַמט און בעטן אַן „אויס־ווײַז" פאַר דעם נײַ־געקומענעם. עס איז געווען שׂכלדיק, אָבער ווען זי האָט עס געזאָגט כעמיען האָט ער זיך צעשריגן: „שוין ווידער ווײַס?" זאָל ער גיין צו אַלע ווײַסע אָדער שוואַרצע יאָר. ווער האָט דיך געבעטן גיין צון אים?"

געניע האָט זיך צעוויינט: „סטעפאַן ווײַס איז אַ שול־חבר און נישט מער. אויב איך וואָלט גוסטירט אין אים, וואָלט איך זיך נישט געגרייט חתונה צו האָבן מיט דיר. לייבל איז שוין געווען מײַן חתן און איך האָב אים אַוועקגעוואָרפן צוליב דיר. נאָך דער חופּה וועסטו מיר שוין גלייבן? איך האָב מורא, דערפאַר בין איך געגאַנגען צו דער אָרדע־נונג־דינסט. איך האָב שוין עטלעכע מאָל אָפּגעקלאַפּט זייערע באַריכטן אויף אַ שרײַבמאַשין און אויסגעגליכן זייער בוכהאַלטעריע, זיי מעגן מיר צוריקצאָלן מיט אַ טובה".

כעמיע האָט נישט געוואָלט אַז ווײַס זאָל אים טאָן אַ טובה און האָט נישט געוואָלט אַז זײַן געניע זאָל ווײַסן שולדיק זײַן טובות. אויב אין גאַנץ כעלמיש איז נישטאָ עמעץ אַנדערש וואָס קאָן קלאַפּן אויף אַ שרײַבמאַשין זאָל דער סטעפאַן ווײַס שרײַבן זײַנע באַריכטן מיט דער האַנט.

ר׳ נטען איז איַינגעפאַלן אַז דער קליינער שלומל זאָל גיין מיט כעמיען אין דער קאָמענדאַנטור. אַז שלומל וועט קומען וועט דער קאָמענ־דאַנט וויסן אַז מע פאַרלאַנגט נישט די טובה בחינם...״

„אַז ז׳עלן דיך פרעגן ווי אַזוי ביסט געקומען אַהין זאָלסטו נאָר נישט זאָגן אַז דו ביסט געלאָפן פריַיוויליק אין דער פוילישער אַרמיי״, האָט שלומל אָנגעזאָגט כעמיען.

„כ׳על זאָגן אַז כ׳בין געווען אין געפאַנגנשאַפט. זיי האָבן דאָך באַפריַיט די יידישע געפאַנגענע״.

„נישט שלעכט, בעסער ווי צו זאָגן אַז קומסט פון יענער זיַיט און אַריבער די גרענעץ אומלעגאַל. אָבער טאָמער וועט מען דיך פרעגן ווו דו ביסט געווען אין געפאַנגנשאַפט. אַכּיבע דו זאָלסט פרעגן עליאַשן ווו ער איז געווען. ניין, כעמיע, ס׳טויג נישט. דו קאָנסט קיין מאָל נישט וויסן וואָס מ׳עט דיך פרעגן״.

„איך וועל גיין אָן כעמיען״, האָט געניע פירגעלייגט, „כ׳על זאָגן מיַין חתן איז געקומען צו מיר״.

„דו ליג איַינגעלייגט אין דער היים״, האָט כעמיע אויף איר אָנ־געשריגן.

ר׳ נטע האָט מסכּים געווען. „אויב ס׳איז אמת אַלץ וואָס מע דערציילט זענען זיי נישט צו שטאַרק אָפּגעהיט אין דער זינד פון ׳ראַסן־שאַנדע׳. איך וועל גיין. כ׳בין אַ מיטגליד אין יודנראַט, ס׳איז מיַין טאָכטערס חתן. כ׳קאָן זאָגן פּשוט ׳מיַין איידעם׳, קראַנץ דאַרף נישט וויסן אַז זיי האָבן נאָך נישט חתונה געהאַט״.

„איַי, ר׳ נטע, מע זעט באַלד אַז איר זענט נישט דער ריכטיקער פאַרשוין צו זאָגן אַ ליגן״, האָט שלומל זיך אַריַינגעמישט. „איַיער טאָכ־טער האָט זיך דען רעגיסטרירט ווי אַ חתונה־געהאַטע? קראַנץ וועט געבן איין קוק אין דער ליסטע און זען אַז איר זאָגט ליגן״.

„אין וואַרשע זענען מיר ביז דער מלחמה ביידע געווען איַינגעמאָלדן, לאָמיר שטעלן אַ חופּה און פאָרן קיין וואַרשע״, האָט כעמיע פירגעלייגט.

„וואַרשע איז גוט. דו וועסט זאָגן אַז דו קומסט פון וואַרשע״, איז שלומל אַרויסגעקומען מיט אַ ניַיעם געדאַנק. ער האָט אַריַינגענומען זיַין גאָמבע אין דער האַנט ווי ער וואָלט נאָך דאָרט געהאַט זיַין בערדל וואָס ער האָט אָפּגעשוירן נאָכן שוואַרצן מיטוואָך, און געגעבן צו פאַרשטיין: „ווען מע מוז זאָגן אַ ליגן דאַרף מען כאָטש אַריַינפלעכטן אַזוי פיל אמת

ווייפל מע קאָן. דו ביסט געווען אַ שפּיליטער, זאָג אַז דו ביסט געפאָרן קיין ווארשע איינקויפן און געבליבן שטעקן ווען די מלחמה האָט אויס־געבראָכן. אויב מ'עט דיך עפּעס פרעגן וועגן שפּיליטערן און וועגן ווארשע, וועסטו קאָנען געבן אַלע ריכטיקע ענטפערס".

וואָס שלומל האָט געזאָגט האָט זיך געלייגט אויפן שכל, אָבער שלומלען איז באַלד איינגעפאַלן נאָך אַ בעסערער געדאַנק. אַז כעמיע איז בשלום אַריבער אַ גרענעץ וועט ער אויך באַוויזן צופאָרן ביז ווארשע. ווען מ'עט פאָרן קיין ווארשע מאַכן אַן איינקויף וועט מען מיטן איינקויף אויך ברענגען כעמיען.

„אָבער עס פּאַרט דאָך מיט אייך אַ שומר?"

„איז נאָך בעסער. כעמיע וועט אונדז טאַקע העלפן אין ווארשע, דער־נאָך וועלן מיר מיטן שומר אים ברענגען אַהיים".

אין ווארשע האָט כעמיע געפונען טייל פון זיינע פאַרמלחמהדיקע צושטעלערס און דאָס איינקויפן איז אָנגעקומען גרינגער. מע האָט געפונען אַלץ וואָס דער קאָמענדאַנט האָט באַשטעלט. אויפן וועג צוריק איז ער שוין געווען אַ גאַנצער „פאָן־בראַט" מיט דעם דייטשן באַגלייטער. ער האָט געהאָלפן אַריינטראָגן די סחורה צום קאָמענדאַנט און האָט אַליין געפרעגט צי ער מעג בלייבן אין כעלמיש.

ווען דער קאָמענדאַנט האָט אונטערגעשריבן כעמיעס אויסווייז האָט ער, נישט אויפהייבנדיק די אויגן, אַ פרעג געטאָן: „וואָס האָסט דו מיט דען רוסישען אָסווייז געמאַכט?"

כעמיע איז געבליבן אָן לשון, נאָך גוט וואָס שלומל איז געווען דערביי און ער האָט זיך נישט פאַרלוירן. ער האָט אַ שלעפּ געטאָן כעמיען ביים אַרבל און אים אונטערגעזאָגט: „דער הער קאָמענדאַנט וויל וויסן צי דו האָסט נאָך דעם אויסווייז פון יענער זייט. דו האָסט דאָרט געהאַט זייערס אַן אויסווייז, אַ פּאַס? ביסט געוואָרן דאָרט אַ בירגער?"

פון די לעצטע ווערטער האָט כעמיע זיך אָנגעשטויסן וואָס ער דאַרף ענטפערן: „ווען מע האָט געדאַרפט אָננעמען זייער בירגערשאַפט בין איך צוריקגעקומען".

דער קאָמענדאַנט האָט אים געגעבן זיין אידענטיפיציר־קאַרטל.

ר' אהרן איז געווען דער מסדר־קידושין ביי אַ שטילער חתונה. פאַרבעטן זענען געווען נאָר די נאָענטסטע קרובים. כעמיע איז געווען אַ געפינס פאַר די יודנראַט־איינקויפערס, ער האָט אויך איינגעקויפט פאַר

די ׳באַהערדן׳ וויַיזנען פון פריצישע קעלערס, אַלערליי גערייכערטע פליישן אין די אַרומיקע דערפער, און אַלץ וואָס זיי האָבן געדאַרפט פאַר זיך און צו שיקן אַהיים.

קאַפּיטל צען

סאַבינאַ

א.

קאָן מען חלומען מיט אָפענע אויגן? קאָן אַ חלום זיך ציִען חדשים לאַנג? עס איז געווען אַ שטיקיקער און רעגנדיקער זומערטאָג ווען יואל איז אָפּגעפאָרן פון וואַרשע. זי איז געשטאַנען אויף דער פּלאַטפאָרמע פון וואָקזאַל אַרומגעהילט מיט פּאָרע וואָס דער צוג האָט געלאָזט הינטער זיך, און האָט געחלומט. פּלוצלינג האָט אַ קאָשמאַר זיך צוגעטשעפּעט צום איר חלום און לאָזט זי ניט אָפּ ביזן היַינטיקן טאָג. דעמאָלט, נאָך דעם ווי זי איז צוריק געקומען פון וואָקזאַל צו זיך אַהיים, האָט זי פּראָבירט צוריק אַרויספירן דעם גוטן אָנהייב פון דעם חלום און אים שפּינען וויַיטער מיט אַ זיסן טרוים. גאַנץ גורוויטש וועט רעדן וועגן דעם: יואל דעם רבס איז אַ חתן געוואָרן, און הערט ווער עס איז די כּלה — דעם פישל קאַליסקיס טאָכטער, יאָ, דער וואָס מע רופט אים פישל כּיבעשמוי.

זי האָט ווידער געוואָלט זען דעם טאַטעשיס טרערן־פאַרלאָפענע, גליקלעכע אויגן ווען דער רב וועט אים רופן ׳מחותּן׳, אָבער דער קאָשמאַר האָט געלויערט הינטער די זיסע חלומות... זי האָט פּראָבירט אויסלאָכן די שרעק ווען עס האָבן אָנגעהויבן קומען בריוו פון יואלן. אַ בריוו פון גדיניע, אַ בריוו פון יעדן פּאָרט ווו די שיף האָט זיך פאַרהאַלטן. פון ניו־יאָרק איז געקומען נאָר אַ טעלעגראַמע אַז ער איז אָנגעקומען. איז ער געווען צו פיל פאַרנומען צו שריַיבן, אָדער וואַלגערן זיך נאָך זיַינע בריוו ערגעץ אויף שיפן וואָס זענען נישט דערשוווּמען? עס איז מלחמה, אָבער אַמעריקע איז נייטראַל. מע קאָן שריַיבן קיין אַמעריקע, אָבער ווי אַזוי זאָל זי אַדרעסירן איר בריוו? יואל האָט גערעדט וועגן עפּעס אַ קונסט־קריטיקער אין ניו־יאָרק וואָס האָט געהאָלפן אַראַנזשירן זיַין אויס־

שטעלונג, עפּעס אַן אויסלענדישער נאָמען וואָס איז איר באַלד נישט אַרײַן אין קאָפּ. זי האָט אַוועקגעשיקט אַ בריוו אַדרעסירט צו יואל ראַבי־נאָוויטש אין ניו־יאָרק; מע זאָגט אַז אין אַמעריקע קומט אָן אויך אַזאַ בריוו, די פּאָסט זוכט אויס דעם אַדרעס. אַלע בעטן אַמעריקע זאָל וואָס שנעלער אַרײַן אין דער מלחמה און זי האָט מורא אַז אויב אַמעריקע וועט אַרײַן אין דער מלחמה צו פרי וועט איר בריוו נישט באַוויַזן אָנצוקומען. אַפילו אויב דער בריוו וועט דערגרייכן יואלן וועט זי נישט באַוויַזן צו באַקומען אַ תשובה און זי דאַרף, זי מוז, האָבן זיַין ענטפער שוין איצט. עס איז שוין כמעט ווי זיכער אַז עס וועט טאַקע זיַין ווי אין דעם קאָשמאַר וואָס איז זי באַפאַלן ווי נאָר יואלס צוג האָט זיך אַרויסגעגליטשט פון וואָקזאַל: די חופה אויסגעשפּרייט, די הבדלות אָנגעצונדן. יואל וועט שוין זיַין צוריק פון אַמעריקע און וואַרטן אויף איר אונטער דער חופה. דער טאַטעשי און די מאַמעשי וועלן וואַרטן, דער רב און די רביצין וועלן וואַרטן, אָבער זי, די כלה, וועט זיך זוימען, וויַיל... ביז דעמאָלט וועט איר בויך שוין זיַין אַזוי גרויס אַז זי וועט נישט קאָנען אַריבערציִען דאָס חופה־קלייד.

זאָל זיַין וואָס עס וועט זיַין. זאָל די שטאָט לאַכן, זאָלן טאַטע־מאַמע וויינען, אָבער זאָל שוין נעמען אַ סוף צו דער מלחמה, יואל זאָל באַוויַזן צוריק צו קומען און גיין מיט איר אונטער דער חופה איידער זייער קינד וועט געבוירן.

יואל האָט נישט געקאָנט וויסן וואָס עס וועט געשען, ער האָט אַפילו נישט געקאָנט וויסן וואָס עס וועט געשען צווישן זיי אין זיַין לעצטער נאַכט אין וואַרשע. אָבער יואל האָט געוואָלט אַריַינגיין צון אַ רב שטעלן אַ חופה. ער האָט עס איר געזאָגט, האָט זי געזאָגט: ניין. איר האָט זיך פאַרוואָלט אַ זיַידן חופה־קלייד מיט שווייצאַרישע שפּיצן. איר האָט זיך פאַרוואָלט אַ חופה אויפן גורוויטשער שילהויף, די גאַנצע שטאָט זאָל זיַין דערביַי און דער טאַטעשי זאָל שעפּן נחת. אַ וואָזשנער נחת וועט דאָס זיַין! זי האָט דעמאָלט מורא געהאַט אַז דער רב און די רביצין וועלן זיַין אין כעס וועגן דער שטילער חופה און וועלן טראָגן אויף איר אַ בייז האַרץ. וואָס וועט זיַין איצט? וואָס וועט זיַין איצט?!

ווען שפּרינצע האָט אָנגעהויבן חושד צו זיַין אַז די לעצטע נאַכט מיט יואלן וועט איר נישט אָפּגיין גלאַטיק האָט מען נאָך געקאָנט עפּעס טאָן דערצו. אַפילו דעמאָלט ווען דער דאָקטאָר האָט עס באַשטעטיקט איז נאָך נישט געווען צו שפּעט. האָט זי געמעגט טאָן אַזאַ זאַך אָן יואלס

וויסן? ס'איז דאָך אויך זײַן קינד. זי האָט געוואַרט אויף אַ בריוו פון יאַלן מיט אַן אַדרעס. זי האָט געוואַרט און געוואַרט און איצטער קאָן זי זיך נישט ווײַזן אַפילו פאַר אייגענע. אַ סך גורוויטשער זענען געקומען קיין וואַרשע; זי האָט פאַרלוירן יעדן קאָנטאַקט מיט טאַטע־מאַמע נאָך דעם ווי מע האָט זיי אַרויסגעטריבן פון גורוויטש, און האָט אַפילו נישט צו שטאַרק געזוכט זיי צו געפינען. יואַלס עלטערן זענען אין וואַרשע, אויך פינטשע און מינדעלע זענען דאָ; זי האָט איין מאָל שיִער זיך נישט אָנגעשטויסן אין פינטשען אין גאַס. איצט ווײַנט זי אין אַ גוייִשער געגנט וווּ עס איז נישט פאַראַן קיין סכּנה אַז אַ היימישער וועט זי באַגעגענען אין גאַס און דערזען איר מצב.

איר ערשטע גרויסע נאַרישקייט צו אַנטלויפן פון דער היים אַזש קיין דאַנציק האָט איר איצט צוגעדינט. זי האָט קיין מאָל נישט ליב געהאַט איר נאָמען שפּרינצע; אין שול האָבן די חברטעס זי גערופן סאַלטשע, אָבער דער נאָמען סאַלטשע איז איר אויך נישט צו פיל געפעלן. ווען זי האָט אין דאַנציק זיך פאַרשריבן אויף אַ קורס צו מאַכן ווײַבערישע פריזורן, האָט זי זיך דערמאָנט אַז דעם רײַכן בראָדאַקס טעכטערל, די סטודענטקע, רופט זיך סאַבינאַ, האָט זי זיך דעמאָלט פאַרשריבן „סאַבינאַ קאַליסקאַ". טאָקע דער נאָמען סאַבינאַ קאַליסקאַ איז געווען אויסגעציקלט אויף איר דיפּלאָם, און דאָס האָט איר איצט צוגעדינט. זי האָט געזאָגט אַז זי איז פון די פּאָליאַקן וואָס זענען אַרויסגעטריבן געוואָרן פון דאַנציק, אַז זי האָט פאַרלוירן אַלע דאָקומענטן, אַלץ וואָס איז איר געבליבן איז דער דיפּלאָם פון דער פאַכשול. מיט דעם דיפּלאָם האָט זי זיך אײַנגע־מאָלדן ווי אַ סובלאָקאַטאָרקע בײַ פּאָליאַקן; אויפן סמך פון דעם דיפּלאָם האָט זי אַרויסבאַקומען אַלערליי אידענטיפיציר־קאַרטלעך. זי האָט איצט געאַרבעט אין אַ פּוילישן שיינקייט־אַנשטאַלט און געוווינט צווישן לויטער פּאָליאַקן. מען איז געווען פרײַנדלעך צון איר און געשאָלטן מיט טויטע קללות די דײַטשן, די ראַבושניקעס וואָס האָבן אַרויסגעטריבן אַזאַ שיינע פּוילישע טאָכטער פון איר היים אין דאַנציק און האַלטן נאָך אַלץ אין געפאַנגענשאַפט איר מאַן, דעם אָפיציר, אין דער פּוילישער אַרמיי.

זי האָט איצט געמוזט אָנגיין ווי אַ חתונה־געהאַטע, און געווען געצ־וווּנגען זיך צו דערווײַטערן פון אַלע וואָס האָבן זי געקענט. איר נאַרישער קאָפּ האָט זי געשטופּט צו זאָגן אַז איר מאַן איז אַן אָפיציר, וואָס לייגט זיך נישט אויפן שׂכל. די אָפיצירן אין דער פּוילישער אַרמיי זענען כּמעט אַלע געווען רײַכע זונדלעך, טאָ ווי קומט עס וואָס דאָס ווײַב איז אַ פריזירערקע נאָך פון פאַר דער מלחמה? איר נאַרישקייט וואָלט זי

באַגראָבן, נאָר איר שיין פּנים פֿאַרדעקט אַלץ. אַ רײַך זונדל קאָן זיך פֿאַרליבן אין אַ פּריזירערקע אויב זי איז אַזאַ שיינע. די באַלעבאָסטע פֿון איר דירה האָט זיך שוין געכאַפּט אין וואָס פֿאַר אַ מצב זי איז און האָט צוגעזאָגט איר צו העלפֿן. אין דעם סאַלאָן ווו זי אַרבעט האָט מען זי גערן, די קליענטקעס באַוואָלהן זי נישט בײַם געבן טרינקגעלט. מע זאָגט איר אַז זי איז אַן עכט פּוילישע שיינקייט. אַ דײַטשע קליענטקע האָט איר גאָר געזאָגט אַז זי איז אַן עכט גערמאַנישער טיפּ, זי זאָל נאָכזוכן צי זי האָט ערגעץ ווו אַ דײַטשן זיידן; זי קאָן ווערן אַ פֿאָלקס־דײַטשקע און געניסן פֿון אַ סך פּריווילעגיעס.

נאָך דאָס פֿעלט איר...

אפֿשר איז יאָ אָנגעקומען אַ בריוו פֿון יואלן צו זײַנע עלטערן? אפֿשר האָבן זיי יאָ זײַן אַדרעס אין אַמעריקע? פֿאַר וואָס איז דאָס איר נישט אײַנגעפֿאַלן פֿריִער, יואל האָט אפֿשר געשריבן צו טאַטע־מאַמע, אפֿשר שטייט ער דאָרט אײַן בײַ קרובים, אפֿשר ווייסן דאָך זײַנע באַקאַנטע דאָ, ווי אַזוי זיך צו פֿאַרבינדן מיט אים דאָרט?

זי האָט זיך דערמאָנט וועגן פֿאַן עפּשטיין און געפֿונען זײַן נאָמען אין טעלעפֿאָן־בוך; פֿון אים האָט זי באַקומען דעם טעלעפֿאָן־נומער ווו מע קאָן זיך פֿאַרבינדן מיט דעם רבֿ. טעג זענען פֿאַרבײַ ביז זי האָט זיך אָנגענומען מיט גענוג כּוח דאָס צו טאָן. ווען זי האָט גערעדט מיט דער רביצין האָט עס געקראַמפּט אין בויך ווי דאָס נפֿשל אינעווייניק וואָלט געקנײַפּט אירע אינגעווײדן און געמאָנט: זאָג, זאָג איר אַז דו ביסט נישט עפּעס אַן אומבאַקאַנטע פֿרוי זילבערשטיין, זאָג אַז דו טראָגסט אונטער דײַן האַרץ יואלס בלוט און פֿלייש, רעד פֿאַר מיר צו מײַן באָבע.

די רביצין האָט איר געזאָגט אַז זי האָט פֿאַרלאָזט גורוויטש נאָך איידער די מלחמה האָט אויסגעבראָכן, ניין, פֿון איר זון האָט זי נישט געהערט זינט ער איז אָנגעקומען קיין אַמעריקע. אויב עס וואָלט עפּעס אָנגעקומען פֿון אים נאָך איר אָװעקפֿאָרן אויף זומער־וווינונג וואָלט פּינטשע עס איר געבראַכט. יאָ, פּינטשע איז געוועזן אין גורוויטש ביז דער לעצטער מינוט. פּינטשע האָט נישט קיין טעלעפֿאָן אָבער די פֿאַני קאָן איבערלאָזן איר טעלעפֿאָן־נומער, וועט פּינטשע איר צוריק קלינגען. צי זי האָט געקענט יאַנקל קאַליסקי? אַוודאי האָט זי אים געקענט, ער איז געוועזן איר זונס אַ חבֿר און דעם רבֿס אַ תּלמיד. מע זאָגט אַז ער איז פֿאַרשוווּנדן געוואָרן אויפֿן וועג קיין ארץ־ישׂראל. ניין, זי האָט וועגן דעם מער גאָרנישט געהערט. אפֿשר פֿרעגן בײַ איר איידעם פּינטשע, ער האָט זיך אויך געחבֿרט מיט דעם יאַנקל. האָט די פֿרוי זילבערשטיין

געהערט עפּעס וועגן יאַנקלס עלטערן ברודער? אוודאי קען זי אים, האָט די רביצין געזאָגט, ער איז דאָך געוואָרן פּינטשעס אַ קוזין. פּינטשע האָט דערציילט אַז בעתן גירוש איז יאָסל צוריקגעלאָפן צו זײַן שטוב און איז מער נישט צוריקגעקומען, מן־הסתם אַרעסטירט. האָט די פּאַני געהערט עפּעס נײַעס וועגן דעם? פּינטשע קלערט שטאַרק איבער וועגן דעם יאָסל. פון וועלכע זילבערשטיינס איז די פּאַני, פון די וואָס האָבן געוווינט אויפן אַלטן מאַרק? די בעסטע זאַך, זי זאָל רעדן מיט פּינטשען; אויב זי האָט נישט קיין טעלעפאָן זאָל זי איבערלאָזן איר אַדרעס. „האַלאָ, האַלאָ?" האָט די רביצין געפרעגט ווען זי האָט נישט געהערט קיין קול פון דער וואָס האָט געקלונגען.

זי האָט שטיל אויפגעהאָנגען דאָס טרײַבל ווען די רביצין האָט נאָך גערעדט. זי האָט זיך מער נישט געקאָנט האַלטן אויף די פיס און מער נישט געקאָנט צוריקהאַלטן אַ שלוכץ וואָס האָט זיך געריסן פון איר קעל. זי איז פאַרשוווּנדן ווי אין ים אַרײַן, יאַנקל איז פאַרשוווּנדן, אפשר טאַקע אין ים אַרײַן. יאָסל, דעם טאַטעשיס איינציקער נחת, איר גוטער תמימותדיקער ברודער, פילט ערגעץ אין אַ דײַטשער תּפיסה, און זי ווייסט אַפילו נישט ווו טאַטע־מאַמע זענען אַהינגעקומען. ניין, רביצין, איך בין נישט פון די זילבערשטיינס וואָס האָבן געוווינט אויפן אַלטן מאַרק, איך בין — ניין, נישט אַ דאַנציקער שיקסע סאַבינאַ, איך בין שפּרינצע, דײַן יואלס שפּרינצע. איך האָב דיך ליב, רביצין, ווײַל יואל האָט דיך ליב. יואל איז דײַן און איך בין יואלס, בין איך דאָך אויך דײַן. ס'איז מיר ביטער. קיינער פון מײַנע נאָענטע איז נישטאָ, און יואל, מײַן נאָענטסטער, איז ווײַט. זאָג מיר אַ גוט וואָרט, רביצין, זאָג דו עס מיר אָנשטאָט יואלן.

וואָס האָט זי זיך אַזוי צעשמאָלצן אין רחמנות צו זיך אַליין? זי האָט זיך אײַנגערעדט אַז זי האָט געוואָלט פאַרשאַפן נחת דעם טאַטעשי, ס'אַ ליגן. אַז זי פאַרשיכּורט זיך מיט עפּעס אַ חלום לויפט זי ווי אַ בלינד פערד אין גרוב אַרײַן, און טראַכט גאָר נישט וויפל צער עס וועט פאַר־שאַפן אירע נאָענטע. יואל, יואל, פאַר וואָס האָסטו נאָכגעגעבן מײַן טיפּשות?

זי האָט זיך צעשמאָלצן פון רחמנות צו זיך אַליין און נישט געטראַכט אַז מע דאַרף עפּעס טאָן פאַר יאָסלען. זי קאָן נישט געבן דער רביצין איר אַדרעס, אָבער זי האָט געקאָנט נעמען פּינטשעס אַדרעס און פּראָ־בירן זיך פאַרבינדן מיט אים. זי איז צוריקגעלאָפן צום טעלעפאָן, די רביצין איז מער נישט געווען אין שטוב. זי איז נישט צוריקגעגאַנגען צו

דער אַרבעט, זי איז געלאָפן פון טעלעפאָן צו טעלעפאָן, פון אַן אַפּטייק צו אַ פּאָסטביוראָ, פון דאָרט ווידער צון אַן אַפּטייק ווו עס איז פאַראַן אַ טעלעפאָן. וועט די רביצין היינט שוין נישט צוריקקומען?

זי האָט מער נישט טעלעפאָנירט אָבער איז סיי ווי נישט צוריק געגאַנגען צו דער אַרבעט. זי איז קראַנק, זי קאָן זיך נישט האַלטן אויף די פיס. גייט זי מפּלען? ס'איז אפשר בעסער אַזוי.

זי איז שוין געווען ביי זיך אין שטוב און ווידער געלאָפן זוכן אַן אַפּטייק מיט אַ טעלעפאָן. פאַר וואָס האָט זי זיך געפרעגט נאָר אויף דער רביצין? אַז די רביצין איז נישטאָ וועט זי רעדן צום רב.

די רביצין האָט איצטער געענטפערט דעם טעלעפאָן. אָ, ס'איז די פאַני זילבערשטיין? יאָ, זי קאָן איר געבן פּינטשעס אַדרעס. ער וווינט וויַיט, אַזש אין פּראַגע. וועגן יאָסל קאַליסקי זאָגט זיין שווער, פּינטשעס פּעטער מלך, אַז מע טאָר איצט גאָרנישט טאָן. פון יואלן האָבן זיי געהאַט נאָר אַ טעלעגראַמע אַז ער איז בשלום אָנגעקומען, ווייטער גאָרנישט. ביין, זי ווייסט נישט ווו מע קאָן צון אים שרייבן. „די פאַני קען מיין יואל?"

ב.

אויך אין דאַנציק האָט זי געוווינט צווישן פּאָליאַקן און אַלע האָבן געמיינט אַז זי איז אַ שיקסע. זי האָט אין דאַנציק נישט געזען קיין יידיש אות. די צייטונגען וואָס זי האָט געלייענט, די ביכער וואָס זי האָט גענו־מען אין ביבליאָטעק זענען געווען אין פּויליש, אָדער דייטש. זי האָט זיך געוואָלט איינרעדן אַז זי האָט זיך באַפרייט פון אַ געטאָ ווען זי איז אַוועק פון גורוויטש. אָבער ווען יאַנקל איז פּלוצלינג געקומען צון איר איז דער גאַנצער אָנשטעל זיך צעקראָכן ווי שפּינוועב. דער אמת איז, אַז עס איז איר געווען אומעטיק אין דאַנציק, נישט־געקוקט אויף דעם וואָס זי איז געווען אַזוי שטאָלץ וואָס זי פאַרדינט אויף איר ברויט און קאָן נאָך אַהיימשיקן אַ פּאָר זלאָטעס; נישט־געקוקט אויף דעם וואָס דאָס צירן זיך אין שיינע קליידער האָט איר גוט געמאַכט פאַר אַלע יאָרן ווען זי האָט געטראָגן עמעצנס אויסגעוואַקסענע מלבושים און האָט ביז דאַנציק קיין איין מאָל קיין ניי מלבוש נישט געהאַט. געווען אויך אין דאַנציק בעכט ווען דאָס בענקען האָט אַזוי גענאָגט אַז זי האָט נישט געקאָנט איינשלאָפן. זי איז אַוועק פון דאַנציק נישט איבער די עקצעסן פון די דייטשן, זי איז אַוועק ווייל זי האָט מער נישט געקאָנט אויס־

האַלטן די אַליינקייט. איז הײַנט נאָך ערגער מחמת אירע נאָענטע זענען אַזוי נאָענט? ס׳איז נאָר אַ צען מינוט פאָרן מיט אַ טראַמוויי.

זי וואָלט געקאָנט האָבן חברטעס, זי וואָלט געקאָנט זיך דערנענטערן צו שכנים. איז עס מזל? איז עס איר שיינער פּנים? מענטשן זענען גוט צו איר אָבער זי קאָן זיך נישט דערנענטערן צו קיינעם. זי האָט מורא צו באַווײַזן זיך אויף די ייִדישע גאַסן כּדי זי זאָל נישט אָנטרעפן עמעצן וואָס קען זי פון גורוויטש, אָדער וואָס קען זי ווי אַ ייִדישע פון פאַר דער מלחמה. און דאָך, אַז עס גייט זי אַ כאַפּ אָן, פּילט זי ווי די בענקשאַפט גריזשעט אין האַרץ און שטיקט אין גאָרגל. איין מאָל האָט זי פּראָבירט רעדן ייִדיש צו דעם איינציקן ייִדעלע וואָס איז מיט איר — וואָס איז אין איר. זי האָט געמיינט אַז דאָס וועט איר לײַכטער מאַכן, אָבער עס איז איר געוואָרן אַזוי ענג אַז זי איז אַרויסגעלאָפן פון שטוב און געלאָפן גלײַך אַהין צו די ייִדישע גאַסן. אויף פּשעיאַזד איז געשטאַנען אַ מאַן מיט אַ וואַליזע ביכער צו פאַרקויפן. זי האָט זיך אָפּגעשטעלט, געזען אַ ייִדיש בוך, האָט זי עס געקויפט, באַהאַלטן אונטערן מאַנטל און געלאָפן מיט דעם אוצר צוריק אַהיים.

ס׳איז געווען אַ בוך פון אפרים קאַגאַנאָווסקי מיט סקיצעס וועגן טרעגערס, גנבים, גאַסנמענטשן. ס׳איז געווען געשריבן מיט הומאָר, און זי האָט די בלעטער פון בוך באַגאָסן מיט טרערן. זי האָט שוין געהאַט עטלעכע מאָל איבערגעלייענט אַלע מעשׂיות און נאָך אַלץ געהאַלטן דאָס בוך, כאָטש זי האָט געוווּסט אַז איר גאַנצע גויִישע פּאַסאַדע וועט זיך צעפאַלן ווי אַ קאָרטן־שטיבל אויב עמעץ וועט עס געפינען בײַ איר. איין מאָל האָט די באַלעבאָסטע צוגערוימט איר שטוב ווען זי איז נישט געווען אין דער היים. האָט טאַקע די באַלעבאָסטע גענומען קוקן אויף איר מיט חשד, אָדער האָט זיך איר נאָר געדאַכט אַזוי? די באַלעבאָסטע האָט ווידער געוואָלט זען אַ פאָטאָגראַפיע פון איר מאַן דעם אָפיציר, כאָטש זי האָט עס שוין אַ מאָל געהאַט דערקלערט דעם באַלעבאָס און באַלעבאָסטע אַז זי איז אַרויסגעטריבן געוואָרן פון איר היים, אַז אַפילו איר בײַטל האָט זי פאַרלוירן אין געלויף, און דאָס איז אפשר איר גליק. זי וואָלט אפשר נישט אָנגעקומען בשלום קיין וואַרשע אויב די דײַטשן וואָלטן געוווּסט אַז זי איז דאָס ווײַב פון אַן אָפיציר.

זי האָט שוין געטראַכט זיך אַרויסצוציִען פון דער דירה, אָבער עס איז איר אײַנגעפאַלן אָפּצושפּילן אַ שטיק טעאַטער. אין דער דירה איז געווען סײַ אַ גאַזקיכל מיט צוויי פלאַמען, סײַ אַ געוויינלעכע קיך מיט פיר פײַערקעס צו הייצן מיט האָלץ און קוילן. איין אינדערפרי, ס׳איז

געווען אַ זונטיק ווען זי דאַרף נישט גיין צו דער אַרבעט, האָט זי זיך גענומען אײַנהייצן די קיך. סײַ דאָס האָלץ סײַ די קוילן זענען געווען פײַכט. זי איז צוריקגעלאָפן אין איר צימער, געבראַכט אין קיך אַרײַן דאָס יידישע בוך און גענומען רײַסן דערפון שטיקער און אַרײַנוואַרפן אין קיך אויפצולעבן דאָס פײַער.

די באַלעבאָסטע האָט עס געזען און גאָרנישט געפרעגט, האָט זי אַליין געזאָגט אַז מע פאַרקויפט דאָס אין גאַס צום הייצן.

ס'איז געווען אַ פוילער תּירוץ אָבער די באַלעבאָסטע האָט עס, ווײַזט אויס, אָנגענומען. אפשר האָט געמאַכט אַן אײַנדרוק דאָס וואָס זי האָט נישט קיין מורא געהאַט עס אַהיים צו ברענגען און אַליין עס אַרײַנגעטראָגן אין קיך פאַר אַלעמענס אויגן, און אפשר האָט ווידער אַ מאָל איר שיין פּנים זי געראַטעוועט. די פּוילישע אַנטיסעמיטן קאָנען נישט צולאָזן דעם געדאַנק אַז אַזאַ שיין ווײַבל איז אַ יידישע.

עס האָט טאַקע איר געהאָלפן, אָבער ווען זי איז געשטאַנען און געריסן שטיקער פון דעם יידישן בוך און עס געוואָרפן אין פײַער האָט עס ווי געטאָן ווי זי וואָלט געריסן שטיקער פון איר אייגן לײַב. אַ ריח פון געסמאָליעט לײַב, ווי פון גיהנום, איז איר נאָכגעגאַנגען ביז איר צימער און געבליבן אין אירע נאָזלעכער אפילו ווען זי איז שוין געלעגן אויף איר בעט. אויב יאַנקל וואָלט דאָס געזען, אויב איר טאַטע־מאַמע וואָלטן דאָס געזען. איר קינדס זיידע־באָבע פון טאַטנס צד האָבן דאָס באַדאַרפט זען!

דאָס יידישע קינד אין איר האָט עס דערפילט, אפשר דערפאַר גריזשעט עס אירע אײַנגעווייד און טרײַבט דאָס נעכטיקע עסן צוריק אַרויף צון איר שלונג.

די צרות מיט דעם יידישן בוך האָבן זיך נישט געענדיקט אַפילו נאָכן פאַרברענען עס. אין די עטלעכע יאָר זינט זי איז אַוועק פון דער היים איז זי אַזוי ווײַט אַוועק פון יידיש אַז זי האָט געטראַכט אין פּויליש און אַפילו געחלומט אין פּויליש. איצטער, זי רעדט מיט אַ קליענטקע, פּויליש, פאַרשטייט זיך, אָבער פּלוצלינג כאַפּט זי זיך אַז זי רעדט אייגנט־לעך יידיש מיט פּוילישע ווערטער. דאָ מיינט מען אַוודאי אַז אַזוי רעדן די פּאָליאַקן אין דאַנציק, אַז עס איז די השפּעה פון דײַטש. לעצטנס פּלאָנטערט זיך יידיש אַרײַן אין אירע חלומות. אויב די באַלעבאָסטע זאָל אַ מאָל הערן ווען זי רעדט פון שלאָף וועט זײַן ביטער.

אין גאַס קוקן די יידן זיך נישט אום אויף דער בלאָנדער שיקסע, אָבער ווען זי באַגעגנט עמעצן מיט דעם מגן־דוד־באַנד אויפן אָרעם

גיט עס איר אַ דריי אין בויך ווי דעם רבס אייניקל אין איר וואָלט זיך געריסן צו זיַניקע. אוי, די ביטערע אַליינקייט, עס מאַכט זי משוגע. אָבער וואָס קאָן זי טאָן? אויב דער רב און די רביצין זאָלן זיך דערוויסן אין וואָס איצט נאָך דער חתונה הייסט זי נאָך אַלץ קאַליסקאַ? זי האָט געגעבן נישט קאָנען קוקן אין פּנים אַריַין.

ג.

זי האָט זיך דערוווּסט אַז דער שוועדישער קאָנסולאַט אין וואַרשע נעמט אָן טעלעגראַמעס צו קרובים אין אַמעריקע ביז פינעף און צוואַנציק ווערטער. קיין אַדרעס האָט זי נישט אָבער זי קאָן שיקן אַ טעלעגראַמע צון אַ יידישער צײַטונג זיי זאָלן עס אָפּדרוקן. יואל לייענט זיכער אַ יידישע צײַטונג, קיין ענגליש קען ער דאָך נישט. זי וועט אין דער טעלעגראַמע בעטן ער זאָל זיך פאַרבינדן מיט איר.

פאַרבינדן מיט איר? ווי אַזוי? שפּרינצע עקסיסטירט מער נישט. איר איצטיקער נאָמען און אַדרעס קאָן אַנקומען צון אַ מסור, און יואל וועט סײַ ווי נישט וויסן אַז דאָס איז זי. אַזאַ געלעגנהייט, און זי ווייסט נישט ווי אַזוי עס אויסצונוצן.

דער שוועדישער קאָנסולאַט האָט פאַר איר געפונען דעם אַדרעס פון דעם פאָרווערטס אין ניו־יאָרק. זי האָט געשיקט אַ טעלעגראַמע: „צום מאָלער יואל ראַבינאָוויטש פון גורוויטש, פוילן. שפּרינצע בעט דיך דרינגענדיק שיקן דײַן אַדרעס צום שוועדישן קאָנסולאַט אין וואַרשע״. זי האָט געזאָגט אין קאָנסולאַט אַז זי קאָן נישט איבערלאָזן איר אַדרעס מחמת זי האָט נאָך נישט קיין פּערמאַנענטע דירה, אָבער זי וועט קומען געוויר ווערן צי עס איז פאַראַן אַן ענטפער.

די טעג פון אומגעדולדיקער דערוואַרטונג האָבן זיך מצרף געווען אין וואָכן, די וואָכן אין חדשים. פון דאָרט איז נישט געווען קיין ענטפער, און דאָ איז געוואַקסן איר בויך און עס האָבן זיך געמערט די פּראָבלע־מען. די באַלעבאָסטע האָט איר אָנומלטן געפרעגט וואָס עס איז איר מיידלשער נאָמען און זי האָט געענטפערט: קאַליסקאַ. טאָ ווי קומט עס וואָס איצט נאָך דער חתונה הייסט זי נאָך אַלץ קאַליסקאַ? זי האָט געגעבן דעם ערשטן תירוץ וואָס איז איר געקומען אין מויל אַריַין: זי האָט חתונה געהאַט מיט אַ קוזין. אָבער דער תירוץ האָט געטויגט אויף כפּרות. מיט אַ צײַט פריִער האָט זי געהאַט געזאָגט דער באַלעבאָסטע אַז איר

מאַן קומט פון אַ רײַכער מיוחסדיקער משפחה, אַז זיי האָבן זיך באַקענט צופעליק אויף אַ סטודענטישער ביבקע. און אויב אויך דעם מאַנס קרובים זענען אירע נאָענטע, ווי קומט עס וואָס קיינער שרײַבט נישט צון איר? טאַקע מחמת קיינער איז צון איר נישט געקומען און אַפילו נישט געשריבן צו איר, האָט זי געזאָגט אַז דער מאַן קומט פון אַ רײַכער משפחה און זי פון אַן אָרעמער, צו שאַפן דעם אײַנדרוק אַז דעם מאַנס עלטערן זענען נישט צופרידן געווען פון שידוך. וואָס וועט זי זאָגן איצטער?

זי איז ווידער געלאָפן אין שוועדישן קאָנסולאַט, זי האָט געוואָלט שיקן נאָך אַ טעלעגראַמע, אַז יואל זאָל זיך פאַרבינדן מיט זײַנע עלטערן אויף זײַן זיידנס אַדרעס אין וואַרשע. אָבער מע האָט מער נישט אָנגענומען קיין טעלעגראַמעס.

אפשר איז יואלס עלטערן אַליין אײַנגעפאַלן דער געדאַנק צו שיקן אַזאַ טעלעגראַמע? אפשר האָט דער רב קרובים אָדער אינסטיטוציעס וואָס האָבן געהאָלפן זיך פאַרבינדן מיט אים? אפשר האָבן זיי שוין יואלס אַדרעס?

דאָס מאָל איז דער רב געקומען צום טעלעפאָן. זי האָט ווידער געמוזט צוטראַכטן אַ ליגן. איר ברודער איז געפאָרן צוזאַמען מיט יואלן קיין אַמעריקע, זי האָט מער נישט געהערט פון איר ברודער, האָט דער רב געהערט פון זײַן זון? האָט דער רב עפּעס אַן אַדרעס ווו מע קאָן שרײַבן צו יואלן, איר ברודער איז יואלס אַ חבר.

זי האָט לײַכטער אָפּגעאָטעמט ווען זי האָט געקאָנט זאָגן כאָטש אַ וואָרט אמת, איר ברודער יאַנקל איז טאַקע געווען יואלס אַ חבר. דער רב האָט פאַר איר נישט געהאַט קיין בשׂורות. ער האָט געשריבן צו דער גורוויטשער לאַנדסמאַנשאַפט און צו דער כעלמישער לאַנדסמאַנשאַפט אין ניו־יאָרק זיי זאָלן געפינען יואלן. דערווײַל האָט ער נישט באַקומען קיין שום תשובה.

אַ נאַרישקייט קאָן געראָטן איין מאָל און נאָך אַ מאָל, אָבער נישט אַלע מאָל. זי האָט זיך פאַרדרייט אין ליגנס מיט דער באַלעבאָסטע, מילא. זי האָט אַ קענקאַרטע, אַן אידענטיפיציר־דאָקומענט פון דער אָקופּיר־מאַכט און קאָן מיט דעם זיך אײַנמעלדן ווו נאָר זי וועט וועלן. אַז עס וועט איר ווערן צו ענג דאָ, וועט זי זיך זוכן אַ נײַע דירה. אָבער וואָס וועט זי טאָן ווען זי וועט ליגן אין שפּיטאָל צוגעשמידט צום בעט און מע וועט פאָדערן בײַ איר אַ דאָקומענט. כּדי מע זאָל פאַרשרײַבן אַ קינד אויף אַ טאַטנס נאָמען ווען דער טאַטע איז נישטאָ, דאַרף מען כאָטש אַ חתונה־אַקט. זי האָט זיך דערוווּסט וועגן אַ דאָרף ווו דאָס גמינע־הויז

מיט אַלע ציווילע דאָקומענטן איז פאַרברענט געוואָרן און זי זאָגט אַז זי איז דאָרט געבוירן געוואָרן. זאָגן אַז זי האָט אויך דאָרט חתונה געהאַט וועט אַרויסרופן חשד. אירע דאָקומענטן האָבן נישט גענוג יסוד.

דאָס כּסדרדיקע איבערקלערן וועגן אירע דאָקומענטן האָט איר צעטרייסלט די נערוון, זי האָט געטאָן אַ ריזיקאַלישע זאַך. זי האָט אַוועקגע־שיקט קיין דאַנציק צוויי בריוו געשריבן אין דײַטש. איין בריוו האָט זי אַדרעסירט צו דער דירה ווו זי האָט געוווינט פאַרן פאַרלאָזן דאַנציק. קיין נאָמען האָט זי טאָקע נישט געהאַט זי האָט אויפגעשריבן נאָר די גאַס, הויז און דירה־נומער. זי האָט געשריבן אַז זי איז גראָד נישט געווען אין דער היים ווען די מלחמה האָט אויסגעבראָכן און אין איר געוועזענער דירה זענען געבליבן אירע דאָקומענטן און פאָטאָגראַפיעס. אויב זיי האָבן געפונען עפּעס פון דעם, בעט זי זיי העפלעך עס איר צו שיקן אויף איר נײַעם אַדרעס קיין וואַרשע, זי וועט גערן אומקערן די הוצאות. דעם צווייטן בריוו האָט זי אַדרעסירט צו דער פּאָליצײַ אין דאַנציק. זי האָט געוווינט צוזאַמען מיט פרוי פעליציאַ רודניצקאַ אויף דעם און דעם אַדרעס, זי איז נישט געווען אין דער היים ווען די מלחמה האָט אויסגע־בראָכן און ווי אַ פּוילישע איז איר נישט דערלויבט געווען צוריק צו פאָרן. אין איר דירה זענען געבליבן אַלע אירע דאָקומענטן. אויב די נײַע אײַנ־וווינערס האָבן אירע דאָקומענטן איבערגעגעבן דער פּאָליצײַ בעט זי העפלעך עס איר צו שיקן קיין וואַרשע אויף איר איצטיקן אַדרעס.

זי האָט נישט חרטה געהאַט אויף דעם וואָס זי האָט אָפּגעטאָן אַפילו ווען זי האָט, שוין נאָכן אַוועקשיקן די בריוו, פאַרשטאַנען ווי ביטער דאָס קאָן זיך אויסלאָזן. פעליציאַ רודניצקאַ האָט טאָקע געוווינט אין דער דירה ביזן אויסבראָך פון דער מלחמה, אָבער זי איז אַוועק פון דאַנציק אַ סך פריִער. מילא, דער בריוו צו די נײַע אײַנוווינערס, ער וועט טאָקע נישט ברענגען קיין נוצן, אָבער אויך נישט קיין שאָדן. שרײַבן אַ בריוו צו דער פּאָליצײַ מיט איר צוריק־אַדרעס איז וואָרע משוגעת. ווער ווייסט צו וואָס דאָס וועט דערפירן, אָבער זי מוז ריזיקירן. אין אַזאַ צײַט איז ערגער אויב מע האָט מורא צו ריזיקירן.

נאָך צוויי וואָכן איז אָנגעקומען אַ בריוו פון דאַנציק. די דײַטשקע וואָס וווינט איצט אין איר דירה האָט געענטפערט אַז ווען זי האָט זיך אַרײַנגעצויגן איז די דירה געווען אין גאַנצן ליידיק. אָבער ערשט לעצטע וואָך ווען זי האָט אַרויסגענומען אַ שופלאָד פון דער קאָמאָד איז הינטער דעם שופלאָד געלעגן אַ פאָטאָגראַפיע וואָס זי שיקט איר דאָ.

אַ צעקנאָדערטע פאָטאָגראַפיע פון איר חברטעס מוטער, זי האָט שוין

געוואָלט עס אַרויסוואַרפֿן ווען זי האָט זיך געכאַפּט וואָס פֿאַר אַ גרויסער געפֿינס עס איז: זי האָט אַ פֿאָטאָגראַפֿיע פֿון עמעצן מיט אַ צלם אויפֿן האַלדז. פּונקט אַזוי וויכטיק איז דער בריוו מיטן דאַנציקער פּאָסט־שטעמפּל וואָס באַשטעטיקט אַז זי זוכט טאַקע אירע פֿאַרלוירענע דאָקו־מענטן. חוץ דעם צלם האָט די פֿאָטאָגראַפֿיע אויך געהאַט אַ שטעמפּל פֿון אַ פֿאָטאָגראַפֿיסט אין דאַנציק און דאָס איז אויך וויכטיק, די צרה איז נאָר וואָס עס האָט אַן אונטערשריפֿט: „צו מײַן געליבט אײנציק טעכטערל פֿון דײַן ליבנדיקער מאַמושאַ", אונטערגעשריבן: „סטאַשאַ".

די דעדיקאַציע וואָלט געווען זייער גוט ווען נישט דער אונטערשריפֿט. אויף איר קענקאַרטע איז אָנגעגעבן איר מוטערס נאָמען „מאַריאַ". מילא, איז עס נישט איר מאַמע, איז עס איר מאַמעס שוועסטער, זי האָט געקראָגן די פֿאָטאָגראַפֿיע פֿון איר קוזינע. ווידער אַ מאָל אַ תּירוץ, אָבער בעסער ווי גאָרנישט.

אַ וואָך שפּעטער איז אָנגעקומען אַ בריוו פֿון דער דאַנציקער פּאָליציי. ניין, מע האָט צו זיי נישט געבראַכט אירע דאָקומענטן. זיי האָבן זיך אָנגעפֿרעגט בײַ די נײַע אײַנוווינערס און יענע האָבן געזאָגט אַז אַלץ וואָס זיי האָבן געפֿונען איז געווען אַ פֿאָטאָגראַפֿיע און דאָס האָבן זיי איר שוין געשיקט.

ווײַזט אויס אַז מע קאָן זיך נאָך אַלץ פֿאַרלאָזן אויף דײַטשער פּינקט־לעכקייט. דער בריוו פֿון דער פּאָליציי איז ווערט געווען מיט גאָלד צו גלײַך. נישט נאָר האָט זי אַן אָפֿיציעלע באַשטעטיקונג אַז זי האָט געזוכט אירע פֿאַרלוירענע דאָקומענטן, דער בריוו באַשטעטיקט אויך אַז די פֿאָ־טאָגראַפֿיע איז אַן אויטענטישע. עס ווײַזט אויס צו זײַן אמת אַז אַ נאַרישקייט גילט. אויב מע וואָלט זי איצט געפֿרעגט: ווער איז אַ גליקלעכער מענטש, וואָלט זי געענטפֿערט: דער וואָס האָט אין בײַטל אַ פֿאָטאָגראַפֿיע מיט אַ צלם.

מיטן באַקומען צוויי בריוו, טאַקע פֿון דאַנציק, איינעם אין אַן אָפֿי־ציעלן קאָנווערט מיט אַ האַקנקרײַץ, האָט שפּרינצעס מערכה זיך אויף אַזוי פֿיל פֿאַרבעסערט אַז זי האָט אין איין אָוונט אַרײַנגערופֿן די באַ־לעבאָסטע אין איר צימער און איר פֿאַרטרויט אַ סוד. זי טראָגט טאַקע אַ קינד פֿון אַן אָפֿיציר, ער איז טאַקע איר חתן, אָבער זיי האָבן נישט באַוויזן חתונה צו האָבן ווײַל די מלחמה האָט אויסגעבראָכן.

די באַלעבאָסטע האָט מודה געווען אַז זי האָט עס שוין לאַנג חושד געווען. נאָכן באַראָטן זיך מיט דער באַלעבאָסטע איז געבליבן, אַז זי זאָל איר קינד דערוויל פֿאַרשרײַבן אויף איר אייגענעם נאָמען. ווען איר

חתן וועט צוריקקומען און זיי וועלן חתונה האָבן, וועלן זי און איר קינד, דעמאָלט, אָננעמען דעם מאָנס נאָמען.

דורכן ווערן אָ שותּפטע צום סוד איז די באַלעבאָסטע געוואָרן צום איר נאָך מער פריינדלעך. עס איז אָפּגערעדט געוואָרן צווישן זיי אַז קיינער פון די שכנים דאַרף דאָס נישט וויסן.

קאַפּיטל עלף

אַלײנהילף

א.

בערעק עפּשטיין און שכנא זאַגגע זענען געווען די ערשטע וואָס זענען געקומען אויף דער זיצונג פון דעם ייִדישן קאָאָרדינר־קאָמיטעט. זאַגגע איז געווען אין אַ גוטער שטימונג. „מעז יצא מתוק", האָט ער נביאות געזאָגט. „ענגלאַנד און פראַנקרייך וועלן שנעל צעשמעטערן היטלערס חיילות. אויף די חורבות פון דער מלחמה וועט אויפקומען אַ שענער פּוילן און אַ נייַע בעסערע וועלט. די ענדעקישע אַנטיסעמיטן צוזאַמען מיט די שונאי־ישראל פון פּילסודסקיס סאַנאַציע־פּאַרטיי וועלן שוין דאַן וויסן אַז מיט זייער אויפכאַפּן יעדע נאַצישע העצע קעגן ייִדן, מיט זייער העצן די קריסטלעכע פּאָליאַקן קעגן זייערע ייִדישע ברידער, האָבן זיי געטאָן היטלערס שליחות. די פאַנאַטיקערס וואָס ייִדן־שינאה איז ביי זיי אַ פּסיכישע קרענק וועלן בלייבן איזאָלירט פון דער נייַער נאָך־מלחמהדיקער געזעלשאַפט. פּאָליאַקן זענען וואַרעמע, סענטימענטאַלע מענטשן, זיי וועלן נישט פאַרגעסן די פאַרברידערונג צווישן ייִדן און פּאָליאַקן וואָס איז אויפגעקומען אין די טעג פון פאַרטיידיקן וואַרשע".

בערעק עפּשטיין האָט טרויעריק געשמייכלט. אָפּילו אין יענע טעג, ווען מע האָט צוזאַמען געקעמפט צו פאַרטיידיקן די באַלאַגערטע שטאָט, זענען שוין געווען מאַניפעסטאַציעס פון וויסטן אַנטיסעמיטיזם. אָבער עס איז אמת אַז די צענטראַלע פּוילישע הילף־אָרגאַניזאַציע אָפּיעקאַ ספּאָ־

דיניר־קאָמיטעטן, אַפילו נאָך דעם ווי זיי זענען דורך דעם אָקופּאַנט אָפּגעטיילט געוואָרן פון די פּוילישע.

חבר שכנא האָט ווײַטער געחלומט: „די פּראָוויזאָרישע בית־עלמינס אין די גאַסן, אין די סקווערן, אין די הויפן, זאָלן בלײַבן דאָרט ווו זיי זענען לעולם־ועד. די קברים, ווו עס ליגן צוזאַמען ייִדן און פּאָליאַקן וואָס זענען, לעולם־ועד. די קברים, ווו עס ליגן צוזאַמען ייִדן און פּאָליאַקן וואָס שטאַט, וועלן זײַן די עדות פון דער נײַער פּויליש־ייִדישער פאַרברידע־רונג. פונקט ווי מע קאָן מער נישט צעטיילן דאָס בלוט וואָס האָט זיך צוזאַמענגעגאָסן אין איין שטראָם, אַזוי וועט קיינער מער נישט קאָנען צעטיילן די זין פון פּוילן לויט זייערע גלויבנס".

דער צענטראַלער קאָאָרדיניר־קאָמיטעט האָט שוין געהאָט באַריכטן, אַז אַפילו אין מיליטער זענען געווען פאַלן פון אַנטיסעמיטיזם, שוין אין די ערשטע טעג מלחמה. פון אַ גאַנצער ריי באַטאַליעס האָט מען אַרויס־גענומען די ייִדישע זעלנער און זיי איבערגעפירט אין אַ ריין ייִדישער אַרבעט־באַטאַליע. ווייסט נישט פון דעם דער חבר זאַגנע?

„די ייִדישע יוגנט וואָס האָט מאַסנווײַז געשטראָמט צום מאָסטאָווסקי־פּלאַץ ווו מע האָט וועָרבירט פרײַוויליקע צו פאַרטיידיקן וואַרשע; די עלטערע ייִדן מיט בערד וואָס האָבן נישט־געקוקט אויף דעם האָגל פון באָמבעס מאַרשירט מיט לאָפּעטעס אויף די אַקסלען און געגאַנגען צו די פּראַנטליניעס גראָבן שוצראָווען, ווער וועט דאָס קאָנען פאַרגעסן?"

„די וואָס האָבן נישט אַרײַנגעלאָזט קיין ייִדן אין זייערע שוצקעלערס, די וואָס האָבן אַרויסגעוואָרפן די ייִדן פון די רייעס נאָך ברויט און נאָך וואַסער", האָט בערעק עס מער נישט געקאָנט פאַרשווײַגן „די וואָס באַג־לייטן די ייִדן, געטריבענע צו צוואַנגאַרבעט, מיט דעם לידל: 'דער מײַערער היטלער, דער גאָלדענער היטלער, ער לערנט אויס די ייִדן אַרבעטן' ".

זאַגנע איז געוואָרן אין כּעס: דאָקטאָר עפּשטיין, אַזעלכע ווי איר וואָס זוכן נאָר חטאים אויף די פּאָליאַקן, אַזעלכע שאַפן טאָקע דעם אַנטי־סעמיטיזם. אויב מע זאָל זיך צוהערן צון אײַך קאָן מען מיינען אַז עס זענען בכלל נישטאָ קיין אָרנטלעכע פּאָליאַקן".

„דאָס האָב איך נישט געזאָגט, פּאַניע זאַגנע, אָבער איך וואָלט וועלן וויסן ווו זיי באַהאַלטן זיך. די גאַס איז געוואָרן די פאַרבינדלעריין צווישן די דײַטשן און אונדזערע אייגענע שונאי־ישראל. פּאָליאַקן פון יעדן עלטער, שולקינדער צווישן זיי, פירן דײַטשע זעלנער ראַבירן ייִדישע

הימען און ווײַזן אַז ווער עס איז אַ ייִד, ווען מע כאַפּט צו דער אַרבעט. פאַר וואָס שווײַגן די אָרנטלעכע פּאָליאַקן?"

דער הויכער, ברייטפּלייציקער מיכאַל ווײַך איז אַרײַנגעקומען צוזאַמען מיט מוניע רינגעל. זאַגנע האָט אַ שלעפּ געטאָן דעם ד"ר רינגעל בײַם אַרבל און אַ ווײַז געטאָן אויף בערעקן: „די יונגע היסטאָריקערס זענען מער היסטעריש ווי היסטאָריש. מוניע, זאָג דײַן חבר אַז אין אײַער פּראָפעסיע טאָר מען נישט קוקן דורך קיין שוואַרצע ברילן".

זאַגנע האָט עס געזאָגט מיט אַ שמייכל און בערעק האָט זיך נישט באַליידיקט. ער, ווי אַלע אַנדערע, האָט ליב געהאַט דעם גוטמוטיקן אָפּטימיסט זאַגנע און געוואָלט האָפן אַז אפשר וועט עפּעס פון זײַנע גוטע נביאות דאָך מקויים ווערן.

מע האָט גערופן אַ זיצונג פון קאָאָרדינירקאָמיטעט צו פאַרהאַנדלען לויפנדיקע ענינים, אָבער עס זענען אַלע מאָל אַנגעלאָפן נײַע פּראָבלעמען וואָס מע האָט געמוזט געפינען פאַר זיי אַ שנעלע לייזונג. די הײַנטיקע זיצונג האָט מען גערופן צו געפינען אַ נײַעם פּאַסיקן נאָמען פאַר דער ייִדישער סאָציאַלער הילף־געזעלשאַפט נאָך דעם ווי מען איז געבייט געוואָרן אָפּצוטיילן זיך פון דער אַלגעמיינער סאָציאַלער הילף. אָבער מע האָט פריִער גדאַרפט באַשליסן וועגן די באַציִונגען מיט דער קהילה. עס איז מער נישט געווען די דעמאָקראַטיש אויסגעוויילטע קהילה־פאַרוואַלטונג פון אַמאָל וואָס ייִדן האָבן גערופן „די גמינע". עס איז געווען אַ „יודנראַט". דער גענעראַל־גובערנאַטאָר, האַנס פראַנק, וואָס איז געזעסן אין קראָקע האָט אַרויסגעגעבן אַ באַפעל אַז אין יעדער שטאָט מיט ייִדן זאָל געשאַפן ווערן אַ יודנראַט, האָט דער וואַרשעווער גובערנאַטאָר, לודוויג פישער, באַשטימט דעם אינזשעניר אַדאַם טשערניאַק ווי דער הויפּט פון די וואַרשעווער ייִדן מיט דעם טיטל „יודענעלטעסטער".

פאַר דער מלחמה איז טשערניאַק געווען ווייניק באַקאַנט אין די ייִדישע געזעלשאַפטלעכע קרײַזן. נאָכן אויסבראָך פון דער מלחמה איז ער געוואָרן דער פאָרזיצער פון דעם ייִדישן בירגער־קאָמיטעט אָרגאַניזירט דורך דעם בירגער־מײַסטער סטאַזשינסקי. דער בירגער־קאָמיטעט האָט נאָר געמאַכט עטלעכע פּאָליטישע דעקלאַראַציעס דורכן ראַדיאָ, און מיט קיין געזעלשאַפטלעכער אַרבעט זיך נישט אָפּגעגעבן. מיט דעם אַרײַנמאַרש פון די דײַטשן האָט דער קאָמיטעט אויפגעהערט צו עקסיסטירן. פאַר וואָס האָבן די דײַטשן דערהויבן איבער די ייִדן דווקא אַ מענטש

וואָס איז אויסגעקליבן געוואָרן דורך דעם פּוילישן פּאַטריאָט סטאַזשינסקי, צו דינען פּוילישע אינטערעסן?

טשערניאַק האָט אַרײַנגענומען אין יידנראַט געוועזענע ראַטמענער פון דער פאַרמלחמהדיקער קהילה און אויך צוגעצויגן אַ ריי אַנדערע. איז עס געווען זײַן אייגענע איניציאַטיוו און אויסוואַל, אָדער האָט ער נאָר אויסגעפירט אַ באַפעל? עס זענען געווען צווישן די נײַע ראַטמענער מענטשן וואָס זענען לגמרי נישט געווען באַקאַנט דער יידישער געזעל־שאַפט. עס זענען אויך געווען צווישן זיי אויסגעפּרוווטע געזעלשאַפטלעכע טוערס. אָבער דעם יידנראַט קוקן די דײַטשן צו פיל אויף די פינגער, בעת דער קאָאָרדיניר־קאָמיטעט האָט אַ סך פרײַע איניציאַטיוו. איצט האָט דער יידנראַט פּלוצלינג צוגענומען פון קאָאָרדיניר־קאָמיטעט די השגחה איבער די הויף־קאָמיטעטן. וועמענס אידיי איז דאָס געווען? טשערניאַק מוז צוויי מאָל אַ וואָך גיין אין דער דײַטשער קאָמענדאַנטור אָפּגעבן באַריכטן און נעמען באַפעלן. ער טראָגט דאָס אחריות פאַרן אויספירן די באַפעלן. איז דאָס געזונט פאַר די הויף־קאָמיטעטן? איז עס נאָר אַ קאַמף פאַר מער מאַכט, אָדער שטעקט דערין עפּעס מער?

די הויף־קאָמיטעטן זענען געשאַפן געוואָרן ווי אַ טייל פון די לופט־שוץ־קאָמיטעטן בעת דער באָמבאַרדירונג פון וואַרשע. זיי האָבן זיך פאַרנומען נישט נאָך מיט לעשן די שׂריפות, זיי האָבן אויך געשאַפן אַ געזעלשאַפטלעכע אחריות. די יידישע פרויען־קאָמיטעטן זענען געווען די אַקטיווסטע אין די טעג פון די שרעקלעכסטע באָמבאַרדירונגען. די סאָלדאַטן וואָס זענען געקומען פון פראָנט האָבן באַקומען פון די קאָמי־טעטן פּאַפּיראָסן, אַ הייסע זופּ, ריינע וועש. די קאָמיטעטן האָבן אויך געפונען אַ ווינקל פאַר יעדן וואָס זײַן הויז איז צעשטערט געוואָרן. איצטער, אַז עס קומען יעדן טאָג אַזוי פיל פליטים און נשׂרפים, איז וויכטיק די קאָמיטעטן אין די יידישע הײַזער זאָלן אָנהאַלטן זייער איניציאַטיוו. וועלן זיי בכוח זײַן ממשיך צו זײַן זייערע טעטיקייטן אונטער דער ממשלה פון יידנראַט? מע מוז געפינען ווי אַזוי ווײַטער אָנצוהאַלטן דעם קאָנטאַקט מיט די קאָמיטעטן און ווײַטער אויסנוצן זיי פאַר סאָציאַלער און געזעלשאַפטלעכער אַרבעט.

די יידישע אָרדענונג־דינסט וואָס איז געשאַפן געוואָרן בײַם יידנראַט פירט זיך אויף ווי אַ פּאָליציי, און דער יידנראַט האָט איבער איר אַ קנאַפּע שליטה. אַ סך אַדוואָקאַטן, אינזשינערן, און אַפילו יונגע אוניווערסיטעט־סטודענטן האָבן זיך פרײַוויליק געמאָלדן צו העלפן היטן אָרדענונג אין געטאָ. דאָס זײַן אין אָרדענונג־דינסט האָט זיי באַפרײַט פון צוואַנגאַרבעט,

און חוץ אַ באַשיידענעם געהאַלט אויך געגעבן אַנדערע פּריווילעגיעס. די פּראָפעסיאָנאַלן האָבן טאַקע פאַרלוירן זייער מקור פּרנסה און מע דאַרף דאָך עמעצן וואָס זאָל היטן די אָרדענונג. דער חידוש איז נאָר געווען וואָס ווי הויפּט־קאָמענדאַנט איז באַשטימט געוואָרן דער משומד יוזעף אַנדזשעי שערינסקי. ער איז געווען אַ פּאָלקאָווניק אין דער פּוילישער מלוכה־פּאָליציי און פאַרנומען הויכע אַמטן ביי די פּאָליאַקן. אַבי מע זאָגט, אַז די דייטשן אַרעסטירן אַלע געוועזענע פּוילישע אָפיצירן.

די דייטשן האַלטן דאָך שטאַרק פון בילדונג, פאַר וואָס האָבן זיי באַפוילן צו שליסן אַלע לערן־אינסטיטוציעס ? איז עס סתם צו רייצן זיך מיט די יידן ? זיי האָבן אויך באַפוילן צו שליסן אַלע שולן, שילן, און אַנדערע געבעטהייזער ; האָבן זיי מורא אַז יידן וועלן דאָך עפּעס אויס־פועלן ביי גאָט ? עס קאָן זיין אַז די אַלע נגישות ווערן אויסגעטראַכט פון עפּעס אַ רשעותדיקן לאָקאַלן מושל, אפשר איז כדאַי צו שיקן אַ דעלעגאַציע קיין קראָקע צום גענעראַל־גובערנאַטאָר. אפשר וועט מען אויך קאָנען פועלן ער זאָל באַפעלן אַז דייטשן זאָלן נישט באַגלייטן און באַשיצן אַלערליי פּוילישע כוליגאַנעס און העלפן זיי אויסרויבן יידישע היימען און יידישע געשעפטן. מע דאַרף זיך באַראָטן וועגן דעם מיט דעם יידן־עלטסטן טשערניאַק, אפשר איז כדאַי צו שיקן אַ בשותפותדיקע דעלעגאַציע פון יידנראַט און פון דעם קאָאָרדינירן־קאָמיטעט.

ד״ר רינגעל האָט גענומען אויף זיך וויטער אָנצוהאַלטן דעם קאָנ־טאַקט מיט די הויף־קאָמיטעטן. קיינער קאָן אים נישט פאַרווערן צו טרעפן זיך מיט די פירערס פון די הויף־קאָמיטעטן. קיינער האָט נישט פאַרווערט די הויף־קאָמיטעטן אויסצוברייטערן זייער טעטיקייט. אַ וואַר־שעווער הויף האָט אַזוי פיל איינוואוינערס וויפל אַ גאַנץ פּראָווינצער שטעטל, אַ וואַרשעווער הויף איז אַ גאַנצע קהילה, און דאַרף זאָרגן אויך פאַר קולטור־אַרבעט און אַוודאי אַז די קינדער אין הויף זאָלן האָבן אַ מעגלעכקייט צו לערנען.

ב.

צווישן די וואָס טשערניאַק האָט קאָאָפּטירט צום יידנראַט איז געווען אַ ציוניסטישער וועטעראַן פון דייטשלאַנד, דער אַלטיטשקער ד״ר אַלפרעד נאָסיג. ער איז געוואָרן דער הויפּט פון דעם קולטור־אָפּטייל ביי דעם ראַט, אַן אָפּטייל וואָס האָט דערווייל גאָרנישט געטאָן. אַז שולן און

ביבליאָטעקן זענען געווען פאַרבאָטן, איז טאַקע נישט געבליבן וואָס צו טאָן. לויט דער איניציאַטיוו פון ד"ר נאָסיג האָט דער יידנראַט געעפנט אַן אָפּטייל פאַר עמיגראַציע, טאַקע מיט אים ווי דער הויפּט־אָנפירער. ער האָט, ווי־זט אויס, געהאַט געוויסע פאַרבינדונגען און אַ מעגלעכקייט עפּעס אויפצוטאָן אויף דעם געביט.

דעם קאָאָרדינירקאָמיטעט איז דער גאַנצער ענין געווען חשוד. מע האָט געדאַרפט באַצאָלן אַ ריזיקע סומע געלט כדי צו באַקומען אַ מעגלעכקייט אַרויסצופאָרן, און באַצאָלן עס אין פאָרויס. ווער ווייסט צו וועמען דאָס געלט גייט און ווער וועט עס צוריקגעבן אויב דער ענין וועט דורכפאַלן? דער גאַנצער ענין איז פאַרדאַכטיק. מע דאַרף דעם אַלטן אַרומריינגלען מיט אָרנטלעכע מענטשן אין אַן עמיגריר־קאָמיטעט. „אויב ער האָט טאַקע מעגלעכקייטן עפּעס אויפצוטאָן זאָל ער העלפן מע זאָל זיך קאָנען פאַרבינדן מיט דעם קאָמיטעט פאַר פּליטים וואָס איז אין 1938 געשאַפן געוואָרן אויף דער אינטערנאַציאָנאַלער קאָנפערענץ אין עוויאַן", האָט פירגעלייגט מיכאל ווייך.

„נאָסיג איז טאַקע 'כבדהו וחשדהו', מע דאַרף סיי פאַרהאַנדלען מיט אים סיי אים קוקן אויף די פינגער", האָט בערעק עפּשטיין מסכּים געווען, „אָבער עס איז אַ פּוסטער חלום צו פּראָבירן זיך פאַרבינדן מיט דעם עוויאַנער קאָמיטעט. דער קאָמיטעט זיצט אין לאָנדאָן וואָס איז אין מלחמה מיט די דייטשן. סיי ווי איז דער קאָמיטעט געבוירן געוואָרן אַ טויט קינד. אַ וועלט־צוזאַמענפאָר מיט פאָרשטייערס פון אַלע לענדער אין דער וועלט צו געפינען אַ תרופה צו דעם פּראָבלעם פון פּליטים וואָס האָבן נישט וווהין צו גיין. אַנשטאָט דעם, אַז דער פאָרשטייער פון יעדן לאַנד זאָל אַרויף אויף דער טריבונע און זאָגן וויפל פּליטים זיין לאַנד וועט אַריינלאָזן, האָט יעדער פון זיי געמאַכט אַ דעקלעראַציע אַז זיין לאַנד קאָן נישט אַריינלאָזן קיין פּליטים. די טויערן פון אַלע לענדער זענען געבליבן פאַרשלאָסן און דייטשלאַנד האָט געזען אַז די גאַנצע וועלט איז גלייכגילטיק צו די וואָס זיי טרייבן פון זייערע היימען".

„דאָס איז געווען אין אַ צייט ווען קיינער האָט נישט געגלייבט אַז עס וועט זיין מלחמה", האָט זאַגנע דערווידערט, „איצט זעען זיי איין זייער טעות".

„אויב עס איז פאַראַן די מינדסטע מעגלעכקייט אַז אַ פּאָר יידן זאָלן קאָנען אַרויספאָרן, טאָר מען די געלעגנהייט נישט פאַרשפּילן צוליב עפּעס אַן עוויאַנער קאָמיטעט", האָט בערעק זיך געהאַלטן ביי דאָס זייניקע. „איך וועל אַריינקוקן אין דעם ענין אַפילו פאַר זיך אַליין".

ווען בערעק האָט פאַר דער מלחמה זיך געגרייט פאָרן קיין פראָג דאָרט שטודירן אויף זײַן דאָקטאָראַט האָט ער געהאַט אַרויסגענומען אַן אויסלענדישן פּאַס. די דײַטשן האָבן אין צווישנצײַט אָנגעהויבן זייער העצע קעגן טשעכאָסלאָוואַקײַ און בערעק איז געבליבן אין וואַרשע. אויך מאַניע האָט געהאַט אַן אויסלענדישן פּאַס, און דאָס קאָן אײַנשפּאָרן אַ סך שוועריקייטן, בישטאָ הײַנט קיין אַמט וואָס זאָל אַרויסגעבן אַן אויסלענדישן פּאַס פאַר אַ פּוילישן בירגער. אַן אויסלענדישער פּאַס איז הײַנט אַ ווערטיקע סחורה אויפן שוואַרצן מאַרק, מע קויפט בײַ עמעצן אַזאַ פּאַס און מע נעמט אָן יענעמס אידענטיטעט. מע האָט זיך געשמוגלט אַריבער דער גרענעץ קיין רוסלאַנד אָן שום דאָקומענטן, אָבער וואָס, מישטיינס געזאָגט, קאָן מען מיטנעמען ווען מע שוואַרצט אַ גרענעץ, און נאָך דערצו מיט אַ קליין קינד. מיט אַ לעגאַלן פּאַס איז גאָר עפּעס אַנדערש. מע זאָגט, אַז פאַר אַ געהעריקן פּרײַז קאָן מען קויפן אַפילו אַ סערטיפיקאַט צו קאָנען לעגאַל פאָרן קיין פּאַלעסטינע. עס איז כדאי אַרײַנצוקוקן אין דעם ענין.

בערעק איז אַוועק אויף גזשיבאָווסקאַ 26 און אַרײַן אין אָפּטייל פאַר עמיגראַציע. דאָס איז געווען זײַן ערשטער צוזאַמענטרעף מיט דעם ד״ר נאָסיג. דער אַלטיטשקער איז נאָך געווען גאַנץ רירעוודיק און באַרעדעוודיק. ווען בערעק האָט זיך פאָרגעשטעלט האָט נאָסיג שוין געוווּסט ווער ער איז און וואָס פאַר אַן אָרט ער פאַרנעמט אין קאָאָרדינירקאָמיטעט. נאָסיג האָט אויך געוווּסט אַז זײַן גאַסט איז אַ היסטאָריקער און איז גרייט געווען זיך אַרײַנצולאָזן אין אַ שמועס וועגן געשיכטע, אָבער בערעק איז גלײַך צו צום ענין. ער האָט געוואָלט וויסן אויף וועמענס איניציאַטיוו דער עמיגריר־אַמט איז געשאַפן געוואָרן, און ד״ר נאָסיג האָט זיך געגרייסט אַז דאָס איז זײַן איניציאַטיוו און זײַן אויפטו. זינט די נאַציס זענען געקומען צו דער מאַכט אין דײַטשלאַנד האָבן זיי אַפילו מיט גוואַלד געבייט יידן צו עמיגראַציע, פאַר וואָס זאָלן זיי איצט זײַן קעגן ? האָט ער זיך געוואָנדן ווו מע דאַרף, און פאַר אַ געהעריקן אָפּצאָל קאָן מען עס מאַכן.

„אויב די דײַטשן זענען פאַראינטערעסירט אין דעם, פאַר וואָס קאָנען פאָרן נאָר די וואָס באַצאָלן אַ סך געלט ?״ האָט בערעק געוואָלט וויסן.

ד״ר נאָסיג האָט געהאַט אַ גרייטן ענטפער : שיקן יעדן אַרויספאָרדאָקומענט קיין בערלין פאַר באַשטעטיקונג ? ס׳איז מלחמה, בערלין האָט וויכטיקערע זאַכן אויפן קאָפּ. אַז די ׳באַהערדן׳, די פאָרשטייערס פון דער

מאַכט אין וואַרשע, וועלן האָבן דעם מוט צו באַשטעטיקן אַן אַרויספּאָר אָן בערלין וועט עס זײַן לײַכט און שנעל. דעם מוט פון די לאָקאַלע 'באַהערדן' דאַרף מען שטאַרקן מיט אַ געהעריקער סומע".

„וואָס וועט זײַן אַז אַזאַ באַשטעטיקונג פון די לאָקאַלע 'באַהערדן' וועט אַרײַנפאַלן אין די הענט פון די 'באַהערדן' אין בערלין?" האָט בערעק געפרעגט.

„דאָס ווייס איך נישט", האָט ד"ר נאָסיג זיך מודה געווען. „אָבער דער הער ריבענטראָפּ פאַרנעמט זיך נישט מיט קאָנטראָלירן אַרויספּאָר-דאָקומענטן, דאָס ווערט געטאָן דורך פּשוטע סאָלדאַטן אויף דער גרענעץ. זיי וועלן זען אַ דאָקומענט מיט אַלע נייטיקע שטעמפּלען און מיט אונטער-שריפטן, און דאָס וועט פאַר זיי זײַן גענוג".

„און וואָס זאָלן טאָן די וואָס האָבן נישט קיין דרײַסיק טויזנט זלאָטעס צו באַצאָלן פאַר אַזאַ דאָקומענט?"

„מײַן אמת איז עמיגראַציע, סאָציאַלע הילף ליגט אין אײַער יוריס-דיקציע", האָט נאָסיג געענטפערט מיט אַ שמייכעלע וואָס האָט אויסגע-זען גוטמוטיק, און גענומען קוקן אויף זײַן זייגער.

ווען נאָסיגס פּנים האָט זיך אויסגעדרייט צום זייגער האָט דער שמייכל זיך אויסגעקרומט און געוואָרן אַ גרימאַסע פון כּעס. די אויגן האָבן שוין געגלאַנצט מיט אײַז. בערעק איז אַוועק מיט דעם אײַנדרוק אַז אין דער רגע האָט ער דערזען נאָסיגן אָן אַ מאַסקע, און דאָס וואָס ער האָט געזען האָט אים געשראָקן. „מיר דאַכט זיך", האָט ער שפּעטער געזאָגט מאַניען, „אַז אַנטרויען זיך אין זײַנע הענט איז פּונקט אַזוי ריזי-קאַליש ווי דאָס בלײַבן דאָ. אין אַזאַ פאַל איז 'שב ואל תעשׂה עדיף', איז בעסער גאָרנישט צו טאָן".

ג.

מינדעלע האָט דערפילט אַ שפּאַנונג אין בויך, האָט פּינטשע זי אַוועקגעפירט אין אַ קליניק פאַר קימפּעטאָרינס, כאָטש מען איז נאָך נישט געווען זיכער צי דאָס זענען שוין טאַקע די ריכטיקע ווייען. מע האָט פּינטשען נישט אַרײַנגעלאָזט ווײַטער ווי אין קאָרידאָר, ס'הערשט אַ טיפוס-עפּידעמיע אין שטאָט, מוז מען זײַן אָפּגעהיט. ווען די פּאָליציי-שעה האָט זיך דערנענטערט האָט מען אים אַרויסגעטריבן אויך פון קאָרידאָר, איז ער אַוועק נעכטיקן בײַ מינדעלעס זיידן וואָס האָט געוווינט נאָענט צום

קליניק און עס איז דאָרט געווען אַ טעלעפאָן. פינטשע איז קוים געהאַט איינגעשלאָפן פאַר טאָג ווען דער טעלעפאָן האָט אים אויפגעוועקט. ס'איז טאַקע געווען פון קליניק. די קליינע מיידעלע האָט געבוירן אַ גרויסן יונג פון צוויי און אַ האַלב קילאָ, און ביידע — מאַמע און זון פילן זיך גוט.

פינטשע האָט נאָך געהאַט אַ סך צו פרעגן. ער האָט געוואָלט וויסן צי די ווייען זענען געווען גרויס, צי זיי האָבן אָנגעהאַלטן לאַנג, אָבער אין קליניק האָט מען שוין געהאַט אויפגעהאָנגען דאָס טרייבל. ער האָט פּראָבירט צוריקקלינגען אָבער בשום־אופן נישט געקאָנט באַקומען קיין פאַרבינד מיטן קליניק.

ווי נאָר מע האָט געמעגט אַרויס אין גאַס האָט פינטשע גענומען אַ טראַמוויי צו זיך אַהיים, קיין פּראַגע. ער האָט באַדאַרפט צושטעלן אַ רעשטל סחורה צון אַ קונה אויף טוואַרדע־גאַס, נישט ווייט פון קליניק. ביז ער וועט פאַרטיק ווערן מיטן קונה וועט שוין זיין באַענט צו צוועלעף, ווען מע וועט אים אַריינלאָזן אין קליניק אַ קוק טאָן אויף זיין בכור כאַטש פון ווייטנס. ער האָט אַ גאַנצן וועג געטרוימט און געחשבונט וואָס ער וועט קויפן פאַר דעם ריוות. לעקעך און בראָנפן צום ברית און צום פדיון־הבן. אַ וועגעלע צו פירן דאָס קינד שפּאַצירן, אַ צען פּושקעס קאָנדענ־סירטע מילעך אָוועקצולייגן פאַר אַ שעה פון נויט. מיט דעם קרן וועט ער קויפן אַ ניי רעשטל סחורה, ער האָט אַ פאַרגרעסערטע משפחה מפרנס צו זיין.

עס איז געווען די צייט פון גיין צו דער אַרבעט און דער טראַמוויי איז געווען איבערגעפּאַקט. אַבי מע כאַפּט היינט נישט צו צוואַנגאַרבעט. אויפן וועג צוריק איז שוין יאָ געווען ווו זיך צו זעצן, אָבער עס איז אים אָנגעקומען שווער דאָס איינבייגן זיך און אַראָפּלאָזן זיך צו דער באַנק מחמת ער האָט געהאַט אַרומגעוויקלט אַרום זיין לייב פינעף מעטער סחורה, ער האָט קוים געקאָנט אַרויפציִען אויף זיך די מלבושים, אַזוי דיק איז ער געוואָרן. ווען ער איז אַרויס פון טראַמוויי אויפן גזשיבאָווער פּלאַץ איז אים אָנגעקומען שווער דאָס אַראָפּגיין פון די טראַמוויי־טרעפּ און ער האָט צוריקגעהאַלטן עטלעכע פאַרשוינען הינטער אים וואָס האָבן אויך געוואָלט אַרויסגיין.

פון דאַנען זענען זיך צעגאַנגען גאַסן אין עטלעכע ריכטונגען. פינטשע איז אַריבער דעם פּלאַץ אויפן וועג צו טוואַרדע־גאַס. עס איז געווען אַ גרויסע באַוועגונג אין גאַס, אַ סימן אַז עס איז רויִק. ער האָט נאָר געצי־טערט מע זאָל אים נישט כאַפּן צו דער אַרבעט ווען ער האָט די סחורה אויף זיך, דאָס באַטרעפט היינט אַ פאַרמעגן. פּלוצלינג האָט אַ שווערע

האָט זיך אַראָפּגעלאָזט אויף זײַן אַקסל און אײדער ער האָט געוווּסט וואָס עס טוט זיך איז ער געווען אין אַ טונקעלן טויער און עטלעכע פֿאַרשוּוינען האָבן זיך געפּאָרעט איבער אים. נסים אַז ער האָט געהאַט שׂכל נישט צו שרײַען. אויב אַ דײַטש וואָלט געקומען זען וואָס עס טוט זיך וואָלט געווען ערגער.

ווען ער איז שפּעטער געקומען אין קליניק האָט מען אים געזאָגט אַז פֿון ווײַטנס קאָן ער כאַפּן אַ בליק אויך אויף זײַן ווײַב. פֿינטשע האָט זיך אָפּגעזאָגט, ער האָט מורא געהאַט אַז מינדעלע וועט אויך כאַפּן אַ בליק אויף אים און זען די געשוואָלענע נאָז און די אונטערגעהאַקטע אויגן.

גאָט שטראָפֿט, אָבער מיט אַ מאָס. צום ברית האָט מען געבראַכט מתּנות געגנוי דאָס וואָס פֿינטשע האָט געטרוימט צו קויפֿן. בערעק און מאַניע האָבן געבראַכט אַ קינדערוועגעלע. זיי האָבן געזאָגט אַז זייער אַלעק איז עס שוין אויסגעוואַקסן, אָבער עס איז געווען גענוג גרויס און גענוג גוט עס צו נוצן ביז זייער קינד וועט אין גאַנצן נישט דאַרפֿן קיין וועגעלע. עס איז געווען גענוג גרויס עס זאָל זײַן דעם קינדס בעט אָדער וויג. ווו קאָן מען הײַנט קויפֿן אַ בעטל מיט אַזאַ גוטן מאַטראַץ? דער גרעסטער סורפּריז איז געווען אַ פּעקל וואָס מע האָט צוגעשיקט דורך אַ שליח. אין פּעקל זענען געווען צען פּושקעס קאָנדענסירטע מילעך, עטלעכע פּודעלעך קאַקאַאָ און אַפֿילו אַ ביסל שאָקאָלאַד, אַלץ פֿון דער פֿירמע ווערדעל וואָס איז געווען באַרימט פֿאַר הויכער קוואַליטעט. אַז מע האָט צענומען דאָס פּעקל האָט מען געפֿונען אַ צעטעלע אַז דאָס קומט אין שליחות פֿון יואלן אין אַמעריקע. קיין אונטערשריפֿט איז נישט געווען.

אויב דאָס איז געקויפֿט בײַ דער וואַרשעווער פֿירמע ווערדעל קומט עס דאָך נישט פֿון אַמעריקע און האָט נישט געקאָנט געקויפֿט ווערן דורך אַ ייִד, ווײַל די אַנטיסעמיטישע פֿירמע ווערדעל פֿאַרקויפֿט נישט צו קיין ייִדן. אויב דאָס אַלץ איז געקויפֿט געוואָרן אויפֿן שוואַרצן מאַרק קאָסט עס אַן אוצר.

ווער קאָן זײַן דער מענטש וואָס האָט דאָס געטאָן פֿאַר יואלן און נישט איבערגעלאָזט זײַן נאָמען? אויב עס איז אַ פֿרעמדער, פֿון וואַנען האָט ער געוווּסט אין וועלכן קליניק מינדעלע ליגט און ווען עס וועט זײַן דער ברית?

די רביצין האָט זיך דערמאָנט, אַז מיט עטלעכע טעג צוריק האָט אַ פֿרוי ווידער טעלעפֿאָנירט און זיך געפֿרעגט צי ס'איז פֿאַראַן אַ ידיעה פֿון יואלן. די רביצין איז איצט געווען זיכער, אַז עס איז די זעלביקע

פרוי וואָס האָט שוין אַ מאָל געקלונגען און זיך געפרעגט אויף פּינטשען. זי האָט געזאָגט דער פרוי אַז עס וואָלט אוודאי גוט געווען צו וויסן יואלס אַדרעס און אים לאָזן וויסן אַז ער איז מיט מזל געוואָרן אַ פעטער, אַז מינדעלע האָט געבוירן אַ זון. יענע האָט טאַקע זיך אויסגעפרעגט ווו און ווען. האָט יענע פרוי יואלס אַדרעס אין ניו־יאָרק? ווער איז יענע פרוי וואָס האָט יואלס אַדרעס ווען זיינע נאָענטע האָבן עס נישט? ווי האָט זי געקאָנט אַזוי שנעל מודיע זיין יואלן וועגן קינד און שוין האָבן אַן ענטפער מיט אַ מתנה? די גאַנצע זאַך איז גאָר נישט צו פאַרשטיין.

די רביצין האָט אויסגעדריקט אירע ספקות אויפן קול, אָבער ווען די פראַגעס האָבן געפירט צו נאָך הארבערע פראַגעס האָט זי פאַרביסן די ליפּן. אויב די פרוי האָט עפּעס אַ שייכות צו יואלן, פאַר וואָס באַהאַלט זי זיך און האָט אַפילו אויף דעם צעטעלע מיט דער מתנה זיך נישט אונטערגעשריבן? אויב איר באַקאַנטשאַפט מיט יואלן איז פאַרבונדן מיט אַ סוד איז דאָ עפּעס נישט גלאַטיק. ווי זאָגן די לומדים, די קשיא פאַרענט־פערט אַן אַנדערע קשיא. אַ ייִד קאָן טאַקע נישט קויפן ביי ווערדלען, אָבער אַ — — ביידע מאָל ווען זי האָט געקלונגען האָט די פרוי גערעדט נאָר פּויליש. אוי, עס איז אַ קלאָג צו די יאָר. אַזאַ זאַך קאָן, חלילה — — מע טאָר עס אַפילו נישט ברענגען פאַרן מויל. מע זאָגט אַז פּינטשעס קוזינע, מאַניע, מיט איר מאַן, קלייבן זיך אַרויספאָרן קיין אויסלאַנד. דער בערעק עפּשטיין איז אַ קלוגער מענטש, מע דאַרף אים בעטן ער זאָל פּראָבירן אויפזוכן יואלן און אים לאָזן וויסן אַז זיין טאַטע וועט עס, חלילה, נישט אויסהאַלטן אויב זיין זון וועט זיך פאַרבינדן מיט אַ שיקסע.

די רביצין האָט אַ גאַנצע נאַכט נישט צוגעטאָן קיין אויג. צו מאָרגנס, ווי נאָר מע האָט געמעגט אַרויס אין גאַס איז זי געלאָפן צום טראַמוויי. פּינטשע מיט מינדעלען, מיטן קינד, זענען שוין אין זייער שטוב אין פּראַגע. דער רביצין האָט זיך געדאַכט אַז דער טראַמוויי פאָרט פּאַמע־לעכער ווי אַלע מאָל, אַז דער וועג פון טראַמוויי צום הויז איז ווייטער ווי אַלע מאָל.

פּינטשע און מינדעלע זענען נאָך געשלאָפן. דאָס קינד האָט אַוודאי יסורים פון שניט אין לייב און האָט געוויינט אַ גאַנצע נאַכט. מינדעלע האָט זיך דערשראָקן פון דעם פריִען וויזיט, און די מוטער האָט שוין חרטה געהאַט וואָס זי טוט אָן עגמת־נפש דער שוואַכער קימפּעטאָרין. אָבער מיט דער קלוגער מינדעלען איז גלייכער באַלד אַרויסצוקומען מיטן אמת.

די רביצין האָט נישט געגלייבט אירע אויגן ווען מינדעלע האָט זיך גאָר צעשמייכלט. „פּינטשע, גיב מיר דאָס צעטעלע, גיב עס דער מאַמעשי".
אויפן צעטעלע זענען אונטער די פּאָר שורות אין פּויליש אויך געווען צוויי ווערטער מיט ייִדישע אותיות. דער אויסלייג איז טאַקע געווען פאַרגרייַזט — אַנשטאָט דער ט אין „מזל־טוב" איז געווען אַ ת — אָבער עס איז געווען געשריבן מיט אַ האַנט וואָס איז, ווײַזט אויס, געניט אין נוצן דעם ייִדישן אַלף־בית.

ד.

אַ באַשטעטיקונג אַז מען אַרבעט פאַר דער ייִדישער אַליינהילף האָט באַפרייַט פון צוואַנגאַרבעט אַפילו נאָך דעם ווי די דייַטשן האָבן גענייט די צענטראַלע אָרגאַניזאַציע פאַר סאָציאַלער הילף איבערצורייַסן מיט דעם ייִדישן טייל פון קאָאָרדינירקאָמיטעט און אַפילו נאָך דעם ווי דער ייִדישער קאָאָרדינירקאָמיטעט האָט געמוזט בייַטן דעם נאָמען אויף „זשיטאָס", וואָס אין פּויליש איז עס די ראָשי־תיבות פון „ייִדישע אָרגאַניזאַציע פאַר סאָציאַלער אַליינהילף". די דייַטשן האָבן געכאַפּט צו דער אַרבעט נישט־געקוקט אויף דעם וואָס דער ייִדנראַט האָט צוגעשטעלט די געפאָדערטע צאָל אַרבעטערס. בערעק איז מער ווי איין מאָל באַפרייַט געוואָרן אין זכות פון אַרבעט פאַר דער אַליינהילף.

איין פרימאָרגן ווען בערעק איז געגאַנגען צו דער אַרבעט און איז שוין געווען אויף טלאָמאַצקי־גאַס נעבן בנין פון יודאַיִסטישן אינסטיטוט, וווּ עס האָבן זיך איצט געפונען די ביוראָען פון דער אַליינהילף, איז אָנגעלאָפן אַ מיליטערישער משׂא־אויטאָ און, מיט אַ געקריץ פון די ברעמזעס, זיך פאַרהאַלטן נעבן אים. „קאָם מאַל היער", האָט אַ רוף געטאָן אַ דייַטש אין אַ מונדיר פון לופטפלאָט. „אוסווייַז!" האָט ער באַפוילן ווי נאָר בערעק איז צוגעקומען צו אים.

בערעק האָט אַרויסגענומען זייַן אַרבעט־קאַרטע און עס דערלאַנגט דעם דייַטש; יענער האָט עס צוגענומען און אַרייַנגעלייגט אין קעשענע. „אייַנשטייַגן!" האָט ער באַפוילן. בערעק האָט געזוכט אין זייַנע קעשענעס מער דאָקומענטן, ער האָט געוואָלט ווייַזן אַז ער איז אַ וויכטיקער באַאַמ־טער. ער האָט דערזען אַ לופע פון אַ רעוואָלווער אויסגעשטעלט צון אים, איז ער שנעל אַרויף אויפן וואָגן.

עס איז געווען דאָס וואָס ער האָט זיך געשראָקן אַז קאָן אַ מאָל געשען.

מע האָט די געכאַפּטע אָוועקגעפירט צו דער געבײַידע פון פּוילישן סיים. ער האָט אַ סך געהערט וועגן דעם ווי די דײַטשע פּליערס פּײַניקן די ייִדן בײַ דער אַרבעט, אָבער ביז מע פילט אַזאַ זאַך אויף אייגענער הויט קאָן מען עס זיך נישט פאָרשטעלן. בערעקס גרופּע האָט מען געפירט אַפּרייניקן אַ וועג פון שניי. ער איז נישט געווען אָנגעטאָן וואָרעם גענוג צו קאָנען זײַן אַ גאַנצן טאָג אין דרויסן אין אַזאַ פראָסט. און אפשר איז גוט געווען וואָס עס איז געווען אַזוי קאַלט. ער האָט באַקומען אַ קלאַפּ מיט אַן אײַזן איבער דער נאָז. לויט ווי דער ווייטיק האָט זיך צעשפּרייט איבערן גאַנצן קאָפּ איז דער נאָזביין זיכער צעבראָכן. דאָס בלוטיקן וואָלט זיך נישט אָפּגעשטעלט אַזוי שנעל, אויב עס וואָלט נישט געווען אַזוי קאַלט. דער ווייטיק איז אַרויף ביז צום שפּיץ קאָפּ, ווי מע וואָלט אויף אים אַרויפגעזעצט אַ יאַרמלקע פון צעגליט אײַזן. ער האָט זיך געשטאַרקט נישט צו פאַלן פון די פיס, זיי וואָלטן אים דערשלאָגן צום טויט, ווי זיי האָבן עס שוין אַ סך מאָל געטאָן. ווען נאָר ער האָט געהאַט אַ געלעגנהייט האָט ער געכאַפּט אַ הויפן שניי און עס צוגעלייגט צו דער נאָז, דאָס האָט אים אָפּגעפרישט.

ער האָט באַקומען נאָך אַ זעץ איבערן קאָפּ ווען ער האָט געפונען דעם דײַטש וואָס האָט אים געכאַפּט און געבעטן יענער זאָל אים צוריק־געבן די אַרבעט־קאַרטע. „דײַן אַרבעט־קאַרטע בלײַבט אויף דײַן אַרבעט־פּלאַץ", האָט אים געזאָגט דער דײַטש, „יעדן פרימאָרגן אָם זיבן אור", יעדן טאָג זיבן פרי דאַרף ער זיך צושטעלן צו דער אַרבעט.

אויפן וועג אַהיים האָט איינער פון די וואָס אַרבעטן שוין לאַנג אויף דעם פּלאַץ אונטערגעזאָגט בערעקן ער זאָל מאָרגן ברענגען מיט זיך אַ גאָלדענעם זייגער, אָדער עפּעס ענלעכס; דאָס איז דער איינציקער אופן אויסצומײַדן קלעפּ.

בערעק איז נאָך פאַר טאָג אַוועק צו נחום רענבאַ אַהיים. די נאָז איז טאַקע געווען צעבראָכן. ער האָט נישט געהאַט קיין כּוח ווידער אַדורכצו־מאַכן אַזאַ טאָג ווי נעכטן, ער האָט אויך נישט געטאָרט בלײַבן אין דער היים, דער דײַטש האָט געהאַט די אַרבעט־קאַרטע מיט זײַן היימאַדרעס. רענבאַ האָט אַוועקגעפירט בערעקן אין בנין פון ייִדנראַט און אַוועק אָנזאָגן מאַגיען אַז אויב מע וועט קומען זוכן בערעקן זאָל זי זאָגן אַז ער איז אין דער פרי אַוועק צו דער אַרבעט. נאָך איידער דער טאָג איז אַוועק האָט מען צוריקגעבראַכט בערעקס אַרבעט־קאַרטע. „עס איז געווען אַ שווער שטיקל אַרבעט", האָט רענבאַ אים געזאָגט, „מיר האָבן געמוזט

אָנקומען צו דער אינטערווענץ פון אַ גרויסער שישקע. פון דעסט וועגן שלאָף נישט אין דער היים עטלעכע נעכט".

דעם גאַנצן טאָג וואָס ער איז געווען אין בנין פון יידנראַט האָט בערעק געזוכט דעם ד"ר נאָסיג, אָבער יענער איז גראָד געווען אויסערן ביוראָ אין אַמטלעכע ענינים. מיט אַ באַנדאַזשירט, געשוואָלן פּנים איז בערעק צו מאָרגנס ווידער געקומען אויף גזשיבאָווסקע 24 דאָס מאָל איז נאָסיג געווען אין זײַן ביוראָ. נאָסיג האָט זיך זייער איבערגענומען מיט דעם וואָס איז געשען צו בערעקן. יאָ, ער פאַרשטייט פאַר וואָס ד"ר עפּשטיין וויל אַזוי שטאַרק אָוועקפאָרן. פאַר אַ קאָלעגע היסטאָריקער איז ער גרייט צו טאָן אַלץ וואָס מעגלעך. אַ סערטיפיקאַט קיין פּאַלעסטינע דאַרף קאָסטן פופציק טויזנט זלאָטעס; אויב דאָס ווײַב און קינד ווילן מיטפאָרן וועט עס קאָסטן אַ ביסל מער. נישט קיין סך מער, נאָר אָן עקסטרע צען טויזנט. ער וועט אַפילו קאָנען מיטנעמען נאָך אַ צוויי קינדער, צו פינעף טויזנט אַ שטיק. מע וועט זיי צושרײַבן צו זײַן פּאַספּאָרט ווי זײַנע קינדער.

בערעקן איז געהאַט געלונגען אַז אין זײַן שווערס געשעפט זאָל אַרײַנגעזעצט ווערן ווי דער דײַטשער „טרויהענדער" זײַן חבר פון דער גורוויטשער גימנאַזיע, זיגי רויטער, אַ פאָלקסדײַטש. מיט אַן אייגענעם מענטש ווי קאָמיסאַר איז אים מעגלעך געווען אַרויסצוקריגן אַ ביסל געלט פון די בלאָקירטע קאָנטעס אין די בענק. איצטער אַז ער האָלט בײַם אַוועקפאָרן מוז ער געפינען ווי אַזוי אַרויסצונעמען אַ גרעסערע סומע. מאַניע האָט מסכּים געווען ער זאָל פירלייגן דעם הער רויטער צו געבן אים אַ העלפט פון אַלעם וואָס ער וועט העלפן אַרויסנעמען פון די בלאָ־קירטע באַנקקאָנטעס. עס האָט געדויערט נאָר עטלעכע טעג און זיגי רויטער איז צוריק געקומען מיט אַ פּראָפּאָזיציע: ער האָט אַ קרוב, אויך אַ פאָלקסדײַטש וואָס האַנדלט טאַקע מיט לעדער שוין אַ סך יאָרן. ער, זיגי, ווייסט פון די דאָקומענטן אין געשעפט אַז בערעק האָט נאָך פאַר דער מלחמה געהאַט די רעכט אונטערצושרײַבן התחייבותן. זאָל ער אונטערשרײַבן עטלעכע וועקסלען אויסגעשטעלט צום נאָמען פון דעם קרוב, דער קרוב וועט עס אײַנמאָנען דורך זײַן באַנק און דערנאָך וועט מען זיך טיילן. אָבער די חלוקה מוז זײַן פערציק פּראָצענט פאַר בערעקן און זעכציק פּראָצענט פאַר אים מיט זײַן קרוב, זיי נעמען אויף זיך אַ גרויסע ריזיקע.

בערעק איז אַוועק אַהיים און ווידער זיך באַראָטן מיט מאַניען, ס'איז

דאָך איר פּאַטערס געלט. עס איז איצט פאַראַן אַ מעגלעכקייט צו שיקן געלט צו אירע עלטערן. מע גיט דעם פאַרשטייער פון „דזשאָינט" געלט וואָס ווערט אויסגענוצט דאָ פאַר סאָציאַלער הילף, און דער „דזשאָינט" צאָלט עס אויס אין אויסלאַנד. אירע עלטערן אין בוקאַרעשט לעבן נישט פון ווינט, עס קאָן זײַן אַז אַ ביסל געלט פון דאַנען וועט זיי גוט צו נוץ קומען. מאַניע האָט מספּיקים געווען, אָבער דער גאַנצער ענין איז ריזיקאַליש. אויב עס וועט אויפגעדעקט ווערן, וועלן די צוויי דײַטשן אָפּקומען מיט אַ קלײנער שטראָף. ער, דער ייִד, קאָן אַ מאָל באַצאָלן דערפאַר זייער טײַער. אָבער ער גייט דאָך סײַ ווי אָוועקפאָרן. אויב די דײַטשן וועלן עס אויפדעקן ווען ער וועט שוין זײַן נישט זיי וועלן זיי אים קאָנען, ווי מע זאָגט עס, שיטן זאַלץ אויפן וויידל...

„ווי זיכער ביסטו מיט דעם אָוועקפאָרן?" האָט מאַניע געוואָלט וויסן.

„ווי זיכער איז מען הײַנט אַפילו מיט דעם מאָרגנדיקן טאָג? אויב דער דײַטש מיטן אײַזן וואָלט געטראָפן אין שאַרבן אַנשטאָט אין דער נאָז, וואָלט איך שוין געווען אויף יענער זײַט גרענעץ פון לעבן. די שאַנסן זענען גוטע".

„און ווי זיכער ביסטו מיט דײַן פרײַנד רויטער? ער אַליין ווײַזט אויס צו זײַן אָרנטלעך, אָבער זײַן קרוב, אים האָסטו נאָך נישט אויס־פּראָבירט".

„אויך זיגי רויטער האָב איך אויספּראָבירט נאָר מיט קליינע סומעס. אויב מיר ווילן אָוועקפאָרן מוז מען עס טאָן מיט אַ גרויסער סומע, און זיגי וועט שטיין פאַר אַ גאָר גרויסן נסיון. איך האָב געטראַכט וועגן דרײַ הונדערט און פופציק טויזנט. פון דעם וועלן מיר באַקומען נאָר הונדערט און פערציק טויזנט. אַ העלפט וואָלט איך געשיקט קיין בוקאַרעשט און אַ העלפט פאַר אונדז. פופציק טויזנט אָדער מער וועל איך דאַרפן באַצאָלן פאַר דעם סערטיפיקאַט".

„אָדער מער?"

„נאָסיג האָט מיר געגעבן אָנצוהערן אַז איך קאָן מאַכן דערבײַ אַ געשעפט. איך קאָן מיטנעמען עטלעכע קינדער פאַר אַ צוגאָב פון צען אָדער צוואַנציק טויזנט און נעמען דערפאַר באַצאָלט עס זאָל אויך בלײַבן צושטײַער צו מײַנע אייגענע הוצאות. אָבער דו פאַרשטייסט דאָך, אַז איך וועל נישט מאַכן דערפון קיין געשעפט".

„כ'ווייס נישט, בערעק, כ'ווייס נישט וואָס דיר צו זאָגן".

טאָג נאָך טאָג האָבן בערעק און מאַניע איבערגערעדט דעם ענין און נישט געקאָנט קומען צום אַ באַשלוס. מאַניע, וואָס האָט קיין מאָל נישט

פאַרזוכט אַזאַ אָרעמקייט ווי בערעק אין זײַן טאַטנס היים, האָט ווייניקער ווי בערעק זיך געשראָקן פאַר דעם מעגלעכן פאַרלירן אַ גרויסע סומע געלט. אַ דורכפאַל האָט געקאָנט דערפירן צו בערעקס אַרעסט און היינט, אַז אַ ייִד ווערט אַרעסטירט קומט ער זעלטן צוריק.

דעם פערטן טאָג האָט מען בערעקן ווידער געכאַפּט צו דער אַרבעט, אַרויסגענומען אים פון הויז, כאָטש דאָס פּנים איז נאָך געווען געשוואָלן און באַנדאַזשירט. מע האָט אים אָוועקגעפירט צו דער באַן אָפּלאָדן קוילן. דאָס מאָל האָט מען אים נישט געשלאָגן און דער וואַכמאַן ביי דער אַרבעט איז אַפילו געווען צו אים סימפּאַטיש. ווען ער איז אין אָוונט צוריקגעקומען מיט קוילן־פּאַרריסטע באַנדאַזשן האָט מאַניע שוין געהאַט אָנגענומען אַ באַשלוס: „יעדע ריזיקע איז קלענער ווי די ריזיקע צו בלייבן דאָ”.

זיגי רויטער האָט גענומען די וועקסלען פון בערעקן און איז אָוועק־געפאָרן צו זײַן קרובֿ. עס איז אָוועק אַ וואָך און נאָך אַ וואָך, ער איז נישט געקומען צוריק און אַפילו נישט געשריבן פאַר וואָס ער זוימט זיך. פאַרקויף פאַר קאָסטן־פּרייז די באַהאַלטענע סחורות, און לאָמיר אַנטלויפן פון דאַנען וואָס שנעלער”, האָט מאַניע זיך געבעטן.

„געדולד, מאַניושע, געדולד, אין אַזאַ צייט איז דאָס די ווירקזאַמסטע רפואה”.

פאַרשידענע רעיונות זענען אַדורכגעפלויגן דורך בערעקס קאָפּ. פאַרן זוכן דעם זיגי, לויפן אין באַנק אַרײַן פאַרהאַלטן דאָס אויסצאָלן אויב דער וועקסל איז נאָך נישט אײַנקאַסירט געוואָרן. כאָטש אָנפרעגן זיך אין דער באַנק וויפל עס איז דער באַלאַנס אין דער בלאָקירטער קאָנטע. אָבער בערעק האָט געזאָגט צו זיך אַליין דאָס וואָס ער האָט געזאָגט צו מאַניען: געדולד, געדולד!

דער סוף חודש איז אַריבער, פון דער באַנק איז אָנגעקומען אַ חשבון וואָס האָט געוויזן אַז עס זענען אַרויסגענומען געוואָרן דריי הונדערט און פופציק טויזנט זלאָטעס, און זיגי איז נאָך אַלץ נישט געווען צוריק. לאָ די וואָס זײַנען שווער ווער אים נאָך דער מלחמה חושד זײַן אַז ער האָט עפּעס געמאַכט אַ דריידל מיט אַזאַ ריזיקער סומע געלט, לאָ די וואָס ער וועט נישט זען דערפון אַ גראָשן, האָט ער נאָך אָנגעווירן אַ „טרויהענד־דער” וואָס האָט קאָאָפּערירט און אים דערמעגלעכט דאָך צו זײַן אַ שטיקל בעל־הבית אין זײַן געשעפט, און אַרויסצונעמען אַ ביסל געלט פון צייט צו צייט. זאָל דער זיגי צוריקקומען באַדיי אָנעם געלט, אפשר וועט ער

עס אָפּדינען אויף אַן אַנדערן אופן. אויב עס וועט קומען אַ נייַער דייַטשער קאָמיסאַר און וועט זיך נעמען קאָנטראָלירן די ביכער קאָן ער אַ מאָל אויפדעקן אויך אַלטע חטאָים.

עס איז שוין געווען דער איין און צוואַנציקסטער אָוונט נאָך זיגיס אוועקפאָרן, עס איז שוין געווען נאָך דער פּאָליצייַ־שעה ווען דער גלאָק האָט געקלונגען אין בערעקס טיר. „באַהאַלט זיך, שנעל!" האָט מאַניע געשריגן היסטעריש. „עס איז זיגיס אַ שטיקל אַרבעט, ער וויל נישט עס זאָל בלייַבן אַן עדות פון זייַן שווינדל".

בערעק איז געגאַנגען עפענען די טיר. וואָס מאַניע זאָגט לייגט זיך אויפן שׂכל. נאָר אויב דאָס זענען דייַטשן וועלן זיי זוכן, און דאָס באַהאַלטן וועט נישט העלפן.

עס איז געווען נאָר איין דייַטש, זיגי. ער האָט געטרויט זייַן קרוב, אָבער עס איז אַ גרויסע סומע. האָט ער געוואַרט ביז דער קרוב וועט קאָנען אַרויסנעמען פון זייַן באַנק מזומן, און דאָס האָט גענומען צייַט. ער האָט געבראַכט בערעקן זייַן חלק.

די זיבעציק טויזנט אָוועקצושיקן צום שווער קיין רומעניע, האָט מאַניע אָוועקגעטראָגן צום דירעקטאָר פון „דזשאָיגט", פאַן גוזשיק; פרויען כאַפּט מען נישט אַזוי אָפט צו דער אַרבעט. אָבער צום פאַן נאָסיג האָט בערעק באַשלאָסן צו גיין אַליין. ער דאַרף זיך נאָך אַ ביסל דינגען וועגן דער צאָל קינדער וואָס ער זאָל קאָנען מיטנעמען. עס איז אַ טאָפּלטע מיצווה, אַרויסראַטעווען קינדער פון דאָנען, און אַרייַנברענגען זיי קיין פּאַלעסטינע, וואָס די ענגלענדער האַלטן נאָך אַלץ פאַרשלאָסן אויף זיבן שלעסער.

אויפן וועג צום קהילה־בנין האָט אַ פראַגע אין אים אויפגעפּלאַצט ווי אַ געשוויר: אַ לעגאַלן סערטיפיקאַט קיין פּאַלעסטינע קאָן אַרויסגעבן נאָר די ענגלישע מאַנדאַטמאַכט, און דייַטשלאַנד איז אין מלחמה מיט ענגלאַנד. ווי אַזוי איז עס מעגלעך אַז די דייַטשן זאָלן פאַר אים באַקומען אַן ענגלישן סערטיפיקאַט?

בערעק האָט דאָס געפרעגט ווי נאָר ער איז אַרייַן אין ביוראָ פון ד"ר נאָסיג.

„זעצט זיך, ד"ר עפּשטיין", האָט נאָסיג געענטפערט מיט אַ שמייכל, „שרעקט זיך נישט, ס'איז נישט וואָס די ייִדן רופן 'אַ ליפּע', ס'איז אַן עכטער סערטיפיקאַט".

„אָבער ווי איז עס מעגלעך?"

„דער סערטיפיקאַט איז אַרויסגעגעבן געוואָרן איידער די מלחמה האָט אויסגעבראָכן".

„אַן אַ נאָמען ?"

„מיט אַ נאָמען".

„טאָ ווי אַזוי קאָן עס מיר העלפן ?"

„דער סערטיפיקאַט איז אויסגעשטעלט אויף דעם נאָמען יאָזעף טיש, איר וועט ווערן יאָזעף טיש".

„ווי אַזוי ?"

„מיר וועלן אייַך צושטעלן אַלע נייטיקע דאָקומענטן מיט אייַער פאָטאָגראַפיע".

„פאַר וואָס פאַרקויפט יאָזעף טיש זייַן סערטיפיקאַט ? פאַר וואָס פאָרט ער נישט קיין פאַלעסטינע אַז ער האָט נאָך פאַר דער מלחמה זיך באַמיט צו באַקומען אַ סערטיפקאַט ?"

„אין מלחמה־צייַט זאָרגט יעדער פאַר זיך אַליין, ד"ר עפשטיין".

„קאָן איך זען דעם יאָזעף טיש ? קאָן איך רעדן צון אים ?"

„ניין, ד"ר עפשטיין, דאָס וועט נישט העלפן, נישט אים און נישט אייַך".

בערעק איז אַרויסגעלאָפן פון נאָסיגס ביוראָ.

ערשט נאָך דעם ווי בערעק איז אַהיימגעקומען האָט ער פאַרשטאַנען אַז ער איז צו שנעל און צו האַסטיק אַוועקגעלאָפן פון נאָסיגן. אַ היץ האָט אים אַ שלאָג געטאָן אין קאָפּ ווען עס איז אים אייַנגעפאַלן אַז נאָסיג מיט זייַנע פאַרבינדטע וועלן דאָ מאַכן אַ „סאָליד" געשעפט. כּדי קיינער זאָל נישט קאָנען שטעלן אין ספק דעם ווערט פון דער סחורה וואָס זיי פאַרקויפן, וועלן זיי זיך באַמיִען עס זאָל נישט זייַן קיינער וואָס קאָן עס פאָדערן צוריק. ער איז געוואָרן נאָוו צו טראַכטן אַז יאָזעף טיש פאַר־קויפט גוטוויליק זייַן סערטיפיקאַט און וועט באַקומען אַ טייל פון געלט. אויב יאָזעף טיש עקסיסטירט נאָך, וועט ער אויפהערן צו עקסיסטירן. ניין, ער, בערעק וועט נישט האָבן קיין חלק אין אַזאַ געשעפט. אָבער, אויב זייַנע חשדים האָבן אַ האַפט איז דאָך דער נאָסיג געפערלעך ! אויב נאָסיג איז טאַקע אַזאַ פאַרשוין, האָט ער נישט געטאָרט אָפן אַרויסוויַיזן זייַן חשד. יענער נוצט נאָך אַלץ אויס זייַן רעפּוטאַציע ווי אַ שרייַבער, ווי אַ ציוניסטישער וועטעראַן. ער וועט מורא האָבן פאַר עמעצן וואָס קאָן קאַליע מאַכן זייַן רעפּוטאַציע, און די וואָס קאָנען אָפּרוימען יאָזעף טישן קאָנען אויך זיך אַן עצה געבן מיט בערעק עפּשטיינען.

עס איז בערעקן איינגעפאַלן צוריקצוגיין צו נאָסיגן און זאָגן אַז עס דאַרף אים נעמען צײַט ביז ער וועט זיך איינשאַפן אַזאַ גרויסע סומע געלט, דערנאָך וועט ער אים זאָגן אַז עס איז אים נישט געלונגען זיך איינצושאַפן די סומע. בערעק האָט זיך באַראָטן מיט מוניע רינגעל. יענער האָט געזאָגט אַז אויב נאָסיג וועט זיך כאַפּן אַז עס איז נאָר אַ תּירוץ וועט אים דער ענין ווערן נאָך מער חשוד. די בעסטע זאַך איז גאָרנישט צו טאָן. אָבער עס איז כּדאַי צו זײַן אָפּגעהיט און אַ וואָך, צוויי, נישט שלאָפן אין דער היים.

מאָניע האָט אַרויסגערוקט דעם געדאַנק ער זאָל שלאָפן בײַ פּינטשען. פּינטשען האָט מען נישט געקענט אין וואַרשע, ער ווױנט ערגעץ אין פּראַגע ווי אַ סובלאָקאַטאָר.

עס איז בעסער בײַ פּינטשען ווי בײַ עמעצן פון זײַנע פּראָמינענטע פרײַנד.

בערעק האָט פריִער געוואָלט אַ קוק טאָן אויף פּינטשעס דירה, איז ער אַרײַנגעפאַלן אומגעריכט. ער האָט צוגעטראַכט אַ תּירוץ: אין דעם זעלביקן בנין געפינט זיך דאָס פּראַגער יתומים־הויז וואָס ווערט אויס־געהאַלטן פון דעם „זשיטאָס"; ער דאַרף זײַן אין דער קינדערהיים, איז ער שוין אַרײַנגעקומען דאָ. ער האָט אַ געפיל אַז פּינטשע טראָגט אויף אים עפּעס אַ ברוגז, וויל ער וויסן וואָס עס איז.

„וואָס פעלט דיר אײַן? וואָס פאַר אַ ברוגז?" האָט מינדעלע געענט־פערט נאָך איידער פּינטשע איז געקומען צו זיך פון דעם אומגעריכטן וויזיט.

„מיר זענען געווען חברים אין גורוויטש, זייער נאָענטע חברים. מיר זענען געווען אַזוי נאָענט אַז איך האָב זיך נישט געשעמט בעטן פּינטשען ער זאָל מיר געבן געלט. דו געדענקסט, פּינטשע? איך בין דאָך געקומען קיין וואַרשע אויף דײַנע הוצאות".

„כ'בין נישט ברוגז אויף דיר, כ'בין פאַריאָגט. ס'איז שווער אין הײַנטיקן וואַרשע צו פאַרדינען אויף פּרנסה".

„פאַר וואָס שווײַגסטו? אפשר קאָן איך דיר עפּעס צושאַנצן? צום ווינציקסטן מעג איך דאָך דיר אָפּגעבן די אַלע הלוואהלעך וואָס דו האָסט מיר געגעבן. דו געדענקסט ווי איך בין געקומען צו דיר נאָך געלט אויסצולייזן אַ פּאָר הויזן פון שנײַדער? אויב איך האָב אַ מאָל זיך אַרויסגעכאַפּט מיט אַ וואָרט וואָס האָט דיר וויי געטאָן, האָב איך

עס זיכער אַזוי נישט געמיינט. מיר זענען זיך געווען געגוג נאָענט אַז דו זאָלסט עס מיר זאָגן אָפן און איך זאָל זיך קאָנען פאַרענטפערן. אפשר ביסטו גאָר אין כּעס אויף מאַניען? זי האָט נאָר גוטס צו זאָגן וועגן דיר".

פּינטשע האָט נישט געקאָנט זאָגן בערעקן וואָס ער האָט קעגן אים, ער האָט עס אַליין נישט געוווּסט. ער פלעגט טראַכטן וועגן דעם שעהען גאַנצע און געהאַט בערג מיט טענות, איצטער האָט ער נישט געקאָנט אַרויסלייגן אַזאַ טענה אַפילו פאַר זיך אַליין.

„איך האָב ערשט נעכטן געהערט אַ סך גוטס וועגן דיר, וועגן דײַנע אויפטוען אין סטודענטן־פאַראיין. די בעכלערוונע האָט אונדז דערציילט".

„ברכה בעכלער? ווו האָסטו געטראָפן ברכה בעכלער?"

„זי קומט אַרײַן צון אונדז פון צײַט צו צײַט. זי אַרבעט טאָקע דאָ אין יתומים־הויז".

עס איז נישט קיין סך מער ווי אַ יאָר זינט זי איז געווען אַ נאָענטע חברטע. דאָס איז זיכער אויך וואָס פּינטשע האָט קעגן אים. פּינטשע איז חושד, אַז זינט ער איז געוואָרן אַ גרויסע שישקע האָט ער נישט קיין צײַט פאַר פרײַנד. ספּעציעל נישט פאַר די פרײַנד וואָס גדענקען אים ווי אַן אָרעם סטודענטל. ווער וועט אים גלייבן אַז ער האָט נישט געגוג צײַט אַפילו פאַר מאַניען און אַלעקן?

עס איז געווען צו ענג אין פּינטשעס אָרעמען שטיבל מע זאָל דאָרט האָבן ווו אויסצובעטן פאַר אים אַ געלעגער, האָט בערעק אײַנגעזען, בפרט אַז דאָס איז נישט פאַר איין נאַכט. דאָס וועט גיכער מעגלעך זײַן אין דער קינדערהיים. ער קען דעם פאַרוואַלטער און עס ווײַזט זיך אַרויס אַז ער קען אויך איינע פון די דערציִערינס.

ווען ער איז אַרויסגעקומען פון פּינטשען האָט ער געטראָפן אין הויף אַ גרופּע קינדער, זיי האָבן אויפגעבויט אַ שניימענטש. ער וואָלט נישט דערקענט אין איינער פון די דערציִערינס וואָס איז געווען מיט זיי די בעכלערוונע, ווען נישט דאָס וואָס אַ רויטער לאָק האָט אַרויסגעשטאַרט פון אונטער איר געשטריקט היטל. זי האָט זיך דערפרייט מיט דער אומ־געריכטער באַגעגעניש און אַרײַן מיט אים אין איר צימער.

עס איז יאָ געווען די ברכה בעכלער וואָס ער האָט געקענט און עס איז נישט געווען זי. זי איז קיין מאָל נישט געווען דיק, אָבער אירע אברים זענען געווען מוסקולירט. איצט אַז זי האָט אַראָפּגענומען דעם מאַנטל

מיט די אַלע זאַכן וואָס זי האָט געטראָגן אונטער דעם מאַנטל איז געבליבן שטיין פאַר אים אַ דאַר מיידל מיט אַן אָפּגעצויגן פּנים. אירע באַוועגונגען פלעגן זײַן ענערגישע און האַסטיקע, ווי אירע רייד. איצט האָט זי גערעדט שטיל און פּאַמעלעך, אירע באַוועגונגען זענען געווען פלעגמאַטיש. זי פלעגט זײַן אַ רייצנדיק מיידל, אירע רויטע האָר האָבן געגעבן אַ געפיל אַז עס איז פײַער וואָס שפּאַרט זיך אַרויס פון איר לײַדנשאַפטלעכן גוף. איז טאַקע אַזוי געווען אַ מאָל, אָדער האָט זײַן פאַנטאַזיע זי אויסגעמאָלט מיט אַזוי פיל איבערטרײַבונג? ער פלעגט חלומען פון איר אַ סך מאָל אין די נעכט. ער האָט זי נישט געקאָנט פאַרגעסן אַפילו נאָך דעם ווי ער האָט זיך פאַרבונדן מיט מאַניען.

בערעק האָט געהאַט צוגעזאָגט מינדעלען און פינטשען ווידער צו קומען, ער האָט איצט געוווינט אין דעם זעלביקן הויף און זיך אויסבאַ־האַלטן פון זיי, ער איז כּמעט נישט אַרויס פון דעם צימערל וואָס מע האָט אים צוגעטיילט אין דער קינדערהיים. דאָס צימערל איז געווען אַ טייל פון דער ביוראָ; עס קאָן זײַן אַז זיי האָבן אויסגעקוקט ער זאָל אַ ביסל אַרויסגיין כּדי זיי זאָלן קאָנען נוצן דעם צימער. אַלע פּאָר טעג האָט מען געבראַכט מער קינדער פון דער פּראָווינץ, יעדעס מעגלעכע שטיקל פּלאַץ איז שוין געווען אַרומגעשטעלט מיט דרײַגאָרנדיקע היל־צערנע פּריטשעס. ער האָט געזאָגט אַז ער מײַדט אויס אַרויסצוגיין מחמת עס איז איצט בעסער פאַר אים נישט געזען צו ווערן. איז דאָס געווען די אמתע סיבה? ער האָט פּראָבירט שרײַבן — דאָס וואָס ברכה בעכלער האָט אים דערציילט דאַרף פאַרשריבן ווערן — עס זאָל בלײַבן לדורות. זי האָט עס דערציילט אין האַלבע ווערטער און האַלבע שלוכצן; איר נישט־דערזאָגן האָט דערציילט מער ווי אירע ווערטער.

ברכה האָט פאַרבראַכט איר וואַקאַציע אין גורוויטש ווען די מלחמה האָט אויסגעבראָכן. בערעק האָט שוין געוווּסט אַלץ וואָס איז געשען בײַם גירוש פון גורוויטש. ברכה האָט דערציילט וועגן אַ גרופּע פון פּליטים וואָס מע האָט שפּעטער נאָך אַ מאָל געטריבן פון סקערניעוויץ קיין וואַרשע, זי איז געווען צווישן זיי.

„די פּליטים האָבן זיך אויפגעהאַלטן אין בית־מדרש. שטרוי איז געווען אויסגעשפּרייט אויף דער ערד, אויף דעם שטרוי האָט מען געגעסן, אויף דעם שטרוי איז מען געשלאָפן. עס איז געווען שמוציק, עמעץ פון די פּליטים איז קראַנק געוואָרן אויף טיפוס, מע האָט אים אוועקגענומען אין שפּיטאָל. מע האָט פאַרברענט דאָס שטרוי, אַוועקגעפירט אַלעמען

אין באָד און אויסגעפּאַרעט די מלבושים און אויסגעפּאַרעט דאָס בית־מדרש. מע האָט געהאָפּט אַז אויף דעם נײַעם ריינעם שטרוי וועט זײַן בעסער״.

„צו מאָרגנס זענען געקומען דײַטשן, אַרויסגעיאָגט אַלע פּליטים פון בית־מדרש און אַרויפגעטריבן אויף משׂא־וואָגנס וואָס האָבן געוואַרט דרויסן״.

„צווישן אונדז איז געווען אַ פרוי מיט אַן עופּהלע אויף איר האַנט, עס איז איר אָנגעקומען שווער דאָס אַרויפקריכן אויף דעם וואָגן. אַן עס־עס־מאַן איז צוגעקומען און גענומען פון איר דאָס קינד, די פרוי איז אַרויף אויפן וואָגן און אויסגעשטרעקט די הענט צו נעמען איר קינד, דער דײַטש האָט אַ בייזן לאַך געטאָן און אַראָפּגעוואָרפן ס׳קינד אויף דער ערד. די מוטער איז אַראָפּגעשפּרונגען פון וואָגן און געוועזן לעבן איר קינד נאָך איידער דאָס קינד האָט זיך צעשריגן. אַ זשאַנדאַר איז צוגעלאָפן און אויסגעשטרעקט צון איר די לופּע פון זײַן ביקס, די פרוי האָט ווייטער געדריקט איר עופּהלע צון איר ברוסט״.

„דער עס־עס־מאַן איז געוואָרן מלא־רציחה און געוואָרנט אַז מיט דעם קינד וועט ער זי נישט אַרויפלאָזן אויף דעם וואָגן, די מאַמע האָט ווײַטער געטוליעט צו זיך איר עופּהלע. דער דײַטש האָט אַרויסגעצויגן זײַן רעוואָלווער און אויסגעשאָסן אין דער לופט ווי אַ וואָרענונג. די פרוי האָט ווײַטער געוויגט דאָס קינד אין אירע אָרעמס״.

„אַ פּוילישער פּאָליציאַנט איז צוגעלאָפן, אַרויסגעריסן דאָס קינד פון דער מוטערס אָרעמס און עס צוריקגעלייגט אויף דער ערד ווו עס איז פריִער געלעגן. דאָס קינד האָט געיאָמערט אַז עס האָט געשניטן בײַם האַרץ. אַלע האָבן געמיינט אַז דער עס־עס־מאַן וועט שיסן אין דעם קינד אָבער ער האָט גאָר אויסגעדרייט זײַן רעוואָלווער צום וואָגן און געוואָרנט די מוטער: „אויב דו גייסט נישט ׳זאָפאָרט׳ צוריק צו דײַן וואָגן וועלן אַלע אויף דעם וואָגן דערשאָסן ווערן ווי די הינט״. די פרוי האָט זיך אַפילו נישט אומגעקערט צון אים, זי איז געשטאַנען אויפן אָרט און איר גאַנצער גוף האָט זיך געשטרעקט צון איר קינד״.

„עטלעכע זשאַנדאַרן מיט מאַשינגביקסן זענען צוגעקומען און אויסגעשטרעקט די לופעס צום וואָגן, דער עס־עס־מאַן האָט גענומען ציילן: „איינס, צוויי...״

„די פרוי האָט זיך אויסגעדרייט און גענומען צוגיין צום וואָגן. הענט האָבן זיך אויסגעשטרעקט און זי אַרויפגעשלעפּט. די וואָגנס זענען אָפּגעפ־

פאָרן, עס האָט זיי באַגלייט דאָס געוויין פון דעם איבערגעלאָזענעם קינד.

„ווען דער וואָגן איז אָנגעקומען קיין וואַרשע איז די מוטער מער נישט געווען ביים זינען".

ברכה איז אַנטשוויגן געוואָרן, אויך בערעקן האָט גענומען אַ ווײַלע ביז ער האָט געקאָנט עפענען דאָס מויל: „דער דיסעלדאָרפער מערדער איז נישט געווען אַזוי אַכזריותדיק ווי דער עס־עס־מאַן. אָבער מער ווי דאָס האַרץ פּלאַצט פון כּעס אויף דעם דײַטשן רוצח, ווערט עס פול מיט באַוווּנדערונג פאַר דעם גרויסן אַקט פון קידוש־השם מצד דער מוטער", האָט בערעק זי פּראָבירט טרייסטן.

„ווו איז דאָ דער קידוש־השם? אפשר אויב מיר וואָלטן אַלע אַראָפּ פון וואָגן געהרגעט צו ווערן מיט דעם קינד. אָבער מענטשן ווילן לעבן! איך בין געווען אויפן וואָגן צוזאַמען מיט מײַן טאַטע־מאַמע און מיט מײַן ייִנגסט שוועסטערל. בין איך געווען גרייט מיר זאָלן אַלע אומקומען? פאַר וואָס בין איך נישט אַראָפּגעשפּרונגען פון וואָגן?" האָט ברכה געקלאָגט.

„הײַנט איז קידוש־השם דאָס ראַטעווען ייִדישע לעבנס, נישט דאָס אומברענגען. ווען איך האָב געזאָגט 'קידוש־השם' האָב איך גערעדט וועגן דער מאַמען. זי האָט געוואָלט שטאַרבן אָבי קאָנען בלײַבן מיט איר קינד ביז דער לעצטער רגע. אָבער ווען אין קאָן זענען געשטאַנען די לעבנס פון די אַנדערע, האָט זי זיך מקריב געווען. געוואַלד, ווי האָט זי גאָר געקאָנט טראַכטן אין אַזאַ מאָמענט? ווי האָט זי גענומען די קלאָרקייט פון געדאַנק צו וועגן און מעסטן און קומען צום אַ באַשלוס? גיב אַ טראַכט, ברכה, דער ווייטיק פון איבערלאָזן דאָס קינד איז געווען אַזוי ברענענדיק אַז עס האָט צום סוף פאַרברענט איר מוח. נישט־געקוקט אויף דעם האָט זי געהאַט די גבורה אָוועקצוגיין פון איר קינד, כּדי נישט אײַנצושטעלן די לעבנס פון די אַנדערע ייִדן אויפן וואָגן. ברכה טײַערע, די טרערן וואָס גיסן זיך פון מײַנע אויגן זענען נישט נאָר פון ווייטיק. אין דעם נײַעם 'על נהרות' וואָס מע וועט שרײַבן נאָך דער איצטיקער וויסטער מלחמה וועט מען באַזינגען אַ נײַע העלדין, די פרוי וואָס האָט באַוויזן אַזאַ אויסטערלישן כּוח און געבראַכט אַזאַ מוראדיקן קרבן פאַר אירע ברידער".

אויך פון ברכהס אויגן האָבן זיך געגאָסן די טרערן. בערעק האָט צוגעטוליעט איר קאָפּ צו זײַן ברוסט און צערטלעך געגלעט אירע רויטע

לאָקן. אַז איר שלוכצן האָט זיך באַרויִקט האָט ער גענומען איר פּנים אין זײַנע הענט און אויסגעקושט די טרערן פון אירע געשוואָלענע אויגן.

„וויפל יאָרן און וויפל וועלט־אונטערגאַנגען זענען אַוועק זינט איך בין געווען שטיל פאַרליבט אין דיר, בערעק?"

„אוי, בין איך געווען בלינד! איך האָב עס אפילו נישט געאָנט. איך האָב אויך אָפט געטראַכט וועגן דיר, אָבער אפילו זיך נישט אָנגענומען מיט געווּג מוט דיך צו דוצן".

„דעמאָלט האָב איך זיך נישט געקאָנט אָנגעמען מיט גענוג מוט עס דיר צו זאָגן, איצט ביסטו שוין אַ טאַטע, און עס האָט זיך מיר אַרויס־געגליטשט פון מויל אַ ווידוי, ווי בײַ אַ מענטש וואָס שטייט שוין בײַם ראַנד פון — — —"

בערעק האָט איר פאַרשטעלט דאָס מויל. „דו רעדסט ווי דו וואָלטסט שוין געווען הונדערט יאָר אַלט".

„איך האָב געזען מער ווי אַנדערע אין הונדערט יאָר. איך קאָן מער נישט טראַכטן וועגן מײַן מאָרגן, ווער ווייסט וואָס פאַר רציחות עס דער־וואַרטן אונדז אײדער זיי וועלן אײַנעמען אַ מפּלה".

„זיי וועלן אײַנעמען אַ מפּלה גאָר אין גיכן. ווי נאָר עס וועט קומען דער פרילינג וועלן ענגלאַנד און פראַנקרײַך אָנהייבן אַן אָפענסיווע, עס קאָן נישט לאַנג געדויערן".

„אין גורוויטש האָט אַ שכן, אַ פאָלקסדײַטש, מיר אָפּגעלאָזט אַ סוד אַז וואָס נאָר עס זאָל געשען אויף די פראָנטן, די ייִדן דערוואַרט נישט קיין גוטס".

„און דו רעדסט נאָך די ווערטער פון אַ נאַרישן אָדער רשעותדיקן פאָלקסדײַטש? ווו איז די קעמפערישע ברכה בעכלער פון 'אחוה'?"

„יענע ברכה איז אַראָפּגעפאַלן פון אַ וואָגן מיט פּליטים אין סקער־ניעוויץ און צעמורשט געוואָרן אונטער די רעדער פון וואָגן".

„ניטע, ברכה, מיר מוזן זײַן שטאַרק".

אויפצוהײַטערן ברכהן, און אפשר אויך אויפצוהײַטערן זיך אַליין, האָט בערעק זיך דערמאָנט עפּיזאָדן פון די סטודענטן־יאָרן. ברכה איז אַרויס פון זײַן צימערל ווען עס האָט שוין געטאָגט. נישט־געקוקט אויף דעם וואָס זי איז נישט געשלאָפן איז איר גאַנג געווען מונטערער ווי ווען זי איז נעכטן אַרײַן אין זײַן צימער.

בערעק איז געשלאָפן ביז האַלבן טאָג און אַרויס פון זײַן צימערל אַן אויסגערוטער. ער האָט געוואָלט אַרויסנעמען ברכהן עסן מיטיק אין אַ פּוילישן רעסטאָראַן אויף טאַרגאָווע־גאַס, אָבער זי האָט געוואָלט עסן

מיט די קינדער. בערעק האָט זיך אויך אָוועקגעזעצט עסן מיט זיי, ס׳איז געווען אַן אָרעמע מאָלצײַט, נישט־געקוקט אויף דעם וואָס דער „זשיטאָס" האָט אונטערגעשטיצט די היים. דאָס ברויט וואָס מע האָט געגעבן אויף די „באָנעס", די אָפיציעלע ברויט־קאַרטעס, איז געווען נישט נערעוודיק און נישט באַטעמט. די זופּ איז געווען געשמאַלצן מיט אַ ביסל אייל, אָבער עס האָט געמוזט זײַן דער שוואַרצער שטינקענדיקער אייל וואָס מע גיט אין דעם ראַציאָנירטן פאַרקויף אויף די באָנעס, די זופּ האָט געהאַט אַ שלעכטן ריח.

„קינדער וואָס האַלטן ערשט אין וואַקסן מוזן האָבן אַ בעסערע דערנערונג", האָט בערעק געזאָגט דעם פּאַרוואַלטער, ווי יענער וואָלט עס נישט אַליין געוווּסט. בערעק האָט זיך אָפּגערעדט גיין מיט אים אין „זשיטאָס" איבעררעדן דעם ענין מיט ד״ר רינגעל. ער האָט דערווײַל געגעבן דעם פּאַרוואַלטער עטלעכע הונדערט זלאָטעס וואָס ער האָט געהאַט מיט זיך. אין איינעם פון די קאָרידאָרן האָט ער זיך אָנגעשטויסן אין ברכהן. „קום אַרײַן אין אָוונט", האָט ער איר געזאָגט. זי האָט געשמייכלט און צוגעשאָקלט מיטן קאָפּ.

ברכה איז אַרײַנגעקומען צו בערעקן נאָך דעם ווי די קינדער זענען געגאַנגען שלאָפן. איז זי געווען אַזוי בלאַס פון נישט שלאָפן, אָדער האָט די גאַזליכט זי געמאַכט אויסזען אַזוי בלאַס. אַז מע האָט אין דעם קליינעם ביוראָ־צימערל אַרײַנגעשטעלט אַ בעט ווו בערעק איז געשלאָפן האָט מען געדאַרפט אַרויסנעמען אַנדערע זאַכן. עס איז געבליבן נאָר איין בענקל וואָס האָט אַ ביסל געהונקען. נעכטן איז ברכה געזעסן אויפן בענקל און עס האָט זיך אַלע מאָל אַ וואַקל געטאָן, הײַנט האָט בערעק אָוועקגעזעצט ברכהן אויפן ווייכן בעט און ער האָט זיך געזעצט אויפן בענקל. עס איז געווען אַ שמאָל, אײַזערן בעטל, ברכה האָט זיך אַרויפגעוואָרפן און אָנגעלענט דעם קאָפּ אין דער וואַנט. זי האָט, ווײַזט אויס, נישט געהאַט קיין מעגלעכקייט צו כאַפּן אַ דרימל בײַ טאָג, אירע אויגן האָבן זיך געקלעפּט. בערעק האָט גערעדט, זי האָט פון צײַט צו צײַט געענטפערט מיט אַן איינציק וואָרט. זי האָט געטראָגן אַ וואָלענעם סוועטער אָבער אַלע מאָל אַ ציטער געטאָן. איז עס פון נישט שלאָפן, אָדער ווײַל בײַ נאַכט גיט מען ווייניקער הייצונג?

„כ׳מוז שוין גיין", האָט ברכה געזאָגט און נישט געקאָנט אויפרײַסן די אויגן. בערעק האָט אונטערגעהויבן אירע פיס אויפן בעט אַרויף, אַראָפּגענומען אירע שיך און זי איבערגעדעקט מיט דער דעק. „מוטשע זיך נישט. שליס די אויגן אויף אַ צען מינוט און דו וועסט זיך פילן אָפּגע־

פרישט". זי האָט געוואָלט זאָגן: „ביין, כ'וועל שוין גיין". אָבער זי איז איינגעשלאָפן איידער זי האָט עס אַרויסגעזאָגט. בערעק איז נאָך לאַנג געזעסן אויף דעם הינקענדיקן בענקל ביז ער האָט איינגעדרימלט זיצנדיק, און דאָס בענקל האָט זיך אַ וואַקל געטאָן. ער האָט זיך צוגעלייגט אויף דעם ראַנד פון בעטל נאָר פאַר אַ ווײַלע, ער האָט אַפילו נישט אויסגעלאָשן די ליכט.

ווען בערעק האָט זיך איבערגעוועקט איז ער געווען איבערגעדעקט מיט דער שווערער דעק. די ליכט האָט נאָך אַלץ געשטאַכן די אויגן. ער האָט געפילט דאָס אײַזן פון דעם בעטראַנד דורכן שעניק, נישט געווען צו פיל פּלאַץ אויף דעם שמאָלן, אײַזערנעם בעטל. ער האָט געהאַט צו פיל מלבושים אויף זיך און עס איז אים געווען צו הייס אונטער דער דעק פון פעדערן. ער וואָלט באַדאַרפט כאָטש אַראָפּציִען דעם פּולאָווער, אָבער ער האָט מורא געהאַט זיך אַ ריר צו טאָן נישט איבערצוּוועקן ברכהן. כּדי אָוועקצורוקן זיך פון דעם בעטראַנד וואָס האָט זיך איינגעשניטן אין זײַן רוקן, האָט ער פּראָבירט זיך אויסדרייען אויף אַ זײַט. ער האָט זיך אויסגעדרייט צון איר. דערוואַרעמט פון שלאָף האָט זי אויסגעזען ווי אַ מאָל, ווען זי האָט זיך געהיצט אין אַ דעבאַטע אין סטודענטן־פאַראיין. עס האָט איצט געשלאָגן אַ היץ פון אירע רויטע האָר, פון איר ליכטיקער הויט, אַפילו פון אירע זומער־שפּרענקעלעך. דאָס מויל איז געווען אַ ביסל אָפן, די ווײַסע ציין האָבן געמאַכט די פולע ליפּן אויסזען נאָך רויטער. אַ היץ האָט געשלאָגן פון איר דורך דעם דיקן סוועטער וואָס זי האָט געטראָגן. ער האָט געזען אַ פײַכטקייט טרעט אַרויס אויף איר שטערן; זי איז צו פיל אָנגעפּעלצט אונטער אַזאַ שווערער דעק. זי וועט זיך פאַרקילן אויב ער וועט זי איצטער אָפּדעקן. ער האָט פּראָבירט אונטער דער דעק צעקנעפּלען איר סוועטער. ער האָט עס געטאָן מיט אָפּגעהיטקייט, זי נישט איבערצוּוועקן.

די אָפּלען האָבן זיך גענומען באַוועגן אונטער אירע געשלאָסענע אויגן־לעפּלעך אָבער זי האָט די אויגן נישט געעפנט. ער האָט אויפגעהערט זיך פאַרען מיט די קנעפּלעך אָבער נישט אַוועקגענומען די האַנט. איר לײַב האָט געגליט אַדורך אירע מלבושים און אים געררייצט. ער האָט זיך ווידער גענומען צו די קנעפּלעך פון איר סוועטער, זי האָט אַ שעפּשט געטאָן: „לעש אויס די ליכט".

ליפּן צו ליפּן, לײַב צו לײַב, און נישט אַ וואָרט צווישן זיי.

— —

ברכה איז אַרויס פון בעט נאָך איידער עס האָט גענומען טאָגן. אין

אַ ווינקל איז געשטאַנען אַ שיסל און אַ קרוג. זי האָט אַ בייג געטאָן דעם קרוג, געזען אַז ער איז פול מיט וואַסער, האָט זי געבעטן בערעקן ער זאָל אויפשטיין און אַרויסגיין אויף אַ פּאָר מינוט אין קאָרידאָר.

„פאַר וואָס האָסטו מיר נישט געזאָגט אַז דו ביסט נאָך אומשולדיק?" האָט ער געפרעגט.

„דו ביסט מיר גאָר נישט שולדיק, בערעק. איך האָב עס באַגערט פּונקט ווי דו".

בערעק איז צוגעגאַנגען צום איר, אַ גלעט געטאָן אירע האָר, און געעפנט דאָס מויל עפּעס צו זאָגן. נאָך איידער עס איז אַרויסגעקומען אַ וואָרט האָט זי געזאָגט: „דו האָסט אַ ווייַב און אַ קינד, דו ביסט מיר גאָר נישט שולדיק".

בערעק האָט גערעדט מיט מאַניען אויפן טעלעפאָן, אָבער עס איז געווען אָפּגערעדט צווישן זיי אַז מאַניע זאָל נישט קומען צום אים. פון דעסט וועגן איז מאַניע געקומען נאָך איידער עס איז פאַרביי אַ וואָך. ס'איז געווען אַ שיינער טאָג און די דערציִערינס האָבן געהאַט אַרויסגע־פירט די קינדער אויף אַ שפּאַציר. אַ פאַרשלאָפענע שטילקייט אין געלעגן איבער דעם גאַנצן בנין און בערעק האָט אויך אויסגעזען פאַרשלאָפן. ער איז געווען נערוועז און אומגעדולדיק צו מאַניען. וואָס איז דער וווּנדער, האָט מאַניע געטראַכט, אַ מענטש וואָס מוז זיך באַהאַלטן קאָן נישט זייַן רויִק און טאָקטפּול און צערטלעך. ער האָט רויטע אויגן, קאָן אוודאי נישט שלאָפן בייַ נאַכט. „איך גיי שוין, לייג זיך צו כאַפּן אַ דרימל. אַז קאָנסט סייַ ווי גאַרנישט טאָן, מעגסטו זיך צולייגן אויך בייַ טאָג".

„וואָס עפּעס זיך צולייגן? כ'שלאָף בייַ נאַכט און דאָס איז גענוג".

„דו זעסט אויס פאַרשלאָפן, האָסט רויטע אויגן".

„כ'בין נישט פאַרשלאָפן און כ'האָב נישט קיין רויטע אויגן".

„לייג זיך צו אויף אַ האַלבער שעה, וועסטו זיך פילן בעסער".

„וואָס דאַרף איך זיך פילן בעסער? כ'פיל זיך אויסגעצייכנט. וואָס בין איך, אַלעק וואָס דו בייטסט אים זיך צו לייגן שלאָפן אין מיטן טאָג?"

„ווער בייט דיך? איך בייט דיך נישט, נאָר דו זעסט אויס — — כ'טאָר נישט זאָגן אַז דו זעסט אויס מיד און פאַרשלאָפן? האָסט מיר אַפילו נישט געזאָגט צי דו בענקסט נאָך מיר, האָסט זיך אַפילו נישט געפרעגט אויף אַלעקן. מיר דאַכט זיך, אַז דער נאָסיג האָט שוין פאַרגעסן אַז אַ בערעק עפּשטיין עקסיסטירט, און דו ביסט נאָך אַלץ אַזוי דער־שראָקן".

דאָס זאָגן אַז ער איז דערשראָקן האָט ווידער בערעקן געאַרט און צערייצט. ער האָט שוין געוואָלט זיך אָפּבייזערן אַז ער איז בכלל נישט דערשראָקן, אַז ווען נישט זי איז דערשראָקן, וואָלט ער בכלל נישט געלאָפן זוכן אַ באַהעלטעניש און עס וואָלט נישט געקומען צו די אַלע צרות. ער האָט זיך אָבער געכאַפּט אַז צערייצט איז ער נישט פון דעם וואָס מאַניע זאָגט, נאָר פון דעם וואָס ער פילט זיך שולדיק קעגן איר, אַז מאַניע ווייסט גאָר נישט אַז עס איז געקומען צו צרות... זײַן קול איז געוואָרן ווייך און זײַנע אויגן פײַכט: „דו ווייסט וואָס, מאַניושע? דו ביסט גערעכט. דער נאָסיג האָט שוין אוודאי פאַרגעסן אין מיר, און — — איך גיי אַהיים מיט דיר".

וואָס עס איז געשען צווישן אים און ברכהן האָט קיינער פון זיי נישט געפּלאַנט און אפשר אויך נישט געוואָלט. ברכה האָט איבערגעלעבט אַ שאָק וואָס האָט אויסגעלאָשן אין איר דעם ווילן צו לעבן. איר יוגנט האָט זיך אויסגעלאָשן ווען — — — ווי האָט זי עס געזאָגט: „יענע ברכה בעכלער איז אַראָפּגעפאַלן פון דעם וואָגן און צעמורשט געוואָרן אונטער די רעדער". ער איז דאָרט נישט געווען, ער האָט עס נאָר געהערט פון איר מויל און האָט זיך אויך געפילט צעבראָכן. ער וואָלט קיין מאָל נישט געגלייבט אַז אַזאַ טרויער קאָן דערפירן צו דעם וואָס עס האָט דערפירט. עס מוז זײַן, אַז אויב אַ מענטש קאָן נישט אַרויסרײַסן זיך און אַנטלויפן פון זײַן טרויער, געשעט דאָס וואָס איז געשען צו דער מאַמע פון יענעם קינד. די גאַנצע מענטשלעכע וויסיקייט הענגט נאָר אויף אַ שוואַכן פאָדעם, און אַז דער פאָדעם פּלאַצט — —

דער צוזאַמענטרעף מיט ברכהן — ער ווייסט נישט ווי עס צו פאַרשטיין. קיינער האָט עס נישט פּלאַנירט. ער האָט זי נישט געזען מער ווי אַ יאָר און זעלטן געטראַכט וועגן איר, אָבער ווען זיי זענען זיך צוזאַמענגעקומען האָט ער געהאַט אַ געפיל ווי ער וואָלט געווען אַ דורשטיקע פלאַנץ וואָס האָט נאָך אַ לאַנגער טרוקעניש באַקומען אַ טראָפּן רעגן.

אָבער ער האָט נישט אויפגעהערט ליב האָבן מאַניען. ביידע, ער און ברכה, האָבן געוווּסט אַז וואָס עס קומט פאַר צווישן זיי איז פון פאַרויס פאַרמישפּט, אַז — — — אפשר איז גוט וואָס מאַניע איז געקומען. דאָס איבעררײַסן וואָלט געוואָרן שווערער און שווערער, דאָס געזעגענען זיך — — ער האָט מורא געהאַט פאַר דעם געזעגענען זיך.

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

בערעק האָט שפעטער אָנגעקלונגען ברכהן. זי האָט שוין געוווסט אַז זײַן ווײַב איז געקומען נאָך אים. „דאָס קינד איז נישט געזונט", האָט ער געזאָגט אַ ליגן, און אַליין נישט געוווסט צוליב וואָס. „דאָווידזעניאַ, צום ווידערזען", האָט זי געזאָגט אויף פויליש. ער האָט געענטפערט „דאָווידזעניאַ" און נישט געוווסט צי דאָס איז נאָר דאָס געוויינלעכע סטערעאָטיפּישע פּוילישע געזעגן־וואָרט אָדער עס מיינט טאַקע: צום ווידער זען זיך...

קאַפּיטל צוועלף

המן

א.

אין פּוילן איז נישט געווען קיין טיסאָ וואָס האָט, ווי דאָס סלאָוואַקישע גלחל, געהאָלפן היטלערן צעטיילן טשעכאָסלאָוואַקײַ. עס איז אויך נישט געווען קיין האַכאַ וואָס האָט ווי דער טשעכישער פּרעזידענט מיטגעאַרבעט מיט די דײַטשן אונטער צוואַנג. אָבער אין דער פּוילישער פּאָליציי וואָס האָט געדינט דעם דײַטשן אָקופּאַנט זענען געבליבן דער רוב פון די פאַרמלחמהדיקע פּאָליציאַנטן. זיי האָבן נאָר אַראָפּגענומען די פּוילישע אָדלערס און געבליבן בײַ די זעלביקע גראַנאַטענע מונדירן און היטלען. די גזירות קעגן ייִדן האָבן זיי אויסגעפירט מיט גרויס אײַפער. אין דער געגנט פון נאַלעווקעס האָט זיך אַרומגעדרייט אַ פּאָליציאַנט וואָס די ייִדן האָבן אים גערופן „המן". ער איז געווען די שרעק פון אַלע גאַסן־הענדלערס, און ווער איז הײַנט נישט אַ גאַסן־הענדלער?

ווו צו פאַרדינען אויף ברויט איז נישט געווען, האָט מען איינציק־ווײַז אויספאַרקויפט וואָס עס איז געבליבן נאָך די באָמבאַרדירונגען. מען איז געשטאַנען אין גאַס מיט אַ ביסל אייגענע בעבעכעס, אָדער געגאַנגען איבער די הויפן אײַנקויפן אַלערליי חפצים און דערנאָך זיי אַרויסגעטראָגן אין גאַס צו פאַרקויפן. דאָס איז געווען דער איינציקער מיסחר וואָס איז נאָך געבליבן אין ייִדישע הענט, דער איינציקער האַנדל אָן דײַטשע קאָמיסאַרן. אַ האַנדל צו וועלכן אַפילו אַ פּליט פון דער פּראָווינץ, האָט זיך געקאָנט דערשלאָגן, אויב ער איז געבליבן בײַ אַ פּאָר זלאָטעס אײַנ־

צוקויפן סחורה. אָבער אויך דער מיסחר איז געווען נישט־לעגאַל, גאַסן־האַנדל איז פאַרבאָטן און דער פּוילישער פּאָליציאַנט המן איז געווען זייער אייפערדיק וועגן דעם. אַז מע האָט געהערט אַז המן גייט, איז געוואָרן אַ געלויף און אַ מהומה. וואָס עס האָט געהאַט פאַר אים אַ ווערט האָט ער צוגענומען, וואָס עס איז אים נישט כּדאַי געווען צו נעמען האָט ער צעבראָכן, צעריסן, צעטרעטן ביז עס איז מער נישט געבליבן וואָס אויפצוהייבן. ער האָט געקענט די סוחרים פון נאַלעווקע פון פאַר דער מלחמה און אַלע מאָל געבראָכט דײַטשן אויסצורויבן אַן אַנדער יידיש געשעפט.

זונטיק דעם 12טן נאָוועמבער האָבן אויף נאַלעווקעס זיך באַוויזן צוויי האַלב־שיכּורע דײַטשן מיט זייערע פּוילישע מיידלעך. המן האָט סאַלוטירט ווען די דײַטשן מיט זייערע באַגלייטערינס זענען אים פאַר־בײַגעגאַנגען. די יידן אין גאַס האָבן געזען ווי איינע פון די מיידן איז צוריקגעגאַנגען צו דעם פּוילישן פּאָליציאַנט און זיך געסודעט מיט אים. זי האָט זיך צעכיכיקעט אויפן קול פון דעם וואָס המן האָט איר געזאָגט און זי האָט געגעבן אַ צייכן די אַנדערע פון איר חברותא צוצוקומען; המן האָט זיי צוגעפירט צום טויער פון נאַלעווקע נומער 9. מע האָט געהערט אַז ער גיט זיי אינסטרוקציעס, זיי זענען אַרויף די טרעפּ צו דער דירה פון הויזווירט.

דער הויזווירט האָט, מן־הסתם, געזען דורכן פענצטער אַז דײַטשן קומען, אפשר האָט עמעץ באַוויזן אים צו וואָרענען דורכן טעלעפאָן; די דײַטשן און זייערע באַגלייטערינס האָבן געקלונגען אין טירגלאָק, געריסן די קליאַמקע, געקלאַפּט מיט די פויסטן אין דער טיר און געקאָפּעט מיט די פיס. פון אינעווייניק איז נישט געקומען קיין ענטפער. די שיכּורים זענען מיד געוואָרן און אַראָפּ פון די טרעפּ.

עטלעכע מינוט שפּעטער איז המן צוריקגעקומען מיט זיי. „עפנט, פאַרשיווע יידן, ס'איז פּאָליציי!" האָט ער געשריגן הינטער דער פאַר־מאַכטער טיר. אַז מע האָט זיך נאָך אַלץ נישט אָנגערופן, האָט ער גע־וואָרנט: „אויב איר וועט נישט אַליין עפענען וועל איך ברענגען דעם סטרוזש און אויפברעכן די טיר. איך וועל ציילן ביז צען. איינס, צוויי, דריי..."

אַ שליסל האָט אַ קרעכץ געטאָן אין שלאָס, אַן עלטערע פרוי האָט געעפנט די טיר. „אַז פּאָליציי הייסט דאַרף מען עפענען, פשאַקרעוו!" איז המן געווען אין כּעס, און אַ שטופּ געטאָן די פרוי. זי איז אומגעפאַלן.

די דײַטשן און זייערע באַגלייטערינס האָבן אַריבערגעשפּרײַזט איבער איר אין שטוב אַרײַן. המן איז צוריק אַראָפּ אין גאַס.

די דײַטשן האָבן אַרײַנגעיאָגט דעם באַלעבאָס אין דער פאָדערשטוב און אויך זײַן פרוי אַרײַנגעשלעפּט אַהין. אין דער קיך האָבן זיי געפונען אַ יונגע פרוי וואָס איז אַרײַנגעקומען נאָר טאָן אַ ביסל הויזאַרבעט; אויך זי איז אַרײַנגעטריבן געוואָרן צו זײַן מיט די באַלעבאַטים. די דײַטשן זענען געשטאַנען קעגן זיי מיט אויסגעשטרעקטע רעוואָלווערן. די שיקסעס זענען געלאָפן פון שטוב צו שטוב און געקליבן זייער רויב: אַ קאַראַקולע־נעם מאַנטל, אַ זילבערנעם חנוכּה־לײַכטער, אַ שנירל פּערל.

„די ייִדן איז גוט בײַ אונדז אין פּוילן", האָט איינע פון די מיידן געזאָגט ווען זי האָט פאַרענדיקט זוכן אין אַלע שטובן. איינער פון די דײַטשן האָט עס געוואָלט זען מיט די אייגענע אויגן. „זע מאַל דאָס שלאָפצימער", האָט ער גערופן דעם אַנדערן. „וויר קאָמען דאָס אָפּהאָלן, מיר וועלן קומען דאָס נעמען", האָט דער ערשטער געזאָגט.

„אָבער פריִער וועלן מיר עס אויספּראָבירן", האָט דער צווייטער פיר־געלייגט און גענומען שלעפּן זײַן מויד צו דער שלאָפשטוב.

דער ערשטער האָט זיך צעלאַכט און אײַנגעוויליקט. די מיידן האָבן געוואָלט מיטנעמען זייער רויב, אָבער די דײַטשן האָבן נאָר געדראָט די בעלי־בתּים: „קיין זאַך זאָל נישט פעלן, אַז נישט וועט בלוט זיך גיסן".

אין דער פאָדערשטוב האָט דער ייִד געמינטערט זײַן ווײַב מיט וואַ־לעריאַן־טראָפּנס און געדאַנקט גאָט אַז זײַן יונגע טאָכטער איז נישטאָ אין דער היים. פון שלאָפשטוב האָבן זיך געהערט ווילדע געלעכטערס.

„לויף אַרויס און שרײַ געוואַלד", האָט דאָס ווײַב זיך געבעטן.

„צו וועמען שרײַען, וועמען רופן צו הילף אַז די פּאָליציי האָט זיי געבראַכט? שווײַג שטיל, זיי קאָנען נאָך הערן. דײַן געזונט איז מיר וויכטיקער ווי אַלץ".

צו מאָרגנס, מאָנטיק, איז געפאַלן אַ שניי געמישט מיט רעגן. עס איז געווען קאַלט און פײַכט אין דעם בוידעמשטיבל אויף נאַלעווקע 9, ווו עס האָט געוווינט די שוואַרצע גיטעלע. פון דעם ברויט וואָס זי האָט נעכטן אָפּגענומען אויף די באַנעס איז שוין גאָר נישט געבליבן. אירע קינדער זענען געלעגן אין בעט איבערגעדעקט מיט צעריסענע קאָלדרעס און געוויינט, זיי זענען הונגעריק. גיטעלעס מאַן איז בעת דער באַלאַגע־רונג פון וואַרשע געווען אין דער לופט־שוץ־וואַך. גיטעלע און די קינדער זענען געווען אין לופט־שוץ־קעלער ווען ער איז אַרויף אויפן דאַך צו זײַן

פּאָסטן, אַ באָמבע איז געפֿאַלן און עס איז גאָר נישט געבליבן, נישט פֿון דעם הויז און נישט פֿון דער וואָך אויפֿן דאַך. דער הויזווירט פֿון נאַלעווקע 9 האָט גיטעלען געגעבן דאָס שטיבל צו וווינען, פֿרײַנד האָבן איר געגעבן אַ פּאָר זלאָטעס, און זי האָט פֿאַר דעם געלט אײַנגעקויפֿט אַ ביסל סחורה צו האַנדלען אין גאַס.

אין דער פֿרי איז גיטעלע אַרויס אין גאַס מיט איר קראָם, אַ פֿלאַך הילצערן קעסטל אָנגעהאָנגען איבער איר נאַקן מיט אַ שטריק, און אָנ־געלענט אויף איר שוואַנגערדיקן בויך. אין דעם קעסטל איז געווען אויס־געסדרט אַן אָפּקליוב פֿון מוראַיסקעס, אַליין־געמאַכטע פּאַפּיראָסן, און אויך אַ ביסל אמתע פֿאַבריק־געמאַכטע סחורה.

אין דער פֿרי האָט מען געכאַפּט צו צוואַנגסאַרבעט, האָט זיך קיינער נישט באַוויזן אין גאַס. שפּעטער האָט געבלאָזן אַ ווינט און געפֿאַלן אַ שניי; עס וואָלט אַ תּל געוואָרן פֿון איר ביסל סחורה אויב זי וואָלט געעפֿנט איר קעסטל. ערשט פֿאַר נאַכט האָט די זאַווערוכע זיך אײַנגע־שטילט און עס האָבן זיך באַוויזן מענטשן אין גאַס. זי זאָל כאָטש אײַנ־לייזן גענוג צו קאָנען קויפֿן אַ האַלב ברייטל.

זי האָט טאַקע פֿאַרהאַנדלט מיט אַ קונה ווען המן מיט נאָך אַ פּאָלי־ציאַנט זענען אויסגעוואַקסן ווי פֿון אונטער דער ערד. גיטעלע איז אַרײַנ־געלאָפֿן אין הויף, די פּאָליציאַנטן האָבן זי נאָכגעיאָגט און זי געכאַפּט. זיי האָבן גענומען רײַסן דאָס קעסטל פֿון איר האַלדז.

„פּאַניע ליבער, דאָס איז מײַן גאַנץ פֿאַרמעגן“, האָט זי זיך געבעטן. „מײַן מאַן האָט געגעבן זײַן לעבן פֿאַר וואַרשע“, האָט זי פּראָבירט אַפּעלירן צו די פּאָליציאַנטן און צו זייער פּוילישן פּאַטריאָטיזם. זיי האָבן ווײַטער געריסן פֿון איר דאָס קעסטל. די פּאַפּיראָסן זענען אַרויסגעפֿאַלן און זיך צעשפּרייט אויפֿן נאַסן שניי. המן האָט אויסגעבויגן דאָס קעסטל אַזוי אַז אַלע פּאַפּיראָסן זענען אַרויסגעפֿאַלן. גיטעלע האָט געיאָמערט און ביידע פּאָליציאַנטן האָבן געטראָטעוועט איבערן שניי און מיט די שטיוול צעריבן איר ביסל סחורה.

פּלוצלינג האָט המן זיך אַ וואַקל געטאָן און אַראָפּגעזונקען אין שניי. דער אַנדערער פּאָליציאַנט האָט זיך געראַנגלט מיט אַ יונגן בחור. ער האָט נאָך באַוויזן צו נוצן זײַן פּאָליציי־פֿײַפֿל צו רופֿן הילף, און אויך אָוועקגעפֿאַלן.

די ידיעה האָט זיך שנעל פֿאַרשפּרייט צווישן די שכנים. דער יונגער פּינקוס זילבערבערג האָט דערשטאָכן המנען צום טויט און פֿאַרווונדיקט נאָך אַ פּאָליציאַנט. נאָך איידער עס האָט אָנגערוקט די פּאָליציי־שעה

זענען אַלע אָפיציִנעס פון נאַלעווקע 9 שוין געווען ליידיק. מען איז אַוועק איבערנעכטיקן בײַ קרובים. מע האָט מורא געהאַט פאַר נקמה.

די נאַכט איז אַריבער רויִק. דינסטיק האָבן די פּוילישע פּאָליציאַנטן געבערעט די טריט פון די יידישע הענדלערס, צוגענומען אָדער צעשטערט יעדעס שטיקל סחורה, וואָס זיי האָבן באַוויזן צו כאַפּן, מע האָט זיך נישט געקאָנט אויסקויפן בײַ זיי אַפילו פאַר געלט. מיטוואָך האָבן שוין אויך ציווילע פּאָליאַקן געשלאָגן יידן אין די גאַסן. זשידעס האָבן דערשטאָכן אַ פּאָליאַק און דאָס טאָר נישט פאַרשוויגן ווערן. „גענוג די זשידעס הרגענען פּאָליאַקן אין די געביטן אָקופּירט פון זייערע באָלשעוויקעס, אָבער דאָ, אין סאַמע הארץ פון פּוילן? די זשידעס וועלן טײַער באַצאָלן דערפאַר!"

און די דײַטשן שווײַגן. איז עס אַ נײַע טאַקטיק? מיט צוויי וואָכן פריִער איז אַ פּוילישער כוליגאַן געפאַלן בעת אַן אָנפאַל אויף יידן אין דער געגנט פון די האַלעס. אויך אַ ייִד פון דער זעלבשוץ איז געפאַלן. געוויינלעך זענען עטלעכע דײַטשן נאָכגעגאַנגען די פּאַרגראָמשטשיקעס און זיי באַשיצט. גראָד בעתן צוזאַמענשטויס מיט דער זעלבשוץ האָט מען נישט געזען קיין דײַטש. איז עס אַ נײַע פּאָליטיק? לעצטע וואָך האָבן די דײַטשן אַפילו באַשיצט יידן פון פּוילישע אָנפאַלערס און אַנדערע דײַטשן האָבן עס פילמירט און גענומען פאָטאָגראַפיעס.

די נאַכט פון מיטוואָך אויף דאָנערשטיק זענען אַ סך אײַנוווינערס פון נאַלעווקע 9 שוין געשלאָפן אין זייערע היימען און געשלאָפן רויִק.

עס האָט שוין גענומען טאָגן ווען דער שלאָף איז איבערגעריסן געוואָרן פון אַ טומל אין הויף. „ראַוס, אַלע ראַוס!" האָבן זיך געהערט דײַטשע געשרייען. באַלד זענען זיי געלאָפן איבער די טרעפּ, אויפגעריסן טירן. „ראַוס, ראַוס, אַלע ראַוס!" האָבן זיי אַלעמען געיאָגט אַראָפּ אין הויף אַריין.

דרײַ און פופציק מענער האָבן זיך געפונען אין דעם הויז, די דײַטשן האָבן זיי אַלע אַוועקגעפירט אין פּאַוויאַק. אַ קאָנטריבוציע איז אַרויפגעלייגט געוואָרן אויף דעם יידנראַט: אַ מיליאָן זלאָטעס, אָדער די דרײַ און פופציק פון נאַלעווקע 9 וועלן געשאָסן ווערן.

די דײַטשן האָבן שוין צוויי מאָל געהאַט אויסגערויבט די קאַסע פון יידנראַט, אָבער דרײַ און פופציק יידישע לעבנס שטייען אין קאָן. מע ברענגט געלט צום יידן-עלטסטן. טייל גבירים דינגען זיך, אַנדערע דאַרף מען דראָען. פאַראַן אויך אַזעלכע וואָס גיבן מער ווי מע פאָדערט פון זיי. די קאָנטריבוציע איז געוואָרן אײַנגעצאָלט שבת נאָך מיטאָג.

זונטיק איז פֿאַרבײַ, די ערובֿניקעס זענען נישט אַהײמגעקומען. די דײַטשן װעלן זיך דען פֿאַרשטערן זײער זונטיק כּדי צו באַפֿרײַען ייִדן? מאָנטיק איז פֿאַרבײַ, די װײַבער פֿון דער ערבֿניקעס האָבן זיך קוים דערוואַרט עס זאָל טאָג ווערן און זענען געלאָפֿן צום ייִדנראַט. דער ייִדן־עלטסטער, טשערניאַק, האָט זײ באַרויִקט: מיר האָבן אײַנגעצאָלט די פֿולע קאָנטריבוציע. זײ װעלן קומען, אַוודאי נאָך הײַנט.

טשערניאַק האָט נאָך גערעדט צו די װײַבער װען מע האָט אים געבראַכט די וואַרשעווער פּוילישע צײַטונג „דרײַ און פֿופֿציק ייִדן צעשאָסן פֿאַר אָקעגנשטעלן זיך דער מאַכט”, האָט זיך געלייגט אַ קאָפּ איבער דרײַ שפּאַלטן.

אַ פֿרוי איז צוגעשפּרונגען צו טשערניאַקן מיט געבײַלטע פֿויסטן: „מערדער, עס האָט זיך אַזוי לאַנג געדונגען איבער דער קאָנטריבוציע ביז ס'איז געוואָרן צו שפּעט!”

די װײַבער זענען ווילד געוואָרן פֿון כּעס. זײ האָבן צעריסן פּאַפּירן, צעבראָכן מעבל. עס האָט זיך נישט געלייגט אויפֿן שׂכל אַז די דײַטשן זאָלן האָבן דערשאָסן די ערובֿניקעס נאָך דעם ווי זײ האָבן באַקומען אַלץ וואָס זײ האָבן געפֿאָדערט.

ב.

זינט די מלחמה איז אויסגעבראָכן האָט מען נישט געטרונקען אַזאַ גלאָז שמעקעדיקן טײ ווי מע האָט דאָ מכבד געווען. מנחם קירשבוים איז אַ בר־מזל. זײַן רחבֿותדיקע דירה אויף דער שײנער לעשנע־גאַס איז נישט געטראָפֿן געוואָרן פֿון קײן באָמבעס און נישט „באַזוכט געוואָרן” פֿון קײן דײַטשע אָדער פּוילישע רויבבאַנדעס. אַלץ איז דאָ געבליבן ווי פֿאַר דער מלחמה. די געסט זענען געזעסן אויף די פֿײַנע, נגידישע, געבעטע שטולן און וואָלטן אפֿשר הנאה געהאַט פֿון דעם כּיבֿוד. אָבער מען איז געקומען אַהער נישט סתּם פֿאַרברענגען אַן אָוונט, מען איז געקומען אָננעמען אַ גורלדיקן באַשלוס. עטלעכע גרופּעס פּלאַנען נקמה נעמען פֿאַר דעם מאָרד פֿון די דרײַ און פֿופֿציק ייִדן. עס זענען זיך צוזאַמענגעקומען פֿאָרשטייערס פֿון אַלע פּאַרטייען צו באַהאַנדלען דעם ענין. דער „כּל ישׂראל ערבֿים זה לזה” איז קײן מאָל נישט געווען אַזוי גילטיק ווי הײַנט. מאָסן גירושים, מאָסן שחיטות. ווער ווייסט וואָס פֿאַר אַ צרת־רבים ס'וועט אַרויסקומען פֿון אַזאַ נקמה־אַקט. ווען אַ שיכּורער

דײַטש איז דערהרגעט געוואָרן אין אַ פּוילישן רעסטאָראַן אין וואַרשע. האָבן די דײַטשן אויסגעקוילעט הונדערט פּאָליאַקן פון דעם שטעטל. קען מען זיך שוין פאָרשטעלן וואָס פאַר אַ בלוטיקע נקמה זיי וועלן נעמען אין ייִדן.

„מע מוז זיי ווײַזן אַז ייִדיש בלוט איז נישט הפקר, אַז זיי וועלן טײַער באַצאָלן פאַר יעדן מאָרד פון אַ ייִד!" האָט זיך געהיצט אַ יונגער־מאַן.

„קאָנען מיר, מעגן מיר באַצאָלן דעם פּרײַז? מיר ווייסן דאָך אַז דאָס וועט ברענגען אַ נײַע בלוטבאָד", האָט געטענהט מיכאל ווײַד.

„זיי הרגענען סײַ ווי", האָט דער יונגער־מאַן געענטפערט.

עטלעכע האָבן גערעדט מיט אַ מאָל. דער באַלעבאָס האָט געקלימפּערט מיט אַ לעפעלע אין אַ ליידיק גלאָז און פּראָבירט אײַנשטילן דעם עולם: „אַז מיר וועלן רעדן אַלע מיט אַ מאָל וועט מען קיינעם נישט הערן. ד"ר עפּשטיין וויל עפּעס זאָגן".

מע האָט געוואָלט הערן וואָס עס האָט צו זאָגן דער אַמאָליקער פירער פון דעם סטודענטן־אָפּווער קעגן די פּוילישע אַנטיסעמיטן, און עס איז שטיל געוואָרן.

„מיר זענען אָפּגעריסן פון דער וועלט. ווער וועט אונדז קומען צו הילף, די פּאָליאַקן? עס איז גענוג די דײַטשן זאָלן זיי געבן אַ צייכן אַז מיר זענען הפקר און ייִדיש בלוט וועט זיך גיסן ווי וואַסער".

„די פּאָליאַקן האָבן עפּעס געלערנט פון דער שחיטה אין וואַרשע", האָט זיך אַרײַנגעמישט שכנא זאַגנע. „איצט ווייסן זיי אַז מיר זענען אַלע אין דער זעלביקער צרה און — —"

אַ יונגער־מאַן האָט אים איבערגעריסן: „איך בין געווען אין דײַטשער געפאַנגענשאַפט מיט פּאָליאַקן. צוזאַמען איז דער זעלביקער צרה? ניין. דאָס זײַן מיט זיי צוזאַמען איז געווען ווי אַ מכּה אויף אַ בלאָטער, אַ צרה אין אַ צרה. זיי האָבן צוגעראַבעוועט אונדזער עסן, צוגענומען אונדזערע מלבושים. איך האָב אײַנגעשטעלט דאָס לעבן און אַנטלאָפן, בעיקר צו אַנטלויפן פון אונדזערע 'ליבע' שכנים".

מיכאל ווײַד האָט אַ קלאַפּ געטאָן אין טיש: „מיר זענען נישט געקומען אַהער אויסרעדן אויף די פּאָליאַקן. מיר שטייען פאַר צוויי נישט־מעגלעכע ברירות: לאָזן די דײַטשן מאָרדן און שווײַגן, אָדער נעמען נקמה און ריזיקירן מיט זייער קעגן־נקמה".

חבר שכנא האָט עס נישט געזען אַזוי שוואַרץ: „די דײַטשן זענען פאַרוויקלט אין אַ שווערער מלחמה. זיי האָבן טאַקע נישט ליב די ייִדן,

אָבער זיי קאָנען זיך נישט דערלויבן צו פאַרוואַנדלען דרײַ און אַ האַלב מיליאָן מענטשן אין שונאים אויף לעבן און טויט".

„טאָ וואָס לייגט איר פיר?" האָט עמעץ אויסגערופן פון אַנדערן עק צימער.

„ער וויל זיך איבערבעטן מיט די דײַטשן", האָט אַן אַנדערער זיך אָפּגעבייזערט.

קירשבוים האָט ווידער אײַנגעשטילט דעם טומל: „איר האָט געהערט וואָס עס האָבן געטאָן יידישע מלחמה־געפאַנגענע נעבן ביאַלע־פּאָדלאַסקע? עטלעכע הונדערט יידישע געפאַנגענע האָבן זיך צוריקגעהאַלטן פון נקמה קעגן אַ פּאָר דײַטשן וואָס האָבן זיי געפּײַניקט, אויס מורא אַז די דײַטשן וועלן זיך נוקם זײַן אין די יידן אין די אַרומיקע שטעטלעך. מיר, די פּאַרטיי־פירערס, האָבן עפּעס צו לערנען פון די פּשוטע סאָלדאַטן".

„איך האָב אַ געגנויעם באַריכט וועגן דעם", האָט זיך אָנגערופן מוניע רינגעל. „מע זאָגט אַז זיי האָבן זיך אַראָפּגענומען אַ מוסר־השכּל פון טולטשין".

„וואָס איז געשען אין טולטשין?" האָט עמעץ געפרעגט.

„עס איז וויכטיק דאָס איבערצוחזרן", האָט זיך אָנגערופן בערעק עפּשטיין. „בעת די גזירות ת"ח־ות"ט האָבן פופצן הונדערט יידן זיך פאַרזאַמלט אין דער פעסטונג פון טולטשין, ווו זיי האָבן געשלאָסן אַ בונד מיט די זעקס הונדערט פּאָליאַקן צו פאַרטיידיקן די שטאָט קעגן די היידאַמאַקעס. די יידן האָבן געקעמפט אַ סך העלדישער ווי די מיליטעריש־געשולטע פּאָליאַקן. אָבער ווען דער קאָזאַקישער העטמאַן קריווינאָס האָט געלאָזט וויסן גראַף טשערטעווינסקי אַז ער וועט שוינען די פּאָליאַקן אויב זיי וועלן עפענען די טויערן פון דער פעסטונג פאַר די קאָזאַקן, האָבן די פּאָליאַקן פאַרראַטן די יידן.

„די יידישע קעמפערס האָבן זיך געוואָלט נוקם זײַן אין די פאַררעטערס. זייער מנהיג, ר' אַהרון, האָט זיי געוואָרנט: „מיר זענען בכּוח אויסצוהרגענען אַלע זעקס הונדערט פּאָליאַקן דאָ, אָבער די פּאָליאַקן איבער גאַנץ פּוילן וועלן זיך נוקם זײַן אין די יידן איבער גאַנץ פּוילן. די יידן פון טולטשין האָבן זיך צוגעהערט צו זייער מנהיג און איבערגעלאָזט אַ בײַשפּיל פאַר יענע געפאַנגענע נעבן ביאַלע, און אויך פאַר אונדז דאָ", האָט בערעק פאַרענדיקט.

„וועלן מיר עפּעס טאָן אויף אונדזער אייגענער אַחריות!" האָט בייז אויסגעשריגן דער פאָרשטייער פון בית"ר. „צוויי־דרײַ בחורים מיט גראַנאַטן וועלן אַרײַנלויפן אין אַ דײַטשן פאַראַד. נישט וואַרפן די גראַ־

נאָטן פון ווײַטנס, נאָר אויפרײַסן זיך צוזאַמען מיט דעם שונא, תמות נפשי עם פלישתים״.

מוניע רינגעל איז געוואָרן אין כּעס: ,,אין אונדזער פאַל איז עס נישט תמות נפשי, נאָר ימות עמי עם פלישתים. ווער ווייסט וויפל הונדערטער, אפשר טויזנטער, זיי וועלן דערהרגענען אין נקמה? ווער קאָן נעמען אויף זיך אַזאַ אַחריות? דער שונא איז שטאַרק, זײַנע הענקערס אכזריות־דיק. מיר טאָרן נישט אַרויסרופן זייער נקמה, מיר טאָרן זיי ניט געבן קיין תּירוץ״. בפרט איצט ווען זיי זענען אַזוי האָפערדיק בײַ זיך און מיינען אַז זיי קאָנען אײַננעמען די וועלט״.

,,יבוא יומם״, האָט געזאָגט בערעק עפּשטיין. ,,ווען ענגלאַנד און פראַנקרײַך וועלן זיך אַ נעם טאָן צו זיי, ווען עס וועלן שוין פאַלן שטיקער פון זייער 'זיגפריד־ליניע' און זיי וועלן דאַרפן יעדן סאָלדאַט אויפן פראָנט, דעמאָלט וועלן מיר נישט בלײַבן זיצן מיט פאַרלייגטע הענט. מיר וועלן זיי באַצאָלן פאַר די שחיטות אין בערלין, ווין און פראַג; מיר וועלן נעמען נקמה פאַר נאַלעווקע 9, און אויך פאַר וואַווער. נישט־געקוקט אויף די משוגענע אַנטיסעמיטן איז דאָס בלוט פון אונדזערע פוילישע ברידער אונדז טײַער״.

,,איך בין צופרידן וואָס דאָ איז צו רייד געקומען וועגן גזירות־ת״ח־ות״ט. מיר האָבן אַ סך צו לערנען פון יענער צײַט. דעמאָלט איז געווען טעטיק דער ועד־אַרבע־אַרצות, דער ראַט פון די פיר פּראָווינצן און נאָר אַ דאַנק זייער מוט און אויסהאַלט־כּוח זענען שנעל צוריק אויפגעבויט געוואָרן די חרובֿע קהילות. זיי האָבן אויסגעלייזט געפאַנגענע, געזען אַז משפּחות זאָלן אַדאָפּטירן די יתומים פון די געהרגעטע. זיי האָבן גענומען אויף זיך אַרויפצולייגן שטײַערן אויף די וואָס זענען נישט געטראָפן געוואָרן פון אומגליק. ווען מע האָט געדאַרפט האָבן זיי די שטײַערן אײַנ־געמאָנט מיט גוואַלד״.

דער לעצטער האָט גערעדט ד״ר רינגעל: ,,מיר מוזן אויפקלערן אונדזערע ייִדן אַז די מצווה שהזמן גרמה, די גרעסטע מיצווה הײַנט צו טאָג איז אָפּהיטן זיך דאָס לעבן. ווען דער שונא האָט געוואָלט אונדזערע עלטערן זאָלן לעבן אין שמד און פאַרלייקענונג זענען זיי געשטאָרבן אויף קידוש־השם. דער הײַנטיקער שונא וויל מיר זאָלן שטאַרבן, איז עס אַ קידוש־השם צו לעבן! מע פרעגט וואָס מיר זאָלן טאָן אין אָנבליק פון די דײַטשע רציחות? דער ענטפער איז: ראַטעווען לעבנס! טאָקע ווי עס האָט געטאָן דער ועד־אַרבע־האַרצות אין זײַן צײַט. די דײַטשן וואַרצלען אויס גאַנצע קהילות, מיר וועלן טיילן מיט די פּליטים אונדזערע דירות.

ס׳איז נישט קיין חרפּה צו בייגן דעם קאָפּ פאַר אַ דײַטש ווען עס איז אַן ענין פון לעבן און טויט. ס׳איז יאָ אַ חרפּה צו ווײַנען אין פינעף, זעקס צימערן ווען אַזוי פיל פּליטים האָבן נישט ווו דעם קאָפּ אַוועקצולייגן. כ׳מיין נישט אײַך, חבר קירשבוים ,אײַער דירה איז אונדזער אונטערער־דישע קהילה. מיר דאַרפן אַרײַנזעצן אונדזערע מענטשן אינעם ווױנונג־אַמט בײַם יידנראַט, און מאַכן אָרט פאַר פּליטים אין גרויסע דירות מיט ווייניק מענטשן, אַפילו ווען דער בעל־הדירה איז נישט מסכּים, אַפילו ווען דער בעל־הדירה איז אַ גרויסער שישקע. מיר מוזן עפּעגען מער פאַלקסקיכן אַפילו אויב מיר זאָלן דאַרפן בייטן אונדזערע גבירים צו געבן געלט. די דרײַ און פופציק יידן פון נאַלעווקע 9 קאָנען מיר מער נישט צוריקברענגען צום לעבן, אָבער פאַראַן אַנדערע יידן אויף נאַלעווקע, אויף זאַמענהאָף, אויף גזשיבאָווסקע און אויף פּאַנסקע. עס זענען פאַראַן טויזנטער יידן וועמענס לעבנס זענען אָפּהענגיק פון אונדזער אַרבעט. די דײַטשן ווילן די יידן זאָלן אויסשטאַרבן; דערהאַלטן יידן בײַם לעבן איז סײַ אַ קאַמף קעגן די דײַטשע פּלענער, סײַ אַ קידוש־השם!״

קאַפּיטל דרײַצן

דער העפלעכער דײַטש

א.

ווען שלום עפּשטיין האָבן די גורוויטשער אין וואַרשע געזאָגט אַז ער איז געבוירן געוואָרן אין אַ זײַדן העמדל. זײַן זון, דאָס אָרעמע סטודענטל בערעק, איז אין וואַרשע גאָר געוואָרן אַ גביר און אַ גאַנצער שישקע. ווען אַלע גורוויטשער האָבן זיך נאָך געוואַלגערט אין די פּליטים־פּונקטן האָט שלום שוין געהאַט אַ דירה אויף נאַוואָליפּיע גאַס און אַ פּאָסטן אין אַ מאַגאַזין פון דער יידישער אַליינהילף.

ווען זײַן זון, בערעק, האָט אים אַרײַנגעפירט אַרבעטן בײַ שפּײַז־פאַרטיילונג האָט שלום צוריק באַקומען זײַן אַמאָליקע רירעוודיקייט. צום אויסטיילן די שפּײַז האָט מען געדאַרפט פּאַפּירענע בײַטלען, האָט שלום

זיך גענומען צו זײַן אַלטן פאַך. ער האָט פּראָבירט צונויפשלעפּן די נייטיקע כּלים צו מאַכן טיטן. שלום איז געווען שטאַלץ מיט דעם פּראָדוקט פון זײַן וואַרשטאַט. עס האָט נישט געדויערט לאַנג און ער האָט אײַן אַ צעשטערטער דרוקערײַ געפונען אַ מאַשין צו שנײַדן פּאַפּיר. געבראַכט די מאַשין אין זײַן וואַרשטאַט, אָפּגערייניקט זי פון זשאַווער און זײַן טיטן־מאַכערײַ איז שוין געווען האַלב־מעכאַניזירט.

אָבער ס'איז שלומען נישט באַשערט נעווען לאַנג זיך צו פרייען מיט זײַן נײַעם וואַרשטאַט. עס האָט זיך אויסגעלאָזט דאָס פּאַפּיר און קיין נײַע סחורות האָט מען נישט געקאָנט באַקומען. פאַר אַ ווײַלע האָט שלום געמאַכט טיטן פון אַלטע צײַטונגען. אָבער אויך דאָס האָט זיך אויסגע־לאָזט. יעדער וואָס איז געקומען אָפּנעמען זײַן חלק שפּײַז האָט געמוזט ברענגען מיט זיך אַ כּלי אין וואָס עס אַהיימצוטראָגן. עס איז טאַקע שלומען אַ שאָד געווען וואָס זײַן אימפּראָוויזירט טיטן־פאַבריקל שטייט ליידיק, אָבער ער איז צופרידן געווען וואָס בײַ די דײַטשן לאָזט זיך אַלץ אויס. עס פעלט זיי שוין פּאַפּיר, עס וועט פאַרבײַ נאָך אַ ביסל צײַט און עס וועלן זיי פעלן אויך קוילן פאַר זייערע ביקסן, בענזין פאַר זייערע טאַנקען. זייער גאַנצער וויסטער כּוח וועט אויסרינען פון זיך אַליין און די קריגמאַשין וועט בלײַבן שטיין פּונקט ווי עס איז שטיין געבליבן די שנײַדמאַשין וואָס ער האָט זיך ערשט אײַנגעשאַפט פאַר זײַן טיטן־פאַבריק.

נאָך דער אַרבעט איז שלום צוריקגעקומען אין זײַן הויף אויף נאָ־וואָליפּיע 57 מיט אַ ברייטן שמייכל אויף זײַן פּנים און דערציילט זײַנע שכנים די גוטע נײַעס! „אַלץ לאָזט זיך בײַ זיי אויס".

אין הויף האָט מען געוווּסט אַז שלום האָט אַ צוטריט צו די „הויכע פענצטער". ווען מ'האָט אים געזען קומען האָבן זיך פאַרזאַמלט אַרום אים עטלעכע שכנים, „עפּעס געהערט? עפּעס נײַעס?"

אויפן וועג אַהיים האָט ער געהערט גאָר אַ וואַזשנע שטיקל נײַעס. ער האָט זיך אַרומגעקוקט צי עס הערט נישט אונטער אַן אומבאַקאַנטער און אָפּגעלאָזט אַ סוד: „עס גייען אַרום קלאַנגען אַז איטאַליע האָט זיך אָפּגעריסן פון דער אַקס און זיך פאַרבונדן מיט די אַלײַרטע. מע זאָגט אַז מוסאָליני האָט שוין געשיקט היטלערן אַ מלחמה־דערקלערונג".

„כ'האָב באַלד געוווּסט אַז אַזוי וועט עס זיך ענדיקן", האָט זיך באַרימט ברוכל גראַפּשטיין. „איטאַליע איז אויך אין יענער מלחמה גע־גאַנגען מיט די אַלײַרטע".

„פון וואַנען ווייסט איר דאָס אַלץ?" האָט געפרעגט אַ סקעפּטיקער.

„אַלע ווייסן אַז ער וויל פאַרכאַפּן די גאַנצע וועלט, וועט די גאַנצע וועלט זיך פאַראייניקן קעגן אים", האָט שלום געגוצט לאָגיק.

„און אין בערלין פּגרן זיי פּאַר אַ שטיקל ברויט. קיין פלייש האָבן זיי שוין נישט געזען זינט 1933. זייער 'אויסלייזער' האָט זיי אויסגעלייזט פון וואָל, פון לעדער, פון טיי, פון קאַווע, און אויך פון פּוטער", האָט ברוכל דערציילט.

„פאַנטאַזיעס וואָס זענען נישט ווערט קיין אויסגעבלאָזן איי", האָט געזאָגט דער לערער זילבערשטיין. „די ניַיעסן זענען דווקא נישט גוט, גאָר נישט גוט".

„וואָס פאַר אַן איוב־בשורות האָט איר שוין ווידער געבראַכט?"

„טאַקע איוב־בשורות. מע רעדט וועגן אַ דיַיטשן דעקרעט מיט אַכט פּונקטן. דאָס ערגסטע פון די אַכט גזירות איז אַרויסצושיקן צוויי הונדערט טויזנט ייִדן פון וואַרשע".

„ווי קאָן דאָס זיַין אמת אַז זיי האַלטן גאָר אין איין אַריַינשיקן ייִדן קיין וואַרשע? פון אַלע שטעט וואָס זיי האָבן אַנעקסירט צום רײַך שיקן זיי די ייִדן אַהער", האָט שלום זיך געבייזערט אויף זילבערשטיינען.

„אפשר האָט מען געזאָגט אַז מע וועט אַריַינשיקן צוויי הונדערט טויזנט ייִדן קיין וואַרשע און איר האָט עס פאַרדרייט? דאָס לייגט זיך גיכער אויפן שׂכל".

שלום האָט געהאַט אַ באַוויַיז: „די דיַיטשן האָבן גאָר נישט אַזוי פיל שׂכל אויסצוטראַכטן אַזעלכע ווילדע גזירות. כ'האָב ערשט די וואָך געהערט וועגן לאָדזש. אַ ייִד איז צוגעגאַנגען צו אַ דיַיטש פרעגן צי ער מעג גיין אויף פיַיטערקאָווער גאַס, האָט דער דיַיטש געענטפערט: 'ביז איצט האָט מען געמעגט, אָבער דו האָסט מיר געגעבן אַ גוטע אידעע'. און ס'איז טאַקע באַלד געוואָרן דערפון אַ גזירה".

„דער היטלער איז אַ גרויסער בלאָפער. ער סטראַשעט מיט שראַגע און זעט שוין אַז ער איז אויף גרויסע צרות. מיט זיַינע טאַנקען קאָן ער זיַין אַ קנאַקער קעגן די פערדלעך פון דער פּוילישער קאַוואַלעריע. אָבער ענגלאַנד און פראַנקריַיך האָבן מער טאַנקען ווי ער. זיי האָבן קריגשיפן, באָמבאַרדיר־עראָפּלאַנען, און אַמעריקע וואַרט נאָר ביז די קאַמפן וועלן זיך אָנהייבן. נאָך אַ צוויי חדשים און איר וועט זען..." האָט שלום געזאָגט מיט אויטאָריטעט.

„ווי זעט מען שוין..."

„צי מוסאָליני וועט יאָ אַריבער צו די אַלייִרטע, צי נישט. הינטער די אַלייִרטע שטייט טאַקע אַמעריקע מיט איר ריַיכטום. עץ ווייסט דען

וויפל אַ מלחמה קאָסט אָפּ אַ טאָג? עץ ווייסט דען וויפל אַזעלכע אַרמייען עסן אויף אַ טאָג?" האָט שלום געפרעגט און געוואָרט אויף אַן ענטפער.

געענטפערט האָט אים גרינשטיין: „די אַליִירטע זאָלן נאָר נישט וואַרטן ביז די ווערמאַכט וועט אַליין אויפעסן דײַטשלאַנד. זיי מעגן ריזי־קירן אַ שאָס".

„זיי שיסן, זיי שיסן. מע זאָגט אַז האַלב בערלין איז שוין צעשאָסן. צ'האָט געהערט דורך די בילערס, די מעגאַפאָנען וואָס די דײַטשן האָבן אײַנמאָנטירט אויף די טעלעפאָן־סלופּעס אין אַלע גאַסן, צ'האָט געהערט יענע וואָך ווי היטלער שרײַט ער וויל שלום? און טשערטשיל זאָגט: לא מיט אַ ספּאָדיק".

וועגן דעם האָט גרינשטיין ווידער געהאַט אַ וויץ: „דער רבונו־של־עולם האָט אַראָפּגעשיקט אַ מלאך אויף אַן אינספּעקציע זען וואָס עס טוט זיך אויף דער ערד. דער מלאך איז צוריקגעקומען אין הימל אין גאַנצן צעמישט. ער איז געווען אין בערלין, דאָרט האַלט היטלער אין איין שרײַען אַז ער וויל שלום און מאַכט מלחמה. ער איז געווען אין לאָנדאָן, האַלט טשעמבערלען אין איין שרײַען אַז ער וויל מלחמה און הייבט נישט אויף קיין האַנט. ער איז געווען בײַ די ייִדן אין וואַרשע. עס איז זיי ביטער ווי דער טויט און זיי האַלטן אין איין אָנזאָגן זיך בשורות אַז ס'איז גוט".

„וועגן דעם איז פאַראַן אַן אַנדערער וויץ. מע האָט אַרײַנגעלאָזט אַ העכט אין אַ וואַנע מיט וואַסער און מע האָט געבּרענגט רידז שמיגלי, דאַלאַדיען און טשעמבערלענען צו זען ווער עס וועט קאָנען כאַפּן דעם העכט. רידז שמיגלי איז דער ערשטער צוגעלאָפן און דער העכט האָט אים צעביסן די הענט, דאַלאַדיע האָט געוואָרט ביז מ'עט אים ברענגען אַ פּאָר הענטשקעס, טשעמבערלען האָט זיך גענומען אויסשעפּן דאָס וואַסער מיט אַ טיי־לעפעלע".

„דאָס איז עס. ביז מ'עט דערזען אַ שטיקל נחמה..."

„ייִדן בטלנים מיינען אַז זיי ווייסן אַלץ וועגן מלחמה־פירונג. בית־מדרש־הינטערן־אויוון־סטראַטעגיע".

„און דו ווייסט מער?"

„לכל־הפחות ווייס איך אַז ווינטער איז שווער צו פירן מלחמה. ווי נאָר דער פרילינג וועט קומען, וועט עץ זען וואָס ס'עט זיך טאָן".

שלום האָט זיך פאַררעדט מיט די שכנים און פאַרגעסן אַז ער האָט זיך געאײַלט אַהיים אָנצוזאָגן דעם ווײַב אַ גוטע בשורה. זײַן מלכּה האָט נאָר טענות אַז די שנור פאַרבעט זי נישט צו זיך, אַז עס פּאַסט

איר נישט צו חברן זיך מיט די אָרעמע שווער־און־שוויגער. היינט האָט בערעק זיך אַריינגעכאַפּט צום טאַטן ביי דער אַרבעט און אים געבעטן קומען שבת נאָך מיטאָג. קרובים וועלן זיך צוזאַמענקומען פּראַווען אַלעקס׳ ערשטן געבוירן־טאָג.

ב.

מאַניע האָט געהאַט אַנדערש זיך פאָרגעשטעלט אַ שימחה לכבוד איר קינד, אָבער ס׳איז מלחמה. „ביי טייל פון די געסט", האָט בערעק זי געטרייסט, „וועט דאָס וואָס דו גרייטסט צו זיין מער אָנגעלייגט ווי די פאַרמלחמהדיקע נאַשערייען. איך האָב דיר אָנגעקויפט זאַכן וואָס מע זעט גאָר נישט אין די יידישע גאַסן".

דער טירגלאָק האָט געקלונגען. „עס מוז זיין דאָס מיידל", האָט מאַניע געזאָגט און געלאָפן צו דער טיר. אַ מיידל איז אַריינגעקומען יעדן טאָג העלפן מאַניען אין דער הויזאַרבעט.

פון די רייד וואָס זענען דערגאַנגען צו בערעקן פון קאָרידאָר האָט ער פאַרשטאַנען אַז מאַניע האָט עפּעס אַ טענה. דאָס מיידל איז געווען פון די חלוצקעס פון דזשעלנע 34. ער איז אַרויס אין קאָרידאָר, מורא געהאַט מאַניע זאָל נישט זאָגן עפּעס וואָס זאָל דאָס מיידל באַליידיקן.

„וואָס קאָן מען טאָן, אירקאַ איז קראַנק, בין איך געקומען אַרבעטן אויף איר פּלאַץ", האָט דאָס מיידל געזאָגט נאָך פון יענער זייט טיר. מאַניע האָט אַראָפּגענומען דאָס קייטעלע וואָס האָט פאַרהאַלטן די טיר. דאָס מיידל איז אַריין און בערעק האָט אויסגעשריגן: „זאָשקע!"

„גוט־מאָרגן, פּאַניע עפּשטיין", האָט דאָס מיידל געענטפערט.

„חזק, זאָשקע. וואָס פאַר אַ פּאַן בין איך דיר?"

„אויף דזשעלנע 34 ביז איך זאָשקע, דאָ בין איך אַן אַרבעטערין, פּאַניע עפּשטיין".

מאַניע איז געשטאַנען מיט אַן אָפן מויל און געקוקט פון איינעם צום אַנדערן מיט שטוינען.

„ווו איז די קינד, פּאַני?" האָט דאָס מיידל געפרעגט. מאַניע האָט אַן אַ וואָרט זי אַריינגעפירט אין קינד.

„ווער איז דאָס מיידל וואָס דו ביסט מיט איר אַזאַ גאַנצער שמעלקע?" האָט מאַניע דערנאָך געפרעגט בערעקן.

„זאָשקע? זי איז פון גורוויטש. איך פלעג דאָרט אַרײַנקומען אין השומר און זי איז דאָרט געווען פון די פירערינס".

„דו האָסט געפירט אַ ליבע מיט איר?"

„איך? ניין, איך בין געקומען אין השומר נאָר געבן לעקציעס יידישע געשיכטע. דײַן קוזין, פינטשע, האָט געפירט מיט איר אַ ליבע".

„מינדעלע ווייסט וועגן דעם?"

„איך ווייס? ווען פינטשע איז אַ חתן געוואָרן פאַר מינדעלען בין איך שוין געווען אין וואַרשע".

„אָבי איך האָב געמיינט אַז פינטשע איז אַ שטיק ישיבה־בחור. געפירט אַ ליבע מיט איינער, געוואָרן אַ חתן פאַר אַ צווייטער. גורוויטש, זע איך, איז גאָר נישט אַזאַ פאַרשלאָפענע פּראָווינצשטאָט. בערעק, וואָס וועט זײַן ווען פינטשע און מינדעלע וועלן קומען און זי דאָ טרעפן, אַ דרייַ־עק־סקאַנדאַל?"

„אָ, דאָס איז שוין אַן אַלטע געשיכטע. די ליבע האָט זיך שוין לאַנג אויסגעוועפּט".

„ביי דיר וועפּן ליבעס זיך אויס זייער שנעל".

„דאַרף דאָס זײַן אַן אַנצוהערעניש? אַן אויפוואָרף?"

„אַ מיטל אַרויסצובאַקומען פון דיר אַ פאַרזיכערונג, אַ קאָמפּלימענט".

„געפונען אַ געלעגנהייט..."

„איך לייג דאָך דיר אַ פינגער אין מויל אַרײַן, דו קלוגער דאָקטאָר עפּשטיין. פאַר וואָס האָסטו נישט געענטפערט פּשוט: 'ליבע וועפּט שנעל אויס ביי פינטשען, אָבער נישט ביי מיר'".

„איך זע נישט צוליב וואָס דו דאַרפסט פירן די גאַנצע סטראַטעגיע, מאַניושע, דו האָסט נישט קיין סיבה צו צווייפלען אין דעם".

„מיר פירן אַזאַ לאַנגע דיסקוסיע אָבער דו האָסט נאָך אַלץ נישט געעבערענגט זיך אַרויסצוזאָגן בפירוש די עטלעכע ווערטער: 'איך האָב דיך ליב'".

בערעק איז צוגעגאַנגען נענטער און אויפגעהויבן די האַנט אַ גלעט צו טאָן אירע האָר, איז גראָד דאָס מיידל אַרײַנגעקומען. ער האָט זיך שנעל אָוועקגערוקט. מאַניע האָט מיט אַ בייזקייט אין קול זי געפרעגט וואָס זי וויל.

בערעק האָט דערפילט, אַז עס אַנטוויקלט זיך אַ קעגנזײַטיקע אַנטי־פּאַטיע צווישן מאַניען און זאָשקען. ווען זאָשקע איז צוריק אַוועק אין קיך האָט ער דערציילט מאַניען וועגן איר. „זי איז אַ קוריערין אין דער חלוצישער באַוועגונג, זי שטעלט אײַן דאָס לעבן און האַלט אין איין

ארומפארן פון ארט צו ארט. זי איז שוין געווען אפילו אויף יענער זייט גרענעץ".

„זי איז א שיינע", האט מאניע געענטפערט נישט צו דער זאך.

„א, איצט זעט זי אויס אויסגעמוטשעט. דו האסט זי באדארפט זען פאר דער מלחמה".

„דו ביסט זיכער אז נאר פינטשע איז געווען פארליבט אין איר?"

„מאניושע, מיר גרייטן היינט אונדזער קינדס ערשטן געבוירן־טאג, און דו ביסט אין א קריגערישער שטימונג".

„דו האסט זיך אזוי באגייסטערט ווען האסט זי דערזען".

„מאניע, דו ביסט גערעכט. איך בין פארליבט אין איר און אין אלע אירע חברים און חברות. די גאנצע זאשקע איז נישט מער ווי א צוואנציק יאר אלט. פאראן נאך יינגערע צווישן זיי, און וואס זיי טוען איז נאר צו באוואונדערן. איך גיי אויף זיצונגען מיט דער פירערשאפט פון געטא, עס הערשט דארט א צעמישעניש. שכל איז נאר א סך־הכל פון פראקטיק. מיר האבן קיין מאל נישט איבערגעלעבט אזא צייט און מיר ווייסן נישט ווו איין און ווו אויס, וואס יא צו טאן און וואס נישט צו טאן. דאס יונג־וואַרג דיסקוטירט נישט, אמפערט זיך נישט, זיי שאפן טאטן".

„די געסט וועלן באלד קומען, און מיר שטייען דא און אמפערן זיך".

„מאניע, מארגן מוזסטו קומען מיט מיר אויף דזשעלנע און זען מיט דיינע אייגענע אויגן וואס זיי טוען. איך און מיין גלייכן פארזארגן זיך מיט פאפירלעך אז מיר זענען פריי פון צוואנגארבעט, זיי פארדינגען זיך צום יידנראט פאר א לויזיקע פאר זלאטעס א טאג, אז מע זאל זיי שיקן ארבעטן ביי די דייטשן".

„אז מען איז הונגעריק טוט מען אלץ פאר א שטיקל ברויט", האט מאניע געוואלט אראפדינגען פון בערעקס התפעלות.

„זיי זענען זיך מוסר־נפש נישט נאר פאר ברויט. נאכן אפארבעטן דא וועט זאשקע נאך גיין לערנען מיט קינדער. אז מע האט פארמאכט די אפיציעלע שולן האבן זיי ארגאניזירט פינעפטלעך צו לערנען. אן עלטערער לערנט מיט פינעף יינגערע, יעדער פון די פינעף לערנט מיט פינעף יינגערע פון זיי. דו האסט, דאכט זיך, געלערנט אין דער תרבות־שולע אויף נאוואליפקי 22, יא? דו דארפסט זען די דערציערישע ארבעט וואס ווערט דארט געטאן. זאשקע איז א טאכטער פון אן ארעמען ארבע־טער, אבער א סך פון די מיידלעך האבן פארלאזט רייכע, זאטע היימען און גייען ארבעטן ווי דינסטן צו פארדינען זייער שטיקל ברויט".

„פון וואַנען ווייסטו דאָס אַלץ? דו פאַרברענגסט אָפט מיט די מיידלעך?"

„איך ווייס, מאַניושע, אַז דו חכמהסט זיך אַזוי און איך נעם עס דיר נישט פאַר אומגוט. צוליב מורא פאַר אַן ׳עין־הרע׳ טאָרן זיי נישט פירן די אומלעגאַלע שול אַלע מאָל אויפן זעלביקן אָרט. הײַנט דאָ, און מאָרגן ערגעץ אַנדערש. איך העלף זיי טייל מאָל געפינען אַ פּלאַץ. איצטער באַמיִען זיי זיך צו שאַפן אַ קורס פאַר דערציִערס פון קליינע קינדער און אויך אַזאַ באַוועגלעכע גימנאַזיע, זיי רופן עס אַ ׳פליִענדיקע׳ גימנאַזיע. זיי זוכן לערערס און איך האָב געטראַכט, אפשר וועסט דו אויך העלפן".

„איך האָב אַ קליין קינד".

„זיי וועלן דיר געבן עמעצן אַכטיק צו געבן אויף אַלעקן, דו קאָנסט אפילו מיטנעמען אַלעקן".

„ביסט משוגע געוואָרן? מיטנעמען דאָס קינד צו קאָנספּיראַטיווער אַרבעט?"

„קיינער וועט דיך נישט נייטן צו גאָר נישט, און איך אוודאי נישט. הלוואַי איך זאָל זײַן אַ פאַלשער נביא, אָבער עס קומען שווערע צײַטן. אויב יעדער וועט זאָרגן נאָר פאַר זיך וועט קיינער נישט אויסמײַדן דאָס שלעכטס".

מע האָט געקלונגען אין דער טיר, מן־הסתם שוין עמעץ פון די געסט. מאַניע האָט פאַרוואָרפן אירע הענט אויף בערעקס אַקסלען: „איך האָב זיך פאַרליבט אין דיר ווען דו האָסט אַרויסגעוויזן העלדישקייט אין דעם סטודענטן־קאַמף, פאַרגעס דאָס נישט. דו ביסט נאָך אַלץ מײַן העלד, און איך בין שטאָלץ אויף דעם וואָס דו טוסט, נישט־געקוקט אויף מײַנע ווײַבערישע שטיק". זי האָט אים אָפּגעלאָזט און געלאָפן עפענען די טיר.

די געסט האָבן זיך צעשמועסט וועגן דער מלחמה. שלום עפּשטיין האָט געפונען אַ נײַעם אָפּזאַצמאַרק פאַר זײַן גוטער בשורה אַז מוסאָליני האָט איבערגעריסן מיט היטלערן און גרייט זיך אים דערקלערן מלחמה. אַלע האָבן עס אָוועקגעמאַכט מיט דער האַנט.

בערעק האָט געטרייסט זײַן טאַטן: „אין גאַנצן אויסגעטראַכט איז עס נישט, טאַטעשי".

מע האָט געמיינט אַז בערעק האָט עס געזאָגט נאָר ווײַל זײַן טאַטער האָט זיך פאַרשעמט, אָבער ער האָט טאַקע געהאַט ידיעות פון ראַדיאָ־לאָנדאָן: „איר געדענקט דאָך די מעשה ווי מע האָט זיך דערוווּסט אַז

דער שטעטלשער גביר האָט אין וואַרשע געוווּנען אַ מיליאָן אויף דער לאָטעריע. שפּעטער האָט זיך אַרויסגעוויזן אַז די מעשׂה איז אמת, נאָר אַ ביסל אַנדערש. נישט אַ מיליאָן, נאָר אַ הונדערטער; נישט געוווּנען, נאָר פאַרשפּילט; נישט אויף דער לאָטעריע, נאָר אין קאָרטן. עס איז אמת אַז דער שלום־בית צווישן היטלערן און מוסאָליניִן איז געווען אַ ביסל צעשטערט. נישט־געקוקט אויף אירע צוזאָגן האָט דײַטשלאַנד נישט אַרויסגענומען די פאָלקסדײַטשן פון דרום־טיראָל, זיי האָבן נישט צוגעשטעלט דעם מיליאָן טאָן קוילן צו איטאַליע, ווי זיי האָבן זיך געהאַט מתחייב געווען. איטאַליע פון איר זײַט האָט נישט פּראָבירט ברעכן די ענגליש־פראַנצויזישע בלאָקאַדע און צושטעלן דײַטשלאַנד ביי־טיקע רוישטאָפן; פאַרקערט, זי האָט גאָר געפירט אַ ברייטן האַנדל מיט ענגלאַנד".

מע האָט אויסגעהערט בערעקן מיט אָפענע מײַלער אָבער דער בעל־שׂימחה, דער איין־יאָריקער אַלעק, איז נישט נתפּעל געוואָרן פון דעם טאַטנס בשׂורות און גאָר גענומען וויינען. בערעק האָט געמוזט איבער־רײַסן און אײַנשטילן דאָס קינד. מאַניע איז אַרײַנגעקומען פון קיך, איבערגענומען אַלעקן פון בערעקס הענט און בערעק האָט ווײַטער דערציילט.

„מוסאָליני איז געוואָרן נאָך מער אַנגעבלאָזן זינט רוסלאַנד איז באַפאַלן פינלאַנד און היטלער האָט זיך באַצויגן דערצו מיט סימפּאַטיע. פון דער דײַטשער פּרעסע און ראַדיאָ האָט עס אויסגעוויזן אַז דײַטשלאַנד וויל אַ סאָוויעטישן נצחון".

„מוסאָליניִן איז פון דעם געוואָרן קאַלעמוטנע אויפן האַרץ. אויב דײַטשלאַנד קאָן זיך אַזוי באַציִען צו פינלאַנד, אַ מלוכה מיט וועלכער זי האָט געהאַט נאָענטע און פרײַנדלעכע באַציִונגען, ווער ווייסט וואָס עס קאָן געשען שפּעטער? מוסאָליני פילט זיך ווי דער שטאָרך וואָס ווערט געבעטן אַרײַנצושטעקן זײַן קאָפּ אין לייבס פּיסק און מיט דעם שנאָבל אַרויסנעמען אַ ביין וואָס איז געבליבן שטעקן אין לייבס האַלדז. אויב דער שטאָרך האָט שׂכל מוז ער טראַכטן וואָס וועט געשען ווען דער ביין וועט זײַן אַרויס און דער לייב וועט שוין קאָנען שלינגען..."

„מוסאָליני האָט געדאַרפט וועגן דעם טראַכטן איידער ער האָט זיך פאַרבונדן מיט היטלערן, איידער ער האָט אים געשטיצט און געהאָלפן אײַנשלינגען טשעכאָסלאָוואַקײַ", האָט פינטשע געזאָגט.

„מוסאָליני האַלט זיך פאַר דעם רבי פון פאַשיזם, היטלער האָט די

תורה געלערנט פון אים", האָט בערעק געענטפערט. „איצט האָט דער 'תלמיד' זיך פאַרבונדן מיט דעם אַרצי־שונא פון פאַשיזם, געהאָלפן רוס־לאַנד פאַרכאַפּן אַלע באַלטישע לענדער און פאַרקויפט נאָך אַלץ געווער צו די באָלשעוויקעס. וויכטיק געווער, עראָפּלאַנען, מלחמה־שיפן און אַפילו מאַשינען צו פּראָדוצירן געווער".

„בין איך דאָך גערעכט", האָט שלום אויסגערופן מיט נצחון.

„אָבער ביז די נײַעס איז אָנגעקומען צו דיר האָבן דערווײַל היטלער און מוסאָליני זיך איבערגעבעטן. עס ווײַזט אויס, אַז מוסאָליני געטרויט נישט זײַן תלמיד און האָט מורא פאַר אים, אָבער היטלער האָט אים אײַנגערעדט אַז ער האָלט בײַם געווינען די מלחמה, און עס איז אַלע מאָל בעסער צו זײַן אויף דער זײַט פון דעם געווינער".

דאָס אומגעריכטע טרעפן זיך פון פינטשען מיט זאָשקען איז געווען ווי אַ צוזאַמענטרעף פון אַלטע באַקאַנטע. די ביטערניש צווישן זיי האָט שוין געהאַט אויסגעוועפּט. ס'איז געווען עפּעס ווי זיי וואָלטן זיך געהאַט באַגעגנט לאַנג, לאַנג צוריק אין אַ גאַנץ אַנדערער וועלט. שווערע איבערלעבענישן האָבן, ווײַזט אויס, אָפּגעווישט די נאָסטאַלגיע צו יענער צײַט פון יוגנט־חלומות. פינטשע איז אָרײַנגעקומען מיט עמושן אויף דער האַנט, אַ פּיצינקע ווײַבעלע איז אים נאָכגעלאָפן מיט אַ פלעשל מילעך און האָט פּראָבירט אַרײַנשטופּן דעם אָפּל אין דעם מויל פון דעם וויינענדיקן קינד. אַ באַלעבעסל מיט אַ ווײַב און אַ קינד...

פינטשע האָט זיך געפרעגט אויף אירע עלטערן און זאָשקע האָט אים געבעטן, אפשר קאָן ער שאַפן אַרבעט פאַר זײַן געוועזענעם ראַיגער קיווע. אַ ביטערער גרימאַס האָט זיך אויסגעלייגט אַרום פינטשעס מויל. הלוואַי ער וואָלט געקאָנט געפינען אַרבעט פאַר זיך אַליין. עס האָט זיך אים געגלוסט זאָגן איר: „אָפּגעווישט די חרפּה פון מײַן משפחה. כ'בין מער נישט קיין בורזשוי־עקספּלואַטאַטאָר, ווי דו האָסט מיך גערופן, כ'בין שוין אַ מיוחסדיקער פּראָלעטאַריער אָן אַרבעט פּונקט ווי דײַן טאַטע". געזאָגט האָט ער נאָר, „אויב עס וועט זיך עפּעס מאַכן, פאַר וואָס נישט? האָסט אַ רעד געטאָן מיט בערעקן? ער קאָן גיכער עפּעס אויפטאָן".

אויפן וועג אַהיים האָט מינדעלע געפרעגט פינטשען: „דאָס איז די זאָשקע פון גורוויטש? זי איז גאָר נישט אַזאַ שיינקייט ווי מע האָט געזאָגט".

פינטשע האָט נישט געענטפערט. שיין איז זי דווקא יאָ. זי איז נאָר

אָפּגעצערט און אירע האָר שײַנען מער נישט מיט דעם גלאַנץ פון גאָלד. אָבער דער בלוי פון אירע אויגן איז נאָך אַלץ אַזוי טיף, און איר בליק אַזוי איבעראַשנדיק ווי אַלע מאָל. נאָר וואָס איז דער חילוק? זײַן קליין ווײַבעלע, און זײַן פּיצעלע יינגעלע, זענען אים טײַערער ווי אַלץ.

זאָשקע האָט באַדינט די געסט בײַ בערעקן און זיי דערלאַנגט כּיבוד, אָבער אַליין זיך נישט צוגערירט צו דעם. בערעק האָט זיך געבעטן בײַ איר: „דו ביסט דאָך נישט בײַ קיין ווילד־פרעמדע".

„אַזוי פירן מיר זיך. מיר עסן נאָר אַלע צוזאַמען, אַלע דאָס זעלביקע. מיר עסן נישט ווו מיר אַרבעטן".

„עס ווענדט זיך ווו מען אַרבעט", האָט מאַניע זיך אַרײַנגעמישט.

„אַוודאי ווענדט זיך ווו מען אַרבעט. מײַנע חברים אַרבעטן בײַ די דײַטשן און קומען אַהיים צעשלאָגענע. מיר איז לײַכטער. אָבער עסן, עסן מיר אַלע צוזאַמען, דאָס איז בײַ אונדז אַ פּרינציפּ".

צו מאָרגנס זענען מאַניע און בערעק געקומען מיט זייער קינד אויף דזשעלנע 34. אין אַלעקס' שפּאַציר־וועגעלע האָבן זיי געבראַכט די גוטע מאכלים פון נעכטן. „צעטיילט עס צווישן די קינדער אין אײַערע 'פּליִענ־דיקע שולעס'", האָט בערעק געזאָגט צו דעם מיידל וואָס האָט זיי אויפגענומען.

„צעטיילט איר עס, ד"ר עפּשטיין", האָט דאָס מיידל פּירגעלייגט און זיי אַרײַנגעפירט אין אַ גרעסערער שטוב ווו אַן אַנדער מיידל, מינאַ, איז געזעסן אויף דער ערד אַרומגערינגלט מיט אַ גרופּע קינדער.

מאַניע האָט אַרויסגענומען איין פּעקל און עס געגעבן מינאַן: „איר וועט בעסער וויסן ווי אַזוי עס צו צעטיילן".

בעת מינאַ און דאָס אַנדערע מיידל האָבן צעשניטן די שניטקעס האָט מאַניע פּראָבירט פאַרפירן אַ שמועס מיט אַ קינד. „ווי הייסטו, מיידעלע?" האָט זי געפרעגט.

„לינאַ", האָט זי געענטפערט.

„דו מיינסט רינה?" האָט בערעק איבערגעפרעגט.

„יאָ, לינאַ". זי האָט נישט געקאָנט אַרויסזאָגן אַ ריש.

„ווו איז דײַן מאַמעשי?" האָט מאַניע געפרעגט.

„דאָרט", האָט דאָס קינד געוויזן ווו די צוויי דערוואַקסענע מיידלעך האָבן זיך געפאָרעט מיט די שניטקעס.

„מינאַ?"

„יאָ".

זי זעט נאָך אַליין אויס ווי אַ קינד, האָט מאַניע געטראַכט, אָבער אין די לינקע קיבוצים... „און די אַנדערע?" האָט מאַניע ווײַטער געפרעגט.

„אויך אַ מאַמעשי". האָט דאָס קינד געענטפערט.

„וועמענס?"

„מײַן".

„און זי?" האָט מאַניע געוויזן אויף זאָשקען וואָס איז גראָד אַרײַנגעקומען.

„אויך", האָט דאָס קינד געענטפערט.

„אויך דײַן מאַמעשי?"

„יאָ".

מאַניע האָט זיך אויסגעדרייט צו בערעקן: „כ'האָב געוווסט אַז עס קאָן זיך טרעפן אַ קינד זאָל האָבן מער ווי איין טאַטע, אָבער אַזוי פיל מאַמעס?"

„איך בין געריריט ביז טרערן, און דיר שטייט דער קאָפּ צו מאַכן וויצן", האָט בערעק זיך אָפּגעבייזערט. „מיר פּאַשען זיך די בײַכער און פאַרגינען זיך צו מאַכן ביבקעס; די אַ מיידלעך און יינגלעך פּראַצעווען שווער פאַר זייער ביסן ברויט און טיילן עס מיט קינדער וואָס זיי האָבן אויפגעקליבן אין גאַס".

„אונטערגעוואָרפענע קינדער?"

„יאָ. אָרעמע פאַרצווייפלטע מאַמעס וואָס האָבן נישט ווו זייער קינד אַוועקצולייגן און האָבן נישט וואָס עס צו געבן אין מויל, האָבן זיך דערוווסט אַז דאָ וועט מען זייער קינד אַרײַננעמען און עס ראַטעווען. יעדן אינדערפרי געפינען זיי קינדער וואָס מאַמעס האָבן אונטערגעוואָרפן הינטער זייער טיר".

„זײַ מוחל, בערעק, כ'האָב נישט געמיינט צו שפּעטן, נאָר ס'איז אַזוי קאָמיש צו רופן אַ זעכצן־יאָריק מיידל 'מאַמע'".

„די סיטואַציע, דאָ, איז גיכער טראַגיש ווי קאָמיש. דאָס האָט גע־דאַרפט זײַן אַ קיבוץ פאַר הכשרה, די קיך האָט געזאָלט קאָכן נאָר פאַר זייער אייגענעם געברויך. זיי אַליין האָבן עס פאַרוואַנדלט אין אַן אַלגע־מיינער קינדערקיך".

„מיט וואָס קאָן איך העלפן, בערעק?"

ג.

בערעק איז געווען אויפֿן וועג פֿון זײַן היים צו זײַן געשעפֿט ווען עס האָט אים איבערגעיאָגט אַ המון כוליגאַנעס באַוואָפֿנט מיט שטעקנס און שטיקער אײַזן. „נידער מיט די ייִדן!" האָבן זיי געשריגן, „זאָל לעבן אַ פּוילן אָן ייִדן!" זיי האָבן אויסגעהאַקט די שויבן אין די ייִדישע הײַזער, אויפֿגעבראָכן טירן אין ייִדישע קראָמען און געלאָזט הינטער זיך צעשלאָגענע און צעבלוטיקטע די ייִדן וואָס זיי האָבן באַגעגנט אויף זייער וועג.

הינטער די פּאָגראָמטשיקעס זענען געגאַנגען עטלעכע דײַטשן אין אָפֿיציעלע מונדירן. זיי האָבן זיך נישט אַרײַנגעמישט, זיי האָבן נאָר פֿאָטאָגראַפֿירט אַלץ וואָס די פּאָליאַקן האָבן געטאָן.

זיי האָבן, ווײַזט אויס, נישט באַמערקט בערעקס בינדע, דאָס אָרעמבאַנד מיט דעם מגן־דוד וואָס איז געוואָרן דער ייִד־צייכן. בערעק האָט געזוכט ווו זיך צו באַהאַלטן אָבער די ייִדן האָבן געהאַט פֿאַרמאַכט זייערע קראָמען און געשלאָסן די טויערן. ער האָט שנעל אַראָפּגעצויגן זײַן בינדע פֿון אָרעם און זי פֿאַרשטופּט אין קעשענע. ער האָט עס שוין געטאָן מער ווי איין מאָל, און קיינער האָט נישט דערקענט אַז ער איז אַ ייִד. וואָס גרייט זיך דאָ?

ער איז נאָכגעגאַנגען די כוליגאַנעס. ווען זיי זענען שוין געווען בײַם אָנהייב נאַלעווקי־גאַס איז אָנגעפֿאָרן אַ דײַטשער אויטאָ מיט פֿילם־אַפּאַראַטן און פֿילמירט דעם מאַרש. קעגן איבער קראַשינסקיס גאָרטן זענען עטלעכע ייִדן אַרויס פֿון אַ טויער, אַוודאי געקומען פֿון דאַווענען, זיי האָבן געהאַט טלית־זעקלעך אונטער די אָרעמס. די יונגען האָבן זיך צעהוליעט. רונדיקע ייִדישע היטלעך זענען געפֿלויגן אין דער לופֿט, צעשפּרייטע טליתים האָבן געפֿלאַטערט אין ווינט, און שטעקנס האָבן זיך צעוויגט איבער ייִדישע קעפּ. אויף די ייִדישע ווײ־געשרייען איז געענטפֿערט געוואָרן מיט דעם אַנטיסעמיטישן קלינגוואָרט: „שלאָג ייִדן, שטענדיק און אומעטום!"

פּלוצלינג זענען פֿון דעם אויטאָ אַרויס עטלעכע דײַטשן און גאָר גענומען צוריקהאַלטן די שלעגערס. זיי האָבן אַרויסגעראַטעוועט עטלעכע צעבלוטיקטע ייִדן פֿון די פּאָליאַקנס הענט. די פֿילם־אַפּאַראַטן האָבן געזשומעט, די פֿאָטאָ־אַפּאַראַטן האָבן געטיקט און פֿאַראייביקט אויף פֿילם ווי „גוטע" דײַטשן פֿאַרטיידיקן ייִדן קעגן פּוילישע פּאָגראָמטשיקעס.

די ייִדן האָבן צענויפֿגעקליבן זייערע זאַכן און גענומען זיך דערווײַטערן. איינער פֿון דער האָרדע האָט געכאַפּט אַ תּפֿילין־זעקל, אַרויס־

געשלעפּט די תּפילין, און האַלטנדיק בײַ די רצועות געהוידעט די תּפילין אין דער לופט. אַ ייִד איז צוריק אַרײַנגעלאָפן אין דער כּנופיא און גענומען זיך אַמפּערן מיט דעם כוליגאַן. די דײַטשן האָבן נישט פאַרפעלט עס צו פאָטאָגראַפירן. דער ייִד איז אַרויס פון דער מחנה אַ צעבלוטיקטער, אָבער ער האָט געהאַט אַ נצחון־פּײַערל און די אויגן און זײַנע תּפילין אין דער האַנט.

דאָס וואָס די דײַטשן האָבן זיך אָנגענומען פאַר די ייִדן האָט איבער־געראַשט די פּאָליאַקן און זיי זענען מער נישט געלאָפן אַזוי האָפערדיק. די „גוטע" דײַטשן זענען באַלד צוריק אַרײַן אין זייער אויטאָ. די כולי־גאַנעס האָבן מאַרשירט ווײַטער און ווידער אויסגערופן זייערע קלינגווערטער: „נידער מיט די ייִדן!" „שלאָגט ייִדן אומעטום!"

בערעק איז נאָכגעגאַנגען די פּאָגראָמטשיקעס ווי אַ באַנומענער און געוווּסט דערבײַ אַז ער נעמט אויף זיך די טאָפּלטע סכּנה פאַרהאַלטן צו ווערן דורך אַ דײַטש אָדער דורך איינעם פון די צעיושעטע פּאָליאַקן.

ווי אָנגעצייכנט פון גורל איז די מחנה כוליגאַנעס געגאַנגען געגנוי אין דער ריכטונג און מיט דעם וועג ווו ער איז געגאַנגען פון זײַן היים אויף לעשנע צו זײַן געשעפט אויף פראַנצישקאַנער גאַס, אין דעם האַרץ פון די ייִדישע גאַסן. נאָך איידער זיי זענען צוגעקומען צום ראָג געגשע און פראַנצישקאַנער, האָט ער איבערגעיאָגט די מחנה. אפשר איז כּדאַי צו פאַרמאַכן דאָס געשעפט, די צעיושעטע יונגען קאָנען אָנטאָן שאָדן כאָטש דאָרט זיצט שוין אַ דײַטשער 'טרויהענדער'.

נעבן דער וואָלאָווע־גאַס האָט אַ גרופּע ייִדן געאַרבעט בײַם אַפּרייניקן דעם שנײַ און אַ שיכט אײַז, וואָס האָט זיך געשאַפן ווען אַ רער פון דער וואַסער־פירונג האָט געפּלאַצט. בערעק איז צוגעלאָפן זיי וואָרענען אַז די פּאָגראָמטשיקעס דערנענטערן זיך, און איז געלאָפן ווײַטער צו זײַן געשעפט.

דער דײַטשער 'טרויהענדער' האָט געהאַלטן אַז עס איז נישטאָ וואָס מורא צו האָבן, עס הענגט אויף דער טיר אַ שילדל „דויטשעס אייגנטום". בערעק האָט געפּועלט בײַ אים אַז דאָס שילדל זאָל הענגען דרויסן פון די פאַרמאַכטע, אײַזן־באַדעקטע טירן. איידער ער האָט פאַרשלאָסן די טירן האָט בערעק אַרויסגעקוקט צי עס קומען נישט צו לויפן עטלעכע פון די ייִדישע אַרבעטערס, ער זאָל זיי קאָנען אַרײַנלאָזן דאָ זיך צו באַהאַלטן. אָבער דאָרטן זענען די ייִדן נאָך אַלץ געשטאַנען בײַ זייער אַרבעט, געקלאַפּט מיט די גראָבאײַזנס אין דעם אײַז, אונטער געהויבן מיט די שפּאַדלעס הויפנס שנײַ. האָבן זיי נישט געהערט וואָס ער האָט געזאָגט?

אַכיבע דאָס זענען אויסלעגדער אָדער משומדים וואָס פאַרשטייען נישט קיין ייִדיש? זאָל ער צוריקלויפן זיי וואָרענען נאָך אַ מאָל?

ער האָט נאָך נישט באַשלאָסן וואָס צו טאָן און די גאַס האָט אויפגעציטערט פון געשרייען און געוואַלדן. האָט ער טאַקע צווישן די געשרייען געהערט „אוי יעזוס!" און „יעזוס מאַריאַ!" אָדער עס האָט זיך אים נאָר געדאַכט אַזוי?

די דײַטשן האָבן אַלעמען צעטריבן. אין גאַס זענען געבליבן ליגן אַ סך פאַרווונדיקטע און דרײַ הרוגים, צוויי ייִדן און איין פּאָליאַק. צווישן די פאַרווונדיקטע זענען געווען מער פּאָליאַקן ווי ייִדן.

ווי איז דאָס מעגלעך? די ייִדן זענען דאָך געווען נישט מער ווי אַ צוויי צענדליק און די פּאָליאַקן, אַוודאי עטלעכע הונדערט, האָט בערעק זיך געוווּנדערט.

בערעק האָט שוין געהאַט זײַנע צוזאַמענשטויסן מיט פּוילישע כוליגאַנעס ווען ער איז נאָך געווען אַ סטודענט אויפן וואַרשעווער אוניווערסיטעט. אָבער איצט איז דאָך פּוילן באַזעצט פון אַ בלוטיקן שונא, אַלעמענס שונא — די ייִדנס און די פּאָליאַקנס. האָבן זיי נישט קיין שׂכל, לכל־הפּחות, צו דערקלערן אַ וואָפן־שטילשטאַנד אין זייער קאַמף קעגן די ייִדן ביז מע וועט פּטור ווערן פון דעם אָקופּאַנט?

ערשט צו מאָרגנס האָט בערעק זיך דערוווּסט פון ד״ר רינגעל אַז נאָך דעם פּאָגראָם לעבן די האַלעס האָט זיך געשאַפן אַן אָרגאַניזירטער ייִדישער זעלבשוץ. עס ווײַזט אויס אַז מע האָט טעלעפאָנירט צו עמעצן פון זעלבשוץ אויף פראַנצישקאַנער גאַס אַז די פּאָגראָמטשיקעס קומען, און די ייִדן זענען געווען גרייט.

בערעק איז געווען צופרידן צו הערן פון ד״ר רינגעלן אַז איין מאָל ווען אַנטיסעמיטן האָבן געשלאָגן ייִדן אויף דעם באַנקפּלאַץ האָט אַן עלטערע פּוילישע פרוי זיי געזידלט און געשריגן אַז זיי פאַרמיאוסן דעם גוטן נאָמען פון פּוילן. די זשוליקעס האָבן זי אויסגעלאַכט און ווײַטער געשלאָגן. ד״ר רינגעל האָט מיט געריריטקייט אים דערציילט וועגן אַ העלדישקייט פון אַ פּשוטן פּוילישן אַרבעטער.

אַ גרופּע דײַטשע פליִערס האָבן געשלאָגן ייִדן אין גאַס און אומגעוואָרפן אַ ייִד אויף די טראַמווײַשינעס. אַ טראַמווײַ איז אָנגעפאָרן, נאָר דער מאַשיניסט האָט באַוויזן צו פאַרהאַלטן דעם מאָטאָר. איינער פון די שלעגערס איז אַרײַן אין טראַמווײַ מיט אַן אויסגעשטרעקטן רעוואָלווער און באַפוילן צו פאָרן ווײַטער. דער מאַשיניסט האָט זיך אָוועקגערוקט פון מאָטאָר. דער דײַטש האָט צוגעשטעלט דעם רעוואָלווער צום מאָטאָר־

פירערס קאָפּ אָבער יענער האָט זיך נישט גערירט פון אָרט. דער דײַטש האָט געשאָלטן און געזידלט און אַ בייזער אַראָפּ פון טראַמוויַ.

„נאָך דער מלחמה וועט מען דאַרפן אויפשטעלן אַ מאָנומענט פאַר דעם מאָטאָר פירער", האָט ד"ר רינגעל געזאָגט.

„די פּאָליאַקן וועלן אים דאַרפן אויפשטעלן דעם מאָנומענט. ער האָט געראַטעוועט דאָס לעבן פון איין ייִד, און דעם כּבוד זײַן גאַנץ פאָלק", האָט בערעק געענטפערט.

דער „קאָאָרדינירן־קאָמיטעט" האָט דורך זײַנע קאָנטאַקטן מיט דער פּוילישער אונטערערד געבעטן זיי זאָלן אַרויסקומען מיט אַ רוף אַז די פּאָליאַקן זאָלן זיך נישט לאָזן מאַכן פאַר דעם געצײַג פון דײַטשע רדיפות קעגן ייִדן. נאָך פילצאָליקע אינטערווענצן איז די פּוילישע אונטערערדישע צײַטונג „פּאָלסקאַ זשיע" סוף־כּל־סוף אַרויסגעקומען מיט אַן עדיטאָריאַל: „לאָמיר נישט נאָכמאַכן די וועגן פון 'יענע'. מיר ווייסן גוט אַז די סיבה פון פּאָגראָם נעבן די האַלעס איז געווען וואָס אַ פּויליש ייִנגל איז דאָרט דערהרגעט געוואָרן פאַר צוכאַפּן אַן עפּעלע בײַ אַ ייִדישן קרעמער", האָבן זיי איבערגעחזרט אַ בילבול וואָס די דײַטשן האָבן פאַרשפּרייט, און צוגעגעבן: „אָבער דער פּאָגראָם איז אָרגאַניזירט געוואָרן דורך 'יענע'. מיר ווייסן וואָס ייִדן האָבן אָפּגעטאָן קעגן פּאָליאַקן בײַ די באָלשעוויקעס, מיר וועלן דאָס נישט פאַרגעסן. מיר דאַרפן באַשטראָפן די שולדיקע אָבער נישט דעם כּלל. נאָכן באַפרײַען זיך פון דעם אויסערלעכן אָקופּאַנט וועט דאָס נײַע פּוילן אויך וויסן ווי זיך צו באַפרײַען פון דעם אינערלעכן אָקופּאַנט, די ייִדן".

בערעק האָט זיך דערמאָנט אין דעם רוף קעגן אַנטי־ייִדישע עקצעסן פון די פּוילישע סטודענטן וואָס ער האָט פאַר דער מלחמה אַרויסגעקראָגן בײַ דעם ליבעראַלן פּראָפעסאָר באַרטעל. אויך יענער רוף האָט געהאַט אַזאַ אַנטיסעמיטישן אונטערשלאַג. די צדיקים פון „פּאָלסקאַ זשיע" זענען נישט קיין סך בעסער פון די וואָס זיי רופן 'יענע'.

ד.

פון קראָקע איז אָנגעקומען אַ פּאָזיטיווער ענטפער און אַ דאַטע ווען אַ ייִדישע דעלעגאַציע וועט אויפגענומען ווערן פון דעם גענעראַל־גובערנאַטאָר איבער פּוילן, ד"ר האַנס פראַנק. וואָכן לאַנג זענען אָנגעגאַנגען

די פאַרהאַנדלונגען וועט עס זאָל זײַן פּאַרטראַטן אין דער דעלעגאַציע. ס'איז באַשטימט געוואָרן עס זאָלן פאָרן דרײַ פּאַרטרעטערס פון ייִדנראַט, מיט טשערניאַקן בראָש, צוויי פאַרטרעטערס פון דער ייִדישער סאָציאַלער אַליינהילף און צוויי פאַרטרעטערס פון דעם פאַר־מלחמהדיקן „דזשוינט".

מע האָט געלייגט גרויס האָפן אויף דער באַגעגעניש. ד"ר פראַנק איז טאַקע אַ נאַצי זינט 1927, אָבער ער איז אַן אינטעלעקטואַל און אַ קולטור־מענטש. פון זײַנע וויזיט־לעקציעס אויפן וואַרשעווער אוניווערסיטעט, פאַר דער מלחמה, האָט מען געוווּסט אַז ער קען וועלט־ליטעראַטור, אַז ער האָט ליב מוזיק, און איז אַ טאַטע פון פינעף קינדער. דאָס איז נישט אַ מאַן מיט אַ מיליטערישער מענטאַליטעט, אָדער אַ גראָבער־יונג פון די שטורעם־טרופּערס. ער איז אַ דאָקטאָר אין יורי, און וועט זיכער נישט טאָלערירן אומגעזעצלעכקייט, אויב ער וועט זיך דערוויסן וועגן דעם. מע האָט געזאָגט אַ סברה, אַז די אַלע פלוצלינגדיקע גזירות, קאָנטריבוציעס און סתם שיקאַנעס ווערן אויסגעטראַכט דורך די לאָקאַלע פּאָליציי־און געסטאַפּאָ־פירערס.

ווען מע האָט זיך באַגעגנט מיט פראַנקן פּנים־אל־פּנים, האָט ער געמאַכט אַ פּאָזיטיוון אײַנדרוק. מיט זײַנע טונקעלע האָר האָט ער געקאָנט אַרײַנכאַפּן קלעפּ פון אַנטיסעמיטישע כוליגאַנעס אויב ער וואָלט זיך באַוויזן אויף אַ ייִדישער גאַס אין וואַרשע. ער איז רירעוודיק, עלעגאַנט, און צירלעך אין זײַנע מאַניערן. בײַ די ייִדישע פאָרשטייערס איז געוואַקסן דער אָפּטימיזם ווען ד"ר אָרלדט האָט געזאָגט אַז נאָך דער מלחמה וועט דער 'פירער' לייזן די ייִדן־פראַגע דורך שאַפן פאַר די ייִדן אַן אייגן לאַנד.

דער ייִדן־עלטסטער טשערניאַק האָט גערעדט שעהען לאַנג, און פראַנק האָט געדולדיק אויסגעהערט. טשערניאַק האָט באַרירט די אָנגעווייטיקטע פּראָבלעמען: זיכערקייט פון מענטש און זיכערקייט פון פאַרמעגן. ער האָט גערעדט וועגן דעם מצב פון די קהילות וואָס דאַרפן אויפנעמען אַ סך פּליטים, אָבער אָנשטאָט וועגן סאָציאַלער פאַרזאָרגונג דאַרפן זיי זיך זאָרגן ווו צו שאַפן געלט צו באַצאָלן ריזיקע קאָנטריבוציעס. טשערניאַק האָט אויך אַפּעלירט מע זאָל אָפּשאַפן די גזירה אַז אַ ייִד מוז טראָגן די ספּעציעלע ייִדן־בינדע אויפן אָרעם. ער האָט באַשריבן זיינס אַ טאָג אַרבעט. ער גייט אַרויס אין דער פרי פון זײַן היים צום ביוראָ פון ייִדנראַט, כאַפּט מען אים אויפן וועג צו צוואַנגאַרבעט, נישט־געקוקט אויף דעם וואָס דער ייִדנראַט שטעלט צו יעדן טאָג פופציק טויזנט

אַרבעטערס. ווען מע באַפרײַט אים שוין און ער דערגרייכט שוין זײַן ביוראָ, קומט מען צון אים אַלע מינוט מיט אַן אַנדערער ביטערער בשׂורה: אויף גזשיבאָוו שלאָגן פּאָליאַקן פּאַרבײַגייענדיקע ייִדן, און דײַטשן באַשיצן די שלעגערס; אויף נאַלעווקי האָט מען אויסגעליידיקט אַ ייִדיש געשעפט; אויף לעשנע האָט מען אַרויסגעטראָגן אַלץ פון אַ ייִדישער שטוב; אויף איין אַרבעטפּלאַץ האָט מען צעשלאָגן די ייִדישע אַרבעטערס, אויף אַ צווייטן האָט מען דערשאָסן אַ ייִד. דער ייִד איז אַן שוץ און איז הפקר סײַ קעגן די דײַטשן, סײַ קעגן די פּאָליאַקן.

פראַנק האָט אַלץ אויסגעהערט מיט געדולד און העפלעך געוואָרט ווען טשערניאַק האָט זיך פּאַרהיקעט. דער ייִדן־עלטסטער איז צוריק־געקומען צום ענין בינדע: „פּאַר פינעף הונדערט זלאָטעס קאָן מען זיך סײַ ווי אויסקויפן מע זאָל עס נישט דאַרפן טראָגן".

פראַנק האָט אים איבערגעריסן: „באַווייַזן, הער אינזשעניר, איך פאָדער באַווײַזן!"

טשערניאַק איז פאַרשטומט געוואָרן. אפילו אויב ער וואָלט געוווּסט גענויע פּרטים האָט ער נישט געקאָנט מסרן אַ ייִד וואָס האָט געגעבן שוחד אָדער אַ דײַטש וואָס האָט זיך געלאָזט איבערקויפן.

זיבן טעג איז די דעלעגאַציע געבליבן אין קראָקע. קיין איינע פון די גזירות איז נישט אָפּגעשריגן געוואָרן. אין וואַרשע האָט מען זיך געחכמהט אַז דאָס איינציקע וואָס די דעלעגאַציע האָט געבראַכט איז אַ דערלויבעניש פאַר אליהו־הנביא צו גיין אין דער סדר־נאַכט איבער די ייִדישע הײַזער נאָך דער פּאָליציי־שעה.

נאָכן צוריקקומען קיין וואַרשע האָבן די דעלעגאַטן בודק געווען זייערע האַנדלונגען און געזוכט די סיבה פאַר זייער דורכפאַל. מע האָט באַשול־דיקט טשערניאַקן אַז ער האָט צו פיל געבעבעט ווען דעם אַרעמבאַנד און נישט גענוג גערעדט וועגן גורלדיקע פּראָבלעמען. מע האָט אים באַשול־דיקט אַז ער האָט אַלץ קאַליע געמאַכט ווען ער האָט זיך פאַררעדט אַז מע קאָן זיך אויסקויפן פון טראָגן די בינדע, און עס נישט געטאָרט באַווייַזן. פראַנק האָט געקאָנט טראַכטן אַז אַלע אַנדערע זאַכן וועגן וועלכע טשערניאַק האָט זיך באַקלאָגט וועט ער פונקט אַזוי נישט קאָנען באַווײַזן. דער פאַרשטייער פון „דזשוינט", גוזשיק, האָט עס אָוועקגעמאַכט מיט דער האַנט. אַ ביטערער שמייכל האָט זיך אויסגעלייגט אויף זײַן קלוגן פּנים: „עס וואָלט נישט געמאַכט קיין שום אונטערשייד. וואָס נאָר מע וואָלט געזאָגט און ווי אַזוי נאָר מע וואָלט עס געזאָגט, וואָלטן אַלץ די רעזולטאַ־

טן געווען די זעלביקע. הינטער דער מאַסקע פון העפלעכקייט באַהאַלט זיך אַן אומקאָפּראָמיסלעכער נאַצי, אַן אַכזר אָן אַ פונק רחמנות״.

עס האָט זיך אַזוי געמאַכט אַז באַלד נאָך דעם צוריקקומען פון דער דעלעגאַציע האָבן די דײַטשן געמאַכט אָבלאַוועס אויף די וואַרשעווער גאַסן און געכאַפּט פּאַליאַקן אַוועקצושיקן אין אַרבעט־לאַגערן. די פּאַ־ליאַקן זענען געווען זיכער אַז די יידישע דעלעגאַציע האָט געפּועלט מע זאָל צו רו לאָזן די יידן און זיך נעמען צו די פּאַליאַקן.

קאַפּיטל פערצן

געוואַלד, יידן, זייט זיך נישט מיאש

א.

עס איז געווען אַ לאַנגער שווערער ווינטער. אַ סך פּליטים האָבן זיך געהאַט אַרײַנגעצויגן אין אויסגעליידיקטע געוועלבער. די געוועלבער האָבן נישט געהאַט קיין באַהייצונג. מען איז קראַנק געוואָרן פון קעלט, געווען אויך פאַלן פון געפרוירן ווערן. אין די גרויסע קעלטן איז די טיפוס־עפּידעמיע געוואָרן אַ ביסל לייכטער.

עס איז געווען אַן עיבור־יאָר מיט אַן אָדר א׳ און אָדר ב׳. מע האָט שוין נישט געהאַט קיין כּוח איבערצוטראָגן די קעלטן און מע האָט מיט אומגעדולד געוואַרט אויף פּורים. מען איז נישט געווען זיכער צי פּורים וועט שוין זײַן וואַרעמער, אָבער מע האָט געגלייבט אַז עס וועט זײַן בעסער. און אַלע האָבן געהאַט וועגן דעם סימנים און בשׂורות: אַ קינד איז געבוירן געוואָרן און באַלד גענומען רעדן, האָט מען דערציילט. „דעם רשעס מפּלה וועט קומען בקרוב״, האָט דאָס ניי־געבוירענע געזאָגט און באַלד אַוועקגעשטאָרבן. וואָס קאָן זײַן מער בקרוב ווי פּורים?

מע האָט דערציילט אַז דער קאָזשעניצער רבי האָט צעבראָכן אַ קרוג און געזאָגט: „אויס קריג״.

מע האָט זיך דערציילט נסים אין טראַמווײַ, אין דער ריי נאָך ברויט. איבערגעצײַגטע אַפּיקורסים האָבן עס נישט מודה געווען אַפילו צו זיך אַליין, אָבער דאָך געוואָרט מיט שפּאַנונג אויף די טעג פון דעם אַלטן המנס מפּלה, און געהאָפט אַז עפּעס וועט געשען. געקומען איז נאָר אַ שלעכטע בשורה.

נאָך מער ווי דרײַ חדשים העלדישן ווידערשטאַנד צו דער גרויסער סאָוועטישער מאַכט האָט פינלאַנד געשיקט אַ דעלעגאַציע קיין מאָסקווע צו שליסן אַן אָפּמאַך וואָס וועט נאָכגעבן אַלע סטאַלינס פאָדערונגען. דאָס קליינע פינלאַנד האָט געהאַט געהאָפט אַז די אַלייִרטע וועלן שיקן הילף. די הילף האָט געקאָנט קומען נאָר דורך נאָרוועגיע און שוועדן, אָבער די צוויי מלוכות האָבן עקשנותדיק אָפּגעזאָגט אַלע בקשות צו לאָזן קריג־מאַטעריאַל און וואָלונטערן פון ענגלאַנד און פראַנקרײַך אַדורכגיין זייערע טעריטאָריעס. דער פינישער מאַרשאַל מאַנערהײַם האָט סוף־כּל־סוף אײַנגעזען אַז קיין הילף פון דרויסן וועט נישט קומען און זײַן פאָלק וועט סײַ ווי גאָר נישט דערגרייכן, נישט־געקוקט אויף די גרויסע קרבנות און אויף דעם וואָס די גאַנצע וועלט באַוווּנדערט דעם העלדישן ווידערשטאַנד פון אַזאַ קליין לענדעלע קעגן אַ גרויסמאַכט.

דעם 8טן מאַרץ איז די פינישע דעלעגאַציע אָנגעקומען קיין מאָסקווע און דעם 12טן איז דערקלערט געוואָרן אַ סוף צו דער סאָוועטיש־פינישער מלחמה. מאָסקווע האָט אָפּגעביסן שטיקער פינלאַנד און פינלאַנדס אומאָפּהענגיקייט איז געוואָרן באַגרענעצט.

דער ביטערער גורל פון פינלאַנד האָט אָראָפּגעשלאָגן דאָס געמיט. די אַגרעסאָרס זענען וואָס אַ מאָל מער אונטערנעמעריש און אײַנשטעלעריש; די אָרנטלעכע, ווידער, זענען נישט דעצידירט, צוריקגעהאַלטן, און אַלע מאָל פאַלט נאָך אַ שטיק פרײַע וועלט אַרײַן אין דעם פײַערשפּײַענדיקן פּיסק פון מולך.

בערעק האָט געקויפט פאַר אַלעקן אַ גראַגער אָבער דאָס קינד איז נאָך געווען צו קליין זיך צו קאָנען שפּילן מיט דעם און צו יונג צו פאַרשטיין עפּעס פון דעם באַטײַט. בערעק איז אַרויס פון שטוב און אַוועק צו דעם שטיבל פון די „טויטע חסידים" אויף נאַוואַליפּיע־גאַס.

'טויטע חסידים' האָט מען זיי גערופן מחמת נאָך דער פּטירה פון ר' נחמן בראַצלאַווער האָבן זײַנע חסידים נישט אויסגעקליבן אַ נײַעם רבין, נאָר ווײַטער געפּראַוועט חסידות צו זייער טויטן רבין. ווען בערעק

איז אַרײַנגעקומען אין זײער שטיבל איז ער געװען אַ ביסל אַנטױשט. דאָ איז נישט געװען די געװײנטלעכע האָפערדיקייט און הילכיקע פרײלעכקייט װאָס בײַ אַנדערע חסידים. מע האָט געטאַנצט שטיל און אין דבקות. די פיגורן האָבן זיך געצױגן אַרױף, אַ ליאַדע מינוט װעלן זײ אין גאַנצן זיך אָפּרײַסן פון דער ערד און שװעבן אין דער לופטן — די בערד צעפלאַטערט, די פּאָלעס צעװיכערט און די אױגן געשלאָסן. אױפן שולחן איז געלעגן די מגילה נאָך צוזאַמענגעװיקלט, אַרום דעם שולחן האָט זיך געטראָגן דער טאַנץ. „געװאַלד, ייִדן, זײַט זיך נישט מיאש!" האָט אױסגערופן אײנער פון די טאַנצנדיקע און אַנדערע האָבן געענטפערט: „געװאַלד, ייִדן זײַט זיך נישט מיאש".

די מגילה האָט מען געלײענט ערשט נאָכן טאַנצן. די װערטער האָבן אָנגענומען אַקטועלקייט, דער „על הנסים" איז געװען נישט װײניקער באַגלײבט װי װאָס עס האָט פאַרגעזאָגט ראַדיאָ־לאָנדאָן. „בימים ההם" און „בזמן הזה", הײַנט װי אַ מאָל אין לױף פון דער געשיכטע, װען אַ סאַטראַפּ האָט שױן געהאַלטן די לאַפּעס אױפן האַלדז פון דער װעלט, איז געשען אַ נס און די װעלט איז געראַטעװעט געװאָרן".

ב.

פינטשע איז געשטאַנען אין אַ לאַנגער רײ נאָך פּראָװיאַנט, װאָס די ייִדישע אַלײנהילף האָט אױסגעטײלט אױף פּסח. ער האָט שױן געװוּסט װעגן דער שפּײַז־פאַרטײלונג אַ װאָך צײַט און גאָר נישט געטראַכט אַז דאָס מײנט מען אים. הײַנט װען ס'האָט נאָר גענומען טאָגן איז ער אַרױס פון בעט, צונױפגעקליבן עטלעכע פלאַשן און טאָרבעס, און גענומען אַ פרײַען טראַמװײַ קײן װאַרשע, צו זײַן פון די ערשטע אין דער רײ.

װען ער האָט שױן צוזאַמענגעקליבן זײַנע פּעקלעך האָט ער געהערט װי עמעץ רופט זײַן נאָמען. עס איז געװען קיװע שטיגעל װאָס איז נאָך געשטאַנען אין דער רײ, װײַטער, הינטער אים.

„ס'איז פאַר מײַן פעטער מלך", האָט פינטשע זיך פאַרענטפערט פאַר קיװען, און באַגאַסן זיך מיט רױטקייט. ער האָט זיך געפילט אַזױ נישט־באַקװעם, אַז ער האָט צוגעשלעפּט אַלע זײַנע פּעקלעך צו קיװען און גענומען אים באַװאָרפן מיט רײד: „װאָס מאַכט זאָשקע? זי איז אין װאַרשע? אײַער יפה מוז שױן זײַן אַ גאַנצע פּאַניענקע. איר האָט שױן געפונען אַרבעט? איך האָב גערעדט װעגן אײַך מיט בערעק עפּשטײן, ער

איז איצט מײַן קוזין, ער האָט חתונה געהאַט מיט מײַן קוזינקע מאַניע, מאַניע גרינבערג. מײַן מאַמעס ברודערס טאָכטער. מײַן פֿעטער מלך איז נישט געזונט, האָב איך פֿאַר אים אָפּגענומען די פּראָדוקטן".

„וואָס גיט מען?" האָט קיווע געפֿרעגט.

„נישט קיין סך: פֿיר קילאָ מצות, אַ קילאָ מצה־מעל, אַ קילאָ קאַרטאָ־פֿלמעל, אַ ביסל קאַרטאָפֿל". ער האָט אויפֿגעהויבן אַ פֿלאַש און געוויזן קיווען, „צוויי ליטער דעם אייל. ס'איז שוואַרץ ווי סמאָלע. ס'זעט אויס ווי דער אייל וואָס מ'האָט בײַ אונדז אין פֿאַבריק גענוצט צו שמירן די וועבשטולן. דער ריח איז אויך גיכער פֿון מאַשינאייל ווי פֿון עפּעס וואָס מע קאָן עסן".

פֿינטשע האָט שנעל צונױפֿגענומען זײַנע פּעקלעך. „כ'מוז עס אָוועקטראָגן צום פֿעטער מלך".

אויפֿן וועג אַראָפּ פֿון די טרעפּ האָט פֿינטשע געביסן זײַנע אייגענע ליפּן פֿון כּעס. וואָס האָט ער פּלוצלינג אַרײַנגעשלעפּט אין דעם זײַן פֿעטער מלך? אים פּאַסט נישט צו נעמען קיצבה, און דעם פֿעטער מלך פּאַסט יאָ? זײַן פֿעטער איז געווען דער ראָש־הקהל פֿון גורוויטש און וועט אַוודאי ווידער זײַן ראָש־הקהל נאָך דער מלחמה. דער פֿעטער איז נישט קיין קלענערער יחסן ווי זײַן פּלימעניק, פֿינטשע".

ער איז שוין לאַנג נישט געווען בײַם פֿעטער מלך. שוין עטלעכע וואָכן פֿאַרבײַ זינט זײַן קוזינע ברכה איז געקומען צו אים זיך געזע־גענען און אים געזאָגט אַז זי און עטל מיט איר קינד פֿאָרן אַוועק קיין כעלמיש, דאָרט איז לײַכטער צו פֿאַרדינען אַ זלאָטע. ער האָט דאָך צוגע־זאָגט ברכהן אַלע מאָל אַרײַנצוגיין צו איר טאַטן אָבער האָט עס דערווײַל נישט געטאָן. ער מוז אַרײַנגיין צום פֿעטער מלך שוין איצט און זען צי ער האָט שוין אָפּגענומען די פּראָדוקטן אויף פּסח.

ווי וועט ער זיך אַרומשלעפּן מיט די אַלע פּעקלעך? ער מוז פֿריִער אַהיימפֿירן די פּעקלעך, דערנאָך וועט ער צוריקקומען קיין וואַרשע און גיין צום פֿעטער מלך.

ביז ער וועט פֿאָרן קיין פּראַגע און צוריק וועט אַוועק אַ האַלבער טאָג און עס קאָן זײַן צו שפּעט. אפֿשר ווייסט גאָר נישט דער פֿעטער מלך אַז מע גיט מצות אויף פּסח. ער איז איצט נאָר איין גאַס פֿון בערעקס הויז.

„ס'איז פֿאַר מײַן פֿעטער מלך", האָט פֿינטשע געזאָגט מאַניען ווען ער האָט אַרײַנגעשטעלט צו איר אין שטוב זײַנע פּעקלעך. ער האָט גע־

האַלטן די אויגן אַראָפּגעלאָזט, נישט געוואָלט זען איר פּנים און דער־קענען וואָס זי טראַכט.

פינטשע האָט זיך אַרומגעקוקט איבער דעם טונקעלן צימער און קוים געפונען זײַן פעטער. ער האָט געזען עפּעס שוואַרצס אויפן ווײַסן קישן אין בעט, און פאַרשטאַנען אַז דאָס שוואַרץ איז דאָס קאַפּל, די יאַרמלקע וואָס דער פעטער טראָגט אויפן קאָפּ. ווען ער איז צוגעקומען נענטער האָט ער שוין געקאָנט אונטערשיידן דאָס גרויע פּנים און די גרויע באָרד פון דעם גרוילעך ווײַסן בעטגעוואַנט.

איידער מע האָט אַרויסגעטריבן פון גורוויטש האָט דעם פעטער מלכס ברוינע באָרד געהאַט ווייניק גרויע פעדעם, איצט — קיין איין טונקעלע האָר.

„דער פעטער איז קראַנק?" האָט פינטשע געפרעגט.

„פאַרקילט".

„שוין לאַנג?"

דער פעטער האָט נאָר אַ ברום געטאָן.

„פאַר וואָס האָט דער פעטער נישט געלאָזט וויסן?"

מלך האָט נאָר אַ הייב געטאָן מיט די אַקסלען.

„דער פעטער האָט געדאַרפט שיקן עמעצן, אָדער בעטן עמעצן טעלעפאָנירן צו מײַן שווער, דער שווער וואָלט מיר שוין מודיע געווען".

„דו ביסט דען אַ דאָקטער?"

„קיין דאָקטער בין איך נישט, אָבער עפּעס ברענגען, עפּעס דער־לאַנגען..."

„עט", האָט מלך עס אַוועקגעמאַכט.

„מע גיט מצות אויף פּסח און אַנדערע פּראָדוקטן".

„כ'ווייס".

„דער פעטער האָט שוין אָפּגענומען?"

מלך האָט געשאָקלט מיטן קאָפּ אין דער ברייט.

פינטשע האָט גענומען דעם פעטערס באַנע, די שפּײַז־צוטייל־קאַרטע, צו ווײַזן אַז ער קומט נישט נעמען נאָך אַ מאָל פאַר זיך, און געזוכט אין וואָס צו ברענגען די פּראָדוקטן, אָבער נישט געפונען. ער מוז צוריקגיין אויף לעשנע, מאַניע וועט זיכער האָבן אַ צוויי ליידיקע פלאַשן און עפּעס אין וואָס אַרײַנצולייגן די פּראָדוקטן".

צוויי ליידיקע פלאַשן האָט מאַניע געהאַט אָבער קיין טאָרבעס האָט

זי נישט געהאַט. די פירט אירע אײַנגעקויפטע פּראָדוקטן אין אַלעקס׳ ווענעלע.

אָן צו פרעגן דערלויבעניש האָט פינטשע אַרויסגעלייגט זײַנע פּראָ־דוקטן אויף דער פּאָדלאָגע. די צוויי פלאַשן אייל האָט ער געהאַט אַרײַנ־געלייגט אין אַ לעדערנער טעקע. פון איין פלאַש האָט זיך אַרויסגעגליטשט דער פּראָפּן, עס איז געווען מער אייל אין דער טעקע ווי אין דער פלאַש. ער האָט קאַליע געמאַכט אַ לעדערנע האַנטאַש וואָס איז ווערט געווען אפשר מער ווי די אַלע פּראָדוקטן, אָבער ער האָט זיך איצט מער געזאָרגט וועגן מאַניעס קיך־פּאָדלאָגע וואָס איז אויסגעשמירט געוואָרן מיט שטינ־קענדיקן אייל.

עס האָט זיך שיִער נישט אַרויסגעגליטשט פון זײַן מויל אַז ער דאַרף די ליידיקע טאַרבעס צו גיין נעמען שפּײַז פאַרן פעטער מלך און קוים זיך צוריקגעכאַפּט. ער האָט זיך דערמאָנט אַז ער האָט שוין געזאָגט אַז דאָס וואָס ער האָט פריִער איבערגעלאָזט איז פאַרן פעטער מלך. וויפל פעטער מלכס קאָן דען אַ מענטש האָבן ? ער האָט אַפילו נישט געהאָלפן מאַניען אָפּרייניקן די פּאָדלאָגע, נאָר געכאַפּט די ליידיקע טאַרבעס, די פאַרפּעצטע לעדערנע טעקע מיט די צוויי ליידיקע פלאַשן, און געלאָפן צוריק זיך שטעלן אין דער ריי.

פינטשע איז געזעסן מיט זײַנע פּעקלעך אין דעם טראַמוויי קיין פּראַגע און געפּרוווט צו פאַרשטיין זיך אַליין. צוערשט האָט מינדעלע נישט געקאָנט פועלן בײַ אים ער זאָל גיין צו בערעקן ווײַל ער האָט זיך געשעמט צו קומען מיט צעריסענע שיך, און פּלוצלינג האָט ער אין גאַנצן אויסגעטאָן דאָס „שעמהיטל" און זיך באַוויזן פאַר מאַניען מיט זײַנע געשנאָרעטע פּראָדוקטן. וואָס איז געשען מיט אים אין די לעצטע פּאָר וואָכן ?

אין דער סחורה וואָס ער האָט מיט מסירת־נפש געשמוגלט פון גורוויטש האָט ער קיין וואָזשנעם ריווח נישט געמאַכט. אַ העלפט האָט ער געדאַרפט געבן דער פּאַני סאָבוטקאַ וואָס איז געפאָרן מיט אים, און איר איידעם וואָס האָט גערעטעוועט די סחורה פון די דײַטשן. חוץ דעם האָבן שמאַלצאָוניקעס בײַ אים צוגענומען אַ גרויס שטיק סחורה.

די סחורה וואָס ער האָט באַקומען פון אַן אַלטן בעל־חוב האָט ער דווקא גוט פאַרקויפט, אָבער פאַר דעם געלט האָט ער אײַנגעקויפט מאַ־טעריאַל צו פאַבריצירן זייף. צוויי טעג איז ער געזעסן בײַ דער סאָבוטקאַ איז הויז און געפּאָרעט זיך אַרום די גרויסע קעסלען ווו עס האָט זיך

געקאָכט די זייף. אָבער אין דער סאָבוטקאָס רעצעפּט פאַר זייף האָט, ווײַזט אויס, עפּעס געפעלט. עס האָט זיך נישט געהאַרטעוועט, און מע האָט געמוזט פאַרקויפן די פליסיקע זייף אונטערן קרן. אמת, ער האָט נאָך אַ פּאָר זלאָטעס, ער האָט נאָך חפצים צו פאַרקויפן. די לעדערנע טעקע וואָס איז אַ תל געוואָרן פון דעם אייל האָט ער טאַקע אויך גערעכנט צו פאַרקויפן, מע קאָן אויסשנײַדן פון דעם לעדער אַ צוויי פּאָר שיך. אָבער ער פאַרדינט נישט, די מיטלען לאָזן זיך אויס, ער האָט אַ קליין קינד וואָס דאַרף שוין עפּעס חוץ דעם זייגן. מינדעלע, אַ זייגערין, דאַרף אַ גלאָז מילעך און אַ נערעוודיקן מאָלצײַט. זינט דער פּראָסט האָט געפּלאַצט, בושעוועט ווידער דער טיפוס און גרײַפט אָן קודם די וואָס זענען אָפּגעשוואַכט. זײַן ווײַב און זײַן קינד וועלן נישט הונגערן, אפילו אויב ער זאָל דאַרפן אָנקומען צו קיצבה! ניין, ער האָט נישט קיין חרטה וואָס עס איז אים פּלוצלינג אײַנגעפאַלן די משוגעת צו גיין נעמען פּסח־פּראָדוקטן בײַ דער יידישער אַליינהילף.

וועגן פינטשע האָט אין דער היים אַוועקגעשטעלט זײַנע פעקלעך, האָט מינדעלע דערזען אַז זײַן פּאַלטן איז אין גאַנצן אַדורכגעפּעצט מיט אייל. אויב מע וועט עס נישט קאָנען אויסרייניקן וועט ער האָבן יענעם ריווח...

אַז עס נעמט עמעצן גיין מיט דער פוטער אַראָפּ...

ג.

די גאַסן־הילכערס פאַר דײַטשע ראַדיאָ־קאָמוניקאַטן, די „בילערס”, ווי יידן האָבן עס גערופן, האָבן געבילט אַ גאַנצן טאָג. די קאָמוניקאַטן האָבן ציטירט די נײַעס־קעפּ אין דער דײַטשער פּרעסע: „דײַטשלאַנד ראַטעוועט סקאַנדינאַוויע” איז געווען דער הויפּטקאָפּ אין דעם ‚פעלקישן באַאָבאַכטער’; „ענגלאַנד שפּרײַזט קאַלטבלוטיק איבער די טויטע קערפּערס פון קליינע פעלקער, דײַטשלאַנד באַשיצט די שוואַכע מלוכות פון די ענגלישע באַנדיטן”... האָט געשריבן די „בערזען צײַטונג” און אויסגעדריקט די האָפענונג, אַז נאָרוועגיע וועט אײַנזען ווי גערעכט דײַטשלאַנד איז און אַז דײַטשלאַנדס אַקציע איז אויסן נאָר צו ראַטעווען נאָרוועגיע פון די ענגלישע באַנדיטן און צו פאַרזיכערן די פרײַהייט פון דעם נאָרוועגישן פאָלק.

„דאָס איז דער אָנהייב פון זייער סוף", האָט מען זיך געטרייסט. זיי ווייסן דאָך אַז זיי קאָנען נישט בלאָפן אונדז וואָס האָבן געזען ווי אַזוי זיי האָבן פאַרזיכערט די פרייהייט פון פוילישן פאָלק; זיי קאָנען אויך מער נישט בלאָפן די וועלט וואָס האָט געזען ווי אַזוי זיי האָבן פאַרזיכערט די פרייהייט פון טשעכישן פאָלק. ווער־מען האָפן די דייטשע צייטונגען אָפּצונאַרן? עס מוז זיין אַז די דייטשן בונטעווען זיך קעגן היטלערס מלחמות און היטלער איז געניים צו בלאָפן זיין אייגן פאָלק. אָפילו אַן אייגן פאָלק קאָן מען נישט אָפּנאַרן צו לאַנג, אויסהונגערן צו לאַנג, און שיקן אויף די שלאַכטפעלדער אָן אויפהער.

ידן וואָס האָבן געקענט געאָגראַפיע האָבן באַוווּנדערט די כיטרעקייט פון די ענגלענדער. עס איז נישט קיין ספק אַז מע נאַרט אַריין דעם דייטשן פלאָט אין די פיאָרדן. ווען די דייטשע שיפן וועלן שוין זיין אינעווייניק, וועט אין דעם מויל פון פיאָרד פלוצלינג זיך באַווייזן דער ריזיקער בריטישער ים־פלאָט. ער וועט פאַרשטעלן דעם וועג אַרויס, און די דייטשע שיפן וועלן בלייבן געפאַנגען ווי אין אַ פאַסטקע. מילא, אַז היטלער האָט זיך געלאָזט אַריינגאַרן — וואָס קאָן מען זיך ריכטן פון אַ מטורף? דער חידוש איז נאָר וואָס די „ווערמאַכט" האָט דערלאָזט דערצו. אַכיבע עס איז אמת אַז די גענעראַלן פון דער „ווערמאַכט" קוקן אויס אויף אַ מפלה צו קאָנען אַראָפּוואַרפן דעם „יעפרייטער" פון זיין גדולה.

נאָטיצן פון דער צייט

די פירשטנשאַפטן שלעזוויק און האָלשטיין זענען הונדערטער יאָרן געווען פאַרבונדן מיט דענמאַרק. איןביידע פירשטנשאַפטן זענען געווען אַזעלכע וואָס האָבן גערעדט דעניש און אויך אַזעלכע וואָס האָבן גערעדט דייטש. דענמאַרק האָט אין איר פאַרלויף פון איר געשיכטע געהאַט אָפטע גרענעץ־קאָנפליקטן מיט דייטשלאַנד איבער די פירשטנשאַפטן.

אין יאָר 1412 איז אויפן דענישן טראָן אַרויף עריק דער זיבעטער, וואָס איז געבוירן געוואָרן אַ דייטש. זינט דעמאָלט זענען אין דענמאַרק געווען אַ צאָל מאָנאַרכן און פירשטן פון דייטשן אָפּשטאַם.

ביסמאַרק האָט מיט מלחמה און קלוגע מאַנעווורעס געבראַכט צו דעם ווינער־אָפּמאַך פון 1864 ווו דענמאַרק איז געניים געוואָרן זיך אָפּצוזאָגן פון שלעזוויק און האָלשטיין לטובת עסטרייך און פרייסן. פרייסן האָט

באַלד אײַנגעפירט אַ געצוווּנגענע גערמאַניזאַציע. ווער עס האָט געוואָלט אָנהאַלטן זײַן דענישע נאַציאָנאַליטעט האָט געמוזט פאַרלאָזן די פירשטנ־שאַפטן.

בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה איז דענמאַרק געבליבן נייטראַל; פון דעסט וועגן האָט זי אויף דער פאָדערונג פון דײַטשלאַנד פאַרלייגט מינענפעלדער אין די אַרײַנגענג צו אירע טעריטאָריאַלע וואַסערן. די ענגלישע פּראָטעסטן האָבן נישט געבראַכט קיין רעזולטאַט.

אין 1920 איז אין הסכם מיטן ווערסײַלער טראַקטאַט אַדורכגעפירט געוואָרן אַ פּלעביסציט אין טיילן פון שלעזוויק. איין טייל וואָס ליגט צפון פון דעם פלענסבורג־פיאָרד האָט געשטימט זיך אָנצושליסן צוריק מיט דענמאַרק, און אַזוי איז עס געשען.

היטלער האָט נישט אַרויסגערוקט קיין טעריטאָריאַלע פאָדערונגען קעגן דענמאַרק און אַפילו נישט געפאָדערט צוריק דאָס שטיקל שלעזוויק. אין 1939 האָט דײַטשלאַנד געשלאָסן אַ נישט־אָנגרײַף־פּאַקט מיט דענ־מאַרק. צווישן די צוויי שכנים האָבן געהערשט גאָר פרײַנדלעכע און אינטענסיווע האַנדל־באַציִונגען. עס האָט אָלע מאָל געהערשט אַ געפיל פון קרובישאַפט צווישן די צוויי פעלקער, נישט־געקוקט אויף דעם שלעז־וויק־האָלשטיין־פּראָבלעם.

די נאַצישע פּראָפּאַגאַנדע האָט געטרומייטערט וועגן דער שותפות־דיקייט פון דער נאָרדישער קולטור, וועגן דער דערהויבנקייט פון דער נאָרדישער ראַסע וואָס נעמט אַרײַן די בלאָנדע בלויאויגיקע דענער, נאָרוועגער און שוועדן, און געחלומט אויפן קול אַז די נאָרדישע פעלקער, אונטער דער אָנפירערשאַפט פון די גערמאַנער, וועלן הערשן איבער דער וועלט.

ווען נאָרוועגיע און דענמאַרק זענען נאָך געווען פאַרבונדן אין איין מלוכה האָבן די אָמפּערנישן וועגן שלעזוויק־האָלשטיין אָנגערירט אויך נאָרוועגיע, אָבער זינט דעם יאָר 1905 ווען נאָרוועגיע איז געוואָרן אַ באַזונדערע מלוכה, איז די פרײַנדשאַפט צווישן נאָרוועגיע און דײַטשלאַנד נישט געשטערט געוואָרן דורך קיין שום קאָנפליקטן. טאַקע אין 1905 האָט נאָרוועגיע אין דעמאָקראַטישע וואַלן אויסגעקליבן פאַר איר קעניג דעם פּרינץ קאַרל פון דענמאַרק, אַ ברודער פון דעם דענישן קעניג. קאַרל האָט, אָנבינדנדיק צו נאָרוועגישער געשיכטע, זיך גערופן האַאַקאָן דער זיבעטער. דעם נײַעם קעניגס ווײַב, מאָוד, איז געווען די ייִנגסטע טאָכטער פון דעם ענגלישן קעניג עדוואַרד דעם זיבעטן. דאָס האָט נישט געשטערט אַז

נאָרוועגיע זאָל עקשנותדיק בלײַבן נייטראַל בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה.

נאָרוועגיע האָט פּראָקלאַמירט איר נייטראַליטעט אויך בעת דער צווייטער וועלט־מלחמה, אָבער זי האָט דערלויבט היטלערן צו זיכערן דעם צושטעל פון שוועדיש רוי אײַזן דורך דעם נאָרוועגישן פּאָרט נאַרוויק. די דײַטשע שיפן זענען געשווומען פון נאַרוויק קיין דײַטשלאַנד לענג־אויס די נאָרוועגישע ברעגעס, אין די נאָרוועגישע טעריטאָריאַלע וואַסערן ווו די ענגלענדער האָבן זיי נישט געטאָרט אָנגרײַפן.

נאָך פאַר דעם אָנגריף אויף פּוילן און איידער ענגלאַנד האָט בלאָקירט די ימען, האָט היטלער אַרויסגעשיקט צום ווײַטן אַטלאַנטיק די מלחמה־שיפן גראַף ספּעי און אַלטמאַרק. ווען די מלחמה האָט אויסגעבראָכן איז די דײַטשע צעשטערערס געראָטן נעלם צו ווערן. זיי האָבן זיך באַוויזן פּלוצלינג, אַלע מאָל אין אַן אַנדער אָרט, און אָנגעפאַלן אויף ענגלישע קאָנוואָיען. עס איז זיי געראָטן צו זינקען אַ גרויסע צאָל ענגלישע שיפן. סוף־כל־סוף האָבן די ענגלענדער געכאַפּט די גראַף ספּעי בײַ מאָנטעווידעאָ און זי דאָרט געזונקען. די אַלטמאַרק האָט זיך אַרויסגעדרייט און נעלם געוואָרן. צוויי חדשים האָט די אַלטמאַרק זיך באַהאַלטן אין דרום־אַטלאַנטיק ביז דעם 14טן פעברואַר 1940, ווען אַן ענגלישער אויסשפּיר־עראָפּלאַן האָט זי דערזען אין נאָרוועגישע טעריטאָריאַלע וואַסערן צווישן אײַזלאַנד און די פאַרעאָ־אינדזלען. עס איז געוועזן באַוווּסט אַז די אַלטמאַרק פירט קרוב צו דרײַ הונדערט ענגלישע מאַטראָסן פון געזונקענע ענגלישע שיפן.

ענגלישע צעשטערשיפן זענען אַרויסגעשיקט געוואָרן מיטן באַפעל צו מאַכן אַ רעוויזיע אויף דער אַלטמאַרק. די דײַטשע שיף האָט זיך באַהאַלטן אין דעם שמאָלן יאָסינג־פיאָרד. בײַם מויל פון פיאָרד האָבן צוויי נאָרוועגישע שיסשיפלעך פאַרהאַלטן די ענגלישע שיפן, די נאָרוועגער האָבן געזאָגט אַז זיי האָבן שוין געמאַכט אַ רעוויזיע אויף דער אַלטמאַרק און די שיף האָט שוין באַקומען דערלויבניש צו שווימען קיין דײַטשלאַנד דורך נאָרוועגישע וואַסערן.

נאָכן פאַרשטענדיקן זיך מיט לאָנדאָן האָט קאַפּיטאַן וויאַן פון דעם ענגלישן קרײַצער קאָזאַק געפאָדערט אַז די נאָרוועגער זאָלן צוזאַמען מיט אים אָוועקפירן די אַלטמאַרק צו דעם נאָרוועגישן פּאָרט בערגען כדי זי זאָל אין בערגען דורכגיין אַ רעוויזיע, ווי עס פאָדערן די אינטערנאַציאָנאַלע געזעצן.

די נאָרוועגער האָבן ווידער אָפּגעזאָגט. זיי האָבן שוין צוויי מאָל געזוכט און גרינטלעך דורכגעזוכט די דײַטשע שיף, האָבן זיי פֿאַרזיכערט, זי איז נישט באַוואָפֿנט און פֿירט נישט קיין ענגלישע געפֿאַנגענע. קאַפּיטאַן וויאַן האָט געענטפֿערט אַז ער גייט אַרויפֿזעצן זײַנע מענטשן אויף דער אַלטמאַרק, דער נאָרוועגישער קאַפּיטאַן קאָן קומען מיט אים און צוזאַמען מיט אים אַדורכפֿירן די רעוויזיע. דער נאָרוועגישער קאַפּיטאַן האָט זיך אָפּגעזאָגט.

די אַלטמאַרק האָט דערווײַל פּראָבירט זיך אַרײַנשטויסן אין דעם ענגלישן צעשטערער און איז אַרויף אויף באָדן. די קאָזאַק איז צוגעשוווּמען און נאָך אַ קורצן געראַנגל זענען די ענגלענדער אַרויף אויף דער דײַטשער שיף. עס האָט זיך אַרויסגעוויזן אַז די נאָרוועגער זענען טאַקע געווען אויף דער אַלטמאַרק, אָבער קיין רעוויזיע האָבן זיי נישט געמאַכט. עס איז געפֿונען געוואָרן וואָפֿן, און צוויי הונדערט פֿינעף און נײַנציק ענגלישע געפֿאַנגענע זענען באַפֿרײַט געוואָרן.

דער נאָרוועגישער פּרעמיער־מיניסטער, פּראָפֿעסאָר קאָהט, האָט שאַרף פּראָטעסטירט וואָס ענגלישע שיפֿן האָבן פֿאַרגוואַלטיקט נאָרוועגישע נייטראַליטעט. טשיימבערלען האָט אין ענגלישן פּאַרלאַמענט פּראָטעסטירט קעגן דעם וואָס נאָרוועגיע האָט געעפֿנט די טעריטאָריאַלע וואַסערן פֿאַזע איר הונדערטער מײַלן לאַנגן ברעג פֿאַר דײַטשע מלחמה־שיפֿן און לאָזט פֿירן דורך זיי בריטישע מאַטראָסן צון אַ דײַטשן געפֿאַנגען־לאַגער.

אין נאָרוועגיע האָבן זיך אַלע מאָל געפֿונען אַ סך געסט פֿון דײַטשלאַנד. נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה, ווען דײַטשלאַנד איז געווען פֿאַראָרעמט און אויסגעהונגערט, האָבן גוטהאַרציקע נאָרוועגער געעפֿנט זייערע הײַזער פֿאַר טויזנטער דײַטשע קינדער און געגעבן זיי אַ וואַרעמע, זאַטע היים ביז זיי האָבן געקאָנט צוריק פֿאָרן קיין דײַטשלאַנד. די דעמאָלטיקע קינדער זענען דערווײַל אויפֿגעוואַקסן. זיי האָבן געקענט דאָס לשון און געהאַט נאָענטע וואָס האָבן זיי אַלע מאָל אויפֿגענומען מיט אָפֿענע אָרעמס. זיי פֿלעגן קומען ווי געשעפֿט־אַגענטן, ווי לערערס, אָדער כּתּם אויף אַ פֿרײַנדשאַפֿט־וויזיט צו די נאָרוועגער וואָס האָבן זיי געהאַלטן כּמעט ווי קרובֿים.

מיט־מאַרץ 1940 האָט דער האָלענדישער מיליטערישער אַטאַשע אין בערלין זיך דערוווּסט, אַז די דײַטשן פּלאַנען אַן אינוואַזיע אויף דענמאַרק און נאָרוועגיע. ער האָט די אינפֿאָרמאַציע איבערגעגעבן דעם דענישן ים־

פלאַט־אַטאַשע אין בערלין, קאַפּיטאַן קיאָלסען. די ידיעה איז גלייך איבערגעשיקט געוואָרן קיין קאָפּענהאַגן.

נישט געהערט פון דער היים, האָט דער דענישער אַמבאַסאַדאָר אין בערלין דעם פערטן אַפּריל געשיקט קיאָלסענען קיין קאָפּענהאַגן ער זאָל אייגנהענטיק איבערגעבן וועגן דעם געפּלאַנטן דײַטשן אָנגריף. דעם אַכטן אַפּריל האָבן די אַלײַירטע טאָרפּעדירט אַ דײַטש טרופּנשיף בײַ דעם דרום־ברעג פון נאָרוועגיע, צפון פון דענמאַרק. דעם זעלביקן טאָג האָט מען געזען אַ גרויסן דײַטשן ים־כּוח שווימען צפון־צו צווישן די דענישע אינדזלען, אונטער דער פּראָטעקציע פון די דענישע טעריטאָריאַלע וואַסערן. דער דענישער קעניג האָט דעם אָוונט געמיטלעך געשמועסט מיט זײַנע געסט בײַם טיש און דערנאָך געגאַנגען אין קעניגלעכן טעאַטער.

די נאָרוועגישע רעגירונג איז נאָך אין מאַרץ געוואָרנט געוואָרן דורך אירע פאָרשטייערס אין בערלין און אויך דורך דער שוועדישער רעגירונג, אַז דײַטשלאַנד קאָנצענטרירט מיליטער און מלחמה־שיפן אין צפון־ים און אין די באַלטישע פּאָרטן, קעגן איבער דענמאַרק און נאָרוועגיע. דעם פינעפטן אַפּריל זענען קיין אָסלאָ אָנגעקומען ידיעות פון באַגלייבטע קוואַלן אַז די דײַטשן וועלן אַ ליאַדע טאָג לאַנדן אויפן דרום־ברעג פון נאָרוועגיע. אָבער די רעגירונג איז געבליבן סקעפּטיש.

אין אָוונט פון דעם פינעפטן האָט דער דײַטשער אַמבאַסאַדאָר אין אָסלאָ פאַרבעטן צו זיך משפּיעדיקע נאָרוועגער, רעגירונג־מיטגלידער צווישן זיי, און האָט פאַר די געסט געוויזן אַ דאָקומענטאַרן־פילם וועגן דער מלחמה אין פּוילן. אויף דער לײַוונט האָט מען געזען די גאַנצע אַכזריות פון די שלאַכטן. בילדער פון דעם באָמבאַרדירטן וואַרשע האָבן געוויזן דעם גאַנצן גרויל פון אַ באַלאַגערטער שטאָט ווו גאַס נאָך גאַס ווערט אָפּגעווישט פון דער ערד. דער פילם האָט זיך פאַרענדיקט מיט אַ צושריפט: „דאָס האָבן די פּאָליאַקן צו פאַרדאַנקען זייערע פראַנצויזישע און ענגלישע פרײַנד".

דעם זיבעטן אַפּריל האָט מען שוין געזען דײַטשע מלחמה־שיפן לענג־אויס די ברעגעס פון נאָרוועגיע; עס זענען אויך אָנגעקומען באַריכטן אַז ענגלישע עראָפּלאַנען האָבן באַשאָסן דײַטשע מלחמה־שיפן אין צפון־ים, בײַם מויל פון סקאַגעראַק־אײַנגאַנג.

דעם אַכטן אַפּריל האָט די בריטישע אַדמיראַליטעט אינפאָרמירט די נאָרוועגישע לעגאַציע אין לאָנדאָן, אַז אַ גרויסער דײַטשער ים־כּוח דערנענטערט זיך צו נאַרוויק אין צפון־נאָרוועגיע. דעם זעלביקן טאָג

האָט די פּוילישע אונטערוואַסער־שיף אָזשעל געזונקען די דײַטשע טראַנספּאָרט־שיף ריאָ דע זשענייראָ נעבן דעם נאָרוועגישן ברעג בײַ לילעסאַנד. די דײַטשע זעלנער וואָס נאָרוועגישע פישערלײַט האָבן אַרויסגעצויגן פון וואַסער האָבן דערקלערט אַז זיי זענען געווען אויפן וועג קיין בערגען צו פאַרטיידיקן דעם פּאָרט קעגן די ענגלענדער.

רוסלאַנד האָט פאַרמאַכט די אויגן און נישט געשלאָסן אירע פּאָרטן פאַר דעם אָנגרײַפערס שיפן. דער רוסישער פּאָרט אויפן אַרקטישן ים מורמאַנסק האָט שוין לאַנג געדינט די דײַטשן און זייער פלאָט. פריִער איז עס פאַר די דײַטשן געווען נאָר אַן אומוועג אויסצומײַדן די ענגלישע בלאָקאַדע פון די ימען. איצטער, אין צוגרייטונג צו דער אינוואַזיע פון נאָרוועגיע, האָט די גרעסטע דײַטשע טאַנקשיף גענומען נאָפט אין מורמאַנסק, און דעם זעקסטן אַפּריל אָפּגעשווומען קיין נאַרוויק.

דאָס אַלץ איז געשען שוין נאָכן געצוווּנגענעם אַנשלוס פון עסטרײַך, נאָכן אַנעקסירן סודעטן־לאַנד, נאָכן צונעמען מעמעל און פאַרכאַפּן גאַנץ טשעכאָסלאָוואַקײַ, דאָס איז געווען שוין נאָכן בליצאָנגריף אויף פּוילן. די נאָרוועגישע רעגירונג האָט, נישט־געקוקט אויף אַלע וואָרענונגען וואָס זי האָט באַקומען, נישט מאָביליזירט איר אַרמיי, נישט באַזעצט אירע פּאָרטן און פעסטונגען מיט מיליטער, נישט בלאָקירט די לופטוועגן אויף אירע לופטפעלדער, אַז אַן אָנגרײַפער זאָל דאָרט נישט קענען לאַנדן זײַנע עראָפּלאַנען, און נישט מינירט די שמאָלע וואַסערוועגן צו אירע שטעט, אַפילו נישט צו איר הויפּטשטאָט אָסלאָ.

דער ערשטער לאָרד פון דער בריטישער אַדמיראַליטעט, סיר ווינסטאָן טשוירטשיל, האָט נאָך אין סוף סעפּטעמבער 1939 געפאָדערט מע זאָל פאַרלייגן מינעס אין די אַרײַנגענג צו די נאָרוועגישע וואַסערן און נישט דערלאָזן דער נאָרוועגישער פּאָרט נאַרוויק זאָל שפּײַזן די דײַטשע מלחמה־אינדוסטריע מיט שוועדיש רוי אײַזן. אָבער די אַלײִרטע האָבן זיך אָפּגעזאָגט פוגע צו זײַן נאָרוועגיעס נייטראַליטעט.

דעם נײַנצעטן פעברואַר איז די בריטישע אַדמיראַליטעט יאָ אויטאָריזירט געוואָרן צוצוגרייטן דאָס לייגן די מינעס, אָבער צען טעג שפּעטער איז די אויטאָריזאַציע צוריקגעצויגן געוואָרן. ענגלאַנד האָט דערווײַל זיך דערוווּסט אַז די דײַטשן קאָנצענטרירן אַ גרויסן ים־כּוח אין צפון־ים און אין באַלטיק, אָבער מע האָט געזאָגט אַ סברה אַז דאָס גרייט נאָר דײַטשלאַנד אַן ענטפער אין פאַל אַז ענגלאַנד זאָל אָנגרײַפן.

די פראַנצויזן וואָס זענען פריער געווען קעגן מינירן די נאָרוועגישע וואַסערן האָבן איצט שוין געפאָדערט עס צו טאָן, אָבער היות פראַנקרייך האָט פריער נישט דערלאָזט מע זאָל זייען שווימענדיקע מאַגנעטישע מינעס אין טייך רהיין, אויס מורא אַז די דייטשן וועלן זיך נוקם זיין מיט באָמבעס אויף פראַנצויזישע שטעט, האָט טשיימבערלען איצט גע־שטעלט אַ באַדינג: ענגלאַנד וועט אויספירן דאָס מינעווען נאָרוועגיע נאָר אויב פראַנקרייך וועט מסכּים זיין צו דער אַקציע אין רהיין. עס האָט גענומען ביז דעם אַכט און צוואַנציקסטן מאַרץ אַז דער העכסטער מילי־טערישער ראַט פון די אַליִרטע זאָל באַשטעטיקן דעם פּלאַן, און נאָך זעקס טעג ביז די ענגלישע רעגירונג האָט באַשלאָסן עס אויסצופירן אָן באַדינגען. עס איז שוין געווען דער אַכטער אַפּריל ווען פיר בריטישע צעשטערשיפן האָבן פאַרלייגט אַ מינענפעלד ביים מויל פון וועסט־פיאָרד וואָס פירט צו נאַרוויק.

דעם פינעפטן אַפּריל האָט דער ענגלישער פּרעמיער־מיניסטער טשיימ־בערלען געהאַלטן אַן אָפּטימיסטישע רעדע. ווען די מלחמה האָט אויס־געבראָכן, האָט ער געזאָגט, איז דייטשלאַנד געווען גרייט אָבער נישט די אַליִרטע. נאָך זיבן חדשים האָבן די אַליִרטע זיך געשטאַרקט אויף אַזוי פיל, אַז וואָס נאָר די ווייטערדיקע טעג זאָלן ברענגען זענען מיר גרייט דערצו. היטלער האָט געקאָנט אָנגרייפן ענגלאַנד ווען מיר זענען נאָך געווען שוואַך, איצטער האָט ער פאַרשפּעטיקט דעם אויטאָבוס.

דעם טאָג זענען די דייטשע אָנגריף־כּוחות שוין געווען אויפן וועג קיין נאָרוועגיע און דענמאַרק.

אין דער נאַכט פון דעם אַכטן אויפן נייַנטן אַפּריל זענען דייטשע מלחמה־שיפן צוגעשווומען צום אָסלאָ־פיאָרד און פאַר טאָג זענען זיי אָנגעקומען צום אָרט ווו עס זענען געווען קאָנצענטרירט די בונקערס מיט דער ברעג־אַרטילעריע.

די דייטשע אָנגריפשיפן האָבן זיך פאַרשטעלט פאַר ענגלישע שיפן; יעדע שיף האָט געהאַט צוגעגרייט אַ נאָמען פון אַן ענגלישער שיף. זיי האָבן געהאַט אינסטרוקציעס צו ענטפערן אין ענגליש אויב די נאָרוועגישע כּוחות זאָלן שיקן אַ מאָרס־שיפער.

צוואַנציק מינוט נאָך פיר פאַר טאָג האָט דער דייטשער מיניסטער אין קאָפּענהאַגן אויפגעוועקט דעם דענישן אויסערן־מיניסטער און אים איבערגעגעבן אַן אולטימאַטום אַז דענמאַרק זאָל תּיכּף אַקצעפּטירן די פּראָטעקציע פון דייטשן רייך. די דייטשן קומען נישט ווי שונאים נאָר

ווי פרײַנד מיט אַ העלפנדיקער האַנט כּדי צו דערמעגלעכן דענמאַרק זי זאָל זיך קאָנען פאַרטיידיקן קעגן אַן ענגליש־פראַנצויזישן אָנגריף. דײַטש־לאַנד גיט די פאַרזיכערונג אַז זי וועט נישט נוצן די באַזעצטע פּונקטן ווי באַזעס אין קאַמף קעגן ענגלאַנד. אין הסכּם מיט די לאַנגיאָריקע גוטע באַציִונגען צווישן די צוויי פעלקער, פּראָקלאַמירט די רײַכס־רעגירונג אַז דײַטשלאַנד וועט נישט אָננעמען קיין שום שריט, איצטער אָדער להבא, וואָס זאָל אָנרירן די אומאָפּהענגיקייט אָדער די טעריטאָריאַלע גאַנצקייט פון דעם באַזעצטן דענישן קעניגרײַך.

געגנוי אין דער זעלביקער צײַט האָט דער דײַטשער מיניסטער אין אָסלאָ אויפגעוועקט דעם אויסערן־מיניסטער פון נאָרוועגיע און אים אי־בערגעגעבן אַן אולטימאַטום מיט אַן ענלעכן אינהאַלט.

אויף אַ פּרעסע־קאָנפערענץ אין בערלין האָט ריבענטראָפּ דעקלאַ־רירט, אַז מיטן באַזעצן דענמאַרק און נאָרוועגיע האָט דײַטשלאַנד געראַ־טעוועט פון אומגליק אַ חשובֿן טייל פון אייראָפּע.

די דײַטשע רעגירונג האָט זיך פאַררופן אויף לאַנגיאָריקער פרײַנד־שאַפט און געהאַנדלט ווי אַ שׂונא אויף לעבן און טויט. די נאָרוועגיער זענען געוואָרן נאָך מער שאָקירט ווען עס האָט זיך אַרויסגעוויזן אַז די אַמאָליקע קינדערגעסט, די אינטימע פרײַנד, כּמעט קרובֿים, זענען געווען שפּיאָנען, און קומען איצט צוריק צו הערשן איבער זייערע פרײַערדיקע גאַסטגעבערס.

דער נאָרוועגישער פלאָט האָט געשטעלט אַ העלדישן ווידערשטאַנד. עטלעכע דײַטשע שיפן זענען צעשטערט געוואָרן, די אַנדערע זענען גע־צווונגען געוואָרן זיך צוריקצוציִען. אָבער די ברעגעס זענען נישט געווען גענוג באַוואַכט און די דײַטשן איז געראָטן אַרויסצוזעצן מיליטער אויף דער יבשה. אויך די פליפעלדער זענען נישט געווען באַוואַכט און די אָנגרײַפערס האָבן נישט אָנגעטראָפן קיין שום שטערונגען צו לאַנדן עראָפּ־לאַנען מיט מיליטער און געווער. דער נאָרוועגישער פלאָט האָט געוווּנען די ערשטע ים־שלאַכט; אָסלאָ איז פאַרשפּילט געוואָרן דורך נאַכלעסיקייט אויף דער יבשה.

ווען ענגלישע שיפן האָבן פאַרלייגט מינענפעלדער בײַם אַרײַנפאָר צו וועסט־פיאָרד זענען דײַטשע מלחמה־שיפן שוין געווען אין דעם פיאָרד. זיי זענען אָנגעקומען אַהין אַ וואָך פריִער ווי מכּלומרשע ליידיקע

משׂא־שיפן אויפצונעמען אין נאַרוויק רוי אײַזן. די „לײדיקע״ שיפן זענען געווען פול מיט מלחמה־מאַטעריאַלן צוצוגרייטן אויף דעם וואָס דאַרף קומען.

דעם נײַנטן אַפּריל איז אין נאַרוויק געפאַלן אַ געדיכטער שניי. די נאָרוועגער האָבן געזען אַז צעשטערערס דערנענטערן זיך, אָבער איבער דער טונקלקייט פון פאַרטאָג און דורך דעם שניי, האָבן זיי געזען נאָר די קאָנטורן און נישט געוווּסט צי זיי זענען נישט פון דעם אייגענעם פלאָט. נאָך איידער די נאָרוועגער האָבן זיך אָריענטירט וואָס עס קומט פאָר, האָט זיך דערנענטערט אַ מאָטאָרשיפל מיט אַ דײַטשן אָפיציר. דער אָפיציר האָט געפאָדערט די נאָרוועגישע שיפן אין פּאָרט זאָלן זיך אונטערגעבן. ווען די נאָרוועגער האָבן אָפּגעזאָגט זיך אונטערצוגעבן האָט זיך אַנטוויקלט אַ קורצער קאַמף, און אַלע נאָרוועגישע מלחמה־שיפן אין נאַרוויקער פּאָרט זענען געזונקען געוואָרן דורך דײַטשע טאָרפּעדעס.

זיבן חדשים האָבן די אַלײִרטע דיסקוטירט וועגן דער וויכטיקייט פון נאַרוויקער פּאָרט, אַז דאָס וואָס דער פּאָרט איז אָפן פאַר די דײַטשן קאָן האָבן אַ השפּעה אויפן אויסגאַנג פון דער מלחמה. אָבער ביז עס איז געקומען צון אַ הסכּם עפּעס צו טאָן וועגן דעם איז נאַרוויק שוין געווען אין דײַטשע הענט. אין פאַרלויף פון אַכט און פערציק שעה האָבן די דײַטשן פאַרכאַפּט אַלע וויכטיקסטע פּאָרטן אין נאָרוועגיע.

דער ענגלישער לופטפלאָט און דער ים־פלאָט האָבן באַלד אַטאַקירט די דײַטשן אין נאַרוויק און צעשטערט נײַן טראַנספּאָרט־שיפן. דעם צענטן פאַרטאָג האָבן פינעף בריטישע צעשטערערס ווידער אָנגעגריפן די דײַטשע מלחמה־שיפן אין נאַרוויק און צעשטערט אַ סך פון זיי. ווען די ענגלענדער האָבן זיך צוריקגעצויגן צוצוגרייטן אַ נײַעם אָנגריף האָבן זיי באַגעגנט דרײַ שיפן פון שונא. די דײַטשע כּוחות זענען באַלד געשטאַרקט געוואָרן מיט נאָך דרײַ צעשטערערס וואָס האָבן זיך געהאַט באַהאַלטן אין נאָענטן באַלאַנגען־פיאָרד. די ענגלישע שיף האַרדי איז געזונקען געוואָרן און אויף איר איז געפאַלן דער קאָמענדאַנט פון דער גאַנצער אָפּעראַציע, וואָרבורטאָן לי. צוויי טעג שפּעטער האָט אַן ענגלישער כּוח אָנגעגריפן נאַרוויק פון דער לופט און געטראָפן פיר דײַטשע צעשטערערס. צו מאָרגנס איז ווידער אַ גרעסערער ענגלישער ים־כּוח אַוועק קיין נאַרוויק. אויפן וועג האָבן זיי אָנגעטראָפן אַ דײַטשן צעשטערער און אים געזונקען. ווען זיי זענען שוין געווען נאָר צוועלעף מײַל פון נאָרוויק זענען זיי אַקעגנגעקומען פינעף דײַטשע צעשטערערס. נאָך אַ קורצן קאַמף, ווו די ענגלענדער האָבן געהאַט די איבערמאַכט, האָבן די דײַטשן פּראָבירט אַנטלויפן

אין פאַרשידענע ריכטונגען; די ענגלענדער האָבן זיי נאָכגעיאָגט און צעשטערט. ערשט נאָכן זינקען אַלע פינעף דײַטשע שיפן זענען די ענ־גלענדער אַוועק קיין נאַרוויק. זיי האָבן דאָרט געפונען אַכט דײַטשע צעש־טערערס וואָס זענען ניצול געוואָרן פון די פריערדיקע אַטאַקעס. נאָך אַ קורצן קאַמף זענען אַלע דײַטשע צעשטערערס געזונקען געוואָרן. נאָר צוויי ענגלישע שיפן זענען געבליבן אין נאַרוויק צו האַלטן שמירה; דער הויפּט־כּוח האָט זיך צוריקגעצויגן און געוואַרט אויף אַ לאַנדונג־עקספּע־דיציע אַרויסצוזעצן ענגלענדער אויף דער יבשה און פאַרטרײַבן די דײַטשן.

לאָרד קאָרק, דער קאָמאַנדיר פון די ים־כּוחות וואָס זענען געשיקט געוואָרן צו באַשיצן די לאַנדונג האָט געפאָדערט דאָס זאָל פאַרקומען תּיכּף, כּל־זמן דער באַגרענעצטער דײַטשער כּוח אין נאַרוויק איז נאָך אָפּגעשניטן פון די דײַטשע הויפּט־כּוחות. אָבער דער קאָמאַנדיר פון די לאַנדונג־כּוחות, גענעראַל מאַקאַזי, האָט זיך אָקעגנגעשטעלט, זײַנע כּוחות זענען נישט צוגעגרייט צו קעמפן אין טיפע שנייען. פון לאָנדאָן זענען געקומען אינסטרוקציעס אַז אַ שנעלע אַקציע ווערט רעקאָמענדירט, אָבער גענעראַל מאַקאַזי האָט באַשלאָסן צו וואַרטן ביז דער שניי וועט צעגיין. פון לאָנדאָן איז געשיקט געוואָרן טעלעגראַמע נאָך טעלעגראַמע וועגן דער וויכטיקייט תּיכּף אײַנצונעמען נאַרוויק און טראָנדהײַם. גענע־ראַל מאַקאַזי האָט געוואַרט.

עס איז געבוירן געוואָרן אַ פּלאַן צו קאָנצענטרירן זיך קודם־כּל אויף טראָנדהײַם. דאָס צונעמען טראָנדהײַם בײַ די דײַטשן וועט אָפּשנײַדן פאַר זיי דעם וועג צום צפון און נאַרוויק וועט ווײַטער בלײַבן אָפּגעשניטן פון הויפּט־כּוח. גענויע פּלענער זענען צוגעגרייט געוואָרן, בריטישע פאַרפּאָסטנס האָבן שוין געהאַט פאַרכאַפּט נאַמסאָס, צפון פון טראָנדהײַם, און אַנדאַלסנעס פון דרום. דערנאָך האָט באַדאַרפט קומען אַן אָנגריף פון די ים־כּוחות דירעקט אויף טראָנדהײַם. ווען אַלץ איז שוין געווען גרייט און די הויפּטן פון בריטישן גענעראַל־שטאַב זענען זיך צונויפ־געקומען אויסצואַרבעטן די לעצטע באַפעלן, איז אַרויסגערוקט געוואָרן אַ מיינונג נישט צו ריזיקירן דעם פלאָט אין אַ דירעקטן אָנגריף. אַלע וואָס זענען פריער געווען פאַר, זענען איצט געווען קעגן אַזאַן אַקציע. מע האָט אַרויסגערוקט אַ געדאַנק אַז די כּוחות פון נאַמסאָס זאָלן גיין אין דער ריכטונג פון דרום, און די כּוחות אין אַנדאַלסנעס — אין דער ריכטונג פון צפון, ביז זיי וועלן זיך צונויפקומען און שאַפן אַ פינצעט אײַנצוקלעמען דעם שונא. נײַע פּלענער האָבן געפירט צוריק צו נאַרוויק, אָבער די דײַטשן האָבן דערווײַל מאָביליזירט אַלע מיליטערלײַט וואָס

האָבן זיך געראַטעוועט פון זייערע גענוקענע שיפן. מיט זיי האָבן די דײַטשן אין נאַרוויק דערווײַל פאַרשטאַרקט זייערע פּאָזיציעס, און די טיפע נאַרוויקער שנייען האָבן זיך ניט געאײַלט צעשמאָלצן צו ווערן.

לאָנדאָן האָט געוואָלט אַקציע און דערהויבן דעם מער אַגרעסיוון לאָרד קאָרק צו ווערן דער הויפּט־קאָמאַנדיר איבער אַלע כּוחות אַרום נאַרוויק. פאַר דער זיכערקייט פון אַן עווענטועלן אָנגריף האָט ער געדאַרפט שיקן אויסשפּיר־עראָפּלאַנען איבער נאַרוויק, פאַר דער זי־כערקייט פון די אויסשפּיר־עראָפּלאַנען האָט ער די אַקציע געוואָלט דעקן דורך באָמבאַרדירן נאַרוויק פון ים.

גענעראַל מאַקאַזי האָט זיך ווידער אַקעגנגעשטעלט. „נישטאָ קיין איין אָפיציר אָדער סאָלדאַט אונטער מײַן קאָמאַנדע", האָט ער באַטאָנט, „וואָס וועט זיך ניט שעמען און פילן זיך שולדיק פאַר זײַן לאַנד און פאַר זיך אַליין אויב טויזנטער נאָרוועגער אין נאַרוויק וועלן זײַן אויסגעשטעלט צום אַזאַ באָמבאַרדירונג".

די דעציזיע איז איבערגעגעבן געוואָרן צו דעם הויפּט־פּאַרטיידיק־קאָמיטעט אין לאָנדאָן. לאָנדאָן האָט געענטפערט אַז אויב לאָרד קאָרק פילט פון דעסט וועגן אַז מע דאַרף אַדורכפירן די באָמבאַרדירונג פון נאַרוויק זאָל מען עס טאָן. אָבער זעקס שעה פאַר דער באָמבאַרדירונג זאָל מען אַראָפּוואַרפן פליבלעטלעך און וואָרענען די ציווילע באַפעלקע־רונג זי זאָל אַרויס פון שטאָט. מע זאָל וואָרענען דעם דײַטשן קאָמענ־דאַנט אַז מע וועט אים האַלטן אין אחריות פאַר דער עוואַקואַציע פון ציווילע.

דער הויפּט־מלחמה־ראַט פון די אַלײַרטע האָט זיך געטראָפן אין פּאַריז. טשערטשיל האָט אָפּגעגעבן אַ באַריכט ווי ניסט־געהויבן עס איז די פּאָזיציע פון די אַלײַרטע אין נאָרוועגיע. דער פראַנצויזישער פּרעמיער רעינאָ האָט געמאַכט אַ חשבון ווי עס זעט אויס בכלל דער פאַרגלײַך פון די כּוחות. אין דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט דײַטש־לאַנד געהאַט צוויי הונדערט און זיבן דיוויזיעס אויפן מערב. פראַנקרײַך האָט געהאַט הונדערט און צען, ענגלאַנד דרײַ און זעכציק, און ווען די אַמעריקאַנער זענען צוגעקומען האָט מען זיך אויסגעגלײַכט. הײַנט קאָנען די דײַטשן ברענגען גאַנצע דרײַ הונדערט דיוויזיעס. ענגלאַנד וועט ערשט בײַם סוף יאָר האָבן נישט מער ווי צוואַנציק. חוץ דעם געוואַלטיקן איבערוואָג אין זעלנער האָט אויך דער שונא אַ ריזיקע איבערוואָג אין עראָפּלאַנען, אַרטילעריע און אַמוניציע־רעזערוון.

טשערטשיל איז געקומען צון אַ שטיקל חשבון־הנפש. ווען דײַטש מיליטער האָט אין 1936 באַזעצט דאָס רהיין־געביט וואָלט גענוג געווען אַ פּאָליציי־אַקציע זיי אַרויסצוטרײַבן. אין דער צײַט פון מינכענער אָפּמאַך האָט היטלער געקאָנט דיספּאָנירן מיט אַ מאַקסימום פון דרײַצן דיוויזיעס. נאָכן אָנגריף אויף פּוילן, ווען ענגלאַנד האָט דערקלערט דײַטשלאַנד מלחמה, און פּוילן האָט נאָך געשטעלט אַ ווידערשטאַנד האָט דײַטשלאַנד געהאַט אין מערב צוויי און פערציק דיוויזיעס. היטלער האָט געבראָכן אַלע זײַנע צוזאָגן און אָפּמאַכן, און דער מערב האָט זיך נישט דערוועגט צו קיין עפעקטיווע שריט ווען דער שונא איז נאָך געווען שוואַכער.

די בריטישע כּוחות וואָס האָבן געלאַנדעט אין נאַמסאָס האָבן אַוואַנ־סירט צו דרום, לויטן פּלאַן אָנצוגרײַפן טראָנדהײַם פון דער זײַט, ווען די ים־כּוחות וועלן אָנגרײַפן פון פיאָרד. זיי זענען נישט אינפאָרמירט געוואָרן אַז דער דירעקטער אָנגריף פון די ים־כּוחות איז אָפּגערופן געוואָרן און אַ בריגאַדע האָט אַוואַנסירט ביז פופציק מײַל פון ציל. די דײַטשן האָבן אָנגעגריפן מיט אַ גרעסערן כּוח; די בריטישע כּוחות האָבן זיך צעטיילט און צוריקגעצויגן זיך דורך פאַרשידענע וועגן. די שנייען האָבן זיך שוין געהאַט אָנגעהויבן שמעלצן און געמאַכט דעם וועג נאָך שווערער. זיי זענען צוריקגעקומען קיין נאַמסאָס דערשעפּט און געפונען אַ באַפעל אין גאַנצן צו עוואַקוירן די באַזע.

דער דײַטשער לופטפלאָט האָט געפונען די עוואַקוירטע ווען זיי זענען שוין געווען אין מיטן ים און געמאַכט איין אַטאַקע נאָך דער אַנדערער. אַן ענגלישע טראָפּנשיף מיט דעם היגטער־חייל, און אַ פראַנצע־זישע צעשטערשיף זענען געזונקען געוואָרן.

נישט קיין בעסערער גורל האָט דערוואַרט די בריטישע כּוחות אין אַנדאַלסנעס. אין נאַרוויק האָבן זעקס טויזנט דײַטשן, אַ סך פון זיי מאַטראָסן געראַטעוועטע פון די געזונקענע שיפן, צוריקגעהאַלטן אַ כּוח פון צוואַנציק טויזנט אַלײַירטע סאָלדאַטן. אין דער ערשטער וואָך פון מײַ האָבן די אַלײַירטע זיך געקאָנט באַווײַזן נאָר מיט „אײַנגעגעבענע" עוואַקואַציעס...

אין פראַנקרײַך האָבן די קאָמוניסטן געלויבט דעם מאָלאָטאָוו־ריבענטראָפּ־אָפּמאַך און פאַראורטיילט די מלחמה ווי אַן אימפּעריאַליסטישע אַוואַנטורע. זיי האָבן סאַבאָטירט די אַרבעט אין די פאַבריקן פון מלחמה־מאַטעריאַלן און אונטערגעגראָבן בײַם מיליטער דעם חשק צו קעמפן. אין

ענגלאַנד זענען די קאָמוניסטן געווען שוואַך, אָבער די גאַנצע אָפּאָזיציע האָט געגראָבן אונטער דער רעגירונג. נישט געווען קיין ספּעציעלער אָנשטרענג, נישט אין דער אַדמיניסטראַציע פון לאַנד און נישט אין דער מלחמה־אינדוסטריע.

ווען נאַרוויק איז סוף־כּל־סוף גענומען געוואָרן דעם 28סטן מײַ, איז שוין געווען קלאָר אַז די אַליִירטע נעמען די שטאָט נאָר כּדי צו צעשטערן די פּאָרט־אײַנריכטונגען און וועלן נאָך דעם זיך צוריקציִען. דער מערב־פראָנט האָט זיך געבראָכן אונטער דעם שווערן דײַטשן אָנגריף און מע האָט געמוזט דאָרט קאָנצענטרירן אַלע כּוחות. דעם אַכטן יוני זענען אַלע פיר־און־צוואַנציק טויזנט זעלנער שוין געווען אויפן ים, אויפן וועג צוריק.

ב.

דער הויפּט פון שטאַב פון דעם אָנגריף אויף דענעמאַרק, גענעראַל קורט הײַמער, איז אָנגעקומען קיין קאָפּענהאַגן מיט דער באַן, אין ציווילע קליידער דעם זיבעטן אַפּריל, צוויי טעג פאַר דעם אָנגריף — אַזוי זיכער איז דײַטשלאַנד געווען אַז עס וועט נישט זײַן קיין ווידערשטאַנד. אײַנ־צונעמען גאַנץ דענעמאַרק איז באַשטימט געוואָרן נאָר איין באַטאַליע, און אויך דער קאָמאַנדיר פון דער באַטאַליע איז געקומען אין ציווילע קליי־דער קיין קאָפּענהאַגן עטלעכע טעג פאַר דער אַקציע.

פאַר טאָג, דעם נײַנטן אַפּריל, איז די טראָפּנשיף דאַנציק, אָן שטע־רונגען און אָן אַ שאָס פון דענישן פלאָט, אַרײַנגעפאָרן אין פּאָרט וואָס איז גאַנץ נאָענט פון קעניגלעכן פּאַלאַץ אין קאָפּענהאַגן.

עס האָבן זיך יאָ געהערט עטלעכע שאָסן ווען דער דענישער אויסערן־מיניסטער האָט שוין געלייענט דעם אולטימאַטום פון די דײַטשן, און נאָך עטלעכע שאָסן ווען דער קעניג איז שוין געזעסן מיט זײַנע מיניסטאָרן און זיך באַראָטן וואָס צו טאָן.

נאָר איין גענעראַל איז געווען פאַר שטעלן אַ ווידערשטאַנד; די רע־גירונג איז געווען קעגן. דער דײַטשער גענעראַל הײַמער האָט געהאַלטן אַז די באַראָטונג אין קעניגלעכן פּאַלאַץ געדויערט צו לאַנג, האָט ער טעלעפאָנירט קיין דײַטשלאַנד זיי זאָלן אַרויסשיקן באָמבערס איבער קאָפּענהאַגן אָנצושרעקן די דענער. דאָס דענישע מיליטער האָט אַפילו

נישט איבערגעריסן די טעלעפאָן־פאַרבינדונג מיט דײַטשלאַנד און נישט געשטערט הײַמערס קאָמוניקירן זיך מיט בערלין.

האַלב נײַן אין דער פרי׳ האָט דער דײַטשער מיניסטער אין קאָפּענ־האַגן שוין טעלעגראַפירט ריבענטראָפּן אַז די דענער האָבן נאָכגעגעבן אַלע דײַטשע פאָדערונגען.

נאָך שנעלער איז געקומען דער ענטפער פון דער נאָרוועגישער רע־גירונג, אָבער עס איז געווען אַן אַנדער מין ענטפער. אַנדערטהאַלבן שעה נאָך דעם ווי דער דײַטשער מיניסטער אין אָסלאָ, קורט בראַוער, האָט איבערגעגעבן דעם אולטימאַטום צו דער נאָרוועגישער רעגירונג, האָט ער שוין טעלעגראַפירט ריבענטראָפּן אַז די נאָרוועגער ווילן זיך נישט אונטערגעבן, אַז זיי גרייטן אַ ווידערשטאַנד.

ריבענטראָפּ האָט באַפוילן זײַן פאַרטרעטער זאָל נאָך אַ מאָל פּראָבירן איבערצײַגן די נאָרוועגער אַז זייער ווידערשטאַנד איז אָן אַ זין און אָן שום מעגלעכקייט עפּעס צו דערגרייכן. אָבער בראַוער האָט שוין נישט געהאַט צו וועמען צו רעדן — דער קעניג, די רעגירונג און די מיטגלידער פון פאַרלאַמענט האָבן שוין געהאַט פאַרלאָזט אָסלאָ. אַ ספּעציעלער צוג האָט זיי געפירט קיין האַמער, אַכציק מײַל צפון פון דער הויפּטשטאָט.

דעם זעלביקן נאָך מיטאָג איז דער סטאָרטינג, דער נאָרוועגישער פּאַר־לאַמענט זיך צוזאַמענגעקומען אין האַמער. דער דײַטשער אַמבאַסאַדאָר, ד״ר בראַוער, האָט פאַרלאַנגט אַן אודיענץ מיטן קעניג און דערווײַל האָט דער דײַטשער לופט־אַטאַשע, קאַפּיטאַן ספּילער, גענומען צוויי קאָמ־פּאַניעס פּאַראַשוטיסטן און איז אַוועק מיט זיי קיין האַמער צו פאַנגען דעם קעניג, די רעגירונג, און די פּאַרלאַמענט־מיטגלידער.

היות דאָס נאָרוועגישע לאַנד־מיליטער האָט נישט געגעבן אַפילו קיין איין שאָס ווען די דײַטשן האָבן באַזעצט אָסלאָ, זענען די דײַטשן געפאָרן קיין האַמער מיט אַ סך האַפּערדיקייט. אָבער עס האָט זיך אַרויס־געוויזן אַז דער נאָרוועגישער קאָלאָנעל רוזש, וואָס האָט באַגלייט דעם קעניג, האָט פאָרויסגעזען וואָס עס קאָן געשען. ער האָט בלאָקירט דעם צוטריט צו האַמער און צוגעגרייט אַ פאַרטיידיקונג. די אויטאָבוסן מיט די דײַטשע פּאַראַשוטיסטן זענען אָפּגעשטעלט געוואָרן. עס האָט אויס־געבראָכן אַ שלאַכט, און דער דײַטשער קאַפּיטאַן ספּילער איז באַלד שווער פאַרוונדיקט געוואָרן. נאָכן לײַדן גרויסע היזקות זענען די דײַטשן אַנטלאָפן צוריק קיין אָסלאָ.

צו מאָרגנס האָט ד״ר בראַוער אַליין זיך אַרויסגעלאָזט זען דעם קעניג. אין אָסלאָ האָט דערווײַל אַ נאָרוועגישער פאַררעטער, מאַיאָר

ווידקון קוויזלינג, פאַרכאַפּט די ראַדיאָ־סטאַציע און זיך פּראָקלאַמירט ווי דער הויפּט פון אַ נייַער נאָרוועגישער רעגירונג. ער האָט גערופן אַלע נאָרוועגער אָפּצושטעלן דעם ווידערשטאַנד און קאָאָפּערירן מיט די דייַטשן.

קווילזינגס אַקציע האָט, לויט די דייַטשע פּלענער, געזאָלט אָפּשוואַכן דעם ווידערשטאַנד פון דער באַפעלקערונג און געדאַרפט האָבן אַ פּסי־כאָלאָגישע ווירקונג אויפן קעניג און רעגירונג. עס האָט זיי באַדאַרפט באַווייַזן אַז זיי מוזן זיך אייַלן נאָכצוגעבן איידער אַנדערע נאָרוועגער נעמען אַרויס די לייצעס פון זייערע הענט. קוויזלינגס פאַרראַט האָט אָבער געהאַט אַ פאַרקערטע ווירקונג, עס האָט געוואָרפן אַ נייַ ליכט אויף די שיינע ריידעלעך פון די דיפּלאָמאַטישע שליחים. דער ווידער־שטאַנד איז געוואָרן מער פאַרביסן.

ד״ר בראַוער האָט פאַרלאַנגט צו זען דעם קעניג אויג אויף אויג; צו דעם האָט דער קעניג נישט מסכּים געווען. אָבער דער קעניג האָט אים אויפגענומען אין עלווערום, נעבן דער שוועדישער גרענעץ. דער פּרעמיער און אויסערן־מיניסטער, ד״ר האַלדוואַן קאָהט, איז געווען דערבייַ.

דער דייַטשער פאָרשטייער האָט גערעדט זיסע רייד וועגן דעם רעספּעקט וואָס דייַטשלאַנד האָט פאַר דער מאָנאַרכיע, וועגן דער פרייַנד־שאַפט צווישן זייַן פאָלק און די נאָרוועגער. ער האָט אויך געסטראַשעט און געשילדערט וויפל דאָס לאַנד און דאָס פאָלק וועלן לייַדן אויב דער קעניג וועט נישט אָננעמען דייַטשלאַנדס פאָדערונג און באַשטעטיקן דעם נייַעם פּרעמיער־מיניסטער ווידקון קוויזלינג און זייַן רעגירונג.

דעם קעניגס ענטפער איז געווען אַז לויט דער נאָרוועגישער קאָנסטי־טוציע קאָנען אַזעלכע דעציזיעס געמאַכט ווערן נאָר דורך דעם לעגאַל אויסגעוויילטן פּאַרלאַמענט און דער לעגאַלער רעגירונג. דער קעניג מאַכט נישט קיין פּאָליטישע דעציזיעס. ד״ר קאָהט האָט צוגעזאָגט בראַוערן צו ברענגען זייַנע פּירלייגן צום סטאָרטינג.

ווען דער סטאָרטינג איז זיך צונויפגעקומען האָט דער קעניג גע־זאָגט די פאַרזאַמלטע אַז די דייַטשע פאָדערונגען זענען אין קאָנפליקט מיט דעם וואָס ער, ווי קעניג, איז מחויב צו טאָן. אויב זיי וועלן, אין אָנבליק פון די גרויסע סכּנות פאַר נאָרוועגיש האָב־און־לעבנס, באַשליסן אָנצו־נעמען די דייַטשע פאָדערונגען, וועט ער זייַן געצוווּנגען צו אַבדיקירן.

דער ענטפער פון סטאָרטינג איז געווען: „מיר וועלן נישט אָננעמען

קיין רעגירונג אָנגעפירט דורכן מאַיאָר קוויזלינג; דער ווידערשטאַנד וועט אָנהאַלטן אַזוי לאַנג ווי עס וועלן אונדז סטײַען כּוחות".

קוויזלינג האָט געשיקט אַ שליח צום קעניג און אים געבעטן צוריק־קומען קיין אָסלאָ. אויף אינסטרוקציעס פון בערלין האָט ד"ר בראַוער זיך ווידער אַ מאָל געוואָנדן צום קעניג וועגן אַ צוזאַמענטרעף. די אינסטרוקציעס צום ד"ר בראַוער זענען געווען ער זאָל ברענגען דעם קעניג אויף אַ צוזאַמענטרעף ערגעץ צווישן עלווערום און אָסלאָ, און ער זאָל איבּ־פאָרמירן דעם קאָמענדאַנט פון די אינוואַזיע־כּוחות, גענעראַל פאַלקענ־האָרסט, וועגן אַלע פּרטים... אויף דעם איז געקומען אַן ענטפער פון ד"ר קאָהט אַז בראַוער זאָל אַלע זײַנע ווענדונגען אַדרעסירן צון אים.

אַז עס איז זיי נישט געראָטן אַרײַנצונאַרן און פאַנגען דעם קעניג, האָבן די דײַטשן אַרויסגעשיקט די לופטוואַפע צו באָמבאַרדירן נירבערג־סאַנד, ווו דער קעניג מיט זײַן רעגירונג האָבן זיך איצט געפונען. אַ האָגל פון אויפרײַס־באָמבעס און צינדבאָמבעס האָבן אַלץ חרוב געמאַכט. די עראָפּלאַנען האָבן זיך אַראָפּגעלאָזט נידעריק און באַשאָסן מיט מאַשינ־ביקסן די וואָס האָבן פּראָבירט אַרויסלויפן פון די חורבות.

די דײַטשן זענען געווען זיכער אַז עס איז נישט געבליבן קיין לעבע־דיקער נפש. אָבער ווי נאָר מע האָט געהערט דעם רויש פון אָנקומענדיקע עראָפּלאַנען זענען אַלע אַרויס פון די הײַזער און זיך באַהאַלטן צווישן דיביימער פון נאָענטן וואַלד. ביז איבער די קני אין טיפן שניי זענען זיי געשטאַנען און איבערגעוואַרט ביז די עראָפּלאַנען זענען אַוועק.

נירבערגסאַנד איז געווען אָפּגעווישט פון דער ערד. דער נאָענטסטער וועג צו ראַטירונג איז געווען די שוועדישע גרענעץ וואָס מע האָט געקאָנט דערגרייכן צו פוס. אָבער להיפּוך צו דער האַנדלונג פון זײַן ברודער, דעם דענישן קעניג, האָט דער נאָרוועגישער קעניג באַשלאָסן אַריבערצוטראָגן זיך צו די בערג און וועלדער ווײַטער אין צפון, און מאָביליזירן צו ווײַטערדיקן ווידערשטאַנד. דער קעניג און זײַן רעגירונג זענען אַוועק צום צפון־מערב־ברעג.

קוויזלינג האָט נישט באַוויזן משפּיע צו זײַן דעם קעניג, ער האָט אויך גאָר נישט אויסגעפירט בײַם פאָלק. חוץ דעם אַלטיטשקן שרײַבער, קנוט האַמסון, האָבן די נאָרוועגער נישט געוואָלט האָבן קיין מגע־ומשׂא מיט קוויזלינגען. ווען די דײַטשן האָבן אײַנגעזען אַז ער קאָן פאַר זיי גאָר נישט אויפטאָן האָבן זיי אים אַראָפּגעזעצט פון זײַן גדולה.

ווען די ענגלענדער האָבן דעם אַכטן יוני עוואַקויִרט זייערע כּוחות פון נאָרוועגיע, האָט די קרײַצערשיף דעוואָנשײַר אַרויפגענומען דעם קעניג מיט זײַן רעגירונג און זיי בשלום געבראַכט קיין לאָנדאָן.

דער נאָרוועגישער ים־פלאָט איז צעשטערט געוואָרן, דאָס לאַנד איז באַזעצט געוואָרן דורך דעם שונא, אָבער דאָס פאָלק האָט זיך נישט אונטערגעגעבן.

אין וואַרשע האָט מען נאָך אַלץ געפּילפּולט זיך אין טעאָריעס אַז ענגלאַנד האָט דאָך עפּעס דערגרייכט מיט דער נאָרוועגישער קאַמפּאַניע. עס האָט זיך שפּעטער אַרויסגעוויזן אַז דער יִידישער אָפּטימיזם איז נישט געווען אין גאַנצן אָן יסוד. נישט־געקוקט אויף די מפּלות אין סקאַנדי־נאַוויע איז ענגלאַנד נאָך אַלץ געבליבן די הערשערין איבער די ימען. די דײַטשע אַבדות אין שיפן זענען געווען אַ סך גרעסער און באַגרענעצט זייערע ווײַטערדיקע מעגלעכקייטן פון אַקציע. עס איז אַ סברא אַז טאַקע די אַבדות האָבן גורם געווען היטלער זאָל זיך נישט דערוועגן שיקן זײַנע שיפן אַריבער דעם לאַמאַנשקאַנאַל און פּראָבירן מאַכן אַן איני־וואַזיע אויף די בריטישע אינדזלען, אַפילו נאָך דעם ווי ער האָט באַהערשט די אַטלאַנטיק־ברעגעס פון אַרקטישן ים ביז דעם ביסקעי־אײַנגאָס בײַ דער גרענעץ פון שפּאַניע. אויב אַזוי, איז דער דורכפאַל פון ענגלאַנד אין נאָרוועגיע נישט געווען אַזאַ דורכפאַל ווי מע האָט לכתחילה געמיינט...

קאַפּיטל פופצן

שווער צו זיין אַ גויע

א.

שפּרינצע האָט נישט געהאַט קיין געזונט־פּראָבלעמען, נישט אין די ערשטע און נישט אין די לעצטע חדשים פון איר שוואַנגערן, אָבער עס איז איר שווער געווען אין איר עלנט. זי האָט געהאַט דאָס נפשל אונטער איר האַרץ און דאָך איז איר דאָ געווען שווערער אַפילו ווי בעת אירע ערשטע צײַטן אין דאַנציק, ווען זי האָט לגמרי קיינעם נישט געהאַט. זי האָט געהאַט אָפּגעשפּאָרט געגנוג אַז זי זאָל נישט דאַרפן אַרבעטן אין

די הויכע חדשים; זי איז פון דעסט וועגן געלאָפן צו דער אַרבעט כּדי צו אַנטלויפן פון איר שטוב און פון איר בעטל וואָס איז כּסדר געווען נאַס פון אירע טרערן.

דעמאָלט ווען זי איז געהאַט אַנטלאָפן פון דער היים קיין דאַנציק איז זי געווען אַזוי יונג און אַזוי נאַיִוו. זי איז, ווי מע זאָגט עס, אַוועק פון הינטער דער מאַמעס פאַרטעך צון אַ גרויסער פרעמדער וועלט. דאָך איז איר דעמאָלט נישט געווען אַזוי שלעכט. זי איז געווען שטאָלץ מיט אירע דערגרייכונגען. אין פאַרלויף פון טעג געפונען אַרבעט, אין עטלעכע וואָכן געוואָרן אַ ספּעציאַליסטקע אין איר פאַך און פון אַן אָפּגעריסן גורוויטשער מיידעלע געוואָרן אַן עלעגאַנטע דאַנציקער דאַמע. דעמאָלט האָט זי שנעל געפונען פרײַנד; הײַנט מײַדט זי אויס צו ווערן נאָענט מיט עמעצן. יעדער האָט אַזוי פיל פּראַגעס, און זי איז נישט גרייט צו ענטפערן. זי האָט אַליין אויסגעקליבן אַזוי צו לעבן, וואָלט זי דאָך באַדאַרפט זײַן צופרידן, אָבער די טרערן גיסן זיך פון די אויגן ווי פון אַ צעבראָכענער רינווע, אַפילו בײַ דער אַרבעט קאָן זי נישט אײַנהאַלטן די טרערן.

פון אַלע אירע באַמיִונגען זיך צו פאַרבינדן מיט יואלן אין אַמעריקע, איז גאָרנישט אַרויסגעקומען. עס איז איר אויך נישט געראָטן זיך צו דערוויסן וווּהין טאַטע־מאַמע זענען געשיקט געוואָרן נאָך דעם ווי מ'האָט די ייִדן אַרויסגעטריבן פון גורוויטש. נאָר וועגן איר ברודער יאָסל האָט זי זיך דערוווּסט, דערוווּסט זיך אַז קיינער ווייסט נישט וווּ ער איז פאַרפאַלן געוואָרן נאָך דעם ווי ער איז צוריק געלאָפן צו זײַן הויז עפּעס נעמען פאַר זײַן קינד.

מע זאָגט אַז אַלע ייִדן וועלן מוזן וווינען אין אַ געטאָ, אַז די ייִדן וואָס וועלן געפונען ווערן אויסערן געטאָ וועלן שטרענג באַשטראָפט ווערן. אַז זי קאָן נישט וווינען צווישן ייִדן אין וואַרשע וווּ זי קאָן אָנטרעפן באַקאַנטע, קאָן זי דאָך פאָרן ערגעץ וווּ קיינער קען זי נישט. וועט זי ווײַטער אָנגיין ווי אַ גויע צווישן גויים? וועט זי נעמען אויף זיך די אַלע ריזיקעס אויך נאָך דעם ווי דאָס קינד וועט געבוירן ווערן? מעג זי ריזיקירן אויך מיטן לעבן פון איר קינד?

יואל איז אויף יענער זײַט ים. דאָ אין וואַרשע זענען דאָ זײַנע טאַטע־מאַמע און זײַן ייִנגסטע שוועסטער מינדעלע. זי האָט שוין אַ סך מאָל באַשלאָסן זיך צו פאַרטרויען פאַר מינדעלען, אָבער זי קאָן זיך נישט באַוויַיזן מיט אַזאַ בויך אַז מינדעלע זאָל אַלץ וויסן נאָך איידער זי וועט אַרויסזאָגן דאָס ערשטע וואָרט. יאָ, זי וועט גיין צו מינדעלען. מינדעלע

געדענקט אפשר נישט שפּרינצע. פּישל כיבעשמויס, אָבער פּינטשע קען זי גוט. ס'איז נישט געווען דער טאָג פּינטשע זאָל נישט אַריינקומען צו זיי אין שטוב, פּינטשע און יאַנקל און יואל זענען געווען חברים. זי וועט גיין צו פּינטשען און מינדעלען ווען זי וועט שוין האָבן צוריק איר נאָר־מאַלע פיגור. זי וועט זיי צו ערשט דערציילן אַלץ וועגן זיך און יואלן, צו ערשט זיי צוגרייטן און דערנאָך דערציילן וועגן קינד. אפשר אַפילו ווייזן זיי דאָס קינד.

אַז זי פּילט זיך אַליין, ווייגט זי; אַז זי חלומט זיך צו פאַרבינדן מיט יואלס שוועסטער, גיסן זיך ווידער די טרערן. נאָך גוט וואָס זי האָט געהאַט שׂכל אויסצוטראַכטן אַ מעשׂה וועגן האָבן אַ מאַן אין דייטשער געפאַנגענשאַפט, אַנישט וואָלט מען זי שוין חושד געווען. זי איז צו ערנסט און צו טרויעריק.

איבער איר בעטל הענגט אַ בילדל פון דער הייליקער מוטער, אָבער ווי נאָר זי שלאָפט איין איז זי צוריק אין איר אַלקערל ביי טאַטע־מאַמע אין גורוויטש. דער טאַטע קושט די מזוזה און גייט אַרויס מיט זיין טלית־זאַק אונטערן אָרעם, די מאַמע זוכט איר שייטל, ס'איז צייט אַראָפּצוגיין עפּענען ס'געוועלב. „מאַמעשי, כ'על אַ ביסל צוקעמען דיין שייטל", זאָגט זי, און די מאַמע בייזערט זיך: „אַז אויסגעקראָכן שייטל, ס'איז שוין נישטאָ וואָס צו קעמען". „מאַמעשי, אַז איך 'על עס אויסקעמען 'עט עס זיין ווי ניי, איך בין אַ פּריזירערקע". ווערט די מאַמע גאָר אין כעס: „טפו, וואָס פאַר אַ פּריזירערקע אויף מיין קאָפּ? דעם רבס שנור און אַ פּריזירערקע!" יאַנקל ברענגט אַהיים דעם נייעם רבס זון און זי באַהאַלט זיך אין אַלקערל, זי שעמט זיך מיט איר געלאַטעט קלייד. „שפּרינצע, דערלאַנג יואל דעם רבס אַ גלאָז וואַסער", רופט די מאַמע, און זי וויל זיך באַגראָבן פון חרפּה. זי האָט פּיינט די מאַמע וואָס הערט נישט אויף רופן: „שפּרינצע, שפּרינצע!" „כ'בין מער נישט שפּרינצע, כ'בין סאַבינאַ קאַליסקאַ'. אַז וועסט מיך נישט אויפהערן רופן שפּרינצע וועט מיין מאַן, דער פּוילישער אָפיציר, ווערן אין כעס".

דער טאַטע קומט אַהיים פון דאַווענען. אַז דער טאַטע זאָגט „שפּרינ־צעלע" לויכטן אויף זיינע גרויסע בלויע אויגן. דעם טאַטעשי וועט זי אָפּלאָזן איר גרויסן סוד. אַז דער טאַטעשי וועט הערן אַז יואל דעם רבס איז דער טאַטע פון איר קינד...

אַז דער טאַטעשי וועט זיך דערוויסן אַז זיין מיידל שפּרינצע טראָגט אַ קינד פון אַ פּוילישן אָפיציר — — „טאַטעשי, ס'איז נישט אמת, כ'האָב

עס אַלץ אויסגעטראַכט. כ'על דיר אויסזאָגן די גאַנצע נעוואָרעט, לאָמיך נאָר פריִער צוקומען דער מאַמעשׂיס שייטל...״

זי וועקט זיך איבער אַ באַגאָסענע מיט אַנגסטן. זי איז זיך אַליין שולדיק וואָס זי האָט אַזעלכע קאָשמאַרן. אין פריזיר־אַנשטאַלט מוז זי זײַן סאַבינאַ קאַליסקאַ, אָבער ווען זי איז אַליין דאַרף זי אויסטאָן די מאַסקע. זי טראָגט אונטערן האַרץ דאָס אייניקל פון גורוויטשער רב און דעם קינד צו ליב דאַרף זי, כאָטש אין געדאַנק, זײַן אָן דער מאַסקע.

בײַ דער אַרבעט דאַרף זי דאָך זיכער זײַן די פּאַני סאַבינאַ, אָבער ווי צו להכעיס זענען אָנגעלאָפן בילדער פון דער היים. זי האָט געאַרבעט איבער די האָר פון אַ דײַטשקע און אירע טרערן האָבן זיך געגאָסן איבער דעם קאָפּ פון איר קליענטקע. די פראַו בירקעסדאָרף האָט געוואָלט וויסן פאַר וואָס זי וויינט. זי האָט נישט געוואָלט זאָגן, האָבן אירע חברטעס דערציילט וועגן דעם מאַן אין געפאַנגענשאַפט.

דאָ האָט זיך אָנגעהויבן די אמתע חתונה. די פראַו בירקעסדאָרף האָט געמוזט זײַן דאָס ווײַב פון אַ גרויסער שישקע, זי האָט אָנגעבאָטן איר הילף, די פּאַני סאַבינאַ דאַרף איר נאָר געבן אַלע פּרטים.

פאַראַן אַזוי פיל דײַטשן רשעים, איז גראָד אויף איר אָנגעשיקט געוואָרן אַ דײַטשקע וואָס האָט רחמנות. אין דעם אַנשטאַלט האָט זי זיך נאָך אַלץ געהאַלטן בײַ דער ערשטער ווערסיע אַז דער טאַטע פון איר קינד, וואָס איז אין געפאַנגענשאַפט, איז איר מאַן. אַז זי הייסט קאַליסקאַ איז זײַן נאָמען קאַליסקי. צו דער באַלעבאָסטע האָט זי זיך מודה געווען אַז ער איז איר חתן, אַז זיי האָבן נישט באַוויזן חתונה צו האָבן. אויב אַזוי איז דאָך קאַליסקאַ איר מיידלשער נאָמען, און זײַן נאָמען? וואָס איז זײַן נאָמען?

אַ חברטע האָט געוואָלט מאַכן דעם ענין מער דראַמאַטיש און געזאָגט אַז דער פּאַן קאַליסקי איז אַ פּאָרוטשניק, און אפשר שוין אַ מאַיאָר, אָדער קאַפּיטאַן. די דײַטשקע האָט זיך צוריקצויגן. פאַר אַ פּראָסטן זעלנער וואָלט זי אפשר געקאָנט עפּעס טאָן, אָן אָפיציר איז שוין גאָר עפּעס אַנדערש.

די חברטע האָט זיך נישט געקאָנט מוחל זײַן וואָס זי האָט אַלץ קאַליע געמאַכט; סאַבינאַ האָט גאָר חשק געהאַט איר אַ קוש צו טאָן.

עס איז אַרײַן אין איר אַזאַ מין דיבוק וואָס האָט אַרויסגערופן נאָר אַזעלכע מחשבות וואָס האָבן וויי געטאָן און אַרויסגערופן טרערן. די נאַכט נאָך דעם אינצידענט מיט דער דײַטשקע האָט זי נישט געקאָנט אײַנשלאָפן. עס האָט זיך אָנגעטשעפּעט אין איר אַ געדאַנק צו בעטן די

דײַטשקע זי זאָל אויסגעפינען ווו יאָסל געפינט זיך. אַזאַ ווי די פֿראַו בירקעסדאָרף קאָן אפשר אויך פֿועלן מע זאָל אים באַפֿרײַען. סוף־כּל־סוף איז יאָסל דאָך נישט באַגאַנגען קיין שום פֿאַרברעך.

פֿאַר אַ פּוילישן סאָלדאַט וואָלט זי זיך באַמיט, פֿאַר אַ ייִד נישט. אַ פּשוטער ייִד איז בײַ זיי מער פֿאַרהאַסט ווי אַ פּוילישער אָפֿיציר. שפּרינצע האָט דאָס גוט געוווּסט און דאָך זיך אויפֿגעוואָרפֿן אַז זי טוט גאָרנישט צו ראַטעווען איר ברודער ווײַל זי וויל נישט קאַליע מאַכן איר שפּיל צו לעבן ווי אַ שיקסע.

וואָס בעטשעט זי ווי אַ קו? זי איז נישט אַליין, זי האָט יואלס קינד מיט זיך — אין זיך. טייל מאָל קאָן זי שוין אָנטאַפּן אויף איר בויך דעם קינדס קעפּעלע. טאַקע אין דער רגע האָט דאָס קינד זיך אַ באַוועג געטאָן ווי צו זאָגן: מאַמעשי, כ׳בין מיט דיר.

ווי נאָר די מלחמה וועט זיך ענדיקן וועט יואל קומען זי נעמען צו זיך קיין ניו־יאָרק אָדער קיין פּאַריז. ער וועט געפֿינען מער וויפֿל ער וועט זוכן. וועט דאָס זײַן אַ סורפּריז!

וואָס מע וועט זאָגן דעם רב און דער רביצין? יואל וועט שוין עפּעס צוטראַכטן. מ׳עט זאָגן ס׳איז געווען אַ שטילע חתונה, נאָר אַ חופּה. אַ כּתובה? אַוודאי האָט זי געהאַט אַ כּתובה, אין דער וויסטער מלחמה האָט זי אַלץ פֿאַרלוירן. פֿאַר וואָס דער סוד? ס׳איז געשען אין דער לעצטער מינוט, יואל האָט געמוזט אַוועקפֿאָרן...

זי דאַרף זיך נישט ברעכן דעם קאָפּ וואָס צו זאָגן, יואל וועט שוין וויסן וואָס צו זאָגן. אפשר וועט ער גאָר זאָגן אַז זי איז געפֿאָרן מיט אים, און זיי האָבן חתונה געהאַט אין אַמעריקע. זי וואָלט באַדאַרפֿט זיך לערנען ענגליש צו קאָנען רעדן ווי אַן אַמעריקאַנערין. זי האָט אין דאַנציק זיך אויסגעלערנט דײַטש אין עטלעכע וואָכן. די גאַנצע משפּחה וועט זיך צונויפֿקומען זען יואלס אַמעריקאַנער ווײַב. זי וועט זאָגן ״יעס״ און ״נאָו״ און ״פּליז״ און פֿלוצלינג וועט מען זי דערקענען: ס׳איז דאָך שפּרינצע. דער רב וועט שיקן דעם שמש ברענגען די מחותּנים. דער טאַטעשי וועט מיינען עמעץ וויל זיך מיט אים לאָדן בײַם רב, און דאָ וועט ער דערזען אַז דעם רבס שנור איז — — „יעס, טאַטעשי, פּליז וויין נישט, נאָו, כ׳בין נישט צוריקגעפֿאָרן קיין דאַנציק, דו זעסט דאָך ווו איך בין געווען״. בײַם רב אין הויז וועט דער טאַטע זײַן שעמעוודיק, וועט זי צוטראָגן צום אים ס׳קינד: „נאַ, טאַטעשי, האַלט אַ ביסל דײַן אייניקל״.

וואָס דער טאַטעשי וועט זאָגן? זי קען איר טאַטעשי, ער וועט

לערנען דאָס אייניקל מאַכן אַ ברכה. ניין, ס׳קינד וועט נאָך זײַן צו יונג צו דעם .דער טאַטע וועט מאַכן די ברכה און לערנען זײַן אייניקל נאָכ־זאָגן „אָמן״.

דעם טאַטעשיס טרערן וועלן פאַלן איבער דעם קינדס קעפל, ווי אירע טרערן גיסן זיך איצט אין שטראָמען. אוי, ווי דערלעבט מען עס שוין!

ב.

עס איז געווען אַ לײַכט האָבן. די ווייען האָבן זיך אָנגעהויבן אַרום זיבן פרי, און דער זייגער האָט געקלונגען צוועלף ווען מע האָט איר צוריקגעבראַכט דאָס קינד אָן אָפּגעבאָדנס. זי האָט געהאָט געהאָפט אַז עס וועט זײַן אַ מיידעלע. זי איז זיכער אַז יואל, אויב ער וואָלט געוווסט, וואָלט געוואָלט אַ מיידעלע, אַז אַ מיידעלע וועט ער מער ליב האָבן, אָבער ס׳איז געקומען אַ יינגל. אין איר מצב איז אַ יינגל אַ פּראָבלעם. מע וועט דאַרפן דאָס קינד מל זײַן און דערנאָך וועט עס ערשט ווערן דער אמתער פּראָבלעם. זי מוז צוריקגיין צו דער אַרבעט און פאַרדינען פאַר זיך און פאַר דעם קינד. זי האָט אָפּגערעדט מיט איר באַלעבאָסטע, יענע זאָל אַכטיק געבן אויפן קינד ווען זי וועט זײַן בײַ דער אַרבעט. פּלוצלינג וועט די באַלעבאָסטע דערזען אַז דאָס קינד פון איר לאָקאַטאָרקע, וואָס איז אויך דאָס קינד פון אַ פּוילישן אָפיציר, איז געמלט.

נישט מל זײַן דעם גורוויטשער רבס אייניקל? אַזאַ זאַך וועט זי נישט טאָן. עס ווײַזט אויס אַז דער גורל האָט שוין געמאַכט פאַר איר אַ דעציזיע: זי וועט מוזן ווערן אויס שיקסע, זי וועט מוזן געפינען אַ צימער אין אַ ײדישער געגנט.

דאָס קינד איז געבוירן געוואָרן מיט אַ נאַקעט קעפּל און טונקעלע אויגן. די נאָנע וואָס איז געווען איר קראַנקן־שוועסטער האָט זי גע־טרייסט אַז דאָס וועט זיך בײַטן אין עטלעכע טעג. נאָך עטלעכע טעג האָט דאָס קעפּל זיך טאַקע באַדעקט מיט אַ מאָך, אַ טונקעלער מאָך, און די אויגן זענען געבליבן טונקל. זי איז בלאָנד און האָט בלויע אויגן, אַזוי אויך איר טאַטע, געראָט דאָס קינד דווקא אַרײַן אין יואלן.

צוועלף קימפּעטאָרינס זענען געלעגן אין דעם צימער. זי איז געווען די איינציקע אין דעם צימער, און אַוודאי די איינציקע אין גאַנצן שפּיטאָל, צו וועמען קיינער איז נישט געקומען. בלומען האָט זי יאָ באַקומען. זי

האָט עס אַליין פאַר זיך אַראַנזשירט און באַצאָלט פּאַרויס. ווי נאָר זי איז אָנגעקומען אין שפּיטאָל איז זי געלאָפן צום טעלעפאָן און צו וויסן געגעבן דעם בלומען־הענדלער אַז די צײַט איז שוין געקומען. זי האָט נישט פאַרגעסן אין דעם, נישט־געקוקט אויף די גרויסע ווייען. זי האָט אויך געטראַכט איבערצולאָזן בײַ איר באַלעבאָסטע אַ בריוו אַדרעסירט צו זיך, אָבער די באַלעבאָסטע וואָלט דעם בריוו גוט אויסשטודירט איידער זי וואָלט עס אַרײַנגעוואָרפן אין פּאָסטקעסטל. זי האָט יאָ געבעטן די באַלעבאָסטע זאָל צו וויסן טאָן אין פריזיר־אַנשטאַלט, ווו זי אַרבעט, אַז זי איז שוין אין שפּיטאָל. אָבער קיינער איז נישט געקומען, די באַלעבאָס־טע האָט אַוודאי פאַרגעסן, און עס איז בעסער אַזוי, בעסער אַז די חברטעס זאָלן נישט זען איר קינד מיט טונקעלע האָר און טונקעלע אויגן.

יאַנקלען פלעגן אַלע לויבן פאַר זײַן שאַרפן קאָפּ און זי — פאַר איר שיינקייט. זי פלעגט מקנא זײַן יאַנקלען און אַלע מאָל געזאָגט אַז זי וואָלט גערן אויסגעביטן איר שיין פּנים פאַר זײַן קלוגן קאָפּ. איצטער זעט זי אַז שיינקייט איז וויכטיקער. עס האָט איר געהאָלפן אין דאַנציק און עס העלפט איר אַפילו בײַ די קאַטוילישע נאָנעס. קיינער איז זי אין גאָר נישט חושד, נישט־געקוקט אויף דעם אויסזען פון איר קינד און אויף דעם וואָס קיינער קומט נישט צו איר. דעם קאָפּ זאָל מען פאַרזעצן און אַ שיין פּנים זאָל מען האָבן.

אין שפּיטאָל האָט איר אפשר אויך געהאָלפן דאָס וואָס זי האָט געבראַכט אַ רעקאָמענדיר־בריוול פון איר גלח. אָבער די פרײַנדלעכקייט פון די שפּיטאָל־באַאַמטע האָבן געשאַפן פּראָבלעמען. ווען זי האָט זיך פאַרשריבן אין שפּיטאָל האָט זי אָנגעגעבן איר מאַנס נאָמען ווי סטאַ־ניסלאַוו רודניצקי.

„די פּאַני הייסט דאָך קאַליסקאַ?" האָט די שוועסטער זי געפרעגט.

„מײַן מאַן איז אַוועק אין מיליטער איידער ער האָט באַוויזן אונטער־צושרײַבן דעם חתונה־אַקט. ער האָט געזאָלט באַלד קומען אויף אורלויב, אָבער די מלחמה האָט אויסגעבראָכן און דער אַקט איז קיין מאָל נישט אונטערגעשריבן 'געוואָרן'".

מע וואָלט זי זיכער חושד געווען אַז זי זאָגט אַ ליגן אויב זי וואָלט נישט געבראַכט אַ בריוו פון איר גלח. די נאָנע איז געווען סימפּאַטיש און אַ קרעכץ געטאָן: „ס'וועט זײַן שווער מיט אַ מעטריקע פאַרן קינד. אַז אַ חתונה־אַקט קאָן מען פאַרשרײַבן אויפן טאַטנס נאָמען נאָר אויב דער טאַטע איז דאָ דערבײַ און שרײַבט אונטער אַז עס איז זײַן קינד".

סאַבינאַ האָט גלײַך מסכּים געווען מע זאָל דאָס קינד פאַרשרײַבן

נאָר אויף איר נאָמען! אָבער ווען עס איז געקומען דאָס אַרײַנצושרײַבן אין דעם רעגיסטער פֿון געבוירנס אין שפּיטאָל, האָט די עלטסטע קראַנקן־שוועסטער איר פֿירגעלייגט שרײַבן צום גלח וואָס האָט זי חתונה געמאַכט. אַז דער שפּיטאָל וועט שרײַבן וועט קומען אַן ענטפֿער. דערווײַל וועט מען די פּרטים וועגן טאַטן לאָזן אָפֿן.

אַז אַ שפּיטאָל וועט פֿרעגן וועט מען ענטפֿערן. פֿאַר דעם האָט סאַבינאַ טאַקע מורא געהאַט און שנעל געפֿונען אַן אויסרייד: „מײַן באַליבטער ‚פּראַבאַשטש' איז אַרויסגעטריבן געוואָרן פֿון דאַנציק צוזאַ־מען מיט אַלע פּאָליאַקן. אונדזער פּאַראַפֿיע עקסיסטירט נישט מער".

סאַבינאַ האָט געוווּסט אַז עס איז אַ פּוילער תּירוץ. דאָס איז אַ קריסטלעכער שפּיטאָל פֿאַרבונדן מיט אַ קלויסטער. זיי קאָנען זיך ווענדן צום ביוראָ פֿון קאַרדינאַל אין וואַרשע און אויסגעפֿינען ווו די גלחים פֿון דאַנציק געפֿינען זיך. זאָלן זיי בעסער שרײַבן קיין דאַנציק, זי ווייסט אַז דאָרט זענען מער קיין פּאָליאַקן נישטאָ. ווי האָט געהייסן דער קאָשטשאָל וווּהין זי האָט אַ מאָל צוגעפֿירט איר חברטע פּעלאַ רודניצקאַ, טאַקע די חברטע וואָס דעם נאָמען פֿון איר ברודער, סטאַך, האָט זי זיך געבאָרגט פֿאַר איר מאַן דעם אַפּיציר? דער קאָשטשאָל האָט געהייסן נאָך עפּעס אַ הייליקן, ווי האָט ער געהייסן?

זי האָט געדענקט דעם אויסזען פֿון דעם קאָשטשאָל, דעם אויסזען פֿון דער גאַס וואָס האָט געפֿירט צום קאָשטשאָל, אָבער ווי האָט דער קאָש־טשאָל געהייסן? באַלד, באַלד. די גאַס האָט געהייסן אויף פּויליש שוויענ־טעגאָ יוזעפֿאַ, האָט אַזוי אַוודאי געהייסן אויך דער קאָשטשאָל. „ס'איז געווען די פּאַראַפֿיע פֿון הייליקן יוזעף", האָט זי געזאָגט דער נאָנע, „אפשר איז טאַקע כדאַי צו שרײַבן".

זי האָט דערנאָך חרטה געהאַט אויף דעם וואָס זי האָט געזאָגט. די דײַטשן זענען פּינקטלעכע. זי האָט באַקומען צוויי ענטפֿערס פֿון דאַנציק. אויב עס וועט קומען אַן ענטפֿער פֿון דעם קאָשטשאָל וועט עס זאָגן אַז עס איז קיין מאָל נישט געווען אַזאַ חתונה. עס קאָן זײַן אַז זי האָט זיך דאָ אַנגעמאַכט די אמתע חתונה.

די באַלעבאָסטע איז געקומען זי זען. סאַבינאַ האָט זיך דערפֿרייט ווען זי האָט זי געזען אַרײַנקומען, אָבער די פֿרייד איז גיך אויס־געראָנען. דער באַלעבאָסטע האָט זי געהאַט געזאָגט אַז עס איז נישט געווען קיין חתונה. אַז די באַלעבאָסטע וועט זיך צוזאַמענטרעפֿן מיט דער נאָנע... די באַלעבאָסטע איז אַ פּלאַפּלערקע.

די קאָלירן פון דעם קינדס האָר און אויגן האָבן זיך טאַקע געביטן, אָבער נאָר פון שוואַרץ אויף ברוין, טונקל ברוין. גרויסע ווייכע סאַמעטענע אויגן ווי דעם רבס. אין נאָרמאַלע צייַטן וואָלט זי געוועזן שטאָלץ וואָס איר קינד געראָט אַרייַן אין רב; איצט איז עס אַ צרה. די באַלעבאָסטע קוקט אויף איר פאַרשעריש און שטעלט פראַגעס: „פּאַני סאַבינאַ, די פּאַני איז זיכער אַז איר חתן איז נישט אַ ייִד?"

„ווי קומט די פּאַני ווירערבלאָווסקאַ צון אַזאַ אויסטערלישן געדאַנק?" האָט סאַבינאַ אָנגעשטעלט אַ פּנים פון אַ באַליידיקטער.

„דער פּאַניס קינד זעט אויס ווי אַ קליין זשידעקל".

„פּאַני וויערבלאָווסקאַ, איך האָב געבוירן דאָס קינד אין אַ קאַטוילישן שפּיטאָל. אויב מע האָט פאַרביטן מייַן קינד האָט מען עס פאַרביטן אויף אַן אַנדער קריסטלעך קינד".

„ווי לאַנג האָט די פּאַני געקענט איר חתן? איז ער נישט אַ מאָל געוועזן אַ טונקעלער מיט ברוינע אויגן און ברוינע האָר?"

„פּאַני וויערבלאָווסקאַ, מייַן סטאַך איז אַ פּאַרוטשניק, נישטאָ קיין ייִדן אין פּוילישן אָפיצירן־קאָרפּוס".

„די פּאַני איז זיכער אַז ער איז אַן אָפיציר?"

„פּאַני וויערבלאָווסקאַ!" האָט שפּרינצע זיך באַליידיקט.

„פּאַני סאַבינאַ, איך מיין נישט קיין שלעכטס, אָבער די ייִדעלעך קאָנען אָפּנאַרן. אַ רייַך זונדל מיט אַ פּריוזירערקע, נישט באַוויזן חתונה צו האָבן. זאָל די פּאַני אַ טראַכט טאָן, אפשר האָט ער די פּאַני אָפּגענאַרט".

„זאָל די פּאַני זיך נישט זאָרגן איך קען גוט מייַן סטאַך. ער איז נישט נאָר אַ קריסט, ער איז אַ פרומער קריסט. און — — —" די פּאַני סאַבינאַ האָט זיך אָפּגעגאָסן מיט רויטקייט און געזאָגט מיט אַראָפּגעלאָזטע אויגן. „איך האָב אַ קינד פון אים, קאָן איך דאָך וויסן צי ער איז אַ ייִד, צי נישט".

„איך גלייב דער פּאַני", איז די באַלעבאָסטע געוואָרן ווייכער. „אָבער ווער עס וועט זען דאָס קינד — — — אפילו די נאָז איז אַ ייִדישע. אַ קינד איין וואָך אַלט, און אַזאַ נאָז".

„וואָס קאָן איך טאָן?" איז שפּרינצעס טאָן אויך געוואָרן ווייכער. „איך קאָן דען וויסן צי צווישן סטאַכס זיידעס איז נישט געוועזן עמעץ וואָס האָט געהאַט אין זיך ייִדיש בלוט? כ'על דער פּאַני זאָגן דעם אמת. אויב יאָ, אַרט עס מיך אויך נישט. אַבי סטאַך איז אַ גוטער קריסט און זייַנע עלטערן זענען גוטע קריסטן".

די פּאַני קאַליסקאַ האָט געזאָגט אַז עס אַרט זי נישט, אָבער דער פּאַני ווירבלאָווסקאַ האָט עס יאָ געאַרט. זי האָט געהאַט צוגעזאָגט איר לאָקאַטאָרקע אַז זי וועט אַכטיק געבן אויפן קינד אין די אַרבעט־שעהען ווען עס וועט בלייַבן אַליין. איצט האָט זי חרטה געהאַט. זי האָט געזאָגט איר לאָקאַטאָרקע אַז זי איז נישט קיין אַנטיסעמיטקע. די ייִדן האָבן טאַקע געקרייציקט דעם „אויסלייזער" און זענען פאַרשאָלטן פון גאָט, אָבער דאָס איז געווען אַזוי לאַנג צוריק, און זיי זענען שוין אַזוי פיל געשטראָפט געוואָרן. די דייַטשן זאָגן אַז ביז די מלחמה וועט זיך ענדיקן וועט זייַן אויס מיט די ייִדן. וואָס זי וויל זאָגן איז אַז זי קאָן נישט אַרויס־גיין שפּאַצירן מיט אַ קינד וואָס אַלע וועלן זען דערין אַ זשידעקל. זאָל די פּאַני סאַבינאַ נישט האָבן פאַריבל, אָבער די שכנים וועלן חושד זייַן כ׳ווייס וואָס.

וואָכן זענען פאַרבייַ, סאַבינאַס אָפּשפּאָרונגען זענען אויסגערונען, אָבער דעם קינדס אויגן און האָר זענען נישט געוואָרן העלער. די באַלע־באָסטע האָט אָנגעזאָגט סאַבינאַן אַז ווען עמעץ וועט קלינגען אין דער טיר זאָל זי אַרייַן אין דער לעצטער שטוב און נישט אַרויסקומען ביז די מענטשן וועלן אַוועק. דאָס איז פאַר איר אייגענער טובה וועגן.

דאָס קינד איז שוין געווען אַ חודש אַלט. נישט זי האָט עס אַוועקגע־טראָגן צו ייִדן מע זאָל עס מל זייַן, נישט זי האָט עס געברענגט צום גלח אַ נאָמען צו געבן. איין מאָל איז זי אַוועק אין די ייִדישע גאָסן און דאָרט געזוכט אַ צימער צו דינגען, אָבער עס זענען נישט געווען קיין צימערן צו פאַרדינגען. כאָטש די מויערן אַרום די ייִדישע גאַסן זענען נאָך נישט געווען פאַרטיק האָט עס שוין אויסגעזען ווי אַ געטאָ. אפשר האָבן אויף איר אַזוי געווירקט די גרויסע שילדן מיט די אויפשריפטן אַז דאָס איז טיפוס־געביט. עס האָט זיך איר געדאַכט אַז זי קאָן דערשמעקן דעם טיפוס אין די גאַסן. ברענגען אַהער איר קינד? זי וואָלט באַדאַרפט זייַן משוגע.

זינט די צייַטן ווען זי האָט אין דאַנציק געוווינט אין איין צימער מיט אַ קריסטלעך מיידל, האָט סאַבינאַ געקענט אַ סך פון די קריסטלעכע מנהגים און געוווּסט אַלץ וועגן זייערע חגאָות. ווען זי האָט אָנגעהויבן גיין אין קאָשטשאָל מיט איר איצטיקער באַלעבאָסטע, האָט זי זיך געקויפט אַ ביכעלע מיט אַלע תפילות און זיי אייַנגעחזרט. זי האָט געקענט די תפילות בעסער ווי איר באַלעבאָסטע, אָבער די ווידוי איז געווען אַ

פּראָבלעם. בעת דער ווידוי איז מען אַליין מיטן גלח, ווי אַזוי קאָן זי זיך אויסלערנען ווי זיך אויפצופירן בײַ דער ווידוי?

סאַבינאַ האָט זיך פאַרטרויט פאַר אַ חברטע: איר פאָטער איז געווען אַ פירער אין דער „פּע פּע עס", אַ סאָציאַליסט און אַ פרײַדענקער. מע האָט זי קיין מאָל נישט גענומען אין קאָשטשאָל און נישט געפירט צו קאָנפעסיאָנאַלן. זיידע־באָבע צו ליב האָט מען זי געפירט צו דער ערשטער קאָמוניע און געמאַכט אַ באַל, אָבער דאָס איז געווען אַזוי לאַנג צוריק, זי געדענקט נישט וואָס מע טוט בײַ אַ ווידוי. זי חלשט גיין צו ווידוי, אָבער זי שעמט זיך פאַר דעם גלח. ס'איז אַזאַ שווערע מלחמה, איר סטאַך איז אין געפאַנגענשאַפט, זי וויל זיך צוריקקערן צו גאָט.

די חברטע האָט פאַרשטאַנען פאַר וואָס די פּאַני סאַבינאַ שעמט זיך אויסצוזאָגן אַזאַ זאַך און צוגעזאָגט עס צו האַלטן בסוד.

מחמת זי האָט זיך געהאַט מודה געווען פאַר דער באַלעבאָסטע אַז זי האָט נאָך נישט חתונה געהאַט האָט זי דאָס אויך געזאָגט דעם גלח אין איר ווידוי. דער גלח וועט איר העלפן אויב עס וועט אָנקומען אַ נעגאַ־טיווע תשובה פון דאַנציק. דער גלח איז פרײַנדלעך צון איר און לויבט זי פאַרן קומען אַזוי רעגולער צו די תפילות.

איצט איז סאַבינאַ געגאַנגען צון איר גלח פרעגן אַן עצה וועגן אַ נאָמען פאַר איר יינגל, עס איז איר שווער צו באַשליסן אַן דעם טאַטן. זי וואָלט באַדאַרפט עס געבן דעם טאַטנס נאָמען, אָבער זי איז אויך גענייגט אָנצורופן איר קינד סטעפאַן. זינט איר סטאַך איז אָוועק אין געפאַנגענשאַפט פילט זי זיך נאָענט און באַשיצט פון הייליקן סטעפאַן און איז אַלע מאָל מתפלל צון אים. דער הייליקער סטעפאַן האָט געשיצט און געשפּײַזט פרויען וואָס האָבן נישט געהאַט זייערע מענער.

דער הייליקער סטעפאַן האָט געשפּײַזט די אַלמנות פון גריכן וואָס האָבן זיך באַקערט צום גלויבן. „איז די פּאַני אַ נײַ־באַקערטע צום קריסטלעכן גלויבן?" האָט דער גלח געפרעגט.

„איך?" האָט שפּרינצע אַזש אויסגעשריגן פון איבערראַש. עס מוז זײַן אַז די באַלעבאָסטע האָט שוין געפּלאַפּלט וועגן דעם אויסזען פון קינד.

„נײַ־באַקערטע זענען אַלע מאָל מער איבערגעגעבן ווי די אַלט־גלייביקע", האָט דער גלח צוגעגעבן.

סאַבינאַ האָט שנעל באַשלאָסן אַז עס איז בעסער נישט צו לייקענען צו פיל. „מײַן קינד האָט טונקעלע האָר און אויגן, די פּאַני וויערבלאָווסקאַ זאָגט אַז עס זעט אויס ווי אַ זשידעק. אפשר איז עמעץ פון מײַנע, אָדער פון סטאַכס, זיידעס געווען אַ נײַבאַקערטער צום גלויבן, ווער קאָן וויסן".

„זאָל די פאַני עס זיך נישט נעמען צום האַרצן. פאַר גאָט איז יעדער גלייביקער גלײַך".

„אָבער פאַר די דײַטשן נישט. די פאַני װיערבלאָװסקאַ האָט געזאָלט אַכטיק געבן אויפן קינד װען איך װעל זײַן בײַ דער אַרבעט, איצט האָט זי מורא".

„פאַר װאָס זאָל די פאַני נישט אָװעקגעבן דאָס קינד אין אַ קלויס־טער?"

„אין אַ קלויסטער?"

„אין אַ קינדערהיים בײַ אַ קלויסטער. די נאָנעס היטן אָפּ די קינדער װי גוטע מאַמעס".

„אָװעקגעבן מײַן קינד?"

„ביז די שװערע צײַט װעט אַריבער. די פאַני װעט עס קאָנען זען יעדן זונטיק. איך האָב אַ שװעסטער אין אַ קלויסטער װאָס האָט אַזאַ קינדערהיים. עס איז פאַר יתומים און אונטערגעװאָרפענע קינדער, אָבער אין מלחמה־צײַט..."

נאָכן אַרײַנגעבן דאָס קינד אין דער קינדערהיים האָט סאַבינאַ געביטן איר דירה און אויך איר אַרבעטפּלאַץ כּדי איבערצורײַסן יעדן קאָנטאַקט מיט דער װיערבלאָװסקאַ.

קאַפּיטל זעכצן

חשדים

א.

עס איז געװען נאָר עטלעכע װאָכן זינט כּעמיע איז צוריקגעקומען קיין כעלמיש װען ער איז געװאָרן אַ שמײַסער בײַם סאַמע הויפּט פון געסטאַפּאָ. כּעמיע האָט געקענט די גאַנצע געגנט אַרום כעלמיש. ער האָט געפונען דעם סטעלמאַך װאָס האָט אויסגעטאַקט פאַר דעם הער קראַנץ אַ שיין שפּאַציר־װעגעלע. ער האָט אויך געפונען די פּאַסיקע צװיי פערד, און טאָקע ער איז געװען דער באַלעבאָס איבערן שטאַל מיט די פערדלעך.

די קאַבילאַקס, איידער זיי זענען געוואָרן שפּיליטערס, זענען זיי אַלע געווען באַלעגאַלעס. כעמיע האָט זיך אויסגעלערנט אומגיין מיט פערד נאָך איידער ער האָט זיך אויסגעלערנט אַ זייטל עברי. דער געסטאַ־פּאָ־הויפּט איז געווען צופרידן פון כעמיעס אַרבעט אַרום שטאָל און פון זיין אויסטויגן זיך. כעמיע איז געוואָרן דער הויפּטאייַנקויפער פון די שפּייַזפּראָדוקטן וואָס דער הער קאָמענדאַנט האָט רעגולער געשיקט צו די זייַניקע אין דייַטשלאַנד. אויך אין דעם האָט ער זיך אויסגעטויגט בעסער פאַר די אַנדערע.

מיט דער צייַט איז כעמיע געוואָרן פאַר די פּויערים פון די אַרומיקע דערפער דאָס וואָס דער קלייַנער שלומל איז געווען פאַר די יידן פון כעלמיש. מע האָט געכאַפּט אַן אייַנציקן זון אַוועקצושיקן קיין דייַטשלאַנד — כעמיע האָט אים באַפרייַט. מע האָט געפונען אַ קו וואָס איז נישט געווען רעגיסטרירט בייַ דער מאַכט כדי נישט צו דאַרפן אַוועקגעבן די מילעך — כעמיע האָט אויסגעקויפט די קו און אַרויסגענומען דעם פּויער פון תפיסה. קראַנץ האָט ליב געהאַט געלט און מתנות.

דער פאַרבאָט אַז יידן טאָרן נישט האַנדלען מיט מאַנופאַקטור און לעדער איז אַרויס נאָך אין אָקטאָבער 1939, אָבער מע האָט זיך נאָך געקאָנט אַן עצה געבן. לעצטנס איז אַרויס אַ נייַע גזירה, אַז ווער עס האָט די סחורות מוז עס גלייַך מעלדן אין די געהעריקע אָמטן; ווער עס וועט נישט מעלדן וועט שטרענג באַשטראָפט ווערן. עס איז געוואָרן אַ מהומה.

גראָד דעמאָלט איז שלומל געקומען קיין וואַרשע אייַנקויפן די סחורות. ער איז שוין געזעסן אַ וואָך אין וואַרשע און נאָך אַלץ נישט געפונען די ריכטיקע קאָנטאַקטן. ער האָט טעלעפאָנירט כעמיע זאָל קומען אים אַרויסהעלפן. כעמיע איז געווען אַ שפּיליטער און ביז דער מלחמה אייַנגעקויפט פאַר אַ סך כעלמישער סוחרים, ער וועט זיכער געפינען אַן אַלטן קאָנטאַקט.

כעמיע האָט געזאָגט געניען אַז ער פאָרט נאָר אויף אַ צוויי־דרייַ טעג, אָבער עס רעדט זיך לייַכטער ווי עס טוט זיך. ביז מע געפינט דעם ריכטיקן קאָנטאַקט, ביז יענער געפינט די ריכטיקע סחורה, נעמט צייַט. מע קאָן קיין מאָל נישט צוקומען צו דער ערשטער האַנט, טייל מאָל גייט עס אַדורך דרייַ אָדער פיר הענט. אַ מאָל האָט אַ סוחר געהאַט אַן אינ־ווענטאַר פון סחורה און פון דעם געצויגן פּרנסה, הייַנט האָט אַ סוחר אַן אינוועטאַר פון אינפאָרמאַציע ווער עס האָט וואָס. אַז מע ווייסט נאָר

ווער עס האָט אַ צוטריט צו איינעם וואָס ווייסט ווו מע קאָן קויפֿן אַ שטיקל סחורה, קאָן מען זיך שוין דרייען אויף גענשע־גאַס און פֿאַרדינען אַ פּאָר זלאָטעס. ווער שמועסט נאָך אַז מע האָט אַ „מוסטער״, אַ פּיצעלע אָפּשניטל פֿון דער סחורה און מע קאָן טאַקע ווײַזן ווי די סחורה זעט אויס, איז עס שוין כּמעט ווי ערשטע האַנט. צוליב זיכערקייט וועט קיינער נישט אויסזאָגן ווו ער האָט דאָס מוסטערל גענומען. מיט אויסגעבן דעם סוד פֿאַרלירט מען אויך אַ מקור פּרנסה. אַז אַ טראַנסאַקציע איז געשלאָסן געוואָרן האָט יעדער פֿון די פֿאַרמיטלערס געמוזט שמוגלען דאָס פּעקל צום אַנדערן פֿאַרמיטלער ביז עס איז אָנגעקומען צום קונה. ווען מע האָט געכאַפּט צו דער אַרבעט האָט מען נישט ריזיקירט אַרויסצוגיין מיט אַ שטיקל סחורה. עס האָט טייל מאָל גענומען טעג ביז דער קונה האָט באַקומען די געקויפֿטע סחורה.

שלומל איז אַרויסגעפֿאָרן פֿון כעלמיש זונטיק, כּעמיע איז געקומען ערשט דעם צווייטן מאָנטיק. ביז פֿרײַטיק נאָך מיטאָג האָט ער שוין געהאַט אײַנגעקויפֿט וואָס ער האָט געדאַרפֿט, אָבער מע האָט באַדאַרפֿט וואַרטן ביז מע וועט ברענגען די סחורה. שלומל האָט גענומען זוכן אַ מנין ווו צו דאַווענען שבת. כּעמיע איז אַוועק צו זײַנע קרובים אויף קאַרמעליצקע־גאַס. עס איז אים געווען אומעטיק מיט דער אַלטער קוזינע. ער האָט זיך דערמאָנט אין שפּרינצען. ער וועט גיין זי זען. אפֿשר האָט זי עפּעס אַ ידיעה פֿון איר ברודער יאַנקל. איי, וואָלט דאָס געווען אַ שיינע זאַך אויב ער וואָלט געקאָנט אַהיימברענגען אַ ידיעה פֿאַר רוכטשען אַז איר „סימפּאַטיע״ יאַנקל האָט זיך אָפּגעפֿונען. דאָס וואָלט געווען די בעסטע מתּנה אַהיימצוברענגען פֿאַר די פֿרידעס, זיי זענען נישט צו גליקלעך וואָס רוכטשע שלעפּט זיך אַרום מיט דעם קאָמוניסטל עליאָש בלאַנק.

די פֿרידעס זענען אויך נישט געווען צו פֿיל גליקלעך וואָס געניע האָט אויסגעקליבן אים. אָבער ווען ער איז צוריקגעקומען פֿון רוסלאַנד האָט געניעס טאַטע דער ערשטער גענומען רעדן וועגן אַ חתונה. כ׳ווייס? אפֿשר האָט ר׳ נטע זיך דערשראָקן ווען געניע האָט זיך גענומען חברן מיט דעם סטעפֿאַן ווײַס. ער האָט נישט געוואָלט אַז זײַן טאָכטער זאָל נאָך אַ מאָל אָפּלאָזן אַ שידוך. אין אָנהייב האָט ער אַפֿילו געפֿילט אַ וואַרעמקייט מצד שווער־און־שוויגער, אָבער לעצטנס האָט זיך עפּעס געביטן, אַפֿילו רוכטשע מײַדט אים אויס. און אפֿשר האָט עס זיך טאַקע אָנגעהויבן פֿון רוכטשען? עס האָט זיך אים שוין עטלעכע מאָל געדאַכט אַז רוכטשע מײַדט אויס אים צו געבן די האַנט. וואָס זי האָט קעגן אים ווייסט ער נישט. יאָ, עס האָט זיך אָנגעהויבן פֿון רוכטשען און זי האָט אָנגעדרודלט

די אַנדערע. פון רוכטשען? ניין, עס האָט זיך אָנגעהויבן פון עליאַשן, יענער האָט אָנגעהעצט רוכטשען קעגן אים.

איַי, וואָלט דאָס געווען גוט אויב ער וואָלט געקאָנט צוריקקומען מיט אַ בשורה וועגן יאַנקלען. רוכטשע איז געווען אַזוי פאַרקאָכט אין דעם בחור אַז זי האָט אים זיכער נישט פאַרגעסן. אויב יאַנקל לעבט, איז אויס מיט עליאַשן און אויס מיט די העצעריַיען. האָט רוכטשע פאַרגעסן וויפל טובות ער פלעגט טאָן יאַנקלען און דעם גאַנצן הכשרה־קיבוץ?

ער איז אַוועק דאָרט ווו שפּרינצע האָט געוווינט ביז דער מלחמה, אָבער איר געטאָקטער גוף איז אָנגעלאָדן מיט רייץ. אַז דו גייסט צו צון איר קאָן זי געפינען. אַ שאָד, אַ שאָד. עס וואָלט געווען אינטערעסאַנט צו זען צי די שפּרינצע איז נאָך אַלץ אַזוי שיין, צי זי קליידט זיך נאָך אַזוי עלעגאַנט. ער האָט געהאָפט זי אַרויסצונעמען אויף אַ שפּאַציר און זיך דערמאָנען די אַלטע גוטע צייַטן. ווי לאַנג איז אינגאַנצן זינט שפּרינצע און יאַנקל זענען געקומען צו אַ ביבקע וואָס געניע האָט איַינגעאָרדנט. איַי איז דעמאָלט געווען פריילעך. זיי האָבן געשפּילט אין פאַנטן און ער האָט געוווּנען די רעכט צו געבן שפּרינצען אַ קוש. געניע איז געווען אַ ביסל פעפערזיכטיק, אָדער זי האָט געמאַכט דעם אָנשטעל אַז זי איז. געווען צייַטן ווען מע האָט זיך געקאָנט נאַריש מאַכן...

נישט געפונען שפּרינצען איז אים געוואָרן נאָך מער אומעטיק. וואָס וועט ער דאָ טאָן אַ גאַנצן שבתדיקן טאָג? ער זוכט דאָ שפּרינצען און אין דער היים וואַרט אויף אים זייַן געניע. שפּרינצע איז טאַקע אַ שיין מיידל. עס איז שיין צו קוקן אויף איר — קוק מיך אָן, ריר מיך נישט אָן. ער האָט איר דעמאָלט אַ קוש געטאָן און זי האָט אויסגעזען צו זייַן וויַיט־וויַיט אַוועק. עט, ער האָט נישט קיין גוסט פאַר אַ שיינער פאַרצע־לייַענער ליאַלקע. זייַן געניע איז אַ שטיק צאַפּלדיק ווייַב. איר פולער, אָבער געטאָקטער גוף איז אָנגעלאָדן מיט רייץ. אַז דו גייסט צו צון איר פילסטו די היץ פון אַ ווולקאַן. אַז זי גיט נאָר אַ קוק אויף דיר מיט אירע לאַכעדיקע רייצנדיקע שליפּיעס ביסטו שוין אַ געפאַנגענער, און דאָס בלוט נעמט זידן אין די אָדערן ווי דו וואָלטסט געזעסן אויפן פייַער. דו דאַרפסט נאָר אַ טראַכט טאָן וועגן איר און דו צינדסט זיך אָן ווי אַ קינדל.

ער איז געקומען אַהער איַינקויפן און האָט שוין איַינגעקויפט. מע דאַרף ברענגען די סחורות ערשט אַרום זונטיק אָדער מאָנטיק, אָבער צו דעם דאַרף מען נישט אים. שלומל וועט בלייַבן און וועט איצט זיך שוין אַן עצה געבן אָן אים. וואָס זיצט ער דאָ אין דעם וואַרשע?

כעמיע איז געווען צופרידן אַז ער האָט נישט געפונען שלומלען אויף זײַן קוואַרטיר. יענער וואָלט אים פּראָבירט צוריקהאַלטן פון פאָרן אום שבת. די קרובה בײַ וועמען שלומל וווינט וועט אים שוין זאָגן אַז ער וועט מוזן אַליין אַהיימפירן די סחורות.

זײַן טאַטע האָט אַ באַליבט ווערטל: „אַז מע זוכט געפינט מען”. הײַנט אין דער פרי האָט ער געזוכט שפּרינצען און זי נישט געפונען; ער האָט נישט געזוכט זאָשקען, אַפילו נישט געדענקט אַז זי עקסיסטירט. ער איז נאָר אַרײַן אין וואָקזאַל און זי גאָר דערזען. זי איז געשטאַנען אין דער ריי צון אַ פענצטערל צו קויפן אַ בילעט.

זי האָט אים אויך דערזען און געגעבן אים אַ צייכן ער זאָל נישט צוקומען צון איר. ווען ער איז צוגעקומען נענטער האָט ער פאַרשטאַנען פאַר וואָס: זאָשקע האָט נישט געטראָגן די יידישע ׳בינדע׳ אויף איר אָרעם, זי איז אַרומגעגאַנגען ווי אַ גויע. ער האָט יאָ געטראָגן די בינדע, ער האָט געהאַט אַ שוצבריוו פון קראַנצן און האָט זיך נישט באַדאַרפט פאַרשטעלן.

כעמיע איז נאָך געשטאַנען אין דער ריי צו קויפן אַ בילעט, ווען ער האָט דערזען ווי דײַטשע זשאַנדאַרן האָבן אַרײַנמאַרשירט און אָוועקגע־שטעלט וואַכן בײַ אַלע אַרויסגענג. ווער ווייסט וואָס זאָשקע פירט אין דער וואַליזע וואָס ער האָט געזען נעבן אירע פיס, ווער ווייסט צי זי האָט גוטע אַרישע דאָקומענטן? זיי וועלן דאָ אַוודאי כאַפּן יונגע מענטשן אָוועקצושיקן צו אַרבעטן אין דײַטשלאַנד, ווי אַזוי וועט זאָשקע קאָנען זיך אַרויסדרייען? ער מוז זי געפינען. אפשר וועט ער קאָנען עפּעס טאָן. ער מוז זי געפינען, מע זאָל כאָטש וויסן וואָס ס׳איז געשען.

ער האָט איבערגעלאָזט די ריי בײַם בילעטן־פענצטערל און גענומען זוכן זאָשקען איבער דעם גרויסן זאַל. ער איז באַלד פאַרהאַלטן געוואָרן דורך אַ זשאַנדאַר. דער דײַטש האָט איבערגעקוקט כעמיעס פּאַפּירן און זיי געוויזן צון אַ צווייטן דײַטש. זיי האָבן אים צוריקגעגעבן די פּאַפּירן און אים באַפרײַט.

ער האָט געפונען זאָשקען, אָבער אַ דײַטש איז שוין געשטאַנען נעבן איר. דער דײַטש האָט גענומען איר וואַליזע און זי אָוועקגעפירט, כעמיע איז געגאַנגען הינטער זיי. זיי זענען אַרויס פון דעם גרויסן זאַל, כעמיע האָט אויך געוואָלט אַרויס, אָבער אַ וואַכמאַן בײַ דער טיר האָט אים פאַרהאַלטן. ווען ער איז שוין אַרויסגעקומען דרויסן האָט ער זיך געכאַפּט אַז עס איז דער פעראָן פון וואַנען עס גייט אָפּ זײַן צוג קיין כעלמיש

און לובלין. ער וועט שוין פאָרן אָן אַ בילעט. אויב זאָשקע איז אין דעם צוג מוז ער פאָרן מיט איר און זען וואָס עס וועט געשען.

מע האָט זי אַרעסטירט אין וואַרשע און מע פירט זי קיין כעלמיש? דאָס איז ערנסט. אויב דער כעלמישער קיבוץ איז קאָמפּראָמיטירט וועלן אַלע ייִדן אין כעלמיש נישט לעקן קיין האָניק. קראַנץ האָט ליב געלט, אָבער אויב עס איז ערנסט וועט קיין געלט נישט העלפן. ס'אַ נס וואָס עס איז אים אײַנגעפאַלן הײַנט צוריקצופאָרן. ער וועט כאַפּן געניען און אַנטלויפן, ער וועט וואָרענען אַלע זאָלן אַנטלויפן.

כעמיע איז געלאָפן לענג־אויס די וואַגאָנעס און אַרײַנגעקוקט דורך די פענצטער. ער איז שיִער נישט אַרויפגעלאָפן אויף דעם דײַטש. יאָ, עס מוז זײַן דער זעלביקער דײַטש. זאָשקע איז שוין אין וואַגאָן, זי שטייט בײַם פענצטער און פאָכעט צום דײַטש. דער דײַטש סאַלוטירט צון איר און גייט אַוועק. כעמיע האָט נישט געגלייבט זײַנע אייגענע אויגן.

אין געדראַנג בײַ די טרעפּלעך אַרײַנצוגיין אין וואַגאָן האָט כעמיע אַראָפּגעצויגן די בינדע פון זײַן אַרבל, איצט וועט ער זײַן גלײַך מיט אַלעמען און זי וועט נישט מורא האָבן רעדן צון אים. אָבער ווי נאָר ער האָט זיך באַוויזן אין איר קופּע האָט זי אים ווידער געגעבן אַ צייכן ער זאָל זיך האַלטן פון ווײַטן. ער האָט מכלומרשט אָפּגעווישט דעם שטויב פון דעם רעכטן אַרבל צו ווײַזן איר אַז ער האָט מער נישט די בינדע אויף דעם אַרבל, אָבער זי האָט געדרייט מיטן קאָפּ אויף ניין. דער פּלאַץ נעבן איר איז שוין סײַ ווי געווען פאַרנומען. ער האָט זיך געזעצט אויף דער קעגנאיבערדיקער באַנק און באַלד דערזען איר שוואַרצע וואַליזע אויף דער באַגאַזשפּאָליצע איבער איר קאָפּ. דאָס מיינט אַז דער דײַטש האָט זי אַרויסגעפירט צון איר צוג און צוגעטראָגן איר וואַליזע. אהאַ, דאָס האָט געמוזט זײַן איינער פון אירע מענטשן פאַרשטעלט פאַר אַ דײַטש. אויב אַזוי פאַר וואָס איז ער צוריק אַרײַן אין וואַקזאַל וואָס איז געווען פול מיט זשאַנדאַרן? וואָס טוט זיך דאָ? אפשר דאַרף דער דײַטש באַלד צוריקקומען?

אַ פײַף, אַ סאָפּען פון לאָקאָמאָטיוו און דער צוג האָט זיך אָפּגעריסן פון אָרט. ער האָט געקוקט צו זאָשקען און געוואַרט אויף נאָך עפּעס אַ צייכן, אָבער עס איז געוואָרן טונקל אין וואַגאָן, דער צוג איז אַרײַן אין אַ טונעל.

כעמיע איז געזעסן ווי אויף הייסע קוילן. אין דער פינצטערניש פון וואַגאָן האָט דער גאַנצער ענין צון אים אויסגעזען נאָך מער מאָדנע. ער

האָט געפילט אַז זאָשקע איז אין אַ צרה, אפשר וואָלט ער געקאָנט העלפן, אָבער אַז ער ווייסט נישט וואָס עס טוט זיך, פון וואַנען זאָל ער וויסן וואָס צו טאָן?

דער צוג איז אַרויס פון טונעל און געלאָפן צווישן תבואה־פעלדער. אַ קאָנדוקטאָר איז אַרייַנגעקומען קאָנטראָלירן די בילעטן. כעמיע האָט אַנשטאָט אַ בילעט אים געוויזן זייַן שוצבריוו און אַ זאָג געטאָן: „אָפּי־ציעלע מיסיע". ער האָט נאָר אַ פּאַכע געטאָן מיט דעם פּאַפּיר פאַר דעם קאָנדוקטאָרס אויגן, דער קאָנדוקטאָר האָט זיכער געזען די האַקנקרייצן אויף דעם בריוובויגן און אין די שטעמפּלען. ער האָט אַ שאָקל געטאָן מיטן קאָפּ און געגאַנגען ווייַטער.

ווען דער צוג איז אָנגעקומען קיין כעלמיש איז שוין געווען פאַר נאַכט. זאָשקע האָט זיך אויפגעשטעלט און כעמיע האָט פון דעם פאַרשטאַ־נען אַז זי גייט אַראָפּ טאַקע אין כעלמיש. כעמיע איז צוגעשפּרונגען און אַ כאַפּ געטאָן איר וואַליזע. ער האָט זיך נישט געריכט אַז די וואַליזע וועט זייַן אַזוי שווער, און געגעבן אַ האַסטיקן שלעפּ. די משא האָט אים אַרויסגעשלעפּט פון גלייַכגעוויכט, ער האָט זיך אָנגעשטויסן אין זאָשקען און זי האָט זיך אָפּגעבייזערט: „פּאַניע, קוקט ווו איר גייט". ער האָט זי אויסגעמיטן און אַרויס מיט דער וואַליזע ווי זי וואָלט געווען זייַנע. ווי נאָר ער איז אַרויס האָט ער אַראָפּגעשטעלט די וואַליזע און שנעל צוריק אַרויפגעצויגן די בינדע, דאָ האָבן אים אַלע געקענט. זאָשקע האָט אים איבערגעיאָגט. ווען זי איז אים פאַרבייַגעגאַנגען האָט זי אַ שעפּטשע געטאָן: „טריף, היט זיך", און אַוועק ווייַטער. אַרויסגעקומען אין גאַס האָט זי פאַמעלעכט איר טריט און געלאָזט כעמיען גיין פאַרויס. ער איז נישט געגאַנגען מיט די גאַסן וואָס האָבן געפירט צום קיבוץ. זי האָט אים ווידער אָנגעיאָגט און פאַרבייַגייענדיק ווידער אַ שעפּטשע געטאָן: „צום קיבוץ".

„ופּאָזשאָנדקו, ס'איז אין אָרדענונג", האָט ער געענטפערט און זי האָט שוין פאַרשטאַנען אַז ער גייט מיט אַ הינטערוועג ווייַל ס'איז נאָך נישט אויס שבת.

כעמיע איז געגאַנגען מיט אַ שנעלן טריט און געבאָדן זיך אין שוייס. מער פעלט אים נישט נאָר ער זאָל אויפן וועג טרעפן זייַן שווער, ער מוז עס אָבער טאָן פאַר זאָשקען. די וואַליזע איז צו שווער פאַר איר און אויך געפערלעך. אַ פרעמד פּנים און אַ וואַליזע אין האַנט, יעדער פּאָלי־ציאַנט וואָלט זי אָפּגעשטעלט, אים וועט קיינער נישט פאַרהאַלטן.

ער איז אָנגעקומען אין קיבוץ דער ערשטער. „וועמען זוכט איר?" האָט מען אים געפרעגט. עס איז געווען אַ שיינער שבת פאַרנאַכט, עולם איז אַרויס שפּאַצירן. די צוויי בחורים וואָס זענען געווען אין קיבוץ זענען געווען פון די נײַ־געקומענע נאָכן אויסבראָך פון דער מלחמה, זיי האָבן כעמיען נישט געקענט.

כעמיע האָט נישט באַוויזן צו ענטפערן און זאָשקע איז אַרײַן. די צוויי קיבוצניקעס זענען אַרויפגעפאַלן אויף זאָשקען און זיך געקושט מיט איר. זי האָט זיך קוים אַרויסגעריסן פון זיי און צוגעקומען צו כעמיען: „תודה רבה, אַ שיינעם דאַנק".

„וואָס פירסטו דאָ, שטיינער?"

„צירקולאַרן. פּאַפּיר איז שווער".

„פּראָקלאַמאַציעס, האַ? דו ריזיקירסט צו פיל. און דער חבר דײַנער האָט נישט געטאָרט צוריק אַרײַן אין וואָקזאַל בעת אַן אָבלאַווע, מיט די זאַכן שפּילט מען זיך נישט".

„וועלכער חבר?"

„דער וואָס האָט דיך אַרויסגעפירט צום צוג און געטראָגן דײַן וואַליזע. ווו האָט ער גענומען דעם מונדיר?"

„וואָס הייסט ווו? אין דער ווערמאַכט".

כעמיע האָט געגעבן אַ ווונק מיט אַן אויג און אַ דריי מיט דער האַנט אַהינטער, וואָס מיינט: צוגעלאַטכנט.

ערשט איצט האָט זאָשקע פאַרשטאַנען פאַר וואָס כעמיע האָט אים גערופן „חבר". „כעמיע, ס'איז נישט געווען קיין פאַרשטעלטער, דאָס איז געווען אַן אמתער דײַטש".

„ער האָט אויסגעזען צו זײַן אַן אמתער דײַטש און איך האָב מיר שוין געבראָכן דעם קאָפּ ווי אַזוי דיך אַרויסצוראַטעווען. וואָס טוט זיך דאָ? קענסט אים שוין לאַנג?"

„שוין לאַנג? קיין מאָל פריִער אים פאַר די אויגן נישט געזען. ער איז געקומען צו דער באַן מיט זעלביקן טראַמוויי וואָס איך. ס'איז מיר געווען שווער מיט דער וואַליזע בײַם אַראָפּגיין די טראַמוויי־טרעפּלעך, האָט ער געהאָלפן. ער האָט געטראָגן מײַן וואַליזע פון דעם טראַמוויי ביז צום פענצטערל ווו מע פאַרקויפט די בילעטן".

„ער האָט דיך נישט געפרעגט פאַר וואָס דײַן וואַליזע איז אַזוי שווער? דו ריזיקירסט צו פיל, זאָשקע".

„ער איז גרייט געווען צו וואַרטן ביז איך וועל קויפן מײַן בילעט, אָבער איך האָב אים אָפּגעדאַנקט און ער איז אַוועק. ווען איך האָב דער־

זען די זשאַנדאַרן האָב איך געלאָזט שטיין די וואַליזע און בין געלאָפן אים זוכן. דאָס איבעריקע האָסטו שוין געזען".

„זאָג מיר די נעוואַרעט, זאַשקע, וואָס וואָלטסטו געטאָן אויב וואָלטסט אים נישט געפונען: דו וואָלטסט ריזיקירט אַרויסצוגיין מיט דער וואַליזע?"

„דו ווילסט כ'זאָל דיר זאָגן דעם אמת? דער אמת איז אַז איך ווייס נישט וואָס איך וואָלט געטאָן".

„אויב עס וואָלט כאָטש געווען אַ לייַכטע וואַליזע, קלייניקייטן באַהאַלטן צווישן דאַמען־אונטערוועש... דו ריזיקירט צו פיל, זאַשקע".

„זע'ך נאָר ווער עס רעדט. און אַז דו ביסט געפאָרן אָן אַ בילעט? און מייַן וואַליזע האָסטו אויך געטראָגן, איך האָב דיר געזאָגט אַז עס איז טריף. יעדער מוז הייַנט ריזיקירן".

„איך האָב געטראָגן די וואַליזע אין כעלמיש. דאָ האָב איך מער מורא פאַר מייַן שווער ווי פאַר די דייַטשן".

„דייַן שווער? האָסט חתונה געהאַט? טאָקע מיט דער פרידוונע? מזל־טוב".

„מיט מזל זאָל מען לעבן. הער, זאַשקע, איך קום אַלע פאָר וואָכן קיין וואַרשע. אויב דו דאַרפסט עפּעס שיקן אַהער, פאַרלאָז זיך אויף בעמיעס עקספּעדיציע. ראַיעל ווי גאָלד, שנעלע טראַנספּאָרטאַציע. ווו קאָן איך דיך געפינען אין וואַרשע?"

„ווו קאָן איך דיך געפינען?"

„איך ווין אין וואַרשע ביי אַ קוזינע אויף קאַרמעליצקאַ 17. זי הייסט קאַבילאַק, ווי איך. רעכטע אָפיצינע, צווייטער שטאָק. וועסט קומען?"

„ס'איז אַלע מאָל לייַכטער פאַר אַ פרוי. אַז איך טו אויס די בינדע..."

„איך פאַר אָפיציעל, איז עס אין גאַנצן נישט געפערלעך".

„אָפיציעלע מיסיע, האַ?" האָט זאַשקע זיך דערמאָנט וואָס בעמיע האָט געזאָגט דעם קאָנדוקטאָר און אַ ווונק געטאָן מיט איין אויג".

געניע איז נישט געווען אין דער היים און איז נישט געווען ביי אירע עלטערן. ווען זי איז סוף־כל־סוף אהיימגעקומען איז שוין געווען נאָך דער פּאָליציי־שעה ווען אַ ייִד טאָר נישט זייַן אין גאַס. ווען זי האָט אים דערזען איז זי אַרויפגעפאַלן אויף אים: „בעמיעלע, ווען ביסטו געקומען?"

„ערשט געקומען", האָט ער איר געזאָגט אַ ליגן. „דו ווייסט ווי שפּעט עס איז?"

„כ'האָב נישט קיין מורא פאַר דער 'שפּערע' אַז — —"

„זאָג מיר נישט, איך ווייס. סטעפאַן ווײַס האָט דיך אָפּגעפירט אַהיים".

„כ'בין געגאַנגען זאָגן אַז כ'האָב נישט קיין מורא פאַר דער שפּערע ווײַל מײַן מאַן אַרבעט פאַר דער געסטאַפּאָ".

„נישט פאַר דער געסטאַפּאָ, נאָר פאַר קראַנצן".

„נישט פאַר געסטאַפּאָ, נאָר פאַר דעם געסטאַפּאָ־שעף", האָט געניע זיך געהאַלטן בײַ אירס.

„דו זאָגסט עס ווי דו וואָלטסט עס מיר אויפגעוואָרפן".

„קיין קאָמפּלימענט איז עס נישט".

„דו האָסט גאָר נישט געזאָגט ביז איצט. איך בין נאָר אָוועקגעפאָרן, ביסטו שוין קלוג געוואָרן..."

„כעמיע, ביסט ערשט אַהיימגעקומען און גייסט זיך שוין קריגן?"

„איך גיי זיך קריגן? און ווער האָט דיך אָפּגעפירט אַהיים, סטעפאַן?"

„סטעפאַן".

„געשריבן פאַר אים אויף דער מאַשין, האַ? פאַר וואָס האָט ער אַזוי פיל צו שרײַבן דווקא ווען איך בין נישטאָ?"

„כ'האָב נישט געשריבן אויף דער מאַשין. ער האָט מיך געטראָפן אין גאַס, האָבן מיר אַ ביסל שפּאַצירט. ס'איז אַזאַ שיינע נאַכט".

„אַ ביסל געשריבן אויף דער מאַשין, אַ ביסל שפּאַצירט... אויב ער וועט זיך נישט אָפּטשעפּען פון דיר, וועל איך אים אַ ביסל צעברעכן די ביינער. וואָס ציט דיך אַזוי צו אים, ס'פּאָליצייִשע היטל? אַז כ'על אים מאַכן אַ געשוואָלענעם קאָפּ 'עט ער נישט קאָנען אָנטאָן דאָס היטל".

„שרײַ נישט און מאַך נישט קיין טרעוואָגע. דו ווילסט אַ ווײַב אײַנצומאַרינירן זי אין אַ פּעסל? נישט מיך! וואָס האָב איך דאָ חוטא־בעגל געווען? שפּאַצירט אַ ביסל אין גאַס און גערעדט. כ'טאָר שוין נישט רעדן צון אַ מענטש?"

„צון אַ מענטש יאָ, צו דער גנידע נישט. וועגן וואָס האָט ער זיך אַזוי צערעדט ביז שפּעט? דער שמענדריק געפעלט דיר בעסער ווי איך?"

„וואָס רעדסטו, כעמיע?"

„איך קען נישט רעדן אַזעלכע שמינטעליגענטישע ריידעלעך ווי סטעפאַן ווײַס. ער איז געגאַנגען אין אוניווערסיטעט, איך האָב אַפילו די שקאָלע נישט געענדיקט. דו האָסט דאָס געוווּסט איידער ס'איז געוואָרן צווישן אונדז אַ ליבעניש. און איך האָב דיך אָוועקגענומען נישט פון אַ סטודענט, נאָר פון דעם כניאָק לייבל, דו געדענקסט, געניעלע? דו געדענקסט ווי דו האָסט מיר געזאָגט אַז דו קאָנסט אָן מיר נישט לעבן?"

„כעמיע, מאַך נישט קיין סקאַנדאַל".

„ער זוכט נישט דײַן שמינטעליגענץ. צווישן זײַנס גלײַכן — די האַלבע משומדים — קאָן ער געפינען איינע וואָס איז אַפּילו מער געלערנט ווי דו. וואָס ער וויל איז נישט רייד... ער איז אַ מבין, דאָס מוז איך מודה זײַן. געניעלע, דו ביסט אַ — — מע קאָן צעזעצט ווערן. זאָג מיר די נעוואָרעט, ער טשעפּעט זיך נישט צו דיר?"

„און אַז ער טשעפּעט זיך? דו מיינסט איך בין אַ מלופים־קינד?"

„ער טשעפּעט זיך, האַ? כ'על אים מאַכן מיט אַ קאָפּ נידעריקער".

„כעמיע, זיץ אָפּ. ער איז דער קאָמענדאַנט פון דער פּאָליציי!"

„כעמיע האָט זיך שוין אָן עצה געגעבן מיט גרעסערע קנאַקערס. איך וועל אים מאַכן אויס קנאַקער, אַ קנאַקער אָן אַ נון... כ'האָב נישט ווייניקער פּראָטעקציע ווי ער".

„דו האָסט פּראָטעקציע בײַ קראַנצן? וואָס טוסטו פאַר קראַנצן וואָס ביסט אַזוי זיכער אַז ער וועט זײַן אויף דײַן זײַט?"

„דו ווייסט וואָס איך טו פאַר קראַנצן. כ'האָב איבערגעלאָזן מײַן שיין ווײַב און בין פאַר אים געפאָרן אין דעם פאַרשאָלטענעם וואַרשע".

„וואָס טוסטו פאַר קראַנצן וואָס איך ווייס נישט?"

„וואָס פרעגסטו, געניע?"

„דאָס וואָס דו הערסט".

„דו מיינסט — — געניע, דו ביסט מיך נישט — — ווער האָט דיך אָנגעהעצט קעגן מיר? דאָס איז נישט דײַן קאָפּ! האָט דער צדיק סטעפאַן ווײַס דיך אַזוי אָנגעדרודלט? ווער ווייסט וואָס ער טוט פאַר קראַנצן אַז ער קאָן קומען צון אַזעלכע געדאַנקען".

„לאָז סטעפאַנען צו רו, ס'איז נישט סטעפאַן".

„ווער דען איז עס? דאָס זענען נישט דײַנע ווערטער".

„רוכטשע האָט עס מיך געפרעגט, דאָס זענען רוכטשעס ווערטער".

„דאָס זענען נישט רוכטשעס ווערטער, דאָס זענען עליאָשעס ווערטער. כ'האָב שוין לאַנג חושד געווען אַז ער העצט קעגן מיר. כ'בין געקומען פאַר נאַכט, זעסט? כ'רעכן זיך נישט מיט דײַן טאַטנס שולכענורעך, וועל איך זיך מיט דעם קאָמוניסטישן שולכענורעך אוודאי נישט רעכענען".

„דו גייסט נישט אויסזאָגן קראַנצן אַז עליאָש איז אַ קאָמוניסט?"

„געניע, איך 'על דאָ אַ פּאָפּלעקציע קריגן! האָסטו דאָס געפרעגט דײַן פרײַנד סטעפאַן? יאָ, כ'וויל דאָס וויסן. האָסט אַ גאַנצן אויפדערנאַכט שפּאַצירט מיט דעם סטעפאַן ווײַס און גערעדט, האָסט געהאַט צײַט צו פרעגן

אַ סך זאַכן. האָסטו אים געפרעגט צי ער וועט מסרן עליאַשן פאַר קראַנצן? דו האָסט אַ יאַנדעס צו פרעגן מיך אַזאַ זאַך? פאַר אַזאַ מין פאַרשוין קענסטו מיך?"

„כעמיע, דו מאַכסט גוואַלדן, אַלע שכנים וועלן זיך באַלד צוזאַמענלויפן".

„אַז עס טוט ווי שרייט מען".

„קראַנץ איז אַ וויסטער מערדער, פאַר וואָס איז ער אַזוי גוט צו דיר?"

„כ'ווייס וואָס ער האָט אָפּגעטאָן ווען די דײַטשן זענען אַרײַן אין שטאָט. כ'געטרוי אים ווי דו געטרויסט אַ גאַסנקאַץ, אָבער כ'וויל דערלעבן צו זען זײַן מפּלה".

„פאַר וועלכן פרײַז?"

„וואָס מיינסטו פאַר וועלכן פרײַז? דער קליינער שלומל איז געווען דער ערשטער אונטערצוקויפן קראַנצן".

„שלומל טוט עס נאָר אויסצוקויפן מענטשן".

„און וואָס טו איך? האָסט געפרעגט שלומלען פאַר וועלכן פרײַז? פאַר וואָס האָסטו אים נישט געפרעגט אַזאַ זאַך? ווײַל ער הייסט גראָסמאַן און איך הייס קאַבילאַק?"

„שרײַ נישט, כעמיע".

„זאָג מיר, וואָס האָבן די קאַבילאַקס געזינדיקט קעגן כעלמיש? זיי האָבן צוריקגעשלאָגן די שקצים וואָס האָבן געשלאָגן ייִדן? געגנבעט האָבן זיי נישט. אויב אַ קאַבילאַק איז געזעסן אין קאָזע איז עס געווען ווײַל ער האָט זיך אָנגענומען פאַר אַן אַנדערן ייִד!"

„ווען דער טאַטעשי האָט געהערט אַז כ'גיי חתונה האָבן מיט דיר האָט ער שיער נישט אָװעקגעחלשט".

„איך האָב אַ ביסל אַרומגעוואַיעוועט מיט שיקסעס, אָבער כ'האָב זיך געסטאַטקעוועט. אַזוי פיל גוטע יאָר זאָל איך האָבן וויפל טובות כ'האָב געטאָן צו מענטשן. כ'לייקן נישט, די קאַבילאַקס זענען אויסטויגערס. איז דאָס שלעכט? כ'על דעם עליאַש אַ זײַט אונטערהאַקן".

„דו זאָגסט אַז האָסט זיך געסטאַטקעוועט און דו האַלטסט אין איין סטראַשען מיט שלאָגן. דער טאַטעשי האָט דאָס געדאַרפט הערן".

„דײַן טאַטע און מײַן טאַטע וועלן איבערלעבן די מלחמה ווײַל איך ווייס ווי זיך צו קירעווען. דו ווייסט גוט וואָס איך טו פאַר קראַנצן. איך העלף שלומלען אײַנקויפן אין וואַרשע, איך קויף אויך אײַן פאַר קראַנצן דאָ אין די דערפער".

„ער פרעגט דיך א מאָל וועגן די פּויערים?"

„וואָס מיינסטו?"

„ווער ס׳באַהאַלט ווייץ, ווער ס׳האָט אַ נישט־רעגיסטרירטע בהמה?"

„דו מיינסט אַז איך שפּיאָניר אין די דערפער?"

„כ׳על קיין מאָל נישט גלייבן אַז דו וועסט שלעכטס טאָן אַ ייד".

„און אַז כ׳על שלעכטס טאָן אַ גוי וועסטו יאָ גלייבן, האַ? וואָס זאָגסטו, פּאַננאָ פרידע, מע מעג מסרן אַ גוי?"

„אָפּגעהיטן זאָל מען ווערן!"

„פאַר וואָס דען פרעגסטו מיך? כ׳זע שוין אַז מע האָט דיך גוט אָנגעהעצט קעגן מיר".

„דו האָסט זיך אַלע מאָל געשלאָגן מיט די גוים".

„און געבליבן גוטע־פרײַנד. איך האָב געשלאָגן אַ שגץ נאָר אויב ער האָט פריִער געשלאָגן אַ ייד, אָדער אויב ער האָט געמאַכט אַ בילבול אויף אַ ייד. איך זע אַז דו געדענקסט ווי איך האָב אונטערגעהאַקט די זײַטן דעם שגץ וואָס האָט אויסגעטראַכט אַז דײַן טאַטע האָט באַליידיקט דאָס פּוילישע פאָלק, און דײַן טאַטע איז שיִער נישט פאַרפוילט געוואָרן אין קרימינאַל. איך האַנדל מיט די פּויערים אַלע מײַנע יאָרן. איך האָב זיי ליבער ווי דײַן פרײַנד סטעפאַן. זייערע טעכטער האָב איך אויך נישט פײַנט געהאַט, דאָס וועל איך נישט פאַרלייקענען. אָבער זינט איך בין מיט דיר האָט מײַן האַנט נישט אָנגערירט קיין אַנדערע, כאָטש כ׳בין אַ קאַבילאַק. זאָלן נאָר די פרידעס זיך אויפפירן נישט ערגער".

„וואָס טוט זיך הײַנט מיט דיר?"

„וואָס טוט זיך מיט דיר? ווי קאָנסטו אַזוי רעדן צו מיר? און אַז עליאַש האָט געזאָגט? דו דאַרפסט מיך קענען בעסער ווי עליאַש".

„איך גלייב דיר, כעמיע, אָבער אַ סך רעדן אַזוי וועגן דיר, נישט נאָר עליאַש".

„רוכטשע קומט נאָך אַרײַן אין קיבוץ?"

„גאַנץ אָפט".

„זאָל זי פרעגן זאָשקען".

„זאָשקע איז אין וואַרשע".

„זאָשקע איז הײַנט געקומען צוזאַמען מיט מיר. זי איז מיך נישט חושד".

געניע האָט דאָ געפונען אַ געלעגנהײט אַראָפּצופירן דעם איבעררייד אויף אַנדערע רעלסן. „אַהאַ, כעמיעלע. איך האָב געהערט אַז דו האָסט

אַלע מאָל געוואָרפן אייגלעך אויף דער שיינער זאָשקע. איך טאָר נישט אויסרעדן אַ וואָרט מיט אַן אַנדערן, און ער — —"

„כ'האָב איר מיט עפּעס געהאָלפן".

„זיי האָבן דיך אַריינגעצויגן אין אַן אונטערערדישער אַרבעט?"

„ניין, און כ'על זיך נישט לאָזן אַריינציִען. כ'דאַרף נישט זײַן קיין העלד. כ'וויל נישט אײַנשטעלן דעם קאָפּ אַריבערצופירן אַ פּאָר פּראָקלאַמאַציעס פון איין אָרט אויפן אַנדערן. זאָל נאָר זײַן ברויט, וועט מען איבערלעבן אַן זייערע בלעטלעך. איבערלעבן! דאָס איז דער עיקר!"

„אָבער נישט פאַר יעדן פּרײַז".

„און נישט אויף יענעמס חשבון. מײַן מזל איז וואָס דער קראַנץ וויל אָפּלעקן אַ פעט ביינדל. אפשר וויל ער נישט זײַנע לײַט זאָלן וויסן וויפל ער לאָזט אַראָפּ צו זיך אין טאַש. אפשר וויל ער נישט זיי זאָלן וויסן וואָס און וויפל ער שיקט אַוועק צו די זײַניקע אין דײַטשלאַנד. אַן מיר קאָן ער נישט קריגן דאָס אַלץ וואָס איך שטעל אים צו. ער קאָן שיקן זײַנע מענטשן אין די דערפער, זיי וועלן קאָנפיסקירן, צונעמען אַן אַ גראָשן אויב זיי וועלן געפינען. אָבער די פּויערים זענען כיטרע און זיי האָבן גענוג פּלעצער ווו צו באַהאַלטן. אַז איך קויף בײַ אַ פּויער צאָל איך דעם פולן פּרײַז און קראַנץ קריגט וואָס ער וויל".

„דו האָסט געזאָגט אַז ער האָט ליב געלט און איצט זאָגסטו אַז ער צאָלט געשוואָלענע פּרײַזן".

„ער האָט ליב צו פאַרדינען און קאָן אויסגעבן. ער האָט שוין זײַנע קונצן ווי אַזוי צו פאַרדינען עס זאָל סטאַרטשען אויף אַלעם".

„און דו העלפסט אים?"

„איך העלף די וואָס איך לייז אויס פון זײַנע הענט".

„ער נעמט אין די הענט אַרײַן כדי מע זאָל דאַרפן אויסלייזן".

„ווען ער האָט דערשאָסן אַזוי פיל מענטשן אין איין טאָג איז בעסער געווען?"

„איך האָב מורא פאַר אים".

„איך אויך. איך ווייס צו פיל פון זײַנע סודות, אָבער איך וועל נישט וואַרטן ביז ער וועט מיך אָפּרוימען".

„כעמיע, דו גייסט אויף אַ שטריק".

„האָב נישט קיין מורא, דײַן כעמיע ווייסט ווי זיך צו קירעווען. און געטרוי מיר, געניע. דו קענסט דאָך מיך צום בעסטן".

כעמיע האָט אַ גאַנצע נאַכט נישט צוגעטאָן קיין אויג. צו מאָרגנס גאַנץ פרי איז ער אַוועק אין קיבוץ. ווען ער האָט געעפנט די טיר איז עמעץ אַרײַנגעלאָפן אין דער צווייטער שטוב און פאַרמאַכט די טיר הינטער זיך. אַוודאי אַ מיידל וואָס האָט נאָך נישט באַוויזן זיך אָנצוטאָן. כעמיע האָט זיך געפרעגט אויף זאָשקען. „זי איז נישטאָ דאָ, זי איז שוין אַוועקגעפאָרן", האָט אַ מיידל אים געענטפערט. כעמיע האָט אַ שפּאַן געטאָן צו דער טיר צום צווייטן צימער און זי אויפגעפּראַלט. זאָשקע איז דאָרט געווען.

„דו באַהאַלטסט זיך פאַר מיר?" האָט ער געפרעגט מיט שטוינען.

„פאַר וואָס? וואָס איז געשען זינט נעכטן?"

„כ'וויס פאַר וועמען איר אַרבעט".

„דאָס האָסטו אויך נעכטן געוווסט נאָך דעם ווי כ'האָב געזאָגט דעם קאָנדוקטאָר 'אָפּיציעלע מיסיע', אָבער האָסט מיר ווײַטער געזאָגט 'דו' און געלאַכט וועגן דעם".

„כ'האָב געמיינט אַז ס'איז נאָר אַן אָנשטעל".

כעמיע איז צוגעגאַנגען צו איר, אָנגענומען זי בײַ ביידע אָרעמס און זיך געבעטן בײַ איר: „זאָשקע, איך האָב נעכטן געזען ווי אַ דײַטש האָט געטראָגן דײַן וואַליזע, ווי ער האָט דיך אַרײַנגעזעצט אין צוג און סאַלוטירט צו דיר. מיר איז נישט אײַנגעפאַלן דיך חושד צו זײַן אין עפּעס שלעכטס ווײַל איך קען דיך צו גוט. זאָשקע, דו קענסט מיך נישט פון הײַנט, דו גלייבסט אַז איך האָב אַ 'אַנדעס צו ווערן אַ פאַרקויפטע נשמה?"

„אויב מע וואָלט עס מיר נישט געזאָגט וואָלט איך עס זיך נישט געקאָנט פאָרשטעלן".

„זאָשקע, זאָל איך דאָ אַ פּאַפּלעקציע קריגן, זאָל מײַן מאַמע אַזוי לעבן, זאָל מײַן געניע אַזוי לעבן ווי איך האָב קיינעם קיין שלעכטס נישט געטאָן. דו גלייבסט מיר?"

„כ'וויל דיר גלייבן, אָבער — —"

„עץ שיקט קיין מאָל נישט ענקערע מענטשן אַרבעטן אויף טרײַ־פענע פלעצער?"

„אפשר אַ מאָל כדי צו שפּיאָנירן קעגן זיי".

„יעדער האָט זײַן פאַרוואָס. איך טו עס ווײַל כ'וויל ראַטעווען מיך און מײַן משפחה. אַז כ'קאָן עמעצן טאָן אַ טובה — — נעכטן האָסטו מיך געוואָרנט אַז דײַן וואַליזע איז טריף און איך האָב זי געשלעפּט איבער גאַנץ כעלמיש. נישט ווײַל כ'וויל זײַן אַ העלד האָב איך עס

געטאָן, נאָר צוליב דיר. איך האָב אין וואַרשע געמיינט אַז דו ביסט אַרײַנ־געפאַלן, האָב איך איבערגעלאָזט די ריי צו קויפן אַ בילעט און בין געלאָפן דיך זוכן. איך האָב דיך נישט אַראָפּגעלאָזט פון אויג, טאָמער וועל איך קאָנען עפּעס טאָן. דאָס איז געוועזן ערשט נעכטן".

„דו האָסט געפרעגט ווו איך ווין אין וואַרשע, האָסט מיר געזאָגט אַז איך זאָל שיקן מײַנע זאַכן דורך דיר, געדענקסט? דו ווילסט דאָך נישט זײַן קיין העלד?"

„איך וואָלט עס געטאָן צוליב דיר. פאַר די נאַרישע שטיקלעך פּאַפּיר וואָס דו האָסט געשלעפּט האָסטו שיִער נישט באַצאָלט מיט דײַן לעבן. איך האָב עס געקאָנט ברענגען אָהער אונטער אַ דײַטשער שמירה. וואָס? דו מיינסט אַז כ'האָב געוואָלט וויסן דײַנע סודות? זאַשקע!"

„כ'גלייב דיר, כעמיע. דו ביסט אָרנטלעך, אָבער דאָס וואָס דו טוסט איז געפערלעך אַפילו פאַר דײַן אָרנטלעכקייט. אין אַזעלכע צײַטן טאָר מען זיך אַליין נישט געטרויען צו פיל".

עטלעכע טעג שפּעטער האָט כעמיע געזאָגט רוכטשען: „כ'ווייס וואָס דײַן עליאַש האָט אָנגערעדט אויף מיר. יעצט איז נישט די צײַט פאַר קריגערײַען אָבער אַזעלכע זאַכן פאַרגעסט מען נישט. כ'על זיך מיט אים אָפּרעכענען נאָך דער מלחמה".

„עליאַש איז דיר נישט קיין שונא, אָבער ער האַלט אַז דײַנע וועגן זענען געפערלעך".

„איך האַלט אויך נישט פון עליאַשעס וועגן. אויב מע וויל איבער־לעבן דאַרף מען זײַן שטילער ווי וואַסער און נידעריקער ווי גראָז, און עליאַש היט זיך נישט געווג, און דו דאַרפסט נישט אַלע מאָל ליגן בײַ אים אין וואַרשטאַט".

„דו גייסט מיר זאָגן מוסר?"

„קינד און קייט ווייסן אַז בײַ עליאַש בלאַנק אין וואַרשטאַט זענען פאַראַן סודות. איך זאָג ענק נישט וואָס יאָ און וואָס נישט צו טאָן, אָבער מע דאַרף האַלטן דאָס מויל".

„זאָרג זיך נישט פאַר אונדז".

„איך זאָרג זיך יאָ, און אַז איך וועל זען אַז קראַנץ האָט עפּעס דערשנאַפּט, 'עלעך דײַן עליאַש זאָגן וועגן דעם, און קאָנסט זאָגן דײַן עליאַש אַז אַ קאָבילאַק קאָן זײַן פּונקט אַזוי אָרנטלעך ווי אַ בלאַנק, און אַפילו ווי אַ פרידע". כעמיע האָט זיך אויסגעדרייט צום איר מיטן רוקן און שנעל אַוועק.

ווען כעמיע איז אַרײַנגעקומען אין שטוב האָט ער מיט אַ לײַכט געמיט אַ פּעטשל געטאָן געניען אין הינטן. „ביסט שוין נישט בייז, כעמיע?" האָט געניע געפרעגט.

„איך בייז?"

„האָסט געזאָגט אַז וועסט סטעפּאַנען צעברעכן אַ זײַט".

„אַזוי האָב איך געזאָגט?"

„יאָ".

„כ'האָב זיך מיישב געווען".

„אַזוי האָב איך דיך ליב".

„נישט איין זײַט, ביידע זײַטן וועל איך אים צעברעכן".

נאָטיצן פון דער צײַט

די טונקעלע נאַכט פון ראָש־חודש אייר האָט זיך נאָך געקלאָמערט אין דער ערד, און אויפן האָריזאָנט פון מיזרח־זײַט האָט אַ רויטע טאַשמע שוין אָנגעזאָגט דאָס אָנקומען פון טאָג צענטער מײַ 1940. דער גאַנצער הימל איז גיך פאַרפלייצט געוואָרן מיט רויט, מיט דעם רויט פון שׂרפות. די דײַטשע מלחמה־מאַשין האָט זיך אַ באַוועג געטאָן צון אַ נײַעם אָנגריף.

אין בערלין זענען דער אַמבאַסאַדאָר פון בעלגיע און דער מיניסטער פון האָלאַנד אויפגעוועקט געוואָרן און געבראַכט געוואָרן אויף ווילהעלם־שטראַסע ווו ריבענטראָפּ האָט זיי אינפאָרמירט אַז דײַטש מיליטער איז אַריבער זייערע גרענעצן כּדי „צו באַשיצן האָלענדישע און בעלגישע נייטראַליטעט קעגן אַן אָנגרייף פון פראַנקרײַך און ענגלאַנד". ריבענטראָפּ האָט געוואָרנט די אַמבאַסאַדאָרן אַז יעדער פּרוּוו פון ווידערשטאַנד קעגן די דײַטשע כּוחות וועט צעשמעטערט ווערן און די אַחריות פאַר דער בלוט־פאַרגיסונג וועט פאַלן אויסשליסלעך אויף זייערע רעגירונגען.

גענוי אין דער זעלביקער מינוט ווען די האָלענדישע און בעלגישע פאָרשטייערס אין בערלין זענען געבראַכט געוואָרן צו ריבענטראָפּן זענען די דײַטשע אַמבאַסאַדאָרן אין האַאַג און אין בריסל אָנגעקומען אין די דאָרטיקע אויסערן־מיניסטעריומס איבערצוגעבן די זעלביקע אולטימאַטומס.

דער דײַטשער אַמבאַסאַדאָר בולאָוו שוואַנטע איז אַרײַנגעקומען צום בעלגישן אויסערן־מיניסטער פּאָול הענרי ספּאַאַק, אַרויסגענומען פון קעשענע אַ פּאַפּיר און געוואָלט עס פירלייענען. ספּאַאַק האָט אים אָפּגעשטעלט: „זײַט מוחל, הער אַמבאַסאַדאָר, איך וועל רעדן דער ערשטער.

שוין דאָס צווייטע מאָל אין די לעצטע פינעף און צוואַנציק יאָר האָט דײַטשלאַנד אָנגעהויבן אַ קרימינעלע אַגרעסיע קעגן איר נייטראַלן און לאָיאַלן שכן בעלגיע. דאָס מאָל נאָך מער אויסטערליש ווי אין 1914 — אָן קיין אולטימאַטום אָדער וואָרענונג פון פריִער. נאָך איידער איר זענט געקומען, הער אַמבאַסאַדאָר, האָבן די באָמבעס וואָס זענען געפאַלן אויף דעם נאָענטן פליפעלד אונדז שוין געלאָזט וויסן אַז אײַער לאַנד האָט געבראָכן אירע אָפּמאַכן מיט אונדז און אירע גאַראַנטיעס צו רעספעקטירן אונדזער נייטראַליטעט. מיר זענען אַנטשלאָסן זיך צו פאַרטיידיקן".

בולאָוו שוואַנטע האָט ווידער אָנגעהויבן לייענען פון זײַן פּאַפּיר, ספּאַאַק האָט עס אַרויסגענומען פון זײַן האַנט און אים נישט געלאָזט ווײַטער רעדן.

די סיטואַציע אויפן מערב־פראָנט האָט אויסגעזען גאָר נישט שלעכט. איצט, צוזאַמען מיט בעלגיע און האָלאַנד, האָבן די אַלייִרטע געהאַט הונדערט און פינעף און דרײַסיק דיוויזיעס קעגן די דײַטשע הונדערט און זעקס און דרײַסיק. דערצו איז דער גאַנצער פראָנט געווען גוט באַשיצט. די נישט־צעשטערלעכע מאַזשינאָ־ליניע לענגאויס דעם רהײַן, דאָרט ווו דער טײַך איז די גרענעץ, און ווײַטער לענג־אויס דער גרענעץ פון סאַאַר־געביט און אַ טייל פון דער גרענעץ מיט לוקסנבורג, ביז צו דער שווערער וואַלדיקער טעריטאָריע מיזרח פון טײַך מוז, מיט זײַנע הויכע משופּעדיקע ברעגעס. דער צענטער פון פראָנט ווו די געגנט איז געווען אַזאַ שווערע האָט נישט געדאַרפט קיין פאָרטיפיקאַציעס און איז געהיטן געוואָרן פון דער צווייטער און נײַנטער פראַנצעזישער אַרמיי. נאָך דעם זענען געקומען די בעלגישע פאָרטיפיקאַציעס און די פאַרפעס־טיקטע האָלענדישע וואַסערוועגן. עס איז געווען אַ קוועטש צו טאָן אַ קנעפּל צו פאַרפלייצן די צוטריטוועגן, אויפצורײַסן די בריקן און מאַכן די „פעסטונג האָלאַנד" נישט צוטריטלעך, אַזוי האָבן פאַרזיכערט די האָלענדער.

גענעראַל פאָן קיכלער מיט זײַן אַכצעטער דײַטשער אַרמיי האָט אָנגע־גריפן האָלאַנד. ער האָט געאײַלט צום האַרץ פון לאַנד כּדי וואָס שנעלער צו פאַרכאַפּן האַאַג, אַמסטערדאַם, אוטרעכט און לעידן, הונדערט מײַל פון דער גרענעץ. די שטעט זענען געווען אַרומגערינגלט מיט אומגע־הײַערע וואַסער־באַריערעס; מע האָט געקאָנט צוקומען נאָר דורך די גוט־באַשיצטע בריקן איבער דעם טײַך מאַאַס, דרום פון ראָטערדאַם, און איבער די בריקן, בײַם מויל פון דעם טײַך נעבן דאָרכדרעכט. די דײַטשן האָבן

אַראָפּגעזעצט דעסאַנטן פון דער לופט צו פאַרכאַפּן די בריקן איידער די האָלענדער וועלן באַוויַזן זיי אויפצורייַסן. אַ כּוח פון צוויי רעגימענטן האָט געלאַנדט, הינטער די וואַסער־באַריערעס, אויף די פליפעלדער אַרום האַאַג מיטן ציל צו פאַרכאַפּן די הויפּטשטאָט און פאַנגען די רעגירונג און די קעניגין.

נאָך דעם ערשטן שאָק זענען די האָלענדער שנעל געקומען צו זיך. פוסגייערס אונטערגעשטיצט פון אַרטילעריע האָבן נאָך דעם זעלביקן טאָג באַוויזן צו פאַרהאַלטן דעם פאָרויסמאַרש פון די דייַטשע פּירפּאַסטנס וואָס האָבן געהאַט פאַרכאַפּט די דריַי לופטפעלדער אַרום האַאַג. אָבער די דייַטשן האָבן יאָ באַוויזן צו פאַרכאַפּן די בריקן איידער די האָלענדער האָבן זיי אויפגעריסן. נישט־געקוקט אויף די פאַרביסענע קעגן אָנגרייַפן האָבן די דייַטשן איַינגעהאַלטן די בריקן.

מחמת האָלאַנד און בעלגיע האָבן פריִער נישט אַרייַנגעלאָזט די אַלִייִרטע האָט גענעראַל זשיראָ מיט דער זיבעטער פראַנצעזישער אַרמיי געלאַגערט אַרום דונקירק, בייַם לאַמאַנשקאַנאַל. אויפן הילפרוף פון דער האָלענדישער רעגירונג האָט גענעראַל זשיראָ מיט זיַין אַרמיי געאייַלט צו באַשיצן די האָלענדישע הויפּטשטאָט. דעם 11טן נאָך מיטאָג איז ער שוין געווען בייַ טילבורג. אָבער די פראַנצעזישע זיבעטע אַרמיי, פּונקט ווי די האָלענדישע אַרמיי, האָט נישט געהאַט גענוג דעקונג אין דער לופט. זיי האָבן געהאַט ווייניק אַנטיטאַנק־און אַנטילופטקאַנאָנען און זענען צוריקגעשטויסן געוואָרן קיין ברודאַ. דעם 12טן נאָך מיטאָג האָט פאָן קיכלערס נייַנטע פּאַנצער־דיוויזיע דערגרייכט די פאַרכאַפּטע בריקן קעגן איבער ראָטערדאַם, אָבער די האָלענדער איז געראָטן צו פאַרזיגלען די צפונדיקע אַרויסגענג פון די בריקן. די דייַטשע פּאַראַשוטיסטן וואָס האָבן געהאַט פאַרכאַפּט די פליפעלדער זענען דעם 14טן מיַי שוין געווען געפאַנגען אָדער אַרויסגעטריבן פון די סטראַטעגישע פּאָזיציעס. ראָטערדאַם האָט אויסגעהאַלטן קעגן דעם שווערן דרוק; די דייַטשע טאַנקען זענען נאָך אַלץ געווען אויף דרום פון די בריקן.

אַ דייַטשער אָפיציר מיט אַ ווייַסער פאָן איז אַריבער די בריק קיין ראָטערדאַם און געוואָרנט אַז אויב די שטאָט וועט ווייַטער שטעלן אַ ווידערשטאַנד וועט זי אָפּגעווישט ווערן פון דער ערד. די פאַרטיידיקערס פון דער שטאָט האָבן זיך דערשראָקן, און געשיקט אַ האָלענדישן אָפיציר צום דייַטשן שטאַב. אין דעם דייַטשן שטאַב דרום פון דער בריק האָט מען נאָך פאַרהאַנדלט וועגן די באַדינגען פון אונטערגעבן זיך ווען אַ האַגל פון דייַטשע באָמבעס איז געפאַלן אויף דער שטאָט. אַכט הונדערט

ציווילע קרבנות, עטלעכע טויזנט פאַרוווּנדיקטע, אַכט און זיבעציק טויזנט זענען געבליבן אָן היימען.

דעם זעלביקן אָוונט, נאָך פינעף טעג קעמפן האָט גענעראַל ווינקעל־מאַן, דער קאָמאַנדיר פון דער האָלענדישער אַרמיי, באַפוילן זײַנע זעלנער זאָלן לייגן דאָס געווער, און צו מאָרגנס עלעף פרי האָט ער אונטערגע־שריבן די קאַפּיטולאַציע. צוויי בריטישע צעשטערערס האָבן אַוועקגעפירט די רעגירונג און די קעניגין קיין ענגלאַנד.

נאָך אין 1926 האָט בעלגיע זיך צוריקגעצויגן פון איר אָפּמאַך מיט פראַנקרײַך פאַר קעגנזײַטיקער פאַרטיידיקונג, און געפירט אַ פּאָליטיק פון לגמרידיקער נייטראַליטעט. אין 1936, נאָך דעם ווי היטלער־דײַטשלאַנד האָט באַזעצט דאָס רהײַן־געביט האָט בעלגיע פאַרשטאַרקט אירע גרע־נעצן און געבויט פעסטונגען וואָס מ׳האָט גערופן „די קליינע מאַזשינאָ־ליניע". פון דעסט וועגן האָט אין אָקטאָבער פון דעם זעלביקן יאָר דער יונגער קעניג לעאָפּאָלד דער דריטער, געמאָלדן אַז בעלגיע וועט אויס־מײַדן יעדע מיליטערישע אַליאַנץ אַפילו פון אַ דעפענסיוון כאַראַקטער. היטלער איז געווען צופרידן און נאָכן אָפּזאָגן זיך פון דעם לאָקאַרנאָ־טראַקטאַט האָט ער דעם 30סטן יאַנואַר 1937 פײַערלעך גאַראַנטירט נישט צו פאַרלעצן די נייטראַליטעט פון האָלאַנד און בעלגיע. דעם 24סטן אַפּריל פון דעם זעלביקן יאָר האָבן ענגלאַנד און פראַנקרײַך באַפרײַט בעלגיע פון די התחייבותן צו אירע אַלײַרטע לויטן לאָקאַרנאָ־טראַקטאַט, און דײַטשלאַנד האָט עס אָפיציעל באַשטעטיקט דעם 13טן אָקטאָבער. היטלער האָט נאָך אַ מאָל באַשטעטיקט זײַנע בינדענדיקע דעקלאַראַציעס וועגן דער נייטראַליטעט פון בעלגיע און האָלאַנד אין אַ בריוו צו פּרעזידענט רוזוועלט פון דעם 28סטן אַפּריל 1939.

אַ וואָך פאַרן אָנגרײַפן פוילן האָבן די דײַטשע פאַרשטייערס אין האַאַג און בריסל איבערגעגעבן אַ צוזאָג פון „פירער" אַז אויב עס וועט אויסברעכן אַ מלחמה וועט דײַטשלאַנד אין קיין שום פאַל נישט אָנרירן די נייטראַליטעט פון האָלאַנד און בעלגיע. היטלער האָט דאָס נאָך אַ מאָל איבערגעחזרט דעם 6טן אָקטאָבער, נאָכן באַזעצן פוילן.

אָבער דײַטשלאַנד האָט געבראָכן אירע „פײַערלעכע" גאַראַנטיעס צו טשעכאָסלאָוואַקײַ און צו פוילן; ענגלאַנד און פראַנקרײַך זענען שוין אַרײַן אין דער מלחמה; אַ דײַטשע אינוואַזיע אויף די נײַטראַלע דענמאַרק און נאָרוועגיע; דאָך האָבן האָלאַנד און בעלגיע זיך אַלץ נאָך געהאַלטן בײַ זייער נייטראַליטעט.

די פראַנצויזן האָבן געוואָרנט בעלגיע מער ווי איין מאָל אַז די איינ־ציקע מעגלעכקייט צו באַשיצן זייערע גרענעצן קעגן אַ דייטשער אינ־וואַזיע ליגט אין אַן ענגער צוזאַמענאַרבעט מיט ענגלאַנד און פראַנקרייך. נאָר אַ בשותּפותדיקע פּלאַנירונג און באַוואַכונג פון די פעסטונגען ביים אַלבערט־קאַנאַל און די אַנדערע וואַסערוועגן קאָן שאַפן אַ מעגלעכקייט אַפילו פון אָפענסיווע, נישט צו דאַרפן איבערלאָזן די גאַנצע איניציאַטיוו צו היטלערן. די בעלגיער האָבן זיך נישט צוגעהערט.

דעם 10טן יאַנואַר 1940 זענען דורך אַ גליקלעכן צופאַל אַריינגעפאַלן אין בעלגישע הענט היטלערס פּלענער פאַר אַקציע „געלב", דער אָנגריף אויפן מערב. די פּלענער האָבן קלאָר אָנגעצייכנט אַן אָנגריף אויף בעלגיע. טאָקע צוליב דעם וואָס אַלע פּלענער פאַר אַקציע „געלב" זענען באַקאַנט געוואָרן, איז היטלער געצוווּנגען געווען שוין צום דריטן מאָל אָפּצולייגן זיין אָנגריף, וואָס האָט דאָס מאָל זיך געזאָלט אָנהייבן דעם 17טן יאַנואַר. די בעלגיער זענען נאָך אַלץ געבליבן נייטראַל.

איינער פון די דייטשע אַנטי־היטלער־אָפיצירן, קאָלאָנעל אָסטער, האָט אזוי פרי ווי דעם 5טן נאָוועמבער 1939 געוואָרנט די האָלענדישע און בעלגישע מיליטערישע אַטאַשעס אין בערלין, אַז דייטשלאַנד וועט זיי אָנגרייפן דעם 12טן נאָוועמבער. דאָס איז געווען די ערשטע דאַטע וואָס היטלער האָט געהאַט באַשטימט אָנצוגרייפן דעם מערב.

דעם 3טן מיי 1940 האָט דער זעלביקער קאָלאָנעל אָסטער ווידער אַ מאָל געוואָרנט אַז די אַטאַקע וועט פּירקומען דעם 10טן. דעם 4טן אַפּריל האָט האַאַג באַקומען אַזאַ וואָרענונג פון וואַטיקאַן און איבער־געשיקט די וואָרענונג קיין בריסל. די פראַנצויזן און ענגלענדער זענען נאָך אַלץ נישט צוגעלאָזט געוואָרן צו שטאַרקן די האָלענדישע און בעלגישע באַפעסטיקונגען. דעם 9טן מיי אין אָוונט האָט אָסטער איבער־געגעבן דעם האָלענדישן מיליטערישן אַטאַשע אין בערלין, סאַס, אַז עס וועט זיך אָנהייבן צו מאָרגנס, און אַז היטלער איז שוין אַוועק צום פראָנט. סאַס האָט דאָס איבערגעגעבן דעם בעלגישן מיליטערישן אַטאַשע. עס איז נאָך אַלץ געווען אַ מעגלעכקייט די זיבעטע פראַנצעזישע אַרמיי זאָל דערגרייכן די בעלגישע פאָרטיפיקאַציעס איידער די דייטשן הייבן אָן באָמבאַרדירן די באַוועגונגען פון אַליִירטן מיליטער. אָבער סיי האָלאַנד סיי בעלגיע האָבן זיך אַלץ נאָך געהאַלטן ביי זייער נייטראַליטעט.

פאַרצווייפלטע רופן אַז די ענגלענדער און פראַנצויזן זאָלן זיי העלפן זענען געקומען ערשט ווען די בריקן צום צענטער פון האָלאַנד זענען

שוין געווען פאַרכאַפּט און ווען דײַטשע קאָמאַנדע־זעלנער זענען שוין געזעסן אויפן דאַך פון דער שטאַרקסטער בעלגישער פעסטונג.

צו באַשיצן איר נייטראַליטעט האָט בעלגיע געבויט פעסטונגען אויף וויכטיקע סטראַטעגישע פּונקטן סײַ אויף דער גרענעץ מיט דײַטשלאַנד, סײַ אײַנלאַנד. די שטאַרקסטע פעסטונג און די וויכטיקסטע סטראַטעגיש, איז געבויט געוואָרן אַרום דער שליסל־פּאָזיציע ווו דער אַלבערט־קאַנאַל פאַרבינדט זיך מיט דעם טײַך מיוז. דאָס איז געווען די פעסטונג עבען עמאַעל. מבֿינים האָבן געזאָגט אַז די פאָרטיפיקאַציעס זענען שטאַרקער ווי אַלץ וואָס די פראַנצויזן האָבן געבויט אין דער מאַזשינאָ־ליניע, אָדער וואָס די דײַטשן האָבן געבויט אין דער זיגפריד־ליניע. די עבען עמאַעל איז נישט צעשטערלעך און נישט מעגלעך אַרײַנצודרינגען. די האַרמאַטן־נעסטן זענען געווען באַשיצט מיט שטאָלפּאַנצערס און באַדינט דורך צוועלף הונדערט געקליבענע סאָלדאַטן. די פעסטונג איז געווען אַזוי געבויט אַז נישט אַרטילעריע־שראַפּנעלן און נישט באָמבעס פון דער הייך זאָלן זיי קאָנען באַשעדיקן.

דעם 10טן מײַ בײַ טאָג האָבן נײַן דײַטשע פּלאַנערס געלאַנדט אויפן דאַך פון עבען עמאַעל און אַרויסגעזעצט אַכציק סאָלדאַטן מיט אַ פעלד־וועבל. די דײַטשן האָבן זיך צוגעשאַרט צו די שיס־טורעמלעך און אַרײַנגעוואָרפן ספּעציעל צוגעגרייטע אויפרײַסשטאָפן. די האַרמאַטן זענען געוואָרן באַשעדיקט און גאַז האָט אַרײַנגעדרונגען אינעווייניק. פלאַמען־וואַרפערס האָבן אַרײַנגעשטויסן פײַער אין יעדער האַרמאַט־עפענונג און נאָך איין שעה קאַמף זענען די דײַטשן שוין אַרײַנגעדרונגען אין די אייבערשטע גאַלעריעס פון דער פעסטונג.

די בעלגישע סאָלדאַטן וואָס זענען געווען סטאַציאָנירט אַרום דער פעסטונג האָבן פּראָבירט פאַרטרײַבן די אָנגרײַפערס, אָבער דײַטשע סטוקאַ־טויך־עראָפּלאַנען האָבן געמאַכט נישט־מעגלעך אַ קאָנצענטרירטן אָנגריף. די ערשטע אַכציק דײַטשן האָבן באַקומען פאַרשטאַרקונגען פון פּאַראַשוטיסטן; צו מאָרגנס אין דער פרי זענען שוין אָנגעקומען די ערשטע פּאַנצערס. זיי זענען געקומען איבער די בריקן וואָס די דײַטשן האָבן פאַרכאַפּט גאַנצערהייט מיט דער זעלביקער טאַקטיק. ספּעציעל געניטע טרופּן האָבן געלאַנדט מיט נישט־רוישיקע פּלאַנערס און באַוויזן צו פאַרכאַפּן צוויי פון די דרײַ בריקן איבער דעם אַלבערט־קאַנאַל הינטער מאַאַסריכט. די בעלגיער האָבן נאָר באַדאַרפט אַראָפּדריקן אַ שאַלטער כּדי דער דינאַמיט אונטער די בריקן זאָל אויפרײַסן, אָבער איידער זיי האָבן זיך געכאַפּט וואָס עס טוט זיך זענען די שאַלטערס שוין געווען אין

די הענט פון די דײַטשן. אין אָוונט פון דעם 11טן מײַ, דרײַסיק שעה נאָך דעם ווי די ערשטע אַכציק דײַטשן האָבן געלאַנדט אויפֿן דאַך פון עבען עמאַעל האָבן די צוועלעף הונדערט פאַרטיידיקערס פון דער פעסטונג זיך אונטערגעגעבן.

די דײַטשן האָבן אָנגעגריפֿן אויף דעם גאַנצן פראָנט. פון דער שווייצאַרישער גרענעץ אויף זייער לינקן פליגל ביז צום ים אויף רעכטס. אָבער אויף לינקס, בײַ דער מאַזשינאָ־ליניע האָבן זיך נישט אַנטוויקלט קיין אינטענסיווע קאַמפֿן. דעם צענטער פון פראָנט, פון סוף פון דער מאַזשינאָ־ליניע ביז נאַמור, האָבן פאַרטיידיקט נײַן דיוויזיעס פון דער נײַנטער פראַנצעזישער אַרמײַ און זיבן דיוויזיעס פון דער צווייטער אַרמיי. דאָ האָט מען זיך נישט גערכנט אויף קיין שווערע שלאַכטן מחמת די טאָפּאָגראַפֿיע האָט שווער געמאַכט די באַוועגונג, ספּעציעל פאַר פּאַנצערס. ווײַטער רעכטס, פון דער שטאָט נאַמור ביז אַנטווערפּן, האָבן די אַלײַרטע זיך פּאַרפּעסטיקט לענג־אויס דעם טײַך דאַיל. דאָ, נעבן אַנטווערפּן, האָט זיך געפֿונען די זיבעטע פראַנצעזישע אַרמײַ וואָס איז געקומען אַהער אין אײַלעניש צו העלפֿן די בעלגיער. אויף דעם טייל פראָנט האָבן זיך אויך געפֿונען צוויי און צוואַנציק בעלגישע דיוויזיעס אונטער דער קאָמאַנדע פון זייער קעניג און נײַן ענגלישע דיוויזיעס אונטער דער קאָמאַנדע פון לאָרד גאָרט. נישט־געקוקט אויף דעם וואָס די דײַטשן האָבן באַוויזן צו באַהערשן האָלאַנד און וויכטיקע סטראַטעגישע פּאָזיציעס אין בעלגיע איז די פּאָזיציע פון די אַלײַרטע אויף דעם אָרט געווען אַ גוטע. דאָ האָבן זיי קאָנצענטרירט די בעסטע כּוחות מחמת עס האָט אויסגעזען אַז פּונקט ווי אין דער ערשטער וועלט־מלחמה וועט דער שווערסטער אָנגרײַף קומען פון דעם רעכטן דײַטשן פליגל. דער פליגל איז אָנגעפירט געוואָרן דורך גענעראַל רײַכענאַו; דאָ איז געווען קאָנצענטרירט די דײַטשע זעקסטע אַרמיי.

אין אָוונט פון דעם 13טן מײַ האָט מען זיך געכאַפּט אַז דער שווערסטער אָנגרײַף קומט דווקא אויף דער טאָפּאָגראַפֿיש שווערער טעריטאָריע אין צענטער פון פראָנט. אַ ריזיקער דײַטשער כּוח האָט באַוויזן אַדורכצוברעכן דעם פראָנט פון די נײַנטע און די צווייטע פראַנצעזישע אַרמייען צווישן דער בעלגישער שטאָט דינאַנט און דער פראַנצעזישער שטאָט סעדאַן. זיי האָבן דאָרט געשאַפֿן דרײַ בריקנקעפּ אויפֿן טײַך מיוז.

סעדאַן איז געווען אַ שליסל־פּאָזיציע סײַ צום קאַנאַל, סײַ קיין פּאַריז. די דײַטשן האָבן שנעל פאַרוואָרפֿן אַ העגנבריק און דעם 14טן אין דער פרי האָבן צוויי טאַנק־דיוויזיעס גענומען אַריבערגיין צו דער

מערב־זײַט פון מיוז. זיבעציק ענגלישע עראָפּלאַנען האָבן באָמבאַרדירט די בריק, און פערציק פון די עראָפּלאַנען זענען אַראָפּגעשאָסן געוואָרן אין איין איינציקער אַטאַקע. דעם זעלביקן אָוונט איז דער דײַטשער בריקנקאָפּ בײַ סעדאַן שוין געווען דרײַסיק מײַל ברייט און פופצן מײַל טיף. דער סאַמע צענטער פון די אַלײַרטע כּוחות איז געווען אַדורכגעבראָכן. מאַסן געפאַנגענע, אַרומגערינגלטע. די אַנדערע האָבן זיך צוריקגעצויגן אין אומאָרדענונג.

דער גאַנצער בריטישער לופט־כּוח האָט זיך קאָנצענטרירט אויפן באָמבאַרדירן די דײַטשע בריקנקעפּ. אין די אַטאַקעס אויף די הענגבריקן זענען די עראָפּלאַנען געצוווּנגען געווען זיך אַראָפּצולאָזן נידעריק און זענען געווען אויסגעשטעלט צום פײַער פון די דײַטשע אַנטילופטקאַנאָנען. פון די פיר הונדערט און פיר און זיבעציק עראָפּלאַנען וואָס זענען אַרויס צום אָנגריף זענען נאָר צוויי הונדערט און זעקס געבליבן גאַנץ.

כּסדרדיקע אָנגריפן פון סטוקאַ־טויך־עראָפּלאַנען האָבן אָפּגעשוואַכט די פראַנצויזישע פאַרטיידיק־פּאָזיציעס הינטער דעם מיוז. די ריזיקע דײַטשע אָנגריף־אַרמיי איז געווען אין גאַנצן מעכאַניזירט און זיך באַוועגט מיט גרויס שנעלקייט. יעדע פּאַנצער־דיוויזיע האָט געהאַט איר אייגענע מעכאַניזירטע אַרטילעריע און איז באַגלייט געוואָרן פון אינזשיניר־בריגאַדעס וואָס האָבן פאַרוואָרפן הענגבריקן און שנעל באַזײַטיקט יעדע שטרויכלונג. אויך די פוסגייערס האָבן זיך געטראָגן אויף מעכאַניזירטער טראַנספּאָרטאַציע, נאָך דעם ווי די טאַנקען האָבן פאַר זיי געעפנט דעם וועג. די אָנגרײַפערישע כּוחות האָבן אָנגעפלייצט מיט קאָפּ־שווינדלערישער שנעלקייט. בײַ דער שטאָט דינאַנט און בײַם טײַך מיוז איז עס געווען גענעראַל האָטס דײַטשע פופצנטע געפאַנצערטע אַרמיי. צוויי טאַנק־דיוויזיעס אין דער אַרמיי זענען געפירט געוואָרן דורך אַ יונגן, דרייסטן בריגאַדיר־גענעראַל ערווין ראָמעל. ווײַטער צו דרום האָבן גענעראַל רהײַנהאַרדס צוויי טאַנק־דיוויזיעס פון דער פערציקסטער אַרמיי געהאַט דעם זעלביקן סוקצעס.

זינט דעם צענטן מײַ האָט ווינסטאָן טשורטשיל פאַרנומען טשיימבערלענס אָרט ווי פּרעמיער־מיניסטער פון ענגלאַנד. טשורטשיל איז נאָך געשלאָפן דעם 15טן מײַ האַלב אַכט אין דער פרי ווען עס האָט אים אויפגעוועקט אַ טעלעפאָן־רוף פון פּאַריז. עס האָט געקלונגען דער פראַנצויזישער פּרעמיער רעינאָ. „מיר זענען באַזיגט, מיר האָבן פאַרשפּילט", האָט רעינאָ געקלאָגט דורכן טעלעפאָן און טשורטשיל האָט

נישט באַגריפן וואָס עס איז געשען. ער האָט פּראָבירט באַרויִקן רעינאָן, אָבער יענער האָט געהאַלטן אין איין איבערחזרן: „מיר האָבן פאַרלוירן די שלאַכט, מיר זענען באַזיגט".

אין אָוונט פון דעם 15טן מײַ זענען דײַטשע מאָטאָריזירטע פירפּאָסטנס שוין געווען בײַ דער שטאָט מאָנקאָרנע. דאָס איז געווען דער טאָג ווען די האָלענדישע אַרמיי האָט קאַפּיטולירט און די ליניע אין דער פאַר־טיידיקונג פון די אַליִיִרטע אין צענטער איז געווען איבערגעריסן אויף אַ שטח פון פופציק מײַל די ברייט. נאָך מאָנקאָרנע איז געפאַלן לאַאָן, אַרום זעכציק מײַל פון דעם אָרט ווו דער פראָנט איז אַדורכגעבראָכן גע־וואָרן בײַ סעדאַן. די ערשטע פראַנצויזישע אַרמײַ, און די בריטישע כוחות האָבן זיך גענומען צוריקציִען צום טײַך שעלדט.

דעם 16טן איז טשוירטשיל געפלויגן קיין פּאַריז, ער האָט זיך דאָרט געטראָפן מיט דער פראַנצויזישער רעגירונג און מיט דעם הויפּט־קאָמאַנ־דיר פון די אַליִיִרטע כוחות, גענעראַל גאַמעלען. גאַמעלענס באַריכט איז געווען אַ טרויעריקער. דער דײַטשער דורכבראָך צפון און דרום פון סעדאַן איז מער ווי פופציק מײַל די ברייט. דער שונא יאָגט די איצט־צעטיילטע און דיסאָרגאַניזירטע פראַנצויזן. די דײַטשן האַלטן אין אויס־ברייטערן זייער שטויס אין דער ריכטונג פון צפון ווו זיי צילן אָוודאי צו פאַרנעמען די שטעט אַראַס און אַמיען און פון דאָרט צום לאַמאַנש־קאַנאַל דורך אַבעוויל. דער וועג פאַר די דײַטשן איז אָפן סײַ קיין פּאַריז, כּײַ צום קאַנאַל.

„ווו געפינען זיך די כוחות פון סטראַטעגישן רעזערוו?" האָט טשויר־טשיל געפרעגט.

„מיר האָבן נישט קיין סטראַטעגישן רעזערוו", האָט גאַמעלען געענט־פערט און טשוירטשיל איז געבליבן פּריטשמעליעט.

אין הויף פון קעי ד'אָרסעי האָט מען שוין אָנגעהויבן פאַרברענען מלוכה־דאָקומענטן כּדי זיי זאָלן נישט אַרײַנפאַלן צום שונא.

היטלער האָט זיך יאָ געריכט אויף אַ קאָנטער־אָפענסיווע פון פראַנ־צויזישע רעזערוון. ווען דאָס איז נישט געקומען איז אים באַפאַלן אַ פּחד. אַ חשד איז בײַ אים געבוירן געוואָרן אַז די פראַנצויזן גרייטן זיך אָנצו־גרײַפן פון זייערע פּאָזיציעס בײַם טײַך סאָם און אַרײַנשנײַדן זיך פון דער זײַט אין דעם קלין פון דײַטשע פּאַנצערס וואָס רוקט זיך אַזוי שנעל פאָרויס. אין אויסשפּיר־באַריכטן האָט היטלער אויך געפונען סימנים אַז אַ פראַנצויזישער כּוח וועט אָנגרײַפן פון דרום. גענעראַל

רונדשטעד, וואָס זײַנע חיילות האָבן פאַרסירט דעם טײַך מיוז, האָט מסכּים געווען מיטן „פירער״, ער ריכט זיך אויף אַ קאָנטער־אָפענסיווע מיט גרויסע פראַנצעזישע כּוחות וואָס וועלן קומען פון די געגנטן אַרום ווערדון און שאַלאָן ביַי דער מאַרנע.

נאָך אַ מאָל אַ מפּלה ביַי דער מאַרנע, ווי אין 1914? האָט היטלער זיך דערשראָקן און באַשלאָסן צו זיַין אָפּגעהיט. דעם 17טן מיַי האָבן גענעראַל גודריאַנס פּאַנצערס שוין געהאַט דערגרייכט אַ דריטל פון דעם מרחק צום קאַנאַל, אָבער דער גענעראַל האָט פּלוצלינג באַקומען אַ באַפעל זיך אָפּצושטעלן. דער פראַנצעזישער ווידערשטאַנד אויפן פראָנט האָט זיך געהאַלטן אין איַינברעכן און דער „פירער״ איז גאָר אַריַינגעפאַלן אין פּאַניק.

די פּאַנצער־דיוויזיעס האָבן באַקומען אַ באַפעל צו שיקן פאָרויס נאָר פירפּאָסטנס, אָבער אויך דאָס איז געווען גענוג. דעם 19טן מיַי האָט אַ דיַיטשער קליין וואָס האָט זיך געהאַט אַריַינגעשניטן צווישן די אַליִירטע, דערגרייכט אַ פּאָזיציע נאָר פופציק מיַיל פון דעם קאַנאַל. אין אָוונט פון דעם צוואָנציקסטן האָט היטלער שוין באַקומען אַ ידיעה אַז זיַין צווייטע פּאַנצער־דיוויזיע האָט דערגרייכט אַבעוויל אויפן טיַיך סאָם — אַ שליסלפּאָזיציע אָפּצושניַידן די אַליִירטע כּוחות אין צפון פון דער רעשט פון פראַנקריַיך.

פאַר די אַליִירטע איז געווען נאָר איין אויסוועג. אָפּצוריַיסן זיך פון דער זעקסטער דיַיטשער אַרמיי וואָס איז געשטאַנען קעגן זיי, פּראָבירן אַדורכריַיסן זיך דורך דעם דיַיטשן קליין און פאַראייניקן זיך מיט די פראַנצעזישע חיילות אויף דרום. דער הויפּטקאָמאַנדיר פון די אַליִירטע כּוחות, גענעראַל גאַמעלען, האָט טאַקע אַרויסגעגעבן אַזאַ באַפעל דעם 19טן מיַי אין דער פרי. דערוויַיל האָט גאַמעלען רעזיגנירט און גענעראַל וויַיגאַנד האָט פאַרנומען זיַין אָרט. דער ניַיער הויפּטקאָמאַנדיר האָט אָפּגעשטעלט דאָס אויספירן גענעראַל גאַמעלענס באַפעל; ער האָט געוואָלט צו ערשט זיך האַלטן אַן עצה מיט די קאָמאַנדירן אין בעלגיע און צפון־פראַנקריַיך און ערשט נאָך דעם אָננעמען אַ באַשלוס.

גענעראַל וויַיגאַנד איז סוף־כּל־סוף געקומען צו דער זעלביקער מסקנא וואָס גענעראַל גאַמעלען, אָבער דערוויַיל זענען אָפּגעלאָפן דריַי טעג. דעם 19טן וואָלטן די אויסגעצייכנטע פערציק פראַנצעזישע, בעלגישע און בריטישע דיוויזיעס נאָך געווען בכּוח אַדורכצושניַידן דעם שמאָלן דיַיטשן קליין, אָבער אין צווישנציַיט האָבן די דיַיטשן פאַרשטאַרקט זייערע פּאָזיציעס, און די כּסדר אָנגעגריפענע אַליִירטע זענען געוואָרן שוואַכער.

די קאָמוניקאַציע צווישן די באַזונדערע אַרמייען האָט אָנגעהויבן אונטער־הינקען און עס איז מער נישט מעגלעך געווען אונטערצונעמען אַן אַקציע מיט איין פאַראייניקטן ציל, ווו יעדער טייל זאָל אויספירן אַ באַשטימטע פונקציע. עס איז מער נישט מעגלעך געווען צו קאָאָרדינירן די אַקציעס פון די באַזונדערע אַלייִרטע כּוחות.

גודריאַנס טאַנקען זענען צוגעקומען צום קאַנאַל, איינגענומען בולאָן און אַרומגערינגלט קאַלעי, די צוויי וויכטיקסטע פּאָרטן אויפן לאַמאַנש־קאַנאַל, און זענען צוגעקומען ביז צוואַנציק מייל פון דונקירק, וואָס איז איצט געבליבן דער איינציקער פּאָרט דורך וועלכן די אַלייִרטע האָבן נאָך געהאַט אַ מעגלעכקייט זיך צו עוואַקויִרן.

דעם 24טן זענען די אַלייִרטע אין צפון אַריינגעשטופּט געוואָרן אין אַ קליינעם דרייַעק אַרום צוואַנציק מייל טיף, אָבער האָבן נאָך אַלץ געהאַלטן דונקירק. מע האָט מער נישט געקאָנט טראַכטן וועגן אַדורכרייַסן זיך דורך די דייַטשע ליניעס, עס איז שוין געווען אַ ספק צי מע וועט יאָ קאָנען זיך עוואַקויִרן דורכן ים. דעם טאָג האָבן דייַטשע פּאַנצערס פאַרנומען אַ פּאָזיציע בײַם קאַנאַל און געגרייט זיך צו געבן די אַלייִרטע דעם לעצטן קלאַפּ — אַ טויטקלאַפּ. אָבער זיי האָבן פּלוצלינג באַקומען אַ באַפעל צו בלייַבן שטיין.

ביז די דייַטשן האָבן אַדורכגעבראָכן די פראַנצעזישע פּאָזיציעס און ביז דייַטשע פּאַנצער־כּוחות זענען צוגעקומען צום קאַנאַל און אַרייַנ־געכאַפּט די אַלייִרטע כּוחות אין צפון אין אַ פּאַסטקע, האָט דאָס בעלגישע מיליטער געקעמפט העלדיש און פאַרביסן. דעם 25סטן מייַ האָט דער בעלגישער קעניג, וואָס איז געווען דער הויפּטקאָמאַנדיר פון דער בעל־גישער אַרמיי, גערופן אַ זיצונג פון זייַן מיניסטאָרן־קאַבינעט. ער האָט אינפאָרמירט זייַנע מיניסטאָרן אַז ער האָט בדעה צו קאַפּיטולירן און אונטערגעבן זיך צו די דייַטשן. אַלע מיניסטאָרן זענען געווען קעגן קאַפּיטולאַציע און ספּעציעל געווען קעגן דעם, אַז דער קעניג זאָל זיך איבערגעבן צו די דייַטשן. ווען עס וועט האַלטן זייער שלעכט וועט ער, ווי די האָלענדישע קעניגין, קאָנען אַנטלויפן קיין ענגלאַנד און דאָרט אָנפירן מיט אַ גלות־רעגירונג. זיי האָבן אים געוואָרנט אַז היטלער וועט אים דעגראַדירן צו דער ראָלע פון פּרעזידענט האַכאַ אין טשעכן.

דער קעניג האָט זיך געהאַלטן בייַ זייַנס. „בעסטאָ מער פאַר וואָס צו קעמפן, די אַלייִרטע האָבן פאַרשפּילט, איך האָב באַשלאָסן צו בלייַבן".

דעם 27סטן האָט דער קעניג געשיקט אַ טעלעגראַמע צו לאָרד גאָרט, דעם קאָמאַנדיר פון די בריטישע חיילות וואָס האָבן געקעמפט לעבן די בעלגישע, אַז עס דערנעענטערט זיך די שעה ווען ער וועט זײַן געצוווּנגען זיך אונטערצוגעבן. דער בריטישער קאָמאַנדיר האָט די טעלעגראַמע נישט באַקומען. דעם זעלביקן טאָג האָט דער קעניג געשיקט זײַנס אַ גענעראַל צו די דײַטשן בעטן אַ וואָפן־שטילשטאַנד. דער שליח איז צוריקגעקומען מיט דער תּשובה: היטלער פאָדערט לייגן דאָס געווער אָן שום תּנאים. דער קעניג האָט דאָס אָנגענומען שפּעט בײַ נאַכט און פֿירגעלייגט די קאַמפּן זאָלן אָפּגעשטעלט ווערן צו מאָרגנס פיר פאַר טאָג, און אַזוי איז עס געשען. פאַר טאָג פון דעם 28סטן מײַ האָט דער קעניג זיך אונטערגעגעבן צו די דײַטשן. די צוואַנציק מײַל פראָנט וואָס די בעלגישע אַרמיי האָט געדעקט איז איצט געבליבן אָן אָפענע ווונד אין די ליניעס פון די אַלײַרטע. לעאָפּאָלד דער דריטער, וואָס האָט פריִער געבראַכט שאָדן מיט דעם וואָס ער האָט נישט געוואָלט צולאָזן די אַלײַרטע צו באַוואַכן זײַנע גרענעצן, און האָט זיי גערופן ווען היטלערס חלף איז שוין געלעגן אויף זײַן האַלדז, האָט איצט פאַרלאָזט די אַלײַרטע און זיך נישט גערעכנט מיט דעם וויפל שאָדן דאָס וועט זיי ברענגען.

„די בעלגישע אַרמיי איז איצט געווען אַ טייל פון די אַלײַרטע אַרמייען און אונטער דער אָנפירונג פון דעם הויפּט־שטאָב פון די אַלײַרטע אַרמייען. דער קעניג האָט נישט געהאַט קיין רעכט אָנצונעמען אַזאַ דראַמאַטישן באַשלוס אויף אייגענער האַנט. דאָס איז פאַרראַט!" האָט געזאָגט פּרעמיער רעינאָ אין פּאַריז. פון פּאַריז האָט אויך דער בעלגישער פּרעמיער גערעדט דורך דער ראַדיאָ צום בעלגישן פאָלק. ער האָט געזאָגט אַז לעאָפּאָלד האָט, נישט ווי קעניג און נישט ווי הויפּט פון דער אַרמיי, געהאַט די רעכט צו האַנדלען קעגן אַן איינשטימיקן באַשלוס פון דער בעלגישער רעגירונג, מיט זײַן אַקציע האָט דער קעניג זיך אָפּגעריסן פון בעלגיע און האָט מער נישט קיין רעכט צו רעדן אין נאָמען פון בעלגישן פאָלק. די בעלגישע גלות־רעגירונג וועט ווײַטער פירן דעם קאַמף קעגן שונא.

אַזוי פרי ווי דעם 20סטן מײַ, ווי נאָר עס איז באַוווּסט געוואָרן אַז גודריאַנס פּאַנצערס האָבן אײַנגענומען אַבעוויל, האָט טשורטשיל אַרויסגעגעבן אַ באַפעל צו מאָביליזירן קליינע שיפלעך פאַר אַ מעגלעכער עוואַקואַציע פון פראַנקרײַך. פּערסאָנאַל, אָן וועלכן מע האָט געקאָנט

אויסקומען, איז גלייך צוריקגעשיקט געוואָרן קיין ענגלאַנד. אַדמיראַל ראַמזיי האָט אין דאָווער, אויף דער ענגלישער זייט פון קאַנאַל, אויפגע־שטעלט אַ הויפטקוואַרטיר פאַר דער אַקציע „דינאַמאָ“, די עוואַקואַציע פון פראַנקרייך. דעם 26סטן אין אָוונט האָט די בריטישע אַדמיראַליטעט געגעבן דעם סיגנאַל אָנצוהייבן די אַקציע און די זעלביקע נאַכט זענען שוין די ערשטע עוואַקויִרטע געבראַכט געוואָרן קיין ענגלאַנד.

נאָך דעם ווי בולאָן איז געוואָרן פאַרנומען פון שונא און קאַלעי — אַרומגערינגלט, איז חוץ דעם פּאָרט אין דונקירק געבליבן נאָר אַ שטיקל אָפענער ים־ברעג פון דונקירק ביז צו דער בעלגישער גרענעץ. דאָס האָט געמוזט אויסגענוצט ווערן ביז צום מאַקסימום. אין ענגלאַנד האָט מען מאָביליזירט שלעפּשיפלעך, פישערשיפלעך, באַרקעס, שפּאַצירשיפן, יאַכט־שיפן, פון אַלע טייכן און אַלע פּאָרטן. מע האָט געבראַכט אַלץ וואָס האָט געטויגט פאַר נאַוויגאַציע אויפן וואַסער. אין אָוונט פון דעם 27סטן האָט שוין אַ ריזן־כוואַליע פון קליינע שיפלעך זיך אַרויסגעלאָזט צו די פראַנצעזישע ברעגעס. אַ ספּאָנטאַנישער אייפער האָט אַרומגעכאַפּט די באַפעלקערונג פון ענגלאַנדס דרום־ און דרום־מיזרח־ברעגעס, ווער נאָר עס האָט געהאַט אַ שיפל מיט אַ מאָטאָר אָדער מיט זעגלען האָט עס געבראַכט און איז אַליין געקומען העלפן. צוויי מיטגלידער פון טשויר־טשילס קאַבינעט זענען געלם געוואָרן פון לאָנדאָן; זיי זענען געווען צווישן די וואָס האָבן געפירט שיפלעך צו די ברעגעס פון פראַנקרייך און צוריק. דעם 31סטן האָבן זיך שוין באַטייליקט פיר הונדערט אַזעלכע שיפלעך. זיי האָבן אויפגענומען עוואַקויִרטע ביי די ברעגעס און זיי צוגעפירט צו די גרויסע טראַנספּאָרט־שיפן וואָס האָבן אויף זיי געוואַרט ווייטער אין קאַנאַל. ביים סוף פון דער עוואַקואַציע זענען שוין געווען אַכט הונדערט און פופציק שיפלעך וואָס האָבן גענומען אויף זיך די שווערע און געפערלעכע מיסיע, אויסגעשטעלט צו דער באָמבאַרדירונג פון דעם שונאס אַרטילעריע און באָמבאַרדירונגען פון טויך־עראָפּלאַנען.

בעת אויף יענער זייט קאַנאַל האָט אַלץ געקלאַפּט אין פּערפעקטער אָרגאַניזאַציע, איז אָבער אין פראַנקרייך געוואָרן ערגער פון מינוט צו מינוט. דאָס מיליטער האָט זיך צוריקגעצויגן אין כאַאָס. געבליבן נאָר איין פּאָרט מיט אַ שטיקל אָפענעם ברעג, אָבער ווי לאַנג וועט געדויערן ביז דעם שונאס פּאַנצערס וועלן דערגרייכן דונקירק?

אין דער נאַכט פון דעם 23סטן אויפן 24סטן האָבן אַכט בריטישע צעשטערערס געהאָלפן עוואַקויִרן די וואָס האָבן פאַרטיידיקט בולאָן. טשוירטשיל האָט שפּעטער חרטה געהאַט אויף דעם שריט; מע מוז

אײַנהאַלטן דעם מאַרש פון די דײַטשן פאַר יעדן פּרײַז. ער האָט באַפוילן אַז די אַרומגערינגלטע אין קאַלע זאָלן זיך פאַרטיידיקן ביזן סוף און מאַר יעדן פּרײַז.

דער סוף וואָלט געווען זייער נאָענט, פון די דײַטשע פּאַנצערס האָט מען שוין געקאָנט זען דונקירק. אָבער דעם 24סטן איז פּלוצלינג געקומען אַ ישועה אין היטלערס אַ באַפעל, אַז די זיבן טאַנק־דיוויזיעס פון רונדשטעדס אַרמיי־גרופּע א׳ זאָלן בלײַבן שטיין דרום און מערב פון דונקירק און געהאַלטן ווערן אין רעזערוו פאַר אַ נײַער אָפענסיווע אײַנצונעמען די רעשט פון פראַנקרײַך.

דאָס מאָל איז עס נישט געווען היטלערס פּחד פאַר אַ פראַנצעזישן כּוח; עס איז גיכער געווען אַ פּחד אַז זײַנע אייגענע זיגערישע גענעראַלן זאָלן נישט באַקומען צו פיל גלאָריע און ווערן צו גרויס בײַ זיך. גערינג האָט אײַנגערעדט היטלערן אַז די „לופטוואַפע" וועט איצט קאָנען פאַרענ־דיקן די אַרבעט. די אַקציע צו ליקווידירן די אָפּגעשניטענע אַליִירטע אַרמייען איז איבערגעלאָזט געוואָרן צו גענעראַל באָקס גרופּע ב׳ וואָס האָט אין גאַנצן נישט געהאַט קיין פּאַנצערס, אָבער איז געשטיצט געוואָרן פון גערינגס לופט־כּוחות.

דערווײַל האָבן די אַליִירטע באַוויזן צו פאַרשטאַרקן זייערע כּוחות אין דעם דרײַעק וואָס זיי האָבן געהאַלטן. די חיילות וואָס האָבן זיך צוריקגעצויגן אין כאַאָס זענען צוריק אַרײַן אין אַ פּלאַנירטער אָרדענונג און דיסציפּלין. די דײַטשע באָמבעס וואָס זענען געפאַלן אויף די זאַמדיקע ים־ברעגעס האָבן נישט אָנגעטאָן קיין גרויסן שאָדן, דאָס זאַמד האָט צוגעדישעט די אויפרײַסן. דער ענגלישער לופטפלאָט האָט געקעמפט איבער די כּוחות, עראָפּלאַנען זענען אַרויס צום קאַמף, טייל מאָל פיר מאָל אין איין טאָג. די דײַטשן האָבן געהאַט מער עראָפּלאַנען אָבער האָבן נישט געוווּנען די אייבערהאַנט אין דער לופט. די ענגלענדער האָבן געקעמפט מיט העלדישקייט.

דורך די „בילערס" אין וואַרשע ווי אין בערלין האָבן געהילכט די קאָמוניקאַטן פון דײַטשן גענעראַל־שטאַב: „די אַרומגערינגלטע אַרמייען פון שונא זענען אָן אַן אויסוועג"; „דער גורל פון די פראַנצויזן בײַ אַרטואַ איז געחתמעט"; „די בריטישע אַרמייען אין פראַנקרײַך זענען אַרײַנגעכאַפּט געוואָרן אין אַ פאַסטקע בײַ דונקירק, זיי זענען פאַר־מישפּט צו אונטערגאַנג".

אַקציע דינאַמאָ איז שוין אָנגעגאַנגען פיר טעג ווען די דײַטשן האָבן אײַנגעזען אַז עס איז נישט אַזוי לײַכט צו ליקווידירן די אַרומגערינגלטע און אַז די ענגלישע ספּיטפײַער־עראָפּלאַנען גיבן זיך אַן עצה קעגן די דײַטשע מעסערשמידטס. שלעכטע וועטערן האָבן בכלל צוגענומען די מעגלעכקייט פאַר אָפּטע לופט־אָנגרײַפן. נישט־געקוקט אויף דעם פאַר־גרעסערטן דרוק פון די דײַטשן האָבן די אַליִירטע אײַנגעהאַלטן זייערע ליניעס בײַם קאַנאַל און די עוואַקואַציע איז אָנגעגאַנגען.

צו פאַרמינערן אבדות אין אירע עראָפּלאַנען האָט די „לופטוואַפע" געלויערט און אָנגעגריפן צווישן ענגלישע אָנגרײַפן, ווען די ענגלענדער זענען געווען אויפן וועג צוריק צו זייערע באַזעס. פון אַכט הונדערט איין און זעכציק שיפלעך אין דער עוואַקואַציע זענען צוויי הונדערט און דרײַ און פערציק געזונקען געוואָרן; אויך דרײַ בריטישע צעשטע־רערס זענען פאַרלוירן געוואָרן. ווען די דײַטשע אַרטילעריע איז צוגע־קומען נענטער און באַדראָט די שיפלעך איז די עוואַקואַציע פאָרגע־קומען נאָר בײַ נאַכט. ביז דעם 4טן יוני אין דער פרי זענען עוואַקויִרט געוואָרן דרײַ הונדערט און אַכט און דרײַסיק טויזנט מיט צוויי הונדערט און זעקס און צוואַנציק ענגלענדער און פראַנצויזן.

די ענגלישע צײַטונגען האָבן עס גערופן „דער נס אין דונקירק", אָבער דער ניכטערער טשוירטשיל האָט זיי דערמאָנט אַז נישט דורך אַזעלכע נסים ווערן מלחמות געוווּנען.

די ענגלענדער האָבן זיך אַרויסגעוויזן צו זײַן גוטע קעמפערס, אָבער די אבידות זענען געווען גרויס. דאָס גאַנצע געווער איז געבליבן אויף יענער זײַט. דער לופטפלאָט איז געווען אָפּגעשוואַכט. אמת, אויך די לופטוואַפע האָט געהאַט מפּלות, אָבער זיי האָבן איצט געהאַט זייערע אויסגאַנגפּונקטן אַריבער דעם שמאָלן קאַנאַל, העכסטנס צען מינוט פלי צו די ענגלישע ברעגעס. פראַנקרײַך האָט זיך נאָך געהאַלטן בײַ די ברעגעס פון די טײַכן סאָום און עין, אָבער די בעסטע אַרמייען און דאָס בעסטע געווער איז פאַרלוירן געגאַנגען אין בעלגיע און אין צפון. די פראַנצויזישע אַרמיי איז געבליבן מיט אַ גאָר קנאַפּן כּוח אין דער לופט. ענגליש מיליטער איז געווען מיט די פראַנצויזן אויך אויף די דאָזיקע פראָנטן. אפשר וואָלט נאָך דאָך מעגלעך געווען עפּעס צו טאָן, אָבער די גאַנצע מאַכט איז איצט געלעגן אין די הענט פון דעם מאַרשאַל פּעטען און דעם גענעראַל ווייגאַנד, און זיי האָבן מער נישט געהאַט קיין מוט צו קעמפן.

דעם 4טן יוני ווען דער לעצטער טראַנספּאָרט עוואַקויִרטע איז נאָך געווען אויפן ים האָט טשוירטשיל געהאַלטן אַ רעדע אין פּאַרלאַמענט. ער האָט דערקלערט: „...מיר וועלן קעמפן אויף די ימען און אָקעאַנען. מיר וועלן קעמפן אין דער לופט, מיר וועלן פּאַרטיידיקן אונדזער אינדזל פאַר יעדן פּרײַז! מיר וועלן קעמפן אויף די ברעגעס, מיר וועלן קעמפן אין די פעלדער, אין די גאַסן און אויף די בערג. מיר וועלן זיך קיין מאָל נישט אונטערגעבן!"

דעם 5טן יוני, צו מאָרגנס נאָך דעם ווי די דײַטשן האָבן אײַנגענומען דונקירק, האָבן זיי אָנגעהויבן אַ גרויסע אָפענסיווע בײַם טײַך סאָום און אויסגעברייטערט די שלאַכט צון אַ פראָנט פון פיר הונדערט מײַל, פון אַבעוויל אין צפון ביז צום אייבערשטן רהײַן. דעם 10טן יוני האָט די פראַנצויזישע רעגירונג פאַרלאָזט פּאַריז און זיך אַריבערגעטראָגן קיין באָרדאָ. דעם 14טן זענען די דײַטשן אַרײַן קיין פּאַריז און אַרויפגעצויגן די האַקנקרייץ־פאָן אויפן אײַפל־טורעם. דעם 16טן האָט רעינאָ רעזיגנירט פון זײַן אַמט ווי פּרעמיער און פּעטען האָט זיך געשטעלט בראָש פון דער רעגירונג. צו מאָרגנס האָט ער דורך דער פאַרמיטלונג פון שפּאַנישן אַמבאַסאַדאָר געבעטן אַ וואָפן־שטילשטאַנד. היטלער האָט נאָך דעם זעלביקן טאָג געענטפערט אַז ער מוז זיך פריִער עצהן מיט זײַן פאַרבינדעטן מוסאָליני. איטאַליע איז אַרײַן אין דער מלחמה דעם 10טן יוני ווען דער גורל פון פראַנקרײַך איז שוין געווען געחתמעט.

מוסאָליני איז געקומען צו היטלערן קיין מינכן דעם 18טן יוני צו דיסקוטירן דעם וואָפן־שטילשטאַנד מיט פראַנקרײַך.

דעם צענטן יוני האָבן צוויי און דרײַסיק איטאַליענישע דיוויזיעס אָנגעגריפן פראַנקרײַך אין די אַלפּן און בײַ דער ריוויערע. די פראַנצויזישע פאַרטיידיקערס וואָס האָבן געהאַט נאָר זעקס דיוויזיעס האָבן באַוויזן צו האַלטן זייערע ליניעס קעגן די איטאַליענער.

מוסאָליני האָט פון דעסט וועגן געהאַט חשק צו אָקופּירן דעם גאַנצן רהאָן־טאָל, ווי אויך טולאָן און מאַרסעי, די גרויסע פראַנצויזישע פּאָרטן אויפן מיטל־לענדישן ים. אָבער היטלער איז איצט געווען צוריקגעהאַלטן. שפּעטער בײַם שלום־אָפּמאַך וועט מען זען וואָס מע קאָן טאָן. איצטער שרײַבט מען אונטער נאָר אַ וואָפן־שטילשטאַנד און עס איז וויכטיק די פראָנצויזן זאָלן נישט זײַן צו פיל פאַרביטערט און נישט שאַפן אַ גלות־רעגירונג. עס איז אויך וויכטיק זיי זאָלן נייטראַליזירן דעם פראַנצויזישן

כלאָט. עס איז דעריבער כּדאַי צו שאַפן אַ פראַנצעזישע רעגירונג אויף פראַנצעזישן באָדן ווו זיי וועלן מוזן קאַפּערירן.

היטלער איז אויך נישט גרייט געווען אונטערצושרייבן די פראַנצעזישע קאַפּיטולאַציע צוזאַמען מיט מוסאָלינין; ער האָט עס פאַרוואַנדלט אין אַ ספּעקטאַקל פאַר זײַן גלאָריע.

דעם 11טן נאָוועמבער 1918 האָבן די דײַטשן געהאַט אונטערגעשריבן זייער קאַפּיטולאַציע אין אַ וואַלד אין קאָמפּיען ווו־הין מאַרשאַל פאָש איז געקומען אין זײַן סאַלאָן־וואַגאָן. דער וואַגאָן ליִ איז נאָך דעם אײַנגעמויערט געוואָרן אין אַ וואַנט פון אַ מוזיי. די דײַטשן האָבן איצט צענומען די וואַנט, אויפגעריכט דעם וואַגאָן און אים געבראַכט צום זעלביקן אָרט אין קאָמפּיען ווו־הין מע האָט איצט געבראַכט די פראַנצויזן זיי זאָלן אונטערשרײַבן זייער קאַפּיטולאַציע.

דאָס איז געווען דעם 21סטן יוני 1940. די פראַנצויזן האָבן שוין געוואַרט ווען היטלער איז אָנגעקומען מיט זײַן סוויטע: געריגנ, בראַוכיטש, קײַטעל, רודער, ריבענטראָפּ און העס. דאָרט איז געשטאַנען אַ סטאַטוע וואָס האָט געוויזן ווי די שווערד פון די זיגערישע אַליִרטע שטעכט אַדורך דעם דײַטשן אָדלער. היטלער האָט דאָס נישט געזען, ווײַל די גאַנצע סטאַטוע איז געווען אַרומגעדעקט מיט האַקנקרײַץ־פענער. היטלער האָט זיך פאַרהאַלטן בײַ אַ גרויסן גראַניט־שטיין און גענומען לייענען די אויפשריפט: „דאָ איז דעם 11טן נאָוועמבער געפאַלן דער קרימינעלער שטאָלץ פון דער דײַטשער אימפּעריע — בײַגעקומען דורך די פרײַע פעלקער וואָס זי האָט פאַרבירט פאַרשקלאַפן".

אַ מינוט איז היטלער געשטאַנען דאָרט און זײַן פּנים איז געווען פאַרגאָסן מיט כּעס און שׂינאה. באַלד האָט ער אויסגעגלײַכט זײַנע אַראָפּגעלאָזטע אַקסלען און זיך אַוועקגעשטעלט מיט צעשפּרייטע פיס און אַ בליק פול מיט ביטול, ווי ער וואָלט געזאָגט: נו, ווער לאַכט דער לעצטער?

אין דעם מאָמענט האָט ער זיכער געגלייבט אַז ער לאַכט דער לעצטער, אַז בקרוב וועט די גאַנצע וועלט ליגן בײַ זײַנע שטיוול און דער גורל פון די פעלקער וועט זײַן ווי דער גורל פון דעם שטיין וואָס איז שוין געווען פאַרמישפּט צעשטויסן צו ווערן.

די פראַנצויזן זענען געווען איבעררעאַשט פון דעם אָרט ווו־הין מע האָט זיי געבראַכט אונטערצושרײַבן די קאַפּיטולאַציע. זיי זענען געוואָרן נאָך מער איבעררעאַשט ווען מע האָט פאַר זיי איבערגעלייענט וואָס זיי

דאַרפן אונטערשרײַבן. היטלער איז נישט געווען אַזוי מילד ווי ער האָט אָנגעזאָגט מוסאָליִנען אַז עס איז נייטיק צו זײַן. ער איז אַוועק באַלד נאָך דעם ווי מע האָט איבערגעלייענט פאַר די פראַנצויזן די באַדינגען.

דער פראַנצעזישער פאַרשטייער, גענעראַל הונציגער, האָט געזאָגט אַז די באַדינגען זענען האַרט און אומרחמנותדיק, אַז ער קאָן דאָס נישט אונטערשרײַבן ווי עס איז. דער דײַטשער גענעראַל יאָדל האָט אים געענטפערט אַז אַזוי האָט עס דער פירער דיקטירט און אַזוי מוז עס בלײַבן.

הונציגער האָט זיך פאַרשטענדיקט מיט דער פראַנצעזישער רעגירונג אין באָרדאָ. די רעגירונג האָט פּראָבירט אָפּשרײַען דעם פּונקט אַז די פראַנצויזן זענען מחויב איבערגעבן צו די רײַך־אויטאָריטעטן אַלע אַנטינאַציס וואָס זענען אַנטלאָפן פון דײַטשלאַנד קיין פראַנקרייך. „דאָס איז נישט אָרנטלעך, ס'איז קעגן דער פראַנצעזישער טראַדיציע פון געבן אַזיל צו פּאָליטישע פליטים", האָט געזאָגט גענעראַל ווײַגאַנד, אָבער די דײַטשן האָבן נישט נאָכגעגעבן. די פראַנצויזן האָבן נישט פּראָטעסטירט קעגן אַ פּונקט אַז יעדער פראַנצויז וואָס וועט געכאַפּט ווערן קעמפנדיק מיט אַן אַנדער לאַנד וועט נישט באַטראַכט ווערן ווי אַ געפאַנגענער, נאָר וועט דערשאָסן ווערן אויפן אָרט.

היטלער האָט נישט פאַרגעסן וועגן דעם פראַנצעזישן פלאָט. טשוירטשיל האָט פאַרגעלייגט די פראַנצויזן זיי צו באַפרײַען פון זייערע התחייבותן נישט צו שליסן אַ באַזונדערן שלום אויב זיי וועלן אַוועקשיקן זייערע שיפן צו פּאָרטן אונטער ענגלישע אַפּוטרופּסים. אין דעם קאַפּיטוליר־דאָקומענט האָט היטלער געמאַכט אַ „פײַערלעכע דעקלאַראַציע" צו דער פראַנצעזישער רעגירונג אַז דײַטשלאַנד וועט נישט נוצן פאַר מלחמה־צוועקן די פראַנצעזישע שיפן וואָס וועלן לאַנדן אין פּאָרטן וואָס זענען אונטער דײַטשן קאָנטראָל. דײַטשלאַנד פּראָקלאַמירט אויך פײַערלעך אַז בײַם פאַרהאַנדלען אַ שלום־אָפּמאַך וועט זי נישט אַרויסרוקן קיין שום פאָדערונגען קעגן דעם פראַנצעזישן פלאָט.

נישט־געקוקט אויף דעם וואָס די פראַנצויזן האָבן געוווּסט וויפל היטלערס פײַערלעכע דעקלאַראַציעס זענען ווערט, האָבן זיי אָנגענומען אַלע באַדינגען ווי דיקטירט דורך היטלערן. פּעטען, ווײַגאַנד און לאַוואַל האָבן זיך צופרידן געשטעלט מיט דעם טייל פראַנקרײַך וואָס איז געבליבן נישט־אָקופּירט און איז זיי געגעבן געוואָרן צו רעגירן. זיי האָבן דאָס אַקצעפּטירט כאָטש זיי האָבן געוווּסט אַז דאָס נעמט צו די מעגלעכקייט

צו שאַפֿן אַ פֿרײַע פֿראַנצעזישע רעגירונג אויף די פֿראַנצעזישע טערי־טאָריעס אין צפֿון־אַפֿריקע.

די דײַטשן האָבן איצט געהערשט איבער דעם גרעסטן טייל פֿון אייראָפּע. פֿון דעם צפֿון־קאַפּ אַריבער דעם אַרקטישן קרײַז ביז באָרדאָ אין פֿראַנקרײַך און ביז צום טײַך בוג אין מיזרח־פּוילן. היטלער איז געווען זיכער אַז איצט קאָן ער דיקטירן אַ שלום און יעדער וועט אים מוזן אָננעמען אַזוי ווי דײַטשלאַנדס חסד וועט עס געבן. ער האָט געזאָגט אַז ער וויל שלום מיט ענגלאַנד און איז גרייט איר פֿירצולייגן אַ ברייט־האַרציקן אָפּמאַך. ענגלאַנד וועט נאָר דאַרפֿן צוריקגעבן דײַטשלאַנד אירע קאָלאָניעס און געבן איר אַ פֿרײַע האַנט אויפֿן קאָנטינענט. היטלער איז זיכער געווען אַז ענגלאַנד וועט כאַפּן די מציאה מיטביידע הענט.

דעם 19טן יולי האָט היטלער אין זײַנס אַ רעדע אין רײַכסטאַג געמאַכט זײַן „לעצטן" שלום־פֿירלייג צון ענגלאַנד. דאָס מאָל האָט ער אויסגעמיטן היסטערישע געשרייען, ער האָט גערעדט רויִק, זיכער אין זײַן כּוח, געלאַסן, ווי עס פּאַסט פֿאַר דעם הערשער איבער גאַנץ אייראָפּע. היטלער האָט אַפּעלירט דירעקט צום ענגלישן פֿאָלק:

„...די ענגלישע פּאָליטיקערס שרײַען אַז זיי ווילן מלחמה אַפֿילו אויב ענגלאַנד זאָל אײַנגענומען ווערן. מיינען די פּאָליטיקערס אַז דאָס גאַנצע ענגלישע פֿאָלק וועט זיך אַריבערטראָגן קיין קאַנאַדע? נאָר די מלחמה־העצערישע פֿירערס וועלן זיך אָפּטראָגן קיין קאַנאַדע, אָבער דאָס פֿאָלק וועלן זיי איבערלאָזן אויף הפקר... עס עקלט מיך פֿון אַזעלכע פּאָליטיקערס־אָן־געוויסן, וואָס זענען גרייט צו צעשמעטערן פֿעלקער. מיסטער טשורטשיל וועט שוין זײַן אין קאַנאַדע ווען פֿאַר מיליאָנען פֿון זײַן פֿאָלק וועלן זיך ערשט אָנהייבן די צרות. גלייבט מיר ווען איך זאָג אַז איך האָב בדעה געהאַט צו שוינען די גרויסע אימפּעריע, אָבער זי וועט צעמעטערט ווערן.

„...איז דעם איצטיקן מאָמענט פֿיל איך עס ווי אַ חוב צו מײַן אייגענעם געוויסן נאָך אַ מאָל צו אַפּעלירן צום קלאָרן פֿאַרשטאַנד אין גרויס־בריטאַניע. איך בין זיכער אין אַ מצב צו קאָנען מאַכן אַזאַ אַפּעל. איך בין נישט דער באַזיגטער וואָס בעט טובֿות, איך בין דער זיגער וואָס רעדט אין נאָמען פֿון שׂכל־הישר..."

היטלער האָט נישט געזאָגט אַ וואָרט וועגן דעם וואָס עס וועט געשען צו די הונדערט מיליאָן מענטשן אונטער דעם דײַטשן שטיוול אין די

אָקופּירטע לענדער. אָבער זײַנע מקורבים זענען אַלע געווען זיכער אַז ענגלאַנד וועט זיך אָנכאַפּן אין היטלערס ברייטהאַרציקן פירלייג.

איין שעה נאָך דער רעדע איז אין דער ענגלישער ראַדיאָ־אוידיציע אין דײַטש געקומען ענגלאַנדס ענטפער. דער ענטפער איז געווען אַ קורצער: „ניין".

„די ענגלענדער זענען אַראָפּ פון זינען, אָדער זענען סתּם אידיאָטן", האָבן די דײַטשן קאָמענטירט.

דעם 14טן יוני, דעם טאָג וואָס פּאַריז איז געפאַלן, האָט מאָסקווע באַשולדיקט ליטע און די אַנדערע באַלטישע מלוכות אַז זיי קאָנספּירירן קעגן סאָוועט־רוסלאַנד. דאָס איז געווען אַ חידוש מחמת די לענדער האָבן געהאַט פּראָ־סאָוויעטישע רעגירונגען. עס איז קלאָר געוואָרן וואָס מאָסקווע איז אויסן ווען סאָוועטיש מיליטער האָט דעם 15טן יוני באַזעצט ליטע און אַראָפּגעזעצט די רעגירונגען אין ליטע, לאַטוויע און עסטאָניע. די לענדער זענען אַנעקסירט געוואָרן און אַרײַנגענומען געוואָרן ווי רעפּובליקן אין סאָוועטן־פאַרבאַנד.

דעם 18טן יוני האָט אויסערן־מיניסטער מאָלאָטאָוו אין מאָסקווע גערופן צו זיך דעם דײַטשן אַמבאַסאַדאָר שולענבערג און אים איבער־געגעבן די וואַרעמסטע באַגריסונגען און בעסטע ווונטשן צו דעם אויס־געצייכנטן זיג פון די דײַטשע באַוואָפנטע כּוחות אין מערב.

דעם 26סטן יוני האָט רוסלאַנד געפאָדערט פון רומעניע איר אָפּצו־געבן באַסאַראַביע און צפון־בוקאָווינע. רומעניע האָט זיך געוואָנדן צו דײַטשלאַנד נאָך הילף, אָבער דײַטשלאַנד האָט איר געעצהט נאָכצוגעבן.

קאַפּיטל זיבעצן

בערעקס עדיטאָריאַל

דעם טאָג ווען עס האָבן זיך אָנגעהויבן די קאַמפּן אין מערב האָט מען אין וואַרשע זיך געקושט און געהאַלדזט. אָט איז געקומען דער אָנהייב פון דעם סוף פון די נאַציס, האָט מען זיך גראַטולירט. אָט באַלד וועלן זיי געשלאָגן ווערן אין פראַנקרײַך, אָט באַלד וועלן זיי צעמורש־טשעט ווערן בײַ דער מאַזשינאָ־ליניע, אַלע פאַרשקלאַפטע פעלקער וועלן באַפרײַט ווערן און די ייִדן צווישן זיי.

ווען די „בילערס" האָבן גענומען הילכן מיט דײַטשע נצחונות האָט מען נישט געגלייבט. ס'איז נישט מעגלעך און עס לייגט זיך נישט אויפֿן שׂכל. עמעץ האָט דען געצוווּנגען ענגלאַנד און פראַנקרײַך זיי זאָלן אַרײַן אין דער מלחמה? אַז זיי האָבן עס אַליין געטאָן פון זייער אייגענעם גוטן ווילן, ווייסן זיי וואָס זיי טוען. די אַלע ידיעות פון דײַטשן ראַדיאָ זענען נאָר פּראָדוקטן פון געבעלסעס פּראָפּאַגאַנדע און פון געבעלסעס פאַנ־טאַזיע. נאָך אַ טאָג צוויי און דער אמת וועט אַרויסשווימען ווי בוימל אויפֿן וואַסער. איי, אויב מע וואָלט נישט געהאַט אָוועקגעגעבן די ראַדיאָ־אַפּאַראַטן און זיך געקאָנט צוהערן צו די פּוילישע אוידיציעס פון ראַדיאָ־לאָנדאָן. הערן אויסלענדישע ראַדיאָ־אוידיציעס איז טאַקע פאַרווערט און מע קאָן דערפאַר באַצאָלן מיטן לעבן, אָבער ווי איז מעגלעך אויסצוהאַלטן אונטער דעם מבול פון דײַטשע שקרים? מע דאַרף אַ שטיקל בשׂורה, מע נייטיקט זיך אין אַ שטיקל טרייסט...

נויט און טיפוס בושעווען איבער ייִדישע הײַזער, זעלטן צו זען אַ פּנים אָן הונגערגעשווילעכץ. יעדן פרימאָרגן זענען די גאַסן באַזייט מיט מתים, פון די וואָס האָבן שוין נישט געהאַט גענוג כּוח זיך צו דערשלעפּן ביזן פּליטים־פּונקט און זענען אויסגעגאַנגען אין גאַס. מע דאַרף אַ שנעלע ישועה, מע נייטיקט זיך אין אַ בשׂורה — שוין, תּיכּף. פון וואַנעט דען קאָן קומען די ישועה אויב נישט פון די ענגלענדער און פראַנצויזן? אויב עס זאָל חלילה זײַן אמת וואָס די „בילערס" זאָגן...

יעדן טאָג ערגערע בשׂורות. אָט איז אַ נײַער ליגן מיט אַ וואָרטצייכן: האָלאַנד האָט קאַפּיטולירט נאָך עטלעכע טעג. ס'קאָן דאָך נישט זײַן אמת!

אין אָנהייב האָט מען פּשוט געלאַכט פון די דײַטשע „באַרימערײַען". מע האָט גיך אויפגעהערט לאַכן און מיט פאַרשטיקטן אָטעם געוואַרט אויף אַן אויפקלערונג. ווען מע האָט שוין אײַנגעזען אַז עפּעס נישט גוטס האָט דאָרט געמוזט געשען, האָט מען געהאָפט אויף אַ בשׂורה וועגן אַ קאָנטעראָפענסיווע, געוואַרט אויף אַ ידיעה אַז דאָס רעדל האָט זיך שוין אַ דריי געטאָן אויף צוריק. מען איז געלאָפן צו באַקאַנטע וואָס באַקומען אַ מאָל ידיעות פון אונטערערדישע בלעטלעך. ווען עס איז שוין געקומען אַ שטיקל נײַעס וואָס האָט געקלונגען ווי גוטע נײַעס איז עס געווען וועגן אַ נס פון דונקירכן...

ווידער אַ מאָל? מילא, נאָרוועגיע איז ווײַט, אָבער ווו וועלן די ענגלענדער שלאָגן די דײַטשן אויב זיי האָבן זיך צוריקגעצויגן פון פראַנקרײַך?

מע האָט נאָך אַלץ נישט געוואָלט גלייבן, איז געקומען די פּוילישע צײַטונג וואָס ווערט אַרויסגעגעבן דורך די דײַטשן און געדרוקט בילדער פון היטלערן בײַם טריומף־טויער אין פּאַריז, בילדער פון אײַפל־טורעם מיט אַ האַקנקרייץ־פאָן...

אפשר וועלן די נאַציס סוף־כּל־סוף אײַנבעמען אַ ווײַסטע מפּלה, אָבער ביז עס וועט קומען די נחמה — ווער וועט קאָנען אויסהאַלטן אַזוי לאַנג?

די מענטשן פון דער אונטערערדישער פרעסע האָבן געוויינלעך גע־שעפּט זייערע ידיעות פון די לאָנדאָנער ראַדיאָ־אוידיציעס אויף פּויליש. איצט האָט די נײַעס פון דער איינער אוידיציע נישט באַפרידיקט. בערעק עפּשטיין האָט גענומען אויף זיך צו הערן אויך די ענגלישע און פראַנ־צויזישע אוידיציעס. ער האָט געוווּסט „אַז אין דער היים קלערט מאַניע איבער וואָס ער קומט נישט צוריק, אָבער ער האָט זיך נישט געקאָנט אָפּרײַסן פון דעם ראַדיאָ־אַפּאַראַט. מע האָט אים געוואָרנט אַז אויב מע האַלט די ראַדיאָ אָפן, כּסדר אָן איבעררײַס, פאַרגרעסערט עס די סכּנה געכאַפּט צו ווערן, אָבער ווי קאָן ער פאַרמאַכן דעם אַפּאַראַט איידער ער הערט עפּעס וואָס זאָל אויפהײַטערן דאָס געמיט, וואָס זאָל כאָטש געבן אַ פּיצעלע האָפענונג? עס איז סוף־כּל־סוף געקומען אַ בשׂורה — די פינצטערע, ביטערע בשׂורה אַז פראַנקרײַך האָט קאַפּיטולירט. די סכּנה געכאַפּט צו ווערן מיט אַן אומלעגאַלן אַפּאַראַט איז ער איבערגעקומען בשלום, אָבער ווי קומט מען איבער דעם טרויער, דעם ייִאוש?

ווי נאָר ער איז אַרײַנגעקומען אין שטוב איז ער אָוועקגעפאַלן אויפן בעט. מאַניע האָט אים געוואָלט געבן צום עסן, כאָטש אַ גלאָז טיי. בערעק האָט נאָר מיט דער האַנט געוויזן אַז ער וויל גאָרנישט. עס איז אים שווער געווען צו עפענען דאָס מויל אַרויסצוברענגען אַ וואָרט, אוודאי נישט עפּעס אַראָפּצושלינגען מיט זײַן קעל וואָס איז געווען פאַרשטאָפּט ווי עמעץ וואָלט דאָרט אַרײַנגעשטופּט אַ פּויסט.

בערעק האָט נישט געקאָנט אָנווײַזן וואָס און ווו עס טוט אים וויי, אָבער ער האָט נישט געהאַט קיין כּוח אַ ריר צו טאָן מיט אַן אבֿר, מאַניע האָט אים געמוזט אונטערהאַלטן ווען ער האָט געדאַרפט אַראָפּגיין פון בעט. ווען מאַניע האָט אים געצוווּנגען אַרײַנצונעמען עפּעס אין מויל, האָט ער נישט געהאַט קיין כּוח עס צו צעקײַען. אַז ער האָט שוין יאָ עפּעס אַראָפּגעשלונגען איז עס באַלד צוריקגעקומען. עס איז געווען ווי עפּעס אַ מאָטאָר וואָלט זיך אין אים אָפּגעשטעלט און דער גוף האָט

אויפגעהערט פונקציאָנירן. דער קאָפּ האָט אויפגעהערט פיבערן מיט די פינצטערע מחשבות, ער איז געלעגן אין בעט ווי אַ גולם.

דאָס האָט אָנגעהאַלטן אַ גאַנצע וואָך. ווי עס איז געקומען פּלוצלינג, אַזוי איז עס פּלוצלינג אַוועק. ווען ער איז קראַנק געווען איז ער געשלאָפן כמעט אָן אויפהער. ס'איז געווען פרײַטיק דעם 21סטן יוני ווען ער האָט געהערט וועגן דער קאַפּיטולאַציע פון פראַנקרײַך און איז אַהיימגעקומען קראַנק. פרײַטיק דעם 28סטן האָט ער זיך אויפגעכאַפּט גאַנץ פרי. מאַניע איז נאָך געשלאָפן. ער איז אַראָפּ פון בעט און מיט אייגענע כּוחות אַוועק צום באַדצימער, פון דאָרט איז ער אַוועק צו דער קיך זוכן עפּעס צום עסן. מאַניע האָט זיך איבערגעוועקט ווען אין קיך איז בערעקן עפּעס אַרויסגעפאַלן פון דער האַנט. זי איז געווען צופרידן צו זען אַז ער עסט. נאָכן אָפּעסן איז בערעק צוריקגעגאַנגען אין בעט אַרײַן, אָבער ווידער אויפגעשטאַנען נאָך אַ פּאָר מינוט. ער איז אַוועק צו זײַן שרײַבטיש און גענומען שרײַבן אַן עדיטאָריאַל פאַר דער אונטערערדישער צײַטונג **אַפּיניאַ**.

בערעק האָט געשריבן אַ קאָמענטאַר צו דער מפּלה פון די אַליִירטע אויפן מערב־פראָנט. אויב מע קאָן לייגן די שולד בײַ די שוועלן פון יחידים זענען עס נעוויל טשיימבערלען און לעאָפּאָלד דער דריטער פון בעלגיע. מע וואָלט נאָך געקאָנט אפשר געפינען אַ פאַרענטפערונג פאַר טשיימבערלענס פּשרות אין מינכן ווען ער האָט פּראָבירט אָפּצושטופּן דעם אויסבראָך פון אַ מלחמה, אויב ער וואָלט אויסגענוצט די צײַט צו שטאַרקן ענגלאַנדס באַוואָפנטע כּוחות און גרייטן זיך פאַר דעם וואָס מוז קומען, אָבער היטלער האָט בעסער אויסגענוצט די געוווּנענע צײַט. אַ גאַר דירעקטע שולד ליגט אויף דעם בעלגישן קעניג. דאָ קען מען עפּעס לערנען פון דער נאַטור. אַ לעמפּערט האָט אַלע מעגלעכקייטן צו פאַנגען אַ הירש. בעת דער הירש קאָן לויפן העכסטנס פינעף און פערציק מײַל אַ שעה, קאָן דער לעמפּערט, ווען ער שטרענגט אָן אַלע זײַנע כּוחות, דערגרייכן ביז זיבעציק מײַל אַ שעה. ווען איז דאָס געזאָגט געוואָרן? ווען דער לעמפּערט געפינט זיך אויף דעם ריכטיקן אָרט און שעפּט נישט אויס זײַנע כּוחות בײַם לויפן צו ווײַט. עס קאָן טרעפן — — אויב דער מהלך איז צו גרויס — דער לעמפּערט זאָל אַוועקפאַלן ווען ער איז שוין נאָענט צום קרבן. אויסגענוצט דעם מאַקסימום כּוחות בלײַבט ער ליגן שוואַך־אָטעמדיק און קוקט אומבאַהאָלפן ווי די שוואַכע גאַזעל פאַרשווינדט פון זײַן אויג.

דער בעלגישער קעניג האָט, נישט־געקוקט אויף אַלע וואָרענונגען,

נישט געוואָלט צולאָזן די אַלייִרטע כּוחות צו די בעלגישע פעסטונגען. און עס איז געשען אַז נאָך דעם ווי די דײַטשן האָבן אָנגעגריפן און שוין געהאַט נצחונות האָט אַ גרויסע פראַנצעזיש־ענגלישע אַרמיי געמוזט לויפן אין דער לעצטער מינוט צו פאַרשטאַרקן די בעלגישע ליניעס לענגאויס די טײַכן דײַל און מיוז, און געקומען אַהין אויסגעשעפּטע. זיי האָבן מער נישט געהאַט די לאַנג־אָטעמדיקייט ווידער צו לויפן ווען מע האָט זיי געדאַרפט בײַ סעדאַן. אויב לעאָפּאָלד וואָלט נישט געהאַט קיין נאַרישע אילוזיעס אַז היטלער וועט אים לאָזן אָנהאַלטן זײַן נייטראַליטעט, וואָלטן זײַנע פעסטונגען געקאָנט זײַן אַ שוצוואַנט פאַר די אַלייִרטע; די זיבעטע פראַנצעזישע אַרמיי וואָלט געקאָנט אײַלן צום צענטער און אפשר אַפילו מאַכן אַ קאָנטער־אָפּענסיווע בײַ דינאַנט און סעדאַן. נאָך דעם אַלעם האָט ער מיט זײַן אײַליקער קאַפּיטולאַציע אַרײַנגעשטאָכן אַ מעסער אין רוקן פון זײַנע פאַרבינדעטע.

„עס גייט מיר נישט איצט", האָט בערעק ווײַטער געשריבן, „אין אָוועקזעצן דעם בעלגישן קעניג אויף דער באַשולדיק־באַנק. איך בין אויסן דעם מוסר־השׂכּל וואָס קאָן אונדז אַ סך לערנען און געבן אונדז אַ ביסל מוט און כּוח."

אויב ענגלאַנד און פראַנקרײַך וואָלטן זיך נישט גערעכנט מיט בעלגיעס און האָלאַנדס דעקלאַראַציעס פון נייטראַליטעט און וואָלטן, אָן זייער הסכּמה, אַרײַן אין די לענדער און באַזעצט די נייטיקע פּאָזיציעס, וואָלטן האָלאַנד און בעלגיע מן־הסתּם נישט געשטעלט קיין ווידערשטאַנד. די אַלייִרטע האָבן עס נישט געטאָן, ווי זיי האָבן עס נישט געטאָן אין נאָרוועגיע, מחמת געזעצן און אינטערנאַציאָנאַלע גרענעצן מוזן רעספּעקטירט ווערן. די ענגלענדער האָבן פאַרשפּילט אַ גוטע געלעגנהייט בײַ נאַרוויק, אויס מורא אַז בײַם באָמבאַרדירן די שטאָט וועלן לײַדן ציווילע נאָרוועגער. דאָס איז דאָך אייגנטלעך פאַר וואָס די פרײַע פעלקער קעמפן. די פאָן פון די אַלייִרטע איז: געזעץ, מאָראַל און דרך־ארץ פאַר מענטשלעך לעבן. אויב אַזוי האָבן מיר אויף וואָס צו האָפן.

טויזנטער מײַלן טיילן אונדז אָפּ פון די אַלייִרטע אַרמייען, אָבער איך קאָן דאָ פילן זייער וואַכנדיק אויג. די דײַטשע אַכזריות קעגן די יידן אין אָקופּירטן פוילן קאָן נישט לאַנג בלײַבן אַ סוד, און ווען די וועלט וועט זיך דערוויסן, ווען טשוירטשיל וועט זיך דערוויסן אַז דאָ גייט אין לעבן נישט פון עטלעכע הונדערט מענטשן ווי אין נאַרוויק נאָר אין די לעבנס פון צענדליקער טויזנטער, און אפשר הונדערטער טויזנטער, ווען מע וועט זיך דערוויסן אין לאָנדאָן און אין ניו־יאָרק ווי מע

מוטשעט דאָ און מע פֿאַרהונגערט דרײַ מיליאָן ייִדן, ווען עס וועט באַוווּסט ווערן אין דער וועלט אַז דאָ בויט מען שוין אַ געטאָ ווי אין מיטל־עלטער — — ווען מע וועט זיך דאָס אַלץ דערוויסן, וועט די גאַנצע וועלט אויפֿגעטרייסלט ווערן. אַפֿילו די פֿעלקער וואָס זענען איצט נייטראַל וועלן אַרײַן אין אַ מלחמת־מיצווה קעגן די באַנדיטן און מערדערס. אַפֿילו היטלערס אַקס־שותּפֿים וועלן זיך אָפּזאָגן צו טראָגן אַ מיט־אַחריות און זיך אָפּטרייסלען פֿון אים. אויף דעם אַרצי־רוצח, היטלער, וועט די הויט געריטנצלט ווערן ווען ער וועט דערזען די רעאַקציע פֿון די פֿעלקער און דערפֿילן אַז די וועלט איז נישט הפֿקר און די ייִדן זענען נישט הפֿקר.

„ייִדן זענען אַלע מאָל געווען הפֿקר", האָט פֿאַר אַ רגע זיך אויפֿגעוועקט אין בערעקן זײַן אַמאָליקער ציניזם. ער האָט באַלד אָפּגעוואָרפֿן דעם געדאַנק. די וועלט גייט כּסדר פֿאָרויס. היטלער ווײַזט דער וועלט דעם אמתן פּרצוף פֿון ייִדן־שׂינאה. היטלער האָט זיך פֿאַרנומען צו פֿאַרטיליקן די ייִדן אָבער זײַנע מעשׂים וועלן פֿאַרטיליקן אַנטיסעמיטיזם.

קאַפּיטל אַכצן

אָן פּחד

א.

מע האָט געהאַרעוועט שווער אין כעלמישן קיבוץ. די מיידלעך האָבן געוואַשן גרויסע באַליעס וועש, געשײַערט פּאַדלאָגעס, און אויב מע האָט זיי צוגעלאָזט, געטאָן אויך מענערישע אַרבעט — געהאַקט האָלץ, געטראָגן אויף די פּלייצעס אַ זאַק קוילן; נישט געווען קיין אַרבעט וואָס זאָל פֿאַר זיי זײַן צו שווער. די בחורים האָבן זיך אַלע פֿאַרדונגען צום ייִדנראַט וואָס האָט זיי געשיקט טאָן עבֿודת־פּרך פֿאַר די דײַטשן. דרײַ זלאָטעס אַ טאָג און אַ וואַסערדיקע זופּ האָט מען באַקומען פֿאַר אַ טאָג אַרבעט, און טייל מאָל קלעפּ ווי אַ צולאָג.

מען איז געקומען אין קיבוץ כּדי אָנצוזאַמלען הכשרה־סטאַזש און זיך צוגעוווינען צו שווערער אַרבעט. נאָך דער וויסטער מלחמה וועט ענגלאַנד מער נישט קאַרגן קיין סערטיפֿיקאַטן, דאַרף מען זײַן גרייט.

מען איז געקומען אויך כּדי וויַטער צו בלייַבן אַ טייל פון דער באַוועגונג און זיַין צוזאַמען מיט חברים. ייִדן האָבן נישט געטאָרט פאָרן אויף די באַנען, איז די קאָמוניקאַציע צווישן די ייִדישע ייִשובים איבערגעריסן געוואָרן. יעדער שטאָט און שטעטל איז געווען אָנגעוויזן אויף דעם אייגענעם גורל און אויף די אייגענע מיטלען און פאַרטלען זיך אַרויס־צודרייען פון די שווערע דיַיטשע גזירות. זאָשקע איז אָפּט געקומען קיין כעלמיש. זאָשקע איז געווען דער פאַרבינד מיט וואַרשע און מיט דער וועלט. אַ סך חברים זענען געווען עלטער פון דער צוואַנציק־יאָריקער זאָשקע, אָבער ווען זי איז געקומען האָט מען געפילט אַז די מאַמע איז געקומען, מע האָט דערפילט אַז מען איז אַ טייל פון אַ גרויסער משפּחה.

זאָשקע איז אַלע מאָל געווען אַן ערנסטע, אָבער איר קליין פּנימל, אירע קורץ־געשוירענע האָר און אַ לאָק וואָס האָט שקאַציש זיך געהאַלטן אין איין אַראָפּגליטשן איבער איר שטערן, דאָס אַלץ האָט איר געגעבן אַן אויסזען פון אַ יונגער שטיפערקע. איצט האָט זי געהאַט לאַנגע האָר, צעטיילט מיט אַ שריַנט אין דער מיט, אָפּגעצויגן הינטערן קאָפּ און פאַר־בונדן אין אַ קאָקס, ווי עס קעמען זיך אַלטע גויעס. כּדי צו באַהאַלטן איר ייִדישקייט איז אויך וויכטיק געווען צו וויַיזן אַ פריילעך פּנים אָן זאָרגן. זי האָט זיך באַמיט צו שמייכלען, אָבער עס איז אַרויסגעקומען אַ שמייכל פול מיט צער. אַ מאָל איז אין איר שיינקייט געווען אַן אָנזאָרגעוודיקע יוגנטלעכקייט; איצט האָט אַ צער־גרימאַסע געהויערט אַרום איר מויל צוזאַמען מיט דעם שמייכל. עס איז גוט געווען צו קוקן אויף איר און זיך צוהערן צו וואָס זי האָט צו זאָגן. זי האָט לעצטנס געבראַכט טרויע־ריקע ידיעות מער ווי בשורות, אָבער זי האָט נישט געלאָזט אַריַינפאַלן אין ייִאוש. אין ארץ־ישׂראל בויט זיך דערוויַיל דאָס לאַנד און ווען די מלחמה וועט זיך ענדיקן וועלן צוזאַמען מיט דער פּיַין און מיט דער שרעק אויך פאַרשווינדן די הינדערנישן און די שטרויכלונגען וואָס די מאַנדאַטמאַכט האָט געלייגט אויפן וועג צו אַ פריַיִ ייִדיש היימלאַנד.

און אַז זאָשקע האָט זיך צעזונגען... אַלע זענען שטיל געוואָרן כּדי נישט צו פאַרהילכן איר קול. אַז זאָשקע האָט געזונגען „שׂדות שבעמק" האָט מען געפילט דעם ריח פון פעלדער אין ארץ־ישׂראל. מע האָט זיך אַרומגעהאַלטן ביַי די אַקסלען און זיך געוויגט אַהין און אַהער צום ריטעם פון ליד. זאָשקעס קול איז נישט געווען הילכיק, אָבער עס איז געווען זיס און פול מיט געפיל. אירע בלויע אויגן זענען געוואָרן ווייך ווי איר קול און עס האָט זיך געדאַכט אַז איר קול איז אַזוי בלוי און פול מיט חלום ווי אירע אויגן. ווען זאָשקע איז געקומען האָט מען געאַרבעט

פונקט אַזוי שווער ווי אַלע מאָל, מע האָט געשמועסט און געזונגען אויפן חשבון פון שלאָף און דאָך זיך געפילט מונטער.

דער „באַגאַזש" פון זאָשקעס וואַליזע איז געווען נישט נאָר פאַר כעלמיש. זאָשקע. חנטשע און חווה האָבן צווישן זיך צעטיילט דעם מאַטעריאַל און עס צעפירט צו די חלוצישע אָרגאַניזאַציעס אין גאַנצן קרײַז, ביז יענער זײַט סאָוועטישע גרענעץ. חווה איז אויך געווען העל־אויגיק און בלאַנד, אָבער אירע האָר האָבן זיך געקרײַזלט געדיכט ווי בײַ אַ שעפּס, און דאָס איז נישט געווען קיין גוטער סימן. חנטשע איז דווקא געווען אַ טונקעלע, אָבער זי האָט געהאַט אַ דרײַסטקייט און אַ העזהדיקן בליק. דאָס האָט געהאָלפן.

עס איז געוואָרן שטיל און טרויעריק אין קיבוץ ווען די מיידלעך זענען אַוועקגעפאָרן. זיי זאָלן נאָר צוריקקומען בשלום.

ווען זאָשקע איז אָנגעקומען קיין לובלין האָט אויף איר געוואַרט אַ שלעכטע בשורה. זעקס חברים זענען געכאַפּט געוואָרן ווען זיי זענען אַרויס פון אַן אסיפה, און מע האָט זיי אַרײַנגעזעצט אין אַן אַרבעט־לאַגער הינטער דער שטאָט.

„וואָס פאַר אַ לאַגער איז דאָס ? ווער גייט דאָרט אַרײַן און אַרויס ? ווי אַזוי קאָן מען אַרײַנשיקן עפּעס, אָדער אַרײַנקריגן זיך אינעווייניק ?" האָט זאָשקע געוואָלט וויסן.

מע האָט זי געוואָרנט אַז דער לאַגער איז אײַנגעהילט אין אַ מיס־טעריע. עס מוז זײַן עפּעס נישט גוטס אין דעם לאַגער, אַפילו אמתע פּאָליאַקן היטן זיך נישט צו קומען נאָענט פון דעם לאַגערס גרענעצן. אָבער זאָשקע האָט געטענהט אַז מע קאָן נישט לאָזן די חברים אויף הפקר. זי האָט גענומען אויף זיך אויסצושפּירן דעם לאַגער און זען וואָס מע קאָן טאָן.

עס איז געווען מיטוואָך ווען זאָשקע איז אַוועק פון כעלמיש קיין לובלין. לובלינער חברים האָבן געזאָלט צעפירן דעם מאַטעריאַל אין די אַרומיקע מקומות, און זאָשקע האָט געזאָלט צוריקקומען אויף שבת. זונטיק איז קיין כעלמיש געקומען אַ שליח פון לובלינער קן פרעגן צי זאָשקע איז שוין אָנגעקומען. אפשר איז זי פון לובלין צוריקגעפאָרן די־רעקט קיין וואַרשע ? חווה איז שוין געווען צוריק פון איר שליחות, איז זי נאָך דעם זעלביקן טאָג געפאָרן קיין וואַרשע און צוגעזאָגט גלײַך לאָזן וויסן צי זאָשקע איז שוין דאָרט. דערווײַל איז אָנגעקומען

אַ צעטעלע פון די געכאַפּטע חברים, פון זייער שרײַבן איז געווען קלאָר אַז זיי ווייסן גאָר נישט אַז זאָשקע איז דאָ געווען און פאַראַבירט זיך פאַרבינדן מיט זיי. עס איז מער נישט געווען קיין ספק אַז מיט זאָשקען איז עפּעס געשען.

פרײַטיק צו נאַכט האָט זאָשקע נאָך געהאַט אַ שיחה אין לובלינער קן. זי האָט איבערגענעכטיקט בײַ אַ חברטע און בײַ דער חברטע געפרעגט ווי אַזוי צו גיין צו דעם לאַגער. די חברטע האָט זי געוואָלט צופירן כאָטש אַ טייל פון וועג, אָבער זאָשקע האָט געזאָגט אַז זי קען די שטאָט זייער גוט. ווען זי האָט שבת גאַנץ פרי זיך אַרויסגעלאָזט אין וועג, האָט זי געזען אַז דווקא די געגנט איז איר אין גאַנצן נישט באַקאַנט. איז דאָס נאָך אַלץ לובלין? די הײַזער דאָ זענען אָפּגערוקט פון שאָסיי און ווײַט איינס פון ס'אַנדערע. עס זעט אויס אַז יעדעס הויז איז פאַר־בונדן מיט אַ פּויערישער ווירטשאַפט, דאָס מוז זײַן אַ דאָרף און נישט אַ טייל פון שטאָט. איז זי אויף דעם ריכטיקן וועג? קיין זײַטנגאַסן, קיין אָפּנייג, און קיין וועגצייכנס. זי וואָלט באַדאַרפט אָנקלאַפּן אין אַ טיר און זיך פרעגן ווו זי איז.

זי האָט געטראָגן אַ פּויעריש טיכל אויפן קאָפּ און אַ קיישל אין האַנט זי זאָל אויסזען ווי אַן אָרטיקע. עס איז כּדאַי אַרײַנצוגיין אין די כאַטעס, אפשר ווייסן די פּויערים וואָס דאָ טוט זיך. עס איז סתּם כּדאַי צו קויפן אַ ביסל שפּײַז, און זוכן אַ מעגלעכקייט עס אַרײַנצושיקן צו די חברים אין לאַגער.

זי איז אַרײַן אין אַ שטוב און געפרעגט וועגן לאַגער. זי האָט נישט באַקומען קיין ענטפער און מע האָט איר גאָרנישט געוואָלט פאַרקויפן. זי האָט אָנגעקלאַפּט אין דער טיר פון אַן אַנדערער כאַטע און געפרעגט צי זיי האָבן פּוטער צו פאַרקויפן. קיין פּוטער נישט, אָבער קעז האָבן זיי געהאַט. דער פּויער האָט איר אָפּגעלאָזט אַ סוד אַז עס איז בעסער זי זאָל גלײַך צוריקגיין אין שטאָט אַרײַן. אין אַ ווײַטערדיק הויז האָט זי געקויפט אַ גרויס היימיש־געבאַקן ברויט און באַקומען די זעלביקע עצה, נישט צו קומען אַהער. אויב זי וועט איבערלאָזן איר אַדרעס אין שטאָט וועט די פּויערטע צון איר קומען פון צײַט צו צײַט און ברענגען אַ ביסל דאָרפישע פּראָדוקטן.

זאָשקע האָט געמאַכט דעם אָנשטעל ווי זי וואָלט זיך אויסגעלאַכט פון די וואָרענונגען. אָט איז זי דאָ און קיינער האָט זי נישט געטשעפּעט. „זאָל די פּאַני נישט לאַכן”, האָט דער פּויער זי געוואָרנט. „עטלעכע

קילאָמעטער ווײַטער האָבן זיי אַרויסגעטריבן אַלע אײַנוווינערס און צוגענומען דאָס שטיקל לאַנד מיטן הויז מיט אַלעם וואָס מע האָט געהאַט אין שפּײַכלער".

„דאָס דאַרף האָט זיך מיט עפּעס פאַרזינדיקט?" האָט זאָשקע זיך געוווּנדערט. „פאַר וואָס עפּעס גראָד דאָ?"

„דער טײַוול ווייסט זיי פאַר וואָס דאָ".

„אַז זיי האָבן גענומען דאָס לאַנד מיט די שפּײַכלערס וועלן זיי אַוודאי ברענגען אַהער פּויערים פון דײַטשלאַנד".

„זיי דאַרפן דען ברענגען אַרבעטערס פון דײַטשלאַנד? זיי כאַפּן מענטשן און צווינגען זיי צו אַרבעטן, אָבער דאָ מאַכן זיי עפּעס — דער טײַוול ווייסט וואָס. דאָ..."

„שווייג שוין, אַלטער, דו פּלאַפּלסט צו פיל", האָט די פּויערטע זיך אַרײַנגעמישט.

זאָשקע האָט געקויפט בײַ זיי אַ שטיק געזאַלצן חזיר־פעטס. דער פּויער האָט אַראָפּגעלאָזט פון געבאָטענעם פּרײַז, אָבער וועגן דעם וואָס דאָ קומט פאַר האָט ער מער נישט געוואָלט רעדן.

ווען זאָשקע איז צוריקגעקומען צום שאָסיי האָט זי געהערט אַ גערויש פון אַן אָנקומענדיקן אויטאָ. זי האָט געאײַלט צוריק צו דער כאַטע, נאָר דײַטשן האָבן אויטאָמאָבילן. די טיר צו דער כאַטע איז געווען פאַרשלאָסן. זי האָט אָנגעגעקלאַפּט, אָבער קיינער האָט נישט געענטפערט. די פּויערים האָבן, ווײַזט אויס, אויך דערהערט דעם גערויש און זיך דערשראָקן. איר שנעלע אָריענטאַציע האָט איר דאָס מאָל נישט געדינט; אַרונטערצולויפן הינטער דער כאַטע און זיך דאָרט באַהאַלטן ביז די דײַטשן וועלן פאַרבײַפאָרן, איז זי אַרויס צוריק צום שאָסיי. נאָך איידער זי האָט באַשלאָסן אין וועלכער ריכטונג צו גיין, האָט דער אויטאָ זיך פאַרהאַלטן נעבן איר. „אוסווײַז!" האָט אַ דײַטש געפאָדערט און זי האָט אים געוויזן איר דאָקומענט. ער האָט אָפּילו נישט אַרײַנגעקוקט אין דעם קאַרטל. ער האָט עס צוגענומען און זי אַרײַנגענומען אין אויטאָ. אין דעם אויטאָ וואָס האָט זי געפירט צוריק קיין לובלין האָט זי זיך דערמאָנט מאַרעקס אַ וואָרענונג: אויב עמעצן טרעפט אַ נס איין מאָל איז עס אַ נס; אויב נסים טרעפן צו אָפט, איז עס געפערלעך. נישט פאַראַן קיין גרעסערע סכנה ווי דאָס אײַנרעדן זיך: מיר וועט גאָרנישט געשען.

דער אויטאָ האָט געיאָגט איבער די גאַסן פון לובלין און זיך פאַרהאַלטן בײַ אַ גרויסן בנין אין אַנדערן עק שטאָט. בײַם אַרײַנגאַנג זענען געשטאַנען צוויי פּוילישע פּאָליציאַנטן, אַן געווער. מיט זיי איז געווען

אַ דײַטשער וואַכמאַן מיט אַ ביקס. די פּוילישע פּאָליציאַנטן האָבן געזוכט אין זאָשקעס קײשל. זײ האָבן צוגענומען דאָס חזיר־פּעטס און איר איבערגעלאָזט דאָס ברויט און דעם קעז. „אַוסווײַז, אַוסווײַז!״ האָט זאָשקע געפּאָדערט ווען די דײַטשן וואָס האָבן זי געבראַכט זענען צוריק אַרײַן אין אויטאָ. זײ האָבן איר נישט צוריקגעגעבן איר דאָקומענט. מע האָט זי אַרײַנגעשטופּט אין דעם בנין, און די דײַטשן זענען אַוועקגע־פֿאָרן.

עס איז נישט געווען קײן וואַזשנער דאָקומענט, ס'איז געווען איר לעגיטימאַציע פֿון דער גורוויטשער האַנדלס־שולע. איר נאָמען זאָשאַ שטיגעל האָט געקלונגען פּויליש. טאָמער וועלן זײ זיך נאָכפֿרעגן אין גורוויטש וועט זיך אַרויסווײַזן אַז דער נאָמען אין איר מעטריקע איז זיסל, איר מאַמע הײסט אסתּר און איר טאַטע — קיווע.

גרויסע זאַלן פֿון בײדע זײַטן פֿון אַ לאַנגן קאָרידאָר — דאָס איז אַ שול־בנין, נישט קײן תּפֿיסה. די זאַלן זענען געווען לײדיק, אויף די גאָלע ווענט אַ סך אויפֿשריפֿטן. זאָשקע האָט געלײענט נאָר עטלעכע און שוין פֿאַרשטאַנען ווו זי איז. דאָ זאַמלט מען פּאָליאַקן וואָס די דײַטשן כאַפּן אַוועקצושיקן קײן דײַטשלאַנד צו צוואַנג־אַרבעט.

מילא, עס האָט געקאָנט זײַן ערגער. זי וועט פּראָבירן אַנטלויפֿן פֿון טראַנספּאָרט, און אויב עס וועט נישט געראָטן וועט זי אַנטלויפֿן פֿון אַרבעטפּלאַץ. נאָר זיך נישט מיאש זײַן.

זי איז געגאַנגען פֿון זאַל צו זאַל. דאָ און דאָרט פֿאַרלוירענע חפצים, אָבער נישט קײן לעבעדיקער נפֿש. דאָס איז גוט, עס וועט נאָך געדויערן ביז זײ וועלן כאַפּן גענוג מענטשן אַוועקצושיקן. דאָס איז אויך שלעכט: אײנער פֿון די שומרים בײַם טויער האָט געקוקט אויף איר מיט אַ בליק וואָס האָט נישט אָנגעזאָגט קײן גוטס אויב זי וועט דאָ לאַנג בלײַבן אַלײן.

אַ סך שויבן זענען געווען אויסגעהאַקט, אָבער די פֿענצטער זענען געווען פֿאַרקלאַפּט פֿון דרויסן מיט אײַזערנע קראַטעס. אין אַנדערן עק קאָרידאָר איז אויך געווען אַ טיר, אָבער פֿאַרשלאָסן. זאָשקע האָט זיך פֿאַרנומען מיט די טרעפּ צון אַ העכערן שטאָק. אַ רעש האָט זי איבער־געשראָקן, זי האָט אויף עפּעס אָנגעטראָטן. ס'איז געווען אַן אײַזערן בראָטפֿענדל וואָס עמעץ האָט דאָ פֿאַרלוירן אָדער אַוועקגעוואָרפֿן.

אונטן זענען די פֿענצטער געווען פֿאַרקראַטעוועט; דאָ, אויפֿן ערשטן שטאָק זענען זײ געווען פֿאַרצוימט מיט שטעכלדראָט. אויך דאָ זענען אַ סך פֿון די שויבן געווען אויסגעהאַקט, אויך דאָ זענען געווען אַ סך נעמען אויפֿגעשריבן אָדער אײַנגעקריצט אין קאַלך פֿון די ווענט. זי איז

אוועק העכער צום צווייטן שטאָק. דאָ זענען געווען טירן נאָר פון איין זײַט קאָרידאָר. זי האָט פּראָבירט עפענען טיר נאָך טיר; זיי זענען געווען פאַרשלאָסן, אָדער פאַרקלאַפּט מיט נעגל. נאָר איין זײַטיקע טיר איז געווען אַ ביסל לויז. עס קאָן זײַן אַז עמעץ האָט זיך שוין געראַנגלט מיט דער טיר און זי נישט געקאָנט עפענען, אָדער נישט באַוויזן צו פאַרענדיקן דאָס עפענען.

אויב עמעץ האָט לויז געמאַכט די טיר מיט כּוח האָט עס געמוזט זײַן אַ שטאַרקער מאַן. זי רײַסט די טיר מיט איר גאַנצן כּוח און פילט נישט עס זאָל ווערן לויזער. אויב זי וואָלט געקאָנט אַרײַנשטופן עפּעס צווישן טיר און בײַשטידל... דאָס בראָטפּענדל! זי האָט זיך דערמאָנט אין דעם אײַזערנעם בראָטפּענדל אויף וועלכן זי האָט פריִער אָנגעטראָטן און אַראָפּגעלאָפן עס זוכן.

כאָטש די טיר האָט זיך אַ ביסל געטרייסלט איז זי נישט געווען גענוג לויז זי זאָל קאָנען עפּעס אַרײַנשטופן צווישן טיר און בײַשטידל. זי האָט זיך אַראָפּגעזעצט אויף דער פּאָדלעגע און פּראָבירט מיטן בראָט־פּענדל אַרויסציִען אַ נאָגל פון דעם אונטערשטן טייל טיר. דער עק פון הענטל איז געווען שאַרף. נאָך דעם ווי זי האָט אַרויסגעקראַצט אַ ביסל האָלץ האָט זי שוין געקאָנט פאַרטשעפּען דאָס הענטל אינעם קאָפּ פון דעם נאָגל. זי האָט געשטופּט דאָס פּענדל מיטן גאַנצן כּוח אַרויסצו־הייבן דעם נאָגל. זי האָט געפילט ווי עס גיט נאָך. זי האָט אָנגעשטרענגט אַלע כּוחות, אַ סקריפּ — און זי איז צוריקגעפאַלן. דאָס האַרץ האָט אַ צאַפּל געטאָן פון פרייד, אָבער זי האָט גיך געזען אַז דאָס בראָטפּענדל איז געבליבן אין איר האַנט אָן דעם הענטל. דאָס הענטל האָט זיך אָפּגע־בראָכן, אָבער דער נאָגל אין דער טיר האָט זיך נישט גערירט פון אָרט.

זי האָט פּראָבירט נוצן דאָס פּענדל ווי אַ האַמער און אַרײַנקלאַפּן דאָס הענטל צווישן טיר און בײַשטידל, אָבער דאָס האָט געמאַכט צו פיל רעש. די טיר איז געווען פאַרקלאַפּט מיט צוויי נעגל. דער אייבער־שטער נאָגל איז געווען העכער ווי זי האָט געקאָנט גרייכן, דער קאָפּ פון דעם אונטערשטן איז געזעסן טיף אין האָלץ און זי האָט נישט געקאָנט צוקומען מיט די ציין. זי איז אַראָפּ צוריק צו די אונטערשטע שטאָקן זוכן צווישן די פאַרלוירענע חפצים. זי האָט נישט געפונען עפּעס וואָס זאָל איר העלפן אויפרײַסן די טיר.

געדרייט זיך אויף די אונטערשטע שטאָקן און דערנאָך צוריקגעקומען צו דער זעלביקער טיר. זי האָט פאַרקלאַמערט ביידע הענט אַרום דער קליאַמקע און געשלעפּט מיט אַלע כּוחות. די טיר האָט געקרעכצט אָבער

די נעגל האָבן נישט נאָכגעגעבן. אויב זי וואָלט כאָטש געקאָנט אָפּרייסן די קליאַמקע און אַרײַנשטופּן זי צווישן טיר און בײַשטידל... ס׳איז אַ יוסטע מעטאַלענע קליאַמקע, דאָס וועט זיך נישט איבערברעכן אַזוי שנעל ווי דאָס דינע הענטל פון בראָטפּענדל.

אפשר קאָן מען טאַקע אַראָפּנעמען די קליאַמקע? נישט געווען גענוג ליכט אין קאָרידאָר, אָבער זי ווייסט אַז אַ קליאַמקע ווערט צוזאַמענגע־שטעלט פון צוויי העלפטן וואָס קומען זיך צוזאַמען און זענען פאַרפעס־טיקט איינס צום אַנדערן מיט אַן אײַזערנעם שטיפט אָדער מיט אַ שרויף... ס׳איז אַ שרויף. זי האָט עס דערטאַפּט מיט די שפּיצן פון אירע פינגער, זי קאָן אַפילו פילן דעם אײַנשניט פאַרן שרויפן־ציִער. אײַ, אויב זי וואָלט דאָ געפונען אַ שרויפן־ציִער. אויב... יאָ, אַ שפּיץ פון דעם אָפּגעבראָכענעם הענטל האָט זיך געלאָזט פאַרטשעפּען אין דעם אײַנשניט פון דער שרויף.

דאָס צעבראָכענע הענטל פון דעם בראָטפּענדל איז כסדר צוריק־געשפּרונגען און צעקראַצט אירע הענט, אָבער זי האָט פּראָבירט ווידער אַ מאָל און נאָך אַ מאָל. איר רעכטע דלאָניע האָט געבלוטיקט אָבער די שרויף איז לויז געוואָרן און אַרויסגעקומען גענוג הויך זי זאָל קאָנען מיט אירע פינגער אָננעמען דעם שרויפקאָפּ און אַרויסדרייען ביזן סוף.

אַראָפּגענומען די קליאַמקע און גלײַך זיך גענומען צו דער אַרבעט. זי האָט טאַקע באַוויזן אַרײַנצושטופּן דעם פלאַכן עק פון דער קליאַמקע צווישן דער טיר און דעם בײַשטידל נאָענט פון דעם אונטערשטן נאָגל. זי האָט געשטופּט מיט אַלע כוחות ביז די הענט זענען איר אָפּגעשטאָנען. זי האָט זיך אויפגעשטעלט, אָנגעלענט דעם רעכטן פוס אויף דער קליאַמקע און ווידער געשטופּט מיטן גאַנצן כוח. די טיר האָט אַ קרעכץ געטאָן און עפּעס איז אַראָפּגעפאַלן מיט אַ קנאַק. זי האָט זיך דערשראָקן, אַראָפּגענומען די שיך, מע זאָל נישט הערן אירע טריט, און אַראָפּ אַ שטאָק נידעריקער.

קיינער האָט, ווײַזט אויס, נישט געהערט דעם קלאַפּ, קיינער איז נישט געקומען. זי איז צוריק אַרויף צו דער טיר. וואָס האָט פריִער אַזאַ קלאַפּ געטאָן אַז די קליאַמקע שטעקט נאָך אַלץ אין דער טיר? דער אונטערשטער נאָגל איז געוועזן לויז, אָבער דאָס שלאָס האָט געהאַלטן די טיר אין דער סאַמער מיט. אויפמאַכן? ווי אַזוי? זי האָט געהאַט אַראָפּגענומען דעם זי־טייל פון דער קליאַמקע און אינעווייניק איז דער עך־טייל אַראָפּגעפאַלן אַוודאי ווען זי האָט דערהערט דעם קלאַפּ. מיט וואָס עפנט מען איצט די טיר?

נאָר נישט אַרײַנפאַלן אין ייאוש. פאַראַן אַזוי פיל אָפענע טירן אויף די אונטערשטע שטאָקן. אויב זי האָט באַוויזן אָפּצושרויפן אַ קליאַמקע פון אַ פאַרמאַכטער טיר, וועט עס זײַן נאָך לײַכטער בײַ אַן אָפענער טיר. זי איז צוריק אַראָפּ צום ערשטן שטאָק.

נאָך דעם ווי זי איז צוריקגעקומען מיט דעם עך־טייל פון אַ קליאַמקע איז עס שוין נישט געווען שווער, דער אייבערשטער נאָגל האָט לײַכט נאָכגעגעבן.

זי האָט געעפנט די טיר און די קניען אונטער איר האָבן זיך אַ וואַקל געטאָן. געהאַרעוועט אַזוי לאַנג צו עפענען אַ טיר, פירט עס גאָר צון אַ קליין, בלינד צימערל מיט ליידיקע פּאָליציעס. דאָ איז אַוודאי געווען אַ מאַגאַזין. דאָס קליינע פענצטערל בײַם סופיט, אויב עס וואָלט געפירט צום דרויסן וואָלט עס נישט געווען אַזוי טונקל.

אַז זי האָט זיך שוין אַזוי אָנגעהאַרעוועט דאַרף מען שוין אַ קוק טאָן וווּהין דאָס פענצטערל פירט. געקלעטערט פון פּאָליצע צו פּאָליצע און עס איז כּדאַי געווען. דאָס פענצטערל איז טאַקע נישט געווען צום דרויסן, אָבער עס האָט געפירט צון אַ גרויסן צימער מיט גרויסע ליכטיקע פענצטער אַן קראַטעס און אַן שטעכלדראָט.

שוין אָנגעהויבן דראַפּען זיך צום פענצטערל און צוריק אַראָפּ. זי האָט צונויפגעקליבן די האַלבע קליאַמקעס, דאָס צעבראָכענע פענדל און אַלץ אַרײַנגעלייגט אין איר קיישל. זי האָט צוריק אַרויסגענומען אַן עך־קליאַמקע אַרײַנגעשטעקט אין דער טיר פון אינעווייניק דעם קליינעם צימערל, פאַרמאַכט די טיר און צוריק אַרויסגענומען די קליאַמקע. עס קאָן איר געלינגען זיך דאָ צו באַהאַלטן ביז דער טראַנספּאָרט וועט אַוועקגעשיקט ווערן. זי האָט אַ ברויט און אַ קעז, אַ ליידיק הויז היט מען נישט צו שטאַרק... עס קאָן זײַן אַז ווען די איצטיקע „לאַפּאַנקע", דאָס כאַפּעניש, וועט זיך ענדיקן, וועט מען אין גאַנצן אַוועקנעמען די וואַך.

זי האָט צו ערשט אַראָפּגעלאָזט איר קיישל אין דעם גרויסן צימער אַרײַן. איז עס טאַקע געפאַלן מיט אַזאַ קראַך, אָדער איז זי אַזוי צעשראָקן און עס האָט זיך איר נאָר געדאַכט אַז דאָס הויז האָט זיך אַ טרייסל געטאָן ? זי האָט כאַטש באַדאַרפט אַרויסנעמען די קליאַמקעס, זיי האָבן זיך צעקלימפּערט און באַלד וועלן דאָ אָנלויפן די וואַכלײַט זען וואָס דאָ טוט זיך. נישטאָ קיין צײַט צו פאַרלירן, זי מוז אַריבער אין דעם גרויסן צימער, אפשר וועלן זיי נישט זוכן אַזוי ווײַט.

זי איז אַרײַן אין פענצטערל צו ערשט מיט די פיס, דערנאָך אַרײַנגעצויגן דעם גאַנצן גוף און געבליבן הענגען מיט די הענט אין דער

וויטרינע פון דעם פענצטערל. ווען זי האָט אָפּגעלאָזט די וויטרינע און זיך אַראָפּגעגליטשט פּאַזע דער וואַנט האָט עס נישט געמאַכט קיין רעש. זי איז געבליבן שטיין אויף די פיס.

זי האָט דערהערט אַ געלויף אויף טרעפּ, האָט זי געכאַפּט איר קיישל, אַוועק אין אַ ווינקל, אַראָפּגעזעצט זיך, איינגעקורטשעט זיך, און זיך צוגעדריקט צו דער וואַנט. זי האָט זיך איינגעהערט: דאָס געלויף אויף די טרעפּ האָט אָנגעהאַלטן, עס איז געווען אַ געלויף פון אַ סך פיס, מ׳ע האָט געבראַכט נאָך געכאַפּטע. זי וואָלט באַדאַרפט פאַרמאַכן דאָס פענצטערל צו פאַרווישן יעדן שפּור, אָבער ווי אַזוי וועט זי עס קאָנען דערגרייכן? אויב עס וואָלט דאָ כאָטש געווען אַ בענקל זיך אַרויפצו־שטעלן, אָבער דער צימער איז אין גאַנצן ליידיק.

מע האָט זי געלערנט אַזוי פיל מאָל אַז אַן אונטערערד־מענטש מוז האַלטן די אויגן אָפן און איינקריצן אַלץ אין זכרון, אָבער דעם היינטיקן טאָג האָט זי קיין איין זאַך נישט געטאָן ריכטיק. זי האָט איצט אַרויס־געקוקט דורכן פענצטער און נישט געוווּסט צי עס גייט אַרויס אויף דער זעלביקער גאַס ווו זי איז אַריינגעקומען. אַ שיינע העצע וועט דאָס זיין אויב זי וועט אַרויסשפּרינגען דורכן פענצטער און פאַלן אויף די קעפּ פון די וואַכליים.

זי וועט סיי ווי שפּרינגען. דאָס איז אַ הויכער צווייטער שטאָק, זי וועט צעברעכן דאָס געניק, אָבער זי וועט סיי ווי שפּרינגען. זי האָט פּראָבירט עפענען אַ פענצטער, די פענצטער דאָ מוזן אויך זיין פאַרקלאַפּט מיט נעגל. עס איז נישט שווער אויסצוהאַקן אַ שויב, אָבער דאָס געבראַזג פון צעבראָכענעם גלאָז וועט זי מסרן. זי מוז פריער אַלץ אַדורכטראַכטן. בהלה פירט צו נאַרישקייטן און זי האָט שוין היינט אָפּגעטאָן גענוג נאַרישקייטן, זי מוז זיך אָוועקזעצן און איבערלייגן זיך וואָס צו טאָן.

זי האָט געפילט אַ גרימעניש אונטערן האַרץ. אפשר דאַרף זי עפּעס נעמען אין מויל אַריין? זי האָט מיט זיך ברויט און קעז, אַז זי וועט עפּעס עסן וועט איר זיין לייכטער צו טראַכטן.

אַ ביסן קעז איז איר געבליבן שטעקן אין האַלדז, אפשר ווייל עס איז איר געווען אַזוי טרוקן אין דער קעל. אַ שלוק וואַסער וואָלט איר געהאָלפן, אָבער ווו נעמט מען דאָ וואַסער? וויפל נאָך נאַרישקייטן וועט זי היינט אָפּטאָן איידער דאָס הוסטן וועט פירן צון איר באַהעלטעניש? וואָס זיצט זי ווי אַ קוואָקע אויף די אייער? די פענצטער גייען אַרויס אויף אַ גאַס און פון אַ גאַס קאָן מען לויפן.

ווידער אַ געלויף אויף טרעפּ, אַ געטופּע פון טריט איבער קאָרידאָרן. איצט האָט זי געהערט ווי די אויטאָס האָבן זיך פאַרהאַלטן בײַם אַרײַנגאַנג, זיי האָבן זיך פאַרהאַלטן פון יענער זײַט בנין. דער אַרײַנגאַנג איז פון יענער זײַט בנין און דאָרט שטייט די וואַך. אויב עס איז נישט פאַראַן קיין אַרויסגאַנג אויף דער זײַט בנין איז קיין וואַך אויך נישטאָ דאָ. איז טאַקע נישט פאַראַן קיין אַרויסגאַנג אויף דער זײַט?

וואָס זיצט זי דאָ אין ווינקל? אַרויסקוקן דורכן פענצטער און זען וואָס עס טוט זיך דרויסן!

זי האָט זיך שנעל צוריקגעצויגן פון פענצטער; דרויסן איז עמעץ פאַרבײַגעגאַנגען און זי געזען. זי איז זיכער די פרוי האָט זי געזען, זייערע בליקן האָבן זיך באַגעגנט. טריט, לויפנדיקע טריט אויף די טרעפּ צו דעם שטאָק!

מע האָט פּראָבירט טירן, אויך די טיר פון דעם צימער ווו זי איז געווען. די קליאַמקע האָט זיך באַוועגט אַרויף און אַראָפּ. עמעץ האָט געוואָלט עפענען די טיר און איז צוריק אַוועק. איז עס געווען אַ וואַכמאַן, אַ געכאַפּטער? ווער ווייסט.

בײַ די טירן האָט זי זיך געקאָנט פאַרען אַזוי לאַנג ווײַל דער בנין איז נאָך געווען לײדיק, און ווײַל פון דרויסן האָט קיינער זי נישט געזען. ווי אַזוי וועט זי דאָ קאָנען עפענען אַ פענצטער איצטער, ווען מע ברענגט נאָך און נאָך מענטשן? עס איז צו ריזיקאַליש, עס איז אויך צו שפּעט. די אויטאָס האַלטן אין איין צוריקקומען, באַלד וועלן זײַן גענוג געכאַפּטע אַוועקצושיקן. זי וועט אויסהאַקן אַ שויב און שפּרינגען. פאַראַן אַזוי פיל אויסגעהאַקטע שויבן אין דעם בנין אַז זיי וועלן נישט וויסן ווו.

אַהאַ, זי ווייסט שוין פאַר וואָס אַזוי פיל שויבן זענען אויסגעהאַקט. מע פּראָפּט דאָ אָן אַזוי פיל מענטשן אין אַ צימער, אַז מע קאָן דעם אָטעם נישט כאַפּן. מע קאָן נישט עפענען קיין פענצטער פאַרקלאַפּט מיט קראַטעס און שטעכלדראָט, האַקט מען אויס די שויבן עס זאָל אַרײַנקומען אַ ביסל לופט. עס לייגט זיך אויפן שׂכל אַז דאָס איז עס.

ווידער אויטאָס, ווידער אַ טומל און געלויף איבער די טרעפּ. גענוג געבאַלאַמוטשעט, אַקציע!

דאָס געבראַזג פון גלאָז האָט זי אַליין דערשראָקן. זי איז געווען אין כּעס אויף זיך וואָס זי האָט זיך צוריקגעצויגן פון פענצטער. באַשלאָסן גלײַך צו שפּרינגען, דאַרף מען עס אויספירן. אַז מע הייבט אָן זיך נאָכגעבן קאָן מען געליימט ווערן פון פּחד. זי וועט שוין, די מינוט — — —

זי האָט אַ קוק געטאָן צום פענצטער און דערזען אַז ווי זי האָט אויסגעהאַקט די שויב שטעקן שפּיציקע שטיקער גלאָז. נאָך גוט זי איז נישט געשפּרונגען מיט פאַרמאַכטע אויגן.

אויף די אונטערשטע שטאָקן איז געשטיגן דער טומל, אָבער דאָ איז ווידער געווען שטיל. זי איז צוגעקראָכן צום פענצטער אויף אַלע פיר. זי האָט זיך פאַרשטאָכן אין גלאָז־שפּליטערס אָבער זיך נישט אָפּ־געשטעלט. אויף די קני אונטערן פענצטער, נאָר מיט דער האַנט געגרייכט אַרויף און אַרויסגעריסן די געבליבענע שטיקער גלאָז. אַרויסגעצויגן די גרויסע שטיקער האָט זי אָפּגעבראָכן אַ שטיק פון איר ברויט און מיט דעם געריבן אַהין און צוריק אָפּצורייניקן די קליינע שפּליטערלעך. איצט, אַז עס וועלן ווידער קומען אויטאָס און דער טומל וועט ווידער ווערן גרויס...

נישט וואַרטן אויף שפּעטער, שוין!

און אויב עמעץ וועט זען? ווען עס וועט טונקל ווערן — — — —

נישט וואַרטן, שוין!

אַ כּפּרה דאָס ברויט מיטן קען! זי האָט דאָס איבערגעקערטע קײשל געהאַלטן איבער איר קאָפּ. אויב אַ פאַלשירעם פאַרהאַלט און שניידט די שנעלקייט פון פאַלן, וועט דאָס איבערגעקערטע קײשל אויך זײַן אַ שטיקל שירעם...

עפּעס האָט דאָס קײשל זיכער אויפגעטאָן. עס האָט זיך פאַרטשעפּעט אין די שטעכלדראָטן אַ שטאָק נידעריקער, און פון דאָרט האָט זי שוין געהאַט נישט ווײַט צו פאַלן.

אַן עלטערע פרוי האָט איר געהאָלפן זיך אויפשטעלן און זי אַרײַנ־געפירט אין אַ טויער אויף דער אַנדערער זײַט גאַס. דער טויער האָט געפירט צון אַ הויז, הינטער דעם הויז איז געווען אַ פאַרצוימטער הויף און אויף יענער זײַט צוים זענען געווען פעלדער.

האָט מען דורך די פענצטער פון בנין געזען ווי זי פאַלט? ווער איז געווען די אַלטיטשקע וואָס האָט איר געהאָלפן אויפשטיין? זיצט זי טאַקע אין אַ קאָרנפעלד, אָדער איז זי געפאַלן אויפן קאָפּ און דאָס איז אַן אויסדאַכטעניש פון אַ צעמישטן מוח? זי טאָר נישט צוריקגיין אין שטאָט אַרײַן, דאָס איז קלאָר. זי קאָן אויך נישט קויפן קיין באַנ־בילעט אָן אַ דאָקומענט. ווי אַזוי וועט זי קומען קיין כעלמיש?

זי וועט זיך נאָר אַ ביסל אָפּרוען און זיך לאָזן אין וועג אַרײַן. וויפל

קילאָמעטער איז פון דאַנען קיין כעלמיש ? וואָס איז דער אונטערשייד, אַפילו אויב עס זאָל זײַן אין אַנדערן עק וועלט האָט זי נישט קיין אַנדערע ברירה ווי גיין צו פוס.

אויב דער טײַך דאָ איז דער ווייפּש איז זי שוין איבערגעקומען אַ האַלבן וועג. ווען זי האָט אײַנגעטונקען די פיס און אָפּגעשווענקט דאָס פּנים מיט קיל וואַסער האָט זי געטראַכט גיין נאָר ביז ביסקאָוויץ און דאָרט איבערנעכטיקן בײַ אַ חבר. זי האָט גיך אײַנגעזען אַז עס איז צו שפּעט אַרײַנצוגיין אין אַ ישוב, בפרט אין אַ פּיצעלע שטעטעלע וווּ יעדער קען יעדן. אַבי זי איז בשלום אַריבער די בריק. פון דאַנען אָן קען זי דעם וועג, נישט איין מאָל געגאַנגען דאָ מיט די ביסקאָוויצער קן־חברים אויף טיולים. גוט אַז די סטעזשקעס אויף די פעלדער האָבן זי נישט פאַרפירט קיין יעהופּעץ. בײַ נאַכט קאָן זי ריזיקירן צו גיין מיטן הויפּטוועג. אַז זי וועט דערהערן אַ גערויש פון אַן אויטאָ קאָן זי אַלע מאָל אַראָפּלויפן אין פעלד אַרײַן.

עס איז געווען אַ הייסער טאָג און זי האָט מאַרשירט אַזוי פיל קילאָמעטערס אָן אָפּרו. דער אָוונט האָט געבראַכט מיט זיך אַ ווינטל וואָס האָט געגלעט איר פּנים און געקילט אירע צעפּיבערטע אויגן. אין דער פינצטער וועט זי נישט קאָנען לייענען די וועגצייכנס, אָבער אַז זי האָט נישט געבלאָנדזשעט ווען זי איז געגאַנגען דורך געדרייטע סטעזשקעס איבער פעלדער, וועט זי דאָ זיכער נישט בלאָנדזשען. זי מוז אָנקומען קיין כעלמיש איידער עס ווערט ליכטיק. אַ ברענונג פלאַמט אויף יעדער מאָל אין אַן אַנדערן טייל גוף, זי מוז זײַן צעקאַליעטשעט אומעטום. דאָס קאַלטע וואַסער אויפן פּנים האָט געשטאָכן, דאָס פּנים מוז אויך זײַן צעקראַצט. די הענט זענען צעשניטן, דאָס קלייד צעריסן. מער פעלט איר נישט נאָר עמעץ זאָל זי זען אין אַזאַ מעמד. זי האָט אַ ביסל אונטערגעהויבן דאָס קלייד און באַטאַפּט דעם דיך פון איר רעכטן פוס. יאָ, די הויט איז אָפּגעריבן און דאָס געוואַנט פון קלייד רייצט די וווּנד. זי האָט אָנגעריבן בלאָזן אויף די פיס, זי קאָן נישט גיין אין די שיך, און צו גיין אויפן שאָסיי פול מיט שטיינער אָן שיך איז ווי צו גיין באָרוועס אויף שפּיציקע נעגל. זי האָט יאָ באַדאַרפט בלײַבן אין ביסקאָוויץ. אין דעם רעכטן פוס ציט פון אויבן ביז אַראָפּ, די געלענקען מוזן זײַן געשוואָלן, עס ווערט איר שווערער און שווערער זיך צו באַוועגן און איצט איז שוין צו ווײַט צו גיין צוריק. עס וואָלט אפשר בעסער געוואָרן

אויב זי וואָלט זיך אַ ביסל אָפּגערוט, אָבער זי טאָר נישט פאַרלירן קיין צײַט.

זינט זי איז אַריבער די בריק איבערן וויעפּש איז זי שוין פאַרבײַ צוויי דערפער. וויפל דערפער זענען פאַראַן צווישן ביסקאָוויץ און כעל־מיש? האָט זי שוין טאַקע אַ האַלבן וועג הינטער זיך, אָדער דאַכט זיך עס איר ווײַל דאָס גיין איז איר אַזוי שווער? זי מוז זיך אָוועקזעצן פאַר אַ ווײַלע, אַנישט וועט זי פאַלן און סײַ ווי נישט אָנקומען קיין כעלמיש.

ניין, ניין, זי וועט זיך נישט אָפּשטעלן. איצט געדענקט זי עס קלאָר: צווישן דעם טײַך און כעלמיש ליגן פינעף דערפער, און זי איז שוין איבערגעקומען אפשר אַ האַלבן וועג. ניין, נישט פינעף, נאָר פיר דערפער ליגן לענגאויס דעם שאָסיי. צווישן די ערשטע צוויי און די לעצטע צוויי איז אַ ווײַטער מהלך. זי מוז גיין און גיין ביז זי וועט דערזען די כאַטעס פון נאָך אַ דאָרף. ווען זי וועט אָנקומען אין דעם נאָענטסטן דאָרף וועט זי — — — ניין, זי וועט זיך נישט אָפּשטעלן. ווען זי וועט ווידער אָנקומען אין אַ דאָרף וועט זי זײַן נאָר אַ פינעף קילאָמעטער פון כעלמיש, וועט זי זיך שוין צושלעפּן אַפילו זי זאָל דאַרפן קריכן אויף אַלע פיר.

אויף אַלע פיר? בײַם אַרויסנעמען די שטיקער גלאָז האָט זי זיך אַזוי צעשניטן די הענט אַז — — — יעדע וווּנד איז אויפגעגאַנגען ווי אַ שניט אין אַ יוירנדיק טייג. זי טאַפּט עס אָן כאַטש עס טוט וויי, יעדער שניט האָט אויפגעשוואָלן ווי אַ פּאָר ליפּן. יאָ, די הענט זענען צעקאַליע־טשעט נישט ווייניקער ווי די פיס, אָבער זי וועט זיך נישט אָפּשטעלן אַפילו אויב זי זאָל זיך דאַרפן ריטשן אויפן אונטן, אָדער שאַרן זיך אויפן בויך. זי מוז אָנקומען אין איר קיבוץ איידער עס וועט ליכטיק ווערן.

גייט זי טאַקע אָדער עס דאַכט זיך איר נאָר אַז זי גייט? זי ציילט די טריט. וויפל טריט האָט אַ קילאָמעטער? וויפל טריט האָט אַ מעטער? אויב אַ מעטער האָט דרײַ טריט וועט זי אָנציילן דרײַ טויזנט טריט און וויסן אַז זי איז געקומען מיט אַ קילאָמעטער נענטער. איינס, צוויי, דרײַ, פיר — — —

זי קאָן מער נישט ציילן און זי קאָן מער נישט גיין. די זאָוועסעס אין אירע פיס זענען פאַרזשאַווערט געוואָרן. זאָוועסעס? אַ טיר האָט זאָוועסעס, ווי רופט מען עס אין אַ פוס? זי האָט שוין נישט קיין כוח אַפילו צו טראַכטן. זאָל זײַן זאָוועסעס, זאָל זײַן געלענקען... יאָ, דאָס

איז עס: די געלענקען אין אירע פיס זענען זיך צוזאַמענגעוואַקסן. זי שאַרט די פיס, אויפהייבן זיי קאָן זי מער נישט.

אַזוי לאַנג ווי זי קאָן נאָך שאַרן די פיס פאָרויס... וואָס איז דאָס, נאָר אַן אויסדאַכטעניש? איז עס אַ פאַטאַ מאָרגאַנאַ אָדער זעט זי טאַקע סילועטן פון כאַטעס? אויב דאָס איז טאַקע אַ דאָרף, מוז עס זײַן דאָס דאָרף ווו דער קיבוץ פלעגט העלפן די פויערים שניטצײַט. אויב עס איז טאַקע דאָס דאָרף איז זי שוין נאָענט, איז זי שוין כמעט אין דער היים.

נאָר נישט אָפּנאַרן זיך! דאָ דאַרפן זײַן צוויי דערפער איינס נאָענט פון אַנדערן. געאַרבעט האָבן זיי אין דעם דאָרף וואָס איז דאָס נאָענטסטע צו כעלמיש. יאָ, דאָס איז אַ דאָרף, זי קאָן שוין זען ליכט־שפּאַלטן אין טייל פאַרהאַנגענע פענצטער. איז עס מעגלעך? אַז עס טאָגט נאָך נישט מוז ערשט זײַן אַרום דרײַ דער זייגער. שטייען די פויערים אויף אַזוי פרי? אויב דאָס איז טאַקע אַ דאָרף איז פון דאַנען נישט מער ווי אַ דרײַ קילאָמעטער צום ווײַטערדיקן דאָרף און פון דאָרט נאָר אַ צוויי קילאָ־מעטער צו דער שטאָט. ווי אַזוי וועט זי זיך דערשלעפּן אַ מהלך פון פינעף קילאָמעטער, אַז די פיס זענען ווי קלעצער, ווי שטיקער האָלץ.

זי מוז גיין, גיין, גיין!

אירע אויגן האָבן געשפּיזט דורך דער טונקלקייט, געזוכט אַ סימן פון אַ ישוב. נאָך איידער זי האָט דערזען אַ סימן פון אַ געבײַ האָבן די הענער פון דאָרף איר אָקעגנגעשיקט אַ געקריי. מאַמעלע, וואָס טוט זיך דאָ? דער חושך איז ערשט געוועזן אַזוי געדיכט און שווער און אָט זעט זי שוין ביימער און אַ רויטלעכקייט פון יענער זײַט ביימער, דאָרט ווו דער הימל רירט אָן די ערד. אַלץ איז ערשט געוועזן פאַרזונקען אין אַ פאַרגליווערטער שטילקייט, ווי די וועלט וואָלט געוועזן אײַנגעהאַלטן דעם אָטעם, און אָט איז אויפגעשטיגן אַרום איר אַ קאַקאָפאָניע פון קולות: פייגל טשוויטשערן, הינער קוואָקען, גענדז גאַנערן, אינדיקעס האַלדערן, אַ פערד הירזשעט, אַ קו בעטשעט, ציגן מעקען, חזירים קוויטשען. אין אָנהייב זענען די קולות געקומען צו איר ווי בשׂורות, זי האָט דער־גרייכט דאָס דאָרף. ווי נאָר זי האָט זיך געוואָלט דערנעענטערן צו אַ כאַטע, האָבן הינט זיך געריסן פון די קייטן מיט בייזן געביל, און די אַלע קולות האָבן געגומען קומען צו איר ווי אַ וואָרענען און אַ געבייזער: אַוועק פון דאַנען, אַוועק, דו פרעמדע ייִדישקע! אַ פּאָס ליכט האָט זיך אַרויס־געשניטן פון אַ געעפנטער טיר. זי האָט זיך געוואָלט אָפּשטעלן, אָבער פון דער ליכטיקער שטוב איז אַרויס אַ הונט, אַ ריזיקער הונט, און

געטראָגן זיך גלײַך אויף איר. די פּיס האָבן פון זיך אַליין גענומען לויפן, געלאָפן און געלאָפן.

איז זי געלאָפן שנעלער פון דעם הונט אָדער האָט עמעץ צוריקגערופן דעם בייזן כּלב? זי איז שוין געווען אויסערן דאָרף און נאָך אַלץ געלאָפן. זי האָט געמיינט אַז זי קאָן שוין נישט גיין, און — — —

ווי נאָר זי האָט זיך דערמאָנט אַז זי האָט נישט געקאָנט גיין האָבן די פּיס זיך אָפּגעשטעלט. דער גוף איז געוואָרן נאָך שווערער ווי פריִער און דער קאָפּ נאָך מער ליידיק. זי מוז אַרײַן צוריק אין דעם תּבואה־פעלד. סך־הכּל איז דאָס תּבואה־פעלד עטלעכע טריט פון איר, אָבער צווישן איר און דעם פעלד איז אַ ראָוו. דער ראָוו איז נישט טיפער ווי יעדער ראָוו בײַ דער זײַט פון אַ וועג; אָבער איר גוף ציט אַראָפּ, זינקט אַראָפּ...

זי האָט נאָך ווי עס איז באַוויזן אַרײַנצוגיין אין דעם ראָוו; אַרויס איז געווען שווערער. יעדעס מאָל וואָס זי האָט פּראָבירט אַרויפקלעטערן צום פעלד האָט זי זיך צוריק אַראָפּגעגליטשט. זי איז געווען אין גאַנצן אויסגעשמירט מיט בלאָטע. זי האָט זיך דאָך אַרויפגעצויגן צום פעלד און געבליבן ליגן אין דער תּבואה, זי איז אַרײַן גענוג ווײַט מע זאָל זי נישט זען פון שאָסיי? ווײַט, צי נאָענט, זי האָט זיך מער נישט געקאָנט רירן, ווי זי וואָלט געווען פּאַראַליזירט.

זי איז געגאַנגען אַ גאַנצע נאַכט, און אַ נאַכט פריִער אויך נישט געשלאָפן גענוג. זי האָט פאַרמאַכט די אויגן, אָבער די אויערן זענען געווען אָפן צון אַ גערודער אין איר גוף. יעדער אבר, יעדעס קעמערל, האָט געצוקט און געציטערט; זי האָט געהערט דעם פּולס פון יעדן גליד, הוץ פון איר האַרץ. זי גייט אויס? אפשר איז בעסער זי זאָל צוריק אַרויסקריכן אויפן שאָסיי ווו עמעץ וועט זי געפינען? **דער בלויזער** געדאַנק פון ווידער דאַרפן זיך באַוועגן טרייסלט זי אויף און זי דערפילט איר האַרץ. עס שלאָגט, ווי אַ פויסט וואָלט פון אינעווייניק געשלאָגן אין איר ברוסט על־חטא...

זי איז נישט געשלאָפן און איז אויך נישט געווען וואַך. די זון האָט שוין געהאַט פאַרטרוקנט די בלאָטע וואָס האָט זיך געהאַט צוגעקלעפּט צון אירע פּיס און צון איר קלייד. זי דאַרף אָפּקראַצן די פאַרטרוקנטע ערד פון זיך. האָט דער באַוועג אויפן שאָסיי זיך אָנגעהויבן ערשט איצט, אָדער האָט זי פריִער גאָרנישט געהערט? אַז זי וועט זיך אַ ביסל אָפּפּוצן וועט זי אַרויס צוריק צום שאָסיי, אפשר וועט זי עמעץ אַרויפנעמען

אויף אַ וואָגן וואָס פאַרט קיין כעלמיש. זי איז שוין אַזוי נאָענט אַז עס קאָן דאָ פאַרבײַפאָרן אַפילו אַ ייִד פון כעלמיש.

ווי נאָר זי האָט זיך פּראָבירט באַוועגן איז די מידקייט צוריקגעקומען. איר גאַנצער גוף איז געוועזן שלאַבעריק, ווי אַ קופּע אברים אַרײַנגעוואָרפן אין איין זאַק, אָבער נישט באַהאָפטן איינס צום אַנדערן, עפּעס ווי מע וואָלט באַדאַרפט איר גוף אויף ס'נײַ צונויפשטעלן און באַהעפטן די אברים אין דעם ריכטיקן סדר.

זי האָט זיך נישט געקאָנט רירן און עס האָט זי נישט געאַרט. נישט רירן זיך איז איצט געווען די בעסטע זאַך אין דער וועלט. אויב נאָר די זון וואָלט נישט געשטאָכן דורך אירע פאַרמאַכטע אויגן־לעפלעך...

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

די העגער קרייען שוין, צײַט אויפצושטיין. העגער קרייען? אַבי זי האָט געמיינט אַז זי איז אין כעלמיש. כעלמיש איז אַ שטאָטישער קיבוץ. ווען איז זי אָנגעקומען קיין טשענסטעכעוו?

זי האָט זיך אויפגעזעצט און אויפגעריסן די אויגן. אַהאַ, זי ווייסט שוין, זי געדענקט שוין אַלץ. עס איז פינצטער און עס איז איר קאַלט. איז זי געשלאָפן, אָדער דאָ געלעגן פאַרחלשט? וויפל שעהען? אַ האָן האָט ווידער אַ קריי געטאָן. זי איז אין גאַנצן צעמישט, זי ווייסט נישט וואָס עס האָט זיך איר נאָר געחלומט, און וואָס עס איז באמת געשען מיט איר. זי זיצט? דאָס לעצטע וואָס זי געדענקט איז אַז זי האָט נישט געקאָנט רירן מיט קיין אבר. וועט זי זיך קאָנען אויפשטעלן? עס ציט זי אַראָפּ. אָ, זי געדענקט איצט ווי זי האָט זיך געראַנגלט אַרויסצוקלעטערן פון ראָוו. צוריק צו גיין צום שאָסיי וועט זי מוזן ווידער אַ מאָל אַריבער דעם ראָוו. עס נעמט שוין ווידער טאָגן, זי וועט זיך דאַרפן אָפּרייניקן פון דער בלאָטע איידער זי וועט זיך באַווײַזן אויף דעם שאָסיי.

ווען זי האָט זיך ווידער אויפגעכאַפּט איז שוין געווען אַ באַוועגונג אויפן שאָסיי. אוי ווײ, אַז זי זעט דורך דער תבואה אַלץ וואָס טוט זיך אויפן וועג, קאָן מען דאָך זי אויך זען. מער פעלט איר נישט נאָר דער באַלעבאָס פון דעם קאָרנפעלד זאָל זי דאָ געפינען. ווען האָט זי זיך צוגערוקט אַזוי נאָענט צום שאָסיי? אַ געפּויק פון לויפנדיקע פערדישע פיס אָן דער קלאַפּערײַ פון אײַזערנע רעדער — יאָ, ס'איז אַ לײַכט ברישקעלע אויף גומענע רעדער. כעמיע פירט אַזאַ ברישקעלע. ביז זי האָט זיך אויפגעזעצט האָט זי שוין געזען דאָס ברישקעלע פון הינטן. אויף דער קעלניע איז געזעסן אַ ברייטפּלייציקער פאַרשוין,

טאַקע ווי כעמיע. זי איז אויפגעשפרונגען, אַרויסגעלאָפן אויפן שאָסיי, געגומען נאָכלויפן די בריטשקע און רופן: „פּאַניע, פּאַניע!"

גיי יאָג אַ ווינט אין פעלד. דאָס בריטשקעלע איז פאַרשוווּנדן אין אַן אויסבייג פון וועג און זי איז געבליבן שטיין פאַרחידושט: איין מינוט קאָן זי נישט באַוועגן מיט קיין אבר, אין דער אַנדערער מינוט לויפט זי גאַר. ווען זי האָט ווידער גענומען גיין איז צוריקגעקומען די שלאָבעריקייט אין די גלידער, אָבער דער קאָפּ איז איצט געווען אין גאַנצן קלאָר. זי מוז גיין! אין שטאָט אַרײַן איז צו ווײַט פאַר אירע כוחות, זי וועט גיין צוריק צום דאָרף.

דער פּויער וואָס האָט איר געעפנט די טיר האָט אויסגעזען צו האָבן אַ גוט פּנים. זי האָט נישט אויסגעזאָגט אַז זי איז אַ ייִדן, אָבער אַלץ אַנדערע האָט זי דערציילט דעם אמת. אין לובלין איז געווען אַ „לאַפּאַנ־קע", מע האָט זי געכאַפּט אָוועקצושיקן קיין דײַטשלאַנד, אָבער עס איז איר געראָטן צו אַנטלויפן.

זי האָט דאָ נישט געהאַט איר פּויעריש קיישל, זי האָט אויך געהאַט פאַרלוירן דאָס פּויערישע קאָפּטיכל, אָבער איר אויסזען איז נאָך אַלץ געווען גוט. דער פּויער האָט איר געגעבן אַ גלאָז מילעך פריש פון דער מעלק. אויסגעטרונקען די מילעך איז איר ליכטיק געוואָרן אין די אויגן. עס איז איר ליכטיק געוואָרן אויפן געמיט ווען דער פּויער האָט איר געזאָגט אַז ער גייט שפּאַנען זײַן פערד צו פאָרן צום טאַרג אין כעלמיש.

צום טאַרג? אויב הײַנט איז טאַרגטאָג אין כעלמיש, מוז שוין זײַן מאָנטיק. זי איז אַרויס פון קן אין לובלין שבת פרי, ווי אַזוי איז אַזוי שנעל געוואָרן מאָנטיק?

די פּויערטע האָט איר געגעבן אַ נאָדל און פאָדעם און זי האָט אַ ביסל צו רעכט געמאַכט איר קלייד. די פּויערטע האָט איר אויך געבאָרגט אַ קאָפּטיכל וואָס זי האָט אַרומגעבונדן ביז אונטער דער גאָמבע צו פאַרשטעלן די בלויע צייכנס אויף איר פּנים. פון כעלמישער מאַרק איז געווען נאָר אַ קאַצנשפּרונג צום איר קיבוץ.

אַרויפגעפאַלן אויף איר געלעגער האָט זי ווידער נישט געקאָנט באַוועגן מיט קיין אבר. דאָקטאָר לעמבערגער איז געקומען. ער האָט אָפּגערייניקט אירע ווונדן, נאָך אייבערפלעכלעכע הויטווונדן. ער האָט אָבער חושד געווען אַז בעת זי איז געפאַלן פון פענצטער האָט בײַ איר געפּלאַצט אַ ריפּ. אויב מע וואָלט געקאָנט מאַכן אַ דורכלויכטונג וואָלט

ער געוווסט אויף זיכער. סײַ ווי איז כדאַי צו טאָן וואָס מע דאַרף. ער האָט אָנגעצויגן אַ שטײַפן באַנדאַזש אַרום איר ברוסטקאַסטן.

„עפּעס אַ מעדיצין?" האָט מען אים געפרעגט.

„אויסשלאָפן זיך, אויסרוען זיך און נישט רירן זיך פון דאַנען ביז עס וועלן זיך פאַרהיילן די אָפּגעריבענע פּיס".

ב.

געניע האָט דעם גאַנצן אָוונט געפילט אַז כעמיע וויל איר עפּעס זאָגן און ווייסט נישט ווי אַזוי אָנצוהייבן. איז אים נימאַס געוואָרן מיט דעם דײַטש קראַנץ און ער וויל צוריק אַריבער אויף יענער זײַט גרענעץ? יאָ, דאָס מוז עס זײַן. לעצטנס האָט מען ווידער גענומען לויפן קיין מיזרח. אפשר האָט ער עפּעס אָפּגעטאָן און ער וויל זיך מתוודה זײַן איידער עס קומט צו איר אָן דורך אַנדערע? ער ווערט פאַרפאַלן אויף גאַנצע טעג אין די דערפער; האָט דער שיקסע־קריכער זיך צוריק אויפגעוועקט אין אים? זי וועט נישט פרעגן, זי וועט וואַרטן ביז ער אַליין וועט איר זאָגן. ווײ וועט זײַן צו אים אויב ער האָט זיך ווידער גענומען צו זײַנע אַלטע שטיק.

ווען זי האָט געפרעגט כעמיען פאַר וואָס ער גייט אַזוי פרי שלאָפן, האָט ער אַרויסגענומען אַ פּאַפּיר פון בוזעם־קעשענע און עס איר געגעבן צו לייענען.

„כעמיעלע, דו נעמסט מיך קיין וואַרשע? פאַר וואָס האָסטו גאָרנישט געזאָגט? דאָס איז אַ פּשיעמנע ניעספּאָדזשאַנקע, אַן אָנגענעמער סורפּריז".

„ווער האָט דיר געזאָגט אַז איך נעם דיך קיין וואַרשע? ניין, נישט דאָס מאָל".

„דאָס איז דאָך אַ 'פּאָסירשיין' פאַר דיר און מיר?"

„דו וועסט נישט טאָרן אַרויסשטעקן דעם קאָפּ ביז איך וועל צוריק־קומען".

„וועמען נעמסטו אויף מײַן אָרט?" האָט געניע שוין פאַרשטאַנען וואָס ער גרייט זיך טאָן.

„זאָשקען".

„אַהאַ, כעמיע. און מיך ווילסטו צערײַסן אויב איך רעד מיט עמעצן אויס אַ וואָרט".

„ששש, ס'מוז בלײַבן אַ סוד".

„פאַר וואָס האָסטו מיר גאָרנישט געזאָגט ביז איצט? ס'איז דאָ
עפּעס נישט גלאַטיק", האָט זי געדראָט מיט אַ פינגער פאַר זײַן פּנים.

„ס'איז טאַקע נישט גלאַטיק. מ'האָט זאָשקען געכאַפּט אין לובלין
און צוגענומען איר דאָקומענט. זי קאָן נישט פאָרן אָן אַ פּיצל דאָקומענט,
אַפילו אויב איך זאָל פאַר איר קויפן דעם בילעט, איך מוז פאָרן מיט
איר ביז וואַרשע".

„דו האָסט זי געברענגט פון וואַרשע, דו פירסט זי צוריק קיין וואַרשע
ווי דײַן ווײַב, דו קאָנסט נאָך פאַרגעסן אַז זי איז נישט דײַן ווײַב".

„איך האָב זי געברענגט פון וואַרשע? וואָס רעדסטו? איך בין
געפאָרן קיין וואַרשע צו העלפן שלומלען. אין וואַרשע האָב איך גענומען
אַזוי בענקען נאָך דיר אַז כ'האָב געמיינט איך פּלאַץ. כ'גיי קויפן אַ
בילעט צוריקצופאָרן און ווער מיינסטו שטייט אין דער ריי פאַר מיר?
טאַקע זאָשקע. כ'זאָל אַזוי געזונט זײַן, מיר זאָלן בײדע אַזוי געזונט
זײַן, ווי דאָס איז די ריינע נעוואָרעט. פון דאַנעט איז זי געפאָרן קיין
לובלין און דאָרט האָט מען זי געכאַפּט ווי אַ פּאָליאַטשקע".

„כעמיע, דאָס וואָס דו גייסט טאָן איז ריזיקאַליש".

„יעדער טאָג נעבן קראַנצן איז ריזיקאַליש. דו האָסט דאָך מורא
געהאַט צי איך טו נישט קיין שלעכטס, דאַרפסט דו דאָך זײַן צופרידן
אַז ס'איז פאַרקערט".

„אַזאַ דרייען מיטן גראָבן פינגער פּאַסט פאָרן קליינעם שלומל, נישט
פאַר דיר. זאָג מיר נאָר, דו גרייטסט זיך צו אָן אַליבי פאַר דײַן
אַרבעט בײַ קראַנצן?"

„וואָס מיינט דאָס?"

„ס'איז נישט וויכטיק. זאָג מיר נאָר צו אַז דו וועסט נישט פאָדערן
זי זאָל דיר באַצאָלן דערפאַר".

„זאָשקע האָט נישט קיין געלט".

„מאַך זיך נישט געפּגרט, כעמיע, דו ווייסט וואָס איך מיין".

„וואָס דיר פעלט אַלץ אײַן. דו געטרויסט מיר נישט?"

„ניין. אָבער זאָשקען געטרוי איך יאָ. זי איז אַזוי פרום ווי אַ רביצין,
נאָר פון דער לינקער זײַט".

דער וועג קיין וואַרשע איז אַדורך בשלום. ווען זיי זענען אַרויס פון
וואָקזאַל צום אַ טראַמוויי האָט זאָשקע זיך אָפּגעשטעלט: „פון דאַנען קאָן
איך שוין פאָרן אַליין".

„דו לאָמסט נאָך, געקומען אַזוי ווײַט וועל איך דיך שוין צופירן ביז אַהיים".

„דאָקטאָר לעמבערגער האָט מיך אונטערגעזוכט, איך בין געזונט ווי אַ נוס. דו קאָנסט שוין צוריקפאָרן אַהיים".

„דו ווילסט נישט איך זאָל וויסן ווו דו וווינסט? זאָג די בעוואָרעט, זאָשקע".

„קום, פיר מיך אויף טלאָמאַצקי־גאַס".

דעם גאַנצן וועג ביז טלאָמאַצקי 5 האָט קיינער נישט אויסגערעדט אַ וואָרט. זאָשקע האָט אַרײַנגעפירט כעמיען אין די ביוראָען פון דער ייִדישער אַליינהילף. זי האָט געפונען אַ שטילן ווינקל און זיך אַוועקגעזעצט. „איך ווין נישט דאָ", האָט זי געזאָגט כעמיען, „איך בין אַרײַן אַהער כּדי מיר זאָלן קאָנען רעדן".

„בלײַב געזונט, זאָשקע, דו דאַרפסט מער גאָרנישט רעדן".

זי האָט אים אָנגעכאַפּט בײַם אָרבל און צוריקגעהאַלטן. „כ׳וועל דיך נישט לאָזן גיין ביז דו וועסט מיך אויסהערן. דו האָסט געזען אַז איך האָב זיך נישט געהיטן פאַר דיר אַז איך פאַרשפּרייט נישט־לעגאַלע בלעטלעך".

„דו האָסט זיך נישט געהיטן ביז דו ביסט געקומען קיין כעלמיש. אין כעלמיש האָט עמעץ אָנגערעדט אויף מיר, כ׳ווייס אַפילו ווער".

„כעמיע, דו ווייסט נאָך אַלץ וועגן מיר זאַכן פאַר וועלכע די דײַטשן באַשטראָפן מיט טויט".

„זאָשקע, איך בין נישט געלערנט, אָבער קיין נאַר בין איך נישט. די ווילסט מיך אַ ביסל אָנטשאַקען, פאַררעדן די ציין".

„דו קענסט מיך פאַר אַ טשאַקערין? איך האָב דיך אַרײַנגעפירט דאָ ווײַל איך וויל דיר עפּעס זאָגן. הער מיך אויס, כעמיע, איך בעט דיך".

„רעד, ווער לאָזט דיך נישט?"

„אין אונטערערדישער אַרבעט איז עס אַ כּלל אַז אַ סוד מעג וויסן נאָר דער וואָס מוז עס וויסן. איך אַליין ווייס נישט ווו מע דרוקט די בלעטלעך וואָס איך שטעל אײַן דאָס לעבן זיי צו פאַרשפּרייטן. איך בין חושד עטלעכע חברים אַז זיי שרײַבן פאַר די בלעטלעך, אָבער איך פרעג זיי נישט וועגן דעם. איך האָב מורא אַפילו צו טראַכטן וועגן דעם".

„וואָס פאַר אַ חברשאַפט איז דאָס ווו איינער געטרויט נישט דעם אַנדערן?"

„איך געטרוי נישט זיך אַליין. איך דאַרף דיר נישט זאָגן וואָס געס־

טאַפּאָ איז, און ווי זיי קאָנען פּײַניקן. דער טויט איז בעסער ווי אַרײַנ־צופאַלן אין זייערע הענט, בפרט ווען זיי האָבן אַ חשד וועגן אונטערערדי־שער אַרבעט".

„דו ווילסט מיך אָפּשרעקן?"

„כעמיע, איך קען דיך. דו ביסט אָרנטלעך. גיב אַ טראַכט, קאָנסטו זיכער זײַן אַז געסטאַפּאָ וועט דיך נישט קאָנען אײַנברעכן?"

„ביסטו זיכער וועגן זיך?"

„איך האָף אַז איך וועל אויסהאַלטן די שרעקלעכסטע עינויים און נישט רעדן, אָבער אַז דו פרעגסט צי איך בין זיכער, קיינער קאָן נישט זײַן זיכער מיט זיך. דאָס טאָקע פּראָביר איך דיר דערקלערן".

„איך בין זיכער וועגן דיר. דו וועסט נישט 'זינגען'".

„איך ווייס אַז כ'על צום סוף אַרײַנפאַלן. איך בין צו אײַנשטעלעריש. היט איך זיך טאָקע נישט צו וויסן מער ווי די זאַכן וואָס איך בין אין זיי פאַרמישט. איך זאָג דיר ווי אַ גוטער פרײַנד: היט זיך נישט צו וויסן צו פיל. נעכטן האָט קראַנץ דיר געגעבן אַ פּאַסירשיין, מאָרגן קאָן אים אײַנפאַלן דיך צו מאַכן פאַרן כפּרה־הינדל. היט זיך, כעמיע, דו זאָלסט נישט וויסן די סודות אַפילו פון דײַנע נאָענטסטע".

„דו האָסט אַ פּיסקל, זאָשקע, דו קענסט מיר אײַנרעדן אַ קינד אין בויך און אַ לונג־און־לעבער אויף דער נאָז".

„כעמיע, כעלמיש איז אַ קליינע שטאָט, יעדער קען יעדן. עמעץ האָט געקאָנט זען מיט וועמען דו ביסט געפאָרן קיין וואַרשע און צוגעטראָגן קראַנצן".

„וועל איך זאָגן קראַנצן, ער זאָל נישט אויסזאָגן מײַן ווײַב. קראַנץ האָט אויך נישט פײַנט דאָס וואָס אַנדערע האָבן ליב".

„איך בין חושד אַז קראַנץ ווייסט מער וויפל דו מיינסט אַז ער ווייסט. אויב דו וועסט טאָן עפּעס וואָס וועט אים ווערן פאַרדאַכטיק וועט ער זיך נעמען צו דיר".

„קראַנץ איז מיך אין גאָרנישט חושד און די זאַכן וואָס איך טו פאַר אים, טו איך גוט. סטראַשע מיך נישט, זאָשקע".

„דו ווילסט דווקא וויסן וווּ איך ווױן? קום".

„שפּיל זיך נישט מיט מיר, איך קאָן עס נעמען ערנסט און טאָקע גיין".

„קום, כעמיע. איך ווייס אַז אָפּט צאָלט מען דיר מיט שלעכטס פאַר דײַן גוטס. איך ווייס אַז ביסט גוט. איך בין געווען אויף דײַן זײַט אַפילו דעמאָלט, פאַר דער מלחמה, ווען משה האָט דיר געמאַכט סקאַנ־

דאַלן, און דו ביסט נאָר אויסן געווען צו העלפן דעם קיבוץ. עס איז נישט גוט דו זאָלסט וויסן ווו איך ווין, אָבער אַז דאָס טוט דיר ווי און דו פילסט זיך באַליידיקט — — — איך וויל דיר נישט ווי טאָן, כעמיע, דו האָסט מיר געטאָן אַ סך גוטס".

„בלייַב געזונט, זאָשקע, און אויב וועסט מיך דאַרפן, געדענק: מייַן קוזינקע הייסט איך קאָבילאַק, זי וווינט אויף קאַרמעליצקע נומער זיבעצן".

זאָשקע איז אונטערגעשפּרונגען צו דערגרייכן זייַן פּנים, זי האָט אים אַ קוש געטאָן און אַרויסגעלאָפן. כעמיע איז געבליבן שטיין פאַרטשמיעלעט.

ג.

ווען חווה האָט דערזען זאָשקען אַרייַנקומען איז איר שיִער אַרויס־געפאַלן פון דער האַנט דאָס קינד וואָס זי האָט געהאַלטן. „זאָשקעלע, מ'האָט שוין נישט געוווּסט וואָס איבערצוקלערן. יפה, יפה, קום אַרייַן זען ווער ס'איז דאָ!"

יפה איז געוואָרן אַ פולע חברה אין קיבוץ בעת זאָשקע איז געווען אין וועג. זי איז געקומען צו לויפן אויף חווהס רוף, זי איז אַרויפגע־פאַלן אויף זאָשקען מיט אַ געוויין".

„בעטשע נישט, שוועסטערל. ס'איז גאָרנישט געווען, כ'בין אַפילו נישט געווען אין קיין סכנה".

מען איז זיך צוזאַמענגעלאָפן פון אַלע צימערן. אַלע האָבן געהאַט טרערן אין די אויגן.

„מאַכט נישט קיין טרעוואָגע", האָט זאָשקע זיך געבעטן. „מע האָט מיך געכאַפּט ווי אַ פאַליאַטשקע אַוועקצושיקן אויף אַרבעט קיין דייַטש־לאַנד. עס איז אַ סך ערגער דאָ אין וואַרשע צו אַרבעטן אין סיים, אָדער בייַ די דיינאַסן. וועמענס איז דאָס קינד?"

„אונדזערס. מיר האָבן נאָך דרייַ קינדער".

„וואָס רעדסטו, חווה? ס'איז דאָך אַ זייגקינד".

„מע לאָזט איבער קינדער הינטער אונדזער טיר, טייל מאָל אַפילו מיט די נעמען. פליטים וואָס האָבן נישט קיין היים, אָדער האָבן נישט קיין עסן פאַרן קינד. וואָס קאָן מען טאָן? לאָזן די קינדער אויף דער גאַס? קום, זעץ זיך שוין אַנידער. דו הינקסט? וואָס איז געשען?"

„גאָרנישט. נאָר אָנגעריבן זיך בלאָזן אויף די פיס. ס׳עט זיך גיך אויסהיילן״.

„וועסט זיך אַ ביסל אָפּרוען וועסטו מוזן אַלץ דערציילן״.

„נישטאָ וואָס צו דערציילן. מע האָט מיך געכאַפּט און ס׳איז מיר געראָטן צו אַנטלויפן. ערגער איז מיט די לובלינער חברים. מע האָט געכאַפּט זעקס חברים פון לובלינער קן, מע האַלט זיי אין אַ פאַרשטאָט מײַדאַנעק. ס׳מוז זײַן עפּעס אַ שלעכטער לאַגער. מע וועט מוזן עפּעס טאָן״.

„דו ווילסט הערן אַ בשורה, זאָשקע? גראָכעוו בליט. מע האָט שוין אַ קו און אַ פערד. מע פאַרהאַנדלט וועגן נאָך אַ קו. דו ווייסט וואָס, זאָשקע? דו זעסט נישט אויס צו גוט. אפשר וועסטו אַ ביסל אָרויספאָרן קיין גראָכעוו? די פרישע לופט וועט דיך צוריקברענגען צו די כּוחות״.

„דו ווילסט מיר אײַנרעדן אַ קרענק?״

„דו וועסט באַלד ווידער זיך דאַרפן לאָזן אין וועג אַרײַן, און דו ביסט צו בלאָס פאַר אַ געזונטער דאָרפישער שיקסע. פאָר אַרויס און כאַפּ אַרײַן אַ ביסל זון״.

ווען די דײַטשן האָבן בײַם אויסבראָך פון דער מלחמה באָמבאַרדירט סטראַטעגישע פונקטן אין פוילן האָבן זיי אויך צעשטערט די מעדעם־סאַנאַטאָריע און־קינדערהיים אין אָטוואָצק און די חלוצישע פאַרם אין גראָכעוו. חדשים זענען פאַרבײַ איידער מע האָט זיך אָנגענומען מיט העזה צו בעטן אַ דערלויבעניש צוריק צו עפענען די פאַרם. אויב זיי האָבן עס אָנגעגריפן פון דער לופט נאָך איידער זיי זענען דאָ געווען די הערשערס, איז דאָך נאַריש צו האָפן אַז זיי וועלן איצט דערלויבן עס צוריקצובויען. אַנדערע האָבן אָבער געטענהט: די דײַטשן ווילן דאָך די ייִדן זאָלן אַרבעטן עבודת־פּרך און דאָ זענען די ייִדן גרייט עס צו טאָן. מע האָט אַרײַנגעצויגן אין דעם ענין דעם וואַרשעווער ייִדנראַט.

אין גראָכעוו איז געווען אַ מעגלעכקייט צו פּראָדוצירן שפּײַז און נישט דאַרפן וואַרטן אויף דעם וואָס די דײַטשן טיילן צו אויף די ראַציעס. אָבער פונקט אַזוי וויכטיק איז געווען דאָס צוגרייטן יונגע ייִדן צו ערדאַר־בעט. ס׳איז דאָך נישט קיין ספק אַז נאָך דעם וואָס היטלער טוט צו די ייִדן וועט די וועלט מער נישט דערלאָזן די טויערן פון ארץ־ישראל זאָלן זײַן פאַרשלאָסן. אמת, אין ארץ־ישראל אַרבעט מען לרוב אין פּרדסים און ווײַנגערטנער, אָבער די פּראַקטיק בײַ ערדאַרבעט וועט צו נוץ קומען, ספּעציעל וועט צו נוץ קומען דאָס וויסן ווי צו האָדעווען

בהמות. דאָ וועט מען זייען מיט טרערן, נאָר אין גיכן וועט מען דאָרטן שניידן מיט געזאַנג...

די ערשטע זיבעצן חברים וואָס זענען אַרויס קיין גראָכעוו האָבן געפונען אַ וויסטעניש. וואָס די באַמבעס האָבן נישט צעשטערט האָבן די שכנים צענומען און צעשלעפּט. אַפילו די ווענט פון די באַמבאַרדירטע בנינים האָבן זיי צענומען און אַוועקגעטראָגן די ציגל. איין באַראַק איז נאָך געשטאַנען. עס האָבן געפעלט ברעטער אין די ווענט, דער דאַך איז געווען צעבראָכן. חברה האָט קודם זיך גענומען צוצוגרייטן דעם באַראַק מע זאָל אין אים קאָנען וווינען ביז מע וועט אויפבויען עפּעס בעסערס. דער פאָרשטייער פון דזשוינט האָט צוגעזאָגט צו העלפן בויען אַ שטאַל פאַר די בהמות.

די חברים פון ליקווידירטן לאָדזשער קיבוץ זענען אָנגעקומען קיין וואַרשע; חברים פון אַלע געשלאָסענע קיבוצים איבערן לאַנד זענען געקומען כדי זיך צו האַלטן צוזאַמען. מע מוז געפינען וועגן און מיטלען צו קאָנען אויסלעבן זיך חלוציש, מע זאָל זיין גרייט ווען די ישועה וועט קומען. מע האָט פאַרגרעסערט די פאַרם אין גראָכעוו, מע האָט זיך אויך פאַרבונדן מיט אַ פּוילישן פּריץ אין טשערניאַקאָוו, נעבן וואַרשע, ער זאָל לאָזן די חלוצים באַאַרבעטן זיין לאַנד. דער פּריץ האָט זיך געקווענקלט: ייִדן זענען בכלל נישט קיין אַרבעטערס, בפרט ביי שווע־רער ערדאַרבעט. ער איז גרייט צו ריזיקירן, אָבער אַלץ וואָס ער איז גרייט צו געבן פאַר דער אַרבעט איז אַ קילאָ קאַרטאָפל און אַ האַלבן ליטער מילעך אַ טאָג פאַר יעדן אַרבעטער. אויב זיי וועלן אַרבעטן פלייסיק וועט ער אַליין העכערן די שכירות. יאָ, ער האָט נישט ווו זיי צו באַהויזן. אַכיבע ער זאָל אָפּצוימען אַ טייל פון שטאַל. עס רעגנט נישט אַריין אין שטאַל, און עס איז דאָרט נישט קאַלט ביי נאַכט.

מען איז געשלאָפן געשמאַק אין דעם אָפּגעצוימטן שטיק שטאַל. דער געשטאַנק פון בהמות־מיסט האָט דערגרייכט אַהער און די קי האָבן געשנאָרכט אַזוי הויך אַז עס האָט געהוזשעט אין די אויערן, אָבער נאָך אַ טאָג שווערער אַרבעט שלאָפט מען טיף. עס האָט געטראָפן אַז אַ ראַץ האָט פאַרבלאָנדזעט פון יענער זייט צווים. מע האָט זיך איבערגעוועקט ווען מע האָט דערפילט קליינע פיסלעך לויפן איבערן פנים, מע האָט אָפּגעטריבן די „געסט" און צוריק איינגעשלאָפן. דער שלאָף איז געווען זיס, אויך די חלומות זענען געווען זיס. ווען דאָס שטאַלמיסט הייסט זבל און דער שטאַל איז נישט אַ שטאַל נאָר אַ רפת ערגעץ אין עמק אָדער

אין גליל, איז דאָס שנאָרכן פון די בהמות מוזיק, און דער געשטאַנק איז אַ ריח ניחוח, אַ זיסער דערקוויקנדיקער ריח, ווי אין די לידער פון דער פּאָעטעסע רחל.

מע האָט געאַרבעט פלײַסיק, אָבער דער פּריץ האָט זיך נישט געאײַלט צו העכערן די שכירות. אין אָנהייב איז ער זיכער געווען אַז די זשידקעס וועלן שנעל מיד ווערן און אַנטלויפן. שפּעטער האָט ער זיך געכאַפּט אַז די פּופּציק יונגען און מיידן אַרבעטן נישט נאָר פּאַרן ביסל עסן. עס איז אים שווער געווען צו צעקײַען דעם ענין. אויך אמתע פּויערים האָבן ליב אַ הוליע צו טאָן, אָבער ערשט נאָכן שניט, ווען די תבואה איז שוין אין שײַער און מע דאַרף מער נישט האָרעווען פון זונשפּראָץ ביז שפּעטן אָוונט. ווען מע דאַרף מער נישט דעקן דעם דעפיציט אין שלאָף אין דעם איינציקן רו־טאָג, זונטיק, דעמאָלט כאַפּט מען אַרײַן אַן איבעריק גלעזל, מע שפּילט אויף אַ האַרמאָניקע, מע כאַפּט אַ טענצל ביז מע פאַלט פון די פיס, אָדער ביז עס גערעט אָוועקצושלעפּן אַ מויד צום שטרוי אין שײַער, אָדער צום סטויג היי.

די זשידקעס וואָס אַרבעטן בײַ אים זענען אין גאַנצן אַנדערש. זיי דערעסן נישט און אַרבעטן שווער, זיי טרינקען נישט, און זינגען און מאַכן אַ טענצל, אַפילו אין מיטן וואָך נאָך אַ לאַנגן טאָג שווערע אַרבעט. אויף נײַן און דרײַסיק בחורים זענען דאָ נאָר עלעף מיידלעך און עס זעט נישט אויס מע זאָל זיך קריגן. בײַ אַנדערע וואָלט געקומען צו מעסערשטעך. אָט די מאָדנע אַרבעטערס זײַנע געפינען צײַט אַפילו צו לערנען זיך. ער גייט אַרויס שפּאַצירן און געפינט זיי זיצן אין אַ קרײַז און הערן זיך צו צון איינעם וואָס ווײַזט אויס צו זײַן זייער עלטסטער. דאָס איז אַזאַ מין שולקלאַס, האָט מען אים אויפגעקלערט. זיי לערנען זיך העברעיִש און די געאָגראַפיע פון פּאַלעסטינע.

עס איז גאָר מאָדנע וואָס ער קאָן אין קיין פאַל נישט דערגיין ווער עס איז זייער פירער. צו ערשט האָט ער געמיינט אַז עס איז דער בלאָנדער מיט די שיטערע האָר וואָס איז דער לערער ווען זיי האָבן אַ „קלאַס“. בײַ דער אַרבעט הערט זיך דער לערער צו צון אַ ברייטביייניקן חברהמאַן וואָס איז דער גאַנצער באַלעבאָס בײַם פּאַרטיילן אַרבעט. אָט איז געקומען אַ נײַע, אַ יונג מיידעלע און אַלע דרייען זיך אַרום איר ווי זי וואָלט געווען זייער פירערין. זי איז אַ שייניקע, די נײַע זשידוועטשקע, און זינט זי איז געקומען זינגען זיי נאָך מער ווי פריִער. מאָדנע מענטשן די זשידעס...

ווען די נײַע, די שיינע זשידוועטשקע, איז צוזאַמען מיט דעם

אַרבעטס־פּאַרטייִלער געקומען צום פּריץ איז ער געווען געניגט זיך צוצוהערן צו זייערע טענות. די קליינע האָט גערעדט מיט שׂכל. אויב די אַרבעטערס וועלן נישט הונגערן וועלן זיי זײַן מער פּראָדוקטיוו און דער פּריץ וועט דאָ גאָרנישט אָנווערן. ער האָט מסכּים געווען צו געבן דעם מינימום וואָס מע דאַרף געבן אַ ייִדישן אַרבעטער לויט די דײַטשע רעגולאַציעס. צו דער קילאָ קאַרטאָפל און האַלבן ליטער מילעך וועט ער אויך געבן אַ האַלבן קילאָ שוואַרץ ברויט, צוועלעף דעקאָ גרויפּן און זעכצן גראַם פעטס.

ווען זאָשקע איז פון טשערניאַקאָוו געקומען קיין גראָכעוו האָט מען שוין דאָרט געגעסן גרינסן פון אייגענעם גאָרטן. פרײַ פון כאַפּעניש אויף אַרבעט, פרײַ פון די טיפוס־פאַרפעסטעטע, איבערגעשטאָפּטע הײַזער אין די ייִדישע גאַסן אין וואַרשע. מע דאַרף זיך באַמיִען צו באַקומען אַ דערלויבעניש צוריק צו עפענען די פאַרם אין טשענסטעכעוו.

די פרישע לופט אין גראָכעוו האָט זאָשקען גוט געטאָן, זי דאַרף דאָ קומען צו זיך נאָך די איבערלעבונגען אין לובלין. אָבער נאָך איידער די זון האָט באַוויזן צו פאַרברוינען איר פּנים איז געקומען אַ ידיעה וועגן די געכאַפּטע לובלינער חברים. זיי אַרבעטן עבֿודת־פּרך אין אַ שטיין־האַקערײַ אין יוזעפעוו־לובעלסק. זיי אַרבעטן פערצן שעה אַ טאָג און באַקומען נאָר אַ ביסל שיטערע זופּ צוויי מאָל אַ טאָג. זיי זענען שוין געשוואָלן פון הונגער, די הויט פּלאַצט און די ווונדן היילן זיך נישט. ווער ווייסט צי עס וועט עמעץ פון זיי אַרויס פון דעם לאַגער אַ לעבעדיקער?

ווען זאָשקע האָט דאָס דערהערט האָט זי געוואָלט גלײַך צוריק־פאָרן קיין וואַרשע. צפּורה האָט זי צוריקגעהאַלטן: „דו מיינסט אַז דו ביסט די איינציקע וואָס זאָרגט זיך וועגן די לובלינער חברים? מע טוט וואָס מע קאָן, מע זוכט קאָנטאַקטן מיט אַ פּאָליאַק אין יוזעפעוו".

„דו פאַרשטייסט נישט, צפּורה, ווען איך בין דאָס ערשטע מאָל געקומען קיין לובלין זענען זיי נאָך געווען כּמעט קינדער. נאָכן צוריק־קומען פון רוסלאַנד האָב איך זיך אַזוי געפרייט צו זען ווי פון די קינדער זענען אויסגעוואַקסן צײַטיקע חלוצים. יעדער פון זיי איז ווי מײַנס אַ קינד".

„זע נאָר די צוואַנציק־יאָריקע מאַמע פון זיבעצן־יאָריקע קינדער. גלייב מיר, זאָשקע, זיי זענען מיר אויך טײַער כאָטש איך קען זיי נישט. אַריה האָט דאָס גענומען אין זײַנע הענט אַרײַן און עפּעס וועט שוין געטאָן ווערן".

זאָשקע האָט זיך געלאָזט איינרעדן צו בלייבן. אָבער צו מאָרגנס האָט מען געבראַכט קיין גראָכעוו דאָס ערשטע יידישע בוך אַרויסגעגעבן אונטער דייטשער אָקופּאַציע, אַרויסגעגעבן בסוד פון דער מאַכט. דאָס איז געווען אַן אַנטאָלאָגיע וועגן יידישער העלדישקייט אין פאַרלויף פון דער גאַנצער יידישער געשיכטע. צו באַקומען דאָס פּאַפּיר איז געווען שווער, דאָס העקטאָגראַפירן פיר הונדערט עקזעמפּלאַרן איז געווען אַ מסירת־נפש. מע האָט עס געמוזט טאָן ביי טאָג. מחמת ביי נאַכט וואָלט דאָס קלאַפּן פון דער מאַשין זיך געהערט ווי וויט. זאָשקע האָט איבערגעלייענט עטלעכע זייטלעך און אירע אויגן האָבן זיך אָנגעפולט מיט טרערן. דאָס איז אַן אוצר! עס וועט שטאַרקן דעם גלויבן און צוגרייטן די יוגנט צו יעדער עווענטואַליטעט. חברים האָבן זיך מוסר נפש געווען צוצוגרייטן אַזאַ בוך און זי, וואָס דאַרף דאָס פאַרשפּרייטן, זיצט זיך דאָ ווי אַ לעטניטשקע אויף זומער־וווינונג. זי מוז גלייך צוריקפאָרן קיין וואַרשע, איינשאַפן זיך אַ שטיקל דאָקומענט און אַרויסלאָזן זיך אין וועג אַריין.

ווען זאָשקע איז צוריקגעקומען קיין וואַרשע האָט זי געטראָפן נחומען אין בעט, דאָס פּנים געשוואָלן, די אויגן אונטערגעהאַקט. „איך האָב זיך אַזוי ‚גרימירט׳ כּדי עס זאָל מאַכן אַן איינדרוק אויף דיר. איך האָב פאַר דיר אַ דאָקומענט און אויך אַ וואָרענונג: דרייסטקייט איז אַ מעלה נאָר ווען עס איז מיט אַ מאָס, חוצפה איז גוט ביז צון אַ גרענעץ״.

„אָבער וואָס איז געשען מיט דיר?״

„נעכטן, ווען מיר זענען אַרויס פון אַ זיצונג פון קאָאָרדיניר־קאָמיטעט איז די גאַס געווען אַרומגערינגלט, מע האָט געכאַפּט צו דער אַרבעט. פאַר מיר איז אַ טאָג שווערע אַרבעט נישט קיין אומגליק, אָבער די פאָרשטייערס פון די באַלעבאַטישע אָרגאַניזאַציעס, עלטערע מענטשן, איינער מיט אַ האַרצפעלער, דער אַנדערער מיט אַ קילע. אַפילו אַזאַ קירשבוים וואָלט געפאַלן אונטער אַ טאַטשקע מיט ציגל. לאָזן זיך נעמען איז אַ ריזיקע, פאַר וואָס נישט ריזיקירן זיך צו באַפרייען?״

„באַפרייען אַלעמען? ווי אַזוי?״

„איך האָב גענומען אויסשטעלן דעם עולם אין רייעס, ווי איך וואָלט געווען זייער גרופּן־פירער. אַז איך האָב שוין געהאַט אַלעמען אין גלייכע רייעס און די דייטשן האָבן נישט רעאַגירט, האָב איך אַ רוף געטאָן: ‚פאָרויס מאַרש׳״.

„און די דייטשן האָבן געשוויגן?״

„און די דײַטשן האָבן געשוויגן. זיי האָבן אוודאי געמיינט אַז איך בין איינער פון זייעריקע, אָדער אַ ייִד וואָס אַרבעט פאַר זיי. דער טײַוול ווייסט זיי וואָס זיי האָבן געמיינט. ווי נאָר מיר זענען צוגעקומען צום ערשטן ראָג האָב איך אַ ווונק געטאָן דער עולם זאָל זיך צעלויפן און באַהאַלטן אין די שכנותדיקע הײַזער. דאָס שפּיצל איז געראָטן".

„פאַר וואָס האָסט דו זיך נישט באַהאַלטן?"

„איך האָב זיך אויך באַהאַלטן".

„דײַן פּנים איז געשוואָלן פון באַהאַלטן זיך?"

„איצט קום איך צום עיקר וואָס איך וויל אַז דו זאָלסט געדענקען. דעם זעלביקן נאָכמיטאָג האָבן זיי אויף נאַלעווקעס געכאַפּט פאַרבײַגייערס אַראָפּצוטראָגן מעבל וואָס זיי האָבן געראַבעוועט אין אַ ייִדישער שטוב. האָט זיך מיר פאַרגלוסט אָפּטאָן נאָך אַ שפּיצל. מיר האָבן אַראָפּגעטראָגן אַ שטיק מעבל וואָס זיי האָבן אונדז געגעבן אַראָפּצוטראָגן און צוריק אַרויפגעטראָגן אַ שטיק מעבל וואָס איז שוין געשטאַנען אונטן בײַם משׂא־וואָגן. אַ פּוילישער פּאָליציאַנט האָט געזען וואָס מיר טוען און געמסרט".

„צוליב אַ שטיק מעבל איז נישט כדאַי געווען צו ריזיקירן, האָסט געקאָנט באַצאָלן מיטן לעבן".

„דאָס טאָקע וויל איך דו זאָלסט געדענקען, זאָשקע. יעדער פון אונדז דאַרף זײַן גרייט זיך מוסר־נפש צו זײַן, אָבער מקריב זײַן דאָס לעבן פאַר אַ קלייניקייט איז ווי דעזערטירן פון פראָנט ווען יעדער סאָלדאַט איז נייטיק אויף זײַן פּאָזיציע".

„אין לובלין האָב איך געלערנט אַ לעקציע".

„יאָ, איך קען דאָס געפיל. אין לובלין האָסטו זיך צוגעזאָגט אַ לאַנגן אָפּרו. דו האָסט זיך אויסגערוט, די ווונדן האָבן זיך אויסגעהיילט און דו ביסט שוין גרייט איבערצוחזרן אַלץ וואָס האָסט געטאָן פריִער".

„אַ חלוץ דאַרף אַלע מאָל זײַן גרייט צו אַלעם".

„דו דאַרפסט אַלע מאָל זײַן גרייט איבערצוחזרן אַלץ, חוץ די נאַרישקייטן. אַ ביסל פּחד איז גוט פאַרן געזונט".

„נחום, דו ביסט זיכער אַז די ווונדן אויף דײַן קאָפּ זענען נאָר אייבערפלעכלעך? דו ווילסט אײַנפלאַנצן אין מיר פּחדנות? פון דיר האָב איך זיך נישט געריכט צו הערן אַזעלכע ווערטער".

„לויף נישט, זאָשקע. זעץ זיך דאָ נעבן מיר און הער מיך אויס. דו ביסט דערצויגן געוואָרן אויף דער תּורה פון קאַרל מאַרקס, דו מעגסט זיך צוהערן אויך צו אַ פּסוק פון אונדזער תּנ"ך, אַ ביסל פּחד איז

אַ שיץ־אינסטינקט, אַ באַריער קעגן לײַכטזיניקייט. עס איז קלוג מורא צו האָבן פאַר אַ סכּנה וואָס לויערט, „אשרי אדם מפחד תּמיד", אַ ביסעלע פּחד איז אַ ברכה. לויף נישט. וואַרט, וועל איך דיר געבן דײַן נײַע מעטריקע, פּאָלאַ".

זאָשקע האָט זיך אַרומגעקוקט: „ווער איז פּאָלאַ?"

„דו ביסט פּאָלאַ, דאָס איז דײַן נאָמען אין דער מעטריקע. געוווין זיך צו צו דײַן נײַעם נאָמען".

נחומס פּאָטערלעכער בליק האָט אַרומגענומען זאָשקען מיט וואַרעמ־קייט. אַז מע האָט אַזעלכע חברים פאַרמינערט עס דעם פּחד...

קאַפּיטל נײַנצן

געטאָ

א.

עס האָבן זיך ווידער גענומען פאַרשפּרייטן קלאַנגען וועגן איזאָלירן די ייִדן אויף אַן אָפּגעזונדערטן פּלאַץ. צו ערשט האָט מען גערעדט וועגן אַ ייִדן־רעזערוואַט, אַזאַ מין גרויסער געטאָ אין לובלינער געגנט פאַר אַלע פּוילישע ייִדן. נאָך די דײַטשע נצחונות אין מערב־אייראָפּע און נאָכן באַהערשן פראַנקרײַך האָט מען גערעדט וועגן אַ פּלאַן צו דעפּאָר־טירן עטלעכע מיליאָן אייראָפּעישע ייִדן קיין מאַדאַגאַסקאַר ווו עס וועט געשאַפן ווערן אַ ריזיקער קאָנצענטראַציע־לאַגער. פון צײַט צו צײַט האָבן זיך אויך פאַרשפּרייט קלאַנגען וועגן אַ געטאָ אין וואַרשע. אָפּטי־מיסטן האָבן דאָס אַלץ אָוועקגעמאַכט מיט דער האַנט: ווייסעך וואָס; ייִדישע שרעק האָט גרויסע אויגן, מע טראַכט אויס גזירות וואָס נישט געשטויגן, נישט געפלויגן.

אין לאָדזש איז שוין פאַראַן אַ געטאָ און עס איז הערמעטיש געשלאָסן, קיינער קאָן נישט אַרײַן און נישט אַרויס. דער ייִדן־עלטסטער משה חיים רומקאָווסקי באַרימט זיך: „איר וועט זען, אין אַ יאָר־צוויי וועל איך מיר האָבן אַ געטאָלע — איינס אין פּוילן". דער רומקאָווסקי איז געקו־מען קיין וואַרשע ווערבירן ייִדישע דאָקטוירים פאַר דעם לאָדזשער געטאָ.

ער דאַרף צוויי הונדערט דאָקטוירים און האָט נאָר אַכט. ער האָט געפונען געגנוג בעלנים. מע וועט זײַן איזאָלירט פון די פּאָליאַקן? וועלן פּוילישע כוליגאַנעס נישט קאָנען אַרײַן, און אפשר וועלן די דײַטשע רויבער־באַנדעס וואָס אַרבעטן מיט פּוילישע אַרויסהעלפערס אויך נישט האָבן קיין צוטריט. מע זאָגט אַז דאָס געטאָ וועט האָבן אַ יידישע פּאָליציי; יידישע פּאָליציאַנטן קאָנען נישט זײַן ערגער פון די פּוילישע מענטשן אין די בלויע מונדירן וואָס ראַבעווען צוזאַמען מיט די דײַטשן און שאַנטאַזשירן אויף אייגענער האַנט.

אין גלאָוונע איז שוין פאַראַן אַ געטאָ זינט מײַ, אָבער אין וואַרשע ווייסט מען נאָך גאָרנישט אויף זיכער. מע זאָגט אַז די ווערמאַכט איז קעגן שאַפן אַ געטאָ. מע זאָגט אַז אַפילו דער סאַניטאַציע־אַמט איז קעגן קאָנצענטרירן אַזוי פיל מענטשן אין עטלעכע ענגע גאַסן מחמת דאָס וועט פאַרשטאַרקן די טיפוס־עפּידעמיע, און אַן עפּידעמיע שטעלט זיך נישט אָפּ בײַ קיין מויער. עס לייגט זיך אויפן שׂכל אַז דער סאַניטאַציע־אַמט זאָל נישט וועלן קיין געטאָ. די סאַניטאַרע אינספּעקציעס אין די יידישע הײַזער זענען געוואָרן אַ גוטע פּרנסה פאַר די אינספּעקטאָרן. מע צאָלט טויזנט זלאָטעס אַ חודש צו באַפרײַען אַ הויז פון די „פאַרוואַ־קעס". די אינספּעקטאָרן טשעפּען זיך מער צו די הײַזער וווּ עס וווינען גבירים ווי צו די הײַזער וווּ עס געפינען זיך טיפוס־קראַנקע. אַ הויז וואָס ווערט פאַרמישפּט צון אַ פאַרוואַקע ווערט אָפּגעשלאָסן, מע פירט אַרויס אַלע אײַנוווינערס, מע שפּריצט אויס און מע רייכערט אויס די שטובן. ווען מע קומט צוריק פון באָד און מע וויל איבערבײַטן די אײַנ־געשרומפּענע געפאַרעוועטע מלבושים געפינט מען אויס אַז בײַם אויס־רייכערן זענען אַ סך זאַכן אַוועק מיטן רויך... עס לוינט זיך בעסער צו געבן אין דער יד אַרײַן און אויסמײַדן אַ פאַרוואַקע. יאָ, דער סאַניטאַר־אַמט איז זיכער קעגן אָפּשליסן די יידן אין אַ אייגענער 'מלוכה'.

צו ערשט האָט מען געזאָגט אַז פאַר די יידן פון וואַרשע גופא וועט דאָס געטאָ זײַן אין דער פירשטאָט פּאָוואָנזעק און פאַר די יידן פון פּראַגע וועט עס זײַן אין גראָכעוו. אָבער עס וואַקסן די מויערן אַרום די יידישע גאַסן אין האַרץ פון וואַרשע. אַכיבע דאָס איז נאָר צו געבן אַ פעט פאַרדינסטל צו די ליכטענבוים־ברידערלעך. זייער טאַטע איז נאָך טשערניאַקן דער גרעסטער מאַכער אין יידנראַט. אַז דער יידנראַט באַ־צאָלט, וואָס אַרט עס די דײַטשן? מע וועט בויען, אײַנוואַרפן, און ווידער בויען. טשערניאַק האָט געמוזט געבן דעם קאָנטראַקט צו די ליכ־טענבוים־ברידער מחמת די דײַטשן האָבן אַזוי געוואָלט, און עס איז

נישט שווער צו פאַרשטיין פאַר וואָס די דײַטשן האָבן אַזוי געוואָלט... אַנדערע בוי־אונטערנעמערס זענען גרייט געווען צו בויען די מויערן פאַר אַכציק פּראָצענט בילּיקער! עס וועט זיי בלײַבן גענוג צו צעטיילן...

דאָס נײַע יאָר תש״א איז שוין געשטאַנען הינטער דער טיר. געדרוקטע מודעות און האַנט־געכתיבהטע פּלאַקאַטן אויף אַלע הײַזער וואָס אַנאָנ־סירן מנינים, כאָטש אָפיציעל טאָר מען זיך נישט פאַרזאַמלען אַפילו צו דאַוונען מיט מנין. די פּלאַקאַטן זאָגן צו תּפילה און געזאַנג — לשמוע אל הרינה ואל התפלה. מע האַנדלט מיט פּלעצער אין די מנינים ווי אַ מאָל מיט ׳שטעט׳ אין די שילן. דווקא ערב־ראָש־השנה, ווען ייִדן זענען געלאָפן פאַרשמײַעטע צו באַזאָרגן אַלץ וואָס זיי דאַרפן אויף יום־טוב, האָט מען געכאַפּט צו דער אַרבעט אַרויסצוטראָגן דאָס מעבל פון די הײַזער נומערן פיר, זעקס און אַכט אויף דער לעשנע־גאַס. איז דאָס אַ סימן אַז די הײַזער וועלן זײַן אין די גרענעצן פון געטאָ? מע זאָגט עס זענען אָנגעקומען פאָלקסדײַטשן פון באַסאַראַביע, וואָס רוסלאַנד האָט צוגענומען בײַ רומעניע, און מע האָט קאָנפיסקירט דאָס מעבל פאַר זייערע דירות אין וואַרשע. עס האָט זיך נישט געענדיקט מיט דער לעשנע־גאַס. מיטאָגצײַט, ווען ייִדן האָבן געשטראָמט צום גענשער בית־עלמין און מתפלל געווען אויף די קברים, האָבן די דײַטשן אַרומגע־רינגלט דעם בית־עולם און אַוועקגעפירט אַלע ייִדן. וואָס קאָן שוין זײַן ערגער אין אַ געטאָ?

דערשראָקן פון די ערב־ראָש־השנהדיקע כאַפּענישן האָט מען צו מאָרגנס זיך געאײַלט צום דאַווענען פאַר טאָג, ווען די דײַטשע רשעים פאַפן נאָך, אָבער מע האָט סײַ ווי נישט אויסגעמיטן געכאַפּט צו ווערן. די מודעות אויף די טויערן האָבן געפירט די דײַטשן גלײַך צו די דאַוונ־פּלעצער. זיי האָבן אַרויסגעפירט די מתפללים אין די קיטלען און טליתים.

די דײַטשן האָבן געהאַט נאָך אַ מתנה פאַר די ייִדן צום נײַעם יאָר, עס איז אָפיציעל געמאָלדן געוואָרן וועגן שאַפן אַ ייִדישן „וווינפערטל", אָבער ווו און ווען, האָבן זיי נאָך אַלץ נישט געזאָגט. אום יום־כיפור, וואָס איז אויסגעפאַלן דעם צוועלפטן אָקטאָבער, האָבן זיי שוין אַנאָנ־סירט דורך די „בילערס" אַז וואַרשע וועט אײַנגעטיילט ווערן אין דרײַ חלקים: דײַטש. פּויליש, און ייִדיש. לויט די גרענעצן וואָס זיי האָבן אָנגעצייכנט איז אויסגעקומען אַז מער ווי הונדערט טויזנט ייִדן וועלן דאַרפן פאַרלאָזן זייערע דירות אין די גאַסן וואָס וועלן בלײַבן אויסערן געטאָ. דאָס אַריבערציִען זיך אין געטאָ אַרײַן מוז פאַרענדיקט ווערן פאַר

דעם 31סטן אָקטאָבער; די ייִדן טאָרן נישט אַרויספירן זייער מעבל, נאָר פּעקלעך וואָס זיי וועלן קאָנען טראָגן אין די הענט.

חדשים לאַנג האָט מען גערעדט וועגן דעם אַז עס וועט זײַן אַ געטאָ און ווען עס איז אָפיציעל פּראָקלאַמירט געוואָרן איז אויסגעבראָכן אַ בהלה. מע פלעגט חוזקן פון די גוטע ידיעות אַז זיי שטאַמען אַלע פון דער נײַעס-אַגענטור יִיוואָ, וואָס זענען די ראָשי-תּיבות פון „ייִדן ווילן אַזוי"; דאָך האָט מען זיך געלאָזט פאַרפירן פון יעדער צוגעטראַכטער בשׂורה. אויב אַנשטאָט פאַלשע בשׂורות וואָלט מען געבראַכט אַ ביסל אינפאָרמאַציע... מע ווייסט שוין אויף זיכער אַז עס וועט זײַן אַ געטאָ, אָבער מע ווייסט נאָך גאָרנישט וועגן דער גזירה. ווו וועלן זײַן די גרענעצן? וועט מען קאָנען אַרײַן און אַרויס? וואָס וועט זײַן מיט די ייִדישע געשעפטן אויסער די געטאָ-גרענעצן? וואָס קאָן מען טאָן צו ראַטעווען די ווערטזאַכן וואָס מע האָט באַהאַלטן הינטער טאָפּלטע ווענט? וואָס וועט זײַן מיט די סחורות באַהאַלטן אין קעלערס? וועט מען געפינען ווי אַזוי דאָס אַריבערצופירן אין געטאָ אַרײַן?

מיט נאַלעווקע, גענשע, שווינטע-יערסקע און נאָך אַ פּאָר גאַסן אין דער געדיכטעניש פון דער ייִדישער געגנט איז מען געווען זיכער; וועגן גרענעצגאַסן האָט מען זיך נאָך געדונגען. צווישן די פּאָליאַקן האָט זיך פאַרשפּרייט אַ בילבול אַז די ייִדן האָבן צונויפגעזאַמלט פינעף מיליאָן זלאָטעס אונטערצוקויפן די דײַטשן, זיי זאָלן אָוועקנעמען אַ פּאָר גאַסן פון די פּאָליאַקן און זיי געבן צו די ייִדן. דעלעגאַציעס פון פּאָליאַקן האָבן זיך באַמיט אין פאַרשידענע אַמטן מע זאָל אָפּשנײַדן נאָך עטלעכע גאַסן פון געפּלאַנטן געטאָ. אַ ייִד פון לעשנע, זשעלאַזנע, טוואַרדע האָט נישט געוווּסט צי זײַן הויז וועט בלײַבן אין די געטאָ-גרענעצן אָדער ער דאַרף זוכן אַ מקום-מקלט. די מעלדונגען האָבן זיך געביטן עטלעכע מאָל וועגן די גאַסן זלאָטע, שענגע, און צעגלאַנע. ייִדן פון אויסער די געטאָ-גרענעצן האָבן זיך באַמיט אויסצובײַטן זייער דירה מיט אַ פּאָליאַק וואָס האָט געהאַט אַ דירה אין די געטאָ-גרענעצן, אָבער קיין פּאָליאַק האָט זיך נישט געאײַלט צו נעמען אַ דירה אין אַ גאַס וואָס איז נאָך געשטאַנען אונטער אַ ספק.

פעליקס גרינבערג, בערעקס שוער, האָט געהאַט פיר קאָמעניצעס אין וואַרשע. צוויי אויף קרולעווסקע, ווו ער האָט געוווינט, איינס אויף נײַוועלט, ווו בערעק און מאַניע האָבן געוווינט ביז דער מלחמה, און

איינס אויף פראַנציִשקאַנער, ווו ער האָט געהאַט זײַן הורטגעשעפט פון לעדער. דאָס הויז אויף נײַוועלט איז אין גאַנצן צעשטערט געוואָרן ווען די דײַטשן האָבן באַלאַגערט וואַרשע. בערעק און מאַניע האָבן זיך גראָד געפונען אין דעם הויז פון אירע עלטערן אויף קרולעווסקע און שוין דאָרט געבליבן וווינען. באַלד נאָכן אַרײַנקומען קיין וואַרשע האָט אַ דײַטש געוואָרפן אַן אויג אויף דער גרויסער דירה מיטן עלעגאַנטן מעבל, און בערעק איז ווידער אַרויס מיט גאָרנישט. ער האָט פאַר זיך אָפּגעקויפט אַ שיינע דירה אויף אַנהייב לעשנע בײַ ייִדן וואָס האָבן זיך געגרייט אַריבערלויפן צו די רוסן. דער רוב שכנים זענען געווען ייִדן, אָבער וועגן אַנהייב לעשנע, נעבן פּושעיאַזד, און אויך וועגן דעם טייל לעשנע אַריבער די זשעלאַזנע, זענען נאָך אַנגעגאַנגען דינגעניִשן. בערעק האָט נישט געוווסט ווו ער האַלט אין דער וועלט. איין טאָג האָט עס אויסגעזען אַז דאָס הויז ווו ער וווינט וועט בלײַבן אין געטאָ, דעם אַנדערן טאָג האָבן פרײַנד אים געוואָרנט ער זאָל זיך צוגרייטן אַ דירה. אין זײַן שווערס הײַזער אויסער די געטאָ־גרענעצן האָבן נאָך געוווינט צוועלף ייִדישע משפחות, און אויף פראַנציִשקאַנער, אין דעם הויז ווו ער האָט געהאַט דאָס לעדער־געשעפט, האָבן געוווינט עלעף פאַליאַקן, אַרײַנגערעכנט דעם סטרוזש.

ביז איצט איז בערעקן געראָטן אָפּצוהיטן זײַן שווערס פאַרמעגן. אין דעם הויז אויף פראַנציִשקאַנער איז דער פאַרוואַלטער געווען אַ פאָלקס־דײַטש, זיגי רויטער, בערעקס אַ חבר פון דער גורוויטשער גימנאַזיע וואָס איז אויך געווען דער „טרויהענדער”, דער דײַטשער קאָמיסאַר, אין דעם לעדער־געשעפט. זיגי רויטער האָט קאָאָפּערירט און אויך מיט די פאַרוואַלטערס אין די הײַזער אויף קרולעווסקע האָט מען געקאָנט אַדורכ־קומען. די הײַזער זענען געהאַלטן געוואָרן אין גוטן מצב. אַדרבא, וואָס מער מע האָט געדאַרפט פאַרריכטן, אַלץ מער געלעגנהייטן זענען געווען בערעק זאָל קאָנען אַרויסנעמען בלאָקירטע געלטער און די פאַרוואַלטערס זאָלן אויך דערבײַ אָפּלעקן אַ ביינדל. די סטרוזשעס האָבן געוווסט אַז אַלץ איז אין בערעקס הענט און האָבן מיט דרך־ארץ אים גערופן „פּאַניע אַביוואַטעליו”, הער הויזווירט.

בערעקן איז אײַנגעפאַלן אַ געדאַנק וואָס האָט אויסגעוויזן צו זײַן שׂכלדיק. די דירות אויף פראַנציִשקאַנער זענען אַלע געווען קלייִנע, צוויי אָדער דרײַ צימערן מיט אַ קיך; דאַקעגן די דירות אין זײַנע הײַזער אויף קרולעווסקע האָבן געהאַט צו אַכט צימערן אָדער מער, אַלע מיט אַ פאַראָר־אַרײַנגאַנג פונעם טויער, מיט באַדינונג פון אַ ווינדע, און אַ

באַזונדערן אַריַינגאַנג פון אַן אַנדערן טרעפּ־געלענדער צו דער קיך. מע קאָן אַוודאי צעטיילן די וווינונגען און מאַכן פון איין דירה צוויי, אויב מע קאָן געפינען ווי אַזוי אויפצושטעלן נאָך אַ קיך און אַ וואַשצימער אין דעם פראָנטטייל פון דער דירה.

עס האָט זיך אַרויסגעוויזן אַז אין זיבן פון די דירות אויף קרולעווסקע איז עס מעגלעך אַדורכצופירן, אָבער עס איז פאַרבונדן מיט אַ סך אַרבעט, אַ סך שוועריקייטן, און אַ סך געלט.

בערעק האָט אויסגעחשבונט אַז עס איז כדאַי. ער וועט האָבן פערצן קלענערע דירות פון די זיבן וואָס מע קאָן צעטיילן, און פינעף גרויסע — די וואָס מוזן בלייַבן ווי געווען, אַ סך־הכל פון נייַנצן דירות. עלעף וועט ער אויסטוישן אויף דירות אין זייַן הויז אויף פראַנצישקאַנער און אַכט אין אַנדערע געטאָ־הייַזער; ער וועט באַזאָרגן מיט דירות זייַנע צוועלעף יידישע שכנים פון דער קרולעווסקע און וועט בלייַבן מיט זיבן דירות צו זייַן דיספּאָזיציע. עטלעכע וועט ער פאַרקויפן פאַר געלט צו דעקן די הוצאות פון צעטיילן די דירות, און די אַנדערע... פינטשע מוז זיך אַרויסציִען פון פראַגע... מאַניע וועט נישט האָבן קעגן דעם ער זאָל אַוועקגעבן עטלעכע דירות, און דער שווער וועט זיכער נישט האָבן קיין טענות. דער רוף צו די בעלי־הדירות אין געטאָ אַז זיי זאָלן נישט שינדן די הויט וועט האָבן אַ גרעסערע השפּעה, אויב מע וועט וויסן אַז איינער פון די וואָס האָבן אונטערגעשריבן דעם אַפּעל האָט אַוועקגעגעבן דירות אין גאַנצן אָן געלט.

די הוצאות פון צעטיילן די דירות זענען געווען גרעסער ווי מע האָט לכתחילה געמיינט. מע האָט געדאַרפט ציִען גאַז־ און קאַנאַליזיר־רערן דורך באַלטנס און ווענט פון גויִישקע שכנים; חוץ צו רעכט מאַכן און אויסמאָלן זייערע דירות האָט מען זיי אויך געדאַרפט געבן קאָמפּענסאַ־ציע פאַר שטערן זיי די רו. אין מלחמה־צייַט מוז מען צאָלן פאַר יעדער קלייניקייט. מילא, די איבערבייַטן אין די דירות האָט מען געקאָנט מאַכן אויפן חשבון פון די בלאָקירטע געלטער, אָבער די קאָמפּענסאַציעס האָט בערעק געדאַרפט באַצאָלן פון זייַן קעשענע. וואָס קאָן מען טאָן? וועט ער פאַרקויפן נאָך אַ דירה? עס וועלן נאָך אַלץ בלייַבן פיר דירות אַוועקצוגעבן בחינם.

האָט עמעץ אויפגעהעצט די סטרוזשעס? אָדער איינער איז געפאַלן אויף דעם שׂכל און די אַנדערע האָבן אים נאָכגעטאָן? עס האָט זיך אַרויסגעוויזן אַז בערעק האָט געמאַכט דעם חשבון אָן דעם באַלעבאָס,

און דער „באַלעבאָס״ איז איצט געווען נישט דער באַלעבאָס, נאָר דער סטרוזש. די סטרוזשעס אין די צוויי הײַזער אויף לעשנע־גאַס זענען געווען צופרידן וואָס עס זענען איצט פֿאַראַן מער דירות, אָבער פֿאַרקויפֿן צי אויסטוישן די דירות קאָנען נאָר זיי, האָבן זיי געזאָגט בערעקן.

אין בערעקן האָט געקאָכט דער כּעס, אָבער ער האָט פּראָבירט רעדן צו זיי מיט גוטן. ווי לאַנג איז עס זינט דער וויסקאַרסקי און דער בוגאַטש, די צוויי סטרוזשעס אין זײַנע הײַזער אויף קרולעווסקע, האָבן זיך געבויגן פֿאַר אים אין דרײַען און אים באַדינט מיט אַ קנעכטישקייט אַז עס איז אים אַזש געווען איבער דער טבֿע? איצט זענען זיי גאָר געוואָרן די גאַנצע באַלעבאַטים. בערעק האָט זיי צוגעזאָגט אַ שיינעם טרינקגעלט און אויך געוואָרנט אַז נאָך דער מלחמה וועט מען געדענקען וועמ ער עס האָט זיך אויפֿגעפֿירט אָרנטלעך. בערעק האָט געזען אַז זײַנע ווערטער האָבן געמאַכט אַ רושם, האָט ער געזאָגט אַז ער וועט צוריקקומען נאָך מיטאָג מיט אַ פּאָליאַק וועמען ער האָט פֿאַרקויפֿט אַ דירה.

נאָך מיטאָג איז בערעק טאַקע אָוועק מיט זײַנס אַ פּוילישן שכן צו זײַן הויז אויף קרולעווסקע. דער סטרוזש וויסקאַרסקי האָט טאַקע געוואָרט אויף אים; צוזאַמען מיטן סטרוזש האָט געוואַרט אַ דײַטש...

ווען דער פּאָליאַק, וואָס איז געקומען מיט אים, האָט בערעקן אויפֿגע־הויבן פֿון דער ערד איז דער קאָפּ געווען פֿול מיט בײַלן און די נאָז האָט געבלוטיקט. דער פּאָליאַק האָט אים געמוזט אונטערהאַלטן. ער האָט זיך דערשלעפּט ביז זשאַביע־גאַס ווו ער האָט געפֿונען אַ ריקשע, אַזאַ מין ראָווער אויף דרײַ רעדער ווו דער ביציקליסט איז געזעסן פֿון פֿאָרנט און הינטער אים איז געווען אַ זיצפּלאַץ פֿאַר צוויי פּאַרשוינען. ער האָט געהייסן זיך צופֿירן אויף טלאָמאַצקי צום ביוראָ פֿון דער ייִדישער אַליינהילף, ער האָט נישט געוואָלט באַווײַזן זיך פֿאַר מאַניען אין אַזאַ מעמד.

אַ דאָקטאָר האָט שוין געהאַט אַרומגעוואַשן בערעקס ווונדן, אָבער ווען ער איז אַהיימגעקומען האָט מאַניע זיך דערשראָקן פֿאַר זײַן אויס־זען. „איך האָב נאָך אָפּגעשניטן מיט חסד״, האָט בערעק איר געזאָגט. „וויסקאַרסקי האָט געזאָגט דעם דײַטש אַז איך האָב אים געסטראַשעט מיט נקמה פֿאַר דעם וואָס ער קאָאָפּערירט מיט דער אָקופּיר־מאַכט. כ'האָב געקאָנט באַצאָלן מיטן קאָפּ״.

מאַניע האָט געלייגט קאַלטע קאָמפּרעסן אויף זײַנע בײַלן, אָבער זיך נישט געקאָנט צוריקהאַלטן פֿון זאָגן אים אַז ער איז זיך אַליין שולדיק,

ביז ער האָט זיך אָנגעהויבן עסקן מיט די ענינים פון די הײַזער האָט זי אַפילו נישט געוווּסט דעם פאַמיליע־נאָמען פון אַ סטרוזש. ווען בײַ בערעקן איז יאַן געוואָרן אַ ׳פּאַן וויסקאַרסקי׳ און וואַצעק איז געוואָרן ׳פּאַן בוגאַטש׳ זענען די נײַגעבאַקענע פּאַנעס געוואָרן די באַלעבאַטים.

די פּאַנעס וויסקאַרסקי און בוגאַטש האָבן קודם־כּל יעדער פאַרנומען פאַר זיך די שענסטע דירה אין זײַן הויז. זיי האָבן זיך אַרײַנגעצויגן אין דער דירה וואָס זיי האָבן זיך אויסגעקליבן ווען דער ייִדישער שכן האָט נאָך דאָרט געוווינט. דער ייִד האָט נאָך געדאַרפט ווײַזן אַ גוט פּנים צום בייזן שפּיל. מע האָט אַרויסגעפירט מעבל נישט־געקוקט אויף דעם דײַטשן פאַרווער; דער סטרוזש האָט געקאָנט פאַרשליסן דעם טויער, אָדער — נאָך ערגער — רופן אַ דײַטש. די דירה אויף דער אַרישער זײַט האָט פאַר דעם ייִד געזאָלט זײַן דאָס זיכערסטע מיטל צו באַקומען אין אויסטויש אַ דירה אין געטאָ, אָבער נאָכן זען ווי דער הויזווירט האָט אָפּגעשניטן האָבן די ייִדן זיך אָפּגעווישט דאָס מויל און געשוויגן! די סטרוזשעס אויף קרולעווסקע האָבן פאַרלאַנגט געלט פון בערעקס פּוילישע שכנים וואָס האָבן געוואָלט אַרײַנקומען אין די הײַזער. בערעק האָט געגעבן די פּאָליאַקן דאָס געלט וואָס זיי האָבן געדאַרפט געבן די סטרוזשעס כּדי דער עודף פון דירות אויף פראַנציסקאַנער זאָל בלײַבן בײַ אים. געשלאָסן עטלעכע אַזעלכע טראַנסאַקציעס האָט ער טעלעפאָנירט צום פּרינסקער רב מע זאָל מודיע זײַן פּינטשען אַז ער האָט פאַר אים אַ דירה.

שוין נאָכן טעלעפאָנירן צו פּינטשעס זיידע האָט ער זיך דערמאָנט אַז פּינטשע איז געווען אָנגעברוגזט אויף אים. ער האָט אַוודאי אַ מאָל אָנגעטרעטן פּינטשען אויף אַ „הינעראַויג״, כאָטש ער ווייסט נישט ווען און ווי אַזוי. ער איז פּינטשעס אַ גוטער חבר, עד דאַרף אַליין אים אָנזאָגן די בשׂורה וועגן דער דירה, בפרט אַז ער גיט עס אים אָן געלט. דער געדאַנק איז אים אַזוי געפעלן געוואָרן אַז ער האָט אַלץ איבערגעלאָזט און געלאָפן צום טראַמווײַ.

פּינטשע איז נישט געווען אין דער היים. מינדעלע איז געשטאַנען איבער אַ גרויסער באַליע און געוואַשן וועש, אַ פּיצעלע ווײַבעלע איבער אַ באַליע וואָס האָט פאַרנומען כּמעט אַ האַלבע שטוב. דאָס איז געווען זייער שלאָפשטוב, עסשטוב, סאַליע, דאָס איז געווען אַלץ וואָס זיי האָבן געהאַט פאַר זיך אַליין. די קיך איז שוין געווען אַ שותּפותדיקע, מיט נאָך צוויי משפּחות.

מינדעלע האָט זיך דערשראָקן ווען זי האָט דערזען דעם גאַסט, עפּעס איז געשען מיט... „ווו איז פּינטשע?!" האָט זי אויסגעשריגן.

"פּינטשע? פּינטשע איז נישטאָ דאָ? איך בין געקומען זען פּינטשען, דיך און פּינטשען".

פּחדים זענען געלאָפן משוגע דורך מינדעלעס קאָפּ. עפּעס געשען ביַי בערעקן? ניין, ס'איז... עפּעס איז, חלילה, געשען מיט שווער־און־שוויגער אין רומעניע? „וואָס איז געשען, בערעק?"

„וואָס ס'איז געשען? עס מוז דען עפּעס געשען איך זאָל קומען צון איַיך? פּינטשע איז מיַין בעסטער חבר, און דורך מאַניען אויך מיַין קוזין..."

דער בעסטער חבר און קוזין איז סך־הכל דאָ געווען איין מאָל עטלעכע מינוט. אָבער בערעק שמייכלט אַזוי נאַטירלעך, און ער זעט בכלל נישט אויס פאַרדאגהט. זי האָט אָפּגעווישט אַ האַנט אין איר פאַרטעך און אַרויסגערוקט אַ בענקל. „זעץ דיך, בערעק. ביסט געווען אין דער קינדערהיים? כ'האָב געהערט אַז מע פאַראייניקט די היים מיט קאַרטשאַקס".

„כ'בין נישט געווען אין דער קינדערהיים. דאָס, וועגן פאַראייניקן די יתומים־היַיזער איז נאָר אַ קלאַנג, צי האָסט עס געהערט פון זיי?" האָט ער געוויזן צום הויף. „שטער זיך נישט, מינדעלע, דאָס וואַסער אין דער באַליע וועט קאַלט ווערן. מיר קאָנען רעדן ווען דו וואַשסט. עמוש, זע איך, שלאָפט".

מינדעלע האָט טאַקע זיך ווידער גענומען צום וואַשן. „וועגן די יתומים־היַיזער האָט מיר געזאָגט ברכה בעכלער", האָט מינדעלע גענענט־פערט אויף זיַין פרעגן, „דו קענסט זי דאָך, זי איז אויך פון גורוויטש".

„אייגנטלעך בין איך נישט געקומען מיט סתם אַ וויזיט, ס'איז וועגן געטאָ. איר וועט מוזן אַרויס פון דאַנעט", איז בערעק געקומען צום ענין.

„פּינטשע לויפט טאַקע אַרום זוכן אַ שטיקל שטוב אין די יידישע גאַסן. ס'איז נישט לייַכט".

בערעק האָט נישט געוווסט צי מינדעלעס זיפץ „ס'איז נישט לייַכט" איז וועגן געפינען אַ שטיקל שטוב, אָדער איז איר שווער אויסצודריַיגען דאָס שטיק נאַסע וועש. „פּינטשע איז אַוועק זוכן אַ דירה? איך האָף אַז ער האָט נישט געפונען".

מינדעלע האָט געקוקט אויף אים מיט חידוש.

בערעק האָט הנאה געהאַט צו זען ווי מינדעלע קוקט אויף אים מיט אַ געמיש פון איבערראַש און איראָניע, ווי זי וואָלט געזאָגט: דו קאָנסט

זיך וויצלען וועגן דעם, דיר איז גוט. „איך האָף אַז ער האָט נישט געפונען און שוין געגעבן האַנטגעלט. איך האָב פאַר ענק אַ גאַנצע דירה. צוליב דעם טאָקע בין איך געקומען".

„אַ ניין, אַ דאַנק דיר סײַ ווי. אַפילו פאַר איין צימער בײַ יענעם, פאַרלאַנגט מען הײַנט אַן אוצר".

„דאָס וואָס איך האָב אין זינען וועט נישט זײַן צו טײַער, דאָס דירה־געלט איז אַ שיבוש און ס'האָט צוויי שטובן מיט אַ קיך".

„אָבער דאָס אָפּטרעטגעלט!"

„אָן אָפּטרעטגעלט".

מינדעלע איז געבליבן ווי פאַרשטײַפּט מיט אַ נאַס שטיק וועש אין די הענט. איז דאָס אַזאַ חכמהלע? ניין, בערעק איז צו קלוג ער זאָל זיך וויצלען איבער אַזעלכע זאַכן. קאָן דאָס זײַן אמת? אַן אייגענע קיך! ווער קאָן הײַנט חלומען וועגן אַזאַ לוקסוס? אַזעלכע מציאות פאַלן נישט אַראָפּ פון הימל. ס'איז קלאָר אַז בערעק וויל קויפן אַזאַ דירה פאַר זיי. וועט פינטשע לאָזן בערעק זאָל פאַר אים קויפן אַ דירה? „כ'ווייס נישט וואָס צו זאָגן", האָט מינדעלע אַרויסגעשטאַמלט.

„ס'איז אַ דירה אויף פראַנציסקאַנער, אין מײַן שווערס הויז".

„קאַנסט דאָך קריגן פאַר דעם אַ סך געלט".

„דאָס הײַנטיקע געלט האָט דען אַ ווערט? די בעסטע זאַך איז אַרײַנצוזעצן אייגענע מענטשן וואָס וועלן נאָך דער מלחמה צוריקפאָרן צו זייערע היימען און צוריקגעבן די דירות צום בעל־הבית".

בערעק האָט דאָס געזאָגט מינדעלען ווי אַן אויסרייד און אַ תירוץ אַז מינדעלע און פינטשע זאָלן זיך נישט פילן געפאַלן וואָס ער גיט זיי אַ דירה בחינם. אָבער ער האָט גיך אײַנגעזען אַז עס איז פאַראַן לאָגיק אין דעם וואָס ער האָט געזאָגט. אַרײַנזעצן מענטשן וואָס וועלן נאָך דער מלחמה צוריקגעבן די דירות איז די בעסטע זאַך וואָס ער קאָן טאָן פאַר זײַן שווער.

די מעגלעכקייט צו באַקומען אַן אייגענע דירה, אַפילו מיט אַן אייגענער קיך, איז געווען אַזוי נישט רעאַל און אומגלייבלעך אַז מינדעלע האָט זיך צוגעהערט מיט אומגלויבן. זי האָט ערשט איצט אײַנגעזען אַז עס איז מעגלעך און דערגרייכלעך. דאָס שטיק וועש האָט זיך אַרויס־געגליטשט פון אירע הענט און מיט אַ פּליוך אַרײַנגעפאַלן צוריק אין דער באַליע. וואַסער האָט אַ שפּריץ געטאָן אויף איר פּנים און זייפוואַסער האָט געגומען ברענען אין אירע אויגן. זי האָט גענומען רײַבן די אויגן און צופרידן געווען וואָס זי דאַרף נישט קוקן בערעקן אין פּנים אַרײַן.

עס אַרט זי נישט וואָס בערעק וועט אָנווערן אַ פּאָר זלאָטעס בײַ דעם עסק. אויב מע האָט גענומען פּסח־פּראָדוקטן פון דער ייִדישער אַליינ־הילף, פאַר וואָס טאָר מען נישט נעמען אַ דירה פון אַן אייגענעם? אָבער מיט פינטשען איז זי קיין מאָל נישט זיכער, בפרט ווען דער געבער איז בערעק. זינט איר פינטשע איז געוואָרן אַן אָרעמאַן האַנדלט ער נישט אַלע מאָל ראַציאָנעל.

ווען עס איז בערעקן אײַנגעפאַלן דער געדאַנק צו פאָרן צו פינטשען, האָט ער אַפילו נישט געטראַכט וועגן דער קינדערהיים אויף דעם זעלביקן הויף. מינדעלע האָט דערמאָנט ברכהן, און עס האָט זיך אויפגעוועקט סײַ אַ נײַגער, סײַ אַ מורא זי צו זען. בײַם אַרויסגיין האָט ער געבעטן מינדעלען אים צו באַגלייטן צום טויער. איז ער אויסן געווען צו פאַר־שטעלן פאַר זיך דעם וועג צו דער קינדערהיים? אָבער ווען זיי זענען אַראָפּגעקומען אין הויף אַרײַן האָט ער זיך שנעל געזעגנט מיט איר. "עמוש קאָן זיך נאָך איבערוועקן און ווײנען אויב ער וועט דיך נישט זען", האָט ער געזאָגט אַ נאַרישן תּירוץ, און ווי נאָר מינדעלע איז צוריק אַרויף אויף די טרעפּ צו איר שטוב איז ער געלאָפן צום בנין פון דער קינדערהיים.

ער איז געווען אַנטוישט און דערבײַ געוווּסט אַז עס איז גוט וואָס ער האָט ברכהן נישט געטראָפן. ער האָט איבערגעלאָזט פאַר איר אַ פּאָר ווערטער. ער ווייסט אַז מע גייט פאַראייניקן אַלע יתומים־הײַזער און מע וועט דאַרפן וויניקער דערציִערינס. אויב זי זוכט אַ נײַעם פּאָסטן, אויב זי דאַרף אַ דירה אין געטאָ, זאָל זי זיך פאַרבינדן מיט אים.

אַ טראַמוויַ האָט אים געטראָגן איבער דער פּאָניאַטאָווסקי־בריק צוריק קיין וואַרשע. ער האָט געטראַכט וועגן מאַניען און ווי אַזוי איר צו דערציילן וועגן דער דירה פאַר פינטשען, זי זאָל האָבן דערפון וואָס מער הנאה. דער אימאַזש פון ברכהן האָט זיך אין אים אַרײַנגעריסן און אַרויסגעשטופּט אַלע אַנדערע געדאַנקען. אַ שיינע, אַ טרויעריקע, אַן ערנסטע. צו ערנסט, צו טרויעריק. שוין פאַרבײַ אַרום דרײַ פערטל יאָר זינט ער איז געקומען אין דער קינדערהיים על־פּי צופאַל. אין יענער נאַכט האָט ער דערפילט אַז עפּעס האָט זיך צעוואָרעמט אין אים צו ברכהן. ס'איז געווען פאַרכאַפנדיק און וווּנדערלעך און ער האָט מורא געהאַט דערפאַר. האָט דער אַלטער פונק אויפגעפלאַמט אויך אין איר? פאַר וואָס האָט זי געהאַלטן אין איין זאָגן אַז ער איז איר גאָר נישט שולדיק? זי האָט דאָך אים אָפּגעמוטיקט פון צוריקקומען.

איז זי, אין די צוויי נעכט מיט אים, נאָר אַנטרונען פון אַ מוראַדיקער איבערלעבעניש? זי האָט געמוזט אַנטלויפן פון זיך אַליין כּדי זיך צו ראַטעווען פון אַ נערוון־צוזאַמענבראָך.

ער ווייסט אַז ער פּראָבירט נאָר געפינען אַ תּירוץ פאַר דעם משונה־דיקן אופן ווי ער האָט זיך געפירט קעגן ברכהן. עס ווײַזט אויס אַז זי איז געווען שטיל פאַרליבט אין אים אין די „אחוות" יאָרן. ער איז אויך נישט געווען אין גאַנצן גלײַכגילטיק צו איר. מיט מאַניען איז עס געשען אַזוי פּלוצלינג...

עס איז געווען פּחדנותדיק פון אים זי אויסצומײַדן די גאַנצע צײַט. ניין, ער האָט נישט פאַרגעסן יענע צוויי נעכט מיט ברכהן. עס איז אַ חרפּה עס מודה צו זײַן צו זיך אַליין, אָבער דער אמת איז אַז יענע איבערלעבעניש האָט זיך אַרײַנגעפּרעסן אין אים ווי אַ ראַק. בעסער נישט טראַכטן וועגן דעם. ער באַמיט זיך צו זײַן אַ גוטער, געטרײַער מאַן, כאָטש מאַניע האָט אַלע מאָל טענות צו אים. אפשר אָנט זי עפּעס און דערפאַר די טענות?

צו מאָרגנס נאָכן צוריקקומען פון פּראַגע האָט ברכה אים טעלעפאָנירט און אים געדאַנקט פאַר זײַן גרייטקייט צו העלפן. ניין, זי דאַרף נישט קיין דירה און זוכט נישט קיין פּאָסטן, זי וועט בלײַבן מיט אירע קינדער.

„אפשר קאָן מען זיך אַ מאָל זען?" האָט עס זיך אַרויסגעריסן פון אים און דאָס האַרץ האָט געקלאַפּט ווי בײַ אַ גזלן.

„כ'בין שרעקלעך פאַרנומען. מע דאַרף צוגרייטן דאָס אַריבערציִען זיך אויף קראָכמאַלנע."

מאַניע איז שענער פון ברכהן, אַ סך שענער. ברכה האָט רויטע האָר און זומער־שפּרענקעלעך. ער האָט קיין מאָל נישט ליב געהאַט קיין רויטע האָר און זיכער נישט קיין זומער־שפּרענקעלעך. ס'איז אמת אַז זי איז שיין געבויט. איר טאַליע איז אַזוי שמאָל, אירע באַקעס אַזוי רונדיק, אירע דיכן אַזוי געטאָקט — אַ פיגורקעלע ווי אַ ליאַלקע. אַזאַ פלאַכער, געשניצטער בויך וואָס שײַנט מיט אַזאַ ליכטיקער ווײַסקייט, אַזאַ...

ער פאַרכליניעט זיך מיט די זכרונות, אָבער עס איז קיין ספק נישט אַז מאַניע איז שענער פון ברכהן, אַ סך שענער!

פינטשע איז אַרײַנגעלאָפן צו בערעקן אָן אָטעם. „כ'בין נעכטן אַהיים־געקומען צו שפּעט צו קאָנען צוקומען צון אַ טעלעפאָן. צי איך דאַרף אַ דירה? אוי, דאַרף איך!"

„דו דאַרפסט אַ דירה און איך דאַרף אַן אייגענעם פאַר אַ לאָקאַטאָר".

„אַ דירה מיט אַן אייגענער קיך איז מער ווי איך האָב געקאָנט חלומען. אַז מע האָט אַ קליין קינד איז יעדן טאָג פאַראַן וועש צו וואַשן".

„כ'האָב געזען. כ'האָב געטראָפן מינדעלען בײַ אַ באַליע וועש".

„זייף איז אַזוי טײַער, מוז מען וואַשן מיט הייס וואַסער. מע וואַרעמט דאָס וואַסער אויף דער קיך, אָבער די קיך איז אַ שותּפותדיקע און צו קליין אָוועקצושטעלן דאָרט אַ באַליע, מוז מען שלעפּן דאָס הייסע וואַסער פון דער קיך צו דער באַליע אין מײַן שטוב אַרײַן. האָסט דאָך געזען, ס'איז די לעצטע שטוב, און אַז איך בין נישט אין דער היים מוז מינדעלע אַליין שלעפּן אַ גרויסן, שווערן אײַזערנעם טאָפּ מיט וואַסער. ס'איז אַ שרעק ווי זי מוז אַרבעטן עבודת־פּרך".

„דו האָסט מיר געדאַרפט זאָגן וועגן דעם".

„ווען מע דאַרף אויסגיסן דאָס ברודיקע וואַסער איז ווידער אַ מאָל דאָס זעלביקע. אַרויסלאָזן דאָס וואַסער פון דער באַליע אין טאָפּ אַרײַן און שלעפּן די טעפּ צום אָפּגאָס אין דער קיך. בערעק, מינדעלע זאָל האָבן אַן אייגענע קיך, דו ווייסט גאָר נישט וואָס פאַר אַ גרויסע ישועה דאָס וועט זײַן".

פינטשע איז געווען אַזוי גליקלעך אַז בערעק האָט אויפן אָרט באַשלאָסן אים צו געבן די בעסטע דירה, אין פראָנט, אויפן ערשטן שטאָק, כּדי מינדעלע זאָל נישט דאַרפן שלעפּן דאָס קינד אַרויף אויף צו פיל טרעפּ. ער האָט טאַקע גלײַך אַרויפגעפירט פינטשען זען די דירה.

בערעק האָט פאָרגעשטעלט פינטשען פאַר דעם פאַליאַק וואָס האָט זיך געדאַרפט אַרויסציִען און געזאָגט אַז דאָס איז דער פּאַן וואָס דאַרף זיך אַרײַנציִען אין דער דירה. דער פאַליאַק האָט נישט געקאָנט פאַר־שטיין וואָס דאָ טוט זיך, דער סטרוזש איז דאָך שוין דאָ געווען מיט אַ נײַעם לאָקאַטאָר. די דירה איז שוין פאַרקויפט.

„בײַ מיר האָט דער פּאַן גענומען געלט צו באַצאָלן פאַר דער דירה אויף קרולעווסקע, און יעצט זאָגט מיר דער פּאַן אַז די דירה איז שוין פאַרקויפט?" האָט בערעק זיך צעשריגן.

„וואָס וויל דער פּאַן פון מיר? דעם פּאַנס דאָזאָרצע איז דאָ געווען מיט אַ לאָקאַטאָר און ער האָט עס פאַרקויפט".

בערעק האָט געזאָטן פון כּעס. ער איז אַראָפּגעלאָפן צום סטרוזש מיט אַ געוואַלד: „וואָס טוט זיך דאָ? איך האָב אַרײַנגעלייגט אַ פאַר־מעגן אין צוגרייטן די אויסבײַט־דירות אויף קרולעווסקע, כ'האָב חוץ

דעם געגעבן יעדן לאָקאַטאָר וואָס דאַרף זיך אַרויסציִען אַ שיינעם אָפּ־טרעטגעלט און דער פאַן נעמט און פאַרקויפט די שענסטע דירה?"

„איך האָב פאַרקויפט אַלע דירות".

„אַלע דירות? זאָל דער פאַן שוין גיין צוריקגעבן דאָס געלט! די דירות זענען מייַנע און איך האָב זיי פאַרקויפט. ווי שעמט זיך נישט דער פאַן?"

„ווי שעמט איר זיך נישט? מייַן גאַנץ לעבן אַוועקגעגעבן פאַר דעם הויז, געהאָרעוועט פאַר גראָשנס, און ווען עס מאַכט זיך צו פאַרדינען אַ פאָר זלאָטעס וויל דער פאַן עס צונעמען בייַ מיר? דער עלטערער פאַן, דער פאַן גרינבערג וואָלט אַזאַ זאַך נישט געטאָן".

„איך נעם עס צו בייַ אייַך? וועמענס איז דאָס הויז? און ווער האָט באַצאָלט דאָס אָפּטרעטגעלט, איך צי איר?"

„אַזוי איז אַ זשיד. אַ גאַנץ לעבן, כאָליערע, אַוועקגעגעבן פאַר זיי דעם 'דוך', און ווען דו גייסט שוין אַוועק ווילן זיי אַלץ צונעמען".

„וואָס פאַר אַ צונעמען?" האָט בערעק נישט געגלייבט זייַנע אייגענע אויערן, „ס'איז דעם פאַנס הויז?"

„אַזוי איז עס אין גאַנץ וואַרשע".

„די דאָזאָרצעס וואָס טוען עס זענען ראַבושניקעס, אָבער דער פאַן איז דאָך אַן אָרנטלעכער מענטש".

„פון דעם עלטערן פאַן באַלעבאָס האָב איך קיין מאָל קיין שלעכט וואָרט נישט געהערט. אַ ראַבושניק בין איך? ווען די באָמבעס זענען נאָך געפאַלן האָב איך דעם פאַן געהאָלפן פאַרמויערן אַ קעלער. אַ גאַנצע נאַכט געהאָרעוועט און די קישקעס זיך אָפּגעריסן, כאָליערע, אַזעלכע ריזיקע פעק לעדער געשלעפט אין קעלער אַרייַן אַז... אַ ראַבושניק בין איך, האַ?"

„דאָס זאָג איך דאָך. דער פאַן איז אַלע מאָל געווען אָרנטלעך און געטרייַ. פאַר דער אַרבעט יענע נאַכט האָב איך דעם פאַן געגעבן אַ פופציקער, דער פאַן געדענקט?"

„איך האָב דאָס לעבן געשטעלט אין קאָן און דער פאַן האָט מיר צוגעוואָרפן פאַרשיווע פופציק זלאָטעס. אָט זענען די פופציק זלאָטעס און זאָל דער פאַן זיך דערמיט אָפּווישן דעם הינטן". דער סטרוזש האָט געזוכט אין זייַן בייַטעלע, אָבער קיין געלט נישט געגעבן.

„דעמאָלט איז פופציק זלאָטעס געווען אַ גרויסע סומע. ס'איז נישט גענוג וועל איך צוגעבן נאָך פופציק — נאָך הונדערט. עס גייט נישט

נאָר אין דעם געלט, איך האָב שוין פאַרקויפט די דירות", האָט בערעק זיך געבעטן.

„איך וועל נישט לאָזן מע זאָל מיר צוגעמען וואָס איז מײַן. איך האָב געהאָלפן דעם פאָן מיטן לעדער. האָב איך צוגענומען דעם פאָנס לעדער? וואָס ס'איז דעם פאָנס איז דעם פאָנס, און וואָס מײַן איז מײַן", האָט דער סטרוזש זיך געהאַלטן בײַ זײַנס.

„דאָס הויז איז מײַן!" האָט בערעק זיך שוין נישט געקאָנט צוריק־האַלטן פון שרײַען.

„בײַ דעם אַלטן פאָן גאָספּאָדאַזש וואָלט אַזאַ זאַך נישט געשען, צונע־מען בײַ אַן אָרעמען דאָזאָרצע וואָס אַלע דאָזאָרצעס אין גאַנץ וואַרשע האָבן. זאָל דער יונגער פאָן אַרויסגיין זען וואָס עס טוט זיך אין אַנדערע הײַזער, און זאָל דער פאָן נישט דערוועגן זיך צונעמען בײַ מיר וואָס איז מײַן, אָדער עס וועט, כאָליערע, זײַן ערגער".

און קאָן זײַן ערגער אויב ער דער סטרוזש וועט „סליחהנען!" אין דעם פאַרמויערטן קעלער ליגט לעדער וואָס איז ווערט אוצרות. ער האָט דעמאָלט אויסגעקליבן דאָס בעסטע און דאָס טײַערסטע אַרײַנצוטראָגן אין קעלער אַרײַן, בעיקר די געמזעס און לאַקירטע לעדערס וואָס מען אימפּאָרטירט פון אויסלאַנד. ווער האָט זיך דעמאָלט געריכט אַז איצט, כמעט אַ יאָר שפּעטער, וועט דער דײַטש שאַלטעווען איבער גאַנץ אייראָ־פּע? ער האָט זיך דעמאָלט אויסגעמאָלן ווי ער וועט איבערראַשן דעם שווער. יענער וועט צוריקקומען צון אַ האַלב ליידיק געשעפט. אַפילו פוילישע לעדערס וועלן נישט זײַן בנימצא. דער שווער וועט אַ קרעכץ טאָן און זאָגן: אַבי מע האָט געראַטעוועט דאָס לעבן און דאָס שטיקעלע געזונט. ער וועט אַ שמייכל טאָן און ענטפערן: דאָס לעבן, דאָס געזונט און נאָך עפּעס... און וועט פירן דעם שווער צום פאַרמויערטן קעלער.

נישט נאָר דאָס לעדער אין דעם פאַרמויערטן קעלער איז געשטאַנען אין קאָן, ער האָט געקאָנט דערפאַר באַצאָלן מיט זײַן לעבן. „אויס דירות", האָט בערעק געזאָגט פינטשען וואָס האָט געוואַרט אויף אים אין טויער, „איך מוז זיך אָפּווישן דאָס מויל און מאַכן אַ שווײַג, אַנישט קאָן זײַן ערגער".

פינטשע האָט קוים געשלעפּט זײַנע שלאַבעריקע פיס צון אַ טראַמווײַ אַהיימצופאָרן. ווען ער איז שוין געווען מיט איין פוס אויף דעם טראַמווײַ־טרעפּל האָט ער זיך צוריקגעצויגן. ער האָט נאָך אַ האַלבן טאָג ביז דער פּאָליציי־שעה, וואָס פאַר אַ לויפן אַהיים? ער מוז גיין פון הויז צו הויז זוכן, אפשר וועט ער דאָך געפינען עפּעס אַ שטוב במקח.

אַ קלאַנג האָט זיך פאַרשפּרייט אַז די געטאָ־גזירה ווערט אָפּגערופן. דער אַמעריקאַנער פּרעזידענט רוזוועלט זאָל האָבן געשיקט אַן אולטי־מאַטום צו היטלערן אַז אויב דער גזר־דין וועט נישט אָפּגעשאַפט ווערן וועט אַמעריקע נעמען אירע אַכט מיליאָן דײַטשן ווי ערבניקעס פאַר די ייִדן פון די אָקופּירטע לענדער. וואָס דען, די וועלט וועט שווײַגן? מע האָט זיך צוריקגעהאַלטן פון שליסן אַן אָפּמאַך וועגן אַ דירה און דערנאָך אויסגעפונען אַז דער פּרײַז איז אַרויף און מע דאַרף באַצאָלן מער ווי מע האָט פריִער געפאָדערט.

נאָך אַ יאָר מלחמה זענען געבליבן ווייניק וואָס האָבן נאָך געהאַט אַ גרייטע זלאָטע. בפרט נאָך דעם ווי די זלאָטע איז געבליבן גילטיק נאָר אויב מע האָט זי געלאָזט אָפּשטעמפּלען אין אַ דײַטש־קאָנטראָלירטער באַנק. גבירים האָבן פאַרקויפט זייער צירונג, אָרעמעלײַט האָבן פאַרקויפט „טשוכעס", מלבושים אָן וועלכע מע האָט זיך געקאָנט באַגיין. אַז קיין סחורות צו נייען נײַע מלבושים זענען נישט געווען איז דער פּרײַז פון גוטע גענוצטע מלבושים כסדר אַרויף. אָבער איצטער זענען אַלע פּרײַזן געפאַלן, אַפילו די פּרײַזן פון גאָלד און פון וואַליוטע. ווער האָט זיך געקאָנט ריכטן אַז „לאָקשן" — אַמעריקאַנער דאָלאַרן — וועלן פאַלן אין פּרײַז. נישט נאָר „ווייכע"־פּאַפּיר־דאָלאַרן, אַפילו „האַרטע"־גאָלדדאָלאַרן, וואָס איז פריִער שווער געווען צו באַקומען, זענען ביליקער געוואָרן. נאָר לעבנס־מיטלען, שפּײַז און מעדיקאַמענטן זענען כסדר אַרויף. ייִדן האָבן פאַרקויפט וואָס נאָר עס האָט זיך געלאָזט און אײַנגעקויפט זאַפּאַסן פאַר דעם געטאָ. בײַ די אַפּטייקן זענען געשטאַנען גרויסע רייעס. מע זאָגט אַז אין לאָדזשער געטאָ פעלן אויס מעדיצינען.

אַ „פּאַסעק", אַ יקרות אויף דירות. מע האָט פאַרלאַנגט פאַר איין צימער מער וויפל מיט אַ וואָך פריִער פאַר אַ גאַנצער דירה. זיצונגען אין דער אַליינהילף, זיצונגען אין ייִדנראַט. פאַרצווייפלטע האָבן באַלאַ־גערט די אַמטן און נישט געוואָלט אָפּטרעטן. סוף־כל־סוף איז בײַם ייִדנראַט געשאַפן געוואָרן אַ וווינונג־אַמט. מען איז געגאַנגען פון הויז צו הויז און געשאַפן אַ קאַרטאָטעק פון די דירות; וויפל צימערן אין יעדער דירה און וויפל נפשות אויף יעדן צימער. נאָך איידער מע האָט אָנגעהויבן צוטיילן דירות האָט מען שוין געזאָגט אַז אַלע אין וווינונג־אַמט זענען כאַבאַרניקעס און אַז צום אָרעמאַן וועט סײַ ווי גאָרנישט אָנקומען. אָבער דער אַמט האָט גורם געווען אַז די באַלעבאַטים פון גרויסע דירות זאָלן זיך דערשרעקן. זיי האָבן זיך געאײַלט אַרײַנצונעמען היימישע מענטשן, וואָס זיי האָבן געקענט, איידער דער וווינונג־אַמט וועט

אַרײַנזעצן ווענען עס וועט זיי קומען אונטער דער האַנט. דער „פּאַסעק״ אויף דירות האָט געפּלאַצט.

עס זענען שוין געשטאַנען מויערן אַרום דער ייִדישער געגנט אָבער מע האָט נאָך אַלץ געדאַרפט אונטערקויפן דעם „פּזשאַדאָווניק״ פון דער פּוילישער פּאָליצײַ ער זאָל דערלויבן אויפשטעלן אַ סוכה אין אַ ריין ייִדישן הויף, אָדער אויפן באַלקאָן פון אַ פּריוואַטער דירה. מע האָט זיך געחכמהט אַז אויב מע וועט נישט צוגעבן נאָך עטלעכע גאַסן צום געטאָ וועט אַ סוכה זײַן אַ לוקסוס-ווינונג.

שמיני-עצרת איז אויסגעפאַלן דעם 24סטן אָקטאָבער. דעם טאָג איז געקומען די בשורה אַז מע האָט פאַרגרעסערט די ייִדישע געגנט און צוגעגעבן די צעגלאַנע-גאַס. עס האָט זיך אויך פאַרשפּרייט אַ ידיעה אַז די רוסן וועלן איבערנעמען די גאַנצע פּוילישע גענעראַל גובערניע. שוין אַזוי פיל מאָל ווי עס האָבן זיך פאַרשפּרייט קלאַנגען אַז די רוסן קומען, עס איז געווען שווער צו גלייבן; דאָך האָט עס אויפגעהײַטערט דאָס געמיט. אין אָוונט האָט מען געטאַנצט הקפות און די פיס האָבן זיך געהויבן לײַכטער בײַם טאַנצן. אין גערער שטיבל אויף נאַלעווקע האָט אַ ייִד געטאַנצט מיט דער תורה און געזונגען: „ווען עס וועט קומען מאַלאַ-טאָוו וועט זײַן מלא-טוב״.

אין אַ קאָשטשאָל אויף לעשנע האָט דער גלח געמוטיקט די פּאָליאַקן זיי זאָלן זיך נישט רירן פון זייערע דירות אויף דער גאַס און נישט אויפהערן פאָדערן לעשנע זאָל זײַן פּויליש. מאַניע האָט געוואָרנט בערעקן ער זאָל זוכן אַ דירה. צוויי טעג נאָך סוכות האָט זיך פאַרשפּרייט אַ קלאַנג אַז אַ טייל פון טשעפּלע-גאַס וועט זײַן פּויליש, צוויי טעג שפּע־טער האָט מען געהערט אַז וועגן טשעפּלע ווייסט מען נאָך גאָרנישט אויף זיכער, אָבער לעשנע, די גאַנצע לעשנע-גאַס וועט בלײַבן אין געטאָ. בערעק האָט לײַכטער אָפּגעאָטעמט.

אויף רימאַרסקע-גאַס זענען די מויערן שוין געווען פאַרטיק זינט וואָכן. פּלוצלינג זענען די מויערס צוריקגעקומען און גענומען אַרויפּ־מויערן די ווענט נאָך העכער, העכער ווי תּפיסה-ווענט. וועט מען די ייִדן פאַרמויערן לעבעדיקערהייט? מע דערציילט אַז די געטאָ אין לאָדזש איז הערמעטיש פאַרמאַכט, קיינער קומט נישט אַרײַן און קיינער גייט נישט אַרויס. געלט, גאָלד און וואַליוטע האָבן נישט קיין שום ווערט מחמת עס קאָן גאָרנישט קויפן. ווער ווייסט וואָס זיי גרייטן פאַר וואַרשע? מע דאַרף פאַרקויפן וואָס נאָר עס לאָזט זיך און אײַנקויפן שפּײַז.

אַ נײַע מעלדונג אַז מנינים צו דאַווענען זענען שטרענג פאַרווערט. די דײַטשן האָבן געוואָרנט טשערניאַקן אַז ער טראָגט דאָס אַחריות עס זאָלן נישט זײַן קיין באַהאַלטענע מנינים. האָבן די דײַטשן מורא אַז ייִדן וועלן מיט זייערע תּפילות עפּעס אויספּועלן בײַ גאָט? עס האָט זיך ווידער אָנגעהויבן אַ געלויף קיין רוסלאַנד, אַפילו פרומע ייִדן לויפן צו די באָלשעוויקעס. עס קאָסט שוין פופצן הונדערט זלאָטעס פער קאָפּ אַריבערצושמוגלען די גרענעץ צו די רוסישע געביטן.

די פּוילישע אַנטיסעמיטן האָבן געלויבט די דײַטשע גזירה וועגן אַרײַנטרײַבן די ייִדן אין אַ געטאָ. „עפּעס גוטס וועט דאָך אַרויסקומען פון דער מלחמה", האָבן זיי זיך געפרייט. אָבער זייער שׂימחה איז גיך צעשטערט געוואָרן. די דײַטשן האָבן געדאַרפט אַרבעטערס און די „לאַפּאַנקעס", דאָס כאַפּן פּאָליאַקן אין די גאַסן אַוועקצושיקן זיי קיין דײַטשלאַנד האָט זיך פאַרשטאַרקט פון טאָג צו טאָג. דײַטשן מיט אויטאָס האָבן זיך אַרויסגעלאָזט איבער די וואַרשעווער גאַסן און פאַרהאַלטן פאַרבײַגייערס, אָפּגעשטעלט טראַמווײַען און אַרויסגענומען אַלע יונגע פּאָליאַקן, אָפּגעשלאָסן גאַסן און געזוכט אין הײַזער קרבנות אַוועקצושיקן אויף צוואַנגאַרבעט. ווען עס האָט זיך דערנעענטערט דער טאָג פון עלעפטן נאָוועמבער, דער יום־טוב פון פּוילנס אומאָפּהענגיקייט, האָבן זיך גע־מערט די אַרעסטן. די ביטערניש פון די פּאָליאַקן האָט זיך אויסגעדריקט אין אַ נײַ ליד וואָס מע האָט גענומען זינגען אין די גאַסן און אין די טראַמווײַען.

„נישט מיט האַק, נישט מיט האַמער, —
מיט קאָפּ אין וואַנט קלאַפּט מען,
בײַ נאַכט רעוויזיעס, בײַ טאָג כאַפּט מען.
אַ האַק, צי אַ האַמער, — אַרויף דעם קאָפּ,
די פּיס אונטערן אָרעם און טראָג זיך אָפּ!
ווו באַהאַלטן פעלט שוין אויס,
פון דער היים טרײַבט מען אַרויס,
אין די גאַסן אַ לאַפּאַנקע
אויף אַלטע, יונגע און אויך קראַנקע.
מיט טראַמווײַ, ריקשע, פּראָסטן וואָגן,
יעדער לויפט ווו די אויגן טראָגן.
פאַר וואָס פוילן אין אַ פּאַוויאַק־צעל

אָדער אין פינצטערן ציטאַדעל?
אַז אַ צוואַניאַק בין איך פּאַרט,
לויף איך אַריבער פון אָרט צו אָרט.
כּוחות זאַמל׳עך אויף צעלוכעס
אָנצוריַיבן דעם שוואָב אין תּחת...״

די גאַסן־און טראַמוויַי־זינגערס זענען געווען קינדער־שנאָרערס, זיי האָבן געאַרבעט אין „ספּולקעס״, אַ שותּפות פון עטלעכע ייִנגלעך. איינער האָט געזונגען, די אַנדערע זענען אַרומגעגאַנגען מיט די היטלען אין די הענט און צונויפגעקליבן די נדבות. דאָס ניַיע ליד האָט געטראָפן אין פּינטל און מע האָט געוואָרפן מטבעות אין די היטלען. געווען אַ סך ייִדישע קינדער צווישן די גאַסן־זינגערס, די קינדער האָבן פון דעם מפרנס געווען זייערע עלטערן. אויב מע וועט אָפּשליסן דאָס געטאָ און די קינדער וועלן נישט קאָנען אַרויס האַנדלען אָדער שנאָרען אין די פּוילישע גאַסן וועלן נאָך אַ סך משפּחות אויסגיין פון הונגער.

ב

בערעקס כּוונות זענען געווען גוטע ווען ער האָט פּירגעלייגט פּינ־טשען אַ בחינמדיקע דירה, אָבער פּינטשען איז דערפון אַרויסגעקומען אַ רעה. ער האָט פאַרלוירן אַ קריטישן טאָג, עס איז דערוויַיל געוואָרן שווער־ער צו געפינען אַ צימער. אַ ניַיע גזירה האָט געקירצט דעם טאָג פאַר די ייִדן וואָס האָבן געוווינט אין פּראָגע; נאָך זיבן פאַר נאַכט האָט אַ ייִד מער נישט געטאָרט זיַין אין גאַס. די ציַיט צו געפינען אַ דירה איז אויסגערונען. פּינטשע האָט נישט געקאָנט אַרויסגיין פון שטוב באַלד אין דער פרי ווען מע כאַפּט צו דער אַרבעט, און אין אָוונט האָט ער איצט געמוזט פאַרלאָזן וואַרשע האַלב זעקס צו זיַין זיכער אַז ער וועט אָנקומען אַהיים פאַר דער פּאָליציי־שעה. ער האָט נישט געהאַט קיין טענה צו בערעקן, וואָס איז בערעק דאָ שולדיק? ער האָט געטאָן וואָס ער האָט געקאָנט. דער 31סטער אָקטאָבער איז געקומען אַלץ נענטער און נענטער. יעדער ייִד וואָס וועט בליַיבן אין פּראָגע נאָך דעם טערמין וועט דערשאָסן ווערן, אַזוי זאָגט מען. קאָן עס זיַין? מער ווי צוואַנציק טויזנט ייִדן זענען נאָך אַלץ געבליבן אין פּראָגע, וועט מען זיי אַלע אויסשיסן?

פינטשע האָט שוין געהאַט צעריסן די זוילן אויף זײַנע שיך און נאָך אַלץ אַרומגעלאָפן זוכן אַ צימער. „ס'עט דאַרפן זײַן אַ גוטער צימער ווו איך זאָל קאָנען זיצן פיר און צוואַנציק שעה אין מעת-לעת", האָט פינטשע זיך געחכמהט איבער זײַן אייגענעם גורל, „כ'האָב שוין נישט אין וואָס אַרויסצוגיין".

„אַ פליט קאָן קריגן לעדער אויף אַ פּאָר זוילן אין דער יידישער אַליינהילף, אַ שכנטע האָט עס מיר ערשט נעכטן געזאָגט", האָט מינדעלע אים געענטפערט.

„מע דאַרף אַזוי פיל מאָל לויפן אין דער אַליינהילף איידער מע באַקומט עפּעס, אַז ביז מע באַקומט די זוילן צערײַסט מען דערווײַל די שיך".

עס איז שוין געווען דער 30סטער אָקטאָבער, פינטשע איז ווידער אַהיימגעקומען מיט גאָרנישט. ער האָט זיך קוים אַרײַנגעשלעפּט אין זײַן שטוב. דער גוף שלאַבעריק, די אויגן אויסגעלאָשן. מינדעלע האָט שוין געהאַט פאַרפּאַקט אַ סך פון זייערע זאַכן, אָבער וווהין זיי אַוועק־צופירן איז נישט געווען.

„אויב ס'עט נישט זײַן קיין ברירה וועט מען זיך אַרײַנציִען צום זיידעשי", האָט מינדעלע געוואָלט באַרויִקן פינטשען. „כ'ווייס, בײַם זיידעשי זענען שוין דאָ מער פליטים ווי אין אַ פליטים-פונקט, אָבער וואָס קאָן מען זיך העלפן? די מלחמה וועט אייביק נישט געדויערן".

פינטשע האָט נישט געענטפערט. דאָס טאָקע האָט ער געוואָלט אויסמײַדן. אַז מע האָט נישט קיין אייגן ווינקל ווערט מען אויס מענטש. מינדעלעס עלטערע שוועסטער יִטע וווינט אויף פאַנסקע בײַם זיידעשי. ס'איז גענוג אַ קוק צו טאָן אויף יִטען צו זען וואָס עס קאָן ווערן פון אַ מענטש. פון איר שיינקייט קיין זכר, דאָס קאָן מען פאַרשטיין, אויף איר פּנים ליגט דער חותם פון הונגער. איר פּנים איז געוואָרן קלענער — זי איז אין גאַנצן געוואָרן קלענער, נאָר איר נאָז איז געוואָרן גרעסער און די טאָרבעלעך אונטער די אויגן זענען געוואָרן גרעסער. ערגער נאָך ווי דאָס: זײַן שוואָגער, ברוך, האָט ער קיין מאָל נישט געהאַלטן פאַר צו אַ גרויסן חכם, אָבער יִטע איז געווען קלוג ווי איר מוטער און ווי מינדעלע. ווי אַזוי קאָן אַ קלוגער מענטש פּלוצלינג ווערן אַזוי תּמעוואַטע? קאָן דאָס נישט-דערעסן משפּיע זײַן אויך אויפן קאָפּ? אָפּגעהיטן זאָל מען ווערן!

ער מוז געפינען אַן אייגן צימער. אָן אַן אייגן ווינקל ווערט מען

אָן דעם אייגענעם פּרצוף־פּנים און יעדער שטיקל איניציאַטיוו. ברוך זוכט שוין אַפילו נישט קיין אַרבעט. ער האָט שוין שלום געמאַכט מיט לעבן אויפן זיידנס חשבון. כאָטש אַ זיידע, איז עס דאָך לחם־חסד, בפרט אַז דאָס געקעכץ פון איין טאָפּ דאַרף מען צעטיילן צווישן קנאַפּע דרײַסיק נפשות. ער וועט מאָרגן אַריבערפירן מינדעלען מיטן קינד אויף פּאַנסקע. ער וועט אַריבערפירן די זאַכן. אויב אַלץ וועט שוין זײַן בײַם זיידעשי וועט ער פאַרלירן יעדן שאַנס דער וווינונג־אַמט זאָל אים עפּעס געבן, און ער אַליין וועט מער נישט לויפן מיט דעם אייגענעם אימפּעט. ער איז מער נישט געגאַנגען צו בערעקן. בערעק זאָל נישט מיינען אַז ער האָט, חלילה, אַ טענה וועגן דער אויסגערונענער דירה אויף פראַנציסקאַנער. אָבער ער מוז אָנקומען צו בערעקן. מיט אַזוי פיל באַקאַנטע, מיט זײַן השפעה דאַרף בערעק קאָנען עפּעס אויפטאָן. ניין, ס'איז נישט בערעקס שולד וואָס ער האָט נאָך נישט קיין צימער. ער אַליין, ווען ער איז אַרומגעלאָפן זוכן, האָט זיך צו פיל געדונגען. ער וועט דינגען אָן אייגענעם צימער אַפילו ער זאָל דאַרפן פאַרקויפן דאָס לעצטע העמד.

צו מאָרגנס גאַנץ פרי האָט פּינטשע אָנגעלאָדנט עמושעס וועגעלע מיט עמושעס נייטיקסטע זאַכן אוועקצופירן עס אויף פּאַנסקע; מינדעלע האָט געזאָלט אוועקפאָרן מיטן טראַמווײַ ערשט נאָך מיטאָג. ער איז אַרײַנגעקומען אין זיידנס הויז און זיך פאַרשעמט פאָרן וועלן דאָ אַרײַנ־קווטשן נאָך אַ משפּחה. „ס'איז נאָר אויף דערווײַל", האָט ער אַלעמען פאַרזיכערט, „איך וועל באַקומען אַ צימער אַ ליאַדע טאָג, מע האָט עס מיר צוגעזאָגט".

פּינטשע איז געשטאַנען אויף דער טוואַרדע־גאַס און געוואַרט אויף אַ טראַמווײַ צוריק־צופאָרן קיין פּראַגע ווען מע האָט אַנאָנסירט דורך די הילכערס אַז דער טערמין אַריבערצוציִען זיך אין געטאָ אַרײַן איז פאַרלענגערט געוואָרן ביז דעם 15טן נאָוועמבער. אויב אַזוי קאָן ער דאָך אַ לויף טאָן זוכן אַ דירה.

ער האָט געזאָגט מינדעלען אַז ער וועט באַלד צוריקקומען, מוז ער צוריקפאָרן, אַנישט וועט זי איבערקלערן. ער איז שוין געווען מיט איין פוס אויפן טרעפּל פון אַ טראַמווײַ ווען זײַן שוואָגער, ברוך, האָט אים אָנגעיאָגט: „דער פאַן עפּשטיין האָט געקלונגען, ער וויל דו זאָלסט אים שוין טעלעפאָנירן אַהיים".

פּינטשע איז געלאָפן דורך די הייף פון טוואַרדע־באַזאַר וואָס פירט אַרויס אויף פּאַנסקע. ער איז געלאָפן איבער די טרעפּ און גלײַך אַוועק

צום טעלעפאָן. מאַניע האָט געענטפערט, פינטשע האָט קוים געקאָנט אַרויסזאָגן די פאָר ווערטער: „בערעק אין דער היים?"

„ער וואַרט אויף דײַן טעלעפאָן. אָט איז ער".

„דו האָסט שוין עפּעס?" האָט בערעק געפרעגט.

„דו מיינסט אַ דירה? ניין, כ'האָב נאָך אַלץ גאָרנישט".

„דאָס האָב איך טאַקע מורא געהאַט. פון וואַנען קלינגסטו?"

„פון פּאָנסקע".

„דו ווייסט וווּ מײַן טאַטע וווינט? יאָ? קום גלײַך צו, איך וועל דאָרט וואַרטן אויף דיר. דו ווייסט גאָר וואָס? דו וועסט דאָך פאַרבײַגיין לעשנע. קום אַרויף צון אונדז, איך וועל וואַרטן אויף דיר, מיר'ן צוגיין צוזאַמען".

פינטשע האָט געוואָלט פרעגן וואָס עס איז געשען בײַ שלומען, פאַר וואָס עפּעס דאַרפן זיי צוגיין צו בערעקס טאַטן. אָבער ער האָט נאָך אַלץ נישט געהאַט אָפּגעכאַפּט דעם אָטעם און ער האָט נישט געוואָלט בערעק זאָל דערהערן אַז ער קאָן קוים אַרויסרעדן אַ וואָרט. ער האָט נאָר געזאָגט: „גוט", און אויפגעהאָנגען דאָס טרײַבל.

בערעק האָט געעפנט די טיר: „פינטשע? ווי אַזוי האָסטו באַוויזן אין אַ פאָר מינוט, ביסט געלאָפן דעם גאַנצן וועג? קום אַרײַן, רו זיך אָפּ אַ מינוט. מע דאַרף זיך שוין נישט אײַלן, ס'איז פאַרלענגערט געוואָרן ביזן 15טן".

דאָס מיינט אַז בערעק האָט אים גערופן וועגן אַ דירה. ער האָט אונטערגעשאַצט בערעקן, ער איז דאָך אַן אמתער ידיד. עס זאָל זיך נאָר נישט אויסלאָזן ווי דאָס פריִערדיקע מאָל.

„האָסט שוין אָנגעביסן?" האָט מאַניע געפרעגט, „אפשר וועסטו עפּעס עסן מיט אונדז?"

„כ'האָב געגעסן אָנבײַסן איידער כ'בין אַרויס פון דער היים", האָט פּיטשע געזאָגט אַ ליגן.

„מיר עסן נישט אַזוי פרי. אַ גלאָז באַוואַרקע וועסטו טרינקען מיט אונדז, יאָ?"

„אַ קראַנקן פרעגט מען, אַ געזונטן גיט מען", האָט בערעק געענטפערט אַנשטאָט פינטשען. „דו וווּנדערסט זיך אַוודאי צו וואָס כ'האָב דיך גערופן. אַ דירה, פאַרשטייט זיך. אויף נאַוואָליפּיע 53".

„אין דעם הויז וווּ דײַן טאַטע וווינט?"

„אין מײַן טאַטנס דירה".

„מיר קאָנען וווינען אין דער קיך און דײַן טאַטע אין דער שטוב, און, פאַרשטייט זיך, זיך באַנוצן אויך מיט דער קיך. כ'על ווײַטער זוכן...״

„דו וועסט וווינען אין דער גאַנצער דירה״.

„און דײַן טאַטע?״

„דער טאַטע וועט זיך אַרײַנצי׳ען דאָ, צו מיר״.

פינטשעס אויגן זענען פול געוואָרן מיט טרערן פון געריר־טקייט.

„מאַניע איז מסכּים?״

„וואָס פאַר אַ פראַגע?״

„בערעק, כ'ווייס נישט וואָס צו זאָגן״.

„מאַך נישט קיין צימעס דערפון, ס'איז אַ פּשוטע אויסרעכענונג. אַז מיר וועלן נישט אַליין עמעצן אַרײַנבעמען וועט מען סײַ ווי עמעצן אַרײַנזעצן. זעסט אַלעקס שטוב? מע קאָן אויסהאַקן אַ טיר צום קאָרידאָר און ס'וועט האָבן אַ באַזונדערן אַריינגאַנג. אַלעק קאָן שלאָפן צוזאַמען מיט אונדז. צו ערשט האָבן מיר געטראַכט דו זאָלסט אַרײַנקומען אַהער, אָבער, דו ווייסט דאָך, פאַר אַ קינד דאַרף מען אַ סך קאָכן, וואַשן, און דאָ וועט מען קאָנען אַרײַנשטעלן נאָר אַ גאַזפּײַערקע מיט איין אָדער צוויי ברענערס. דאָס איז מאַניעס אײַנפאַל, דעם צימער צו געבן דעם טאַטן און דיר זײַן דירה״.

קיוועס דירה פון איין צימער און אַ קיך איז געוועזן אַ פּאַלאַץ קעגן דעם וואָס פינטשע האָט געהאַט אין פראַגע. מינדעלע האָט גאָר נישט דערוועגט זיך צו חלומען וועגן אַזאַ לוקסוס. אָבער די דירה האָט זיך געפונען אין הויף איבער דעם בית־הכּסא און איבער דעם אַלגעמיינעם מיסטקאַסטן. מע האָט איצט אויך נישט צו אָפּט אַרויסגענומען דאָס מיסט פון די ייִדישע הייף, וואָס וועט שוין זײַן ווען עס וועט זײַן אַ געטאָ? אָבער עס איז אַלץ בעסער ווי וווינען בײַ יענעם.

פינטשע איז איצט יעדן טאָג געגאַנגען צו פוס פון זײַן דירה אין פראַגע צו זײַן נײַער דירה אין וואַרשע. ער האָט געשטופּט פאַר זיך עמושעס וועגעלע אָנגעלאָדנט מיט זײַנע חפצים. עס איז נישט מעגלעך געוועזן צו דינגען אַ וואָגן אַריבערצופירן אַלע זײַנע זאַכן מיט אַ מאָל, אַפילו פאַר אַ האַנט־ווּעגעלע האָט מען באַדאַרפט באַצאָלן אַ פאַרמעגן. אַפילו דינגען אַ טרעגער איז געוועזן איבער פינטשעס יכולת, אַלע טרע־גערס האָבן געמאַכט יד־אַחת און געפאָדערט דרײַסיק זלאָטעס פאַר אַראָפּטראָגן אַ פּעקל פון די טרעפּ. קיין מיסחר איז נישטאָ, איז קיין אַרבעט נישטאָ. דאָס אַריבערצי׳ען זיך אין געטאָ אַרײַן איז אַ געלעגנ־

הייט וואָס וועט זיך אַזוי שנעל נישט איבערחזרן. אַז מע האָט אַליין אַראָפּגעטראָגן די פּעקלעך אין טויער אַרײַן האָבן די טרעגערס צוגע־כאַפּט די פּעקלעך און געפּאָדערט אויסלייזגעלט. עס איז געוואָרן אַ הפקרות נישט צום אויסהאַלטן. ווען וועט דער ייִדנראַט שוין אײַנשטעלן די געטאָ־פּאָליציי? זיי זוכן טויזנט פּאָליציאַנטן, זאָלן זיי דערווײַל אָנהייבן מיט וואָס זיי האָבן.

פּינטשע האָט אַריבערגעפירט זײַנע זאַכן אויף נאָוואָליפּיע כאָטש שלום עפּשטיין האָט נאָך דאָרט געוווינט. זײַן צימער אין בערעקס דירה איז נאָך אַלץ נישט געווען פּאַרטיק און פּינטשע האָט נאָך געקאָנט בלײַבן אין פּראַגע ביז דעם 15טן. פון שלומען האָט פּינטשע זיך דער־וווּסט אַז די דירה איבער דעם מיסטקאַסטן איז אַ מאָל געווען דעם סטרוזשס דירה. די דירה איז געבליבן ליידיק ווען דער ווירט איז געוואָרן דער סטרוזש פון זײַן אייגן הויז. איצט טוען עס אַ סך הויזווירטן; דער בעל־הבית פון נאָוואָליפּיע 53 האָט עס געטאָן באַלד בײַם אָנהייב מלחמה. האָט ער געהאַט אַזאַ ווײַטן בליק, אָדער איז ער נאָך דעמאָלט געבליבן אָן פּרנסה? ער האָט געוווינט אין זײַן פאַרמלחמהדיקער דירה, אָבער אַרײַנגענומען צוויי סובלאָקאַטאָרן. ער האָט געהאַט אַן אַרויס־העלפער וואָס האָט געטאָן די שמוציקע אַרבעט, אָבער ער האָט געהאַט דעם טיטל „דאָזאָרצע", סטרוזש. דאָס האָט אים באַשיצט קעגן געכאַפּט ווערן צום אַרבעט, קעגן אָוועקגעשיקט ווערן אין אַן אַרבעט־לאַגער, און אַרײַנגעברענגט אַ פּאָר זלאָטעס אויך.

אַז עס פּאַסט דעם הויזווירט פון נאָוואָליפּיע 53, פאַר וואָס זאָל ער נישט ווערן אַ סטרוזש? אפשר האָט נאָך בערעק אַ מעגלעכקייט אים צו מאַכן פאַר סטרוזש פון זײַן הויז אויף פראַנצישקאַנער?

פּינטשע איז געלאָפן צו בערעקן מיט זײַן נײַער אידיי. דער פּוילישער סטרוזש פון בערעקס הויז האָט שוין געהאַט פאַרקויפט אַפילו דעם סטרוזש־אַמט און בערעק האָט זיך נישט געקאָנט העלפן. אָבער ער האָט געהאַט אַן אידיי: זאָל פּינטשע ווערן אַ פּאָליציאַנט. זײַן זיידע, דער פּרינסקער רב, האָט זיכער אַ ביסל השפּעה אין ייִדנראַט; ער, בערעק, קאָן אויך עטלעכע וואָס זיצן בײַ דער שיסל. „דו וועסט זײַן אין גוטער געזעלשאַפט, די וואָס זענען שוין אָנגענומען זענען אַלע אַדוואָקאַטן, עטלעכע זענען מײַנע חברים פון סטודענטן־פאַרבאַנד. ייִדן זענען איצט אָן געשעפטן און אָן רעכט, איז די אַדוואָקאַטן־פּראָפעסיע אין גאַנצן אָן אַרבעט".

„וואָס וועט זײַן דער געהאַלט פון אַ פּאָליציאַנט?"

„דאָס ווייסט מען נאָך נישט. אָבער וויכטיקער פון געהאַלט איז דאָס וואָס אַ פּאָליציאַנט וועט זײַן פרײַ פון אַלע כאַפּעניש׳ן".

„דאָס וואָרט ׳פּאָליציאַנט׳ האָט אַ בײַגעשמאַק".

„ס׳איז אַ סברא אַז עס וועט גאָר נישט הייסן פּאָליציי, עס וועט הייסן ׳אָרדענונגס־דינסט׳ ".

פּינטשע איז אַוועק אויף פּאַנסקע פרעגן אַן עצה. דער שווער האָט געפרעגט זײַן שווער. דער פּרינסקער רב האָט אַ גלעט געטאָן זײַן ווײַסע באָרד און געטענהט מיט אַ גמרא־ניגון: דער יידנראַט וועט טאַקע זײַן די אָפיציעלע מאַכט פון געטאָ, אָבער די באַפעלן וועלן ווײַטער קומען פון די דײַטשן. מע וועט עס טאַקע רופן ׳אָרדענונגס־דינסט׳, אָבער די שאלה איז וואָס הייסט בײַ די דײַטשן ׳אָרדענונג׳? שוין הײַנט איז דער יידנראַט מחויב צוצושטעלן צוואַנג־אַרבעטער, אײַנמאָנען קאָנטריבוציעס. דער שׂכל איז מחייב אַז אויב עמעץ וועט זיך אַקעגנשטעלן דעם יידנראַט וועט מען נוצן די פּאָליציי. קומט אויס לפי־זה אַז דער יידנראַט וועט זײַן די בײַטש פון די דײַטשן, און דער פּאָליציאַנט די בײַטש פון יידנראַט. ביסטו גרייט צו דעם, פּינטשע?"

„חס־וחלילה! זאָל דער אייבערשטער אָפּהיטן. די הילף וועט שוין דאַרפן קומען פון אַן אַנדערן מקור".

אַ טאָן קוילן קאָסט שוין אַ טויזנטער. מעדיקאַמענטן איז שווער צו באַקומען. מע זאָגט אַז ווען אין לאָדזשער געשלאָסענעם געטאָ האָט אויסגעבראָכן אַן עפּידעמיע פון דיסענטעריע, מע האָט אַוועקגעגעבן אַ בריליאַנטענעם רינג פאַר איין לעפל ריצנאייל.

ג.

ווען פּינטשע האָט זיך אַרײַנגעצויגן אויף נאַוואָליפּיע איז די שטימונג דווקא געווען אַ הײַטערע. ווי לאַנג איז עס זינט דער „נאָווי קוריער וואַרשאַווסקי", די פּוילישע צײַטונג וואָס די דײַטשן האָבן אַרויסגעגעבן, האָט געמאָלדן אַז דעם 28סטן אָקטאָבער איז איטאַליעניש מיליטער אַריבער די גרענעץ פון אַלבאַניע קיין גריכנלאַנד. עטלעכע טעג האָט דאָס בלעטל געטרומייטערט וועגן די איטאַליענישע גבורות און פּלוצלינג איז שטיל געוואָרן. דאָס האַרץ האָט געציטערט. נאָך די אַנטוישונגען אין נאָרוועגיע און אויפן מערב האָט מען שוין מורא געהאַט צו עס קומט

נישט אַ נײַע מפּלה פאַר די פרײַע לענדער. עס איז געווען סך־הכּל אַ וואָך נאָכן אָנהייב פון דער איטאַליענישער אַגרעסיע און ראַדיאָ־לאָנדאָן האָט שוין געמאָלדן אַז די גריכן שלאָגן צוריק די איטאַליענישע אַטאַקעס. אפשר איז דאָס שוין דער אָנהייב פון סוף? די שטימונג בײַ די דײַטשן מוז זײַן נישט געהויבן אַז זיי זענען נישט מדקדק וועגן דעם פאַראָוועט אַז יידן זאָלן מיטנעמען זייער מעבל אין געטאָ אַרײַן. פינטשע האָט סײַ ווי צעשרויפט און צענומען וואָס נאָר ער האָט געקאָנט מחמת ער האָט אַלץ געמוזט פירן אויף אַ קינדער־וועגעלע. ווען ער האָט געפירט אַ גרויס שטיק, ווי די פּלאַטע פון טיש, אָדער אַ זײַטנברעט פון בעט, איז אים טאַקע אָנגעקומען שווער. יעדער מאָל וואָס די משׂא האָט זיך איבער־געררוקט און אַריבערגעוויגן אויף איין זײַט האָט דאָס וועגעלע זיך איבערגעקערט. ביז ער איז אָנגעקומען פון פראַגע צו נאָוואָליפּיע האָט ער קוים געקאָנט באַוועגן מיט אָן אבר. איין מאָל האָבן די רעדער פון וועגעלע, ווי פון זיך אַליין, זיך אַ דריי געטאָן און אַרויף אויף די שינעס גראָד ווען אַ טראַמווײַ איז אָנגעפאָרן. דאָס גרעסטע אומגליק האָט געקאָנט געשען ווען ער האָט אַריבערגעפירט די גרויסע הילצערנע באַליע. די באַליע האָט זיך אַראָפּגעגליטשט פון וועגעלע, געקאָלערט זיך איבער דער גאַס און שיִער נישט אַרויף אויף אַ פאַרבײַגייענדיקן דײַטש. דער נס איז געווען וואָס די אײַזערנע רייף האָט געפּלאַצט און די באַליע איז זיך צעפאַלן אויף איינצלנע ברעטלעך. פינטשע האָט געהאַט אַ ווייטיק אין די קרייזשעס, אַ ווייטיק אין דער פּלייצע ווי עס וואָלט דאָרט געווען אַ לאָך, און געמוזט זיך באַגיין אָן אַ שפּאַר ביסל בייטיקע שטובזאַכן. זיי זענען געבליבן אין פּראַגע.

דער 15טער נאָוועמבער, דער לעצטער טאָג אַרויסצוציִען זיך פון די אַרישע גאַסן, איז געפאַלן אין אַ פרײַטיק. ס'איז געווען אַ גרויער ערב־שבת און עס איז געווען חושכדיק אויפן געמיט. האָבן די דײַטשע גגישות שוין דערגרייכט דעם מאַקסימום, אָדער איז דאָס אָן ערב פון אַ נײַער ערא מיט נאָך גרעסערע נגישות? צענדליקער טויזנטער יידן זענען נאָך אַלץ געווען אויסערן געטאָ. איבער די בריקן פון פּראַגע, איבער די גאַסן פון וואַרשע האָבן זיך געצויגן לאַנגע קאָלאָנעס יידן מיט זייערע געפּעק. האַנטוועגעלעך, קינדער־וועגעלעך, אַפילו מתים־וועגעלעך זענען געווען איבערגעלאָדן מיט געפּעק. דער טאַטע איז געווען אײַנגע־שפּאַנט אין דעם וואָגן און די משפחה האָט אונטערגעשטופּט פון הינטן. אויף אַלע וועגן זענען געבליבן ליגן זאַכן וואָס זענען אַראָפּגעפאַלן, אָדער וואָס מע האָט אַראָפּגעוואָרפן מחמת די משׂא איז געווען איבער די כּוחות.

אַ ראָד האָט זיך צעבראָכן אונטער דער לאַסט, אָדער אַן אָקס פון וואָגן, אָדער דער מענטש וואָס האָט געשלעפּט איבער די כּוחות האָט צוזאַמענ־געבראָכן. די משפּחה איז געבליבן שטיין איבער דעם איבערגעקערטן וועגעלע און געוואַרט עמעץ זאָל זיי העלפן. אָבער אַלע זענען געווען איבערגעלאָדן מיט זייערע אייגענע פּעקלעך. טייל האָבן געטראָגן אויף די פּלייצעס אַזעלכע גרויסע פּעק אַז מע האָט נישט אַרויסגעזען דעם טרע־גער, ווי די פּעק וואָלטן געגאַנגען אויף אייגענע פיס. דער קורצער נאָוועמבער־טאָג איז שנעל פאַרפאַלן געוואָרן. ערגעץ אין דער פרײַער וועלט האָבן ייִדן שוין געצונדן שבת־ליכט און דאָ האָט מען נאָך געבראָכן די רוקנס צו ברענגען דאָס בייטיקסטע אין דעם נײַעם מקום־מיקלט. אין אימפּראָוויזירטע מנינים האָט מען אויפגענומען דעם שבת מיט געזאַנג, און מיט די ווערטער פון די תּפילות פאַרשריגן די ספקות וואָס האָבן געעקבערט אין מוח און גענאָגט אין האַרץ. הינטער די תּפילות און געזאַנגען איז געבליבן שאַרף און לויערנדיק די מורא: וואָס וועט ברענ־גען דער מאָרגנדיקער טאָג?

שבת צו נאַכט איז מען נאָך אין אַ סך שטובן געשלאָפן אויף דער פּאָדלאָגע, מע האָט נאָך נישט באַוויזן אויסצומעסטן און אויסצורעכענען ווו אָוועקצושטעלן אין איין קליינער שטוב אַזוי פיל בעטן. זונטיק האָט מען זיך שוין געשושקעט אַז עס איז גוט, אַז אויף די פּראָנטן געשעען נסים. פּינטשע איז אָוועק אין באַזאַר אויף נאָוואָליפּיע 23, ער האָט באַדאַרפט אַ פּאָר אײַזערנע נעגל צו רעכט צו מאַכן זײַנע צעבראָכענע שטיקער מעבל. אין דעם ערשטן הויף פון באַזאַר איז געשטאַנען אַ בעטלער און געפּלאָכטן גראַמען פון חוזק וועגן די שונאים: „אוי, מוסאָ־לינע, ביסט דאָך אַ שווייניע (חזיר), אוי, דוטשע, ביסט נעבעך קאַפּוטשע. אויך דו, היטלער, וועסט באַלד דאַרפן אַ פּאַרמיטלער, און דײַן ריבענטראָפּ־אַ בראָך אויף זײַן קאָפּ”.

פּינטשע האָט געלאַכט פון די אומבאַהאָלפענע גראַמען, אָבער אין דעם גראַמען פלעכטערס היטל זענען געפאַלן מטבעות, ייִדן דאַרפן אַ ביסל האָפענונג.

ווען פּינטשע האָט שפּעטער געהערט פון בערעקן די לעצטע נײַעס פון ראַדיאָ־לאָנדאָן, האָט ער געגומען טראַכטן אַז דער אָרעמער בעטלער פון באַזאַר האָט געוווּסט די נײַעס פריִער ווי ער. די איטאַליענער זענען געלאָפן צוריק, די גריכן האָבן זיי צוריקגעיאָגט אַריבער דער גרענעץ פון אַלבאַניע און ווײַטער. ווען ער איז צוריקגעקומען אַהיים איז אין טויער געשטאַנען אַ רעדל קיביצערס. אַ שכן האָט קאָמענטירט די לעצטע

ידיעות: „די איטאַליענער זענען נישט קיין דאַנקפּולע מענטשן. די גריכן האָבן זיי געגעבן אַ ׳פײַערלעכן׳ קבלת־פּנים און זיי האָבן זיך גאָר אויס־געדרייט צו די גריכן מיטן רוקן״.

„מיט וואָס זענען די איטאַליענער געגליכן צו גאָט ?״ האָט געפרעגט אַן אַנדערער שכן.

„נו מיט וואָס ?״

„גאָט האָט געזאָגט צו משהן: דו קאָנסט זען מײַן רוקן, מײַן פּנים קאָנסטו נישט זען. די איטאַליענער זאָגן דאָס צו די גריכן״.

עולם האָט געלאַכט און פּינטשע האָט געטראַכט: נקמה פון דעם שוואַכן... זיי זענען נאָך געשטאַנען אין טויער ווען עס איז אַרײַנגעקור־מען אַ הויפזינגער מיט אַ שפּאָגל נײַ לידל: „גרעקאָ באַנדיטאָ, מוטשאָ פּערדיטאָ, פּופּאָ פּאַביטאָ בעניטאָ״. פון דעם גאַנצן פּיזמון האָט פּינטשע נאָר פאַרשטאַנען אַז „פּאַביטאָ בעניטאָ״ מיינט: בעניטאָ איז געשלאָגן. „פּאַביטאָ״ קלינגט פּויליש, זענען די אַנדערע ווערטער איטאַליעניש ? גריכיש ? עס קאָן זײַן אַז די ווערטער זענען סתם גראַם־שטראַם, אָבער עס קלינגט גוט.

מע האָט זיך געקוויקט מיט בשורות פון פראָנט און געזאָגט סברות וועגן אַ שנעלן נצחון. דער שטענדיקער מרה־שחורהניק זילבערשטיין איז צוריקגעקומען פון גאַס און באַלד צעשטערט די גאַנצע הײַטערקייט.

„כ׳קום פון קינאָ ׳ספּלענדיד׳, האָט זילבערשטיין דערציילט״.

„מ׳האָט אויפגעריכט די ׳ספּלענדיד ?׳ אַ קינאָ אין געטאָ, עץ הערט ?״ איז ברוכל שוין גרייט געווען עס אָנצונעמען ווי אַ גוטע בשורה. „וואָס שפּילט ?״

„וואָס עס שפּילט ? עס שפּילט זיך אָפּ אַ טראַגעדיע. אַ סך האָבן נישט באַוויזן צו געפינען דירות און זענען געבליבן דרויסן נאָכן טערמין; אין פּראַגע, אין פּאַוואָנזעק, אַ סך משפּחות געבליבן״.

„וואָס איז געשען ?״ האָט מען זיך דערשראָקן. זיי סטראַשען דאָך אַז יעדער ייִד וואָס וועט בלײַבן אויסערן געטאָ נאָכן טערמין וועט דערשאָסן ווערן.

„וואָס ס׳איז געשען ? די פּוילישע פּאָליציי באַגלייט פון דײַטשן האָבן נאָך נעכטן באַלד אין דער פרי זיך גענומען ׳אויסרייניקן׳ די גוייִשקע גאַסן. נאָקעט און בלויז האָט מען זיי אַרײַנגעטריבן אין משאַ־וואָגנס וואָס האָבן זיי אַרײַנגעפירט אין געטאָ און אַרויסגעוואָרפן אויפן מוראַנאָווער פּלאַץ״.

„נעכטן נאָך ?״

„די נײַעס פון גריכישן פראָנט ווייסט מען דאָ אפשר נאָך איידער עס געשעט, אָבער אַז הונדערטער אָרעמע משפּחות האָבן נעכטן געגעכּ־טיקט אויף די טרעפּ אין די הײַזער אויף מוראַנאָווער פּלאַץ, ווייסט מען דאָ גאָר נישט".

„ווו איז דער יידנראַט? וואָס טוט די אַליינהילף?"

„מע טוט וואָס מע קאָן. אין ליידיקע טאַנצזאַלן, אין קינאָ 'ספּלענדיד' בויט מען הילצערנע פּריטשעס, מע וועט דאָרט אַרײַנפּאַקן מענטשן ווי הערינג אין אַ פאַס".

פון די פאַנטאַזיעס וועגן ישועות אויף די פראָנטן איז מען גיך צוריק־געקומען צו דער געטאָ־רעאַליטעט. נישט נעכטן און נישט הײַנט האָט מען אַרויסגעפירט די יידישע פּלאַצוווקעס צו זייער אַרבעט אויסערן געטאָ, בײַ די געטאָ־טויערן שטייען חוץ די יידישע אָרדענונג־דינסטלערס אויך דײַטשן און פּוילישע פּאָליציאַנטן. וואָס מיינט דאָס אַלץ? וועט דאָס געטאָ זײַן אַן אָפּגעשלאָסענע תּפיסה ווי אין לאָדזש?

„אַפילו די דײַטשן זאָגן נישט אַז עס איז אַ געטאָ, זיי רופן עס 'יידישער ווינפּערטל'".

„וואָס באַווײַזט דאָס?"

„דאָס באַווײַזט אַז זיי האָבן נישט בדעה עס צו פאַרוואַנדלען אין אַ געטאָ".

„אפשר קאָנט איר מיר דערקלערן דעם אונטערשייד פון אַ אָפּגעשלאָ־סענעם ווינפּערטל ביז אַ געטאָ?" האָט זילבערשטיין געפרעגט מיט איראָניע.

„טאָ פאַר וואָס רופן זיי עס דווקא ווינפּערטל?"

„פאַר אויסלאַנד קלינגט ווינפּערטל נישט אַזוי שלעכט ווי געטאָ".

דאָ האָט זיך שוין פּינטשע אַרײַנגעמישט אין שמועס: „דאָס וואָס איר זאָגט, פּאַניע זילבערשטיין, איז גאָר גוטע נײַעס. אויב די דײַטשן רעכענען זיך מיט אויסלאַנד איז גוט. אויב עס גייט זיי אין לעבן אַז וואָס זיי טוען דאָ זאָל קלינגען גוט אין אויסלאַנד, וועלן זיי נישט אויסהונ־גערן די יידן דאָ".

„און לאָדזש? פאַר וואָס האָבן זיי נישט קיין מורא אויסצוהונגערן די יידן אין לאָדזש?"

„פאַר וואָס רופן זיי עס 'געטאָ' אין לאָדזש און דאָ דווקא ווינ־פּערטל?" האָט פּינטשע צוריקגעפרעגט מיט אַ גמרא־ניגון, „ווײַל לאָדזש איז לאָדזש און וואַרשע איז אין צענטער פון פּוילן, און אַלץ וואָס עס טוט זיך אין וואַרשע ווייסט מען באַלד אין לאָנדאָן. דאָ ליגט אײַער

ענטפּער און דער שׂכל איז מחייב אַז דאָ וועט נישט זײַן, חלילה, אַזוי שלעכט ווי אין לאָדזש".

„אין די געוועלבער פּעלט שוין אויס ברויט", האָט אַ שכן געבראַכט אַ ידיעה און עולם איז געלאָפֿן זיך שטעלן אין די לאַנגע רייעס צו די געוועלבער. ווער ווייסט וואָס עס וועט אויספּעלן מאָרגן? די פּרײַזן שפּרינגען אַרויף מיט משוגענער שנעלקייט, פֿון שעה צו שעה. אַ וואַק־כאַנאַליע פֿון יקרות!

פּאַר אַן אָפּצאָל פֿון פֿינעף זלאָטעס אַ שטיק האָט דער יודנראַט געזאָלט אַרויסגעבן איינמאָליקע דערלויבענישן אַרויסצוגיין פֿון געטאָ. דערווײַל האָט מען די דערלויבענישן נישט פֿאַרקויפֿט אַפֿילו צו די דאָק־טוירים און קראַנקן־שוועסטערס וואָס האָבן געדאַרפֿט גיין אין יידישן שפּיטאָל אויף טשיסטע־גאַס וואָס איז געבליבן אויסערן געטאָ. מאַכט די יודנראַט ביוראָקראַטיע־שוועריקייטן אָדער איז עס אַ גזירה פֿון אויבן? די גרויסע שישקעס אין יודנראַט פֿאַרזיכערן אַז דאָס געטאָ וועט נישט ווערן געשלאָסן.

דאָס געטאָ איז ענג, שווער אַדורכצוגיין אַ גאַס, אַזוי זענען די גאַסן אָנגעשטאָפּט מיט מענטשן. דאָ און דאָרט זעט מען פֿאַרבײַגייערס אָן די יידישע אָרעם־בינדעס, פּאָליאַקן זענען געקומען זיך זען מיט זייערע יידישע פֿרײַנד. מע זאָגט אַז עס זענען געווען אַ סך פֿאַלן ווען פּאָליאַקן האָבן געשיקט בלומען אין געטאָ אַרײַן צו זייערע געוועזענע יידישע שכנים. אַ סך פּאָליאַקן זענען געווען מער פּראַקטיש און געבראַכט ברויט. נאָך די אַלע אַנטי־יידישע עקסצעסן איז גוט צו זען אַז נישט אַלע פּאָליאַקן זענען אַנטיסעמיטן. די צרה איז וואָס די לאָבוזעס זעען זיך אַלע מאָל אָן און די אָרנטלעכע זענען צו פּאַסיוו.

אויך בערעק עפּשטיין האָט געהאַט אַ גאַסט וואָס איז געקומען פֿון יענער זײַט מויער. דער סטרוזש פֿון זײַן הויף אויף פּראַנצישקאַנער, וואָס האָט שוין אַ וואָך צײַט געוווינט אין זײַן נײַער דירה אויסערן געטאָ, איז צוריקגעקומען מיט אַ טענה: סײַ ווי האַלט אים דער יונגער פּאַן פּאַר אַ ראַבושניק, פּאַר וואָס זאָל ער נישט באַקומען אַ חלק פֿון דער סחורה, וואָס ער האָט פֿאַרמויערט מיט זײַן מי און שווייס? ער האָט געפֿאָדערט אַ חלק פֿון אַלעם וואָס ליגט אין קעלער. ער קאָן נישט נעמען אַלץ אויף איין מאָל, ער וועט קומען יעדן טאָג און יעדן טאָג נעמען אַ פּעקל.

„אפשר איז בעסער אַזוי", האָט בערעק געטרייסט מאָניען. „אַז ער וועט נעמען וועט ער מוזן שווײַגן נישט צו פאַרלירן זײַן חלק. אָבער דאָס איז נישט זײַן קאָפּ. עמעץ העצט אים, ווער ווייסט וואָס דעם העצער קאָן אײַנפאַלן".

„אפשר קאָן זיגי העלפן ?"

„דער גוי ווייסט נישט אַז אונדזער דײַטשער 'טרויהענדער' איז 'בלאַט'. צו וואָס גורם זײַן ער זאָל זיך דערוויסן נאָך אַ סוד ? אָבער... עפּעס מוז מען טאָן. עס איז די טבע פון שאַנטאַזשיסטן אַז וואָס מער מע גיט זיי, אַלץ מער פאָדערן זיי. וואָס טוט מען אָפּצושטעלן דעם שאַנטאַזש ?"

„וואָס טאָקע ?"

„כ'האָב אָן אײַנפאַל, טאָקע זיגי רויטער".

„דאָס האָב איך דאָך באַלד געזאָגט".

„ביסטו טאָקע אַ חכמה".

„וועסט אים יאָ אַרײַנמישן ?"

„כ'וועל עס טאָן אַזוי: מ'עט עפענען דעם קעלער און איך וועל געבן דעם גוי אַ פּעקל סחורה — איין פּעקל וועל איך אים לאָזן אַרויסטראָגן, כּדי דאָס וואָס וועט געשען בײַם צווייטן פּעקל זאָל אויסזען עכט".

„און וואָס וועט געשען בײַם צווייטן פּעקל ?"

„דאָס מוז איך נאָך איבעררעדן מיט זיגין".

„אָבער דו האָסט דאָך עפּעס אַ פּלאַן ?"

„ווען איך וועל געבן דעם סטרוזש דאָס צווייטע פּעקל וועט דער דײַטשער טרויהענדער אונדז כאַפּן אויף דער הייסער מינוט און שרײַען אַז ער וועט אונדז ביידן אַרעסטירן. ער וועט אַזוי אָנשרעקן דעם גוי אַז יענער וועט אָנמאַכן פולע הויזן. איך וועל זיך בעטן רחמים בײַם דײַטש און ערשט נאָך מײַנע תחנונים וועט ער אונדז באַפרײַען".

„כ'האָב מורא, בערעק".

„דו מיינסט אַז איך האָב נישט קיין מורא ? כ'מוז עפּעס טאָן טאָקע ווײַל כ'האָב מורא פאַר דעם גוי. כ'וועל זיך נאָך איבערלייגן, כ'וויל הערן וואָס זיגי וועט זאָגן. אפשר וועט מען אים לאָזן אַהיימנעמען צוויי פּעקלעך ער זאָל האָבן וואָס אָנצוווערן. מע מוז די זאַך גוט אויספּלאַנירן".

ווי נאָר מע האָט אַרויסגעריסן די ערשטע ציגל פון דעם פאַר־מויערטן אַרײַנגאַנג צום קעלער מיט לעדער, האָט אַ שלאָג געטאָן צו דער נאָז אַ ריח פון נבֿלה. וואָס מער ציגל מע האָט אַרויסגעריסן אַלץ

גרעסער דער געשטאַנק. ווען מען איז אַרײַן אין קעלער האָט עס געשלאָגן צו דער נאָז ביז צום חלשן. עס האָבן דאָ געפֿגרט עטלעכע ראַצן, האָט בערעק זיך געוואָלט טרייסטן. אָבער ער האָט גיך געזען דעם חורבן. עס איז אַרײַנגעקומען פֿײַכטקייט און דאָס לעדער פֿוילט.

„דאָס בעסטע לעדער", האָט בערעק געקלאָגט אָן קול, „יאָרן נאָך דער מלחמה וועט מען נאָך נישט קאָנען פּראָדוצירן אַזאַ לעדער, אַ פֿאַרמעגן פֿוילט!"

בערעק האָט געשוויגן אַ לאַנגע ווײַלע, אַ היסטעריש געלעכטער האָט פּלוצלינג אַרויסגעבראָכן פֿון זײַן קעל אין קאָנוווּלסיעס. דער סטרוזש איז געבליבן שטיין צעחושט.

בערעקס לאַכן האָט זיך איבערגעריסן אַזוי פּלוצלינג ווי עס האָט זיך אָנגעהויבן. ער האָט אַ שלעפּ געטאָן דעם סטרוזש נענטער צו דער סחורה און אַ ווײַז געטאָן: „זאָל דער פּאַן נעמען זײַן חלק, זאָל דער פּאַן נעמען אַלץ! דער פּאַן האָט עס דאָ אַרײַנגעבראַכט מיט זײַן שווייס". בערעק האָט נישט געלאָזט דער סטרוזש זאָל פֿאַרשטעלן זײַן נאָז: „דעם פּאַנס שווייס האָט עס געגעבן אַזאַ ריח, זאָל דער פּאַן שוין די מינוט אַלץ צונעמען!"

דער סטרוזש האָט זיך אַרויסגעריסן פֿון בערעקס הענט און איז אַנטלאָפֿן.

ד.

אין דער זעלביקער אָפּיצינע וואָס פּינטשע, נאָר אַ שטאָק העכער, האָט געוווינט די פּאַני צעלינאַ, אַ קראַנקן־שוועסטער, און איר מאַן לודוויק, אַ נישט־געענדיקטער דאָקטאָר־וועטערינאַר. זיי האָבן ביידע געאַרבעט אין יידישן שפּיטאָל, אָבער שבת און זונטיק האָט מען זיי נישט אַרויסגעלאָזט צו דער אַרבעט. מאָנטיק האָבן זיי שוין באַקומען צעטעלעך פֿון יודנראַט וואָס האָט זיי דערלויבט אַרויסגיין פֿון געטאָ. די דאָקטוירים און קראַנקן־שוועסטערס האָבן זיך געהאַלטן צוזאַמען, און צוזאַמען אַרײַן אין אַ טראַמוויַ וואָס האָט זיי געדאַרפֿט ברענגען אין שפּיטאָל. בײַם געטאָ־טויער האָבן די דײַטשן פֿאַרהאַלטן דעם טראַמוויַ און באַפֿוילן אַלעמען אַרויסגיין. מער ווי אַ שעה צײַט האָבן די דײַטשן געצווונגען די יידן צו מאַכן גימנאַסטיק. ווען זיי זענען אָנגעקומען אין שפּיטאָל אויס־געפּרוירן און מיט שטײַפֿע גלידער האָבן זיי שוין סײַ ווי נישט געקאָנט

טאָן צו פיל אַרבעט. די קראַנקע זענען שוין דעם דריטן טאָג געווען אָן מעדיצינישער הילף.

בײַם געטאָ־טויער אויף לעשנע און ראָג זשעלאַזנע האָט די דײַטשע וואך פאַרהאַלטן אַ פּלאַצוווקע וואָס איז געווען אויפן וועג צו דער אַרבעט אויסערן געטאָ. די דײַטשן האָבן געהאַט אָנגעגרייט אַ קופּע ציגל, אָדער האָבן די ציגל זיך דאָרט געפונען על־פּי צופאַל. יעדער פון די פּלאַצוווקאַ־זשעס האָט געמוזט נעמען אַ רויטע ציגל אין זײַן רעכטער האַנט און אַ גרעסערע און שווערערע צעמענט־ציגל אין זײַן לינקער האַנט און מיט די די ציגל אין די הענט מאַכן גימנאַסטיק. דאָס אויפהייבן זיך פון אַ זיץ־פּאָזיציע מיט די ציגל אין די הענט איז געווען געװנוג שווער. דאָס וואָס די ציגל אין דער לינקער האַנט האָט געוויגן אַזוי פיל מער האָט די אַרבעטערס אַרויסגעשלאָגן פון גלײַכגעוויכט. אַז עמעץ איז געפאַלן האָבן די דײַטשן אים באַהאַגלט מיט קלעפּ.

אַ נײַע כוואַליע פון רשעות און שלאָגן ייִדן. איז עס נאָר אַ צופאַל, אָדער קומט עס דורך אַ באַפעל פון אויבן?

אין פּינטשעס הויף איז אָנגעקומען אַ יונגער־מאַן וואָס איז אַנטלאָפן פון אַן אַרבעטלאַגער. אויב דאָס וואָס ער דערציילט איז אמת, איז עק וועלט! מען אַרבעט שווער בײַם גראָבן גריבער, זעגן האָלץ, שטופּן אײַזערנע טאַטשקעס אָנגעלאָדן מיט שטיינער אָדער צעמענט. דאָס עסן איז אַ שיטערע זופּ דרײַ מאָל אַ טאָג. ס׳איז גיכער אַ ביסל מוטנע וואַסער ווי אַ זופּ. אויב מע געפינט אין דער שיסל אַ צוויי גרויפּן איז עס אַ גרויסע מציאה. די מלבושים זענען צעשליסן געוואָרן בײַ דער אַרבעט. מע טאַפּטשעט אין די בלאָטעס אין צעריסענע, אַדורכגענעצטע שיך. אויב די שיך וואָלטן נישט געווען צעריסן וואָלט מען זיי נישט געקאָנט אַרויפשלעפּן אויף די געשוואָלענע פיס. מע שלאָגט בײַ דער אַרבעט מכּות רצח. ווער עס וועט נישט אַנטלויפן בײַ צײַטנס וועט נישט אַרויס אַ לעבעדיקער.

נאָך אַזעלכע איוב־בשׂורות האָט מען זיך מחיה געווען מיט אַ שטיקל גוטער נײַעס. די בשׂורה האָט געבראַכט בזשאָזאָווסקי, זײַנע ידיעות זענען פאַרלאָזלעך.

„ייִדן, מע דאַרף, אָנהייבן גלייבן אין תּחיית־המתים", האָט בזשאָזאָ־ווסקי אָנגעהויבן מיט אַ חכמהלע. „עץ געדענקט ווי דער ׳באַווי קוריער וואַרשאַווסקי׳ און די הילכערס אין די גאַסן האָבן געטרומייטערט וועגן זייער גרויסן נצחון אויפן ים? זיי האָבן דערציילט מיט כּלערליי פּרטים

ווי דײַטשע אונטערוואַסער־שיפֿן האָבן געזונקען דעם ריזיקן בריטישן עראָפּלאַנען־טרעגער 'אילאַסטריעס'. הערט אַ מעשׂה, דער געזונקענער 'אילאַסטריעס' האָט זיך פּלוצלינג באַוויזן אויף דער אייבערפֿלאַך געזונט און שטאַרק מיט אַלע זײַנע באַמבער־עראָפּלאַנדעלעך. ער האָט זיך באַוויזן נעבן דעם איטאַליענישן פּאָרט טאַראַנטאָ, און ווען די באַמבערלעך זענען פאַרטיק געוואָרן מיט זייער מלאָכה איז מער נישט געווען קיין איטאַליענישער פּאָרט טאַראַנטאָ".

„איר מיינט טאָראָנטע ?"

„וואָס פאַר אַ טאָראָנטע ? טאָראָנטע איז אַ שטאָט אין קאַנאַדע, איך האָב אַ פעטער אין טאָראָנטע. איך רעד וועגן דעם איטאַליענישן פּאָרט, וועגן דעם געוועזענעם איטאַליענישן פּאָרט טאַראַנטאָ, אין דעם טאַראַנטער אײַנגאָס".

„היטלער זאָל אַזוי וויסן פון זײַנע הענט און פיס צי איך ווייס ווו דאָס איז".

„און אַז כ'על אײַך זאָגן אַז דער טאַראַנטער אײַנגאָס איז אין אַיאָנישן ים וועט איר דאָך פרעגן ווו עס איז דער אַיאָנישער ים. וואָס איז דער חילוק ווו עס איז, אַבי זיי כאַפּן אַרײַן קלעפּ".

דער קליינער ברוכל האָט גענומען דרייען מיטן גראָבן פינגער:

„אַז זיי האָבן געטשאַקעט וועגן דעם... ווי הייסט די שיף ?"

„אילאַסטריעס, דאָס מיינט... ווי זאָגט מען עס אין ידיש, דאָס מיינט ליכטיק, אָדער 'לויכטנדיק' ".

„עס באַלויכט טאַקע די דײַטשע פּראָפּאַגאַנדע און ווײַזט ווי פול זי איז מיט שקרים. די מעשׂה מיט דער שיף באַווײַזט אַז אַלע מעשׂיות וועגן זייערע נצחונות זענען פּוסטע באַרימערײַען, שקר אָן פיס און כּזב אָן אַ קאָפּ".

זילבערשטיין איז, ווי אַלע מאָל, געווען נישט געדולדיק צו ברוכלס סברות: „ס'איז שקר־וכּזב אַז זיי האָבן באַזיגט גאַנץ אייראָפּע, ס'איז אַ ליגן אַז זיי האָבן אײַנגענומען פּוילן, ס'איז אַ..."

„בײַ אַ שוואַרצער קראָ קאָן אויסקומען אַז דאָס פאַרקערטע איז ליגן. די ענגלישע שיף, ווי הייסט זי דאָרט, די ליכטיקע ?"

„אילוסטריעס", האָט אים עמעץ אַרויסגעהאָלפֿן.

„אויף ענגליש זאָגט מען עס: 'אילאַסטריעס' ".

„אַז די 'אילאַסטריעס' ליגט אויפן דנאָ פון ים, אַז דער איטאַליענישער פּאָרט וואָס די שיף האָט צעשמעטערט איז גאָר געזונט און שטאַרק און גרייט זיך אַ שידוך צו טאָן. אַז מע שמועסט: אַ קרומער קאָפּ..."

„אַ מענטש דאַרף וויסן ווו ער האַלט אין דער וועלט“, האָט זיל־בערשטיין זיך פאַרענטפערט. „איר געדענקט וויפל מאָל שוין ייִדן זענען איבערגעלאָפן די בריק קיין פּראַגע וואַרטן אויף די רוסן? דיסאָריענ־טאַציע דינט נאָר דעם טײַוול“.

„מרה־שחורה איז דער טײַוול אַליין“.

דעם 23סטן האָט מען נישט אַרײַנגעלאָזט אין געטאָ די פּאָליאַקן וואָס האָבן געבראַכט שפּײַזפּעקלעך פאַר די ייִדן. מע זאָגט אַז אַ דעלעגאַציע פון פּאָליאַקן האָט זיך באַקלאָגט פאַר דער דײַטשער מאַכט אַז מע פירט אַלץ אַריבער אין געטאָ אַרײַן און דאָס פּוילישע וואַרשע וועט בלײַבן אָן שפּײַז. אויף יענער זײַט זאָגט מען אַז דאָס געטאָ איז פאַרזאָרגט מיט עסן אויף אַנדערטהאַלבן יאָר. אָבער אין געטאָ פעלן שוין די וויכטיקסטע שפּײַזן און דאָס יקרות שטײַגט. אַ קילאָ קאַרטאָפל וואָס האָט מיט אַ וואָך צוריק געקאָסט דרײַסיק זלאָטעס, קאָסט שוין פינעף און נײַנציק. קיין מילעך איז אין גאַנצן נישט מעגלעך צו באַקומען. אפשר דאַרף מען ווידער נעמען האָדעווען ציגן, ווי אַ מאָל אין די שטעטלעך? אָבער ווו וועט מען פּאַשען אַ ציג אַז די דײַטשן האָבן אַרויסגעשניטן פון געטאָ יעדעס שטיקל גרינס. אפילו צו די ביימער פון קראַשינסקיס גאָרטן דאַרף מען קוקן אַריבער די געטאָ־מויער.

דער געגנשער בית־החיים איז איצט אויף אַן אמת געוואָרן אַ בית־החיים, אַ הויז פון לעבן. דער בית־עולם גרענעצט זיך מיט דער אַרישער זײַט און אַריבער דעם פּלויט פון די טויטע גייט אָן אַ לעבעדיקער שמוגל מיט לעבנס־מיטלען. עס וואַקסט טאַקע דער יקרות, אָבער עס פעלט מער גאָרנישט. אין אַ שיינעם העלן טאָג האָט אין אַן אימפּראָוויזירטן שטאַל אויף נאַוואַליפּיע זיך באַוויזן אַ לעבעדיקע, מעלקעדיקע קו. מיב־דעלע איז אַליין געשטאַנען בײַ דער מעלק און געקויפט אַ האַלבן ליטער מילעך פאַר עמושן.

מע ווייסט שוין אויף זיכער אַז דעם 28סטן וועט דאָס געטאָ אין גאַנצן געשלאָסן ווערן. דערווײַל קאָנען פּאָליאַקן נאָך אַרײַנקומען, און זיי קומען אין מאַסן. מע זעט אויף די געטאָ־גאַסן שוין באַלד אַזוי פיל פּאָליאַקן וויפל ייִדן, אפשר ווײַל די פּאָליאַקן זענען אַלע אין גאַס, ספּעציעל אויף די האַנדלגאַסן. זיי קויפן וואָס נאָר עס לאָזט זיך. מע שטעלט אײַן קאָנטאַקטן; אַז דער דײַטש וועט נישט לאָזן מע זאָל האַנדלען לעגאַל וועט מען זיך אויך אַן עצה געבן.

קאַפּיטל צוואַנציק

אַ שבת צום געדענקען

א.

פינטשע איז געקומען אין באַזאַר קויפן אַ פּאָר קאַרטאָפל און דערזען — שווער צו גלייבן — אַ גרויסן קויש מיט קאַרפּן וואָס האָבן נאָך געצאַפּלט. עס גייט צו שבת, אויב ער וואָלט זיך געקאָנט דערלויבן קויפן אַ שטיקל פיש און כאָטש איין מאָל האָבן אַן אמתן שבתדיקן מאָלצייט...

נאָר אַכצן זלאָטעס אַ קילאָ? איז עס מעגלעך? ס'קאָן נישט זײַן. אַ קילאָ קאַרטאָפל פינעף און נײַנציק און לעבעדיקע קאַרפּן נאָר אַכצן? פינטשע האָט זיך צוגעשטופּט נענטער, טאַקע נאָר אַכצן זלאָטעס, אָבער די צרה איז וואָס דאָס זענען גרויסע קאַרפּן, אַז ער וועט קויפן אַזאַ פיש וועט אים שוין נישט בלײַבן...

מע האָט געכאַפּט די פיש פון קויבער, האָט פינטשע אויך געכאַפּט אַ קאַרפּ. דער פיש האָט געצאַפּלט אין זײַנע הענט, ער האָט זיך געראַנגלט מיט דעם פיש און נישט געלאָזט ער זאָל זיך אַרויסגליטשן פון די הענט ביז די וואָג איז פרײַ געוואָרן.

לויט דעם שפּאָט־ביליקן פרײַז ווײַזט עס אויס אַז מע האָט די פיש נאָר וואָס אַרײַנגעשמוגלט און מע מוז פון זיי שנעל פּטור ווערן. ווער ווייסט ווען עס וועט זיך נאָך אַ מאָל מאַכן אַזאַ געלעגנהייט? ער וואָלט באַדאַרפט קויפן אַ פיש אויך פאַרן שווער, אָבער ער האָט שוין נישט גענוג געלט. מינדעלע האָט אַ ביסל געלט אָבער זי איז אַרויס מיטן קינד שפּאַצירן. אפשר איז זי שוין דאָ צוריק? הלוואַי זאָל זי שוין זײַן צוריק.

פינטשע האָט אַהיימגעטראָגן דעם פיש, באַקומען אַ הלוואה בײַ אַ שכן און צוריקגעלאָפן אין באַזאַר. נאָך געווען דאָרט די ייִדענע מיט דער הענגוואָג אין גאַנצן באַקלעפּט מיט שיפּן פון די פיש, אָבער נישט געווען נישט דער קויבער און נישט קיין פיש. פאַרשפּעטיקט! אַ שאָד, אַ גרויסער שאָד, דער שווער וואָלט זיך מחיה געווען מיט אַ שטיקל פיש. עס איז פינטשען שווער געווען אַהיימצוגיין מיט גאָרנישט, איז ער צוגעגאַנגען צו דער ייִדענע און געפרעגט: „אפשר ווייסן זי ווו מע פאַר־קויפט נאָך פיש?"

„וואַרט צו, מע וועט באַלד ברענגען נאָך", האָט ער באַקומען אַן

ענטפּער און נישט געגליבט זײַנע אויערן. „זי וועלן האָבן נאָך פיש?" האָט ער איבערגעפרעגט.

„מײַן מאַן קומט שוין", האָט די ייִדענע געענטפערט, און צוויי פּאָר־שוינען האָבן טאַקע צוגעטראָגן אַ פולן קויבער מיט קאַרפּן.

מע האָט זיך באַלד דערוווּסט אין גאַס אַז מע האָט אַרײַנגעשמוגלט אַ משא־אויטאָ מיט פיש. עס איז געוואָרן אַ געלויף און אַ געשטופּ, אָבער פּינטשע האָט שוין געטראָגן אַהיים דעם צווייטן פיש. ער האָט די פיש אַרײַנגעלאָזט אין אַ באַליע וואַסער, האָבן זיי אויפגעלעבט. ווען מינדעלע איז אַהיימגעקומען, מיט עמושן זענען די פיש שוין אַרומגעשווומען מיט ברען און אַרויסגעשפּריצט אויף דער פּאָדלאָגע אַ גאַנצן טײַך.

דער שוער איז קיין מאָל נישט געווען בײַ פּינטשען אין פּראַגע, דער מהלך פון פּאַנסקע איז געווען צו ווײַט און די ריזיקע געכאַפּט צו ווערן צו צוואַנגאַרבעט איז געווען צו גרויס. דעם שוערס לאַנגע און געדיכטע באָרד וואָס האָט אַזוי באַשײַנט זײַן פּנים איז צו די דײַטשן געווען ווי אַ רויטער טוך צון אַ צעיושעטען אָקס. איצט אַז פּינטשע וווינט אויף נאָוואָליפּיע איז עס גאָר נישט ווײַט, אָבער דאָס אַריבערגיין פון קליינעם צום גרויסן געטאָ איז סײַ ווי אַן אײַנשטעלעניש. עס האָט שוין געטראָפן עטלעכע מאָל אַז דײַטשן האָבן פאַרהאַלטן ייִדן בײַם אַריבערגיין „גיבראַלטאַר", ווי מע האָט גערופן דעם קלין וואָס האָט זיך אַרײַנגעשניטן צווישן די ביידע געטאָס. פון דעסט וועגן, ס'איז דאָך ווינטער, דער שוער קאָן אַרומבינדן דאָס פּנים מיט אַ שאַליק, מע זאָל די באָרד נישט אַרויסזען. מע וועט פאַרבעטן שוער־און־שוויגער צו קומען אַהער אויף שבת.

מינדעלע איז געווען באַגײַסטערט פון פּינטשעס אידיי. די מאַמעשי האָט אַלע מאָל געפירט אַ מלכותדיק הויז און דער טאַטעשי איז געווען דער מלך. איצט...

„ייִדן רופן זייער רב 'מרא דאתרא', האַר פון דער שטאָט. דער האַר פון אַ שטאָט איז פּלוצלינג געוואָרן אַן אָרעמער קרוב, אַן אײַנגע־בעטענער גאַסט, אַ פּליט אין אַ הויז מיט פּליטים..." האָט פּינטשע עס גוט פאַרשטאַנען. ער, פּינטשע, איז דאָך נאָך אַ יונגער־מאַן און פילט זיך אַזוי דערשלאָגן פון זײַן מצב, קאָן ער זיך פירשטעלן וואָס עס פילט דער שוער. ער איז געלאָפן צו שכנים באָרגן אויסלייג־בעטלעך פאַר זיך און מינדעלען כדי שוער־און־שוויגער זאָלן קאָנען שלאָפן אין די גוטע בעטן. פון דעם מעל וואָס מע האָט געהאַט אָוועקגעשטעלט פאַר אַן עת־צרה האָט מינדעלע אַראָפּגענומען צו באַקן חלות; פּינטשע איז

אַרומגעלאָפן איבער די געוועלבן זוכן אַ שטיקל הייוון, און אַפילו געקויפט אַן איי, די חלות זאָלן האָבן דעם אמתדיקן טעם.

ס׳איז טאַקע געווען אַ שבת צום געדענקען. אין דעם מנין אויף פּאַנסקע־גאַס איז דער שווער געווען איינער פון די פּליטים בײַם פּרינס־קער רב. דאָ אויף נאָוואָליפּיע איז געווען אַ קלענערער מנין, מע האָט געדאַוונט אין דער קעלערשטוב פון שלמהלע גרערער, אַ קבצן אין זיבן פּאָלעס, אָבער אַ ייִד אַ תּלמיד־חכם. צווישן מינחה און קבלת־שבת האָט מען געבעטן דעם גאַסט זאָגן אַ דבר־תּורה און מע האָט באַלד אין דעם קליינעם ייִדעלע דערזען דעם גרויסן למדן.

בײַם טיש האָט פּינטשע געהאַט נאָך אַ סורפּריז. ער האָט בײַ טאָג זיך דערמאָנט אַז ווען ער איז געווען בײַ בערעקן, אויף אַלעקס׳ געבוירן־טאָג, האָט מען מכבד געווען מיט וויַין. ער איז געלאָפן דורך די הייף פון באַזאַר פון נאָוואָליפּיע 23 צו לעשנאָ 40 און דעם גאַנצן וועג ביז בערעקס הויז. ערשט ווען ער איז אַרײַנגעקומען צו בערעקן האָט ער זיך פאַרשעמט: בעטלען אַזאַ לוקסוס ווי וויַין? אָבער דער חשק מהנה צו זײַן דעם שווער האָט גובר געווען. בערעק האָט אים פאַרשטאַנען און אַפילו צוגעזאָגט אַרײַנקומען שבת נאָך מיטיק לכבוד דעם רב פון זײַן שטאָט. פּינטשע האָט אַהיימגעבראַכט דעם וויַין פאַרשטעלט מיטן מאַנטל און עס באַהאַלטן אַז אַפילו מינדעלע זאָל נישט וויסן. ווען אַלע זענען שוין געזעסן בײַם טיש איז פּינטשע אַרויס אין קיך און צוריקגעקומען מיט זײַן זילבערנעם קידוש־בעכער און אַ האַלבע פלאַש וויַין.

אַ שבתדיקער טיש ווי פאַר דער מלחמה. אַ בלאַנק ווײַס טישטעך, ליכט אין זילבערנע לײַכטערס און וויַין אין אַ זילבערנעם בעכער. פון אונטער דעם חלה־טישטעכל וואָס מינדעלע האָט געהאַט אויסגעהאַפטן פאַר פּינטשען ווען זיי זענען נאָך געווען חתן־כּלה האָט אַפּוירגעשמעקט דער מחיהדיקער ריח פון פריש געבאַקענער חלה, און אויף אַ גרויסן פּולמעסיק אין מיטן טיש איז געווען אויסגעלייגט אַ געקאַכטער קאַרפּ אין געגליווערטער פּישויך. פּינטשע האָט אַ קוק געטאָן אויף מינדעלעס צעשײַנט פּנימל און עס האָט זיך אים אויסגעוויזן אַז עס איז געוואָרן פולער, אַז עס איז צוריקגעקומען איר באַחנט גוידערל אונטער דעם קליינעם גאָמבעלע.

שבת נאָך מיטאָג זענען בערעק און מאַניע געקומען צו גאַסט. שלום עפּשטיין איז אויך געקומען און געבראַכט מיט זיך עטלעכע גורוויטשער באַלעבאַטים. דער רב איז געווען אויפגעהײַטערט און געפירט דעם שמועס

ווען מע האָט גערעדט וועגן דברי־תּורה, אויך ווען מע האָט גערעדט וועגן דער מלחמה האָבן די גורוויטשער באַלעבאַטים געוואָרט מיט דרך־ארץ צו הערן וואָס זייער רב האָט צו זאָגן.

בערעק האָט געבראַכט גאָר וואָזשנע ידיעות פון ראַדיאָ־לאָנדאָן: „דעם 7טן דעצעמבער האָבן די ענגלענדער אין עגיפּטן אָנגעהויבן אַ קאָנטער־אָפּענסיווע קעגן די איטאַליענער. איין און דרײַסיק טויזנט ענגלענדער האָבן זיך אַ לאָז געטאָן אויף קנאַפּע הונדערט טויזנט איטאַ־ליענער. מוסאָליניס העלדן זענען שוין צוריקגעלאָפן אַריבער דער גרענעץ קיין ליביע און האַלטן נאָך אין איין לויפן. די איין און דרײַסיק טויזנט ענגלענדער האָבן שוין גענומען אַכט און דרײַסיק טויזנט איטאַליענישע געפאַנגענע מיט מינימאַלע אייגענע אַבדות. לויט די קאָמוניקאַטן פון לאָנדאָן האָבן די ענגלענדער געליטן נאָר הונדערט און דרײַ און דרײַסיק געהרגעטע און דרײַ הונדערט און זיבן און אַכציק פאַרוווּנדיקטע".

„ווי האַלט מען שוין אַזוי אין אייראָפּע", האָט פּינטשע זיך געוווּנטשן.

„די בשורה איז אַ סך גרעסער ווי דער בלויזער נצחון אין עגיפּטן", האָט דער רב מסביר געווען. „לויט די דײַטשע קאָמוניקאַטן איז דאָך אויסגעקומען אַז דער בריטישער לייב זשיפּעט קוים, אַז אָט־אָט וועלן די דײַטשן אַריבער דעם לאַמאַנש־קאַנאַל און, חלילה, אויס מיט גרויס־בריטאַניע".

„מילא, וואָס די דײַטשן זאָגן אַלץ".

„דער שׂכל־הישר איז מחייב אַז ענגלאַנד האָט קאָנצענטרירט אירע גרעסטע און בעסטע כּוחות אין דער היים צו פאַרטיידיקן די בריטישע אינדזלען קעגן אַן אינוואַזיע", האָט דער רב ממשיך געווען זײַן סברא. „פון דעסט וועגן האָט אַ בריטישער ים־כּוח באַוויזן גבורות אין איאָנישן ים, אַ יבשה־כּוח אויף דער עגיפּטיש־ליבישער גרענעץ. פאַראַן, ברוך־השם, אַ פרײַע וועלט מיט כּוחות וואָס וועלן אונדז אויסלייזן, מיטן אייבערשטנס הילף".

בערעק איז נישט געווען אַזוי אָפּטימיסטיש ווי דער רב. לויט אים איז דער נצחון אין עגיפּטן געקומען נישט פון טשערטשילס גרויסע כּוחות, נאָר פון מוסאָליניס שלימזלדיקייט. די איטאַליענער, זאָגט מען, זענען גוטע אָפּערע־זינגערס, אָבער שלעכטע סאָלדאַטן. בערעק האָט נישט אַרויסגעזאָגט זײַנע געדאַנקען, ער האָט נישט געוואָלט קאַליע מאַכן די גוטע שטימונג.

עס איז נישט צו גלייבן וואָס אַכט און פערציק גוטע שעה קאָנען אויפטאָן פאַר אַ מענטש. דער רב איז געווען אַן אַנדערער מענטש ווי דאָס קליינע געבויגענע יידעלע וואָס איז דאָ אָרײַנגעקומען פרײַטיק. די פלייצע אויסגעגלײַכט, דער קאָפּ געהויבן. זײַנע גרויסע ברוינע אויגן זענען ווידער געווען קלאָר און ליכטיק. פינטשע האָט דערזען דעם בײַט, עס האָט אים געפרייט, אָבער עס האָט אים אויך געמאַכט אַרײַנקלערן אין דעם עניו. זײַן שווער האָט אַ שם פאַר אַן עניו. ס'איז נישט קיין אָנגעשטעלטע עניוות, אין דעם גאַנצן מענטש איז נישטאָ קיין פּיצעלע אָנשטעל. עס איז אויך נישט קיין עניוות וואָס אַ ירא־שמים צווינגט אויף זיך אַרויף מחמת פרומקייט. זײַן שווערס עניוות איז בעיקר געווען גוטהאַר־ציקייט. ער האָט באין־אופן נישט אונטערגעשאַצט דעם אייגענעם ווערט, דאָס האָט מען געזען אין אַ סך פון זײַנע האַנדלונגען אין גורוויטש, אָבער ער האָט געשאַצט הויך יענעמס ווערט. עס ווײַזט אויס אַז אַ מענטש דאַרף זײַן זיכער אין זײַן אייגענער ווערט כדי ער זאָל קאָנען זײַן אַן עניו...

פינטשע האָט זיך דערמאָנט עפּעס וואָס יואל האָט אים געהאַט דער־ציילט ווען ער איז געקומען פון פּאַריז צו דער חתונה. דאָס איז געשען מיט יאָרן צוריק ווען דער שווער האָט אָנגעהויבן זײַן ערשט רבנות אין כעלמיש. עפּעס אַן אויפגעקומענער גביר, אַן עם־הארץ און גראָבער־יונג, האָט באַליידיקט דעם רב אין בית־המדרש פאַר גאַנץ קהל. עס איז אַזוי געשען אַז באַלד נאָך דעם איז יענער קראַנק געוואָרן און האָט אויך פאַרלוירן זײַן פאַרמעגן. דער רב האָט זיך ממש מוסר־נפש געווען צו העלפן אַז דער ייד זאָל זיך קאָנען שטעלן אויף די פיס. דאָס איז אַ קאָמבינאַציע פון עניוות און גוטהאַרציקייט.

פינטשע האָט איצט פאַרשטאַנען אַז דעמאָלט ווען דער רב איז טאַקע געווען אַ מרא דאתרא, ווען ער איז געווען צווישן זײַנע ספרים און געשײַנט מיט זײַן לומדות האָט ער געקענט זײַן אַן עניו, זײַן ווערדע איז אויף אַ האָר נישט געמינערט געוואָרן ווען אַ היציקער נאַר האָט פאַראַכירט אים פוגע־בכבוד זײַן. איצט איז דער שווער אַ פּליט וואָס עסט אַ געשאָנקען שטיקל ברויט, האָט ער געדאַרפט אַזאַ שבת זאָל שטאַרקן אין אים דעם גלויבן אין זײַן אייגענער ווערדע.

„האָסט געטאָן אַ גרויסע מיצווה אין שווער", האָט די שוויגער זונטיק געזאָגט פינטשען. ער האָט געוואָלט ענטפערן און זאָגן וואָס פאַר אַ גרויסער תענוג דאָס איז געווען פאַר אים און מינדעלען, אָבער מע האָט געקלאַפּט אין דער טיר, איז ער אַוועק עפענען.

עס איז אַרײַנגעקומען אַ גרויסער ברייטפּלייציקער פּאַרשוין וואָס האָט אויסגעזען ווי אַ דאָרפישער גוי, אָבער ער האָט גערעדט ייִדיש און זיך געפרעגט אויפן רב.

„איר זענט פון כעלמיש, יאָ?" האָט מינדעלע געפרעגט דעם גאַסט. זי האָט נישט געדענקט זײַן נאָמען, אָבער געוווּסט ווער ער איז. וועגן זײַנע גבורות האָט מען אין כעלמיש דערציילט לעגענדעס. מע האָט אים גערופן דער צווייטער זישע ברייטבאָרד.

„יאָ, איך בין נטע פרידעס איידעם, מײַן שווער האָט מיר מיטגע־געבן אַ פּעקל פאַר דעם רב. ר'האָט מיר געגעבן אַן אַדרעס אויף פּאַנסקע, דאָרט האָט מען מיר געזאָגט אַז דער רב איז דאָ".

„שלום־עליכם", האָט דער רב אויסגעשטרעקט כעמיען אַ קליין וואַרעם הענטל. „וואָס מאַכט דער שווער?"

„קומט אַרײַן, זעצט אײַך", האָט פּינטשע געבעטן און אַרויסגערוקט אַ בענקל.

כעמיע האָט געבראַנגט אַ פּעקל עסנוואַרג און עס איז געווען גאַר אַ וואַזשנע פּעקל. מעל, פּוטער, צוקער, און קיכלעך וואָס כעמיעס שוויגער האָט אַליין געבאַקן פאַר דעם רב. אויך אַ באַזונדער פליישיק פּעקל אין וועלכן ס'איז געלעגן אַ שטיק רינדערנע ברוסט, אַ האַלבע גאַנדז און אַ סלוי מיט אויסגעלאָזט גענדזנשמאַלץ. אין דעם פליישיקן פּעקל איז געווען אַ בריוו פון ר' אַהרן פרידע אַז אַלץ איז געשאָכטן געוואָרן אונטער זײַן השגחה און עס איז כשר למהדרין מן המהדרין.

לויט דעם וואָס דער גאַסט האָט דערציילט איז כעלמיש אַ גן־עדן קעגן וואַרשע. ייִדן וווינען טאַקע אין אַ באַזונדערן קוואַרטאַל, אָבער נישטאָ קיין מויער, קיין וואַך. מע גייט אַרויס ווען מע וויל און מע קומט צוריק ווען מע וויל און דער האַנדל מיט די גויים איז פרײַ. ער קומט קיין וואַרשע טאַקע אײַנקויפן סחורה.

דער רב האָט געוואָלט אָנשרײַבן אַ דאַנקבריוו צו ר' נטען, אָבער כעמיע האָט זיך געאײַלט, ער מוז צולויפן אויף גענשע זוכן אַ ביסל מאַנופאַקטור. אפשר וועט ער האָבן צײַט אַרײַנצוקומען שפּעטער.

„דער פאַן קויפט מאַנופאַקטור אויף גענשע?" האָט מינדעלע איבער־געפרעגט און פּינטשע האָט געזאָגט אַז ער האַנדלט אויך אַ ביסל מיט מאַנופאַקטור.

„כ'דאַרף קופּאָנען אויף פינעף אַנצוגן, ענגלישע, אָדער ביליצער סחורות".

„איך קאָן עס צושטעלן. עטלעכע מוסטערלעך האָב איך דאָ".

ס'איז געווען, ווי מע זאָגט עס, אַ כּשרער טאָפּ און אַ כּשרער לעפל. כּעמיע איז נישט געווען קיין מבין אויף וואָלענע סחורות און שלומל גראָסמאַן וואָס איז געקומען צוזאַמען מיט אים איינקויפן האָט זיך געקענט אויף די זאַכן נאָך ווייניקער ווי כּעמיע. מע האָט זיי אָנגעזאָגט עס זאָל זיין דורכאויס קאַמגאַרנע סחורה, נישט קיין שטרייכגאַרן, און זיי האָבן ביידע נישט געוווסט דעם אונטערשיד. דאָ האָבן זיי געפונען דעם רבס איידעם וואָס איז אַליין געווען אַ פאַבריקאַנט. ער איז אַ מבין, און ווייסט ווו עס צו געפינען. וואָס קאָן שוין זיין בעסער?

שלומל איז געקומען צו פּינטשען און זיך געבעטן: „אפשר קאָן דעם רבס איידעם קויפן פאַר אונדז אויך אַ פּאָר זילבערפוקסן?"

„אויף קיין פוטערוואַרג קען איך זיך נישט", האָט פּינטשע זיך מודה געווען.

„וויפל דעם רבס איידעם קען נישט, קען ער מער פון מיר. איך בין אַ מבין אויף תבואה, נישט אויף אַזעלכע סחורות. מיר מוזן האָבן אַ פיר, פינעף שיינע זילבערפוקסן און אַ ביסל צירונג אויך".

פּינטשע האָט נישט געוווסט ווו צו קויפן פוקסן, אָבער ער האָט צוגעזאָגט זיך נאָכצופרעגן. צירונג־סוחרים האָט ער אין דער משפּחה.

פּינטשע האָט גענומען ביי מינדעלען איר פינגערל מיטן בריליאַנט, ער האָט פאַרשטעקט אונטערן פאַלטן די זילבערנע לייכטערס און זיך באַקוקט אין שפּיגל צי מע זעט נישט אָן וואָס ער טראָגט. ער האָט זיך געקליבן גיין צו בערעקן נאָך אַ הלוואה, האָט ער מיטגענומען אַ משכּון.

אַ צער־גרימאַס האָט זיך אויסגעלייגט אויף מינדעלעס פּנים, איר קלוגער מאַן פירט זיך אויף אַזוי נישט־ראַציאָנעל. צו ערשט, ווי נאָר ער איז געקומען קיין וואַרשע, האָט ער אויסגעמיטן זיין אַמאָליקן חבר און געהיט זיך ער זאָל נישט דאַרפן אָנקומען צו בערעקס אַ טובה. איצט לויפט ער צו בערעקן איין טאָג נאָך אַ ביסל ווין אויף קידוש און דעם צווייטן באָרגן אַ גרעסערע סומע איינצוקויפן סחורות פאַר די יידן פון כּעלמיש. לויט איר ווייבערישן שׂכל קומט אויס אַז עס וואָלט געווען פּשוטער צו בעטן ביי די כּעלמישער זיי זאָלן איינצאָלן פאַר דער סחורה פאָרויס. זיי וואָלטן געטרויט זייער געוועזענעם רבס איידעם. אָבער פּינטשע האָט זיך געהאַלטן ביי אַן אַלטן זאָג: „האַנדלשאַפט איז נישט קיין ברודערשאַפט". אַז עמעצ וויל קונים זאָלן אים באַהאַנדלען ווי אַ סוחר, מוז ער זיך פירן מעשׂה סוחר און נישט באַהאַלטן זיך אונטער דעם

שוועבס פֿאָלע. סך־הכּל דאַרף ער די הלוואה אויף איין טאָג, בערעק וועט אים נישט אָפּזאָגן.

ווען פּינטשע האָט אַרויסגעלייגט זײַנע משכּנות פֿאַר בערעקן, האָט בערעק פֿאַרביסן די ליפּן און געשוויגן אַ לאַנגע ווײַלע. „דו האָסט מיר צוריקגעגעבן די משכּנות וואָס איך האָב דיר געגעבן?"

פּינטשע איז געוואָרן צעטומלט: „משכּנות? וואָס פֿאַר אַ משכּנות?"

„וואָס איך האָב דיר געגעבן ווען איך בין געקומען צו דיר באָרגן געלט", האָט בערעק נישט אָפּגעלאָזט.

„דו האָסט מיר אַ מאָל געגעבן אַ משכּון? כ'געדענק גאָר נישט. כ'האָב קיין מאָל נישט געפֿאָדערט פֿון דיר אַ משכּון".

„און איך האָב פֿון דיר יאָ געפֿאָדערט? אַז איך האָב געדאַרפֿט אויף הוצאות קיין וואַרשע האָב איך דיך געבעטן מיר באָרגן געלט, אָבער מיר האָבן ביידע געוווּסט אַז עס איז אַ מתּנה, נישט אַ הלוואה".

פּינטשע האָט נישט געוווּסט וואָס צו זאָגן און בערעק האָט ווײַטער גערעדט, איצט שוין מיט אַ שמייכל: „כ'וואָלט דיך באַדאַרפֿט אַראָפּוואַרפֿן פֿון אַלע טרעפּ פֿאַר אַזאַ באַליידיקונג".

„איך האָב דיר געבאָרגט אויף אַ בילעט קיין וואַרשע, אָבער איך דאַרף איצט אַ טויזנטער. טאַקע נאָר אויף איין טאָג, אָבער אַ טויזנטער איז אַ טויזנטער".

„פּינטשע, גיב אַ טראַכט ווי עס וואָלט געווען ווען דער שוך פֿון דחקות קוועטשט אויף מײַן פֿוס. איך וואָלט געקומען צו דיר אָן שום שהיות. איידער איך גיב דיר דאָס געלט וועסטו צוריק אַהיימטראָגן די זאַכן", האָט בערעק געוויזן אויף די משכּנות, „איך געטרוי דיר".

„מע זאָגט אַז דו ביסט געוואָרן אַ גרויסער סוחר אין וואַרשע, דאַרפֿסט דו קוקן אויף דער זאַך סוחריש. איך וועל טאַקע נישט אַנטלויפֿן מיט דײַן געלט, אָבער, ס'האָט מיך שוין איין מאָל געטראָפֿן אַז כ'האָב געטראָגן סחורה און מע האָט זי בײַ מיר צוגענומען".

„און מיר האָט שוין געטראָפֿן אַז מען איז געקומען צו מיר אין שטוב אַרײַן און בײַ מיר צוגענומען מער ווי טויזנט זלאָטעס. ווו קאָן מען הײַנט זײַן זיכער? און מיטן לעבן איז מען יאָ זיכער? אַז דו האָסט אַזוי מורא, פֿאַר וואָס האָסטו געשלעפּט די זאַכן אַהער? טראָג אַהיים די זאַכן און קום צוריק נאָכן געלט. דו אײַלסט זיך? גוט, כ'על דיר געבן דאָס געלט, אָבער דו מוזסט מיטנעמען דעם משכּון אויך".

פּינטשע האָט זיך קוים אָפּגעבעטן בײַ בערעקן אַז ער וועט קודם

לויפן נאָך דער סחורה און ערשט שפּעטער צוריקקומען נעמען דעם לײַכטער און דאָס פינגערל.

ווען פינטשע איז אַהיים געקומען מיט דעם ערשטן קופּאָן סחורה האָט ער געזען אַז די לײַכטערס שטייען אויפן טיש. „מאַניע איז דאָ געווען מיט אַלעקן, זי האָט צוריק געברענגט דאָס פינגערל און די לײַכ־טערס", האָט מינדעלע אים געזאָגט.

„האָסט נישט געדאַרפט נעמען. איך בין נישט דאָ, ווייסטו נישט".

„זי האָט געזאָגט אַז ס'איז געפערלעך פאַר דיר צו טראָגן די לײַכטערס. זי האָט זיי געברענגט באַהאַלטן אין אַלעקס שפּאַציר־וועגעלע".

ב.

דער רב און די רביצין זענען שוין געהאַט צוריק געגאַנגען אויף פאַנסקע, אָבער ווען פינטשע איז אַהיים געקומען מיטן פינפטן קופּאָן סחורה אַרומגעוויקלט אויף זײַן לײַב איז די רביצין שוין געווען צוריק. פינטשע האָט זיך דערשראָקן: „וואָס איז געשען?"

„די מאַמעשי האָט פאַר דיר אַדרעסן וווּ צו קויפן זילבערפוקסן", האָט מינדעלע אים געענטפערט.

די ציווילע אַדמיניסטראַציע פון וואַרשע איז געווען אײַנגעטיילט אין צערקלען, יעדער צערקל האָט געהאַט אַן אייגענעם פּאָליציי־קאָמי־סאַריאַט. יעדער אָפּיציעלער רב פון וואַרשעווער ראַבינאַט איז געווען דער אָפּיציעלער ממונה איבער די ציווילע ביכער פון חתונה־אַקטן, גיטין, געבוירן־און־טויט־אַקטן פון די ייִדן אין זײַן צערקל. די שוויענטע־יערסקע־גאַס איז געווען אין איינעם פון די צוויי צערקלען וואָס האָבן געהערט צום פּרינסקער רב. כאָטש דער רב האָט געוווינט אויף פאַנסקע איז ער געווען דער מסדר קידושין און דער סנדק בײַ בריתן בײַ די באַלעבאַטים אין זײַן צערקל. ער האָט געקענט אַ סך פון זײַנע באַלעבאַטים און געוווּסט ווער פון זיי עס האַנדלט מיט פוטערוואַרג. שוויענטע־יערסקע איז געווען דער צענטער פון פוטערוואַרג־האַנדל. דער רב האָט טעלעפאָ־נירט צו עטלעכע סוחרים און מיט רמזים זיי געזאָגט אַז ער שיקט צו זיי זײַנס אַן אייניקל וואָס האַנדלט מיט זייער סחורה.

שלומל גראָסמאַן און כעמיע זענען געקומען אָפּנעמען די וואָלענע סחורות וואָס פינטשע האָט פאַר זיי אײַנגעקויפט און זענען געווען

צופרידן פון די קניות. זיי האָבן גערן מסכּים געווען צו וואַרטן ביז פּינטשע וועט פאַר זיי איינקויפן זילבערפוקסן.

פּינטשע איז ווידער געלאָפן צו בערעקן: „אַלץ איז אַדורך בשלום, כ'האָב שוין איינקאַסירט דאָס קרן מיטן רווח, אָבער כ'האָב נאָך אַ באַשטעל, כ'דאַרף דיין געלט אויף נאָך אַ טאָג. ס'איז אין אָרדענונג?"

„האָסט אַפילו נישט באַדאַרפט קומען פרעגן".

„דו ביסט זיכער?"

„זיי נישט קיין בטלן, פּינטשע".

טירן האָבן זיך איצט לייכט געעפנט פאַר פּינטשען, אָבער עס איז נאָך אַלץ נישט געווען קיין לייכטער ענין. ער ווייסט לגמרי גאָרנישט וועגן פוטערוואַרג און זיינע קונים ווייסן נאָך ווייניקער. זיי וועלן די סחורה אָוועקפּירן קיין כעלמיש, און טאָמער וועט זיך דאָרט אַרויסווייזן אַז די סחורה טויג נישט? קיין חזרות זענען היינט נישט מעגלעך. ער טאָר נישט אַדורכלאָזן די געלעגנהייט, אָבער ער נעמט אויף זיך אַ גרויס אַחריות.

פּינטשע האָט געמאַכט אַ הקדמה אַז ער זוכט אויסגעצייכנטע, די סאַמע בעסטע און שענסטע זילבערפוקסן. דער סוחר האָט געבראַכט פון אַ וויטערדיקער שטוב אַ בינטל פעלעכלעך און זיך מתעסק געווען מיט זיי מיט אַן אַפּגעהיטקייט ווי אַ פרומער ייִד מיט אַן אתרוג. ער האָט צעבונדן די פעלן, אַרויסגענומען איינס, אַנגענומען עס מיט איין האַנט ביים קאָפּ, מיט דער אַנדערער ביים עק, אויפגעטרייסלט די פעל עטלעכע מאָל און זי אַ שפּרייט אויס געטאָן אויף דער פאַדלאָגע נעבן פּינטשעס פיס.

פּינטשע האָט מורא געהאַט זיך אַ ריר צו טאָן, ער זאָל נישט אַרויפטרעטן אויף דער איידעלער פעל. ער האָט געמיינט מע וועט אים ווייזן אַן אויסגעפּאַרטיקטן פוקס מיט אַ זיידענעם אונטערשלאַג, מיט אַ קלאַמער אונטערן פּיסק צו פאַרטשעפּן דעם קאָפּ ביים עק. מוז זיין אַז אַזוי קויפן סוחרים די סחורה — אַ בלויזע פעל, אַפילו די גלעזערנע אויגן נישט אַריינגעשטעלט.

פּינטשע האָט געדרייט דעם קאָפּ און באַקוקט דאָס פעלעכל פון אַלע זייטן. ער האָט זיך אָנגעגורט מיט מוט און אַ פרעג געטאָן: „קיין שענערס האָט איר נישט?"

„און דאָס איז שלעכט?" האָט דער סוחר געפרעגט און פּינטשע איז שוין גרייט געווען מסכּים צו זיין. אָבער ער האָט געוואָלט דער סוחר

זאָל אים איבערצייַגן אַז עס איז נישט שלעכט. „נישט שלעכט, אָבער נישט גענוג גוט", האָט פּינטשע געזאָגט.

דער סוחר האָט גענומען רימען זייַן סחורה: „איר זעט אַ קאָליר? איר זעט אַ טונקלקייט פון אַ פעל? ס'איז נישט רויטלעך, ס'איז כמעט שוואַרץ. און אַ לוסטער האָט עס, עס גלאַנצט ווי זייַד".

פּינטשע האָט אייַנגעקריצט אין זכרון אַז די האָר פון אַ זילבערפוקס דאַרפן גלאַנצן און דאַרפן זייַן אַ טיפער ברוין, בלוילעך ברוין, כמעט שוואַרץ, בשום-אופן נישט רויטלעך. אָבער וואָס וועגן זילבער? האָט ער געוואָלט פרעגן און מורא געהאַט אַרויסצוווייַזן זייַן עם-הארצות. „איר האָט אפשר נאָך שענערע?" האָט פּינטשע געפרעגט.

דער סוחר האָט אויסגעקליבן אַ צווייטע פעל פון דעם פּעקל, גע־טרייַסלט די פעל נאָך לענגער און זי געגעבן אַ שפּרייט אויס נעבן דער ערשטער.

ווען מע נעמט אַרויס אַ פוקס דאַרף מען אויפטרייסלען די פעל כדי די האָר זאָלן אויפפּוישן, האָט פּינטשע ווידער אייַנגעקריצט אין זכרון. דער סוחר האָט געזען פּינטשע שווייַגט, האָט ער ווידער גענומען לויבן זייַן סחורה: „די סחורה וואָס מע זעט הייַנט האָט מער וואָל-געדיכטעניש ווי אייבערהאָר. איך ווייַז אייַך אַ פעל, גלאַנציק און ראַוכיק, אַ ווינטער־דיקס, ווען די פעל בליט ווי אַ לאָנקע אין וועסנע. גיט אַ קוק אויף דעם פּעלעכל", האָט דער סוחר אויפגעהויבן אַ פּעלעכל און עס צוגעטראָגן צו פּינטשעס אויגן. „אייַער ייִדנס שטרייַמל האָט נישט אַזאַ בלישטש".

„איך זאָג דען אַז עס איז שלעכט? אָבער איך דאַרף עס פּאָר אַ ספּעציעלן קונה, און כ'מוז האָבן לוקסוס שבלוקסוס. אויב איך וועל נישט געפינען עפּעס בעסערס, און אויב איר וועט מסכּים זייַן וועל איך ווייַזן דאָס וואָס איר האָט. יאָ־יאָ, ניין־ניין".

„וואַרט אַ מינוט. כ'האָב עפּעס וואָס וועט אייַך געפעלן, אָבער איר וועט נישט צאָלן אַזאַ פּרייַז".

„צו ערשט לאָמיר זען, דערנאָך וועט מען רעדן וועגן פּרייַז", האָט פּינטשע געזאָגט מיט אַ געמאַכטער רויִקייט.

דער סוחר איז אַוועק אין אַנדערן צימער, געזוימט זיך אַ ווייַלע און צוריקגעקומען מיט צוויי פוקסן. ער האָט אויפגעשאָקלט די פעלן, אויסגעשפּרייט זיי אויף דער פּאָדלאָגע מיט אַ נייג פון אַ באַלעט-טענצער: „נו, וואָס זאָגט איר צו דעם? גאָלד און ברילייאַנטן, האַ?"

פּינטשע האָט אויפגעהויבן אַ פּעלעכל, אָנגענומען עס בייַם פּיסק און בייַם עק און עס אויפגעטרייסלט, פּונקט ווי דער סוחר האָט עס געטאָן

פריִער. ער האָט אַ גלעט געטאָן איבער דער פעל און דער סוחר האָט אים אונטערגעזאָגט: „זייַד און סאַמעט, הע?"

די פעל האָט געהאַט אַלע מעלות וואָס דער סוחר האָט פריִער אויסגערעכנט. אַ שייַנער לוסטער, אַ ווייכע האָר און אַ גוטער קאָליר. די אייבערהאָר טאַקע הויך, אָבער ווען די פעל האָט זיך געבויגן האָט זיך אַרויסגעוויזן די אינעווייניקסטע וואָל געדיכט ווי וואַטע. דאַרף עס אַזוי זייַן? ער האָט פינעף אַדרעסן, מע דאַרף אַ קוק טאָן בייַ נאָך עמעצן.

„איר האָט עפּעס נאָך שענערס?" האָט פּינטשע געפרעגט.

„נאָך שענערס?" איז דער סוחר אַזש אונטערגעשפּרונגען, „און פאַר דער מלחמה האָט מען געזען שענערס? איר זעט דעם רוקן? אַ גלייַכע, אַ דינע, טונקעלע ליניע פון קאָפּ ביז אַראָפּ צום עק, ווי געצייכנט מיט אַ ווירע. און דער זילבער. גיט אַ קוק, דאָס איז נישט ווייַס ווי אין די ביליקע פוקסן, ס'איז זילבער ווי דער קאָליר פון אייַער מאַמעס שבתדיקע לייַכטערס".

פּינטשע האָט גאַרנישט געהאַט אויסצוזעצן קעגן די פוקסן, אָבער ער האָט זיך אייַנגעהאַלטן מיט אַלע כּוחות נישט צוצוקלאַפּן צום מיסחר, ער מוז געבן אַ קוק בייַ אַן אַנדערן סוחר. ווען ער איז שוין געווען אויף די טרעפּ אַראָפּ, האָט ער איבערגעחזרט די מעלות פון אַ פוקס וואָס ער האָט נאָר וואָס געלערנט: אַ טונקעלער רוקן, אַ טונקעלע ליניע, גלייַך ווי אַ ווירע פון קאָפּ ביזן עק. ס'איז טאַקע געווען שענער ווי אין די ערשטע פעלעכלעך ווו דער ברוין פון רוקן האָט דאָ און דאָרטן זיך צעשפּרייט. יאָ, ער מוז אויך געדענקען אַז ווייַס איז נישט גוט, עס מוז זייַן זילבערדיק.

דער צווייטער סוחר האָט געלויבט זייַן סחורה פילאָסאָפיש: „אַ פוקס איז דער קליגסטער פון אַלע חיות. אַ לעבעדיקער פוקס איז חשוב צוליב זייַן קאָפּ, אָבער דער טויטער פוקס איז חשוב צוליב זייַן שוואַנץ. גיט אַ קוק, פּאַניע, אויף דעם פּוישיקן, פּראַכטיקן עק; און גיט, זייַט מוחל, אַ טאַפּ דאָ. ס'איז נישט צוגעשטיקעוועט אַ שייִנער עק צון אַ שייִנעם רוקן, ס'איז דער אייגענער, אָריגינעלער, נאַטירלעכער עק, און אַזאַ יופי".

„דער עק איז טאַקע אַ שייִנער, אָבער איך וויל אַ פעל מיט זילבער וואָס זאָל זייַן זילבער און נישט ווייַס", האָט פּינטשע איצט גערעדט ווי אַ פּאַכמאַן. „אַ שייִנע פעל מיט אַ שייִנעם רוקן, דער ווייַס זאָל זייַן ווי זילבער און דער ברוין זאָל זייַן אַ בלויער ברוין, ווי בייַ אַ סויבל, נישט רויטלעך".

פּינטשע האָט איבערגעחזרט אַלץ וואָס ער האָט זיך אויסגעלערנט

און געמיינט אַז ער האָט גערעדט צו פיל, אָבער ער האָט גיך געזען אַז ווי נאָר ער האָט געוויזן אַ ביסל מבינות האָט דער סוחר אַראָפּגענידערט די פּרייַזן. ער האָט נאָך אַלץ נישט געפונען אַ יוסטן סוחר וואָס זאָל נישט איבערטרייַבן אין לויבן זייַן סחורה און נישט איבערטרייַבן אין די פּרייַזן. ער וועט גיין צון אַלע פינעף סוחרים, לערנען עפּעס ביי יעדן און ערשט דערנאָך קויפן.

דער אָוונט איז שוין צוגעפאַלן ווען פינטשע האָט אונטערן מאַטראַץ פון עמושעס וועגעלע אַהיימגעפירט די איינגעקויפטע סחורה. לאַנגע פעלן, די פיסלעך ווייַס ביי די נעגל און שטעכיקע וואָנצעס ביים פּיסק, און די אַלע מעלות וואָס ער האָט געלערנט וועגן זיי אַ גאַנצן טאָג. ער האָט אַפילו ריזיקירט און געקויפט אַן אויסגעפּאַרטיקט שטיקל סחורה פון צוויי פוקסן באַהאַפטן מיט אַ קלאַמער. מע האָט דאָס נישט באַשטעלט ביי אים, אָבער עס איז געווען דאָס שענסטע שטיקל סחורה און אויך דער פּרייַז איז געווען נישט שלעכט. עמוש זאָל זיך נאָר נישט באַנעצן, און אַדורכ־וויקן די סחורה אונטער אים.

ווען פינטשע איז אָנגעקומען אַהיים האָבן די קונים שוין געוואַרט. ער האָט שנעל אַרויסגענומען די פעלן פון אונטער דעם מאַטראַץ, אויפ־געטרייסלט אַ פעל און זי געגעבן אַ שפּרייט אויס נעבן כעמיעס פּיס, ווי אַן אמתער פאַכמאַן.

די קונים זענען געווען צופרידן מיט דעם איינקויף און גענומען אויך די טאָפּעלע פעל. מינדעלע האָט זיך געקאַטשעט פון געלעכטער ווען פינטשע האָט איר שפּעטער דערציילט ווי אַזוי ער איז געוואָרן אַ מבין אויף זילבערנע פוקסן.

פינטשע האָט אויך איינגעקויפט לעדער און שוכצודאַטן פאַר ר' נטע פרידעס קראָם. די סחורה האָט ער נישט באַדאַרפט זוכן, בערעק האָט אים צוגעשטעלט דעם גאַנצן באַשטעל.

ג.

ווען די קונים זענען געקומען אָפּנעמען דאָס לעצטע פעקל האָט געוואַרט אויף זיי אַ שיינער כיבוד. מיט גוטע מאכלים האָט מען די כעלמישער נישט געקאָנט איבערראַשן, האָט פינטשע פאַרבעטן זייַן שווער־און־שוויגער און אויך בערעקן מיט מאַגיען. דער רב האָט זיך אויסגעפרעגט אויף זייַנע ידידים אין כעלמיש און שלומל האָט דערציילט

ווי עס האָט זיך אײַנגעשטעלט דאָס לעבן אונטער דער דײַטשער מאַכט.
אין אָנהייב איז כעמיע געזעסן שטום פון גרויס דרך־ארץ און געגאַפּט איבער דעם רבס לומדישן לשון. כעמיע איז נאָך קיין מאָל נישט געזעסן אַזוי נאָענט צום רב. ווען ער איז נאָך געווען אַ ייִנגל פלעגט די מאַמע אים אַ מאָל שיקן צום רב מיט אַ שאלה אויף אַן עוף. שפּעטער איז ער נאָר איין מאָל געווען בײַם רב אין הויז. ס'איז געווען דעמאָלט ווען מע האָט אין שטאָט געזאָגט אַז די גויים גרייטן אַ פּאָגראָם און ער מיט נאָך אַ פּאָר חברה־לײַט זענען געשטאַנען שמירה נישט ווײַט פון רבס הויז. די רביצין האָט זיי דעמאָלט אַרײַנגערופן און מכבד געווען מיט אַ קאַלטן טרונק.

מינדעלע האָט דערלאַנגט כּיבוד און כעמיע איז דערווײַל געקומען צו זיך. ער האָט נישט געוואָלט זיצן ווי אַ תּם, האָט ער זיך באַמיט אַלע מאָל אַרײַנצוואַרפן אַ וואָרט.

עס איז צו רייד געקומען וועגן כאַפּן צו דער אַרבעט. שלומל האָט דערציילט אַז אין כעלמיש כאַפּט מען מער נישט צו דער אַרבעט. דער יודנראַט דאַרף צושטעלן פופציק אַרבעטערס אַ טאָג. אין כעלמיש איז דאָ אַ הכשרה־קיבוץ און די חלוצים פאַרדינגען זיך צום יודנראַט און גייען אויספירן די צוואַנגאַרבעט בײַ די דײַטשן.

כעמיע האָט געוווּסט אַז ווען דער רב איז אַוועק פון כעלמיש איז ער געוואָרן רב אין גורוויטש און אַז פּינטשע איז פון גורוויטש, האָט ער זיך אָנגערופן אַז פאַר דער מלחמה זענען אין דעם כעלמישער קיבוץ געווען עטלעכע גורוויטשער. דער גאַנצער מאַכער איז געווען אַ בחור פון גור־וויטש, יאַקאָוו. דאָ האָט דער שמועס זיך צעטיילט. דער רב האָט זיך אויסגעפרעגט אויף ר' אהרנען, פּינטשע האָט געוואָלט וויסן מער וועגן זײַן חבר יאַנקל קאַליסקי.

„געווען דאָרט אַ ביטערער יונג משה, ער'ט זיך שטענדיק געקריגט ביז יאַקאָוו איז אַוועק פון קיבוץ".

„וווּהין איז ער אַוועק?"

„צו ערשט איז ער געקומען קיין וואַרשע, איך האָב אים געקריגן אַ פּאָסטן אין אַן עקספּעדיציע. ער איז געוואָרן אַ היימישער יאַט, געקומען מיט זײַן שוועסטער אויף אַ ביבקע. איר קאָנט זײַן שוועסטער שפּרינצע? אַ שיינקייט! אַז יאַנקל האָט זיך אויסגעפּוצט און אַרויסגעגאַנגען מיט זײַן שוועסטער שפּאַצירן האָט מען זיי נאָכגעקוקט אין די גאַסן".

„ווי אַזוי איז ער פאַרשווּונדן געוואָרן?"

„דאָס ווייסט קיינער נישט. ער האָט אַ ביסל גוסטירט אין מײַן

שוועגערין רוכטשע. ער האָט איר געשריבן אַז ער פֿאָרט קיין ארץ־ישׂראל. זאָשקע האָט אויך געקריגן פֿון אים אַ בריוו פֿון רומעניע. זאָשקע איז דאָך אויך פֿון גורוויטש, איר קענט זאָשקען? אַזאַ שיינע. זאָשקע קומט נאָך אַלץ קיין כעלמיש, אָבער זי וווינט אין וואַרשע".

„אין וואַרשע איז זי אַריבער אין אַ קיבוץ פֿון 'החלוץ'. דער קיבוץ אין כעלמיש איז, דאַכט זיך מיר, פֿון 'השומר', איר זאָגט אַז זי קומט נאָך אַלץ קיין כעלמיש?" האָט בערעק געפֿרעגט.

„זי קומט נאָר ברענגען זאַכן. איר ווייסט וואָס פֿאַר אַ זאַכן איך מיין. זי ריזיקירט צו פֿיל. עטלעכע וואָכן צוריק האָט זי שיִער נישט באַצאָלט מיטן לעבן. מע האָט זי געכאַפּט און זי איז אַנטלאָפֿן".

„זי איז צוריק אויף דזשעלנע 34?"

„זי איז צוריק אין וואַרשע".

ד.

זאָשקע איז געווען אין אַ זײַטיקן צימער אויף דזשעלנע 34, זי האָט געלערנט מיט אַ קלאַס. אַ מיידל איז אַרײַנגעקומען איר זאָגן אַז עמעץ פֿרעגט זיך אויף איר.

„ווער?"

„כ'ווייס נישט ווער ער איז".

„כ'על זײַן פֿאַרנומען נאָך אַ האַלבע שעה".

„ער זאָגט אַז ער איז פֿון דער פּראָווינץ".

זאָשקע איז אַרויס זען ווער עס איז. בײַם אַרײַנגאַנג האָט געוואַרט אויף איר כעמיע. „וואָס טוסטו דאָ?" האָט זי געפֿרעגט אַ פֿאַרוווּנדערטע.

„כ'בין שוין אַ וואָך אין וואַרשע".

„פֿון וואַנען האָסטו געוווּסט אַז כ'בין דאָ?"

„כ'בין געווען בײַם גורוויטשער רבס איידעם, איז דאָרט געווען איינער, ער איז אַ דאָקטאָר, דעם רבס איידעם האָט אים גערופֿן בערעק".

„בערעק עפּשטיין?"

„יאָ, דאַכט זיך מיר. ס'איז צו רייד געקומען וועגן כעלמישער קיבוץ, האָט מען דערמאָנט יאַקאָוון, דיך. אָווע טאָווע, דער דאָקטאָר האָט געזאָגט אַז דו ביסט איצט אין אַ קיבוץ פֿון 'החלוץ' אויף דזשעלנע 34. איך האָב אים נישט געפֿרעגט, כ'זאָל אַזוי געזונט זײַן, מיר זאָלן אַזוי דערלעבן

היטלערס מפּלה. ער האָט עס גלאַט אַזוי געזאָגט, ער ווייסט נישט אַז ס'איז אַ סוד?"

„ביסט געקומען מיר ווײַזן אַז דו ווייסט וווּ איך בין?"

„מיינסט כ'בין געקומען זיך רייצן מיט דיר? אָסור מיר".

„וואָס דען?"

„דו ביסט בייז? כ'האָב געוואָלט זען וואָס דו מאַכסט. כ'על אַהיימ־קומען 'עלעך אָפּגעבן אַ גרוס".

„כ'לערן יעצט אַ קלאַס".

„גיי צוריק צו דײַן קלאַס. דו זעסט אויס גוט. ווען איך האָב דיך געפירט קיין וואַרשע... דו ווילסט עפּעס מיטשיקן? כ'פאָר אַהיים מאָרגן".

„דער קלאַס וועט זײַן געענדיקט אין אַ האַלבער שעה. דו ווילסט וואַרטן? קאָנסט צוריק קומען שפּעטער".

„כ'האָב צײַט, כ'על וואַרטן".

„וואָס איז דאָ?" האָט כעמיע געפרעגט זאָשקען ווען זי איז צוריק געקומען. „אַ קיבוץ, אַ שקאָלע, אַ קינדערהיים? זייגקינדער אויף הכשרה זע איך דאָס ערשטע מאָל". אויב כ'וואָלט געוווסט... כ'האָב מיטגע־בּרענגט גרויסע פּעק עסנוואַרג, כ'האָב שוין אַלץ צעטיילט. ווען כ'על ווידער קומען 'עסטו זען וואָס כ'על ברענגען".

„דו ביסט אַ גוטער, כעמיע".

„און דו, זאָשקע, דו ביסט אַ לערערין, אַ מאַמע צו פרעמדע קינדער, און דו מאַכסט נישט קיין צימעס דערפון. דו ביסט אַזוי יונג, אַזוי שיין און... זאָשקע, דו ווייסט אַז ביסט אַ שיינע? דו זעסט אויס ווי אַ שיינע שיקסע".

„די בלאָנדע האָר העלפן".

„זאָשקע, דו ביסט אַזאַ שיינע, דו האָסט אַ 'סימפּאַטיע'? כ'ווייס ס'איז נישט שיין צו פרעגן אַזאַ זאַך, אָבער איך בין דאָך שוין אַ חתונה־געהאַטער. אַ מאָל האָב איך אַ ביסל גוסטירט אין דיר. אַז כ'בין אַרײַנ־געקומען אין קיבוץ און דו ביסט נישט געווען, איז מיר געווען אַ שאָד".

„איז דאָך משה גערעכט געווען. ער האָט די גאַנצע צײַט געשריגן אַז אַלץ וואָס דו טוסט פאַרן קיבוץ... צו וואָס אויפמישן אַלטע זאַכן?"

„דער משה, ער זאָל עס מיר מוחל זײַן, ס'איז מיר געווען אַזאַ שאָד וואָס דו האָסט זיך געגומען אַזאַ... לאָמיך נישט זינדיקן מיט די רייד: איך האָב אים נישט צו פיל ליב געהאַט און ער מיך אַוודאי נישט".

„משה איז געווען אַ גוטער שומר, נאָר אַן אומגליקלעכער מענטש״.

„דו האָסט שוין אַ נײַעם חבר, כ׳מיין אַ ׳סימפּאַטיע׳, אַזאַ חבר צו בלײַבן מיט אים אויף אייביק״.

„אין דער באַוועגונג רופט מען עס אַ ׳פּראָבלעם׳ ״.

„דו האָסט שוין דײַנס אַ ׳פּראָבלעם׳ ?״

„ווער טראַכט הײַנט וועגן אייביק ? אַ מענטש ווייסט דען וואָס דער מאָרגן וועט ברענגען ?״

„דו קריכסט אין פײַער אַפילו ווען מע דאַרף נישט. משה איז אויך אַזוי געווען, ער האָט נישט געדאַרפט זידלען דעם דײַטש איבער אַ זייגערל וואָס איז קיין צען זלאָטעס נישט ווערט געווען״.

„משה האָט געוואָלט שטאַרבן״.

„וואָס רעדסטו, זאָשקע, ווער וויל שטאַרבן ?״

„משה האָט געוואָלט שטאַרבן ווײַל איך האָב אים פאַרלאָזט״.

„כ׳ווייס וואָס ליבע איז. מײַן ברודער פּוליע האָט זיך דערטרונקען ווען ער האָט זיך פאַרקאָכט אין רוכטשען. אָבער משה ? כ׳וואָלט זיך דאָס קיין מאָל נישט פאַרגעשטעלט. דו ווילסט שטאַרבן ?״

„פאַר וואָס פרעגסטו אַזאַ זאַך ?״

„ווען האָסט געזאָגט אַז משה איז געשטאָרבן איבער דיר... כ׳ווייס נישט, אָבער דו האָסט עס געזאָגט אַזוי אַז ס׳האָט מיר אַ שניט געטאָן אונטערן לעפעלע. משה האָט דיר געגנוג אויסגעטיילט בײַם לעבן, פאַרגעס וועגן משהן״.

„איך האָב מער נישט געקאָנט בלײַבן מיט אים, כ׳האָב נישט געקאָנט ! כעמיע, לאָמיר רעדן וועגן פרייליכערע זאַכן״.

„דאָס מוז איך דיר זאָגן : ער האָט מיך פײַנט געהאַט, ער האָט געשפּיגן קלעק אויף יאַקאָוון, כ׳גלייב נישט אַז ער האָט עמעצן ליב געהאַט. עס זיך נישט אָפּ ס׳האַרץ״.

„לאָמיר נישט אויסרעדן אויף די וואָס זענען שוין נישטאָ״.

„אויב ר׳האָט עס געטאָן איבער דיר, האָט ער עס געטאָן כדי דו זאָלסט זיך אָפּעסן דאָס האַרץ. לעבעדיקערהייט האָט ער דיך מער נישט געקאָנט מוטשענען, האָט ער...״

„דו קאָנסט עפּעס מיטנעמען ?״

„וואָס ?״

„דו האָסט פריער געזאָגט אַז דו קאָנסט עפּעס מיטנעמען קיין כעלמיש״.

„דו ווילסט נישט כ'זאָל רעדן וועגן... גוט. נישט, איז נישט. כ'פאָר מאָרגן אַהיים, כ'קאָן עפּעס מיטנעמען".

„קום מיט מיר. ניין, וואַרט דאָ, כ'וועל באַלד צוריקקומען".

זאָשקע איז אָוועקגעלאָפן אין מזכירות רופן נחומען. אַריה איז געזעסן בײַ אַ טיש, ער האָט עפּעס געשריבן. אייגנטלעך מער געשטראָכן ווי געשריבן. זאָשקע מיט נחומען זענען שוין געווען בײַ דער טיר ווען אַריה האָט זיי צוריקגערופן: „דאַכט זיך מיר אַז איך האָב עס".

„וואָס האָסטו?"

„כ'דאַרף שרײַבן אַ קאַרטל קיין זשעגעוו. זיי ווילן איך זאָל סומירן אונדזער מצב פאַר דעם יאָר 1940. גיי שרײַב דאָס אין אַן אָפן פּאָסט־קאַרטל וואָס וועט אַדורכגיין די צענזור".

„דו האָסט דאָך געזאָגט אַז דו האָסט עס".

אַריה האָט אָנגעשריבן אַ פּאָר ווערטער און עס איבערגעלייענט פאַר זאָשקען און נחומען: „בײַ אונדז איז דאָס גאַנצע יאָר געווען יום־טובדיק. מע וווינט ווי סוכּות, מע גייט אָנגעטאָן ווי פּורים און מען עסט ווי יום־כּיפּור..."

„אַ ליאַלקעלע", האָט כעמיע געשעפּטשעט מיט אַ ביסל חוזק ווען ער האָט דערזען דעם בחור וואָס זאָשקע פירט צון אים. ער וואָלט געקאָנט זײַן אַ שיין מיידל... איז ער איר סימפּאַטיע?

„שלום", האָט דער בחור זיך באַגריסט און דערלאַנגט כעמיען די האַנט. „מײַן נאָמען איז נחום".

ער איז זיכער איר 'סימפּאַטיע' און ער רעדט ווי אַ ליאַלקע. אַ מאַנספּאַרשוין דאַרף רעדן ווי אַ מאַנספּאַרשוין, נישט מיט אַזאַ ווייך קולעכל און נישט מיט אַזעלכע ניקן, האָט כעמיע שוין געהאַט אַ ווידער־ווילן צון אים נאָך איידער ער האָט געענטפערט אויף נחומס 'שלום'.

„זאָשקע האָט מיר דערציילט וועגן אײַך", האָט נחום געזאָגט כעמיען.

„אַזוי שלעכט איז נאָך נישט", האָט כעמיע געענטפערט.

„כ'פאַרשטיי נישט".

„כ'בין טאַקע נישט קיין וואַזשנע צאַצקע אָבער אַזוי שלעכט ווי זאָשקע מיינט, בין איך נישט", האָט כעמיע געענטפערט און זיך צעלאַכט.

„איך?" האָט זאָשקע געוואָלט אָפּלייקענען.

„כ׳מאַך מיר אַ געלעכטער״, האָט כעמיע באַרויִקט זאָשקען און באַקלאָגט זיך פאַר נחומען: „זי האָט מורא געהאַט מיר צו זאָגן ווו זי וווינט״.

„כ׳האָב דיר געזאָגט פאַר וואָס״, האָט זאָשקע זיך פאַרענטפערט.

„און דער דאָקטאָר?״

„בערעק? בערעק ווייסט נישט וואָס איך טו, מעג ער וויסן ווו איך וווין. דו ווייסט צו פיל וועגן מײַן נישט־לעגאַלער אַרבעט״.

„כ׳בין נישט ׳פעפערזיכטיק׳ אויף דעם בערעק, כ׳האָב מיר געמאַכט אַ געלעכטער״.

זאָשקע האָט נישט געלאַכט, און אויך נחום איז געשטאַנען מיט אַ פּנים ווי עס וואָלט אים ווײ געטאָן אַ צאָן, אָדער געקוועטשט אַ היגער אויג. „צו וועלכער אָרגאַניזאַציע געהערט דער פאָן?״ האָט נחום פּלוצלינג אַ פרעג געטאָן.

„צו קיין איינער נישט״.

„און ביז דער מלחמה?״

„כ׳בין נישט קיין פאַרטייִשער״.

„דער פאָן פלעגט דאָך אַרײַנקומען אין קיבוץ?״

„גלאַט אַזוי, צוליב די שיינע מיידלעך״.

„זאָשקע דערציילט אַז דער פאָן האָט געהאָלפן דעם קיבוץ״.

„צוליב די שיינע מיידלעך״.

„ערנסט גערעדט״.

„דער פאָן פרעגט מיך אויס ווי אַ שלעדאָוואַטעל. צו דעם ביסט דו אים געגאַנגען רופן, זאָשקע?״

„כעמיע, כ׳בעט דיך, זײַ ערנסט. גלייב מיר, ס׳איז וויכטיק״.

אין זאָשקעס קול איז געווען געבעט און זי האָט געקוקט אויף אים מיט אַזאַ וואַרעמען בליק אַז עס איז אים געוואָרן ערנסט אויפן געמיט. ער ווערט טאַקע די כפרה פאַר זײַן געניע, אָבער פאַר וואָס לייקענען? דאָס דינע, איידעלע מיידעלע וואָס שטייט דאָ נעבן אים, דאָס ליאַלקעדיקע פּנימל מיט די זיסע חן־גריבעלעך... ס׳אַזאַ איידלקייט אין דעם קינד אַז די האַנט ציט זיך אַ גלעט צו טאָן, אַז ער וואָלט... „ס׳איז די נעוואָרעט, זאָשקע. כ׳בין אַ ייִד מיט אַ ייִדיש האַרץ. אַז די שקצים האָבן געשלאָגן אַ ייִד האָט עס מיר ווײ געטאָן און די הענט האָבן געסוועגדזעט צו דער־לאַנגען די שלעגערס וואָס עס קומט זיי. אַז כ׳האָב געזען עץ הונגערט אין דעם קיבוץ, האָב איך געוואָלט העלפן. אָבער פאַרטייען, אידעאָלאָ־גיעס — דאָס איז נישט פאַר מיר. כ׳בין געקומען צון ענק אין קיבוץ; אַז

מ׳האָט געזונגען האָב איך זיך געוויילט, אַז מע האָט גערעדט איז מיר געווען נודנע״.

„זאָשקע זאָגט אַז דער פּאַן וויל איר העלפן פירן זאַכן קיין כעלמיש. פאַר וואָס וויל דער פּאַן דאָס טאָן ?״

„פאַר וואָס נישט ?״

„פאַר וואָס יאָ ? מע קאָן געכאַפּט ווערן און באַצאָלן מיטן קאָפּ״.

„דער פּאַן וויל וויסן די נעוואָרעט פאַר וואָס ?״

„נאָר דעם אמת״.

„דער אמת איז אַז איך ווייס נישט וואָס עץ שרײַבט אין די בלעטלעך און כ׳בין נישט זיכער צי ס׳איז וויכטיק. כ׳וויל עס נעמען ווײַל אַז איך וועל עס נישט נעמען וועט עס זאָשקע פירן״.

„פאַר וואָס דער פּאַן יאָ, און זי נישט ?״

כעמיע האָט אָפּגעמאָסטן נחומען מיט אַ בליק פול מיט ביטול. ווי קען אַזאַ ליאַלקע־פּנים פאַרשטיין וואָס אַ מאַן פילט צון אַזאַן אײדל קינד ?

„כעמיע האַלט אַז פאַר אים איז עס ווייניקער געפערלעך״, האָט זאָשקע געענטפערט פאַר כעמיען.

„דאָס איז די נעוואָרעט״, האָט כעמיע מסכים געווען.

„אײַך באַזוכט מען נישט ?״

„כ׳האָב אַ גוטן פּאַסירשיין, און דאָס מאָל אויך אַ באַגלייטער״.

„דער באַגלייטער קאָן אַרײַנקוקן אין די פּעקלעך ?״

„ביז הײַנט האָט דאָס נאָך נישט פּאַסירט״.

„דערציילט מיר מער וועגן דעם ייִדנראַט און וועגן די באַגלייטערס״.

„זאָשקע ווייסט אַלץ, כ׳האָב גאָרנישט מער צו דערציילן״.

נחום האָט זיך אַוועקגעזעצט נעבן כעמיען, צוגערוקט זיך נענטער און גערעדט, כמעט אין אויער אַרײַן: „הערט, חבר כעמיע, די חברים אין כעלמיש ווילן טאַקע אויך נישט זאָשקע זאָל פירן צו זיי די פּעק וואָס זי פירט. זיי בעטן מיר זאָלן זיי שיקן אַ קאָפירמאַשין און זיי וועלן דאָרט אַליין דרוקן וואָס מע דאַרף״.

„און זאָשקע זאָל נישט דאַרפן יעדן מאָנטיק און דאָנערשטיק ריזי־קירן איר קאָפּ ? זיי זענען גערעכט״.

„אָבער אַריבערפירן אַ גאַנצע מאַשין...״

„איך וועל עס נעמען״.

„און טאָמער וועט מען עס געפינען צווישן אײַערע פּעקלעך ?״

„מ׳עט נישט געפינען״.

„און טאָמער יאָ ?"

„'עלעך זאָגן אַז ס'האָט זיך מיר געטראָפן אַ מציאה. ניין, כ'על זאָגן אַז ס'האָט עס עמעץ אַוועקגעוואָרפן בײַם אַרויסציִען זיך פון געטאָ. כ'קאָן זאָגן אַז כ'האָב עס גענומען פאַר דעם יידנראַט און פאַר דער 'אָרדענונגס־דינסט' כדי מײַן ווײַב זאָל נישט דאַרפן אַרבעטן אַזוי שווער. מײַן געניע קלאַפּט פאַר זיי אויף דער שרײַבמאַשין, דאָס וועט איר אײַנשפּאָרן אַרבעט. האָט נישט קיין מורא, קיין געלערנטער מענטש בין איך טאָקע נישט, אָבער אַ קאַבילאַק, ווי מע וואַרפט אים בלײַבט ער שטיין אויף די פיס. זאָגט נאָר, אפשר קאָנט איר קריגן נאָך אַזאַ מאַ־שינדל ? דאָס וואָלט טאָקע געניען אײַנגעשפּאָרט אַרבעט".

ווען דער צוג איז אָנגעקומען קיין כעלמיש איז שוין געווען נאָך דער פּאָליציי־שעה. כעמיעס ברודער אײַזיק האָט געוואַרט מיט פערד־און־וואָגן, מע האָט אָפּגעלייגט אַלע פּעקלעך בײַ שלומלען אין דער היים און כעמיע איז אַהיימגעגאַנגען שלאָפן.

גראַד דאָס מאָל איז כעמיע געווען מיד און טאָקע געוואָלט שלאָפן, אָבער געניע האָט זיך געקלאָגט: זי זעט שוין אַז ער האָט גאָר נישט געבענקט נאָך איר. נישט געווען אין דער היים אַ וואָך צײַט און איצט וויל ער נאָר פּאָפן. געניע האָט אים געקיצלט און געריצט זיך מיט אים. אַז ער האָט דערפילט איר נאַקעט יאָדערדיק לײַב אויף זײַן גוף איז פאַר־שוווּנדן די שלעפעריקייט. „כ'האָב נאָר געוואָלט אַ קוש", האָט געניע געטענהט, „נאָר גיי טענה זיך מיט אַ צערייצטן אָקס".

„וויפל איז דער שיעור ? מאָרגן איז אויך אַ טאָג", האָט געניע זיך כלומרשט געבעטן אָבער געשפּאַרט אויף אים אירע רייצנדיקע גלידער. ס'איז געווען אַ וואַכנאַכט און כעמיע איז צו מאָרגנס געשלאָפן ביז האַלבן טאָג.

ווען כעמיע איז געקומען צו שלומלען צו אָפּנעמען זײַנע זאַכן, האָט געפעלט אַ פּעקל. די קופּאָנען מאַנופאַקטור זענען געווען, די פוקסן זענען געווען. עס האָט נישט געפעלט קיין איינס פון די פּעקלעך לעדער און שוסטער־צודאַטן וואָס ער האָט געקויפט פאַר זײַן שווער, אָבער איין וויכטיק פּעקל האָט געפעלט.

„וואָס זוכסטו ? איך זע נישט עס זאָל עפּעס פעלן", האָט שלומל זיך געוווּנדערט. אָבער כעמיע האָט געזוכט אין אַלע ווינקלען ווי אַן אוצר וואָלט אים פאַרלוירן געוואָרן. ער האָט אַ שפּרונג געטאָן צו דער טיר און געלאָפן אַהיים. אפשר איז דאָס פּעקל געבליבן ליגן אויפן וואָגן.

אײַזיק איז שוין געהאַט אַרויסגעפאָרן מיטן וואָגן. באַשערט אַן אומגליק, האָט כעמיע זיך נישט געקאָנט באַרויִקן און געלאָפן אין שטאָט אַרײַן זוכן אײַזיקן. עס האָט גענומען שעהען ביז ער האָט געפונען דעם ברודער. אײַזיק האָט אים פאַרזיכערט אַז מע האָט נעכטן אַלץ אַראָפּ־גענומען פון וואָגן.

כעמיע איז געלאָפן צוריק צו שלומלען. שלומל איז געווען אין גאַס, אין שטוב האָט זיך אַרומגעדרייט זײַן ווײַב ברײַנע, אַ הויכע, ברייטע ייִדענע מיט אַ גרויסן בויך, ווי זי וואָלט אײַנגעשלונגען דאָס פּעקל.

זאַשקע וועט דאָס נישט גלייבן, קיינער וועט אים נישט גלייבן! ער אַליין קאָן זיך עס נישט צוגלייבן! ער האָט מיט די אייגענע הענט אַראָפּגעטראָגן דאָס פּעקל פון דער באַן. האָט מען אין אײַלעניש נעכטן עס געלאָזט שטיין אויפן וואָקזאַל און נישט אַרויפגעשטעלט אויפן וואָגן? ווער ווייסט צי ס'איז נישט געווען אין דעם פאַרפּאַקעכץ עפּעס פון וואָס קראַנץ וועט דערקענען אַז עס געהער צו אַ ייִד? אוי, קאָנען דאָ זײַן צרות!

ער מוז צוריקפאָרן קיין וואַרשע און דערציילן זאַשקען. זאָל זי טראַכטן וואָס זי וויל, ער מוז איר זאָגן וואָס עס איז געשען. ניין, ער טאָר איצט נישט אָוועקפאָרן. טאָמער עפּעס, וועט ער עס אפשר קאָנען פאַרגלעטן אויב ער וועט זײַן אויפן אָרט.

געניע איז געווען מיד פון דער פריִערדיקער נאַכט און געשלאָפן ווי געהרגעט. כעמיע האָט נישט צוגעטאָן קיין אויג. ער האָט פּראָבירט זיך דערמאָנען יעדע מינוט און זײַן יעדער באַוועג זינט ער איז אַראָפּ מיט דעם פּעקל פון דער באַן. עס דאַכט זיך אים אַז ער האָט דאָס פּעקל אַרויפגעשטעלט אויפן וואָגן מיט זײַנע אייגענע הענט, אָבער ער קאָן מער נישט זײַן זיכער דערין. דער פאַקט איז אַז דאָס פּעקל איז נישטאָ דאָ. אַ גנב? נאַרישקייטן. עס זענען געלעגן אויפן וואָגן אַזוי פיל פּעקלעך מיט טײַערע סחורות, וואָס פאַר אַ ווערט קאָן אַ קאַפּיר־מאַשין האָבן פאַר אַ גנב?

אין דער בהלה פון זוכן דאָס פאַרלוירענע פּעקל האָט ער פאַרגעסן אָוועקצוטראָגן צום שווער די סחורה וואָס ער האָט געבראַכט פאַר אים. כעמיע האָט עס געטאָן צו מאָרגנס באַלד אין דער פרי. ער האָט ווידער אַ מאָל געזוכט בײַ שלומלען אין הויז און דערנאָך אַ טרויעריקער אַוועק צו זײַן שווער.

רוכטשע איז אויך געווען אין געוועלב, זי האָט זיך דערפרייט מיט

אים און געטאַנצט אַרום אים ווי ער וואָלט געווען דער חשובסטער גאַסט. זי איז לעצטנס אַרומגעגאַנגען מיט אַ נאָז אויף אים און אויסגערעדט אויף אים אַפּילו פאַר געניען. וואָס איז זי פּלוצלינג געוואָרן ווי צוּן אַ מכּה צוצולייגן? ווען ר׳ נטע איז אַרויסגעגאַנגען, איז רוכטשע צוגעקומען נענטער און אַ שעפּטש געטאָן צון אים: „כ׳האָב געהערט אַז מע האָט אַרויסגעגנבעט אַ פּעקל בײַ שלומען".

„פון וואַנעט ווייסטו?"

„האָב נישט קיין מורא, ס׳איז אין די ריכטיקע הענט".

„וואָס רעדסטו?"

„ס׳האָט עס גענומען ווער עס דאַרף".

„משוגע, צי וועלכע שוואַרצע יאָר? מע האָט עס מיר געגעבן פאַר דעם קיבוץ און איך דאַרף עס ברענגען צו וועמען מע האָט עס געשיקט".

„אין קיבוץ דרייען זיך צו פיל מענטשן. גלייב מיר, כעמיע, ס׳איז אָנגעקומען אויפן ריכטיקן אָרט".

„פון וואַנען ווייסטו?"

„איך ווייס".

„אַלע ווייסן אַלץ. איך שטעל אײַן מײַן קאָפּ און מע זאָגט מיר גאָרנישט, און... כ׳האָב שיִער נישט די פּאַפּלעקציע געקריגן. כ׳האָב געמיינט ס׳גרעסטע אומגליק איז געשען. הער, רוכטשע, בײַ דײַן עליאַש איז אויך נישט ס׳ריכטיקע פּלאַץ. אַלע אין שטאָט, גוים און ייִדן, ווייסן אַז ער איז אַ קאָמוניסט".

„ס׳איז נישט בײַ עליאַשן".

אָ, כ׳האָב פאַרגעסן אַז מאָלאָטאָוו און ריבענטראָפּ זענען יעצט ווי יענע צוויי... ביין, עליאַש וועט נישט אַרײַנטאָן די האַנט אין קאַלטן וואַסער קעגן זײַנע פרײַנדס פרײַנד...

רוכטשע האָט דערהערט דעם פאָטערס טריט, האָט זי שנעל אַ זאָג געטאָן: „דו ביסט גערעכט וואָס דו ביסט אין כּעס. מע האָט דיר געדאַרפט זאָגן פריִער".

עס האָט אַזוי געקאָכט אין כעמיען אַז ער האָט חשק געהאַט צו פאָרן קיין וואַרשע און געבן דער ראַצערין, זאָשקע, דעם ריכטיקן פּסק. אויב מע האָט אַזוי שנעל געוווּסט אין כעלמיש אַז ער האָט געברענגט די מאַשין האָט די וואַרישע חלוצקע אַוודאי געשיקט מיטן זעלביקן צוג עמעצן וואָס זאָל זאָגן וואָס צו טאָן. עס קאָן אַפילו זײַן אַז זיי האָבן עס צוגעלאַטכנט בײַ דער באַן. ער וועט איר זאָגן אַ פּאָר ווערטער, האָט

זי נאָך אַזעלכעס נישט געהערט. און גענוג, אויס! מער וועט ער פּאַר איר נישט אַ ריר טאָן מיט אַ פינגער. דער חבר אירער מיטן לאַלקע־פּנים איז אַוודאי איר 'סימפּאַטיע', אַוודאי מער ווי נאָר אַ 'סימפּאַטיע'. אין כעלמיש האָט זי זיך געהאַט אויסגעקליבן אַ מיאוסקייט, אַ פּאַרזעעניש, דעם משה מיט דער פאַרפוילטער נאָז וואָס האָט אַלעמען דעם טויט געמאַכט, און וואַרשע האָט זי זיך אויסגעקליבן אַ ליאַלקע מיט פייַנע זייַדענע ריידעלעך וואָס מיינט אַז ער איז דער פיש־פּאַש פון דער וועלט. כעמיע קאַבילאַק האָט מער אָרנטלעכקייט אין זייַן פּיאַטע ווי דאָס זייַדענע יונגער־מאַנטשיקל אין זייַן גאַנץ לייַב־און־לעבן. „וואָס איינער האָט אין זעך, לאָזט ער פון זעך" זאָגט מען. ווער עס געטרויט נישט יענעם, דער ווייסט פון זיך אַליין אַז מע טאָר מענטשן נישט געטרויען.

עס האָט זיך אַזוי געמאַכט אַז כעמיע איז טאַקע אין גיכן געפאָרן קיין וואַרשע. דער הער קאָמענדאַנט האָט געדאַרפט עטלעכע שטיקער „שמוק". צירונג? פינטשע האָט דאָך אים געזאָגט, האָט כעמיע זיך דער־מאָנט, אַז זייַנע פעטערס זענען צירונג־סוחרים. עס איז באַלד געוואָרן דערפון אַ יאַזדע קיין וואַרשע.

נאָך איידער כעמיע איז געגאַנגען וועגן זייַנע געשעפטן איז ער אַוועק אויף דזשעלנע 34. ער וועט אונטערצייִען דעם חשבון מיט דער זאָשקע, איין מאָל פאַר אַלע מאָל.

זאָשקע האָט אים דערזען נאָך פון ווייַטן און איז אים אַקעגן געלאָפן מיט אַ צעשטראַלט פּנים. אַ וואַרעמקייט איז אָנגעלאָפן אויף אים און זיך צעגאַנגען אין אַלע זייַנע אברים. ער האָט זיך באַמיט אָנצוהאַלטן דעם כּעס און אויסגעשטייַפט זייַן פּנים עס זאָל נישט אויסברעכן מיט אַ שמייכל. אָבער אין דער מינוט האָט ער געוווסט אַז אויב ער וואָלט נישט געווען שוין אַ באַווייַבטער, וואָלט ער זיך געקאָנט פאַרליבן אין דעם דראָבנעם, מיידעלע, אַזוי נאַריש פאַרליבן זיך, ווי זייַן ברודער פּוליע, ליוועשולעם, און רוכטשען.

נאָך איידער כעמיע האָט אַרויסגעזאָגט אַ וואָרט האָט זאָשקע גענומען רעדן וועגן דעם וואָס איז געשען. „כ'ווייס שוין וואָס זיי האָבן דיר אָפּגעטאָן. דאָס איז געווען אַ נאַריש שפּיצל, כאָטש זיי האָבן גוט געמיינט".

„וואָס האָבן זיי אַזוי גוט געמיינט?"

„מע זאָל נישט וויסן ווו די מאַשין געפינט זיך".

„ווער זאָל נישט וויסן ?" איז אין כעמיען ווידער אויפגעגאַנגען דער כּעס.

„קיינער וואָס מוז נישט וויסן".

„איך קען שוין דאָס לידל. זיי געטרויען מיר נאָך אַלץ נישט".

„ס'גייט נישט וועגן יאָ אָדער נישט געטרויען..."

„רוכטשע ווייסט אַלץ. אויב איך וואָלט געווען אַ פרידע, אויב איך וואָלט געהאַט געלערנט אין אַ גימנאַזיע..."

„איך געטרוי דיר, כעמיע. איך וועל דיר זאָגן אַלץ וואָס איך ווייס, איך שטויס זיך אָן ווו עס איז. אין כּעלמיש קאָאָפּערירן צווישן זיך אַלע ריכטונגען. אַרויסגענומען פון שלומס הויז האָט עס, מן־הסתּם, עליאַש. ביילע, שלומלס טאָכטער האָט אים אַוודאי געהאָלפן. אָבער עס איז נישט ביי עליאַשן, איך בין חושד אַז..."

כעמיע האָט אַרויפגעלייגט זײַן האַנט אויף איר מויל און זי נישט געלאָזט ווײַטער רעדן: „דו האַלטסט דאָך אַז מע טאָר נישט זאָגן, נאָר דו ווילסט מיר ווײַזן אַז דו גלייבסט מיר. איך גלייב דיר אַז דו גלייבסט מיר".

זאָשקע האָט אָפּגעפּרעסט אַ קוש אויף דער האַנטפּלאַך וואָס איז געלעגן אויף איר מויל. ווען זי האָט דערזען ווי בלאַס כעמיע איז געוואָרן, האָט איר פּנים זיך אָפּגעגאָסן מיט רויטקייט. זײַנע גרויסע מוסקולירטע פיס זענען שוואַך געוואָרן אונטער אים, ער האָט קוים דער־האַלטן זײַן גלײַכגעוויכט. זײַנע ליפּן האָבן געציטערט ווי צום וויינען, אָבער ער האָט זיך געצוווּנגען אַ שמייכל צו טאָן. ער האָט אַראָפּגעשלונ־גען כאָטש עס איז אים געווען טרוקן אין מויל. ער האָט מיט דער צונג באַנעצט זײַנע ליפּן, נאָך ברייטער זיך צעשמייכלט און איר געזאָגט: „האָסט מיר אַ קוש געטאָן די האַנט ווי אַן אַלטן זיידן, כ'וויל בעסער זאָלסט מיך קושן ווי אַ יונגן מאַן".

זאָשקע האָט זיך אונטערגעהויבן אויף די שפּיץ־פינגער און אים אַ שנעלן קוש געטאָן אין דער באַק.

„דאָס איז אַ קוש ווי פאַר אַן עלטער־פעטער".

זי האָט אים אַ שלעפּ געטאָן בײַ דער האַנט: „מע קוקט שוין אויף אונדז. די געניע געזעצן ווי אַזוי ווענען צו קושן קען איך נישט. בײַ מיר איז עס אַן אויסדרוק פון געפילן. איך האָב קיין מאָל נישט געהאַט קיין ברודער, דו ביסט מײַן ברודער".

„אוי, זאָשקע, די לעצטע ווערטער האָבן אַ סך קאַליע געמאַכט. דײַנס אַ קוש איז אַן אָנהייב, אַ צוזאָג. איך האָב טאַקע נישט קיין שוועס־טער, אָבער..."

„דו האָסט אַ ווײַב, כעמיע".

„דו האָסט עמעצן? זאָג מיר, ס'איז וויכטיק".

„ווער קאָן גאָר טראַכטן וועגן אַזעלכע זאַכן אין אַזאַ צײַט? איך האָב חתונה געהאַט מיט מײַן באַוועגונג; אַזוי האָט מיר אַ מאָל פּירגע־וואָרפן אַ בחור. יעצט איז עס אַ שטיק אמת".

אַזוי ווי דאָס גוטע מזל האָט זיך געהאַט אָפּגעטאָן פון פּינטשען בײַם אָנהייב פון יאָר 1940, אַזוי איז עס צון אים צוריק געקומען בײַם סוף פון יאָר. ער איז געוואָרן אַ באַלעבאָס פון אַן אייגענער דירה מיט אַן אייגענער קיך, און די געשעפטן מיט כעלמיש האָבן אַרײַנגעבראַכט אַ שיינע פּאָר זלאָטעס. מע האָט געגעסן צו דער זעט, אַפילו צוגעקויפט אַ פּאָר חפצים אין שטוב אַרײַן, מינדעלען זאָל זײַן גרינגער צו פירן די באַלעבאַטישקייט. ערשט מיט צוויי וואָכן פריִער ווען שווער־און־שוויגער זענען געווען בײַ אים אויף שבת און מינדעלע האָט געצונדן ליכט אין די זילבערנע שבת־לײַכטערס, האָט ער געקוקט אויף די לײַכטערס ווי אויף געבאָרגטע חפצים. די לײַכטערס וואָלט ער דאָס ערשטע פאַרקויפט, און אפשר צו ערשט דאָס רינגל און דערנאָך די לײַכטערס. נאָך דעם וואָלט געקומען די ריי אויף די בעסערע מלבושים. אַ ביסל מילעך פאַרן קינד איז וויכטיקער ווי אַ שיינער מלבוש. מיט אַזעלכע מחשבות האָט ער זיך אַרומגעטראָגן, און גאָר אומגעריכט האָט זיך אַרײַנגעשטעלט דער יונגער־מאַן פון כעלמיש און אַרײַנגעבראַכט ברכה אין זײַן הויז. אין דעם קרעדענץ אין זײַן קיך ליגט אַ גאַנץ פײַנער זאַפּאַס שפּײַז. הינטער אַ שופלאָד אין זײַן שאַנק זענען באַהאַלטן צוויי קופּאָנען ביליצער וואַלנס — דאָס איז אַ גוטע אינוועסטיציע. אויב די כעלמישער וועלן נישט לאָזן אויף זיך לאַנג וואַרטן וועט ער האָבן זײַן אייגענעם קאַפּיטאַל אײַנ־צוקויפן פאַר זיי סחורה. אַפילו אויב זיי זאָלן קומען ערשט נאָך פּסח וועט ער הײַ־יאָר מער נישט דאַרפן עסן קיין קיצבה־מצות.

גראָד ווען פּינטשע איז געזעסן און געטראַכט די מחשבות האָט עמעץ געקלאַפּט אין טיר. פּינטשע האָט געמיינט אַז מינדעלע איז שוין צוריק געקומען מיטן קינד, אָבער ס'איז געווען אַן אומגעריכטער גאַסט פון כעלמיש, כעמיע.

כעמיע איז געקומען וועגן אַ מיסחר־ענין, באַשטעלן אַ פּאָר שטיקער צירונג, אָבער ער האָט גאָר גענומען רעדן וועגן גורוויטש. „אַ סך חלוצים זענען אַדורכגעגאַנגען דעם כעלמישער קיבוץ", האָט כעמיע דערציילט, „אָבער די בעסטע זענען געווען די וואָס זענען געקומען פון ענקער

שטאָט. יאַקאָוו איז געווען אײַערס אַ חבר, יאָ? אַ בריליאַנט פון אַ מענטש. מע רעדט וועגן צירונג, יאַקאָוו איז געווען דאָס צירונג פון דעם הכשרה־קיבוץ. און יאַקאָוו האָט אַ שוועסטער... איר קענט יאַקאָווס שוועסטער, די וואָס איז געווען אין דאַנציק? שפּרינצע איז נישט קיין חלוצקע, אָבער ס'איז דאָ אויף וואָס צו קוקן. אַזאַ שיינקייט, אַזאַ עלעגאַנטע דאַמע איז אין וואַרשע נישט לײַכט צו געפינען. אַ האַנקאַ אָרדינוונאַ, אַ וואָרע אַקטריסע פון די קינאָס. וואָס דאַרף איך אײַך זאָגן, איר האָט זי אַוודאי געקענט. זאָשקען האָט איר אויך געקענט? אַלע מיידלעך אין גורוויטש זענען שיינע. זי קומט פון אַן אָרעמער שטוב, האָט זי מיר געזאָגט, אָבער אַן איידלקייט ווי אַ פּרינצעסין. נישט אַזוי?"

פינטשע האָט נישט געענטפערט, אָבער כעמיע האָט נישט געוואַרט אויף אַן ענטפער, ער האָט גערעדט ווי אין אַ טראַנס: „איר האָט שוין אַ מאָל געהערט די זאָשקע זינגען? אַז דאָס מיידעלע עפנט דאָס מויל... כ'קום ערשט פון איר. אַ קינד נאָך און גיט אַוועק אירע יאָרן פאַר אַנדערע. זי האָט געהאַט אַ סימפּאַטיע אין קיבוץ, אַ מיאוסקייט, און ביטער ווי אַ שטיק כריין. ער איז נישט ווערט געווען צו וואַשן אירע פיס. מע זאָגט אַז זי האָט געהאַט אַן אומגליקלעכע ליבע אין דער היים מיט עפּעס אַ פאַרפּיעשטשעטע רײַך זונדל. זי איז געקומען מיט אַ צעבראָכן האַרץ, האָט זי זיך צוגעטשעפּעט צון אַן אַנדער צעבראָכן האַרץ, אַזוי זאָגט מײַן גענין, כ'מיין מײַן ווײַב. אוי, האָט זי דערפאַר טײַער באַצאָלט! זי האָט עס געטאָן פון רחמנות, אָבער ער האָט זי געמוטשעט אָן רחמנות. ס'האַרץ האָט געשניטן נאָר צוצוקוקן".

כעמיע האָט זיך געוווּנדערט וואָס ער רעדט אַזוי פיל און קאָן זיך גאָר נישט אָפּשטעלן. איז ער נאָך אַלץ פאַרשניאָשקעט פון זאָשקעס קוש? אַנשטאָט גיין פון דזשעלנע דירעקט צו פינטשען, איז ער אַרײַנגעלאָפן אויף זײַן אַכסניאַ און געכאַפּט אַ שלוק פון דער פלאַש בראָנפן וואָס ער האָט דאָרט געהאַט. ניין, ער איז נישט שיכּור, אָבער ער איז פול מיט גינציקייט צו דעם מיידעלע און עס איז אים גוט צו רעדן וועגן איר.

„דער בחור אירער איז אויך אין וואַרשע?" האָט פינטשע געפרעגט.

„ניין, זי איז אַוועק פון אים נאָך פאַר דער מלחמה. משה לעבט שוין נישט. אַ דײַטש האָט אים דערשאָסן. ס'איז דאָך אַ שאָד אַ ייִדיש לעבן, אָבער זאָשקע איז אויסגעלייזט געוואָרן. כ'האָב שוין געמיינט אַז זי האָט אַן אַנדערן. אַ נעכטיקער טאָג! אַזאַ מיידל, און איז אַליין. כ'האָב מורא אַז זי איז נאָך אַלץ פאַרקאָכט אין דעם רײַכן זונדל".

דער כעמיע האָט דאָך אַרײַנגעבראַכט ברכה איז זײַן שטוב, אָבער וואָס פאַר אַ פאַרשוין איז דאָס, האָט פינטשע זיך געוווּנדערט. ער רעדט און רעדט, פרעגט עפּעס און וואַרט נישט אויף קיין ענטפער. נאָך גוט מינדעלע איז נישטאָ אין שטוב. ווען דער כעמיע איז דאָ געווען דאָס ערשטע מאָל האָט ער דווקא געמאַכט אַ גוטן אײַנדרוק, הײַנט רעדט ער ווי, ווי... ווי אַ פאַרליבטער? ער האָט דאָך אַ ווײַב! דער כעמיע איז אַ ריז, ער זאָל זיך נאָר נישט טשעפּען צו זאָשקען.

עס איז פינטשען קוים געראָטן אַריבערצופירן דעם שמועס צו מיסחר. כעמיע האָט דערקלערט פינטשען וואָס ער וויל קויפן און ווידער צוריק געקומען צום פריערדיקן: „איר האָט געקענט זאָשקען? כ׳געדענק נישט וואָס איר האָט געזאָגט".

„כ׳האָב זי געקענט".

„און דעם זײַדענעם יונגער־מאַנטשיק האָט איר אויך געקענט?" כעמיע האָט עס געפרעגט מיט אַ טאָן ווי ער וואָלט זיך געגרייט יענעם אָנברעכן די ביינער.

„ס׳איז נישט אַזוי ווי איר מיינט", האָט פינטשע געענטפערט נאָך אַ ווײַלע שווײַגן. „דער בחור איז געווען פאַרליבט אין איר, ער איז גרייט געווען איבערצולאָזן די רײַכע היים און פאָרן מיט איר קיין ארץ־ישראל, זי האָט נישט געוואָלט. דעם רײַכן זונדלס טאַטע איז געגאַנגען צון איר זיך בעטן, און זי האָט אים אָפּגעזאָגט. זיי וואָלטן איצט ביידע געקאָנט זײַן אין ארץ־ישראל".

„איך האָב געמיינט אַז זי האָט אים ליב געהאַט".

„זי איז שוין דעמאָלט געווען ווי חתונה געהאַט צון איר באַוועגונג. אַ נאַיווּ, ערלעך, אידעאַליסטיש קינד, אָנגעשטאָפּט מיט פּאַרטיי־פּראָפּאַגאַנדע".

כעמיע האָט דערהערט אַ ציטער אין פינטשעס קול און גענומען טראַכטן: פון וואַנען ווייסט פינטשע די ווערטער „חתונה געהאַט צו דער באַוועגונג" וואָס זאָשקע האָט ערשט פריִער דערמאָנט אַז אירס אַ ׳סימפּאַטיע׳ האָט עס איר געזאָגט? אַזוי גאָר, צוויי צעבראָכענע הערצער... אַזאַ זיס מיידל און אַלץ איז איר געגאַנגען מיט דער פוטער אַראָפּ. די וואָס זענען פאַרליבט אין איר האָבן שוין ווײַבער און זי איז אַליין, אַליין. ער וויל עס זאָל איר זײַן גוט. אויב ער וואָלט נישט געהאַט געניען... ער וואָלט זי געטראָגן אויף די הענט. אַ קייסערינע וואָלט זי בײַ אים געווען. זאָל דאָס נײַע יאָר 1941 איר שוין ברענגען אַ בעסער מזל.